MONVMENTA
GERMANIAE
HISTORICA

INDE AB ANNO CHRISTI QVINGENTESIMO
VSQVE AD ANNVM MILLESIMVM
ET QVINGENTESIMVM

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI

AVCTORVM ANTIQVISSIMORVM TOMI III PARS PRIOR

VICTORIS VITENSIS HISTORIA

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCLXXVIIII

MONVMENTA
GERMANIAE
HISTORICA

INDE AB ANNO CHRISTI QVINGENTESIMO
VSQVE AD ANNVM MILLESIMVM
ET QVINGENTESIMVM

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI

AVCTORVM ANTIQVISSIMORVM TOMI III PARS PRIOR

VICTORIS VITENSIS HISTORIA

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCLXXVIIII

VICTORIS VITENSIS

HISTORIA

PERSECVTIONIS AFRICANAE PROVINCIAE

SVB GEISERICO ET HVNIRICO

REGIBVS WANDALORVM

RECENSVIT

CAROLVS HALM

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCLXXVIIII

Librorum manu scriptorum, qui Victoris Vitensis historiam continent, genera sunt duo, lectionum diversitate multum inter se distantia. Sed priusquam de his duabus familiis accuratius exponamus, codices indicandi sunt, quibus in verborum contextu constituendo usi sumus.

A = codex Laudunensis n. 113. saec. IX. Is non habet ex Victore nisi libellum ab episcopis catholicis ad Huniricum regem Wandalorum datum sive libri II §§. 56—101. Sequitur deinde notitia quae vocatur provinciarum et civitatum Africae, i. e. nomina episcoporum catholicorum, qui Carthaginem ad reddendam fidei rationem a. 484 convenerant. Hic index in codice Laudunensi solo servatus est; codex enim alter Ludovici Halleri de Hallerstein, quo Abrahamus Ortelius in Thesauro geographico usus est, non iam exstare videtur. Liber Laudunensis pretiosissimus accurate descriptus est in 'Catalogue des manuscrits des Bibliothèques publiques des départements' tomi I p. 97 sqq. Parisiis 1849. 4°.

B = codex Bambergensis signatus E, 3, 4. saec. IX; cf. Pertz, Archiv VI, p. 40 sqq.

L = codex Berolinensis lat. quart. 1. saec. XII. Cf. Schrifttafeln von Wilh. Arndt (1874) tab. 21.

R = codex Bruxellensis num. 1794 saec. X.

V = codex Vindobonensis n. 583 (antea 'Univ. 239') saec. X.

Bern. = codex Bernensis n. 48 saec. XI. Is cum plerumque cum R conspiret, sed eo multo deterior sit, paucas lectiones, quas proprias habet, ex eo attulimus.

p = editio princeps Parisiis ab Iano Parvo (Iehan Petit) Ludovico XII. regnante impressa. Sequitur in ea post passionem VII martyrum, quae in omnibus libris manu scriptis Victoris historiae adnexa est, sermo de S. Cypriano, ut in codice Bruxellensi. Editio Parisina bibliographis et editoribus Victoris ignota mansit, qui omnes, ut hoc statim moneam, Victoris historiam primum a Beato Rhenano editam esse existimant. Idem ipse quoque putaverat, cum Victorem cum aliis auctoribus historiae ecclesiasticae Basileae a. 1535 ex codice Berolinensis a nobis collati simillimo publicaret.

Horum librorum, quos omnes ipsi excussimus, Laudunensis ut vetustissimus ita scripturae bonitate longe optimus est, eo quoque nomine aestimandus, quod homini critico quasi viam monstrat, qua hos libros emendaturo — indigent autem magno opere manu emendatrice — ingrediendum sit. Quid dicere velim accuratius explicandum est. Cum apparatui critico colligendo operam darem, primum incidi in codices Bambergensem et Vindobonensem, quos postea aliis libris inspectis familiae suae optimos esse cognovi. In quibus cum haud paucos locos rectius scriptos, quam cum in aliis exemplaribus tum in Ruinarti circumferuntur, deprehendissem, ut fere fit, prope erat ut his libris eorumque affinibus nimium tribuerem. Vna tamen res monebat caute agendum esse, quoniam in hac codicum familia librarii neglegentia, qui archetypum exaraverat, haud pauca vocabula omissa sunt, quae in altera codicum familia*), cuius longe optimus Bruxellensis est, integra inveniuntur; velut, ut leviores errores omittam, desunt in BLV verba a nobis uncinis circumscripta in his locis: I, 38 *qui cum e vicino currentibus [indomitis equis, plangentibus] Mauris sese mutuo conspicerent* etc. II, 7 *pecuniam apud eum [numquam] mansisse probatur.* II, 8 *suggerunt [regi] de illo, ut suum nequaquam sederet thronum.* II, 38 *episcopo dirigit praeceptum [tali tenore conscriptum].* II, 53 *illa semper est grata collatio, ubi superba non dominatur [potestatis] elatio.* II, 54 (qui locus in vulgatis pessime habitus egregie ex R emendari poterat) *notarius regis respondit: patriarcha Cyrila dixit [aliquos. Superbe et illicite sibi nomen usurpatum nostri detestantes dixerunt]: legatur nobis quo concedente istud sibi nomen Cyrila adsumpsit.* II, 60 *ipse in evangelio dicit: ['ego in patre et pater in me est'] et 'ego et pater unum sumus'.* II, 64 *illa vero, quae de eo [secundum hominem] referuntur, ista sunt.* II, 77 *David proinde [deo] aspirante testatur.* II, 79 *ut in eodem opere sit [trinitatis] aperta cognitio.* II, 86 *vendiderat possessionem . . . subpressa parte pecuniae dolosus discipulus, reliquum pro toto ante pedes [posuit] apostolorum.* II, 88 *quid autem de sua ubique [praesentia] salvator in evangelio ait?* III, 2 *legem, quam dudum Christiani imperatores nostri contra eos et contra alios haereticos pro honorificentia ecclesiae catholicae [dederant], adversus nos illi proponere non erubuerunt.* III, 7 *ut tamdiu essent clausae* (ecclesiae), *quamdiu mallent ad [conflictum] propositum pervenire.* ibid. *inductis secum in errorem imperatoribus [temporum] diversorum.* III, 29 *omnis simul civitas evectione navali de proximo [ad Hispaniam] confugivit.* III, 49 *filius cuiusdam nobilis . . a parentibus separatus est, [matre] sine verecundia matronali . . post*

*) Qui codices ad hanc familiam pertineant, facile est cognitu cum ex communibus lacunis, tum ex charta in archetypo transposita, v. adnot. crit. ad III § 9 p. 42, 4.

raptores currente, infantulo clamante ut poterat: Christianus sum, Christianus sum, per [*sanctum Stephanum*] *Christianus sum.* III, 62 *et ubi adhuc noscuntur parcere subiectis, ad utendum servitiis eorum* [*parcunt*]. III, 70 *prostrati rogamus, ut non spernatis vestros miseros peccatores* [*per eum*] *qui vos ad apostolicum culmen provexit humiles piscatores.* Etiam maiores lacunae in altera codicum familia (Rp) deprehenduntur, sed in locis a nobis allatis hanc maiore fide dignam esse satis est manifestum. Idem de aliis quoque locis, quamquam in familia Rp interpolatoris quoque cuiusdam manus grassata est, statuendum esse nobis quidem exploratum videtur: velut, ut aliquot exempla ex duobus libris prioribus afferamus, R recte habet Prol. § 4: *speciem adhuc sordentem non cunctabor artificis iudicio igni* (*artifici iudicio ignis* BV) *examinandam contradere*, i. e. artificis iudicio offerre ut eam igni examinaret, locutione ex Psalmo 65, 10 repetita. I, 8 *ubi ministerium ignis minus valuerat* (*valuerit* BV), I, 9 *quas* (*basilicas*) *non destruxerant* (*destruxerunt* BLV), *suae religioni mancipaverunt.* I, 31 *adulescentulorum* (*adulescentularum* BLV) *saecularium more.* I, 35 *remanens itaque domina vidua* (*remansitque domina v.* BLV) . . *servos Christi Sersaoni offert.* I, 41 *presbyter* . . *congregatam secum armatorum manum ad expugnandam turbam accendit innocentum* (*congregata s. a. manu ad e. t. accenditur i.* BLV). I, 43 *cuius cum diu ac saepius tibias torquendo tinnientibus* (i. e. nostrum schwirrend, *timentibus* BV, *tumentibus* L) *constringerent chordis et frontem* . . *discindentes* (*descendentes* BLV) *ac mugientes ostenderent* etc. I, 47 *qui cum multis insidiis premeretur ut catholicam amitteret* (*comitteret* BV, *omitteret* L) *fidem* etc. II, 4 *episcopi, qui apud* (*in* BLV) *Constantinopolim sunt.* II, 30 *mulierculam* . . *manu infantulum unum* (*uno* BV, *una* L; cf. Indicem IV. sub voce *unus*) *tenentem* etc. II, 32 *ad quos aliquando data ingentia munera* (*datu i. m.* BV, *dantes i. g.* L ex correctione) . . *vix clam admissi sumus intrare*, cf. Ind. IV s. v. Participia absoluta. II, 34 *vobiscum et nos libebat* (*licebat* BV) *pergere, si liceret* etc. II, 39 *huius edicti tenorem universis coepiscopis tuis* (*episcopis tuis* BLV) . . *direximus.* II, 41 *qui* (notarius) *nobis merito religionis ac fidei* (*merito ac religionis fidei* BV) *praeceptum eius in ecclesia* . . *recensuit.* II, 44 *et ego scribo coepiscopis meis, quia catholicae universae una est causa* (*cura* BLV). II, 58 *quam vocem substantiae contemptam* (*contentam* R, *contam* BV) *terribili contestatione* (*intestatione* BLV) *increpans* (deus) *ad eundem prophetam loquitur dicens.* II, 73 *qui obicit deo, quia, si de se ipso genuit* (*deo qui de se ipso genuit* BV) *divisionis vitium pertulit, potest dicere, quia et laborem sensit* etc. II, 96 *quis me poterit ab eius cultu* (*vultu* BLV) *prohibere?* Sufficiet haec exempla attulisse. Contra familia, ad quam codex R pertinet, deterior est aut interpolatione corrupta in his locis. I, 8 ubi vulgo legitur: *sicut in Carthagine odii causa theatra, aedem Memoriae* . . . *funditus deleverunt*, secundum codicem B certa emendatione scribendum est: *sicut ibi* (*in* R cf. III, 49 et III, 5) *Carthagine odium* (i. e. ᾠδεῖον), *theatrum* (*odio theatra* R), *aedem Memoriae* . . *funditus deleverunt.* I, 14 inepte vulgatur: *quarum* (insularum) . . *Siciliam Odoacro Italiae regi tributario iure concessit* (Geisericus): *ex qua ei Odoacer singulis quibusque temporibus ut domino tributa dependit, aliquam tamen sibi reservans partem*, quasi, si quod donum datur, accipientis, non dantis sit aliquid sibi reservare. Scribendum esse: *ex qua eis* (i. e. Wandalis) *O. s. q. t. ut dominis tributa dependit, aliquam t. sibi reservantibus partem*, Bruxellensis quoque testis est, in quo quidem *ei*

— *ut domino* correctum, sed lectio *reservantibus*, in qua rei cardo vertitur, recte servata est. — I, 16 *addidit adhuc ut pars clericorum . . exilio truderetur* (*traderetur* Rp, at v. I, 22. III, 34. Pass. 4). I, 18 loco verborum '*quibus ille per internuntium rabido respondisse ore probatur*' R p nihil habent nisi hoc '*quibus dixit rex*'. I, 22 *hoc enim persecutionis genus agebatur . . , ut piorum nomen talibus insidiis interiret;* in R p ad vocab. *persecutionis* interpolatione adiectum est: *tempore*. I, 28 corrigendum est: *ordinator quondam memorati sacerdotis, nomine Thoma* etc., i. e. Thoma, qui memoratum sacerdotem quondam instituerat atque consecraverat; in R p propter leve vitium *ordinatur* prave correctum est: *ordinatur quondam sacerdotio nomine Thomas*. I, 31 *Maxima — namque iam deo sacrata* (sc. erat) — *humanas nuptias refutabat* (*maximaque iam* etc. R p). I, 34 pessima scriptura vulgata sic emendanda est: *post hoc artatur Maxima durae custodiae cuspidique crudeli extenditur*. Cum scriba quidam non intellexisset *maxima* esse nomen proprium, in R perperam correctum est: *artantur* et *extenduntur*. — I, 38 *vale sibi in angusto fugae* (*furore* R) *unusquisque ita dicebant*. I, 49 *advenit mulier ad locum . . conscissis vestibus crineque soluto, secum* (*seque* R) *comitantibus filiis* etc. II, 2 *dedit autem licentiam, Zenone imperatore atque Placidia relicta Olybrii* (i. e. vidua O., R p ex interpolatione: *per edicta O.*) *rogantibus ut* etc. II, 10 *ubi isto modo fidei infringere non valuit murum* (*ullum* R p) etc. II, 32 *in qua constipatione secedendi ad naturale officium nulla ratio sinebat loci, sed stercora et urinam ibidem faciebant* (*stercoris et urinae* R p, unde *locum stercoris et urinae* vulgo ineptissime). II, 35 *artabatur multitudo ad currendum, ut ubi cannaba* (*ubi tunc navis* R) *erat praeparata, laboriosam caperent mansionem*. II, 40 *nullum invenit remedium imminens calamitas, nisi a sancto Eugenio rationabilis, si cor barbarum molliretur, suggerenda daretur tali contextu conscripta*. Ad vocab. *rationabilis* in R p interpolatione adiectum est: *causa visa est*. — II, 50 *quem secum, quousque baptizaretur, ibi detinuit ob hoc, ne tanto miraculo populus excitatus virum contereret, qui receperat lumen*. Cum in archetypo familiae R *ne* (post *ob hoc*) levi errore omissum esset, locus interpolatione sic foedatus est: *ob hoc tanto miraculo populus excitatus comprimere virum, qui receperat lumen, coeperat*. Lacunae quoque aeque atque in BLV in Rp deprehenduntur, velut I, 14 post *aufugarunt* desunt verba: *quodsi optione proposita exire tardarent, servi perpetui remanerent*. I, 41 *sagitta* [*in gutture*] *iaculatus . . mortuus post cecidit ipse*. I, 50 *cui ille Iob sancti* [*voce*] *respondit*. II, 2 *propter quod magis* [*laudabilior*] *memoratus tyrannus videbatur*. II, 4 *liberum arbitrium habetis in ecclesiis vestris missas agere vel tractare* [*et quae legis vestrae sunt quemadmodum vultis facere*]. II, 40 *in provinciis a deo nobis concessis scandalum esse nolumus:* [*quasi diceret in provinciis nostris catholicos esse nolumus*]. II, 61 *Philippe, qui me vidit, vidit et patrem.* [*quomodo tu dicis: ostende mihi patrem?*] II, 66 *nam si alterius a patre substantiae est,* [*aut verus filius*] *non est* [*aut, quod nefas est dicere, sequior natus est. est enim*] *verus filius, sicut Iohannes ait*. II, 67 *ergo si aliunde substantiam habet,* [*de patre habet*]. II, 68 *divina enim generatio inenarrabilis est, non ignorabilis.* [*nam usque eo non est ignorabilis*] etc. — II, 85 propter verbum *praescire* brevi intervallo bis positum in R p tres versus omissi sunt. II, 97 *adorate, inquit, scabellum pedum eius.* [*Si religionis est adorare scabellum pedum eius,*] *quanto magis religiosum, si eius spiritus adoretur?* ibid. *si angeli eum cupiunt aspicere,* [*quanto*

magis nos homines mortales despicere] *non debemus.* II, 98 *si . . intret aliquis infidelis aut idiota, convincitur ab omnibus* [*examinatur ab omnibus*]. ibid. *cum adoramus patrem, credimus* [*et filium et spiritum sanctum adorare, quia et cum filium invocamus, patrem nos credimus*] *invocare.* II, 99 *ut Moyses homo dei appellatus est, sic a Christo Christiani nuncupamur,* [*sic etiam ab spiritu spiritales appellamur*] etc.

Quae res cum ita se habeat, mirum profecto non videbitur, quod loci non desint, in quibus incertus haereas, utri codicum familiae maior fides sit habenda. Velut cum I, 17 in BLV scriptum sit *dum ista geruntur,* in R p *dum ista fierent,* quis praestabit, utra locutio a Victore profecta sit? Amator probae latinitatis priorem lectionem praeferet, sed is qui scriptoris usum ponderaverit (v. Indicem IV s. v. *dum*), alteram veram esse iudicabit. Res est sane molestissima in re critica tractanda certo duce, quem potissimum sequare, destitutum esse, sed in huius operis contextu constituendo aliam non posse rationem iniri, codicis Laudunensis omnium longe optimi testimonio comprobatur, cuius bonae lectiones modo in BV, modo in R inveniuntur. Is liber tanta est bonitate atque integritate, ut in parte quam habet (lib. II, § 56—101) nullum omnino vocabulum, quod in alterutra codicum familia scribarum incuria omissum est, in eo desideretur. Omissa sunt autem in hac parte singula aut plura deinceps vocabula in BV in duodeviginti fere locis, in R in viginti duobus. Similis est ratio locorum, quorum in scriptura BV et R discordant; in quindecim enim locis lectiones codicum BV, in viginti codicis R a Laudunensi confirmantur. Cum Ruinartus quoque hunc librum optimae esse notae intellexerit, in hac parte eius editio multo melior est quam in reliquis, nec tamen ausus est hunc ducem omni fide dignum constanter sequi, ne scilicet scripturam vulgarem nimium in modum commutaret.

Erunt fortasse qui mirentur, quod editionis quoque Parisinae lectionibus, quamquam multo deterior est codice Bruxellensi ex eodem fonte originem ducente, apparatum criticum onerare non dubitarimus. Hoc non propterea factum est, quod nemo editorum eam cognovisse videtur, sed quod multae lectiones pravissimae ex ea in textum vulgarem, in primis Ruinarti, propagatae sunt. Is enim permultum tribuit editioni admodum rarae, quae Coloniae apud Eucharium a. 1537 prodiit. Reinhardus Lorichius, qui eam curavit, in epistola ad Eberhardum a Dann, arcis Wartburgicae et Isenacensis urbis praefectum, praefixa ita loquitur, quasi Victoris historiam primus ediderit; ait enim: Scio, vir clarissime, te valde miraturum, quae causa fuerit, cur ego hanc Africanae persecutionis historiam a tinearum quibus arrodi videbatur iniuria vindicatam voluerim sub auspicio tui nominis in publicum prodire. Haec verba eum facere non potuisse, si editionis Beati Rhenani, quae duobus ante annis prodiit, notitiam habuisset, ut per se patet, ita ex recensionis diversitate elucet; nec tamen illum Victoris libellum ex codice manu scripto tineis arroso deprompsisse, sed ex rarissima editione Parisina, utroque exemplo accurate inter se comparato, ex certissimis indiciis intelleximus. Cum exemplum, quo utebatur Lorichius, mendis omnis generis scateat, quaedam ille quidem feliciter sanavit, alia tamen etiam magis corrupit. Vnde autem multi alii errores, quibus editio Ruinarti, hominis eruditissimi, sed in arte critica parum versati, laborat, originem duxerint, scrutari non curavimus, quoniam ex lectionibus complurium codicum, quos Ruinartus adhibuit aut ipsi inspeximus, nobis persuasimus nondum codicem manu

scriptum detectum esse, qui praeter codices ABR ad emendandum Victorem cum fructu adhiberi posset. Idem ex apparatu quoque critico a Bethmanno olim collecto, qui fere triginta codices partim ipse excusserat, partim ab aliis collectos acceperat, cognovimus.

Cum sermo quo utitur Victor plebeius sit eiusque dictio saepius obscura, in indice verborum et locutionum vocabula rara interpretari et nonnullos locos obscuriores explicare tentavimus.

Dabam Monachii mense Octobri a. 1878.

Carolus Halm.

NOTARVM INDEX.

A = codex Laudunensis n. 113. saec. VIIII.
B = codex Bambergensis E, 3, 4. saec. VIIII.
L = codex Berolinensis lat. quart. 1. saec. XII.
R = codex Bruxellensis n. 1794. saec. X.
V = codex Vindobonensis n. 583. saec. X.
Bern. = codex Bernensis n. 48. saec. XI.
p = editio princeps Parisina.
Lor. = editio Coloniensis a Reinhardo Lorichio Hadamario secundum Parisinam a. 1537 expressa: vide Praef. p. IX.

HISTORIA PERSECVTIONIS AFRICANAE PROVINCIAE

TEMPORIBVS GEISERICI ET HVNIRICI

REGVM WANDALORVM

SCRIBENTE SANCTO VICTORE EPISCOPO

PATRIA VITENSI.

PROLOGVS.

Quondam veteres ob studium sapientiae enucleare atque sciscitari assidue minime desistebant, quae forte vel qualia prospere vel secus provinciis, locis aut regionibus evenissent, de quibus vel in quibus exacuerent stilum ingenii sui atque redolentes magisterii flores ignaris historiae calathorum offerrent gratuito munere propinatos, 5 dabantque operam ut nequaquam lateret in totum quod in parte forte fuerat gestum. Sed illi fastu mundialis amoris inflati gloriam elationis suae longe lateque gestiebant laudabiliter diffamari. 'At vero venerabilitas studii tui, historiam texere cupiens, inquirit simili quidem fervore, dispari tamen amore: et illi ut laudarentur in saeculo, ipse ut praeclarus appareas in futuro et dicas: i n d o m i n o l a u d a b i t u r a n i m a 10 m e a: a u d i a n t m a n s u e t i e t l a e t e n t u r. Poteris, ut voluisti, quia o m n e d a t u m o p t i m u m e t o m n e d o n u m p e r f e c t u m caelitus accepisti, eruditus a tanto pontifice totoque laudis genere praedicando, beato Diadoco, cuius ut astra lucentia extant quam plurima catholici dogmatis monumenta dictorum. Et sat est tibi ut aequiperes doctrinam doctoris, quia satis est discipulo, ut sit quomodo magister eius. 15 Alium video Timotheum, ab incunabulis infantiae sacris litteris eruditum, nec non

1 2 3

9) Psal. 33, 3. 10) Iac. ep. 1, 17.

Historia (Historie *p*) persecutionis africanae (africae *Rp*) prouinciae (prouintiae *R*) temporum (tempore *p*) geiserici et hunerici (hunorici *B*, honorici *R*) regis (regum *L*) uuandalorum (Vandalorum regum *p*) scribente (scribente ea *R*, scriptore *p*) sancto (beato *p*) uictore episcopo patriae uitensi (uitensis *LR*, vticensis *p*) *BLRp*, Liber geiserici et hunirici regis uuandalorum scribente sancto uictore episcopo patriae uitensi *V*; *hunc titulum habent post prologum BLV* 2 qualia] aliqua *L* prouincias loca aut regiones *V* 3 de quibus uel *om. p* exacuentes stilum ingenii sui redolente magisterii flore *p et vulgo* 4 historiae *Lp*: historiis *B corr. RV* (histori *B in fine versus; vocabulum longius sequens in proximo versu prorsus evanuit, ut* calathorum *non iam legatur*) galathorum *V*, galatorum *R*, calatos *p*, alacriter *L* gratuitu *B* 5 in toto *LV* forte *BL*: *om. RVp* 6 fastum *B* lateque *om. V* 7 uenerabilitate studii sui *L* cupiens *BLRV*: iubens *p et vulgo. Apparet ab auctore alterum induci se alloquentem, quae pars prologi pertinet usque ad § 4* inquiris *BLRVp*, inquis *Mommsen*, *an* inquirit' inquis ? 8 similitudinem feruore *Rp* amore est: illi *Mommsen* 10 potiris *R*, poteris inquis *p*, poteris, inquit *vulgo* ut uoles *p et vulgo* 11 donum] datum *p* 12 diadoco *BLV*: diacono *Rp* 13 monimenta *LVp* equiperes *BLRV*, equipares *p* 14 quia] qui *B* est satis *vulgo* 15 a cunabilis *Lp* infantiae] ecclesiae *p*

inter alios sublimem atque expeditum Lucam, arte medicum, apostoli Pauli discipulum'.
4 Ego namque iubentis imperio oboedientiae cervicem submittens, quae obvenerunt in partibus Africanis debacchantibus Arrianis sensim breviterque indicare temptabo, et quasi rusticanus operarius defatigatis ulnis aurum colligam de antris occultis, speciem vero adhuc sordentem atque confusam non cunctabor artificis iudicio igni examinandam 5 contradere, qui monetarios possit solidos picturare.

LIBER PRIMVS.

1 I. Sexagensimus nunc, ut clarum est, agitur annus ex eo quo populus ille crudelis ac saevus Wandalicae gentis Africae miserabilis attigit fines, transvadans facili transitu per angustias maris, quod inter Hispaniam Africamque aequor hoc magnum et 10
2 spatiosum bis senis milibus angusto se limite coartavit. Transiens igitur quantitas universa calliditate Geiserici ducis, ut famam suae terribilem faceret gentis, ilico statuit omnem multitudinem numerari, usque ad illam diem quam huic luci uterus profuderat ventris. Qui reperti sunt senes, iuvenes, parvuli, servi vel domini, octoginta milia numerati. Quae opinio divulgata, usque in hodiernum a nescientibus armatorum tan- 15
3 tus numerus aestimatur, cum sit nunc exiguus et infirmus. Invenientes igitur pacatam quietamque provinciam, speciositatem totius terrae florentis quaquaversum, impietatis agminibus impetebant, devastando depopulabantur, incendio atque homicidiis totum exterminantes. Sed nec arbustis fructiferis omnino parcebant, ne forte quos antra montium aut praerupta terrarum vel seclusa quaeque occultaverant, post eorum trans- 20 itum illis pabulis nutrirentur: et sic eadem atque iterum tali crudelitate furentes, ab
4 eorum contagione nullus remansit locus inmunis. Praesertim in ecclesiis basilicisque sanctorum, cymiteriis vel monasteriis sceleratius saeviebant, ut maioribus incendiis domus orationis magis quam urbes cunctaque oppida concremarent. Vbi forte venerabilis aulae clausas reppererant portas, certatim ictibus dextralium aditum reserabant, 25 ut recte tunc diceretur: quasi in silva lignorum securibus consciderunt ianuas eius in id ipsum: in securi et ascia deiecerunt eam: incende-

26) Psal. 73, 6 et 7.

---

1 Lucam *p:* magistri gentium lucam *BLRV; incertum videtur num vv.* mag. gentium *ex glossa marginali in textum venerint an post* Pauli *transponenda sint* Pauli *BLRV:* Pauli gentium doctoris *p et vulgo* 2 namque *om. p* 3 affricanis *V*, Africae *vulgo* debaccantibus *BRp*, debachantibus *V* arrianis *sic mei ubique cum duplici* r (deb. arr. *om. L*) temtabo *Bp* 4 rusticanus *BLV:* rusticus *Rp* defatigans ulnas *Rp* 5 sordidantem *p* artificis iudicio igni *Rp:* artifici iudicio ignis (ignis iudicio *L*) *BLV; cf. Psalm. 65, 10* igne nos examinasti, sicut examinatur argentum; *ibid. 11, 7* 6 monetarius *Mommsen* picturare *BLRV:* efformare *p et vulgo* 8 sexagensimus] *sic B ante rasuram* ex eo quo *R:* ex eo *BV*, ex quo *L*, quo *p* 9 uuandalorum *Rp* miserabiles *Rp* transuadens *L*, transuadans *R, sed extrema* a *in rasura m. 1* 10 quod *BRV:* quas *L*, quo *p*, qua *vulgo; quod est coniunctio* et *om. p* 11 limite se *p* cohartauit *R*, coarctauit *p* uniuersitatis *V* 12 geysirici *R* terribilem suae *L* 13 usque ad illam diem quam (quem *BRV*) huic luci *BLRVp*, quam huic luci ad illam usque diem *vulgo* 14 uel *om. V* 15 quae opinio *BLRVp:* qua opinione *vulgo; cf. Ind. IV s. v. Participia absoluta* hodiernum diem *V* a nescientibus] anceps *p* 17 prouintiam *LR* quaquauersuum *BRV*[1] 18 impetebant *p:* impendebant *BLRV* populebantur *V (sic)* 19 omnino *BLRV:* omnimode *p et vulgo* atra *R* 20 prerumpta *V* 21 ullis *V* crudelitati *R* furentes *BRV:* furentibus *Lp* 23 cymiteriis *BRV:* cimiteriis *Lp* ut] et cum *L* 24 domus *BR:* domos *LVp* 25 repererant *p*, repererunt *L* 26 exciderunt *V solus et Vulgata* 27 asscia *R* eam *Rp et Vulgata:* ea *BLV*

runt igni sanctuarium tuum: in terra polluerunt tabernaculum nominis tui.

II. Quanti tunc ab eis praeclari pontifices et nobiles sacerdotes diversis poenarum (5) generibus extincti sunt, ut traderent si quid auri vel argenti proprium vel ecclesiasticum haberent! Et dum quae erant urguentibus poenis facilius ederentur, iterum crudelibus tormentis oblatores urguebant, autumantes quandam partem, non totum oblatum: et quanto plus dabatur, tanto amplius quempiam habere credebant. Aliis palo- (6) rum vectibus ora reserantes foetidum caenum ob confessionem pecuniae faucibus ingerebant: nonnullos in frontibus et tibiis nervis remugientibus torquendo cruciabant: plerisque aquam marinam, aliis acetum, amurcam liquamenque et alia multa atque crudelia, tamquam utribus inbutis ore adpositis, sine misericordia porrigebant. Non infirmior sexus, non consideratio nobilitatis, non reverentia sacerdotalis crudeles animos mitigabat, sed quin immo ibi exaggerabatur ira furoris, ubi honorem conspexerant dignitatis. Quantis sacerdotibus quantisque inlustribus onera ingentia ut camelis vel (7) aliis generibus iumentorum inposuerint, nequeo enarrare, quos stimulis ferreis ad ambulandum urguebant: quorum nonnulli sub fascibus miserabiliter animas emisere. Senilis maturitas atque veneranda canities, quae caesariem capitis ut lanam candidam dealbarat, nullam sibi ab hospitibus misericordiam vindicabat. Sed etiam parvulos ab uberibus maternis rapiens barbarus furor insontem infantiam elidebat ad terram. Aliis e regione pedes tenentes, a meatu prorsus naturali usque ad arcem capitis dissipabant: quando tunc forte Sion captiva cantabat: **dixit inimicus incendere fines meos, interficere infantes meos, et parvulos meos elisurum ad terram.**

III. In aedificiis nonnullis magnarum aedium vel domorum, ubi ministerium ignis (8) minus valuerat, tectis admodum despicatis pulcritudinem parietum solo aequabant, ut nunc antiqua illa speciositas civitatum nec quia fuerit prorsus appareat. Sed et urbes quam plurimae aut raris aut nullis habitatoribus incoluntur: nam et hodie si qua supersunt, subinde desolantur, sicut ibi Carthagine odium, theatrum, aedem Memoriae et viam, quam Caelestis vocitabant, funditus deleverunt. Et ut de necessariis loquar, (9) basilicam maiorem, ubi corpora sanctarum martyrum Perpetuae atque Felicitatis sepulta sunt, Celerinae vel Scillitanorum et alias, quas non destruxerant, suae religioni licentia tyrannica mancipaverunt. Vbi vero munitiones aliquae videbantur, quas hostilitas barbarici furoris obpugnare nequiret, congregatis in circuitu castrorum in-

21) 4 Reg. 8, 12.

---

3 tunc *om. p* et praeclari *p* 4 ecclesiarum *L 1 m.* 5 dum haec quae erant *L*, dum querunt *V* urguentibus] *sic B et alias in hac voce* penis ut facilius *V* ederentur *BRp:* proderentur *L*, proderetur *V* 6 totam *Rp* oblatum *BRp:* esse oblatum *LV* 7 quando *L* alii *Rp* palorum] *additum in V s. l.* i. e. cuspidibus 8 fetidum *BLRVp* cenum *BRV*, coenum *L* confusionem *R* 10 plerūque *BR* murcam *R 1 m.* 11 ore adpositis *BRV:* ori impositis *L*, ore apposito *p*, ori apposita *vulgo* 13 sed *BRVp: om. L et vulgo* exagerabatur *B*, exaggerebatur *V* irā *L* 14 dignitatis *om. L* uti *vulgo* camelis et aliis *L* 15 imposuerunt *Rp* enarrare *BLV:* narrare *Rp* 16 amisere *V* 17 canicies *Vp* 18 ab ospitibus *R*, *om. p* 19 rapiens maternis *L* elidebat *BLR:* elidabat *V*, allidebat *p et vulgo*, *cf. v.* 22 aliis *BR:* alii *LVp* 20 e regione pedes] paruulum pedibus *L*, pedibus paruulum *V* natali *R 1 m.* 21 syon *Vp* canebat *V* incendere se *p* 22 elisurum *mei:* se elisurum *vulgo* 23 minister *V* 24 ualuerit *BV* pulcritudinem *sic B* solo] *adiecta est in V glossa s. l.* id est terrae 25 appareat] ignoratur *V* 26 si quae *V* 27 desolabantur *p* ibi *BLV:* in *Rp*, *cf.* 3, 49 chartagine *B* odium (*i. e.* ᾠδεῖον) theatrum *scripsi:* odiu theathru *B*, odio theatra *R*, nunc theatra *p* (cartagineo theatro *V*, carthagineo dignam theatro *L*), odii causa theatra *ed. Ruin.* memoriae] memoriae dignam *V* 28 quam c. uocitabant *BLV:* quae c. uocabatur *Rp* 29 maiorem *Lp:* maiorum *BRV*; *cf. p.* 7, 17 sanctorum *p* sepulta sunt destruxerunt. celerinae *V* 30 scilitanorum *L*, sicilitanorum *V* destruxerant *Rp:* destruxerunt *BLV* 31 manciparunt *vulgo*

numerabilibus turbis, gladiis feralibus cruciabant, ut putrefactis cadaveribus, quos adire non poterant arcente murorum defensione, corporum liquescentium enecarent
10 foetore. Quanti et quam numerosi tunc ab eis cruciati sunt sacerdotes, explicare quis poterit? Tunc enim et nostrae civitatis venerabilis Pampinianus antistes candentis ferri lamminis toto adustus est corpore: similiter et Mansuetus Vricitanus in porta 5 incensus est Fornitana. Qua tempestate Hipporegiorum obsessa est civitas, quam omni laude dignus beatus Augustinus, librorum multorum confector, pontifex guber-
11 nabat. Tunc illud eloquentiae, quod ubertim per omnes campos ecclesiae decurrebat, ipso metu siccatum est flumen, atque dulcedo suavitatis dulcius propinata in amaritudinem absynthii versa est, ut Davidicum praeconium conveniret: d u m c o n s i s t e r e t 10 p e c c a t o r a d v e r s u m m e, o b m u t u i e t h u m i l i a t u s s u m, e t s i l u i a b o n i s. Vsque ad illud tempus ducentos iam triginta et duos confecerat libros, exceptis innumerabilibus epistulis vel expositione totius psalterii et evangeliorum atque tractatibus popularibus, quos Graeci homelias vocant, quorum numerum comprehendere satis inpossibile est. 15

12 IV. Quid multa? Post has truces impietatis insanias ipsam urbem maximam Carthaginem Geisericus tenuit et intravit, et antiquam illam ingenuam ac nobilem libertatem in servitutem redegit: nam et senatorum urbis non parvam multitudinem captivavit. Deinde proponit decretum, ut unusquisque auri, argenti, gemmarum vestimentorumque pretiosorum quodcumque haberet offerret, et ita in brevi avitas atque pa- 20
13 ternas opes tali industria abstulit rapax. Disponens quoque singulas quasque provincias, sibi Byzacenam, Abaritanam atque Getuliam et partem Numidiae reservavit, exercitui vero Zeugitanam vel proconsularem funiculo hereditatis divisit, Valentiniano adhuc imperatore reliquas licet iam exterminatas provincias defendente: post cuius mortem totius Africae ambitum obtinuit, nec non et insulas maximas, Sardiniam, Si- 25 ciliam, Corsicam, Ebusum, Maioricam, Minoricam vel alias multas superbia sibi con-
14 sueta defendit. Quarum unam illarum, id est Siciliam, Oduacro Italiae regi postmodum tributario iure concessit: ex qua eis Oduacer singulis quibusque temporibus ut dominis tributa dependit, aliquam tamen sibi reservantibus partem. Praeterea praecipere nequaquam cunctatus est Wandalis, ut episcopos atque laicos nobiles de suis 30 ecclesiis vel sedibus nudos penitus aufugarent: quodsi optione proposita exire tarda-

10) Psal. 38, 2 et 3.

---

2 corporum *om. V 1 m.* 3 foetore *RV:* faetore *L*, fetore *Bp* tunc *om. p* 4 et enim *L* nostrae ciuitatis] *i. e.* Vitensis pampinianus *LV:* panpinianus *B*, pampinias *Rp*; *cf. Ruinarti notam 11 de nomine huius martyris* 5 lamminis *BLR:* laminis *Vp* totus *R* iuricitanus *Rp* 6 ippos (yppos) regiorum *BRV*, ippone regiorum *L*, hypona *p*, ypporegium *Bern.* 7 agustinus *B* 8 libertim *p* 9 amaritudine *B* 10 absinthii *BLRV* dauiticum *BLRVp* 12 duo *B* 13 psalterii totius *V* 14 popularius *B*, populariis *V* quas *V*, quod *R* homelias *R:* omelias *BLVp*, homilias *vulgo* 16 trucis *L* impietates *V* insanie (-iae *V*) *BV* chartaginem *B*, cartaginem *V* 17 geysericus *R* 18 redigit *B* senatorum et *p* 19 deinde *BLRV:* et inde *p* proposuit *p et vulgo* 20 offerret *mei:* afferret *vulgo* brebi *B* abitas *B*, habitas *RV* 21 industria] *adiecta est glossa in V:* i. e. calliditate quascumque *p* 22 uizacenam *BLV*, biacenam *R* 23 exercitui] *i. e.* genti, *v. Ind. IV* eugitanam *R*, Eugetanam *p* heriditatis dissipauit *V* (id est diuisit) 24 defendentem *BRV* 25 optinuit *R* 26 ebuso *BLV*, efesum *R*, *om. p* maiorica minorica *BV* uel *mei:* et *vulgo*, *cf. Ind. IV de coniunctione* uel alias (*pro* et alias) *s. v.* uel 27 oduacro *BV:* odouacro *L*, obduacro *R*, Obdoacro *p* 28 eis (*i. e.* Wandalis) *BLV:* ei *Rp* oduacer *R:* oduacar *B*, adouacar *V*, odouacer *L*, Obdoacer *p* 29 dominis *BLV:* domino *Rp* rependit *V* reseruantibus *BLR:* seruantibus *V*, reseruans *p et vulgo* 30 est *om. p* laycos *R* 31 uel *BLRV:* et *p et vulgo* sedibus] locis *p* aufugarent *mei:* effugarent *vulgo* quodsi . . remanerent *om. Rp* obtione *L*

rent, servi perpetui remanerent. Quod etiam in plurimis factum est: multos enim episcopos et laicos, claros atque honoratos viros, servos esse novimus Wandalorum.

V. Tunc vero memoratae urbis episcopum, id est Carthaginis, deo et hominibus manifestum, nomine Quodvultdeus, et maximam turbam clericorum navibus fractis in- 15
5 positam nudos atque expoliatos expelli praecepit. Quos dominus miseratione bonitatis suae prospera navigatione Neapolim Campaniae perducere dignatus est civitatem. Senatorum atque honoratorum multitudinem primo exilio crudeli contrivit, postea transmarina in parte proiecit. Pulso namque episcopo, ut praefati sumus, cum clero venerabili, ilico ecclesiam nomine Restitutam, in qua semper episcopi commanebant, suae
10 religioni mancipavit, atque universas, quae intra muros fuerant civitatis, cum suis divitiis abstulit. Sed etiam foris muros quascumque voluit occupavit, et praecipue duas 16 egregias et amplas sancti martyris Cypriani, unam ubi sanguinem fudit, aliam ubi eius sepultum est corpus, qui locus Mappalia vocitatur. Quis vero sustineat atque possit sine lacrimis recordari, dum praeciperet nostrorum corpora defunctorum sine
15 sollemnitate hymnorum cum silentio ad sepulturam perduci? Addidit adhuc, ut et pars clericorum quae remanserat poenali exilio truderetur. Et dum ista geruntur, qui 17 supererant magni sacerdotes atque insignes viri memoratarum provinciarum, quas diviserat Wandalis, cogitaverunt supplicandi gratia regem adire. Qui dum, ut moris est, ad Maxulitanum litus exisset, quod Ligula vulgi consuetudine vocitatur, amissis
20 iam ecclesiis et rebus occurrere visi sunt supplicantes ut ad consolandum populum dei saltem habitandi facultas, Wandalis iam dominantibus, concederetur. Quibus ille 18 per internuntium rabido respondisse ore probatur: decrevi ego de nomine et genere vestro nullum dimittere, et vos audetis talia postulare? Quos etiam vicino mari voluit eadem hora demergere, nisi a suis diu, ne hoc faceret, rogaretur. Recedentes
25 illi, tristitia et maerore confecti, coeperunt qualiter poterant et ubi poterant, ablatis ecclesiis divina mysteria celebrare. Subinde autem crescente opibus regno maior coepit et superbia propagari.

VI. Referam factum, quod ipso gestum est tempore. Fuit comes quidam Seba- 19 stianus, famosi illius gener comitis Bonifatii, acer consilio et strenuus in bello: cuius
30 Geisericus sicut consilia necessaria habebat, ita eius praesentiam formidabat. Cupiens autem illum extinguere occasionem mortis de religione quaesivit. Cogitavit rex ut praesentibus episcopis atque domesticis suis Sebastianum taliter conveniret. Sebastiane, inquit, scio quia fideliter nobis adhaesisse iurasti, cuius veritatem sacramenti labores tui vigilantiaque demonstrant. Sed ut nobis conexa semper iugisque maneat

---

1 perpetui *BLV:* perpetuo *vulgo* 2 epischopos *V* laycos *R* nouimus esse *V* 3 cartaginis *V* 4 quoduultdeus (*vel* quod uult deus) *mei:* Quoduultdeum *vulgo* turbam] urbem *L* factis *p* inpositam *BLRV:* impositos *p* 5 dominus *BLV:* deus *Rp et vulgo* 7 transmarina in parte *BLRp:* in transmarinam partem *V*, transmarinas in partes *Lor. et vulgo* 9 ecclesia *B* restituta *L* 10 ciuitatis fuerant *V* 11 foris muros (muro *B*) *BRp:* quae foris muro erant *V*, quae foras muros erant *L* 12 martiris *LV* ibi *L* 13 eius *om. L* corpus sepultum *p* uocitatur] dicitur *Rp* 14 recordare *R* 15 sollempnitate *RV* ymnorum *LR* ad sepulturam] sepulturae *Rp* et *om. p* 16 exitio *p* traderetur *Rp*, *at cf.* I, 22. 3, 34 geruntur *BLV:* fierent *Rp et vulgo, ut est II, 9* dum fieret 17 memoratorum *B* 18 ut *om. BRV* 19 maxulitanum *BV*: maxilitanum *Rp*, massilitanum *L* exissent et quod *Rp* 20 uisi sunt *libri:* ausi sunt *vulgo; at v. Ind. IV s. v.* uideri 21 saltim *LV* quibus . . probatur *BLV:* quibus dixit rex *Rp* 22 ore respondisse fertur *vulgo* ergo *V* 24 mergere *p* recedentes igitur illi *vulgo* 25 ceperunt *BLRp* 26 ecclesiis] ministris *p* 27 cępit *BLR* 28 Referam autem factum *vulgo* 29 famosi] familiaris *p* bonifatii *BV:* bonifacii *LRp* 30 ita eius (ei') *scripsi:* ita et (et ita *L*) *libri*, *cf. v. l. ad III, 68* 33 inquid *BV* adhaesisse *BLRV:* adhaerere *p et vulgo* 34 demonstrauit *p*

amicitia tua, hoc placuit praesentibus sacerdotibus nostris, ut eius efficiaris cultu re-
20 ligionis, quam et nos et noster populus veneratur. Cui Sebastianus, rem inveniens
miram multisque necessariam, pro tempore acute respondit: quaeso, domine rex, ut
nunc unus panis mundissimus ac similaceus adferatur. Qui cum ignorasset Geisericus
Sebastiani victoriam, ilico iussit adferri. Adprehendens itaque Sebastianus mundissi- 5
mum panem ita effatus est: Hic enim panis ut ad tantum decorem splendoris venisset
et mensae regiae necessarius haberetur, discussa spuria furfuris ex massa similaginis,
conspersus per aquam transivit et ignem: idcirco et aspectu clarus et esu suavis ha-
21 betur. Ita et ego mola catholicae matris commolitus et cribro examinationis ut simila
munda purgatus, rigatus sum aqua baptismatis et igne sancti spiritus coctus. Et ut 10
hic panis de furno, ita et ego per officia sacramentorum divinorum artifice deo de
fonte mundus ascendi. Sed fiat, si velis, ut ipse propono. Iste panis confringatur in
frusta, madidetur aqua et iterum conspergatur, mittatur in furnum: si melior exierit,
faciam quae hortaris. Quam propositionem Geisericus cum omnibus qui aderant cum
audisset, ita ligatus est, ut se solvere omnino non posset. Quem alius generis argu- 15
mento postea bellicosum virum occidit.

22 VII. Et ut ad id redeamus, unde digressi sumus, terret praeceptis feralibus, ut
in medio Wandalorum nostri nullatenus respirarent neque usquam orandi aut immo-
landi concederetur gementibus locus; ut manifeste tunc prophetiae vaticinium com-
pleretur: non est in hoc tempore princeps aut propheta vel dux, neque 20
locus ad sacrificandum nomini tuo. Nam et diversae calumniae non deerant
cotidie, etiam illis sacerdotibus qui in his regionibus versabantur, quae regiones pala-
tio tributa pendebant. Et si forsitan quispiam, ut moris est, dum dei populum ad-
moneret, Pharaonem, Nabuchodonosor, Holofernem aut aliquem similem nominasset,
obiciebatur illi, quod in persona regis ista dixisset, et statim exilio trudebatur. Hoc 25
enim persecutionis genus agebatur, hic aperte, alibi occulte, ut piorum nomen talibus
23 insidiis interiret. Qua de re plurimos sacerdotum tunc novimus relegatos, sicut Vr-
banum Girbensem, Crescentem metropolitanum Aquitanae civitatis, qui centum viginti
praeerat episcopis, Habetdeum Teudalensem, Eustratium Sufetanum, et Tripolitanos
duos, Vicis Sabratenum et Cresconium Oeensem, et Adrumetinae civitatis Felicem epi- 30
scopum, ob hoc quod suscepisset quendam Iohannem monachum transmarinum, sed et
alios multos, quos longum est enarrare. Quibus tamen in exilio positis dum obitus

20) Dan. 3, 38.

---

1 tua *B s. l.* cultu *BLRV:* cultor *Bern. p et vulgo, cf. III, 17* ut . . eius efficiamini religionis, cuius est ipse 2 quam et nos ipsi ueneramur *p* populus] prepositus *R* ueneratur *BLRV:* ueneramur *vulgo* 4 unus *om. p* atque *p* similaceus *R et corr. B:* simulaceus *B ante rasuram*, similatius *LV*, similagineus *p* geysiricus *R* 6 affatus *Rp* enim *mei: om. ed. Lor. et vulgo* uenisset *BLV:* ueniret *Rp* 7 et mensae *mei:* quo mensae *vulgo* simulaginis *BLV* (*iidem libri II, 19* similago) 8 transiit *L* 9 ut] et *p* simula *BLV* 11 forno *R, item* 13 fornum pro officio *p* deo, dei de *p* 12 fiat] fac *p* ut *BLV:* quod *Rp* 13 conspargatur *R* mittatur *BLRV:* et mittatur *Bern.*, mittaturque *p et vulgo* 14 quae *mei:* quod *Lor. et vulgo* geisiricus *R* 15 se *om. p* quem *mei:* quare *Lor. et vulgo* alius *Lorichius:* alio *BLRVp* 17 terrent *p* 18 usque quaque *p* 19 compelleretur *L* 20 aut dux *p* 22 quotidie *R* regiones *LRp et corr. V:* religiones *BV*[1], regis *vulgo* 23 et si] ut si *BV* ammoneret *BV*, admoueret *p* 24 olofernem *R* 25 persona *BRVp:* personam *L et vulgo* tradebatur *p* 26 persecutionis *BLV:* persecutionis tempore *R*, tempore persec. *p* 27 religatos *L* 28 aquitanae *BLRV:* aquitaniae *p et vulgo* 29 praeerat episcopis et uiginti *p* abetdeum *BV* Teudelensem *p* Suffectanum *p et vulgo* 30 uicis sabratenum *BRVp:* uicessabratenum *L*, Vincentem Sabratenum *susp. Ruinart* cresonicum *L*, Creconium *p* eensem *BV*, meensem *R*, censem *L*, Nicenfem *p*, Oensem *vulgo* Adrumentinae *p* episcopum felicem *L* 31 Ioannem *p*

obvenisset, non licebat alios eorum civitatibus ordinari. Inter haec tamen dei populus in fide consistens, ut examen apum cereas aedificans mansiones, crescendo melleis fidei calculis firmabatur, ut impleretur illa sententia: quanto eos affligebant, tanto magis multiplicabantur et invalescebant nimis.

5 VIII. Post haec factum est, supplicante Valentiniano Augusto, Carthaginiensi ecclesiae post longum silentium desolationis episcopum ordinari, nomine Deogratias: cuius si nitatur quisquam quae per illum dominus fecerit, paulatim excurrere, ante incipient verba deficere, quam ille aliquid valeat explicare. Illo igitur episcopo constituto factum est peccatis urguentibus, ut urbem illam quondam nobilissimam at-10 que famosam quinto decimo regni sui anno Geisericus caperet Romam: et simul exinde regum multorum divitias cum populis captivavit. Quae dum multitudo captivitatis Africanum attingeret litus, dividentes Wandali et Mauri ingentem populi quantitatem, ut moris est barbaris, mariti ab uxoribus, liberi a parentibus separabantur. Statim sategit vir deo plenus et carus universa vasa ministerii aurea vel argentea 15 distrahere et libertatem de servitute barbarica liberare, ut et coniugia foederata manerent et pignera genitoribus redderentur. Et quia loca nulla sufficiebant ad capessendam multitudinem tantam, basilicas duas nominatas et amplas, Fausti et Novarum, cum lectulis atque straminibus deputavit, decernens per singulos dies quantum quis pro merito acciperet. Et quia plerosque insuetudo navigii et crudelitas captivitatis 20 afflixerat, non parvus inter eos numerus fuerat aegrotorum, quos ille beatus antistes, ut nutrix pia, per momenta singula cum medicis circuibat, sequentibus cibis, ut inspecta vena, quid cui opus esset, illo praesente daretur. Sed nec nocturnis horis ab hoc opere misericordiae feriabatur, sed pergebat excurrens per singulos lectos, sciscitans qualiter quisquam haberet. Ita se tradiderat omnino labori, ut nec defessis 25 membris nec cariosae iam senectuti parceret. Quo livore Arriani succensi dolis eum quam plurimis voluerunt saepius enecare. Quod, credo, praevidens dominus cito passerem suum de manibus accipitrum voluit liberare. Cuius exitum ita urbici captivi planxerunt, ut tunc se putarent magis tradi manibus barbarorum, quando ille perrexit ad caelum. Functus est autem sacerdotio annis tribus. Cuius amore et desiderio 30 populus attentus potuerat membra digni corporis rapere, nisi consilio prudenti, dum avocatur, nesciente multitudine sepeliretur.

IX. Et quia tacendum semper non est de impietatibus haereticorum, nec vere-

[Margin section numbers: 24 (line 5), 25 (line 11), 26 (line 19), 27 (line 25), 28 (line 32)]

3) Exod. 1, 12.

1 uenisset *V* alios *om. R*, eorum ciuitatibus alios *p* ordinari *mei:* ordinari episcopos *vulgo* 2 examen *L:* examina *BRVp* aedificantia *p* 3 caliculis *R*, *sed prior* i *erasa*, clauiculis *p* eos affligebant *BLV:* magis adfligebantur *Rp*, quantoque eos opprimebant *Vulgata* 5 carthaginensi *LRp* 7 quae per illum *mei:* quas per illum uirtutes *vulgo* excurrere *mei:* excutere *vulgo* 8 incipiant *L* ualeat aliquid *p* 9 ut *om. BV* 10 famosam *BLRV:* famatam *p*, famosissimam *vulgo* geysiricus *R* 11 populus *L* captiuitatis *BLRV:* captiuorum *p et vulgo* 12 diuidentes uuandali et mauri *BV:* diuidentibus uuandalis et mauris *LRp et vulgo* 13 liberi *BLV:* et liberi *Rp* 14 sataegit *V* ministerii uasa *Rp* 15 ut et *Rp:* et ut *BLV* 16 pignera] *sic BRV* capescendam *V*, capiendam *p* 17 Nouarum] Varii *p* 18 cum] eorum *L* quanto *BV* 19 pro *om. p* pleros *L* insuetudo] mansio *p* 20 affixerat *L* numerus inter eos *p* aegrotorum] eorum *p* beatus *om. p* 21 cum medicis *BLV:* uice medici *Rp* circumibat *ed. Lor.* inspecta turba quod cui *p* 23 feriebatur *BL*[1]*V* lectus *BRV*, *om. p* 24 quisquam haberet *BLRV:* quisque se haberet *p et vulgo* tradiderat *BLV:* huic tradiderat *R*, trad. huic *p* 25 nec aridae *p* 25 quo *mei:* Quare *ed. Lor. et vulgo* libore *B* quam plurimis eum *V* 26 praeuidens (preu-) *LRVp:* peruidens *B et Bern.* 27 urbici ita *L*, urbis (*om.* ita) *p* 28 barbarum *V* 29 est *om. R* 30 adtentus (att-) *BLRV:* intentus *p et vulgo* 31 auocatur *BLV:* more uacatur *R* (*ex* morte uocatur?), mori uacatur *Bern.* pro more orationi uacatur *p ex foeda interpolatione*, *item vulgo* 32 non est semper *V*

cundum poterit esse quod ad laudem proficit patientis, ordinator quondam memorati sacerdotis, nomine Thoma, dum variis ab eis insidiis saepius artaretur, quodam tempore venerabilem senem in publica facie catomos ceciderunt. Quod ille non ad ob- 29 probrium, sed ad mercedem conputans gloriae suae in domino laetabatur. Vnde factum est, ut post obitum episcopi Carthaginis Zeugitanae et proconsulari provinciae episcopos 5 interdiceret ordinandos, quorum erat numerus centum sexaginta quattuor. Qui paulatim deficiens, nunc, si vel ipsi supersunt, tres tantum esse videntur, Vincentius Gigitanus, Paulus Sinnaritanus, vere merito et nomine Paulus, et alius Quintianus, qui nunc persecutionem fugiens apud Edessam Macedoniae civitatem commanet peregrinus.

30 X. Sed etiam martyria quam plurima esse probantur, confessorum autem ingens 10 et plurima multitudo, ex quibus aliqua narrare temptabo. Erant tunc servi cuiusdam Wandali (fuit hic Wandalus de illis, quos millenarios vocant), Martinianus, Saturianus, et eorum duo germani: erat et conserva eorum quaedam, egregia Christi ancilla, nomine Maxima, corpore simul et corde decora. Et quia Martinianus armifactor erat et domino suo satis videbatur acceptus et Maxima universae domui dominabatur, credidit 15 Wandalus, ut fideles sibi magis memoratos faceret famulos, Martinianum Maximamque 31 coniugali consortio sociare. Martinianus adulescentulorum saecularium more coniugium affectabat: Maxima (namque iam deo sacrata) humanas nuptias refutabat. At ubi ventum est ut cubiculi adirentur secreta silentia et Martinianus, nesciens quid de illo decreverat deus, maritali fiducia quasi cum coniuge cuperet cubitare, viva ei voce 20 memorata famula Christi respondit: Christo ego, o Martiniane frater, membra mei corporis dedicavi, nec possum humanum sortiri coniugium, habens iam caelestem et verum sponsum. Sed dabo consilium. Si velis, poteris et ipse tibi praestare, cum 32 licet, ut cui ego concupivi nubere, delecteris et ipse servire. Ita factum est domino procurante, ut oboediens virgini etiam adulescens suam animam lucraretur. Nesciente 25 igitur Wandalo spiritalis secreti commercium, conpunctus atque mutatus Martinianus etiam suis fratribus persuasit, ut thesaurum, quod invenerat, haberent utpote germani communem. Conversus itaque cum tribus fratribus suis, dei quoque puella comitante, nocte clam egredientes Tabraceno monasterio, cui praeerat tunc nobilis pastor Andreas, 33 sociantur. Illa vero haut procul monasterium incoluit puellarum. Sciscitante igitur 30 barbaro inquisitionibus et muneribus crebris, quod gestum erat celari non potuit. Inveniens itaque iam non sua, sed Christi mancipia, conicit vinculis et variis tormentis dei famulos insectatur, agens cum eis non tantum ut pariter miscerentur, sed, quod gravius est, per rebaptizationis caenum fidei suae ornamenta turparent. Pervenit hoc

---

1 facit *p* ordinator *L:* ordinatur *BRVp*, ordinatus *vulgo; simili vitio infra II, 35* consolatur *pro* consolator *scriptum est* quidam *p* memorati sacerdotis *BLV:* sacerdotio *Rp*, sacerdos *vulgo* 2 thoma *BLV:* Thomas *R*, Thomas episcopus uenerabilis *p* 3 publica *mei:* publico *vulgo, at cf. 3, 21* catomos *BRVp:* catomis *L et vulgo, cf. Ind. IV s. v.* obproprium *RV* 5 ut *om. R* carthaginis episcopi *Rp* eugitanae *Rp* proconsolari prouintiae *V* 7 deficiens *BRV:* deficientes *Lp et vulgo* uel si *p* 8 sitinaritanus *R*, sitmaritanus *p* uere] uere et *L* 9 edissam *L*, adessam *Rp* machedoniae *LV* 10 etiam *BLV:* etiam tunc *Rp et vulgo* martyria quam plurima *mei:* martyres quam plurimi *vulgo* esse *BLRV:* fuisse *p et vulgo* 11 aliqua *BLV:* aliquos *Rp et vulgo* 12 fuit *BLV:* fuit autem *Rp et vulgo* marturianus *BRV*[1], Maturianus *p* 13 quaedam conserua eorum *Rp* 14 et *om. p* Maturianus *p et sic deinceps* armificator *V* 17 adulescentularum *BLV* 18 maxima namque *BLV Bern.* maximaq; *Rp et vulgo* Ad ubi *B* 19 adirent *p* 20 nubitare *R* uoce ei *vulgo* 21 ego *om. p* 22 sortiri *LRp:* sortire *BV* 23 cum licet *BLRV:* cum scilicet *p*, dum licet *vulgo* 24 et *om. p* 25 adolescentie sue animam lucretur *p* 26 commertium *L*, commertio *R*, commercia *Bern. et p* compunctus atque *L habet ante* spiritalis secreti mutuatus *L* 27 quod *BRVp:* quem *L* 28 *fort.* commune conuersis *p* 29 tabraceno *V* nobilis] nobis *p* 32 uinculis *mei:* in uinculis *vulgo, cf. Ind. IV s. v. dativus* 33 insectatus *V* 34 pro rebapt. caeno *Rp* cenum *B* turbarent *p*

ipsum usque ad notitiam Geiserici. Decernit rex, ut tamdiu implacabilis herus servos adfligeret, quamdiu illius succumberent voluntati. Iubet in modum serrarum fustes robustos veluti palmatos cum stirpibus fieri, qui quatientibus tergis non solum ossa confringerent, sed etiam terebrantes aculei intrinsecus remanerent. [34] Qui dum sanguis efflueret et dissipatis carnibus viscera nudarentur, sequenti die Christo medente semper incolumes reddebantur. Hoc saepius ac multo factum est tempore, et nulla plagarum vestigia videbantur, sancto spiritu subinde curante. Post hoc artatur Maxima durae custodiae cuspidique crudeli extenditur. Cui cum dei servorum visitantium non deesset frequentia, videntibus cunctis ingentium lignorum putrescens soluta est fortitudo. Miraculum hoc et voce omnium celebratur, et nobis, ad quem custodia pertinebat, cum sacramento testatus est ita fuisse.

[35] XI. At ubi Wandalus virtutem neglexit cognoscere divinam, coepit in domo eius vindicatrix ira grassari. Moritur ipse simul et filii; familiae atque animalium, quaecumque optima erant, pariter intereunt. Remanens itaque domina vidua, marito, filiis et substantia destituta, servos Christi cognato regis Sersaoni gratia muneris offert. Qui cum eos utpote oblatos cum gratulatione nimia suscepisset, filios vel domesticos eius sanctorum merito male coepit daemon variis motibus agitare. Ex ordine ille cognatus, ut gestum erat, suggerit regi. Decernit statim rex cuidam gentili regi Maurorum, cui nomen inerat Capsur, relegandos debere transmitti. Maximam vero Christi famulam confusus et victus propriae voluntati dimisit: quae nunc superest virgo, mater multarum virginum dei, nobis etiam nequaquam ignota. Pervenientes autem traduntur memorato regi Maurorum, commanenti in parte heremi, quae dicitur Caprapicti. [36] Videntes igitur Christi discipuli multa apud gentiles et inlicita sacrificiorum sacrilegia, coeperunt praedicatione et conversatione sua ad cognitionem domini dei nostri barbaros invitare, et tali modo ingentem multitudinem gentilium barbarorum Christo domino lucraverunt, ubi antea a nullo fama Christiani nominis fuerat divulgata. Tunc deinde cogitatur quid fieret, ut ager iam cultus et egraminatus vomere praedicationis evangelicum susciperet semen et imbre sacri baptismatis rigaretur. [37] Mittunt legatos per itinera distenta deserti: pervenitur tandem ad civitatem Romanam: rogatur episcopus, ut presbyterum et ministros credenti populo destinaret. Explet cum gaudio quod petebatur pontifex: dei construitur ecclesia, baptizatur simul multitudo maxima barbarorum, et de lupis grex fecundus multiplicatur agnorum. Hoc Geiserico relatione sua nuntiat Capsur. De qua re surgens invidia iubet famulos dei ligatis pedibus post

---

1 geyserici *R* decernit rex *BLV:* regis qui praecepit *Rp et vulgo* tamdiu torquerentur donec illius s. u. *p* herus *nescio quis:* ferus *BLRVp* 3 styrpibus *R*, stripibus *L*, stipitibus *p* 5 et *om. Rp* nudarent *p* medicante *p* 6 incolomes *BL* ac] et *p* tempore ut nulla . . uiderentur *p* 7 subinde] semper *p* artantur *R*, *om. p* (artantur maxime *vulgo*) 8 durae custodiae *BLRV:* dura custodia *p et vulgo* cuspidique *BLRV:* compedeque *p et vulgo* extenditur *BLVp:* extenduntur *R et vulgo* cui *Lp:* qui *BRV*, que *V corr.* quibus *vulgo* non deesset frequ. uisitantium *L* 10 nobis *mei*, *item Bern. 1 m.* nobis ille *Bern. corr. et vulgo*, *cf. III*, *27* ingratus existerem qui (ei qui *vulgo*) suam fidem mihi contulit creatori; *fort.* nobis is 12 Ast ubi *vulgo* 13 uindictrix *B* crassari *Rp* et filii simul *p* 14 remanens itaque *Rp:* remansitque *BLV* 15 et *om. Lp* sesaoni *LV* 16 uel *mei:* et *vulgo*, *cf. Ind. IV s. v.* uel 17 eius *Rp: om. BLV* illo *p* 19 capsum *R*, Capsus *p* religandos *R* maxima . . famula *B* uero] namque *Rp* Christi *om. p* 20 propria uoluntate *Rp* multarum mater *p* 21 etiam *om. L* 22 commanente *R* capra picti *BLV:* capra picta *Rp* 23 et *BLV: om. Rp* sacrilegia] genera *p* 24 suā *L* domini *om. p* 26 lucrati sunt *p* antea a nullo *Rp:* ante a (antea) nullo *BV*, antea nulla *L* nominata uel diuulgata *p* 27 cogitatur *BLRV:* cogitant *p et vulgo* egraminatus *BLRV:* ingraminatus *p et vulgo* 29 perueniunt *p* 30 distinaret *BV* explet cum *L et Bern.* expletum *BRV* (expletur gaudio ob id quod *p*) 31 pontifex dei. Construitur *R* constituitur *L* simul *Rp: om. BLV* 32 geysirico *R* 33 nuntiat *BLV:* renuntiat *Rp et vulgo* capsu *B*, capso; *R*, Capsus *p*

terga currentium quadrigarum inter spinosa loca silvarum pariter interire, ut ducta atque reducta dumosis lignorum aculeis innocentium corpora carperentur, ita delegans, 38 ut exitum suum invicem perviderent. Qui cum e vicino currentibus indomitis equis, plangentibus Mauris, sese mutuo conspicerent, vale sibi in angusto fugae unus quisque ita dicebant: frater ora pro me: implevit deus desiderium nostrum: taliter pervenitur 5 ad regnum caelorum. Itaque orando atque psallendo gaudentibus angelis pias animas emisere. Vbi usque in hodiernum non desinit ingentia mirabilia Iesus Christus noster dominus operari. Nam nobis beatus quondam Faustus Buronitanus episcopus adtestatus est, caecam quandam mulierem inluminatam fuisse, ubi ipse aderat praesens.

39 XII. Accenditur post haec adversus dei ecclesiam Geisericus. Mittit Proculum 10 quendam in provinciam Zeugitanam, qui coartaret ad tradendum ministeria divina vel libros cunctos domini sacerdotes, ut primo armis nudaret, et ita facilius inermes hostis callidus captivasset. Quis se non posse tradere clamantibus, ipsi rapaci manu cuncta depopulabantur atque de palliis altaris, pro nefas! camisias sibi et femoralia faciebant. Qui tamen Proculus, huius rei exsecutor, frustatim sibi comedens linguam, in brevi 15 40 turpissima consumptus est morte. Tunc etiam sanctus Valerianus Abensae civitatis episcopus, dum viriliter sacramenta divina ne traderet dimicasset, foris civitatem singularis iussus est pelli, et ita praeceptum est, ut nullus eum neque in domo neque in agro dimitteret habitare: qui in strata publica multo tempore nudo iacuit sub aëre. Annorum erat plus octoginta, quem nos tunc indigni in tali exilio meruimus salutare. 20

41 XIII. Quodam tempore paschalis sollemnitas agebatur: et dum in quodam loco, quae Regia vocitatur, ob diem paschalis honoris nostri sibimet clausam ecclesiam reserarent, compererunt Arriani. Statim quidam presbyter eorum, Anduit nomine, congregatam secum armatorum manum ad expugnandam turbam accendit innocentum. Introeunt evaginatis spathis, arma corripiunt: alii quoque tecta conscendunt et per fene- 25 stras ecclesiae sagittas spargunt. Et tunc forte audiente et canente populo dei, lector unus pulpito sistens alleluiaticum melos canebat. Quo tempore sagitta in gutture 42 iaculatus, cadente de manibus codice, mortuus post cecidit ipse. Nam et alii quam plurimi sagittis et iaculis in medio crepidinis altaris probantur occisi: nam qui gladiis tunc interempti non sunt, postea poenis adtriti regio iussu omnes paene necati sunt, 30 praesertim maturioris aetatis. Alibi namque, sicut Tunuzada contigit, Galibus vicu

---

2 delegans *BLV Bern.* dis ligans *R*, eos ligans *p*, deligati *vulgo* 3 preuiderent (*vel* p̄uiderent) *LRp* e uicino *BLV:* uicino *Rp*, uincti *ed. Lor. et vulgo* indomitis equis plangentibus *Rp: om. BLV* 4 augusto *p* fugae] furore *Rp* 5 dicebant *BLV:* dicebat *Rp et vulgo* 6 atque *om. L* 7 hodiernum diem *Lp et vulgo*, *cf. I, 1* dominus noster *L* 8 quondam beatus *p* faustinus burtinitanus *Rp*, F. Buconitanus *suspicatur Ruinart* 10 post *Rp:* propter *L et s. l. V*, *om. B*, *an* per haec ? geysiricus *R* 12 domini] dm̄ *R* inhermes *BRV* 13 captiuasset *mei:* captiuaret *Lor. et vulgo* quis (*i. e.* quibus) se non posse *scripsi:* qui se non posse (posset *V*) *BV*, quibus se non posse *L*, quis enim posset *R*, Quis non posset *p* clamantibus sacerdotibus ipsi (ipsa *R*) *Rp et vulgo* ipse . . depopulabatur atque . . faciebat *L* 14 femoria V^1 15 frustratim *V* 16 etiam *nescio quis:* enim *mei* abense *BV*, habense *Rp*, abensis *L*, Abbenzae *ed. Ruin.* 17 foras *L et vulgo* ciuitate *B cf. III, 15* 18 usus est *L* 19 admitteret *p* strato publico *p* nudo *BLV:* nudus *Rp et vulgo, at cf. III, 16* dum gementes in circuitu murorum nudo sub aere iacerent 20 annos natus *p*, annorum autem *vulgo* plures *p* tunc *om. p* in *om. Rp* (tali exilio *p post* salutare *habet*) 21 quondam *L* paschali *BV* 22 quae *BR:* que V^1p, qui *L et corr. V*, *vulgo* diem *mei:* diei *vulgo* honoris *BLVp:* honorem *R et vulgo* 23 conpererunt *BLV:* compereunt *R*, conperiunt *p et vulgo* anduit *BV:* andiot *L*, adduit *R*, adiut *p* nomine *in R erasum* congregatam . . manum . . accendit *Rp:* congregata . . manu . . accenditur *BLV* 24 secum *om. Rp* innocentium *L et vulgo* introeuntes uaginati *p* 25 spatis *mei* 26 audiente *om. L* 27 pulpito *BRVp:* pulpite *L*, in pulpito *vulgo* alleluiaticos *R* in gutture *BV:* in gutture et *L*, *om. Rp* 28 mortuus cecidit. Nam *p* alia *V* 31 tunuzada *B:* tunazuda *LV*, tinuzada *R*, in tumiruda *p* galibus *BLV:* galbus *Rp*, in magalibus uici A. *coni. Ruinart; verba sic iungenda sunt:* sicut Tunuzada, Galibus uicu Ammoniae uel aliis in locis contigit uicu *BLRV:* uici *vulgo* (Vicuamoe uel aliis *p*); Galibus, Vicu Ammoniae *Mommsen*

Ammoniae vel aliis in locis, tempore quo sacramenta dei populo porrigebantur, introeuntes maximo cum furore, corpus Christi et sanguinem pavimentis sparserunt et illud pollutis pedibus calcaverunt.

XIV. Ipso enim Geisericus praeceperat tempore suadentibus episcopis suis, ut (43) intra aulam suam filiorumque suorum nonnisi Arriani per diversa ministeria ponerentur. (5) Inter alios ventum est tunc ad Armogastem nostrum. Cuius cum diu ac saepius tibias torquendo tinnientibus constringerent cordis, et frontem, in qua Christus vexillum suae fixerat crucis, rugatam magisque aratam discindentes atque mugientes ostenderent, nervi ut fila aranearum, sancto caelum respiciente, crepabant. At ubi tortores nervicas (10) cordas disruptas esse viderunt, allatis crebrius fortioribus cordis atque cannabinis, illo nihil aliud nisi Christi nomen invocante, illa omnia vanescebant. Sed et capite deorsum dum ad unum penderet pedem, dormire quasi super lectum plumis stratum omnibus videbatur. Quem cum Theodoricus regis filius, qui eius dominus erat, poenis non (44) valentibus capite truncari iussisset, a suo prohibetur Iucundo presbytero, dicente sibi: (15) poteris eum diversis afflictionibus interficere: nam si gladio peremeris, incipient eum Romani martyrem praedicare. Tunc Theodoricus in Byzacenam provinciam ad fodiendas eum condemnat scrobes. Postea quasi ad maiorem obprobrium, haut procul Carthagine, ubi ab omnibus videretur, pastorem eum praecepit esse vaccarum. Inter haec (45) dum domino revelante dormitionis suae proximum cerneret diem, advocat quendam (20) Felicem, venerabilem Christianum, procuratorem domus filii regis, qui Armogastem ut apostolum venerabatur, dicitque illi: 'tempus meae resolutionis advenit. Obsecro te per fidem quam utrique tenemus, ut sub hac siliquae arbore me sepelire digneris, redditurus domino nostro, nisi feceris, rationem', non quod ille curaret, ubi aut qualiter suum sepeliretur corpus, sed ut illud demonstraretur, quod servo suo revelaverat deus. (25) Respondit Felix et dicit: absit a nobis, confessor venerabilis, sed sepeliam te in una (46) basilicarum cum triumpho et gratia qua mereris. Cui beatus Armogas: non, sed quod dixi facturus es. Ille timens dei hominem contristare, veraciter quod iusserat promisit esse facturum. Statim intra paucissimos dies comes bonae confessionis de hac vita migravit. Festinavit Felix sibi delegatum sub arbore fodere sepulchrum. Cui cum (30) intexti radices et soliditas aridae telluris moram faceret et labore angeretur, quod tardius sancti membra corporis humarentur, tandem abscisis radicibus multo altius terram cavantes conspiciunt sarcofagum splendidissimi marmoris praeparatum, qualem forte nullus omnino habuit regum.

---

1 introeunte maximino *R* 2 cum *om. L* pauimentis *BLV:* pauimento *Rp et vulgo* 4 ipso (*i. e.* eodem) *mei:* ipse *vulgo* tempore suadentibus *BLRVp:* ita persuadentibus *vulgo* 7 tinnientibus *R:* timentibus *BV*, tumentibus *Lp et vulgo, cf. I, 6* remugientibus neruis cordis *mei:* chordis *vulgo et sic deinceps* Christe *L* 8 rugam *R* magisq; *BLRV:* magis quam *p et vulgo* discindentes *R:* discidentes *p*, descendentes *BLV* ostenderunt *R* 9 caelo *R* 10 diruptas *Vp* cabalinis *p* 11 inuocanti *BV* uanascebant *R*, euanescebant *vulgo* 13 uidebantur *L* Theodoricus *L:* theodericus *BVp*, theudoricus *R, sic item infra v.* 16; *cf. ad II § 12—14* 14 iocundo *RVp* dicenti *V* 15 afflixionibus *p* 16 theodricus *V* uicazenam *BLV*, bizagenam *Rp* 17 condempnat *BRV* maiorem *BRV:* maius *L* (maius dedecus *p*) haut *L:* aut *BV*, ut *R*, haud *p* cartagine *BV*, a Carthagine *p* 18 eum pastorem *Rp* interim domino *p* 19 dormitioni *R*, cum dormitionis *Lp* 20 qui *om. p* 21 uenerabilem habebat dixitque *p* 22 siliquę arbore (arborē *BV*) *BLRV:* ilice (que arbor est) *p*, ilice *vulgo* 23 domino *BLV:* deo *Rp* 24 deus *BLRV:* Christus *p et vulgo* 25 dicit *BLRV:* dixit *Bern. p et vulgo* 26 qua *BV:* quam *LRp et vulgo* armogas *BLRV:* Armogastes *p et vulgo* 27 contristrari *p* gesserat *L* 28 esse *BLV:* se esse *Rp et vulgo* bone *BR* (bone conf. comes *p*) 29 Felix festinauit *p*, festinauit igitur Felix *vulgo* cui] qui *BRV* 30 intexti *BRV:* intextae *Lp et vulgo, ut 3, 58* antiquas radices solidatas *R*, solidate *p* faceret *BRV:* facerent *Lp et v. cf. I, 19 extr.* laborē *BV* angeretur *p*, angebatur *BV* 31 abscissis *p et vulgo* 32 cauantes (cauentes *RV*) conspiciunt *BLRVp:* cauans conspicit *vulgo* quale forte omnino nullus *p*

47 XV. Sed nec quendam archimimum, nomine Masculan, debeo praeterire. Qui cum multis insidiis premeretur, ut catholicam amitteret fidem, ipse eum rex postea blandiendo affatibus saecularibus invitabat, promittens multis eum divitiis cumulandum, si voluntati eius auditum facilem commodasset. Qui cum fortis atque invictus in fide maneret, iubet eum subire sententiam capitalem, ita tamen callidus occulte praecipiens, 5 ut si in illa hora vibrantis gladii pertimesceret ictum, magis eum occideret, ne martyrem gloriosum fecisset: si autem fortem in confessione conspiceret, a gladio temperaret. Sed ille ut columna immobilis Christo solidante fortis effectus, confessor revertitur gloriosus. Etsi martyrem invidus hostis noluit facere, confessorem tamen nostrum non potuit violare. 10

48 XVI. Novimus et alium ea tempestate, nomine Saturum. Qui cum lucidum esset membrum ecclesiae Christi et pravitatem Arrianorum libertate catholica frequenter argueret (fuit hic procurator domus Hunirici), convenitur accusante Marivado quodam diacono, quem Hunirichus infaustus singulariter honorabat, ut fieret Saturus Arrianus. Promittuntur honores et divitiae multae si faceret, praeparantur supplicia dira si nollet, 15 hac optione proposita, ut si regalibus iussis non oboediret, primo facta discussione, et ante amissa domo vel substantia, distractis omnibus mancipiis ac filiis, uxor eius ipso

49 praesente camelario in coniugium traderetur. Quod ille plenus deo magis ut velociter provenisset impios provocabat. Ob quam causam uxor eius inducias visa est ab his qui exsequebantur nesciente marito petisse. Accedit ad maritum alia Eva consilio 20 magistrata serpentis. Sed ille Adam non fuit, qui inlecebrosa vetitae arboris poma contingeret, quia non indigens, sed Saturus vocabatur, saturatus ab ubertate domus dei et torrente deliciarum eius potatus. Advenit mulier ad locum, ubi maritus singularis orabat, conscissis vestibus crineque soluto, secum comitantibus filiis unamque infantulam, quae tunc lactabatur, manibus gestans: quam nescientis proicit ad pedes ma- 25 riti, etiam ipsa suis genua conplectitur ulnis, sibilans vociferatione draconis: miserere mei, dulcissime, simul et tui: miserere communibus liberis, quos conspicis ipse. Non subiaceant condicioni servili, quos claros prosapia reddidit generis nostri: non subiciar ego indigno et turpi coniugio vivente marito, quae mihi semper inter coaevas plaudebam de Saturo meo. Cognoscit deus quia invitus facturus es hoc, quod forte volun- 30

50 tarie aliquanti fecerunt. Cui ille Iob sancti voce respondit: t a m q u a m u n a e x i n s i p i e n t i b u s m u l i e r i b u s l o q u e r i s. Formidarem, mulier, si sola esset huius vitae amara dulcedo. Artificio, coniux, diaboli ministraris. Si diligeres maritum, numquam ad secundam mortem adtraheres proprium virum. Distrahant filios, separent uxorem,

31) Iob 2, 10.

---

1 quandam *R* archimimum *BV:* archinimum *Rp*, archiminium *L* masculan *BLV:* manseulan *R*, Masculinum *p* pretereo (*om.* debeo) *p* 2 amitteret *Rp:* comitteret *B*, comittet *V*, omitteret *L* 3 saecularibus *om. p* promittit *R* cum multis *p* 4 uoluntas *p* in fide *Rp: om. BLV* 5 ista tamen *p* 8 gloriosus reuertitur *L* 9 confessore *L* nostrum *om. p* 13 hunerici *libri hic* ma*riuado *B*, Mauridano *p* quodam *om. p* 14 dyacono *R* hunuricus *B*, hunericus *rell.* 15 si *om. R* 16 obtione *B* ut *om. p* primo facta discussione *L:* primo discussionē *BV*, prima discussione (discursione *R*) *Rp; cf. infra § 50* discutitur, expoliatur *etc. fortasse* post discussionem et ante] statim *p* 17 domu *R ut videtur*, domus (*sine* uel) *p* 18 in] ad *Rp* 19 prouenisset *BLRV:* peruenisset *p*, perueniret *Lor.* proueniret *vulgo* prouacabat *V* ob hanc *p* indutias *B* 20 ęua *L* 21 magistra *cum virgula sup.* a *V* illecebras *p* uitae *R* 22 saturatus *BLV:* satiatus *R*, saturus *p* 23 torrentē *BV* diliciarum *V* 24 secum *BLV:* seq; *Rp, cf. II, 30* unaque infantulum qui *p* 25 gestiens *p* quam] quę *L ut videtur*, quem *p* nescienti *R*, nescit *p* proicit *scripsi:* proicitur *BLV*, proiciens *Rp et vulgo* 29 coeuas *BLR*, coenas *p* 31 ille illud sancti Iob *p* uoce *om. Rp* 32 mulier *om. R* 33 coniunx *LRp* ministraris *BRVp:* ministratis *L*, ministras *ed. Lor. et vulgo* 34 detrahant *p*.

auferant substantiam: mei domini ego, securus de promissis, verba tenebo: si quis non dimiserit uxorem, filios, agros aut domum, meus non poterit esse discipulus. Quid ultra? Discedens mulier cum filiis refutata, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, expoliatur, poenis conteritur, mendicus dimittitur, interdicitur
5 ei prodeundi accessus. Totum ei tulerunt, stolam tamen baptismatis auferre non potuerunt.

XVII. Post haec Geisericus ecclesiam Carthaginis claudi praecepit, dissipatis 51 atque dispersis per diversa exiliorum loca, quia episcopus non fuerat, presbyteris et ministris. Quae vix reserata est Zenone principe supplicante per patricium Severum,
10 et sic universi ab exilio redierunt. Quae vero in Hispania, Italia, Dalmatia, Campania, Calabria, Apulia, Sicilia, Sardinia, Britiis, Lucania, Epiro vetus vel Hellada gesserit, melius ibi ipsi qui passi sunt miserabiliter lugenda narrabunt. Sed iam persecutionis nostrae, a Geiserico quanto sublimiter, tanto crudeliter gestae, iste sit finis. Duravit autem in regno annis triginta septem, mensibus tribus.

15

LIBER SECVNDVS.

I. Mortuo igitur Geiserico Huniricus maior filius patri succedit. Qui in primordia 1 regni, ut habet subtilitas barbarorum, coepit mitius et moderatius agere, et maxime circa religionem nostram: ut etiam ubi antea sub rege Geiserico praeiudicatum fuerat, ne spiritales fierent conventus, conventicula concurrerent populorum. Et ut se religio-
20 sum ostenderet, statuit sollicitius requirendos haereticos Manichaeos, ex quibus multos incendit, plurimos autem distraxit navibus transmarinis: quos paene omnes Manichaeos suae religionis invenit, et praecipue presbyteros et diaconos Arrianae haereseos: unde magis erubescens amplius in illis exarsit. De quibus repertus est unus, nomine Cle- 2 mentianus, monachus illorum, scriptum habens in femore: Manichaeus discipulus
25 Christi Iesu. Propter quod magis laudabilior memoratus tyrannus videbatur, in uno displicens, quia cupiditati insatiabili vehementius inhiabat et provincias regni sui variis calumniis atque indictionibus onerabat, ut de illo praecipue diceretur: rex egens reditibus magnus est calumniator. Dedit autem licentiam, Zenone imperatore atque Pla-

1) Luc. 14, 26.

---

1 domini mei *p* 2 aut *om. L* 3 discedens mulier *BRVp:* (discedente muliere *L et vulgo* cum filiis] consiliis *p* confortatus *p haud scio an recte* 4 et spoliatur *p* 5 ei] et *R* auferre ei non *vulgo* 8 fuerat *BV:* erat *LRp* prespiteris *L* 10 in italia *Rp* (dalmatia italia *L*) Campania *om. L* 11 brities *BRVp*, bricies *L* Lucania *mei:* Venetia, Lucania *ed. Lor. et vulgo* epiro uetus *BLRV:* Epironetus *p*, Epiro-ueteri *vulgo* uel *om. Rp* hellada *Rp:* ellada *BLV*, hellade *Bern.* 12 melius sibi *L*[1]*Rp* ipsis *R* lugendo *Rp et vulgo, ut est III, 69* filii tui gemunt lugendo captiui sed etiam *L* 13 cum sublimiter tum *p* geste *B*, ingeste *R* 14 annis *om. L* mensibus *BLV:* et mensibus *Rp et vulgo* 14 EXPLICIT LIBER PRIMUS INCIPIT LIB. SECUNDUS DE HUNURICO (DE HONORICO SACRILEGO *R*, de hunerico sacrilego *p*) *BRp*, INCIPIT LIBER II. DE HUNIRICO (HUNERICO *L*) *LV*

16 geserico *L*, geisirico *R* hunericus *LV*, hunoricus *R*, hunericus nundrius *L* primordia *BRV:* primordio *Lp* 18 ubi *om. L* predicatum fuerat ne spirituales *p* 20 ostenderet, sollicitus iubet esse requirendos *p* hereticos manicheos *mei, et sic alias* 21 destruxit *Rp* quos penes *p* 22 dyaconos *R* herese*s *V* 23 illis *BRV:* illos *L*, in illis *om. p* reppertus *BV* 25 laudabilior *om. Rp* tyrannus *om. L* ludebat *p* 26 dispiciens *L* qua (quia *p*) cupiditate *Rp* 27 reditibus *mei: om. ed. Ruin.* 28 magnos (magno *p*) est calumniatus *Rp*

cidia relicta Olibrii rogantibus, ut Carthaginiensis ecclesia sibi quem vellet episcopum ordinasset, quae iam per viginti quattuor annos tali ornamento fuerat destituta.

3 II. Mittit ergo nunc ad ecclesiam Alexandrum inlustrem, huiusmodi legationem ferentem, ut praesentia eius catholicus populus dignum sibi peteret sacerdotem: destinans quoque per notarium suum, nomine Vitarit, edictum quod publice legeretur, hunc 5 continens modum: 'Iussit vobis domnus dici: quia imperator Zenon et nobilissima Placidia per Alexandrum virum inlustrem scripserunt, petentes ut ecclesia Carthaginis re-4 ligionis vestrae proprium episcopum habeat, hoc fieri praecepit, atque eis rescripsit vel legatis ab eis directis dici iussit, ut sicut petierunt, vobis episcopum quem volueritis ordinetis, sub eo ut nostrae religionis episcopi, qui apud Constantinopolim sunt et per 10 alias provincias Orientis, ex eius praecepto liberum arbitrium habeant in ecclesiis suis, quibus voluerint linguis populo tractare et legem Christianam colere, quemadmodum vos hic vel in aliis ecclesiis, quae in provinciis Africae constitutae sunt, liberum arbitrium habetis, in ecclesiis vestris missas agere vel tractare, et quae legis vestrae sunt, quemadmodum vultis, facere. Nam si hoc circa eos non fuerit observatum, tam epi- 15 scopus qui ordinatus fuerit vel clerici, sed et alii episcopi cum clericis suis, qui in 5 Africanis provinciis sunt, iubentur inter Mauros mitti'. Quod dum edictum nobis praesentibus quarto decimo Kalendarum Iuliarum universae ecclesiae legeretur, gemere coepimus musitantes, eo quod meditantibus dolis malorum esset futura persecutio praeparata. Et ita legato dixisse probamur: si ita est, interpositis his condicionibus pe- 20 riculosis haec ecclesia episcopum non delectatur habere: gubernat eam Christus, qui semper dignatus est gubernare. Quam suggestionem legatus accipere neglexit. Simul et populus ut tunc fieret ut ignis exarsit, cuius erat clamor intolerabilis, qui nulla posset ratione sedari.

6 III. Ordinato itaque episcopo Eugenio, viro sancto deoque accepto, sublimis nata 25 est laetitia et gaudium cumulatum est ecclesiae dei, exultans multitudo catholica sub barbara dominatione de ordinatione pontificis reparati. Nam maximus iuvenum numerus atque adulescentularum, sibimet in commune congaudens, adtestabatur quod numquam vidisset episcopum in throno sedentem. Porro ille vir dei, sacerdos Eugenius, coepit per conversationem operum bonorum venerabilis et reverendus haberi, etiam 30 ab eis qui foris sunt, et ita esse omnibus gratus, ut, si fas esset, animam suam pro 7 eodem universos ponere delectaret. Elemosynas quoque tales per eum dominus dignatus est facere, ut incredibile videatur tanta eum inpendere, ubi ecclesia, totum barbaris tenentibus, ne unius nummi habere cognoscitur facultatem. Humilitatem in illo, cari-

---

1 relicta *BLV:* peredicta *Rp* olibri *BV*, libri *Rp* cartaginiensis *BV*, charthaginiensis *R*, carthaginensis *Lp* 2 ordinasset *mei:* ordinaret *Lor. et vulgo* per *om. p* 3 nunc *BV:* tunc *LRp et vulgo* 4 praesentia *BLRV:* in praesentia *p et vulgo, cf. III, 32* 5 uuitared *L*, Iutarit *p* 6 nobis *Rp* domnus *BV:* dominus *LRp*, dominus noster *ed. Ruin.* dicere *Rp*, *item v.* 9 8 nostrae *p* 10 sub eo *BRVp:* eo sub tenore *L*, sub eo tenore *vulgo* apud *Rp:* in *BLV* 11 liberum *Rp:* episcopi nostri (nostri *om. L*) liberum *BLV* 12 populos *p* 13 africae *Rp:* africane *BV*, africanis *L et vulgo* 14 habeatis *p* et quae . . facere *om. Rp* 15 quem ammodum *B* reseruatum *Rp* tam] ita *L*, non tantum *p* 16 uel *mei:* quam *ed. Ruin.* (*illi* tam *respondet* sed et, *illud* nel *autem idem est quod* et) clericis sed *B* 17 iubentur *BLRV:* iubebuntur *p et vulgo* quod dum ed. *Rp:* qui dum ed. *BV*, quod edictum dum *L* 18 Iuniarum *p* 19 musitantes *mei:* mussitantes *Lor. et vulgo* insidiantibus *p* dolis *BRVp:* dolos *L et vulgo* 20 dixisse legato *p* condictionibus *V* 21 haec *om. Rp* gubernet *p* 22 dignatus est *Rp:* dignatur *BLV* 23 ut] ait *p* possit *L* 25 ordinatu* *B*, ordinatur *V*[1] 26 commulatum *B* exultans *BRVp:* exultat *L et vulgo* 27 numerus iuuenum *Rp* 28 gaudens *Rp* 31 ita esset *BV* omnibus *Rp:* ab omnibus *BLV* 32 eisdem uniuersis *p* delactaretur *p* elemosinas *LVp*, helemosinas *R*, eleemosynas *vulgo* 33 facere est *p* 34 ne *BLRV:* nec *p et vulgo* agnoscitur *R*, agnosceretur *p*

tatem, pietatem divinitus condonatam, si quisquam incipiat, non poterit explicare. Pecuniam apud eum numquam mansisse probatur, nisi forte tali hora offerretur, quando iam sol diei explicans cursum nocturnis tenebris ordinem daret et locum. Tantum reservabat, quantum diei sufficeret, non quantum cupiditas expetisset, deo nostro subinde 5 cotidie ingentia et maiora donante. Sed cum fama eius esset ubique celebris atque 8 manifesta, coeperunt exinde Arrianorum episcopi invidia gravi torqueri, cotidianis et praecipue cum Cyrila calumniis insectantes. Quid plurimum? suggerunt regi de illo, ut suum nequaquam sederet thronum, neque dei populo verbum faceret consuetum: deinde quoscumque mares vel feminas in habitu barbaro incedentes in ecclesia conspi- 10 ceret, prohiberet. Ille respondit, ut decuit: 'domus dei omnibus patet, intrantes nullus poterit repellere': maxime, quia ingens fuerat multitudo nostrorum catholicorum in habitu illorum incedentium, ob hoc quod domui regiae serviebant.

IV. At ubi ab homine dei tale responsum accepit, statuit in portis ecclesiae col- 9 locari tortores: qui videntes feminam vel masculum in specie suae gentis ambulantes, 15 ilico palis minoribus dentatis iectis in capite crinibusque in eisdem colligatis, ac vehementius stringentes, simul cum capillis omnem pelliculam capitis auferebant. Nonnulli, dum fieret, statim oculos amiserunt, alii ipso dolore defuncti. Mulieres vero post hanc poenam, capitibus pelle nudatis, praecone praeeunte per plateas ad ostensionem totius civitatis ducebantur. Quod sibi magis quae patiebantur lucrum maximum conputabant. 20 Quorum nos plurimos novimus, nec scimus eorum aliquem tunc, etiam poenis urguentibus, a recto itinere destitisse. At ubi isto modo fidei infringere non valuit murum, 10 cogitat ut nostrae religionis homines in aula eius constituti neque annonas neque stipendia solita potirentur. Addidit quoque et laboribus eos conterere rusticanis. Dirigit viros ingenuos et admodum delicatos ad campum Vticensem, ut sub ardentis solis in- 25 cendio caespites messium desecarent: ubi omnes cum gaudio pergentes in domino laetabantur. In quorum contubernio quidam fuit aridam habens manum, quae per annos 11 quam plurimos nullum ei praestiterat obsequium. Qui cum veraciter excusaret se operari non posse, magis violenter iussus est pergere. Sed ubi ad locum ventum est et praesertim pro eo orando ingemuerunt omnes, pietate divina illa arida incolumis 30 confessoris restituta est manus. Hinc iam Hunirici persecutio doloris atque parturitionis nostrae sumpsit initium.

V. Ipse autem, qui sese iam dudum omnibus lenem ostenderat, desiderans post 12 obitum suum filiis, quod non contigit, regnum statuere, Theodoricum fratrem filiosque eius Gentunisque fratris nihilominus filios crudeliter coepit insequi. Quorum nullum

---

1 si quisquam] ***uisquam *B* incipiat *mei*: incipiat laudare *ed. Ruinarti* 2 numquam *Rp*: *om. BV*, mansisse non probatur *L* quando] quondam *L* 3 explicat *BV* Vnde tantum *L* 4 subinde *om. p* 5 ubique *R p*: *om. BLV* 7 eum cyrila *BLV*: cyrileas (cyrileis *p*) eum *Rp* plura *p* regi *Rp*: *om. BLV*, *at cf. § 9 in.* 8 suo . . throno *p* dei populo *BLV*: ad dei populum *Rp*; *cf. II, 4* populo tractare, *II, 28* uerbum admonitionis fratribus facere 9 quocumque *R*, quoque *p* ecclesiā *V* conspicere *Rp* 11 expellere *p* 13 collocare *L* 14 ambulantem *p* 15 iectis *BRV*: iactis *L p*, *fort.* coniectis criminibusque *V* conlegatis *V*, collocatis *p* 16 simul cum capillis *etc.*] *de hoc poenae genere v. Papencordt hist. Wand. p. 254 not. 1 et 4* auferrent *p* nonnulli autem *ed. Ruin.* 17 fieret *BRV*: hoc fieret *L et vulgo*, hec fierent *p* oculos amiserunt statim *p* defuncti *BRVp*: defuncti sunt *L et vulgo* 20 nouimus nescimus eorum *R p* eorum aliquem tunc *BLV*: tunc (tamen *p*) aliquem eorum *Rp* 21 modo fieri *L*, fidelem modo *p* murum] ullum *R p* 22 annonis neque stipendiis solitis *ed. Ruin.* 23 poterentur *Bern.* peterent *p* conterere *om. L* 25 cespites *mei* mensium *R* 29 incolomis *BLV* 30 confessoris *mei*: confessori *ed. Ruin.* hunurici *B*, hunuri *V*, hunerici *Lp* 31 sumsit *L* 32 ipso *R ut videtur* lenem] bene *R p* (bene omnibus *p*) 33 filiis *om. L* contingit *Rp* theodoricum *LR*: Theudoricum *B*, teudoricum *V*, Theodericum *p* 34 eius *om. p* gentunisque *BRV*: gentonisque *L et vulgo*, gentoniumque *p*

dimitteret, nisi ei mors desiderii sui voluntatem auferret. Primo sciens uxorem Theodorici fratris astutam, credo, ne forte maritum aut maiorem filium, qui prudens et sapiens videbatur, consiliis acrioribus adversus tyrannum armasset, crimine adposito
13 gladio eam intercipi iubet. Post occiditur et ille filius magnis litteris institutus, cui secundum constitutionem Geiserici, eo quod maior omnibus esset, regnum inter nepotes 5
potissimum debebatur. Accenditur adhuc crudelius aliquid perpetrare. Adstante vulgo in media civitate pro gradibus plateae novae episcopum suae religionis, nomine Iucundum, quem patriarcham vocitabant, praecepit incendio concremari, ob hoc quod in domo Theodorici germani regis acceptissimus habebatur, cuius forte suffragio memorata domus regnum poterat optinere. In quo impietatis scelere futurum nobis adesse pro- 10
speximus malum, aientes invicem singuli nobis: qui in suo ita crudelis effectus est
14 sacerdote, quando nostrae religioni vel nobis parciturus est iste? Tunc et Gentunis maiorem filium, nomine Godagis, cum uxore absque solacio servuli aut ancillae crudeli exilio delegavit. Fratrem vero Theodoricum post occisionem uxoris et filii nudum atque destitutum similiter exulavit. Post cuius mortem filium qui supererat infantulum 15
duasque filias eius adultas inpositas asinis longius affligendo proiecit. Sed et comites quam plurimos et nobiles gentis suae obiectionibus falsis insectans, ob hoc quod germano faverent, alios incendit, alios iugulavit, imitator existens Geiserici patris, qui sui fratris uxorem ligato pondere lapidum in Amsaga fluvium Cirtensem famosum
15 iactando demersit et post necem matris etiam filios interfecit. Sed et multos ei Gei- 20
sericus pater moriens sacramento interposito commendaverat: quos ille inmemor fidei et sacramenti violator diversis poenis et incendiis trucidavit. Nam Heldicam quendam, quem pater eius praepositum fecerat regni, iam annosum atque veteranum, cum dedecore capite detruncavit: eiusque uxorem cum alia, nomine Teucharia, in medio civitatis incendit. Quarum corpora per vicos et plateas trahi mandavit, quae tota die ia- 25
centia rogatus a suis episcopis vix vespere sepeliri concessit. Gamuth namque Heldicae fratrem, quia ad ecclesiam eorum confugerat, occidere non potuit: quem tamen in loco
16 latrinarum obsceno conclusit multoque eum ibi tempore degere statuit. Postea cum caprario quodam et rustico ad faciendas scrobes vineis profuturas condemnavit: quos etiam duodecies per annum, id est per singulos menses, flagellis crudelibus dissipabat, 30
vix modico aquae cibarioque pane concesso. Hoc per quinque vel amplius perpessi sunt annos: quibus haec supplicia proficere poterant ad aeternam mercedem, si catholici fuissent et fidei suae merito ista perferrent. Sed ideo istud silere nequivimus, ut

---

1 theodorici *LR*. teudorici *BV*. Theoderici *p* 2 qui *BLV:* quia *Rp et vulgo* 3 armasset *mei:* armaret *Lor. et vulgo* adposito *BLV:* imposito *Rp et vulgo* 4 intercipi *BRV:* interfici *Lp et vulgo* post *BLRV:* postquam *p*, post quam *Lor. et vulgo* magnis *BLV:* magnus *Rp; haud dissimiliter Cicero in Orat. § 4* minus instructus magnarum artium disciplinis 5 geysirici *R* 6 astante *Lp* 7 iucundum *BR:* iocundum *LVp et vulgo* 8 cremari *V* 9 theodorici *LR:* teuderici *BV*, Theoderici *p* 10 perspeximus *R* 11 aientes *Lp:* agentes *BRV* singuli inuicem *L* 12 gentunis *BLRV:* gentonii *p*, Gentonis *vulgo* 13 godagisum *L* seruuli *BLV:* seruili *Rp*, serui *vulgo* 14 theodoricum *LR:* theodricum *V*, theodericum *Bp* filium *R* 15 exulauit *BLRV:* relegauit *p et vulgo* 17 germano *BLRV:* germanos *p*, germano suo *ed. Ruin.* 18 facerent *p* iugulauit *BLV:* gladio iugulauit *Rp et vulgo* geysirici *R*, *item v.* 20 geysiricus 19 uxoris *BV* amsaga *R:* ansaga *BLV*, Anisagam *p*, Ampsagam *ed. Ruin.*, *cf. Ind. II geograph.* circensem *L*, cirtense *R* fetilosum *R*, foetidum *p* 20 dimersit *Rp* interfecit filios *p* ei *om. p* 22 incendii *R* heldicam *BLRV:* Eldicium *p*, Heldicum *ed. Ruin.* quondam *R*, *om. p* 23 eius *om. Rp* quondam praepositum *p* ueteranum atque annosum *L et vulgo* 24 detruncauit *BLV:* truncauit *Rp et vulgo* teuchariã *BV*, theucaria *R*, theucharia *L*, Themaria *p* 25 uicus *BV*, *item III, 48 B solus habet* uicus 26 gamuth *BLV:* camut *R et vulgo*, Canuit *p* heldicę *L:* heldice *BV*, heldici *R*, eldici *p* 27 qui ad *LRp* loca *V* 28 temporeque eum ibi multo *BLV* 29 profuturas] presenturas *V partim in rasura* 31 modico *L:* modicũ *BRVp* aqua *R* cibarioque *mei:* cibariique *ed. Lor. et vulgo* panis *Rp et vulgo* 33 ista] memorata *p* nequimus *V*

impietatem regis etiam in suis minime sileremus: qui non solum episcopum suum Iucundum, ut superius demonstravimus, flammis adussit, sed et presbyteros et diacones suos, id est Arrianos, quam plurimos incendit nec non et bestiis mancipavit.

VI. Amputatis igitur in brevi omnibus quos timebat, et solidans sibi, ut putabat, 17
5 regnum, quod breve fuerat et caducum, omni ex parte otiosus atque securus universa tela furoris in persecutionem ecclesiae catholicae, rugiens sicut leo, convertit. Ante persecutionis tamen tempestatem multis praeeuntibus visionibus et signis inminens demonstratum fuerat malum. Nam ferme ante biennium quam fieret, vidit quidam Fausti 18 ecclesiam solito in ornatu fulgentem, cereis quoque fulgentibus palliisque velaminum 10 ac lampadibus rutilantem. Et dum laetaretur tanti fulgoris candore, subito, ait, luminis illius concupiscibilis extinctus est fulgor ac tenebris succedentibus adversarius naribus natus est foetor: omnisque illa beatorum turba expellentibus quibusdam Aethiopibus minata est foras, ob hoc iugiter lamentantum, quod eam in claritate pristina nequaquam viderit iterum restitutam: nam visionem istam nobis praesentibus sancto ret-15 tulit Eugenio. Vidit et quidam presbyter ipsam Fausti refertam turbis innumerabilium populorum, et post paululum evacuatam et repletam porcorum multitudine atque caprarum. Item alius vidit aream triticeam ventilationi paratam, granis adhuc ventilatoris 19 iudicio necdum a palea separatis: et dum ingentis massae, licet confusae, magnitudinem miraretur, subito ecce turbo veniens tempestatis sonivago flatu coepit adventum 20 suum surgente pulvere demonstrare. Cuius impetu palea illa omnis omnino volavit, remanentibus granis. Post haec venit quidam procerus, splendido vultu habituque nitido fulgens, et coepit grana vacua macilenta atque similagini reproba purgando proicere. Quae diu examinans vix magnitudinem illius massae, licet probatae, ad acervum tamen perduxit exiguum. Item alius ait: Stabat quidam praecelsus super montem, qui Zi- 20 25 quensis dicitur, et clamabat dextra laevaque: migrate, migrate. Alius conspicit rugiente caelo atque turbato sulphureas nubes, quae ingentes coeperunt lapides iaculari: qui lapides dum cecidissent in terram, plus accendebantur et maioribus flammis ardebant, atque intrantes in penetralia domorum quos invenerant incendebant. Qui autem vidit, ait, cum se in quodam cubiculo abscondisset, miseratione divina ad eum flamma non 30 potuit pervenire, reor, ut illud propheticum compleretur: c l a u d e o s t i u m t u u m e t

30) Isai. 26, 20.

---

1 impietatem (impietates *R*) . . sileremus (siliremus *V*) *BLRV:* impietas . . sileretur *p et vulgo* iucundum *B:* iocundum *LRVp* 2 adusit *BV* diacones *BR:* diaconos *rell. cf. II, 26 et Pass. § 15* 3 nec non et] sed insuper *p* 4 imbreui *R* 5 fuerat *mei:* futurum erat *Lorichius et vulgo; si lectio* erat *tradita esset, nemo offenderetur; atqui Victor formis* eram *et* fueram *fere promiscue utitur, velut I, 51* dispersis per diuersa exiliorum loca, quia episcopus non fuerat, presbyteris et ministris. *II, 8* maxime, quia ingens fuerat multitudo catholicorum in habitu illorum incedentium. *III, 58* nec deerant cotidie ubique expirantium funera et non fuerat uirtus, quae miserationis inpenderet sepulturam *etc.* omni *om. p* odiosus *R* 6 persecutionem *L:* persecutione *BV*, persecutiones (-nis *R*) *Rp* ecclesiae . . leo *om. p* 8 quidem *p* 9 solitu inornato *BV*, solito ornatu *p* palliisque (palleisque *BV*) uelaminum *BLRVp:* palliorumque uelamine *ed. Ruin.* 10 et dum . . candore] *haec verba leguntur in BLRVp post illa* ornatu fulgentem (*v.* 9), *huc transposuit P. Fr. Chiffletius, ut videtur* candore tanti fulgoris *Rp et vulgo* 11 fulgore *R* aduersariis *L* 12 fetor *BRp* beatorum *BLV:* oblatorum *R*, abbatum *p*, albatorum *Ruin. cum 4 codd.* 13 minata] eiecta *p, at cf. Ind. IV* iugiter *BV:* igitur *LR*, magis *p* lamentantum *BLV:* lamentandum *Rp*, lamentans *ed. Ruin.* pristina claritate *L* 14 uiderit *sc.* turba; *an* uiderint ? rettulit] *sic BR* 15 ipsam Fausti (*i. e.* eandem) *BRV:* ipsam F. ecclesiam *L*, ipsam F. basilicam *p et vulgo* turba *p* 16 porcorum multitudinē *B*, multitudine porcorum (parcorum *R*) *Rp* 17 arcam *L* 18 magnitudine *R* 20 surgente *om. L* 21 abituque *R* 22 et *BLV: om. Rp*, qui *ed. Ruin.* cepitque *p* uacua grana *L* 23 magnitudine *R* 24 montem domini *p* qui *om. p* zequensis *L* 25 et] ei *p* conspicit *BLRV:* conspexit *p et vulgo* rubente *p* 26 ac *R*, *om. p* turbatas *Rp* quae ingentes coeperunt *mei:* ingentes *ed. Ruin.* 28 penetralio *BV* 29 ait, quia cum *ed. Ruin.* 30 hostium *R*

21 a b s c o n d e r e a l i q u a n t u l u m, d o n e c t r a n s e a t i r a d e i. Vidit et venerabilis Paulus episcopus arborem usque ad caelos ramis florentibus extensam, quae etiam dilatatione sua omnem paene Africam opacabat. Et cum universi eius magnitudine et speciositate gauderent, ecce subito, inquit, venit unus asinus violentus, qui defricans cervicem suam super robur radicum eius, inpulsu suo cum ingenti sonitu illam mira- 5
22 bilem arborem elisit ad terram. Sed et Quintianus honorabilis episcopus vidit se super quendam montem stare, de quo conspiciebat gregem innumerabilium ovium suarum, et in medio gregis duae erant ollae nimium bullientes. Aderant autem ovium occisores, quarum carnes ollis bullientibus demergebant. Et cum ita fieret, omnis illa magnitudo consumpta est gregis. Reor ego illas duas ollas [Sicca Veneria et Laribus] duas 10 esse civitates, in quibus multitudo prima fuerat congregata, e quibus incendium initium sumpsit, aut Huniricum regem et Cyrilam episcopum eius. Sed de multis visionibus, quia brevitati consulendum fuit, haec dixisse sufficiat.

23 VII. Quid ultra? Censet primo tyrannus iussione terribili, ut nemo in eius palatio militaret neque publicas ageret actiones, nisi sese Arrianum fecisset. Quorum ingens 15 numerus, vigore invicti, ne fidem perderet, militiam temporalem abiecit. Quos postea domibus proiectos omnique substantia expoliatos in insulas Siciliam et Sardiniam relegavit. Quodam tempore statuere per totam Africam festinavit, ut nostrorum episcoporum defunctorum fiscus sibi substantiam vindicasset: qui autem defuncto succedere
24 poterat, non ante ordinaretur, nisi fisco regali quingentos solidos optulisset. Sed hoc 20 aedificium ubi construere nisus est diabolus, statim illud destruere dignatus est Christus. Suggerunt ei domestici sui dicentes: si istud firmaverit praeceptio vestra, nostri episcopi in partibus Thraciae et aliis regionibus constituti peiora incipient pati. Praecepit deinde sacras virgines congregari, dirigens Wandalos cum suae gentis obstetricibus ad inspicienda et contrectanda contra ius verecundiae verecunda pudoris, ubi nec 25 matres aderant nec aliqua matronarum: cremantes gravi suspendio atque ingentia pondera pedibus conligantes, lamminasque ferri ignitas dorso, ventri, mamillis et lateribus
25 adponebant. Quibus inter supplicia dicebatur: dicite quoniam episcopi vobiscum concumbunt et clerici vestri. Quarum acerbitate poenarum plurimas tunc scimus extinctas: aliae, quae remanserunt, cutibus arescentibus factae sunt curvae. Nitebatur enim se- 30 mitam invenire, per cuius aditum publicam, sicut fecit, faceret persecutionem. Et ita faciens nullo modo investigare potuit, quomodo Christi ecclesiam macularet.

---

1 abscondere *Rp et Vulgata:* absconde te *BLV* aliquantulum *Rp:* pusillum aliquantulum *BLV; modicum ad momentum Vulgata* 2 dilatione *R* 3 paene *om. Rp,* pone *V* pacabat *R* magnitudini *BRV* 4 speciositati *BV* inquit *p post* asinus *habet* unus *BV: om. LRp et vulgo, cf. I, 20* unus panis, *II, 30* infantulum unum 6 et *om. Rp* uenerabilis *p* 7 quondam *BV* suarum *BLRV: om. p et vulgo* 8 bulligentes *V* 9 quarum *mei:* qui earum *ed. Ruin.* 10 gregis consumta est *ed. Ruin.* ergo *V* sicca ueneria *BLV:* siccensem (-sam *R corr.*) *Rp* laribus *BLV:* larensem laribus *R,* Laransem *p,* Larensem *vulgo; oppidum* Laribus *vulgo dictum esse docet Procopius de bello Wand. II, 23, qui nominativum* Λάριβος *inde finxit; nomina inclusa glossam esse vidit Mommsenus* 11 e *BLV:* et (*pro* ex?) *R,* et a *p et vulgo* 12 hunirieum *B,* honoricum *R* cyrillam *BV,* Cyrillum *p* 14 uisione *R* in *om. L* cuius *p* 15 militasset *L* 16 inuicti *BRV:* inuictus *L,* inuito *p,* inuicto *Lorichius et vulgo* postea *om. L* 17 proiectos *om. p* insulis *BV,* insulam *L* 18 quodam tempore *BLRV:* quin etiam *p et vulgo* 19 fiscum sibi et *p* uindicasset *BLRV:* uendicaret *p,* uindicaret *vulgo* 20 potuit *V* 21 uisus est *p* 22 sui *om. L* firmauerat *V* nostra, nostri *p* 23 Episcopi qui sunt in *ed. Ruin.* Traciae *mei* 24 suae genti *R* 25 inspienda *V,* inspiciendum *p* contractanda *V,* trectanda *L,* contractandum *p* ius *Rp:* iure *BV,* iura *L et vulgo* uerecunda *L:* uerecundia *BV, om. Rp* et pudoris *p* 26 adherant *R* aliqua *BLV:* aliqua catholica *Rp,* aliqua catholicarum *ed. Ruin.* cremantes *BRV:* quas cremantes *L,* quas torquentes *p et vulgo, cf. Ind. IV* 27 lamminasque *R:* laminasque *BVp,* lamminas *L, at v. Ind. IV s. v. coniunctio copulativa* dorsi *BV* 29 aceruitate *B* 31 feceret *B* 32 ecclesia *B*

VIII. Quibus autem prosequar fluminibus lacrimarum, quando episcopos, presbyteros, diacones et alia ecclesiae membra, id est quattuor milia nongentos sexaginta sex, ad exilium heremi destinavit? in quibus erant podagri quam plurimi, alii per aetatem annosam lumine temporali privati. In quorum erat numero beatus Felix Abbiritanus episcopus, habens iam in episcopatu quadraginta quattuor annos, qui paralysi morbo percussus nec sentiebat quicquam nec penitus loquebatur. De quo nos maxime cogitantes quod non posset iumento portari, suggessimus ut a suis rex peteretur, ut saltem eum, propere moriturum, Carthagini esse iussisset, quod ad exilium nulla posset ratione perduci. Qui ita fertur tyrannus cum furore dixisse: si animali sedere non potest, iungantur boves indomiti, qui eum conligatis funibus trahendo perducant ubi ego praecepi. Quem ex traverso super burdonem vinctum, quasi quoddam ligni truncum, toto itinere portabamus.

IX. Congregantur universi in Siccensem et Larensem civitates, ut illuc occurrentes Mauri sibi traditos ad heremum perduxissent. Supervenientes igitur comites duo subtilitate damnabili blandis sermonibus cum dei confessoribus agere coeperunt: quid vobis, inquiunt, videtur, ut ita pertinaces sitis et domini nostri praeceptis minime obtemperetis, qui esse poteratis in conspectu regis honorabiles, si eius festinetis facere voluntatem? Statim illis clamantibus et dicentibus ingenti vociferatione: 'Christiani sumus, catholici sumus, trinitatem unum deum inviolabilem confitemur', includuntur graviori quidem, sed adhuc latiori custodia, ubi nobis copia dabatur et introire et verbum admonitionis fratribus facere et divina mysteria celebrare. Ibi et infantuli fuere quam plurimi, quos genetrices materno sequebantur affectu, aliae gaudentes, aliae retrahentes: aliae gaudebant se martyres peperisse, aliae moliendo diluvio rebaptizationis nitebantur a confessione fidei revocare. Nullum tamen tunc nec blandimenta vicerunt nec carnalis pietas aliquem inclinavit ad terram. Nam quaedam quid tunc fecerit anus, breviter referre delectat. Dum iter ageremus cum dei exercitu comitantes et forte magis noctibus promoveremus propter solis ardorem, conspicimus mulierculam sacculum et alia vestimenta portantem, manu infantulum unum tenentem atque in his sermonibus consolantem: curre, domne meus: vides universos sanctos quomodo pergunt et festinant hilares ad coronas. Quam nos cum increparemus, quod inportuna videretur aut viris pro sexu iungi aut exercitui Christi sociari, respondit: benedicite, benedicite, et orate pro me et pro isto nepote parvulo meo, quia, etsi peccatrix, filia sum quondam Zu-

---

2 diacones *BRV*[1]*:* diaconos *LV corr. p, cf. ad 11, 16* aliae *R* ecclesia *B* LXVI *BLV:* septuaginta sex *Rp* 3 inter quos *p* podagri *BLRV:* podagrici *p et vulgo* per *mei:* propter *Lor. et vulgo* 4 annosa *B*, annosum *V*, annorum *L* a lumine *LV* numero erat *L* abdiritanus *L* 5 paralysi *BV:* paralisi *Lp*, paralysis *R et vulgo* 6 sentiebant *BV* quiquam *R* 7 possit *p* saltim *LV* 8 chartagini *BR*, cartagini *V* iussisset *mei:* iuberet *Lor. et vulgo* quod] quia *ed. Ruin.* 9 qui *BRV:* Cui *L*, quibus *p et vulgo; cf. Ind. IV s. v.* pronomen relatiuum 10 conligatis *BLV:* colligatum *Rp et vulgo* ubi] quo *ed. Ruin.* 11 trauerso *BV:* transuerso *LR*, transuersione *p* quoddam *BVp:* quodam *R*, quendam *L et vulgo* tota *V* 13 Succensem *p* 14 perduxissent *mei:* perducerent *ed. Lor. et vulgo* 15 dampnabili *R* 17 poteratis *BLV:* poteritis *Rp et vulgo* 18 illis ingenti uociferatione clamantibus et dicentibus *Rp et vulgo* 19 inuiolabilem *BLRV:* inuiolabiliter *p et vulgo* 20 quidem *om. p* copie dabantur *R*, dabatur copia *p* et *ante* introire *om. p et vulgo, ante* uerbum *om. R* introeundi . . faciendi . . celebrandi *p* 21 ammonitionis *BV* 22 plurimi qui *p* genetrices *BRV:* genitrices *Lp et vulgo* aliae gaudentes *mei:* aliae gaudentes, aliae tristes *ed. Ruin.* trahentes *R* 23 moliendo *Rp:* moriendos *BV*, morituros *L* baptizationis *R* 24 nec *om. p* 25 aliquid *R* quid tunc *BLV:* tunc quae *Rp*, tunc quid *ed. Ruin.* 26 referri *R* agerimus *V* 27 promouemus *BV*, promouimus *Rp*, promoueremur *L* solis *om. p* sacculam *V* 28 unum *Rp:* uno *BV*, una *L* in *om. p et vulgo* 29 domne] *sic BV* 30 coronas *BLV:* coronam *Rp et vulgo; eadem scripturae diversitas infra § 34* 31 iungeri *BV* exercitu *R* etiam (*pro* et) orate *p* 32 paruulo nepote *ed. Ruin.* peccatris *B* zurinane *p*

ritanae civitatis episcopi. Cui nos: et quare ita abiecte ambulas, vel qua ratione de tam longo itinere huc pergere demonstraris? Quae respondit: cum hoc servo vestro parvulo ad exilium pergo, ne inveniat eum solum inimicus et a via veritatis revocet ad mortem. Ad haec verba repleti lacrimis nihil dicere valuimus nisi ut voluntas fieret dei. 5

31 X. Sed ubi adversarius, qui iam forte dicebat: 'partibo spolia, replebo animam meam, interficiam gladio meo, dominabitur manus mea' nullum potuit aucupari, inquirit angusta et taeterrima loca, in quorum conclavibus dei exercitum coartaret. Tunc eis etiam visitationis humanae negata consolatio: puniuntur et custodes fustibus et graviter adfliguntur, iactantur confessores Christi super invicem, angu- 10 stia coartante, unus super alium, ut agmina lucustarum et, ut proprie dicatur, ut

32 grana pretiosissima frumentorum. In qua constipatione secedendi ad naturale officium nulla ratio sinebat loci, sed stercora et urinam urguente necessitate ibidem faciebant, ut ille tunc foetor et horror universa poenarum genera superaret: ad quos aliquando data ingentia munera Mauris, dormientibus Wandalis, vix clam admissi sumus intrare. 15 Qui introeuntes veluti in gurgite luti usque ad genua coepimus mergi, illud tunc Hieremiae videntes fuisse completum: qui nutriti sunt in croceis, amplexati sunt stercora sua. Quid multa? praecepti sunt undique perstrepentibus Mauris ad iter, ubi destinati fuerant, praeparari.

33 XI. Exeuntes itaque die dominica, linita habentes stercoribus vestimenta, facies 20 simul et capita, a Mauris tamen crudeliter minabantur, hymnum cum exultatione domino decantantes: haec est gloria omnibus sanctis eius. Aderat enim ibi tunc beatus pontifex Cyprianus, Vnizibirensis episcopus, consolator egregius, qui singulos pio et paterno fovebat affectu non sine fluminibus currentium lacrimarum, paratus pro fratribus animam ponere et se ultroneum, si dimitteretur, talibus passionibus dare, qui 25 totum quod habuit egentibus fratribus in illa tunc necessitate expendit: quaerebat enim occasionem, qualiter confessoribus sociaretur, ipse animo et virtute confessor. Qui postea per multos agones et squalores carceris ad exilium, quod desiderabat, cum

34 exultatione perrexit. Quantae tunc multitudines de diversis regionibus et civitatibus ad visendos dei martyres occurrerint populorum, testantur viae vel semitae: quae agmina 30 venientium nequaquam capientes, per vertices montium et vallium concurrens turba fidelium inaestimabilis descendebat. Cereos manibus gestantes suosque infantulos vestigiis martyrum proicientes ista voce clamabant: quibus nos miseros relinquitis, dum

6) Exod. 15, 9. 17) Thren. 4, 5. 22) Psal. 149, 9.

---

1 cui* *B* abbulas *R* 2 seruo nostro paruulo *L*, paruulo seruo uestro (meo *p*) *Rp et vulgo* 4 fieret uoluntas dei *L*, uoluntas dei fieret *ed. Ruin.* 6 partibo *BRV:* participor *L*, partiar *p*, partibor *ed. Ruin.* diuidam *Vulgata* 8 aucupari *Bernensis:* accupari *V*, occupare *BLRp et vulgo* agusta *V* deterrima *L* coartaret exercitum dei *V* 9 negata *BL:* negato *V*, negata est *Rp et vulgo* 11 lucustarum *B:* locustarum *rell. et vulgo, cf. Roensch, Itala u. Vulgata p. 465* ut] in *p* 12 praeciosa *p* naturalem *V* 13 loci sed *BLRVp:* sed locum *Lor. et vulgo* stercora et urinam *BLV:* stercoris et urinae *Rp et vulgo* necessitatem *L* 14 fetor *BRVp* orror *BV* 15 data *R:* datu *BV*, dantes *L*, dando *p* (dato ingenti munere *ed. Ruin.*) ingentia munera] *sic mei* clam] iam *p* ammissi *BV* 16 luti] lici *V* 17 fuisse *om. p* 19 destinati sunt *L* properare *p* 20 die *om. L* 21 ymnum *BLRV* decantantes domino *p* 22 tum ibi *p* 23 umzibbirinensis *R*, unzibilinensis *p* 27 ipso *p* 28 sualores *L* in exilio *p* 29 tunc *BLRV:* et tunc *p et vulgo* ciuitibus *V* 30 uisendum *R*, *ut est I, 39* ad tradendum libros martires dei concurrerint *p* quae *om. p* agmina u. n. capientes *BRVp:* cum agmina u. n. caperent *L et vulgo* 31 uiuentium *V*, uisentium *p* et uallium *BLRV: om. p*, et concaua uallium *ed. Ruin.* concurrens turba f. inaestimabilis descendebat *BLRV:* concurrente turba f. inestimabilis descenbat (*sic*) *p*, concurrentes turbae f. inaestimabiles descendebant *ed. Ruin.* 32 gestans . . proiiciens ita uoce clamabat *p*

pergitis ad coronas? qui hos baptizaturi sunt parvulos fontis aquae perennis? qui nobis paenitentiae munus conlaturi sunt et reconciliationis indulgentia obstrictos peccatorum vinculis soluturi? quia vobis dictum est: quaecumque solveritis super terram, erunt soluta et in caelis. qui nos sollemnibus orationibus sepulturi sunt morien-
5 tes? a quibus divini sacrificii ritus exhibendus est consuetus? vobiscum et nos libebat pergere, si liceret, ut tali modo filios a patribus nulla necessitas separaret. In his 35 vocibus et lacrimis nullus iam pergere admissus est consolator, sed artabatur multitudo ad currendum, ut ubi cannaba erat praeparata, laboriosam caperent mansionem. Qui cum senes deficerent et alii forte etsi iuvenes delicati, coeperunt hastilium cuspi-
10 dibus ad currendum et lapidibus tundi: unde magis deficientes amplius lassabantur.

XII. Post vero imperatum est Mauris, ut eos, qui ambulare non poterant, ligatis 36 pedibus ut cadaver animalis mortui traherent per dura et aspera lapidum loca, ubi primo vestimenta, postea membra singula carpebantur, quia per gladios acutos petrarum hic caput conterebatur, alibi latera findebantur, et ita inter manus trahentium spiritum
15 exalabant. Quorum numerum colligere nequaquam valuimus, multitudine coercente: exaltata tamen per totum aggerem publicum vilis sepultura sanctorum, loquentibus tumulis. Reliqui habiliores ad solitudinis loca perveniunt, in quibus collocati hordeum 37 ad vescendum ut iumenta accipiunt. Vbi etiam venenatorum animalium atque scorpionum tanta esse dicitur multitudo, ut ignorantibus incredibilis videatur, quae solo flatu
20 etiam procul positis veneni virus infundat. Ab scorpii autem percussu nullum dicunt aliquando evasisse: quorum feritas virulenta usque ad praesens tempus, Christo defendente, nullum servorum eius nocuisse docetur. Sed cum illic aluntur hordiaceis granis, postea et hoc ablatum est: quasi non poterat deus, qui pluerat patribus manna, pascere et nunc tali exilio mancipatos.

25 XIII. Cogitat acriora adversus ecclesiam dei, ut qui membra aliqua absciderat, 38 totum laniando perderet corpus. Nam die ascensionis domini, legato Zenonis imperatoris Regino praesente, legendum media ecclesia episcopo Eugenio dirigit praeceptum, tali tenore conscriptum, quod etiam universae Africae veredis currentibus destinavit.

3) Matth. 18, 18.

---

1 coronam *Rp*, *cf. ad II, 30* fontis *BRV:* fontibus *L et vulgo*, fonte *p* perhennis *Rp* 2 poenitente *R* manus *p* indulgentia *LR:* indulgentię *BV*, indulgentiam *Bern. et p* 3 soluituri *L* uobis *om. p* quodcumque *p* 4 erit solutum *p* 5 a quibus *mei:* aut a quibus *ed. Ruin.* et nos *L ante* pergere *habet* libebat *Rp:* licebat *BV*, liceat *L*, libeat *ed. Ruin.* 7 et lacrimis *BLV:* et laudibus *Rp*, uel lachrymis et laudibus *ed. Ruin.* ammissus *BV* consolatur *BV*, consolatorum *p* 8 cannaba *BV:* cannaua *L*, tunc nauis *R*, tunc mauis *p* praeparatā *BLV* (erat, praeparatam *Bethmann*) caperent *BLRV:* caperemus *p*, caperet *ed. Ruin.* 9 delicati *mei:* delicati corpore *ed. Ruin.* coeperunt primo *Rp* astilium *BV* 11 legatis *R* 12 ut *BLV:* uelut *Rp et vulgo* cadauer *Rp:* cadauera *BLV et vulgo* animalium mortuorum *ed. Ruin.* traherentur *R* lapidum *om. Rp* 13 singula membra *p* quia *Rp:* qui *BV*, quibus *L et vulgo* 14 hic *BRVp:* huic *L* capud *BV* alibi *BRVp:* alii *L* findebantur latera *p* trahentium manus *p et vulgo* 15 exhalabant *p et vulgo* colligere nec ualuimus *p*, nequaquam ualuimus colligere *L et vulgo* coarcente *R* 16 exaltata (*sc.* est) *scripsi:* exaltat *BV*, extat *Rp*, exaltatur *L et vulgo* uili sepultura *BR* 17 abiliores *B* ad uescendum ordeum *p* 18 uenatorum *V* 19 etiam flatu *L* 20 positis *L:* positos *BRVp haud scio an recte, quamquam huius structurae ne apud poetas quidem exemplum exstare videtur* infundat *mei:* infundit *ed. Ruin.* ab *BLV:* a *R*, *om. p* scorpii *BLRV:* scorpione *p et vulgo* autem] enim *ed. Ruin.* percussum *p et vulgo* 21 tempus *om. Rp* 22 docetur nocuisset *p* illi *Rp* hordiaciis *BV*, ordeaceis *R*, hordeaceis *L*, ordeacis *p* 23 poterat *BLV:* posset *Rp; cf. III, 46* quasi . . non aderat *etc.* 24 et nunc] etiam *p* mancipatis *BV* 25 aduersum *L* 26 totum *om. p* accensionis *L* legatus *L* 27 regi non *R*, regina *L* media *BRVp:* in media *L et vulgo* direxit *p* 28 tali tenore conscriptum (scriptum *p*) *Rp: om. BLV* uniuersae Afr. *om. p* ueredis currentibus *BR:* uere discurrentibus *LV*, ueredariis currentibus *p et vulgo*

39 Rex Hunirix Wandalorum et Alanorum universis episcopis homousianis. 'Non semel, sed saepius constat esse prohibitum, ut in sortibus Wandalorum sacerdotes vestri conventus minime celebrarent, ne sua seductione animas subverterent Christianas. Quam rem spernentes plurimi nunc reperti sunt contra interdictum missas in sortibus Wandalorum egisse, asserentes se integram regulam Christianae fidei tenere. 5 Et quia in provinciis a deo nobis concessis scandalum esse nolumus, ideoque dei providentia cum consensu sanctorum episcoporum nostrorum hoc nos statuisse cognoscite, ut ad diem Kalendarum Februariarum proxime futurarum, amissa omni excusatione formidinis, omnes Carthaginem veniatis, ut de ratione fidei cum nostris venerabilibus episcopis possitis inire conflictum, et de fide homousianorum, quam defenditis, de divi- 10 nis scripturis proprie adprobetis, quo possit agnosci, si integram fidem teneatis. Huius autem edicti tenorem universis coepiscopis tuis per universam Africam constitutis direximus'. Data sub die tertio decimo Kalendas Iunias anno septimo Hunirici.

40 XIV. Cognoscentes igitur qui aderamus simulque legentes, contritum est extemplo cor nostrum et contenebrati sunt oculi nostri, et vere tunc dies festi nostri conversi 15 sunt in luctum et cantica in lamentationem, dum edicti tenor indicaret futurae persecutionis furorem, et praesertim ubi dixit: 'in provinciis a deo nobis concessis scandalum esse nolumus': quasi diceret 'in provinciis nostris catholicos esse nolumus'. Tractatum est quid fieret. Nullum invenit remedium imminens calamitas, nisi a sancto Eugenio rationabilis, si cor barbarum molliretur, suggerenda daretur, tali textu conscripta. 20

41 'Quotiens animae vel vitae aeternae ac fidei Christianae causa tractatur, intrepide, sicut regalis providentia conpromisit, necesse est quod conpetit suggeratur. Nuper potestas regia per Vitarit notarium parvitatem meam admonere dignata est, qui nobis merito religionis ac fidei praeceptum eius in ecclesia praesente clero et plebe recensuit. Ex cuius tenore cognovimus, ad omnes coepiscopos meos praeceptum regium 25 similiter emanasse, ut die constituta pro disputatione fidei veniatur: quod nos venerabiliter accepisse suggessimus. Cui praefato notario humilitas mea suggessit, debere etiam transmarinarum omnium partium, qui nobiscum sunt in una religione vel communione, consortes agnoscere, quia ubique regno eius obtemperant universi: maxime

42 quod totius mundi sit causa, non specialis provinciarum Africanarum tantummodo. Et 30 quia secundo responso suggerendam me promisi oblaturum, merito suppliciter peto magnificentiam tuam, ut ad domni et clementissimi regis aures memoratam suggestionem meam perferre digneris: quo eius clementia dignanter agnoscat, nos disputationem

1 hunirix *BV:* hunirícus *R*, hunericus *Lp* omousianis *Rp*, omusianis *BV*, emusianis *L* (*codex A II, 57 sqq. semper recte habet* homous. *cum* h *littera*) 2 consortibus *p* 3 nec sua seditione *Rp* 4 spernentes rem *p* nunc *Rp: om. BLV* sunt reperti *p* 5 egisse *BLV:* facere *Rp; supra II, 4* missas agere Christianae ac uerae fidei *Lor. et vulgo* 6 ideoque *BRVp:* ideo *L et vulgo; cf. II, 24* colligantes lamminasque ferri . . adponebant 7 cum sensu *V* 8 ianuariarum *Bern. et p* amisso *L*, omissa *Lor. et vulgo* omne *BV* 9 carthagine *BR*(?) *V*, Carthagini *p* 10 ut et *p* de fide *BLRV:* fidem *p* omousianorum *LR*, umousianorum *BV* de *om. p* diuersis *Rp* 12 coepiscopis *Rp:* episcopis *BLV et vulgo; cf. v.* 25 *et p.* 23, 13 *et* 17 13 XIII *BL* septimo *mei:* septimo regni *ed. Ruin.* hunirici *R:* hunurici *BV*, hunerici *Lp et vulgo* 14 cognoscentibus . . legentibus contrita sunt extemplo corda nostra *L* exemplo *V* 16 lamentatione *R* 17 prouinciis *Rp:* prouinciis nostris *BLV, cf. supra v.* 6 nobis a deo *Rp* 18 quasi diceret . . nolumus *om. Rp* 19 nisi a *BLV:* Tunc *Rp*, nisi ut a *ed. Ruin.* sancti (*sic*) eugenio *R* 20 rationabilis *BLV:* rationabilis causa uisa (uisa causa *p*) est *Rp* siccor *L* barbarorum *p* suggerendo si legenda daretur tali textu epistola conscripta *Rp* 22 est ut quod *ed. Ruin.* 23 uidaredum *L*, uicarium *p* ammonere *BV* 24 merito religionis ac fidei *Rp:* merito ac religionis fidei *BV*, de merito ac religione fidei *L et vulgo* precepta *p* eius] ē *L* 28 transmarinum *V* partium omnium *L* nobis *L* 29 ubi in regno *L* eius *om. Rp* obtemporant *V* 30 sit *om. L* africanum *BV*, africanorum *L* 31 secundo] sancto *p;* secundum responsum *Mommsen* suggerendum *LR* precor *Rp* 32 domni *BRV:* domini *Lp* 33 asnoscat *B*

legis cum adiutorio dei nullatenus declinare vel fugere, sed sine universitatis adsensu nos non debere adserendae fidei nostrae causas adsumere. Quod petimus ut benignitate, qua tantus est, et iustitia sapientiae suae dignetur annuere'. Data ab Eugenio episcopo ecclesiae catholicae Carthaginis.

5 XV. Sed cum haec suggestio a beato Eugenio offerretur, ille iam qui conceperat dolorem, urguebatur iniquitatem gravius parturire; et ita sancto viro Eugenio episcopo per Obadum praepositum regni sui mandasse videtur: subde mihi universum orbem terrarum, ut sub potestate mea totus mundus redigatur, et facio, Eugeni, quod dicis. Ad quod beatus Eugenius respondit, ut potuit: Quod rationem, inquit, non habet, dici 10 non debuit. Sic est hoc quomodo si dicatur homini, ut per aëra feratur et volitet, quod moris non est humanae naturae. Dixi enim, si nostram fidem, quae una et vera est, potestas regis cognoscere desiderat, mittat ad amicos suos: scribam et ego fratribus meis, ut veniant coepiscopi mei, qui vobis nobiscum communem fidem nostram valeant demonstrare, et praecipue ecclesia Romana, quae caput est omnium ecclesia- 15 rum. Ad haec Obadus: ergo tu et domnus meus rex similes estis? Eugenius episcopus dixit: ego non sum similis regis, sed dixi: si veram cognoscere desiderat fidem, scribat amicis suis ut dirigant nostros catholicos episcopos, et ego scribo coepiscopis meis, quia catholicae universae una est causa. Hoc agebat Eugenius, non quia deessent in Africa qui adversariorum obiecta refellerent, sed ut illi venissent, qui alieni 20 ab eorum dominatu maiorem fiduciam libertatis haberent, pariterque oppressionis nostrae calumnias universis terris et populis nuntiarent. 43 44

XVI. Ille autem, qui nectabat dolos, audire noluit rationem, agens argumentationibus crebris, ut quoscumque episcoporum audierat eruditos, variis insectationibus agitaret. Iam ad exilium Vibianensem †secundi Donatianum inpositis centum quinqua- 25 ginta fustibus miserat episcopum, nec non et Sufetulensem Praesidium, virum satis acutum. Tunc et venerabiles Mansuetum, Germanum, Fusculum et multos alios fustigavit. Dum haec geruntur, imperat, ut cum nostrae religionis illorum mensam nullus communem haberet neque cum catholicis omnino vescerentur. Quae res non ipsis aliquod praestitit beneficium, sed nobis maximum contulit lucrum. Nam si **sermo eo-** 30 **rum**, dicente apostolo, **sicut cancer consuevit serpere**, quanto magis communis mensa ciborum poterit inquinare, cum dicat idem apostolus, **cum nefariis nec cibum habere communem**. 45 46

29) II Tim. 2, 17. 31) I Cor. 5, 11.

---

1 dei adiutorio *ed. Ruin.* 2 Propter quod *p* 3 qua tantus *Rp:* quantus *BLV* 4 Carthaginensis *p* 5 suggestio hec *p* iam qui *BLRV:* qui iam *p et vulgo* 6 ut iniqu. gr. parturiret ita *p* episcopo eugenio *L* 7 obadum *BLV:* cubadum *Rp* 8 eugeni *R:* o eugeni *BLV et vulgo,* euangelium *p* 10 hoc modo *Rp* uolitet] uolet et *R,* uolet *p* 11 uera est *BLV:* uera fides est *R,* uera est fides *p* 12 agnoscere *p et vulgo; at cf. v.* 16 scribo *R* 13 episcopi *p* mei] nostri *Rp* 14 ecclesie romane *p* capud *BV* 15 Cubadus *Rp et vulgo* domnus *B:* dominus *LRVp* 16 regis (regi *p*) similis non sum *Rp,* similis regi non sum *ed. Ruin.* ueram] ũram *V* desiderat cognoscere *L* 17 episcopos n. catholicos *p* episcopis meis *Rp* 18 catholicae *BLRV:* catholicae fidei *p et vulgo* causa *Rp:* cura *BLV, cf. p.* 22, 30 aiebat *V corr. ex* agebat quia *BLV:* quod *Rp et vulgo* 19 africam *B* aliena *p* 21 calumniam *Rp* terris et *om. p* 22 nectabat *BRV:* nectebat *Lp et vulgo* (*exemplum illius formae non videtur exstare*) rationes *p* 24 uibianensem *BLV:* uiuianensem *R,* uinianense *p* secundi *BRV,* secundo *L et vulgo,* secundum *p; videtur in litteris* secundidonatianum *unum nomen latere* donationum *BV* 25 episcopos nec non et sub fetulense *p* satis *om. Rp* 27 gerentur *V* (*ex* gererentur?) cum *om. LRp* religionis *BVp:* religio *R,* religionis uiris *L et vulgo* mensa nullum *Rp* 28 haberent *p* aliquid *L* 31 cyborum *R, item v.* 32 cybum potuit *Rp*

47 XVII. Sed cum ignis iam persecutionis accenderetur et flamma infestantis ubique regis arderet, ostendit deus noster quoddam miraculum per servum suum fidelem Eugenium, quod praeterire non debeo. Fuit in eadem civitate, id est Carthagine, quidam caecus civis civitatique notissimus, nomine Felix. Hic visitatur a domino diciturque ei nocte per visum, dies enim Epifaniorum inlucescebat: surge, vade ad servum meum Eugenium episcopum, et dices ei, quia ego te ad illum direxi. Et illa hora qua benedicit fontem, ut baptizentur accedentes ad fidem, continget oculos tuos: 48 aperientur et videbis lumen. Qui tali visitatione commonitus, putans se, quomodo adsolet, deludi per somnium, surgere noluit caecus. Sed cum iterum vergeretur in somnos, similiter ut ad Eugenium pergeret compellitur. Rursus neglegit tertioque festinanter et graviter increpatur. Excitat puerum, qui ei solitus erat manum porrigere. Pergit veloci agilitate ad Fausti basilicam: orat veniens cum ingentibus lacrimis, suggerit cuidam diacono, nomine Peregrino, ut eum episcopo nuntiaret, indicans se ha-49 bere aliquod secreti genus intimandum. Audiens episcopus iussit hominem introire: iam enim ob celebritatem festivitatis hymni nocturni per totam ecclesiam canente populo concrepabant. Indicat caecus antistiti ordinem visitationis suae dicitque illi: non te dimittam, nisi mihi, sicut a domino iussus es, reddideris oculos meos. Cui Eugenius sanctus: recede a me, frater; peccator sum et indignus et super omnes homines 50 delinquens, utpote qui et in haec tempora servatus sum. Ille autem tenens genua eius aliud non dicebat, nisi illud quod iam dixerat: sicut iussum est, redde mihi oculos meos. Adtendens quoque Eugenius in verecundam credulitatem, et quia iam tempus urguebat, pergit cum eo metante officio clericorum ad fontem. Vbi fixis genibus cum ingenti gemitu, pulsans singultibus caelum, crispantem benedixit alveum fontis, et cum completa surrexisset oratione, ita caeco respondit: iam tibi dixi, frater Felix, peccator ego homo sum: sed qui te visitare dignatus est, praestet tibi secundum fidem tuam et aperiat oculos tuos: simulque vexillo crucis consignans oculos eius, statim caecus visum domino reddente recepit. Quem secum, quousque universi baptizarentur, ibi detinuit ob hoc, ne tanto miraculo populus excitatus virum contereret, qui receperat 51 lumen. Fit postea manifestum ecclesiae universae. Procedit ad altare cum Eugenio, sicut moris est, qui fuerat caecus, suae salutis oblationem domino redditurus. Quam episcopus accipiens altari imposuit. Fit strepitus gaudio metante inrevocabilis populorum. Statim nuntius pergit ad tyrannum. Rapitur Felix, inquiritur ab eo quid factum sit qualiterque receperit lumen. Dicit ille ex ordine totum, dicuntque Arrianorum episcopi: hoc Eugenius per maleficia fecit. Et quia oppressi confusione lumen

---

2 dominus *p* quoddam *om. p* 3 Eugenium *om. Rp* cartagine *B* 4 cecus quidem *p* ciuis *BV:* cuius *R*, huius *p*, ciuibus *L et vulgo* ciuitati *R*, ciuitatis *p* 5 dies . . illucescebat *om. p* epiphaniorum *L*, epyphaniorum *R* lucescebat *R* surge (fuge *p*) et uade *Rp* 6 ego *om. L* 7 benedicit *BLRV:* benedixit *p*, benedicet *ed. Ruin.* tuos *BRV:* tuos et *Lp et vulgo* 8 aperiantur *BV* qui cum tali u. commonitus (commotus *p*) est *Rp* uisitatione *BLRV:* uisione *p et vulgo* putat *R*, cogitat apud se *p* 9 uoluit *R* uergeretur in somnos *BLRV:* mergeretur somnio *p*, urgeretur in somnum *ed. Ruin.* 10 rursum *Rp* 12 orat et ueniens *p et vulgo* 13 dyacono *R*, subdiacono *ed. Ruin.* 14 aliquid *R* 15 celebritatem *Lorichius:* celeritatem *BVp*, sceleritatem *LR* festinantis *p* ymni *LR* 16 increpabant *Rp* antisti *R* uisionis *p et vulgo* 17 sanctus Eugenius *ed. Ruin.* 19 dei linquentes *p* qui et *mei:* et qui *ed. Ruin.* hoc tempore *Rp* genua] ianua *R* 21 in uerecundam *Mommsen:* inuerecundam *libri* crudelitatem *LR* 22 metante *BRV:* comitante *Lp et vulgo, cf. Ind. IV s. voce* flexis *p* 23 alueum] aculę *R*, aque *p* fontem *Rp* 25 homo ego *p et vulgo* tibi *BLVp:* tibi dominus *R et vulgo* 26 consignans *BRVp:* consignante *L*, consignat *ed. Ruin.* 27 secum] cęcum *V* quousque baptizaretur *p* 28 ob hoc tanto miraculo (tantum miraculum *p*) p. excitatus comprimere uirum qui receperat lumen coeperunt *Rp* populos *B* 29 procedit] it *p* 30 mos *p* 31 metante *BLRV:* prouocante *p et vulgo* inestimabilis *p* 32 rapitus *V* 33 recipit lumen. Dixit *p* illi *BLV* 34 oppressione con- *Rp* lumen *om. L*

non poterant nubilare, eo quod Felix universae civitati manifestus esset et notus, tamen volebant eum, si fas esset, necare, quomodo Iudaei suscitatum Lazarum cupiebant occidere.

XVIII. Adpropinquabat iam futurus dies ille calumniosus Kalendarum Februaria- 52
5 rum, ab eodem statutus. Conveniunt non solum universae Africae, verum etiam insularum multarum episcopi, afflictione et maerore confecti. Fit silentium diebus multis, quousque peritos quosque et doctissimos viros exinde separaret, calumniis adpositis enecandos. Nam unum ex ipso choro doctorum, nomine Laetum, strenuum atque doctissimum virum, post diuturnos carceris squalores incendio concremavit, aestimans,
10 tali exemplo timorem incutiens, reliquos elisurum. Tandem venitur ad disputationis 53 conflictum, ad locum scilicet quem delegerant adversarii. Vitantes igitur nostri vociferationis tumultus, ne forte postmodum Arriani dicerent, quod eos nostrorum oppresserit multitudo, deligunt de se nostri, qui pro omnibus responderent, decem. Conlocat sibi Cyrila cum suis satellitibus in loco excelso superbissimum thronum, adstantibus nostris.
15 Dixeruntque nostri episcopi: illa est semper grata collatio, ubi superba non dominatur potestatis elatio, sed ex consensu communi venitur, ut cognitoribus discernentibus, partibus agentibus, quod verum est agnoscatur. Nunc autem qui erit cognitor, qui examinator, ut libra iustitiae aut bene prolata confirmet aut prava adsumpta refellat? Et cum talia et alia dicerentur, notarius regis respondit: patriarcha Cyrila dixit ali- 54
20 quos. Superbe et illicite sibi nomen usurpatum nostri detestantes dixerunt: legatur nobis quo concedente istud sibi nomen Cyrila adsumpsit. Et exinde strepitum concitantes calumniari adversarii coeperunt. Et quia hoc nostri petierant, ut saltem, si examinare non licebat prudenti multitudini, vel expectare liceret, iubentur universi filii catholicae ecclesiae qui aderant centenis fustibus tundi. Tunc clamare coepit beatus
25 Eugenius: videat deus vim quam patimur, cognoscat afflictionem, quam a persecutoribus sustinemus. Conversique nostri Cyrilae dixerunt: propone quod disponis. Cyrila 55 dixit: nescio latine. Nostri episcopi dixerunt: semper te latine esse locutum manifesto novimus; modo excusare non debes, praesertim quia tu huius rei incendium suscitasti. Et videns catholicos episcopos ad conflictum magis fuisse paratos,
30 omnino audientiam diversis cavillationibus declinavit. Quod ante nostri praevidentes libellum de fide conscripserant, satis decenter sufficienterque conscriptum, dicentes: si nostram fidem cognoscere desideratis, haec est veritas quam tenemus.

---

1 potuerunt *Rp* 4 iam] autem *L* ille et *p* 7 exinde *BLRV:* interim *p et vulgo* 8 necandos *Rp* letum *Lp* 9 existimans *malim* 10 quod tali *Rp* timore *BV* incuteret *p*, excuteret *R* reliquiis (*vel* reliquus) elesurum *R*, reliquisse lesurum *Bern.* reliquis et lesuram *p*, reliquos se elisurum *ed. Ruin.* 11 elegerant *p* euitantes *L et vulgo* nostrae *R* 12 nostr. oppr. multitudo] aliquis nostrorum obpresserit *Rp* 13 diligunt *R*, eligunt *L*, *an* dilegunt ? de sese *p* colocat *V* 14 cyrilla *L et sic idem alias* satellibus *V* astantibus *LRp* 15 illo *Rp* semper est *ed. Ruin.* tracta collocutio *R*, tractando locutio *p* 16 potestatis *om. BLV* 17 autem *om. BLV* qui . . qui *BLRV:* quis . . quis *p et vulgo* 18 ut] uel *L* librā *RV* prolatā *V* prauā adsumptā *BV*, praue assumpta *L et vulgo*, probra assumpta *Rp* 19 talia aliaque *L* dicerent *p* aliquos (*sc. qui rem cognoscerent*) *R:* aliquos uestrum *p*, aliquis *Bern.* aliquos superbe . . dixerunt *om. BLV;* dixit. Ad quod superbe *etc. ed. Ruin.* 20 usurpasse *p* detestantes *Bern.* destanti *R*, testati *p*, detestati *ed. Ruin.* 21 cirila nomen *R* et *om. V* citantes *p* 22 aduersario *R* petebant *p* 23 non licet *p* 25 Eusebius *p* agnoscat *p* afflictionem *Rp:* afflictionem persecutionem *BLV*, afflictionem et persecutionem *ed. Ruin.* 27 dixerunt episcopi *Rp* manifeste *Rp* 28 excusare *mei:* excusari *ed. Ruin.* 30 omnino . . declinauit *BLRV:* omnino uolebat . . declinare *p et vulgo* 31 conscripserunt *R*, scripserunt *p*

LIBER FIDEI CATHOLICAE.

56 I. Regali imperio fidei catholicae, quam tenemus, praecipimur reddere rationem, ideoque adgredimur pro nostrarum virium mediocritate, divino fulti adiutorio, quae credimus vel praedicamus breviter intimare. Primum igitur de unitate substantiae patris et filii, quod Graeci homousion dicunt, exponendum nobis esse cognoscimus. 5 Patrem ergo et filium et spiritum sanctum ita in unitate deitatis profitemur, ut et patrem in sua proprietatis persona subsistere, et filium nihilominus in propria extare persona atque spiritum sanctum personae suae proprietatem retinere fideli confessione fateamur, non eundem adserentes patrem quem filium, neque eundem filium confitentes qui pater sit aut spiritus sanctus: neque ita spiritum sanctum accipimus, ut aut 10 pater sit aut filius, sed ingenitum patrem et de patre genitum filium et de patre procedentem spiritum sanctum unius credimus esse substantiae vel essentiae, quia ingeniti patris et geniti filii et procedentis spiritus sancti una est deitas, tres vero perso-
57 narum proprietates. Et quia contra hanc catholicam vel apostolicam fidem exorta haeresis novitatem quandam induxerat, adserens filium non de patris substantia natum, 15 sed ex nullis extantibus, id est ex nihilo substitisse: ad hanc impietatis professionem, quae contra fidem emerserat, refellendam et penitus abolendam homousion sermo graecus positus est, quod interpretatur unius substantiae vel essentiae, significans filium non ex nullis extantibus nec ex alia substantia, sed de patre natum esse. Qui ergo putat homousion auferendum, ex nihilo vult adserere filium extitisse. Sed si ex 20 nihilo non est, ex patre sine dubio est, et recte homousion, id est unius cum patre substantiae, filius est.

58 II. Ex patre autem esse, id est unius cum patre substantiae, his testimoniis adprobatur, apostolo dicente: qui cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius, gerens quoque omnia verbo virtutis suae. Et iterum ipse deus 25 pater incredulorum perfidiam obiurgans, qui praedicantis per prophetas filii vocem in sua substantia manentem audire noluerunt, dixit: non audierunt vocem substantiae meae: quam vocem substantiae contemptam terribili contestatione increpans, ad eundem prophetam loquitur dicens: super montes accipite planctum et super

24) Hebr. 1, 3. 27) Ierem. 9, 10. 29) ibid.

---

1 EXPLIC. LIBER II (*haec om. L*) INCIPIT LIBER (*om. V*) FIDEI CATHOLICAE *BLRV*, INC. LIBELLUS EPISCOPORUM CATHOLICORUM AD HUNERICUM REGEM UUANDALORUM DATUM *A*, Liber catholicae fidei *p; vulgo hic liber III incipit. Bene monet Papencordtius hist. Vand. p. 369 not. 3, hunc libellum posterius Victoris historiae insertum esse videri; argumentis ab eo prolatis hoc addendum est, libellum non continere fidei dogmata brevibus sententiis concepta, sed tractatum dogmaticum prolixum de una trinitate* 2 tenemur *B* 3 fulti *om. p* auxilio *A* quae *A:* quod *BLRV,* quam *p* 5 homousion *A:* omousion *BLRV* (*semper*), homousiu *p* (*sic plerumque*) cognoscimur *A* 7 sua proprietatis persona *ABLV:* sua proprietate personae *Rp,* suae proprietate personae *ed. Ruin.* excitare *V* 8 retineri *BV* 9 neque eundem *A:* eundem *om. BLRVp et vulgo* 10 qui] quia *R,* qua *p* sit *om. A* ita *om. Rp* accepimus *p* 11 de patre *ABLV:* de patre et filio *Rp et vulgo, cf. infra recapitulationem § 95* 12 uel] et *p* 14 exhorta *BRV* 15 natum *A:* genitum *BLRVp et vulgo* 17 poenitus obolendam *R* 18 quod] qui *L* exsentiae *B* 19 nullis *mei:* ullis *R corr. rasura, ed. Lor. et vulgo* natus *B* ergo *mei:* uero *ed. Ruin.* 21 id est *om. p* 23 abprobatur *A* 25 eius *om. A* gerens . . uocem in sua (*v.* 26) *om. p* uerba *V et Vulgata* ipse iterum *L* 26 fili *BL* 27 substantia . . audierunt] et substantiam noluerunt audire heretici. Dixit alius propheta non audierunt *p* 28 meae *A: om. BLRVp et vulgo* (*Vulgata habet:* non audierunt uocem possidentis) contemptam *Ap:* contentam *R,* contam *BV,* cum tam *L* contestatione *ARp:* intestatione *BLV* 29 accipite *A:* accipe *BLRVp; Vulgata habet:* super montes assumam fletum et lamentum *etc.*

semitas deserti luctum, quia defecerunt, eo quod non sint homines: non audierunt vocem substantiae meae a volatilibus caeli usque ad pecorem. Et rursum eos, qui a professione unius substantiae declinantes in eadem fidei substantia stare noluerunt, increpat dicens: *si stetissent in substantia mea* 5 *et advertissent verba mea, avertissem utique eos a via sua mala et a pessimis cogitationibus suis.* Et iterum non extra substantiam patris filium confitendum, sed in eadem fideliter mentis oculo contuendum apertissime declaratur, dum dicit propheta: *quis stetit in substantia domini et audivit verbum eius?* Patris ergo substantiam filium esse propheticis iam olim designatum est ora- 59 10 culis, dicente Salomone: *substantiam enim et dulcedinem tuam, quam in filio habes, ostendebas,* quam in figura et imagine panis caelestis populo Israël caelitus apparet profluxisse. Quod ipse dominus in evangelio exposuit dicens: *non Moyses dedit vobis panem de caelo, sed pater meus dat vobis panem de caelo,* se utique panem esse designans, cum dicit: *ego sum panis vivus,* 15 *qui de caelo descendi:* de quo etiam propheta David dicit: *panem angelorum manducavit homo.*

III. Namque ut adhuc evidentius patris et filii substantiae unitas et divinitatis 60 aequalitas ostendatur, ipse in evangelio dicit: *ego in patre et pater in me est;* et: *ego et pater unum sumus.* Quod non ad unitatem tantummodo voluntatis, 20 sed ad unam refertur eandemque substantiam, quia non dixit 'ego et pater unum volumus', sed '*unum sumus*'. Ex eo enim quod sunt, non ex eo tantum quod volunt, paternae unitatis declaratur adsertio. Item Iohannes evangelista dicit: *propterea ergo quaerebant eum Iudaei interficere, quia non solum solvebat sabbatum, sed et patrem suum dicebat deum, aequalem se faciens deo.* 25 Quod utique non ad Iudaeos est penitus referendum, quia evangelista veraciter dixit de filio, quia aequalem se faciebat deo. Item in eodem evangelio scriptum est: *quaecumque pater facit, eadem et filius facit similiter.* Et: *sicut pater suscitat mortuos et vivificat, ita et filius quos vult vivificat.* Item: *ut omnes honorificent filium, sicut honorificant patrem;* aequalis enim 30 honor non nisi aequalibus exhibetur. Item ibi filius ad patrem dicit: *omnia mea tua sunt et tua mea.* Item, *Philippe, qui me vidit, vidit et patrem.* 61

4) Ierem. 23, 22. 8) ibid. 23, 18. 10) Sap. 16, 21. 12) Ioan. 6, 32. 14) ibid. 6, 41. 15) Psal. 77, 25. 18) Ioan. 10, 38 et 30. 22) ibid. 5, 18. 26) ibid. 5, 19. 27) ibid. 5, 21. 29) ibid. 5, 23. 30) ibid. 17, 10. 31) ibid. 14, 9.

---

1 semitas *AL et corr. V:* semitę BV^1, semitã* *R*, semitam *p* deserte *B*, desertę V^1, desertas *V corr.* tactum *p* 2 nec audierunt *p*, non *om. R* meae *A: om. BLRVp et vulgo* 3 pecorem *A:* pecore BV^1, pecora *LRp et vulgo*, pecus *V corr.* quia professio BV^1 in eandem fidei substantiam noluerunt *A* 4 dicens] deus *p* 5 et aduertissent uerba mea *A: om. reliqui noti et edd. Vulgata habet:* si stetissent in consilio meo et nota fecissent uerba mea populo meo, auertissem *etc.* 6 substantia *BV* 7 fideliter mentis oculo (oculis *BLV*) *ABLV:* fideliter mente *R*, fidei mente *p*, fidei oculo *ed. Ruin.* 8 dicitur per prophetam *Rp et vulgo* qui stetit *ARp* audiuit *A:* uidit *BLRVp*, uidit et audiuit *ed. Ruin. ut est in Vulgata* 9 substantia *B* prophetis BV^1, prophecis *p* destinatum *p* 10 substantia *B* in filio *Ap:* in filios *BLRV*, *cf. Ruinarti not. ad h. l.* 11 quia in figura *p* 13 panem uobis *V* 14 si] se *L* esse *mei:* ipse *ed. Ruin.* 15 Dauid *om. Rp* 17 Nam quo adhuc *p* substantiae *Ap:* substantia *BLRV* et *om. A* diuinitas *BLV* 18 ego . . in me est *om. BLV* 19 et ego *BRVp:* ego enim *A*, ego *L; cf. § 63* 21 sed] quod *A* non eo (*om.* ex) *p* 22 idem *p* 23 ergo *om. BLV* (*non item Vulgata*) 25 est penitus *AR:* est penitus est *BV*, penitus est *L et corr. V*, est potius *p* de filio dixit *p* 26 deo se faciebat *Rp et vulgo* eodem *A: om. reliqui et vulgo* 27 facit. Similiter et *B* 28 item in euangelio *A* 29 sicut *et* patrem *om. L* 30 exibetur *BV* ibi] in euangelio *A* et tua mea sunt *p* 31 me uidit uidit ABV^1: uidet me (me uidet *R*) uidet *Lp et Vulg. cf. p.* 28, 18

quomodo tu dicis: ostende nobis patrem? Hoc non dixisset, nisi patri per omnia fuisset aequalis. Item ipse dominus dicit: creditis in deum, et in me
62 credite. Et ut adhuc unitatem aequalitatis demonstraret, ait: nemo novit filium nisi pater, neque patrem quis novit nisi filius et cui voluerit filius revelare. Et sicut filius cui vult revelat patrem, ita et pater revelat filium, sicut ipse Petro ait confitenti eum Christum filium dei vivi esse: beatus es, inquit, Simon Bar Iona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus, qui in caelis est. Et iterum filius dicit: nemo venit ad patrem nisi per me. Et: nemo venit ad me, nisi pater qui misit me adtraxerit eum. Vnde claret aequalitas patris et filii, cum ad se invicem credentes adducunt. Item dicit: si cognovissetis me, et patrem meum utique cognovissetis, et a modo cognoscetis eum, et vidistis eum.

63 IV. Verum quia duas in filio profitemur esse naturas, id est deum verum et hominem verum, corpus et animam habentem: quicquid ergo excellenti sublimitatis potentia de eo referunt scripturae, admirandae eius divinitati tribuendum sentimus: et quicquid infra honorem caelestis potentiae de eodem humilius enarratur, non verbo deo, sed homini deputamus adsumpto. Secundum divinitatem ergo est hoc, quod superius diximus, ubi ait: ego et pater unum sumus, et: qui me vidit, vidit et patrem et: omnia quaecumque pater facit, eadem et filius facit similiter, vel
64 cetera quae superius continentur. Illa vero, quae de eo secundum hominem referuntur, ita sunt: pater maior me est, et: non veni facere voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me, et: pater, si fieri potest, transeat a me calix iste: vel cum de cruce dicit: deus, deus meus, quare me dereliquisti? et iterum ex persona filii propheta dicit: de ventre matris meae deus meus es tu, vel cum minor angelis indicatur, et quam plura his similia, quae
65 studio brevitatis non inseruimus. Filius ergo dei nullis condicionum necessitatibus obstrictus, sed libera divinitatis potentia, ita quae nostra sunt mirabili pietate adsumpsit, ut a suis, quae divina sunt, omnino non destiterit, quia divinitas nec augmentum admittit nec patitur detrimentum. Vnde gratias agimus eidem domino nostro Iesu Christo, qui propter nos et propter nostram salutem de caelo descendit et sua passione

2) Ioan. 14, 1. 3) Matth. 11, 27. 6) ibid. 16, 17. 8) Ioan. 14, 6. 9) ibid. 6, 44. 11) ibid. 14, 7. 21) ibid. 14, 28. 6, 38. 22) Matth. 26, 39. 23) ibid. 27, 46. 24) Psal. 21, 11. 25) ibid. 8, 6.

---

1 quomodo . . patrem *om. Rp* 2 dicit *ABRVp:* dixit *L et vulgo* creditis in deum *Ap:* credite in d. *BLRV* 3 ut adhuc *ARp:* ut *om. BV*, adhuc ut *L et corr. V* 4 quis nouit *om. p* 5 ita et patrem *B et, ut videtur, V*[1] 6 esse *A: om. BLRVp* inquit *om. ed. Ruin.* Symon *BLRVp* 8 est in celis *p* 9 pater *mei et Vulg.* pater meus *ed. Ruin.* qui misit *om. p* eum] ad eum *V* 10 claret aequalitas patris et filii, cum ad se inuicem credentes adducunt *A:* claret aequalitatem patris et filii (fili *BV*[1]) ad se inuicem credentes adducere *BLRVp* dicitur *Rp* 11 et ammodo *p* 12 cognoscetis *Ap:* nostis *BLRV* 14 habentem confitentes *A* ergo *mei, item A, sed in hoc voc. erasum est: om. ed. Ruin.* excellenti *ABLV:* excellentis *Rp*, de excellenti *ed. Ruin. verba sic construenda sunt:* quicquid sublimitatis excellenti potentia 15 ad memorandam eius diuinitatem *p* 16 enarrantur *BV*[1], narratur *Rp* uerbo deo *ABV*[1]*:* uerbo dei *LRp et vulgo*, uero deo *V corr. sententia esse videtur:* uerbo quod est deus 17 homine *BV* deputamus *A:* reputamus *BLRVp et vulgo* diuinitate *B* hoc *om. LV* 18 me uidit uidit *ABV*[1]*:* uidet me uidet *L, cf. p.* 27, 31 19 eadem facit filius *ed. Ruin.* 20 uere *BV*[1] secundum hominem *ARp: om. BLV* 21 ita *AR:* ista *BLVp* 22 sed eius qui me misit patris *p* 23 dixit *ed Ruin.* 24 iterum] tamen *p* fili *A*[1]*BV*[1] 25 iudicatur *Vp* quam plura et *R* 26 brebitatis *B* ergo] enim *p* conditionum *A* 27 astrictus *p* itaq: nostra *R* 28 non *om. V*[1] aumentum ammittit *A* 29 eidem *A: om. reliqui noti* 30 de caelo *om. Rp* descendit et *A:* descendit *BLRVp et vulgo*

nos redemit, sua morte vivificavit, sua ascensione glorificavit: qui sedens ad dexteram patris venturus est iudicare vivos et mortuos, iustis aeternae vitae praemium largiturus, impiis atque incredulis merita supplicia redditurus.

V. Profitemur itaque patrem de se ipso, hoc est de id quod ipse est, sempiterne 66
5 atque ineffabiliter filium genuisse, non extrinsecus, non ex nihilo, non ex aliqua subiacente materia, sed ex deo natum esse. Et qui de deo natus est, non aliud est quam id quod pater est, et idcirco unius substantiae est, quia veritas nativitatis diversitatem non admittit generis. Nam si alterius a patre substantiae est, aut verus filius non est aut, quod nefas est dicere, degener natus est. Est enim verus filius, sicut
10 Iohannes ait: u t s i m u s i n v e r o f i l i o e i u s. Non est etiam degener, quia deus 67
verus de deo natus est vero, sicut idem Iohannes evangelista exsequitur dicens: h i c e s t v e r u s d e u s e t v i t a a e t e r n a. Et ipse dominus in evangelio: e g o s u m v i a, v e r i t a s e t v i t a. Ergo si aliunde substantiam non habet, de patre habet: si de patre habet, unius substantiae cum patre est. Sed si unius substantiae non est, ergo
15 non est de patre, sed aliunde est, quoniam unde est, inde substantiam habeat necesse est: omnia enim ex nihilo, filius vero de patre. De duobus eligat quisque quod velit: aut det ei substantiam de patre, aut fateatur ex nihilo substitisse.

VI. Sed propheticum forsitan obicitur testimonium: g e n e r a t i o n e m a u t e m e i u s 68
q u i s e n a r r a b i t? Cum ergo non dixerim: enarra mihi modum vel qualitatem divinae
20 generationis et tanti secreti arcanum humanis verbis enuntia, quoniam unde natus sit, non quemadmodum natus sit requisivi; divina enim generatio inenarrabilis est, non ignorabilis. Nam usque adeo non est ignorabilis, id est non ignoratur unde sit, ut et pater de se ipso genuisse et filius de patre se natum saepissime protestetur, quod nullus omnino ambigit Christianus, sicut in evangelio demonstratur, ipso filio dicente:
25 q u i a u t e m n o n c r e d i t, i a m i u d i c a t u s e s t, q u i a n o n c r e d i t i n n o m i n e u n i g e n i t i f i l i i d e i. Item Iohannes evangelista dicit: e t v i d i m u s g l o r i a m e i u s, g l o r i a m t a m q u a m u n i g e n i t i a p a t r e. Ergo professionem nostram brevi sermone concludimus. Si vere de patre natus est, unius substantiae est et verus filius 69
est: sed si unius substantiae non est et si verus filius non est, nec verus deus est.
30 Aut si verus deus est, et tamen de patris substantia non est, ingenitus ergo et ipse est. Sed quia ingenitus non est, factura ergo est, ut putatur, aliunde subsistens, si de patris substantia non est. Sed absit hoc ita credere. Nos enim unius substantiae

10) I ep. Ioan. 5, 20. 11) ibid. 12) Iaon. 14, 6. 18) Isai. 53, 8. 25) Ioan. 3, 18. 26) ibid. 1, 14.

---

1 dextram *BRV*¹*p* 4 de id *BRV*¹*p*, *item A* (*sed in hoc corr.* de eo): de eo*L V*² *et vulgo cf.* § *70* 5 genuisse *ABLRV:* genuisse, filium *p et vulgo* aliqua *A:* alia *rell. noti et vulgo* subiacente *Rp:* subiacenti *A*, genuisse *BLV* 8 a patre alterius *p* substantiae est (esset *p*) non est (esset *p*) uerus filius sicut iohannes ait *Rp* 10 ait Iohannes *ed. Ruin.* sumus *p* uerus deus *p* 11 uero natus est *L* sequitur *ABRV*¹*p* 12 Deus uerus *ed. Ruin.* sum *ABRVp:* sum inquit *L et vulgo* uia et ueritas *p et Vulgata* 13 de patre habet (*ante* si) *om. Rp* si] sed *p* 14 unius est s. cum patre *ed. Ruin.* 15 non est de *A:* non de *BLRVp et vulgo* quoniam] Qui *p* 16 enim *om. p* de patre uero *L* ex duobus *p* quisque *ARp:* quis *BLV* 18 autem *ABRVp: om. L et vulgo, item Vulgata* 19 enarrauit *B* ergo *ABRVp:* ego *L et vulgo; ad prothesin* 'cum non dixerim' *deest apodosis; oratio videtur continuari verbis* ergo professionem *etc. v.* 27 20 et in tanti *V* archanum *LRp* 21 non quemadmodum natus sit *A: om. reliqui noti* 22 nam . . est ignorabilis *om. Rp* et ut *L* 25 credit *ARp:* credidit *BLV* quia non credidit *A* unigeniti *om. V* fili *B* 27 tamquam] quasi *Lp et Vulg.* 28 sicut uere *A* 29 sed *om. p*, sed si unius s. non est *om. A* et si uerus filius non est *A: om. reliqui noti;* nec uerus filius est, et si uerus filius non est *ed. Ruin. ex interpolatione* 30 est (*ante* et tamen) *om. A* 31 factura est *L* ut putetur *Rp et corr. A* (*ex* putatur) 32 hoc absit *p*

cum patre filium profitemur, detestantes Sabellianam haeresem, quae ita trinitatem confundit, ut eundem dicat esse patrem quem filium, eundemque credat esse spiritum sanctum, non servans tres in unitate personas.

70 VII. Sed forsitan obicitur: Cum ingenitus pater sit, genitus filius, non fieri posse unam eandemque esse substantiam geniti atque ingeniti, cum utique, si sicut ingenitus pater est, ingenitus esset et filius, tunc magis diversa posset esse substantia, quia unusquisque a se ipso subsistens communem substantiam cum altero non haberet. Cum vero ingenitus pater de se ipso, id est de id quod ipse est (si quid illud est aut dici potest, immo quia, ut est, dici omnino non potest) filium generavit, apparet unam esse gignentis genitique substantiam, quia deum de deo, lumen de lumine filium esse veraciter profitemur. 71 Nam lucem esse patrem Iohannes apostolus testis est, dicens: quia deus lux est et tenebrae in eo non sunt ullae. Item de filio ait: et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non conprehenderunt. Et infra: erat lumen verum, quod inluminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Vnde apparet patrem et filium unius esse substantiae, dum lucis et luminis diversa non potest esse substantia, eius scilicet quae de se gignit et quae de se gignente existit. Denique ne aliquis inter patrem et filium diversitatem naturalis luminis introducat, ideo apostolus de eodem filio dicit: qui cum sit splendor gloriae et figura substantiae eius: in quo evidentius et coaeternus patri et inseparabilis a patre et unius cum eo esse substantiae perdocetur, dum luci splendor semper est coaeternus, dum splendor a lumine numquam est separatus, dum splendor a luce natura vel substantia numquam potest esse diversus. Qui enim splendor lucis est, idem et dei patris virtus est: sempiternus ergo propter virtutis 72 aeternitatem, inseparabilis propter claritudinis unitatem. Et hoc est quod nos fideliter profitemur, filium de patris substantia natum, sicut ipse pater deus apertissimum perhibet testimonium. Qui ut de sua ineffabilis naturae substantia proprium se filium genuisse monstraret, ad instruendam fragilitatis nostrae imperitiam, ut nos ex visibilibus ad invisibilia erigeret, terrenae nativitatis vocabulum ad divinae generationis traxit exemplum dicens: ex utero ante luciferum genui te. Quid clarius, quid luculentius effari divinitas dignaretur? quibus indiciis, quibus exsistentium rerum exemplis proprietatem generationis potuit intimare, quam ut per uteri appellationem proprietatem generationis ostenderet? non quia corporeis compositus est membris aut aliquibus artuum liniamentis distinctus; sed quia nos aliter veritatem divinae generationis auditu mentis percipere non possemus, nisi humani uteri provocaremur vocabulo, ut

11) ep. I, 1, 5. 12) Ioan. 1, 4 sq. 14) ibid. 1, 9. 18) Hebr. 1, 3. 29) Psal. 109, 3.

---

1 heresem *A¹BRV¹*, heresim *A²LV²p et vulgo* ita sanctam trinitatem *ed. Ruin.* 2 patrem *om. p* quem filium eundemque credat esse *om. Rp* 3 seruans *ARp:* seruantes *BLV* 4 sit pater *p* unam posse *p* 5 eademque *BV¹* esse *mei: om. ed. Ruin.* si *om. BV* sicut] ut *p* 6 esset et *mei:* et *om. ed. Ruin.* possit *BLV¹* 7 uniusquisque *L* 8 de id *A¹BRV¹:* de eo *A corr. LV²p et vulgo, cf. ad § 66* est (*post* illud) *om. p* 9 quia ut dici *p* omnino *ARp:* omnia *BLV* una . . substantia *BV* 10 geniti gignentisque *p* 11 iohannis *A¹B* quia *om. Rp,* quoniam *Vulgata* 15 patrem et filium apparet *p* esse *om. p* 16 esse non potest *L* 17 de se gignente *A:* se *om. BLRV,* de se *om. p* extitit *L,* constat *p* 20 a *om. BV¹* cum deo esse *p* 21 luci *A corr. LR:* lucis *BVp et A ante rasuram* est semper *L* a luce n. separatus est *L* 22 uel *A: om. BLV,* a *R,* ac *Bern. et p* substantiam *B,* substantiae *L* esse *om. BV* 23 lucis est et uirtus. Sempiternus *p* 26 ineffabili *p* se *ARp: om. BLV* 27 imperitię *BV¹* 29 lucentius *A* 30 affari *Rp* 31 potuit intimare . . generationis *om. p et Bern.* 32 generationis *ABLRV:* genitricis *ed. Ruin.* non qua *BV¹* 33 artium *p* liniamentis *mei:* lineamentis *ed. Lor. et vulgo*

ambigi ultra non possit, de dei substantia natum esse, quem constat de patris utero extitisse.

VIII. Credentes ergo deum patrem de sua substantia inpassibiliter filium generasse, 73 non dicimus ipsam substantiam aut divisam esse in filio aut diminutionem pertulisse in 5 patre, et per hoc vitio passionis potuisse subiacere. Absit enim a nobis, ut talia vel opinemur vel cogitemus de deo, quia nos perfectum patrem, perfectum filium sine sui diminutione, sine aliqua derivatione, sine omni omnino passionis infirmitate genuisse fideliter profitemur. Nam qui obicit deo, quia, si de se ipso genuit, divisionis vitium pertulit: potest dicere quia et laborem sensit, quando universa condidit, et ob hoc die 10 septima ab omni suo opere requievit. Sed nec in generando de se ipso passionem vel diminutionem aliquam sensit nec in condendo universa fatigationem aliquam pertulit. Namque ut et evidentius nobis divinae generationis inpassibilitas insinuaretur, 74 deum ex deo, lumen ex lumine filium profitendum accipimus. Si ergo in efficientia visibilis ac mundani luminis tale aliquid non invenitur, ut lumine ex lumine sumpto 15 et per quandam generationis nativitatem exorto, ipsam luminis originem, quae ex se lumen aliud dedit, nec minuit, nec illum omnino detrimentum ministrati ex se luminis perpeti potuit: quanto rectius et melius de divini et ineffabilis luminis natura credendum est, quae ex se ipsa lumen generans minui omnino non potuit? Vnde aequalis est patri filius, non natus ex tempore, sed gignenti coaeternus, sicut splendor ab igne 20 genitus gignenti manifestatur aequaevus. Haec de patris et filii aequalitate vel de substantiae unitate, quantum brevitatis ratio sivit, dixisse sufficiat.

IX. Superest ut de spiritu sancto, quem patri ac filio consubstantivum credimus, 75 coaequalem et coaeternum, dicamus et testimoniis adprobemus. Licet enim haec veneranda trinitas personis ac nominibus distincta sit, non tamen ob hoc a se atque a sua 25 aeternitate discrepare credenda est: sed manens ante saecula divinitas in patre et filio et spiritu sancto vere ac proprie creditur, nec dividi nostris interpretationibus potest, nec rursus versa in unam personam trinitas ipsa confundi. Haec fides plena, haec nostra credulitas est. Idcirco deos nec existimari patimur nec vocari, sed unum deum in 76 praedictis personis ac nominibus confitemur. Inenarrabilis enim divinitas non, ut con-30 cludi aut adprehendi vel vocabulis possit, intra nomina personasque se praestitit: sed ut id quod erat esse nosceretur, intellegentiam sui ex parte, quam capere humanae

---

1 posset *ed. Ruin.* ex patris *ed. Ruin.* 3 impossibiliter *R*, inseparabiliter *p*, inpassibiliter . . ipsam substantiam *om. A* 4 in patrem *p* 5 uitio passionis potuisse *A:* passionis pot. uitio *BLRVp et vulgo* a *om. R* 6 cogitemus *mei:* cogitemus uel credamus *ed. Ruin.* 7 diriuatione *ARp* omni *om. A* 8 quia si de se ipso *ARp:* qui de ipso *BLV*, quod si de se i. *ed. Ruin.* 9 et ab hoc *BV* 10 opere suo *Rp* quieuit *A in initio novi folii* 11 in *om. p* condenda *R* aliquam *om. V* 12 ut et *BLRV:* ut *Ap* passibilitas *p* insinuaretur *mei:* demonstraretur *ed. Ruin.* 13 de deo *V* de lumine *Vp* accipimus *A:* accepimus *rell. noti et vulgo* efficientiā *A* 14 uisibilis luminis mundi *p* non inuenitur *ABLV:* inuenitur *Rp et vulgo* 15 ipsam l. originem *ABLRV:* ipsam l. generans originem *p*, ipsa l. origo *ed. Ruin.* 16 minuit *A:* minui *rell. noti et vulgo; est anacoluthon in sententiae conformatione, cum ita loquatur auctor, quasi illa verba* 'non inuenitur ut' *non antecesserint; sententia enim haec videtur:* si in efficientia mundani luminis lumen ex lumine sumptum ipsam luminis originem (*i. e.* lumen primarium) nec minuit nec illud . . detrimentum capere potuit *etc.* illum (*i. e.* illud) *A:* ullum *rell. noti et vulgo* 18 quae *ABLRV:* quod *p et vulgo* 19 pater et filius *A* gignendi *L* igni *R* 20 gignitus *L* manifestetur *BV*[1], manifestētur *A* (a *videtur ab eadem manu esse*) aequaeuus *Ruinart:* aequebus *A*, ęquibus *BV*, coaeuus *Rp*, aequalis *L* fili *BV* 21 breuitati *A* siuit *BRV:* sibi *A*, sinit *Lp* 22 ut de *ABLV:* ut aliquid de (ex *R*) *Rp* consubstantiuum *ABLRV* consubstantialem *p et vulgo* 23 adprouemus *BV* 24 hac nominis *BV*[1] dist. est *p* atque sua *A* 28 nec] non *L* existimari *Rp:* aestimari *A*, estimare *BLV* nec uocari *om. Rp* 29 ut non *p* 30 praehendi *L* uel *ABRV: om. p*, uelut *L et vulgo* possit *ARp:* posset *BLV et vulgo* inter *Vp* nominatas personas sese *p*, nomina persona quae se *V*[1] 31 id *om. Rp* intelligentiam *A*

mentis angustiae praevalebant, credentibus dedit, propheta dicente: *nisi credideritis, non intellegetis.* Vna est ergo trinitatis deitas, et in huius vocabuli appellatione significatio est unius substantiae, non unius personae. Ad quam rem fidelibus conprobandam in testimonium sui divinitas ipsa multis et creberrimis contestationibus semper adfuit. Liceat ergo brevitatis compendio ex multis pauca proferre, quoniam (5) vere probatio maiestatis, tametsi habet pluralitatem testimoniorum, pluralitate tamen non indiget, quoniam credenti pauca sufficiunt.

77 X. Primum igitur de veteris testamenti libris, post etiam novi, patrem et filium et spiritum sanctum unius docebimus esse substantiae, libro Genesis sic inchoante: *In principio fecit deus caelum et terram; terra autem erat invisibilis et* (10) *inconposita, et tenebrae erant super abyssum et spiritus dei superferebatur super aquas.* Ille principium est, qui Iudaeis quis esset interrogantibus, dixit: *principium, quod et loquor vobis.* Superferebatur autem dei spiritus super aquas, utpote creator, virtute potentiae suae continens creaturam: ut ex his viva omnia producturus ipse rudibus elementis ignis proprii fomenta praestaret, et iam tunc (15) mysterio emicante baptismatis virtutem sanctificationis liquoris natura perciperet, primaque ad vitam corpora animata produceret. David proinde, deo aspirante, testatur: *verbo domini caeli firmati sunt et spiritu oris eius omnis virtus eorum.* (78) Vide quam plena sit brevitas et quam clare in sacramentum unitatis recurrit. Patrem in *domino*, *verbi* significatione filium ponens, spiritum sanctum ex *ore* altissimi nuncupavit. (20) Et ne vocis editio acciperetur in *verbo*, caelos per eum adserit esse firmatos. Ne autem flatus in *spiritu* reputetur, caelestis in eo virtutis plenitudinem demonstravit. Nam ubi *virtus*, ibi necesse est persona subsistens; ubi *omnis*, non ablata a patre et filio, sed consummata significatur in spiritu sancto: non ut solus habeat quod in patre et filio est, sed ut totum habeat cum utroque. (25)

79 XI. Et iterum cum de vocatione gentium dominus loqueretur, intra unum divinitatis nomen spiritum sanctum praedicans ait: *euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine patris et filii et spiritus sancti.* Et iterum dum caelestia Corinthiis praedicat apostolus, haec subdidit: *gratia domini nostri Iesu Christi et caritas dei et communicatio spiritus sancti cum omnibus* (30)

1) Isai. 7, 9. 9) Gen. 1, 1 sq. 13) Ioan. 8, 25. 18) Psal. 32, 6. 27) Matth. 28, 19. 29) II Cor. 13, 13.

---

1 praeualebant] parum ualebant *sententia requirere videtur*, *si* quam *ad* intellegentiam *referendum est* 2 intellegetis *RV:* intellegitis *B*, intelligitis *AL*, intelligetis *p; Vulgata habet:* non permanebitis, *sed textus graecus* οὐδὲ μὴ συνῆτε 3 significatis *p* At quem *A* 4 comprobandum *p* 5 ergo ob breuitatis *BLV* compendia *L et corr. V* (*ex* compendio) 6 uere *ABV:* uerę *L*, uera *Rp et vulgo* tamsi *A*, ita et si *L* haberet *A* pluralitatem *ALp:* pluritatem *BRV* pluralitate *ALp:* pluralitatē *B*, pluritate *R*, pluritatē *V* 8 ueteri *AV* post *ABLRV:* postmodum *p et vulgo* etia *A* et *om. ed. Ruin.* 9 doceuimus *B* incoante *B* 10 creauit deus *p* 11 superferebatur *ABV:* ferebatur *LRp et vulgo* 12 illud *Rp* est *A: om. rell. noti et vulgo* qui *ARp:* quid *BV*, princ. est qui *om. L* 13 quod *ABV:* quia *R*, qui *Lp et vulgo, item Vulgata, at textus graecus* ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν spiritus domini *L*, Spiritus Dei *ed. Ruin.* 14 uirtutē *BV* suae *om. A* 15 elementi signis proprii *A*, elementi signis propria *ed. Ruin. inepte* etiam tunc *ABRV* 16 misterio *L*, ministerio *p* uirtutum *A* primaq; *L:* prima quae *ABV*, primāque *Rp* 17 deo *om. BLV* 18 spiritu] sp̄s *A* 19 in sacramento unitas *Rp* 20 uerbi *mei:* in uerbi *ed. Ruin.* significationē *AB* sanctum spiritum *B solus* altissimi ex ore *L et vulgo* 21 noncupauit *A* asserit per eum *p* 22 firmandos *L* flatus *ALV*[2]*p:* flatu *BRV*[1] reputetur *mei:* putaretur *ed. Ruin.* 24 consumata *BLV* seruatur in s. s. *p* 25 sed totum *Rp* cum utroque habeat *p* 28 dum *A: om. reliqui noti et vulgo* 29 corinthis *A*, chorintis *BV*, chorintiis *R* praedicat *AL:* precatur *B*, pręcatur (-tus *corr.*) *V*, precator *R*, predicando *p*, praedicans *ed. Ruin.* 30 karitas *R* sancti spiritus *Lp et vulgo*, sancti spiritus sit *Vulgata*

vobis. Et ut apertius in hac trinitate unitatem substantiae fateamur, illud etiam nobis est intuendum, quomodo deus, cum de mundi et hominis creatione disponeret, sacramentum trinitatis ostenderit dicens: faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. Cum dicit nostram, ostendit utique non unius, cum vero
5 imaginem et similitudinem profert, aequalitatem distinctionis personarum insinuat; ut in eodem opere sit trinitatis aperta cognitio, in quo nec pluralitas cassa est nec dissimilitudo dissentiens, dum et consequentia sic loquuntur: et dixit deus et fecit deus et benedixit deus. Et necesse est ut creationis totius auctor deus unus sit. Quam fidei rationem antiqua denique per Moysen benedictio pandit et conprobat, 80
10 qua benedicere populum sacramento trinae invocationis iubetur. Ait enim deus ad Moysen: sic benedices populum meum, et ego benedicam illos: benedicat te dominus et custodiat te: inluminet dominus faciem suam super te et misereatur tui: adtollat dominus faciem suam super te et det tibi pacem. Quod hoc ipsud propheta David confirmat dicens: benedicat nos
15 deus, deus noster, benedicat nos deus et metuant eum omnes fines terrae. Quam trinitatis unitatem supernae angelorum virtutes hymno venerantur, et ter numero 'sanctus, sanctus, sanctus dominus deus sabaoth' indesinenti canentes ore in unius fastigium dominationis gloriam eius exaltant. Quod ut adhuc 81 apertius fidelium sensibus inculcetur, caelestium mysteriorum conscium produci-
20 mus Paulum. Ait enim: divisiones autem donationum sunt, idem autem spiritus, et divisiones ministeriorum sunt, idem autem dominus, et divisiones operationum sunt, idem vero deus, qui operatur omnia in omnibus. Et certe has divisionum differentias pro qualitate ac merito participantium spiritum sanctum docuit operari, cum ipsarum gratiarum differentias partiretur: in ul-
25 timis intulit dicens: haec autem omnia operatur unus atque idem spiritus, dividens propria unicuique prout vult. Vnde nullus ambiguitatis relinquitur 82 locus, quin clareat spiritum sanctum et deum esse et suae voluntatis auctorem, qui cuncta operari et secundum propriae voluntatis arbitrium divinae dispensationis dona largiri apertissime demonstratur, quia ubi voluntaria gratiarum distributio praedicatur,
30 non potest videri condicio servitutis: in creatura enim servitus intellegenda est, in trinitate vero dominatio ac libertas. Et ut adhuc luce clarius unius divinitatis esse cum patre et filio spiritum sanctum doceamus, Iohannis evangelistae testimonio conprobatur.

3) Gen. 1, 26. 7) Gen. 1, 3. 25. 28. 11) Num. 6, 23 sq. 14) Psal. 66, 8. 17) Isai. 6, 3. 20) I ad Cor. 12, 4 sq. 25) ibid. 12, 11.

1 in hanc trinitatẽ *A* 3 ostenderit *AR:* ostenderet *BLVp* 4 nostram *om. R* cum dicit . . et similitudinem *om. Rp* utique *AL et corr. V:* non utique *BV*[1] 5 distinctionis *ABLV:* distinctiones *Rp;* cum uero . . similitudinem, profert aequalitatem, distinctiones p. insinuat *ed. Ruin.* 6 opere *om. p* trinitatis *om. BLV* pluraliter *BV*[1] cassa *ABLV:* causa *Rp* 7 dissimilitudo *A:* similitudo *rell. noti et edd.* sic consequentia *V* locuntur *LR* 8 fecit et (*om.* deus) *BRV* 9 antiquã *A* mosen *R* 10 enim *om. L* 11 meum *om. R*, tuum *L* 12 faciem suam dominus *p*, dominus faciem tuam *A* 13 tui] tibi *p* 14 ipsud *AB et Bern.* ipsum *LRV*(?)*p et vulgo, cf. Roensch Itala u. Vulg. p. 276* adfirmat *BLV* 15 deus (*ante* et metuant) *om. BV* 16 superne *Bp* uirtutes angelorum *L* ymno *R* ueneratur *BV*[1] 18 cantantes *p* fastigio *p* eius *om. Bern. et p* exaltat *A*, exultant *BRV*[1] 19 misteriorum *L*, ministeriorum *p* 20 dominationum autem *L*, autem *om. p* sunt donationum *V* 21 et diuisiones . . dominus *om. p* ministeriorum *A:* mysteriorum *R*, ministrationum *BV et Vulg.* miserationum *L* 23 omnibus *ABLRV:* omnibus etc. *p et vulgo* et certe *om. p* 24 cum] et sic *p* 26 nulnus *B*, nullius *R* ambiguitatis *mei:* ambiguitati *ed. Ruin.* 27 quiin clareat et spiritum *A* 30 conditio *A* intelligenda *A* 31 ac] an *BV*[1] 32 et filio et spiritum *A* iohannes *B* testimonium *R*

Ait namque: tres sunt qui testimonium perhibent in caelo, pater, verbum et spiritus sanctus, et hi tres unum sunt. Numquid ait: tres in differenti aequalitate seiuncti aut quibuslibet diversitatum gradibus longo separationis intervallo divisi? sed, tres, inquit, unum sunt.

83 XII. Vt autem adhuc magis magisque sancti spiritus cum patre et filio una divi- 5 nitas in creandis rebus omnibus demonstretur, habes creatorem spiritum sanctum in libro Iob: spiritus, inquit, divinus est, qui fecit me, et spiritus omnipotentis qui docet me. Et David dicit: emitte spiritum tuum et creabuntur et renovabis faciem terrae. Si creatio et renovatio per spiritum erit, sine dubio et principium creationis sine spiritu non fuit. Post creationem igitur osten- 10 damus, quia vivificat etiam spiritus sanctus, sicut pater et filius. Et quidem de persona patris refert apostolus: testor in conspectu dei, qui vivificat omnia. Vitam vero dat Christus: oves, inquit, meae vocem meam audiunt, et ego vitam aeternam do illis. Vivificamur vero ab spiritu sancto ipso domino dicente: spiritus est qui vivificat. Ecce una vivificatio patris et filii et spiritus sancti 15 aperte monstrata est.

84 XIII. Praescientiam rerum omnium in deo esse et occultorum cognitionem, licet nemo Christianus ignoret, tamen ex Danihelis libro monstrandum est. Deus, inquit, qui occultorum cognitor es, qui praescius es omnium antequam nascantur. Haec eadem praescientia in Christo est, sicut refert evangelista: ab ini- 20 tio autem sciebat Iesus quis esset eum traditurus, vel qui essent non credentes in eum. Quod sit autem occultorum cognitor, ex hoc manifestum est, cum obscura consilia Iudaeorum traducens dicebat: quid cogitatis nequam in cor-

85 dibus vestris? Similiter praescire omnia spiritum sanctum, ipse manifestavit dicens ad apostolos: cum venerit spiritus veritatis, docebit vos omnia et ven- 25 tura adnuntiabit vobis. Qui ventura nuntiare perhibetur, praescire omnia non dubitatur, quia ipse scrutatur altitudines dei et novit omnia quae in deo sunt, sicut memorat Paulus dicens: spiritus enim omnia scrutatur, etiam altitudines dei. Item in eodem loco: sicut nemo scit hominum quae sunt hominis, nisi spiritus qui in ipso est, ita nemo scit quae sunt dei, nisi spiri- 30 tus dei.

1) I ep. Ioan. 5, 7. 7) Iob 33, 4. 8) Psal. 103, 30. 12) I ad Tim. 6, 13. 13) Ioan. 10, 27 sq. 15) ibid. 6, 64. 18) Dan. 13, 42. 20) Ioan. 6, 65. 23) Matth. 9, 4. 25) Ioan. 13, 16. 28) I Cor. 2, 10. 29) ibid. 2, 11.

---

1 tres sunt qui *etc.*] '*Haec verba, quae in nonnullis SS. Bibliorum codicibus translatorum infidelitate excidisse conqueritur S. Hieronymus, vel quivis alius auctor, qui sub huius s. doctoris nomine Prologum edidit in epistolas Canonicas, religiosius in codicibus Africanis conservata fuisse patet, ubi Patres Africani in unum congregati pro emittenda fidei professione ea adhibuerunt*' *etc.* Ruinart   uerbum] et filius *Rp*   2 sanctus *om. A*   hii *BVp*   in differentiae] qualitate *A*, in differentie qualitate *Rp*, in differenti** (as *syllaba erasa*) aequalitate *V*   3 quilibet *p*   4 tres *om. p*   5 magis magisque adhuc *p*, adhuc *om. L*   una dignitas *p*   6 demonstraretur *L*   7 iob *ARp:* iob primo *BLV*   8 dimitte *p*   9 creatio et renouatio *ARp:* renouatio et creatio *LV*, renouatio et recreatio *B*   10 dubium *B*   spiritum *L*   11 quia] quod *p*   et quidem *LRp:* equidem *ABV et vulgo*   12 qui] quoniam *p*   13 audient *L*   14 ab *ABRV:* a *Lp et vulgo*   sancto ipso *om. A*, ipso *om. p*   domino dicente *A:* dicente domino *rell. et vulgo*   15 una *om. p*   16 monstrata *ABLRV:* demonstrata *p et vulgo*   17 praescientia *AB*, praesentiam *Lp*   omnium rerum *p*   in deo *A:* in domino *BLRV*, *om. p*   occulorum *L*, *item v.* 19 *et* 22   18 danielis *p et vulgo*   19 antequam] quam *L*   20 haec autem eadem *V*   21 non *om. Rp*   23 quod *V*[1]   24—27 similiter spiritus praescire omnia non dubitatur (*mediis omissis*) *Bern. Rp*   25 doceuit . . adnuntiauit *B*   26 nuntiare *ABLV:* adnuntiare *ed. Ruin.*   27 scrutator *V*[1]   altitudinis *BV*   28 dicens] apostolus *L*   30 spiritus eius qui *ed. Ruin.*

XIV. Ad intellegendam vero potentiam spiritus sancti pauca de terribilibus proferamus. Vendiderat possessionem, ut scriptum est in actibus apostolorum, subpressa parte pecuniae dolosus discipulus, reliquum pro toto ante pedes posuit apostolorum: offendit spiritum sanctum, quem putabat se latere. Sed quid ad eum dixit continuo 5 beatus Petrus? Annania, quare satanas replevit cor tuum, ut mentitus esses spiritui sancto? Et infra: non es mentitus hominibus, sed deo. Atque ita percussus virtute eius, cui mentiri voluerat, expiravit. Quid hic vult beatus Petrus intellegi spiritum sanctum? Vtique clarum est, cum dicit: non es mentitus hominibus, sed deo. Manifestum est ergo, quoniam qui mentitur spiritui sancto, 10 deo mentitur: et qui credit in spiritum sanctum, credit in deum. Tale aliquid, immo fortius quiddam dominus in evangelio ostendit dicens: omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus: qui autem blasphemat in spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc saeculo neque in futuro. Ecce terribilis sententia: inremissibile dicit esse peccatum ei, qui in spiritum sanctum 15 blasphemaverit. Compara huic sententiae illud, quod scriptum est in libro Regnorum: si peccando peccaverit vir in virum, orabunt pro eo: si autem in deum peccaverit, quis orabit pro eo? Si ergo blasphemare in spiritum sanctum et peccare in deum simile, id est inexpiabile crimen est, iam quantus sit spiritus sanctus unus quisque cognoscit.

86 87

20 XV. Deus quod ubique sit praesens et impleat omnia, ore discimus Esaiae: ego, inquit deus, adproximans et non de longinquo: si absconditus fuerit homo in absconditis, ergo ego non videbo eum? nonne caelum et terram ego impleo? Quid autem de sua ubique praesentia salvator in evangelio ait? ubicumque fuerint duo vel tres collecti in nomine meo, ibi et ego 25 sum in medio eorum. De spiritu adaeque sancto quod adsit ubique, dicit propheta ex persona dei: ego in vobis et spiritus meus stat in medio vestrum. Et Salomon ait: spiritus domini replevit orbem terrarum et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis. Item David dicit: quo ibo ab Spiritu tuo et a facie tua quo fugiam? si ascendero in caelum, tu illic 30 es: si descendero in infernum, ades: si sumpsero pennas meas in directum et habitavero in extremo maris, etenim illuc manus tua deducet me et continebit me dextera tua.

88

2) Act. 5, 2. 5) ibid. 5, 3. 6) ibid. 5, 4. 11) Matth. 12, 31 sq. 16) I Reg. 2, 25. 20) Ierem. 23, 23 sq. 24) Matth. 18, 20. 26) Ezech. 36, 27. 27) Sap. 1, 7. 28) Psal. 138, 7 sq.

---

1 intelligendum *Ap* sancti] dei *L* 2 possessionem *V corr. ex* passionem in actis *V* 3 reliquam *A* pro totum *ABV*[1] posuit *ARV*[2]*p: om. BV*[1], ponens *L et vulgo* 4 se *ARp: om. BLV* 5 annania *ABV:* anania *LRp et vulgo* mentitus esses *A:* mentires *BRV*[1], mentireris *Lp et corr. V, vulgo* 8 intelligi *AR, om. V* cum] quod *Rp* mentitus es *p et vulgo* 9 qui mentitus *V* 10 in deum (deō *R*) credit *Rp* 11 dicens *ARp: om. BLV* 12 remittetur *ARp et Vulgata:* remittitur *BLV* blasphemat *ABLRV:* blasphemauerit *p et vulgo* 13 ei *om. R* infituro *V* 14 terribilis *ARp:* terribili *BLV et vulgo* 15 blasphemauerat *V*[1] Compora *V* regum *Rp; Ruinartus in adnot. 127 docuit Afros saepius titulum* Regnorum *libris Regum attribuisse* 16 si autem . . pro eo *om. A* 17 orauit *BV*[1] ergo] autem *V* 18 id *om. p* 20 et *om. BLV* implet *Rp* Esaiae (ysaye *p*) *mei:* Ieremiae *edd. videtur error ipsius auctoris* 23 implebo *BLV* de sua] deus sit *L* praesentia *om. BLV* ait ubicumque *A:* ubicumque ait *BV, item L* (*sed hic* ait *post* fuerint), dicit. Ubicumque ait *Rp et vulgo* 25 adę quae *R*, itaque *L*, quoque *p* absit *L*, sit *A haud scio an recte* propheta dicit *Rp* 27 replebit *AR* 28 scientia habet uoces *B* ibo ab *ABV:* ibo ad *R*, ibo a *Lp* 29 et] aut quo *p* 30 es et si *A* (*non item Vulgata*) ad infernum *Lp* si recipiam *A* pinnas *A*, pennes *V* meas directum *BV* 31 extremo *ABLRV:* extremis *p et vulgo* 32 contineuit *B*, tenebit *p*

89 XVI. Habitat deus in sanctis suis secundum promissionem qua dixerat: habitabo in illis. Quod vero dominus Iesus dicit in evangelio: manete in me et ego in vobis, probat hoc Paulus dicens: an nescitis quia Iesus Christus est in vobis? Hoc autem totum in spiritus habitatione adimpletur, sicut memorat Iohannes: ex hoc, inquit, scimus quia in nobis est, quia de spiritu suo dedit nobis. Similiter et Paulus: nescitis quia templum dei estis et spiritus dei habitat in vobis? Et iterum dicit: glorificate et portate deum in corpore vestro. Quem deum? utique spiritum sanctum, cuius templum esse videmur.

90 XVII. Nam et quod arguat pater, arguat filius, arguat spiritus sanctus, ita probandum est. In psalmo quadragesimo nono legitur: peccatori autem dicit deus, et infra: arguam te et statuam contra faciem tuam. David similiter orans dicit ad Christum: domine, ne in ira tua arguas me, quia ipse venturus est arguere omnem carnem. Quid vero de spiritu sancto salvator in evangelio? cum venerit, inquit, paraclitus, ille arguet mundum de peccato et de iustitia et de iudicio. Hoc providens David clamabat ad dominum: quo ibo ab Spiritu tuo et a facie tua quo fugiam?

91 XVIII. Nam et quod bonus sit pater, bonus filius, bonus spiritus sanctus, sic probatur. Dicit propheta: bonus es tu, domine, et in bonitate tua doce me iustificationes tuas. De se autem ipse unigenitus: ego sum pastor bonus. De spiritu aeque sancto David in psalmo dicit ad deum: spiritus tuus bonus deducet me in viam rectam.

92 XIX. Quis autem illam dignitatem spiritus sancti possit tacere? Antiqui enim prophetae clamabant: haec dicit dominus. Hanc vocem Christus adveniens in suam personam revocavit dicens: ego autem dico vobis. Novi autem prophetae quid clamabant? sicut Agabus propheta in actibus apostolorum: haec dicit spiritus sanctus. Et Paulus ad Timotheum spiritus, inquit, manifeste dicit. Quae vox omnino demonstrat indifferentiam trinitatis. Et Paulus quidem dicit se a deo patre et Christo vocatum fuisse et missum: Paulus, inquit, apostolus non ab hominibus neque per hominem, sed per Iesum Christum et deum pa-

1) II Cor. 6, 16. 2) Ioan. 15, 4. 3) II Cor. 13, 50. 5) I Ioan. 4, 13. 6) I Cor. 3, 16. 7) ibid. 6, 20. 11) Psal. 49, 16 et 21. 11) ibid. 6, 2. 14) Ioan. 16, 8. 16) Psal. 138, 7. 19) ibid. 118, 68. 20) Ioan. 10, 11. 21) Psal. 142, 10. 25) Matth. 5, 22. 26) Act. 21, 11. 27) I Tim. 4, 1. 29) Gal. 1, 1.

---

1 quam *A* habitacio *V*[1] 10 et *ARp: om. BLV et vulgo* arguat spiritus. Spiritus sanctus *BV* 11 dicit deus *mei:* dicit Deus. Quare tu enarras iustitiam meam et assumis testamentum meum per os tuum? *ed. Ruin. at verendum est ut verba* Quare — tuum *recte ex psalmo suppleta sint; nam locus non affertur nisi propter verba quae sequuntur* arguam te *etc.* 12 statuam te *R* ante faciem *A solus* 14 in euangelio *ABLV:* in euang. dicit *Rp et vulgo* 15 paraclytus *ABR, item infra, sed A bis terve* paraclitus et (*post* peccato) *om. BR* 16 praeuidens *p et vulgo* clamat *p* ibo ab *ABV:* ibo a *LRp et vulgo* et quo a *p* 17 tua *om. BV* 18 bonus est spiritus *V* probator *A* 19 domine *om. p* 20 ipse autem *L* unitus (unicus *p*) ait ego *Rp* 21 sancto aeque *R*, sancto quoque *p* ad deum *A: om. BLRVp*, ad dominum *ed. Ruin.* 22 in uiam *A:* in terram *rell. et Vulgata; illud verum esse docet textus graecus LXX, qui habet:* τὸ πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὁδηγήσει με ἐν τῇ εὐθείᾳ 23 dignitatem illam *ed. Ruin.* 24 dominus deus *p* 25 inuocauit *p* prophetiae *BV*[1] 26 qui *A* clamant *Rp*, clamassent *L* propheta *om. L*, propheta Agabus *ed. Ruin.* actibus *ALRp:* actis *BV* 28 et Paulus quidem dicit se *A:* dicit se paulus *BLRVp* 29 Christo] filio *p* Paulus i. apostolus *om. p* 30 Iesum *om. Rp* et] ad *A* dominum patrem *BL*

trem. In actibus autem apostolorum legitur quod ab spiritu sancto sit segregatus et missus. Sic enim scriptum est: haec dicit spiritus sanctus: segregate mihi Barnaban et Saulum in opus, quod vocavi eos. Et paulo post ipsi, inquit, missi ab spiritu sancto descenderunt Seleuciam. Item in eodem
5 libro: adtendite vobis et universo gregi, in quo vos spiritus sanctus constituit episcopos.

XX. Ne quis autem spiritum sanctum, quia paraclitus dictus est, contemptibile aliquid aestimet: paraclitus enim advocatus est, vel potius consolator secundum latinam linguam, quae appellatio etiam filio dei communis est, sicut docet Iohannes: haec,
10 inquit, scribo vobis, ut non peccetis; sed et si quis peccaverit, paraclitum habemus apud patrem Iesum Christum. Nam et ipse dominus cum dicit ad apostolos, alterum paraclitum mittet vobis pater, sine dubio cum dicit alterum paraclitum, se quoque paraclitum manifestat. Sed neque a patre hoc nomen paracliti alienum est; beneficentiae enim nomen est, non naturae. Denique
15 ad Corinthios Paulus ita scribit: benedictus deus et pater domini nostri Iesu Christi, pater misericordiarum et deus omnis consolationis, qui nos consolatur. Et cum consolator dicitur pater, consolator dicitur filius, consolator etiam spiritus sanctus, una tamen nobis consolatio a trinitate praestatur sicut et una remissio peccatorum, apostolo adfirmante: abluti, inquit, estis et iustificati,
20 et sanctificati estis in nomine domini nostri Iesu Christi et in spiritu dei nostri. Possemus plura adhuc de divinis scripturis proferre testimonia, quae iuxta baptismi sacramentum trinitatem unius gloriae, operationis ac potentiae manifestant, sed quia ex his plenus est sapientibus intellectus, multa praeterivimus studio brevitatis.

25 XXI. Faciamus ergo recapitulationem dictorum nostrorum. Si de patre procedit spiritus sanctus, si liberat, si dominus est et sanctificat, si creat cum patre et filio, si vivificat, si praescientiam habet cum patre et filio, si ubique est et implet omnia, si habitat in electis, si arguit mundum, si iudicat, si bonus et rectus est, si de eo clamatur 'haec dicit spiritus sanctus', si prophetas constituit, si apostolos mittit,
30 si episcopos praeficit, si consolator est, si cuncta dispensat prout vult, si abluit et iustificat, si temptatores suos interficit, si is qui eum blasphemaverit non habet remissionem neque in hoc saeculo neque in futuro, quod utique deo proprium est: haec cum ita sint, cur de eo dubitatur, quod deus sit, cum operum magnitudine quod est ipse manifestet? Non utique alienus est a patris et filii maiestate, qui non est ab operum

Margin: 93 (l. 7), 94 (l. 14), 95 (l. 25)

2) Act. 13, 2. 3) ibid. 13, 4. 5) ibid. 20, 28. 9) I ep. Ioan. 2, 1. 12) Ioan. 14, 16. 15) II Cor. 1, 3 sq. 19) I Cor. 6, 11.

---

1 in actis *BV* apostolorum autem *p* legitur *A: om. reliqui noti* ab *ABRV: om. p*, a *L et vulgo* 3 Barnabam *p et vulgo* paulum *A* quod *A:* quo* *B*, quo *LRVp et vulgo; ad* quod *repetas* in, *similiter Vulgata:* in opus ad quod assumpsi eos inquit ipsi *p* 4 ab] a *p* seleutiam *ALRp* 8 aliquit *A* aestimet (*vel* estimet) *mei:* existimet *ed. Ruin.* potius *ARp:* positus *BLV* 9 docet *AR:* dicit *BLVp et vulgo* 10 ut non *A et Vulgata:* ne *BLRVp* sed si *V* 11 Christum *mei:* Christum iustum *ed. Ruin.* (iustum *adiectum ex Vulg.*) 15 chorinthios *BV* domini mei *p* 16 omnis] totius *Lp* 17 consolatur nos *p* 20 in spiritu *A et Vulg.* in *om. BLRVp* 21 adhuc plura *Lp* 22 iuxta] secundum *A solus* 23 manifestauit *L* sed qui *A* sapientibus *mei:* sapientium *ed. Ruin.* 26 est *om. V* 27 si uiuificat *A:* et si uiu. *BLRVp*, et uiu. *ed. Ruin.* praesentiam *LR*, prestantiam *p* 30 praefecit *ABLV* 31 si his qui *AB* 33 quur *BV* deus non sit *L* cum o. magnitudine *AL:* cum (eum *B*) o. magnitudinem *BV* (*item A* magnitudinē *ante rasuram*), cum eum o. magnitudo *Rp et vulgo* 34 alienum esse *ABL* fili *B*, filio *V*[1] operum uirtute *ARp:* opere uirtutum *BLV*

96 virtute alienus. Frustra illi nomen divinitatis negatur, cuius potestas non potest abnegari: frustra prohibeor eum cum patre et filio venerari, quem exigor cum patre et filio confiteri. Si ille mihi cum patre et filio confert remissionem peccatorum, confert sanctificationem et vitam perpetuam, ingratus sum nimis et impius, si ei non cum patre et filio referam gloriam. Aut si non est cum patre colendus et filio, ergo nec confitendus in baptismo est: si autem omnimodo confitendus secundum dictum domini et traditionem apostolorum, ne semiplena sit fides, quis me poterit ab eius cultu prohibere? in quem enim credere iubeor, ei etiam debite supplicabo. Adorabo ergo patrem,
97 adorabo et filium, adorabo et spiritum sanctum, una eademque veneratione. Quod si quis durum hoc putat, audiat quomodo David ad culturam dei fideles hortatur: adorate, inquit, scabellum pedum eius. Si religionis est adorare scabellum pedum eius, quanto magis religiosum, si eius spiritus adoretur? Ille utique spiritus, quem beatus Petrus in tanta sublimitate praedicavit dicens: spiritu sancto misso de caelis, in quem concupiscunt angeli prospicere. Si angeli eum cupiunt aspicere, quanto magis nos homines mortales despicere non debemus, ne forte et nobis dicatur, sicut dictum est ad Iudaeos: vos semper spiritui sancto restitistis, sicut et patres vestri.

98 XXII. Quodsi haec tanta et talia non inclinant animum ad venerandum spiritum sanctum, accipe adhuc aliquid fortius. Sic enim Paulus instruit prophetas ecclesiae, in quibus utique et per quos spiritus sanctus loquebatur: si, inquit, omnes prophetaverint, intret autem aliquis infidelis aut idiota, convincitur ab omnibus, examinatur ab omnibus, occulta quoque cordis eius manifesta fiunt: et tunc cadens in faciem adorabit deum, pronuntians quia vere deus in vobis est. Et utique in eis spiritus sanctus est, qui prophetat. Si ergo infideles cadunt in faciem et adorant spiritum sanctum perterriti et confitentur inviti, quanto magis fidelibus expedit, ut voluntarie et ex adfectu adorent spiritum sanctum? Adoratur autem spiritus sanctus non quasi separatim more gentilium, sicut nec filius separatim adoratur, quia in dextera patris est, sed cum adoramus patrem, credimus et filium et spiritum sanctum adorare, quia et cum filium invocamus, patrem nos credimus invocare, et cum patrem rogamus, a filio nos exaudiri confidimus, sicut

10) Psal. 98, 5. 13) I ep. Pet. 1, 12. 16) Act. 7, 51. 20) I Cor. 14, 24 sq.

---

1 diuinitatis *in B bis scriptum est* 2 prohibeo re*um *A*, prohibere eum *BV*[1] 3 si ille *om. A* 4 sum] sim ? impius *ABLV:* impiissimum *R*, impiissimus *p* ei *om. p* non cum p. et f. *A:* cum p. et f. non *rell. noti et vulgo* 5 referam *ARp:* refero *BLV et vulgo* colendus et filio *AR:* et filio colendus *BLVp et vulgo* 6 est in baptismo *ed. Ruin.* omnino *L* confitendus *ABLV:* confitendus est *Rp et vulgo* 7 eius uultu *BLV* 8 etiam ei *Rp*, ei *om. A* debite (deuite *BV*, deinde *L*) supplicabo *ABLRV:* debeo supplicare *p et vulgo* 9 adorabo (*ante* et filium) *om. Rp* et (*ante* filium) *om. V* 10 hoc durum *L* dauit *R* 11 si religionis . . pedum eius *om. LRp* 12 quanto m. sit religiosum si adoretur eius ille utique *p* eius spiritus *AL:* eius populus *BV*, spiritus *om. R* spiritus sanctus quem *p* quam beatrus *R* 13 spiritui *V* 14 cupiunt angeli *p* eum concupiunt *p* 15 aspicere] prospicere *A* quanto . . despicere *om. Rp* despicere *ABLV:* eum despicere *ed. Ruin.* non denegemus eum ne *Rp* 16 spiritu *p* restistis *V*, resistitis *Vulgata* (*textus graecus* ἀντιπίπτετε) 18 talia et tanta *L* inclinent *p* 19 accipe *ABRV:* accipite *Lp et vulgo* huc *BV* 20 per quo *B* si] nisi *B* profetauerint *A* 21 aliquis *om. V* 22 examinatur ab omnibus *om. Rp* 23 fiunt *AR et Vulgata:* sunt *BLVp* in facie *A*, *om. p* adorauit *B* dominum (dnm) *A* (*textus graecus:* προσκυνήσει τῷ θεῷ) 24 quia] quod *Rp* dominus *p* sanctus spiritus *R* prophetat *ABRV:* prophetant *Lp et vulgo* 25 in faciem cadunt infideles *V* 26 inuicti *p* 27 sanctus *om. A* 28 in dexteram *p* 29 credimus *A:* credimus nos *BLV et vulgo;* et filium . . nos credimus *om. Rp* et filium cum *V* patre rogamus *A*

ipse dominus dixit: quicquid petieritis patrem in nomine meo, ego faciam, ut honorificetur pater in filio. Et si spiritus sanctus adoratur, ille utique adoratur, cuius est spiritus. Illud autem nullus ignoret, quia divinae maiestati nec 99 addi quicquam nec minui humanis supplicationibus potest, sed unusquisque secundum
5 propositum voluntatis suae aut gloriam sibi adquirit fideliter venerando aut confusionem perpetuam pertinaciter resistendo. Certum est enim, quia contentio et superbia damnat, honorificentia vero fructum devotionis expectat. Quare autem fideles non honorificent integre trinitatem, ad quam se pertinere confidunt? cuius nomine se renatos, cuius servos se nominari gloriantur. Nam sicut ad nomen dei patris homines dei appellan-
10 tur, ut Helias homo dei dictus est, ut Moyses homo dei appellatus est: sic a Christo Christiani nuncupamur, sic etiam ab spiritu spiritales appellamur. Si igitur vocetur quis homo dei et non sit Christianus, nihil est: qui si Christianus vocetur et non fuerit spiritalis, ne sibi satis de salute confidat.

XXIII. Sit ergo nobis secundum salutaris baptismi confessionem fides integra tri- 100
15 nitatis, sit una devotio pietatis, nec more gentilium potestatum diversitates opinemur, aut creaturam quantum ad deitatem in trinitate suspicemur. Sed nec Iudaeorum scandalo moveamur, qui filium dei negant, qui spiritum sanctum non adorant, sed potius perfectam trinitatem adorantes et magnificantes, sicut in mysteriis ore nostro dicimus, ita conscientia teneamus: 'sanctus, sanctus, sanctus dominus deus sabaoth'.
20 Ter dicentes sanctus unam omnipotentiam confitemur, quia una est religio, una glorificatio trinitatis, ut audiamus ab apostolo, sicut audierunt Corinthii: gratia domini nostri Iesu Christi et dilectio dei et communicatio spiritus sancti cum omnibus vobis. Haec est fides nostra, evangelicis et apostolicis traditionibus 101 atque auctoritate firmata, et omnium quae in hoc mundo sunt catholicarum ecclesiarum
25 societate fundata, in qua nos per gratiam dei omnipotentis permanere usque ad finem vitae huius confidimus et speramus. Amen.

Explicit libellus directus sub die XII. Kalendarum Maiarum per Ianuarium Zattarensem, Villaticum de Casis Medianis episcopos Numidiae, et Bonifatium Foratianensem et Bonifatium Gratianensem provinciae Byzacenae.

1) Ioan. 14, 13. 21) II Cor. 13, 13.

---

1 ego] hoc *p* 2 ille utique adoratur *om. A* 3 cuius est. illud *p* ignoret *A:* ignorat *rell. noti et vulgo* 4 sed] sic *p* 5 acquirit *Lp* confessionem *R* 6 contentio et superbia *ABLV:* superbia et contemptio *Rp et vulgo* damnant *p* 8 ad] at *A* 9 ad nomen *mei:* a nomine *ed. Ruin.* 10 elias *B* 11 nuncupantur *p* sic . . appellamur *om. Rp* a spiritu *L et vulgo* 12 uocetur *om. p* 13 ne *A:* nec *rell. noti et vulgo* 16 aut creaturam *om. A* scandolo *B* 17 mouẹmur (a *suprascr.*) *A* sanctum *om. BV* 18 et *om. p* 19 conscientię tenẹmus (a *suprascr.*) *A*, conscientiam nostram teneamus *p* sabahot *L* 21 ab apostolo *AL:* apostolos *BRV*, apostolum *p* corinthi *AR*, chorintii *B* 22 sancti spiritus sit *p* 24 atque auct. firmata *A: om. reliqui noti* hoc *ABLV: om. Rp et vulgo* 25 gratia *B* 26 uite huius terre *p* amen *A: om. rell. et vulgo* 27 Explicit libellus directus *A:* Directa *BLRVp* sub die *A: om. rell. noti* duodecimo (XII *L*) *BLRVp:* XVII *A* Maiarum *libri:* Martiarum *Papencordt, Gesch. der Vand. p. 115, not. 3, recte, si liber idem est, qui Hunirico est traditus; cf. tamen adnot. ad p.* 26, 1 IANVARIANVM *A* zatterensem *Rp* 28 DECASIS *A:* acasis *rell. noti* episcopis *BLRVp*, episc. Numidiae *om. A* numediae *BV* et *om. R* BONIFATIUM *A:* bonifatio (-cio *RVp*) *BLRVp, sic item v.* 29 foratianense (-si *L*) *BLRVp*. '*Licet alii tres episcopi hic memorati recenseantur in Notitia Africana, ibi tamen desideratur* Bonifacii Gratianensis *nomen, quod sane mirum est: nisi si ipse sit, cuius primo loco (inter episcopos prov. Byzacenae) memorati nomen excidit, tuncque pro* Vassinassensis, *ut ibi habetur, legendum esset* Gratianensis'. Ruinart 29 GRATIANENSEM *A:* gatianense (-si *L*) *LV*, gacianense *B*, gazanense *R*, gazanenense *p* PROUINTIAE BYZACENAE *A:* episcopis uizacenis *BLRVp*, episcopos prou. Byzacenae *ed. Ruin. Sequitur deinde in BLRVp:* EXPL. LIB. II. INCIPIT LIBER (*om. R*) TERTIUS.

LIBER TERTIVS.

1 I. Qui cum noster libellus legeretur oblatus, veritatis lumen nequaquam sufferre caecis oculis potuerunt, insanientes vocibus inferendis graviterque ferentes, quare nos nomine nostro catholicos dixerimus. Statimque mentientes suggerunt regi de nobis, eo quod strepitum fecerimus audientiam fugientes. Qui eadem hora accensus et cre- 5
2 dens mendacio festinavit facere quod volebat. Et iam conscriptum decretum habens et occulte cum eodem decreto per diversas provincias suos homines dirigens episcopis Carthagine positis una die universae Africae ecclesias clausit universamque substantiam episcoporum et ecclesiarum suis episcopis munere condonavit. Nesciens quoque quid loqueretur neque de quibus adfirmabat, legem, quam dudum Christiani imperato- 10 res nostri contra eos et contra alios haereticos pro honorificentia ecclesiae catholicae dederant, adversum nos illi proponere non erubuerunt, addentes multa de suis, sicut placuit tyrannicae potestati. Haec est enim series datae et propositae legis.

3 II. Rex Hunirix Wandalorum et Alanorum universis populis nostro regno subiectis. Triumphalis maiestatis et regiae probatur esse virtutis, mala in auctores consilia re- 15 torquere. Quisquis enim aliquid pravitatis invenerit, sibi imputato quod incurrit. In qua re nutum divini iudicii clementia nostra secuta est, quod quibusque personis, prout eorum facta meruerint, seu bona seu forte talibus contraria, dum facit expendi, simul etiam provenit compensari. Itaque his provocantibus qui praeceptionem inclitae recordationis patris nostri vel mansuetudinis nostrae crediderint esse temnendam, censuram 20
4 severitatis adsumimus. Auctoritatibus enim cunctis populis fecimus innotesci, ut in sortibus Wandalorum nullos conventus homousiani sacerdotes adsumerent, nec aliquid mysteriorum, quae magis polluunt, sibimet vindicarent: quod cum videremus esse neglectum et plurimos esse repertos, dicentes se integram regulam fidei retinere, postmodum universos constat fuisse commonitos, spatio temporis praerogato mensuum 25 novem novae contentioni, si quid ab eorum proposito posset aptari, ut ad Kalendas
5 Februarias anni octavi regni nostri sine metu aliquo convenirent. Qui dum huc ad Carthaginiensem confluerent civitatem, post moram temporis praestituti aliam quoque

2 Cumque noster *p* oblatus *mei:* legeretur, oblatum ver. lumen *ed. Ruin.* sufferre] intueri *p* 3 inferendis *BLV*: inferentes *Rp*, infrementes *Lorichius et vulgo* 4 direximus *BL* 5 strepidum *V* ora *BV* 6 mendatio *Lp* etiam *BLRp* decretum *om. p* 8 cartagine *BV* ecclesias clausit] *Appendix Chron. Carthag.:* quae ecclesiae fuerunt clausae annis x mensibus vi diebus v, hoc est ab octauo anno Hunerici, id est ex die vii Id. Febr. usque in decimum annum regis Guntamundi in die iv Id. Aug. 9 munera *Bern.* 11 per honorificentiam *p* 12 dederant *R:* dederunt *p*, promulgauerunt *L*, *om. BV* 13 praepositae (pre . .) *BR* legis] *quae composita est ex legibus de haereticis in codice Theodosiano XVI, tit. 5* 14 hunirix *BRV:* hunericus *Lp*, Hunerix *ed. Ruin.* 15 maiestatis et *ed. Ruin.* et maiestatis (magestatis *R*) *BRVp*, et maiestatis et *L* 16 prauitatis aliquid *p* imputato *Mommsen:* imputat *BLRVp*, imputet *Lorichius et vulgo* quid *V* 17 nutu *p* est quod] pro *p* quibus *p*, quibus usque *R* 18 dum . . compensari *om. p* exspendi *V*, expendit *R* etiam simul *V* 19 praeceptionem *BLRV:* contra praeceptionem *p et vulgo* 20 nostri patris *V* crediderunt *p* temnendam *L:* tempnendam *V*, tenendam *B*, retenendam *R*, renitendum *p et vulgo* 21 ignotesci *R* 22 nullus *R* omousion *R*, homousiu *p* 23 neclectum *BV* 24 fidei regulam *p et vulgo* custodire uel retinere *p* postmodum *om. p* 25 spacio . . praerogato *L*, spatia (ad spacia *p*) . . praerogata *BRVp*, *fort.* spatio . . prorogato mensuum *BV:* mensum *R*, mensium *Lp et vulgo* 26 nouem nouae contentioni *scripsimus:* nouem quae contentionis *libri, nisi quod BV* noue *pro* nouē *et Lp* que *pro* quae *habent;* nouem nouaeque contentionis *ed. Ruin. et vulgo*, in *qua scriptura coniunctio* que *non ferenda est* ab eorum proposito *BLRV:* ad eorum proposita *p et vulgo* possit *Rp* 27 frebruarias *B*, scilicet februarias *p* aliquod *BV* 28 carthaginiensem *R:* carthaginensem (cartag- *BV*) *BLVp* ciuitate *B*

dilationem aliquantorum dierum dedisse cognoscimur. Et dum se conflictui paratos adstruerent, primo die a venerabilibus episcopis nostris eis videtur esse propositum, ut homousion, sicut admoniti erant, ex divinis scripturis proprie adprobarent, aut certe quod a mille et quot excurrunt pontificibus de toto orbe in Ariminensi concilio vel 5 apud Seleuciam amputatum est, praedamnarent. Quod nequaquam facere voluerunt, 6 universa ad seditionem per se concitati populi revocantes. Quin immo et secunda die, dum eis mandaremus ut de eadem fide, sicuti propositum fuerat, responderent, hoc videntur adsumpsisse temeritate transacta, ut seditione et clamoribus omnia perturbantes ad conflictum facerent minime perveniri.

10 Quibus hoc provocantibus, statuimus ut eorum ecclesiae clauderentur, hac illis 7 condicione perscripta, ut tamdiu essent [clausae], quamdiu mallent ad conflictum propositum pervenire. Quod ea obstinatione facere noluerunt, quam pravis videntur adsumpsisse consiliis. Adeo in his est necessarium ac iustissimum retorquere, quod ipsarum legum continentia demonstratur, quas inductis secum in errorem imperatoribus 15 temporum diversorum tunc contigit promulgari. Quarum illud videtur tenere conceptio, 8 ut nulla exceptis superstitionis suae antistitibus ecclesia patuisset: nulli liceret aliis aut convictus agere aut exercere conventus, nec ecclesias aut in urbibus aut in quibusdam parvissimis locis penitus obtinere neque construere, sed praesumpta fisci viribus iungerentur: sed etiam et eorum patrimonia, ecclesiis suae fidei sociata, suis antistitibus 20 provenissent: nec commorari ad quaecumque loca talibus licentia patuisset, sed extorres omnibus urbibus redderentur et locis: nec baptismatis haberent omnino aliquam facultatem, aut forte de religione disputarent; et nullam haberent ordinandi licentiam, sive episcopos sive presbyteros vel alios, quos ad clerum pertinere contingeret, proposita severitate vindictae, ut tam hi, qui se paterentur huiusmodi honores accipere, 25 quam etiam ipsi ordinatores denis libris auri singuli multarentur, eo adiecto, ut nullus eis locus esset vel aditus supplicandi, sed etiam si qua specialia meruissent, minime praevalerent: et si in hac pernicie perdurarent, et de proprio solo ablati in exilium sub prosecutione idonea mitterentur. In populos quoque praefati imperato- 9 res similiter saevientes, quod eis nec donandi nec testandi aut capiendi vel ab aliis

---

1 et *om. p*, ut *R* 2 astruerent *Bp*, asstruerent *L* 3 homousiu *p* moniti *ed. Ruin.* 4 quot] quod *BRV*, quotquot *p*, qui id *L* ariminensi *Bern. corr.* arimensi *BLV*, arimense *R*, arunnensi *p* consilio *p* 5 seleutiam *LV*, selentium *p* 6 concitati populi *mei:* concitato populo *ed. Lor. et vulgo* 8 uidenter *BV*, euidenter *L* assumpsere *L* temeritate transacta *BLRVp:* ad temeritatem transactam *ed. Ruin.* 10 hoc *BLRV: om. p et vulgo* prouocantes *BLV* 11 perscripta *mei:* praescripta *Lorichius et vulgo*, *cf. III, 13* praescripta poena clausae *L et corr. V*, *om. BRV*[1]*p* mallent *mei:* nollent *ed. Ruin.* quamdiu *est idem quod* donec ad conflictum *om. BLV* 12 noluerunt *BLRV:* uoluerunt *p et vulgo* uidentur] dentur *BV* 13 his *BRVp:* hos *L et vulgo* 14 induxisse cum terrore *Rp* errore *BV* 15 temporum *om. BLV*, diuersorum temporum *ed. Ruin.* contextio *p* 16 excepto superstitionis *Rp et Bern. 1 m.* super exceptis institutionibus *BLV*, exceptis institutionis *Bern. corr. et vulgo* suis *L* antestitibus *B*, *item v.* 19 ecclesiae *R* patuisset *Rp:* paruisset *BLV*, pateret *ed. Lor. et vulgo* aliis *BLRV:* alias *p*, alii *ed. Ruin. et vulgo* 18 minimis locis *p* poenitus optinere *R* uiribus *BLR:* iuribus *V(?)p et vulgo; at v. Ind. IV sub voce* uires 20 prouenissent *BLRV:* peruenissent *p*, prouenirent *ed. Ruin.* commorari *Bern. corr.* commemoras *BV*, commemorans *R et Bern. 1 m.* commemorari *L*, commeandi *p et vulgo* at *BV*, *om. L* patuisset *mei:* pateret *ed. Lor. et vulgo* 21 baptizandi *p* 22 religioni *B* disputandi *p et vulgo* ordinandi haberent *L et vulgo* 23 seu . . seu *Rp* clerum *R:* clericum *p*, cleros *BLV* 24 uindictā *B*, uindicta *V*, uindicate *R*, *fort.* seuera uindicta 25 auris *B* adlecto *R* 26 specialia *om. p* meruissent] minuisse *R*, minus *p* 27 et de *BLRV:* etiam de *p*, et *om. ed. Ruin.* solo *om. BLV* 28 sub] super *p* prosecutione *BV:* persecutione *LRp et vulgo*, *cf. cod. Theod. XVI, tit. 5, 52* ablati de africano solo . . in exilium . . sub idonea prosecutione mitterentur populo *R* 29 donandi *BRVp:* donandi libertas *L et vulgo*

derelictum penitus ius esset, non fideicommissi nomine, non legati, non donationibus aut relictione, quae mortis causa appellatur, vel quolibet codicillo aliisve forsitan scripturis, ita ut etiam qui suis palatiis militarent, condemnationi gravissimae pro dignitatis merito facerent subiectos, ut omni honoris privilegio expoliati infamiam incurrerent et publico crimini huiusmodi personae se cognoscerent esse subiectos, officialibus etiam 5 iudicum diversorum triginta argenti pondo poena proposita: quam si quinque vicibus in errore perdurantes contigisset inferre, tum demum tales convicti atque subiugati 10 verberibus in exilium mitterentur. Deinde codices universos sacerdotum, quos persequebantur, praeceperant ignibus tradi: quod de libris huiusmodi, quibus sibi nominis illius errorem persuasit iniquitas, praecipimus faciendum. Haec enim, ut dictum est, 10 pro singulis quibusque personis illi observanda praeceperant, ut inlustres singillatim auri pondo quinquagena darent, spectabiles auri pondo quadragena, senatores auri pondo tricena, principales auri pondo vicena, sacerdotales auri pondo tricena, decuriones auri pondo quina, negotiatores auri pondo quina, plebei auri pondo quina, circumcelliones argenti pondo dena: et si qui forte in hac pernicie permanerent, con- 15 11 fiscatis omnibus rebus suis exilio multarentur. Ordines autem civitatum, sed et procuratores et conductores possessionum tali poena videbantur affligere, ut si forte tales celare diligerent et minime publicassent et retentos iudicio non facerent praesentari, ipsi tenerentur ad poenam, conductoribus etiam regalium praediorum hac multa proposita, ut quantum domui regiae inferrent, tantum etiam fisco poenae nomine cogeren- 20 tur exsolvere, ut generaliter in omnibus conductoribus vel possessoribus, qui in eadem superstitione crediderint perdurandum, constituimus observari: iudicibus etiam, qui huic rei instantissime non inminebant, poena proscriptionis et sanguinis supplicium poneretur: sed et de primatibus officiorum tres numero punirentur, aliis viginti librarum auri condemnatione multandis. 25

12 Quare his necesse est constitutionibus obligari homousianos omnes, quos huiusmodi malae persuasionis constat tenuisse et tenere materiam: quos ab omnibus supra dictis abstinere decernimus, in persecutionem venturis per ordines cunctarum urbium,

---

1 derelictum *BL:* directum *V*, relictum *Rp et vulgo* poenitus *BRV* ius esset *Lorichius:* subiaceret *BLRVp*, *fort.* ius maneret fidei commissae *L* delegati *Rp* dominationibus *L* 2 relictio neq; mortis *R* quodlibet *R* 3 ita aut *BV*[1] qui suis *BLRV:* quiuis *p*, qui in *ed. Lor.* qui in suis *ed. Ruin.* palaciis *L*, placatiis *V* condemnationis *BRVp* dignatis *V* 4 merito . . superiori (*p.* 43, 15): *haec verba leguntur in Rp, etiam in Bern. post* confessionem *p.* 44, 17 meriti *Rp* et ut *p* honoris sui *p* expoliato *p* 5 crimine *Rp* subiectos *mei:* subiectas *ed. Ruin.* 6 triginta *Rp:* xxx *BLV*, tricena *ed. Ruin.* propositū *R* 7 perdurantes *BRVp:* perdurantibus *L et vulgo* tunc demum *Rp* 9 praeceperunt *Rp* quot *R* eiusmodi *R* 10 praecipimus] pretium *Rp* hoc enim *BRp*, *fort.* hoc . . obseruandum 11 per singulis *BR* illius tres *R* singuli *p*, singulatim *ed. Ruin.* 12 auri pondo quinquagena darent spectabiles *om. Rp* 13 principales *Gothofredus ad cod. Theodos. XVI, tit. 5, 52:* populares *libri* sacerdotales *mei:* sacerdotes *ed. Ruin.* 14 terquina *p* negotiatores auri p. quina *om. Rp* blebeii *L*, plebes *p* circumcilliones *V* 15 argenti *Rp:* ari *B*, auri *LV; lectio* argenti *firmatur codice Theodos. l. cit.* si quis *Bern.* 16 autem *om. p* 17 circumductores *p* uidebantur *mei:* iubebantur *ed. Ruin.; illud est:* constabat illos imperatores in ordines ciuitatum talem poenam statuisse; *cf. Ind. IV s. v.* uideri 18 celere *BV* diligerent *BRVp:* deligerent *L et vulgo* retontos *V* 21 ut *BRVp:* id *L et vulgo* 22 constituimus *BRV:* constituitur *p*, constituerunt *L et vulgo* indicibus *BLRV:* de iudicibus *p* 23 supplicium poneretur *BLV:* punirentur *Rp*, supplicio punirentur *ed. Ruin.* 24 officiarum *BV*[1]; *cf. cod. Theod. 16, 5, 46:* officium (*sc.* iudicum) quoque suum, quod saluti propriae contempta suggestione defuerit, punitis tribus primatibus, condemnatione uiginti librarum auri plectendum uiginti] ui *B* 25 mulctandi *p* 26 hic *R* conditionibus *p* omousianos *BLRV* 27 malae persuasionis *vulgo:* mali persuasionis *L*, mali per sua signis (persuasis ignis *R*) *BRV*, malis persuasos ignis *p* ab hominibus *BLRVp* 28 obtinere *p* persecutionem *Rp:* prosecutionem (-ne *BL*) *BLV et vulgo* uenturis] *ne exspectes* uenturos, *cf. p.* 19 *v.* 18 *sq.*

sed etiam iudices, qui †superius neglecta dira supplicia diversis intulisse monstrantur. Omnes ergo supra dictae fidei homousion erroribus inplicatos, quae cuncto praedamnata est concilio tantorum numero sacerdotum, universis rebus praedictis et contractibus praecipimus abstineri, quod nihil sibi noverint esse permissum, sed uni-
5 versos similis poena maneat et astringat, si ad veram religionem, quam veneramur et colimus, intra diem Kalendarum Iuniarum anni octavi regni nostri conversi non fuerint. Diem autem praestitutum adeo pietas nostra constituit, ut praedamnantibus errorem indulgentia non negetur et obstinatos animos supplicia digna coherceant. Qui 13 autem in eodem errore permanserint, seu domus nostrae occupati militia, seu forsitan
10 diversis titulis necessitatibusque praepositi, pro gradibus suis decursas superius multarum inlationes cogantur excipere, nihil valituris quae forsitan per subreptionem quemquam talium contigit promereri. In privatos etiam vel cuiuscumque gradus et loci personas hoc nostra promulgatio praecipit observandum, quod circa tales supra dictis legibus videbatur expressum, ut poenae congruae subderentur. Iudices autem provin-
15 ciarum, quod statutum est neglegentes exsequi, superiori poena, quae talibus praescripta, constituimus obligandos. Veris autem maiestatis divinae cultoribus, id est 14 sacerdotibus nostris, ecclesias universas vel totius cleri nominis supradicti quibuscumque terris et regionibus constitutas, quae propitia divinitate imperii nostri regimine possidentur, una cum rebus, quae ad easdem pertinent, hoc decreto statuimus debere
20 proficere, non dubitantes quod plus alimoniae inopum proficeret, quod sacrosanctis pontificibus iuste conlatum est. Hanc ergo legem fonte iustitiae profluentem cunctis praecipimus innotescere, quatenus nullus sibi ignotum esse quod praeceptum est possit obtendere. Optamus vos bene valere. Data sub die VI. Kal. Mart. Carthagine.

III. Post haec edicta feralia veneno toxicato transversa iubet cunctos episcopos, 15
25 qui Carthagine fuerant congregati, quorum iam ecclesias, domos et substantiam ceperant, in hospitiis quibus erant expoliari et expoliatos foris muros propelli. Non animal, non servus, non mutanda quae ferebant vestimenta penitus dimittuntur: addens adhuc, ut nullus quempiam illorum hospitio reciperet aut alimoniam praestitisset: qui autem hoc miserationis causa facere temptasset, cum universa domo sua incendio cre-
30 maretur. Sapienter tunc etiam proiecti episcopi fecerunt, ut licet mendicantes exinde 16 non abirent, quia si recederent, non tantum violenter omnino revocarentur, et mentirentur eos, sicut mentiti sunt, fugisse conflictum: maxime, quia ubi reverterentur iam nequaquam fuerat, ecclesiis, substantia vel domibus occupatis. Dum ergo gementes

---

1 superius neglecta *BRV*, superius neglixisse *p*, superioribus neglectis *L* dyra *BV*, dura *p* aduersis *R*, aduersantibus *p* intulisse *BRVp*: non intulisse *L*; *fort.* qui superius edicta (*vel* decreta) dira supplicia non intulisse m. monstratur *R* 2 ergo *Rp*: *om.* *BLV* omousiu *p* inplicatis *BRVp* cuncta *p* 3 numerū *BV*, *at v. supra p.* 42, 24 supradictis *p* 4 abstineri *BLRV*: abstinere *p et vulgo* permissum esse *L* 5 stringat *p* 7 adeo *mei*: ideo *Lor. et vulgo*; *cf. p.* 41, 13 praedamnantibus *Rp*: praedamnatis *BLV* errorum *L* 8 coerceant *Lp* 9 errorē *B* domos *BV* occupati] aucupet *R*, occupent *p* militiā *Rp* 10 propositi *BLV* decursas *R*: decurias *B*, Decuras *V*, dictarum *L*, declarata *p*, descriptas *ed. Ruin.* 11 surreptionem *L* 12 contingit promoueri *p* priuatos *B 1 m. corr. ex* priuatus, priuatas *ed. Ruin.* et loci *om. p*, et duci *R* 13 promultatio *B* praecipit *Rp*: praecepit *BLV*, *cf. p.* 42, 10 *et* 28; 43, 3 *et* 22 14 poene (pęne *V*) congrue *BV*, poenis congruis *ed. Ruin.* 15 talibus est praescripta *L et vulgo* 20 quod *BRVp*: *om. L et vulgo* proficeret *p*: proficere *BLRV* 21 fonte *mei*: e fonte *ed. Ruin.* profluente *BRV* 22 praecipimus *BLV*: fecimus *Rp* quatinus *LRp* innotum *B* 23 obtamus *L* data *om. Rp* sexta *V* marcii *V* cartagine *BV*, Carthagini *p* 25 cartagine *V*, carthagini *Rp* ceperant *BV*: ceperat *LRp et vulgo* 26 foras *L et vulgo* muros *LRp*: muro *BV* 28 praestitisset *LRp*: praestitissent *BV*, praestaret *ed. Lor. et vulgo* 29 hoc *om. p* 31 habirent *R*, abierent *p* nonnumquam omnino *p* et *mei*: sed et *ed. Ruin.* 32 ubi *om. p* 33 ecclesiae *Rp* substantię *BV* omnibus *p* occupatus *BV*

in circuitu murorum nudo sub aëre iacerent, factum est ut rex impius ad piscinas
exisset. cui universi occurrere maluerunt, dicentes: 'ut quid taliter adfligimur? pro
quibus malis forte commissis ista perpetimur? Si ad disputationem congregati sumus,
quare expoliati, quare traducimur, quare differimur, et sine ecclesiis et domibus no-
stris foris civitate fame et nuditate laborantes mediis stercoribus volutamus?' Quos 5
ille torvis oculis aspiciens, priusquam suggestionem eorum audisset, iussit super eos
cum sessoribus equos dimitti, ut tali violentia possent non solum conteri, verum etiam
necari. Quorum tunc multi contriti sunt, et praecipue senes et infirmi.

17 IV. Tum deinde iubentur ad quendam locum, qui dicitur aedes Memoriae, illi viri
dei occurrere, fraudem sibi nescientes aptatam. Vbi cum venissent, carta eis osten- 10
ditur involuta diciturque illis ista subtilitate serpentis: dominus noster rex Hunirix,
licet doleat, quod fueritis contemptores et adhuc eius voluntati oboedire tardetis, ut
eius efficiamini religionis, cuius est ipse, nunc tamen bonum de vobis cogitavit. Si
iuraveritis ita ut quod ista carta continet faciatis, dimittit vos ecclesiis et domibus
vestris. Ad quod universi episcopi responderunt: semper dicimus et diximus et dic- 15
turi sumus: Christiani sumus, episcopi sumus, apostolicam fidem unam et veram tene-
18 mus. Factoque post confessionem fidei silentio modico illi, qui a rege fuerant desti-
nati, festinabant extorquere episcopis sacramentum. Tunc beati viri, Hortulanus et
Florentianus episcopi, pro omnibus et cum omnibus dixerunt: numquid animalia nos
inrationabilia sumus, ut nescientes quid carta contineat, facile aut temere iuremus? 20
Adceleraverunt quoque illi a rege destinati scripturae eis propalare tenorem, qui hu-
19 iusmodi sermonibus fuerat coloratus. Sic enim calumniosa series continebat: iurate,
si post obitum domini nostri regis eius filium Hildirit desideratis esse regem, vel si
nullus vestrum ad regiones transmarinas epistulas diriget: qui si sacramentum huius
rei dederitis, restituet vos ecclesiis vestris. Cogitavit tunc multorum pia simplicitas 25
etiam contra prohibitionem divinam sacramentum dare, ne dei populus in posterum di-
ceret, quod vitio sacerdotum, qui iurare noluerunt, non fuerint ecclesiae restitutae.
Alii quoque astutiores episcopi sentientes dolum fraudis nequaquam iurare voluerunt,
dicentes prohibitum fuisse evangelica auctoritate, ipso domino dicente: n o n i u r a b i s
i n t o t o. Quibus ministri regis: secedant in parte, inquiunt, qui iurare disponunt. 30
Qui cum secederent, notariis scribentibus quis quid diceret et ex qua civitate fuisset,
similiter factum est et de illis, qui minime iuraverunt: statimque pars utraque custo-
diae mancipatur.

29) Matth. 5, 34.

---

3 perpatimur *L* 4 expoliati *mei:* exspoliamur *ed. Ruin.* diferrimur *BRV* 5 foras *L et vulgo* ciuitate *BRV:* ciuitatem *Lp et vulgo* stercoris *BV* uolutamus *BRV:* uolitamur *p*, uolutamur *L et vulgo* 6 respiciens *p et vulgo* 7 equos *om. p* 8 necari *BLV:* enecari *Rp et vulgo* et infirmi *om. Rp* 9 tum *BRV:* tunc *Lp et vulgo* 10 charta *R*, cartha *p*, *sic item infra* 11 inuolutaque (*sine* dicitur) *p* hunirix *BV:* honirix *R*, hunericus *Lp et vulgo* 12 quod sitis *p* et adhuc *L:* ut adhuc *BRVp* oboedire] *sic BRV* non tardetis *Rp* ut *vulgo:* et *mei* 13 efficiami *V* de uobis bonum *Rp* 14 dimittet *Rp et vulgo* 16 sumus (*post* christiani) *om. p* et unam et ueram *Rp* 17 factumque est ut post *Rp* 18 hortolanus *Rp* 19 florentinianus *BL*, *cf. Ruinarti adnot. 157* irrationalia nos *p* 20 nescientes ut quod charta (cartha *p*) *Rp* 21 ad rege *BV*^{1}, *ex* ab rege ? 22 fuerat *om. L* coleratus *V* 23 hildirit *BV:* hilderit *R*, hilderith *p*, hilderidum *L*, Hilderich *ed. Ruin.* desideratis *mei:* desideretis *ed. Ruin.* 24 regionem *R* epistulis *BV*^{1} dirigat *R*, *item V corr. ex* dirigit qui si *Rp*, *item B*, *sed in hoc a sup. lin. adiecta:* quia si *LV et vulgo* 26 prohiuitionem *B* dei] di *L* dicere *BV*^{2}, dicerē *V*^{1} 27 iudicio *p* 28 astutiores *om. p* noluerunt *V* 29 iurabitis *p et vulgo* 31 notarius scribentibus *B*, notarii scribebant *p* quis quid *BLRV:* quid quisque *p et vulgo* diceret et *LRp:* diceretur *BV* ex *mei:* de *ed. Ruin.* fuisset *BRVp:* fuisset exceptum est *L et vulgo* 32 minime] non *Rp*

V. Post vero fraus quae celabatur apparuit. Iurantibus dictum est: quare contra 20
praeceptum evangelii iurare voluistis, iussit rex ut civitates atque ecclesias vestras
numquam videatis, sed relegati colonatus iure ad excolendum agros accipiatis, ita
tamen ut non psallatis neque oretis aut ad legendum codicem in manibus gestetis:
5 non baptizetis neque ordinetis aut aliquem reconciliare praesumatis. Similiter non iu-
rantibus ait: quia regnum filii domni nostri non optatis, idcirco iurare noluistis. Ob
quam causam iussi estis in Corsicanam insulam relegari, ut ligna profutura navibus
dominicis incidatis.

I. Addidit itaque bestia illa, sanguinem sitiens innocentum, episcopis necdum adhuc 21
10 in exilium directis per universas Africanae terrae provincias uno tempore tortores cru-
delissimos destinare, ut nulla remansisset domus et locus, ubi non fuisset eiulatus et
luctus, ut nulli aetati, nullo parceretur sexui, nisi illis qui eorum succumberent volun-
tati. Hos fustibus, illos suspendio, alios ignibus concremabant: mulieres et praecipue
nobiles contra iura naturae nudas omnino in facie publica cruciabant. Ex quibus unam 22
15 nostram Dionysiam cursim ac breviter nominabo. Cum viderent eam non solum auda-
cem, sed etiam matronis ceteris pulcriorem, ipsam primo nisi sunt fustibus expoliatam
aptare. Quae cum pateretur diceretque de domino suo secura: qualiterlibet cruciate,
verecunda tamen membra nolite nudare, amplius illi magis furentes celsiori loco vesti-
mentis exutam consistunt, spectaculum eam omnibus facientes. Quae inter ictus vir-
20 garum, dum rivuli sanguinis toto iam corpore fluitarent, libera voce dicebat: ministri
diaboli, quod ad obprobrium meum facere conputatis, ipsa laus mea est. et quia esset
scripturarum divinarum scientia plena, artata poenis et ipsa iam martyr alios ad mar-
tyrium confortabat. Quae suo sancto exemplo paene universam suam patriam liberavit.
Quae cum suum unicum filium, admodum adhuc tenerae aetatis et delicatum, timore 23
25 poenarum formidolosum conspiceret, verberans eum nutibus oculorum et increpans
auctoritate aeterna ita confortavit, ut matre multo fortior redderetur. Cui inter crude-
lia verbera constituto ita dicebat: memento, fili mi, quia in nomine trinitatis in matre
catholica baptizati sumus. Non perdamus indumentum nostrae salutis, ne veniens in-
vitator vestem non inveniat nuptialem et dicat ministris: m i t t i t e i n t e n e b r a s e x-
30 t e r i o r e s, u b i e r i t f l e t u s o c u l o r u m e t s t r i d o r d e n t i u m. Illa poena timenda
est, quae numquam finitur, illa desideranda vita, quae semper habetur. Talibus ita-
que filium solidans verbis velociter martyrem fecit. Venerabilis vero adulescens, Ma- 24
ioricus nomine, in certamine confessionis spiritum reddens cursum palmiferum con-

29) Matth. 22, 13.

---

1 post *BLRV:* postmodum *p et vulgo* Iurantibus itaque dictum est *ed. Ruin.* quare *BLRV:* quia *p et vulgo* 3 colonias *Rp* agrum *Rp* accipietis *R* 4 in *om. Rp* 6 ait *mei:* aiunt *ed. Ruin.* fili *BV*[1] domni *B:* domini *rell. et vulgo* obtatis *L* 7 relegare *V*[1] 8 dominis *R, om. p; post* incidatis *in editionibus incipit liber V* 10 exiliis *R* uniuersis *BV* 11 ululatus *Rp* 12 nulli aetati *LRp:* nullo aetati *BV, in qua scriptura* nullo *ex sequenti* nullo sexui *praeceptum videtur* nullo *BRVp:* nulli *L et vulgo* illos qui eorum succumberet *BV, fort.* illo (*sc.* et aetati et sexui) qui e. succumberet 13 cremabant *V* mulieres uero et *ed. Ruin.* 14 naturae iura *V* 15 dyonisiam *R,* dionisiam *BLV* audacem esse sed *p et vulgo* 16 matrimoniis *R* pulchriorem *LRp* iussi sunt *p* 17 aptare *LRp:* apatre *BV,* appetere *ed. Ruin.* pateretur *Rp:* peteret *BLV* deo *p* suo] sum *Rp* 19 exuta *B* consistunt *mei:* constituunt *ed. Ruin.* facientesq: inter *B* 20 riuulis *BV* fluitaret *V ex correctione* 21 ad *om. p* laus mea est *Rp:* est *om. BV,* est laus mea *L* esset *Rp:* est *BV,* erat *L et vulgo* 22 artata *L:* artatu *BV,* aptatis artata *Rp et vulgo* ad martyrum *V* 23 corfortabat *B* paene *om. BLV* 26 aeterna *R:* eterna *BVp,* materna *L et vulgo* 28 catholica *mei:* Ecclesia catholica *ed. Lor. et vulgo* sunt *L* 29 tenebris *B* 30 illa, fili, poena *ed. Ruin.* 31 et illa *p* 32 uero *om. p* aduliscens *B* 33 professionis *p*

summavit: amplexansque illa hostiam suam, quantis potuit vocibus domino gratias agens, ad gaudium spei futurae in sua domo maluit sepelire, ut quotiens super sepulchrum eius trinitati preces effundit, alienam se a filio numquam esse confidat. Quanti igitur per eam in illa civitate, ut fati sumus, adquisiti sunt deo, longum est enarrare. Nam et eius germana, nomine Dativa, atque Leontia, filia sancti Germani episcopi, cognatusque Dativae, venerabilis Emilius medicus, religiosus quoque Tertius trinitatis confessione praeclarus, vel Sibidensis Bonifatius quanta pertulerint qualibusque cruciatibus evisceratae vel eviscerati sint, qui valet ex ordine dicat.

25 II. Servi quoque Tuburbitanae civitatis maioris, generosi et nobilis viri, pro Christo quas pertulit quis explicet poenas? Qui post caedes innumerabilium fustium, trocleis frequentibus elevatus, dum tota die per urbem penderet, nunc in sublime tollentes, ictu celeri demissis iterum cannabinis super silices platearum pondere corporis veniens ut lapis super lapides conruebat. Sed et saepius tractum et lapidibus acutissimis defricatum, ut cutibus separatis pelles corporis lateribus dorsoque videres et ventri pendere. Iste iam temporibus Geiserici non valde dissimilia pertulerat, ne amici cuiusdam sui secreta nudaret: quanto magis nunc, ut suae fidei sacramenta muniret? Et si hominis gratia fideliter exhibuit fidem, quantum debuit illi, qui redditurus est pro fide mercedem?

26 III. In civitate vero Culusitana non valeo quae gesta sunt nuntiare, quia et ipsam quantitatem martyrum vel etiam confessorum inpossibile est homini supputare. Vbi quaedam matrona, auctrix sui nominis Victoria, dum in conspectu vulgi continuato suspendio cremaretur, a marito iam perdito filiis praesentibus taliter rogabatur: quid pateris coniux? si me despicis, vel horum quos genuisti miserere impia parvulorum. quare oblivisceris uteri tui et pro nihilo ducis quos cum gemitu peperisti? ubi sunt foedera coniugalis amoris? ubi societatis vincula, quae inter nos dudum honestatis iure tabulae conscriptae fecerunt? Respice, quaeso, filios ac maritum et regiae iussionis implere festina praeceptum, ut et inminentia adhuc tormenta lucreris, simul et mihi doneris et liberis nostris. Sed illa nec filiorum fletus nec serpentis audiens blandimenta, adfectum multo altius elevans a terra, mundum cum suis desideriis contemnebat. Quam cum iam continuatione suspendii avulsis humeris etiam qui cruciabant conspicerent mortuam, deposuerunt prorsus omni parte exanimam. Quae postea retulit

---

1 illa *om. L*, illam *R* quantum *p* 2 malluit *B* 3 effudit *R*, effundat *p et V corr. manu 2* aliena *B* 4 in ea ciu. *L* fati *LRp:* fa*ti *BV*, praefati *ed. Ruin.* adquisiti sint *ed. Ruin.* 5 et eius] etiam *p* 6 emelius *L* 7 sibiddensis *R*, *an* Sicilibbensis? *cf. Morcelli Afr. christ. I p. 279* Bonifacius *p et vulgo* pertulerunt *p* 8 uel uiscerati *p* 9 serui *BLV:* seruus *Rp et vulgo; est* Seruus *nomen proprium, ut recte in L super* serui 'pro .ñ.' *scriptum est* maiorus *R* generosi et nobilis uiri *BRVp:* generosus et nobilis uir *L* (*sed hic* generosis) *et vulgo* 10 pertulerit *p* explicit *BV* 11 trocleis *BLRV:* trocheis *p*, trochleis *vulgo* flequentibus *R* tota die per urbem] tota (toto *V*[1]) per urbe *BV*, tota per urbem *R*, totam per urbem *p*, totus prae urbe *L*, tota per urbem die *V corr. m. 2*, tota prae urbe *ed. Ruin. ineptissime; cf. infra p.* 47, 19 nunc *mei:* hunc *ed. Ruin.* sublimes *B*, sublime* *V*, sublime se *L* tollente *L*, sublatus *p* 12 demissis *R:* dimissis *BLV et vulgo*, demissus *p* cannabinis *mei:* funibus cannabinis *ed. Ruin.* pondore *B* 14 ut cutibus *BRVp:* et cutibus *L et vulgo* lateribus dorsoque] lateribusque *R*, de lateribus *p* uirides *L* 15 uentre *Lp* geysirici *R*, geyserici *p* 16 ut] in *p* sua *R* muniretur *p* 17 hominis gratia *scripsi:* hominis grati *BV*, hominis gratiae *L*, homini gratis *Rp et vulgo; cf. I, 35* gratia muneris (*i. e.* pro munere), *III, 33* consolationis gratia debuit *Rp* (illi debuit *p*): debet *BLV*, *fort.* debebat 20 inpossibili *B* 21 dum *om. p* cum continuato *p* 22 concremaretur *Rp* iam *om. p* 23 coniunx *p* miserere quos genuisti *ed. Ruin.* 25 societas *BV*[1] 26 scriptae fuerunt *p* filios queso *L* 27 festina implere *p* ut et *BLV:* ut *Rp* 29 multo *BL: om. V*, oculorum *Rp* ad terra *B*, ad terrã *V 1 m.* 30 continuatone *B*, continuato *Rp* suspendio *Rp* auulsis *Rp:* uulsis *BLV*, *an* euulsis, *ut est p.* 48, 20? 31 exanimam *BV:* exanimem *L*, exanimatam *Rp et vulgo* rettulit *R*

quandam sibi virginem astitisse atque tetigisse membra singula, et ilico fuisse sanatam.

IV. Qualiter autem Adrumetinae civitatis civem Victorianum, tunc proconsulem Carthaginis, praedicem, nescio deficientibus verbis. Quo in Africae partibus nullus ditior fuit, qui etiam apud impium regem pro rebus semper sibi commissis fidelissimus habebatur. Mandatur ei a rege familiariter diciturque quod eum habiturus esset prae omnibus, si eius praecepto facilem commodasset adsensum. Sed ille vir dei missis ad se talem dedit cum fiducia magna responsum: securus de Christo deo et domino meo dico quae regi dicatis: subrigat ignibus, adigat bestiis, excruciet generibus omnium tormentorum: si consensero, frustra sum in ecclesia catholica baptizatus. Nam si haec praesens vita sola fuisset et aliam, quae vere est, non speraremus aeternam, nec ita fecissem ad modicum atque temporaliter gloriari, et ingratus existerem, qui suam fidem mihi contulit, creditori. Ad quod tyrannus excitatus quantorum temporum et quantis eum adflixerit poenis, humanus sermo non poterit explicare. Qui tripudians in domino feliciterque consummans martyrialem coronam accepit. 27

V. Apud Tambaïensem quoque civitatem gesta quis queat certamina martyrum explicare? Vbi duo germani Aquisregiensis civitatis sibi securi de domino invicem iuraverunt, ut rogarent tortores, ut una poena parique supplicio torquerentur. Et dum primo suspendio, molibus lapidum pedibus alligatis, tota die penderent, unus illorum petivit sese deponi et sibi indutias dari. Cui frater alius, metuens ne fidem negaret, ei de suspendio clamabat: noli, noli frater; non ita iuravimus Christo. Accusabo te, cum ante thronum eius terribilem venerimus, quia super corpus et sanguinem eius iuravimus, ut pro eo invicem patiamur. Ista dicens et alia multa confortavit germanum ad proelium passionis, qui clamans ingenti voce dicebat: adigite suppliciis quibus vultis, et poenis Christianos artate crudelibus: quod frater meus facturus est, hoc etiam ego. Quantis iam lamminis ignitis adusti sunt, qualibus ungulis exarati, quibus cruciatibus torti, ipsa res docet, quod eos ipsi tortores a sua facie proiecerunt dicentes: istos imitatur universus populus, ut nullus ad nostram religionem penitus convertatur; et praecipue quia nulli livores, nulla poenarum vestigia in eis penitus videbantur. 28

VI. In Tipasensi vero quod gestum est Mauritaniae maioris civitate ad laudem dei insinuare festinemus. Dum suae civitati Arrianum episcopum ex notario Cyrilae 29

---

1 quondam V^1 saluatam *Rp* 3 adrumitanae *Rp*, adrumentinae *L* 4 cartaginis *V* praedicere *p* quo *Rp:* quod *BLV* 6 prae omnibus *mei:* prae omnibus domesticum *ed. Ruin.* 7 eius praecepto *LRp:* et (et *in V erasum*) praeceptum *BV* 8 talem *BRV:* tale *Lp et vulgo, cf. Roensch, Itala p. 92* securus *BLRV:* securus ego sum *p et vulgo* de deo et Christo domino meo *BLV* 9 dico *BLV: om. Rp et vulgo* quae *BLRV:* haec *p et vulgo* *fort.* subigat omnium tormentorum genere (generibus *p*) *Rp* 10 consensero *LR et corr. V:* cons*ero *B*, consero V^1, cessero *p* 11 uera est *p* 12 fecissem ad *BLRV:* fecissem ut *p*, facerem ut ad *ed. Lor. et vulgo* gloriari *BLRV:* gloriaret *p*, gloriarer *Lor. et vulgo* existere *BL, at respondet* et i. existerem *praecedenti* nec i. fecissem, *a quibus verbis apodosis incipit; cf. p.* 55, 28 qui *mei:* ei qui *ed. Ruin. cf. p.* 9, 10 *et p.* 8, 24 13 creditori *BRV:* criditori *L*, creatori *p et vulgo* quantorum tormentorum *p* 14 eum *om. L* afflixit *ed. Ruin.* in domino *L et in marg. V:* in quo *B*V^1, *om. Rp* 15 consumans *BLR* 16 tambadensem *Rp*, tabiniensem *L* quisque ad *B*V^1 17 germani *mei:* germani fratres *ed. Ruin.* aquastregiensis *p* 18 ut rogarent *BRp:* et (ut V^1) rogauerunt *LV* ut una *Lp et corr. V:* et una *BR*V^1 supplicia *B*V^1 20 sese *BLV:* se *Rp et vulgo* inducias *LRp* Cuius *p* 21 ei *Rp:* et *BV, om. L et vulgo* 22 eius *om. V* eius et sanguinem *L et vulgo*, eius et sanguinem eius *V* iuramus *p* 23 patimur *B*V^1, *fort.* pateremur multa *om. Rp* 24 praelium *BLV* addicite *R*, adicite *p* quibus et uultis *R* 25 christianos artate penis *L* hoc etiam ego *mei:* hoc ego etiam ago *ed. Ruin.* 26 laminis *p et vulgo* adusti sunt ignitis *p* quabus (*corr.* quibus) *V*, quibusue *p* singuli *Rp* exarari *L* 27 res ipsa *ed. Ruin.* facie sua *L* 28 poenitus *R ut plerumque* 29 libores *B* 31 Typasensi *ed. Ruin.* mauretaniae *B*, mauretaneae *V* 32 insinuare *om. Rp* cyrilae *BV:* cyrile *R*, cyrilã *L*, arile *p*

ad perdendas animas ordinatum vidissent, omnis simul civitas evectione navali de proximo ad Hispaniam confugivit, relictis paucissimis qui aditum non invenerant navigandi. Quos Arrianorum episcopus primo blandimentis, postea minis conpellere coepit, ut eos faceret Arrianos. Sed fortes in domino non solum suadentis insaniam inriserunt, verum etiam publice mysteria divina in domo una congregati celebrare coeperunt. Quod 5
30 ille cognoscens relationem occulte Carthaginem adversus eos direxit. Quae cum regi innotuisset, comitem quendam cum iracundia dirigens praecepit ut in medio foro, congregata illuc omni provincia, linguas eis et manus dextras radicitus abscidisset. Quod cum factum fuisset, spiritu sancto praestante ita locuti sunt et loquuntur, quomodo antea loquebantur. Sed si quis incredulus esse voluerit, pergat nunc Constantinopolim, 10 et ibi reperiet unum de illis, subdiaconem Reparatum, sermones politos sine ulla offensione loquentem. Ob quam causam venerabilis nimium in palatio Zenonis imperatoris habetur, et praecipue regina mira eum reverentia veneratur.

31 VII. Sed quis congruo sermone possit exsequi aut coacervare diversitates poenarum, quas ex iussu regis sui etiam ipsi Wandali in suos homines exercuerunt? In 15 ipsa quoque quae gesta sunt Carthagine si nitatur scriptor singillatim astruere, etiam sine ornatu sermonis nec ipsa nomina tormentorum poterit edicere. Quae res hodieque posita in promptu demonstrat. Alios sine manibus, alios sine oculis, alios absque pedibus, alios truncos naribus auribusque intendas, aliosque videas nimio suspendio palis evulsis, caput, quod eminere solebat, in medio scapularum fuisse demersum, dum 20 iugiter in altis aedibus suspendio cruciantes, impulsione manuum funibus agitatis, per vacuum aerem huc atque illuc faciebant vagari pendentem. Qui nonnumquam diruptis funibus de illa altitudine suspensionis ictu valido conruentes, plurimi arcem cerebri cum oculis amiserunt: alii confractis ossibus spiritum continuo reddiderunt, alii post
32 paululum exalaverunt. Sed qui hoc fabulosum putat, Vranium Zenonis legatum inter- 25 roget, cuius praesentia praecipue gesta sunt, illa scilicet causa, quia veniens Carthaginem sese pro defensione ecclesiarum catholicarum venisse iactabat. Et ut illi ostenderet tyrannus neminem formidare, in illis plateis vel vicis pluriores tortores et crudeliores statuit, in quibus legatis moris est ascendendo ad palatium et descendendo transire: ad obprobrium videlicet ipsius reipublicae et in nostri iam deficientis 30 temporis faecem.

33 VIII. Tunc igitur et quaedam uxor cuiusdam cellaritae regis, nomine Dagila, quae temporibus Geiserici multotiens iam confessor extiterat, matrona nobilis ac delicata, flagellis et fustibus omnino debilitata, exilio arido et invio relegatur, ubi nullus hominum forte consolationis gratia veniendi haberet accessum, relinquens cum gaudio 35

---

1 nauali de] ualide *R,* ualde *p* 2 proxima *p* ad Hispaniam *om. BLV* confugiuit *BRV:* confugit *Lp et vulgo* quia dictum *V*[1] 4 in domino *mei:* in domino permanentes *ed. Ruin.* 5 celebrare congregati *V* 6 carthagini *Rp* dixerit *p* 7 innotuissent *R* 8 omne *BV*[1], omnia *R* dexteras *p et vulgo* abscidisset. et spiritu *Rp* 9 loquuti *BV* locuntur *LR* 11 repperiet *BRV* subdiaconem *BLV:* subdiaconum *Rp* 12 nimis *p* 14 exequi *LVp* 16 quoque *om. p* quae *om. BV* cartagine *B* 17 dicere *Rp* hodie cuique proposita *p* 18 promtu *BL* demonstratur. Nam alios *p* manibus aliis *BV* 19 truncatos *Lp* 20 palis *BV:* pilis *L,* spatulis *Rp et vulgo* dimersum *L* 22 pendentem *BLRV:* pendentes *p et vulgo* qui nonnumquam] nonnulli *p* disruptis *Rp et vulgo* 23 corruerunt et *p* 24 confractibus *BV*[1] 25 paullum exhalauerunt *ed. Ruin.* uranium *BLV:* anium *R,* Auium *p* 26 cuius *mei:* in cuius *ed. Lor. et vulgo, at cf. II, 3* praesentia eius = eo praesente causam *B* qua *p* carthagini *Rp* 27 ut et *Rp* 28 neminem *BLRV:* neminem se *p,* se neminem *ed. Ruin.* in *om. Rp* uel *om. p* pluriores *BRV:* plures *Lp et vulgo, cf. Roensch, Itala p. 278* 29 ascendo *V*[1] descendo *RV*[1] 30 uidelicet *om. p* et in *BLV:* et *Rp et vulgo* nostris *BV* 31 fecem *mei* 32 cellariti *p* dagilium qui *R,* dagilli qui *p* 33 geysirici *R* multociens *V* confersor *B*

domum, maritum simul et filios. Cui postea oblatum esse dicitur, ut in mitiori heremo translata frueretur, si vellet, solacio sociorum. Illa vero ingentem sibi adesse credens gaudium, ubi nullum humanum esse consolantis affectum, ne fieret supplicavit.

IX. Tunc etiam Eugenio pastore iam in exilio constituto, et universus clerus 34
5 ecclesiae Carthaginis caede inediaque maceratus, fere quingenti vel amplius. Inter quos quam plurimi erant lectores infantuli: gaudentes in domino procul exilio crudeli truduntur. Sed libertatem tunc, dum media urbe caederentur, Murittae diaconi ceteris liberiorem tacere non debeo. Fuit quidam Elpidoforus nomine nimium crudelis et ferus, cui fuerat delegatum membra confessorum Christi suppliciis grassantibus laniare. Hic
10 enim dudum fuerat apud nos in ecclesia Fausti baptizatus, quem venerabilis Muritta diaconus de alveo fontis susceperat generatum. Post vero dum apostataret, tantae extitit feritatis adversus ecclesiam dei, ut superior omnibus exsecutor persecutionis fuisset inventus. Quid multa? Dum primo presbyteri suppliciis macerandi ordine citarentur, 35 post archidiaconum Salutarem artatur poenis memoratus Muritta; fuit enim secundus
15 in officio ministrorum. Qui cum Elpidoforo sedente et fremente honorabilis senior coepisset extendi, priusquam exueretur, clam forte nescientibus cunctis, illa, quibus eum suscipiens de fonte dudum texerat, sabana baiulabat. Quibus ventilatis simulque in ostensione cunctorum extentis, in his verbis totam ad fletum et lacrimas commovisse dicitur civitatem. 'Haec sunt linteamina, Elpidofore minister erroris, quae 36
20 te accusabunt, dum maiestas venerit iudicantis. custodientur diligentia mea ad testimonium tuae perditionis, ad demergendum te in abysso putei sulphurantis. Haec te inmaculatum cinxerant de fonte surgentem: haec te acrius persequentur, flammantem gehennam cum coeperis possidere, quia induisti te maledictionem sicut vestimentum, scindens atque amittens veri baptismatis et fidei sacramentum. Quid facturus es,
25 miser, cum servi patris familias ad cenam regiam congregare coeperint invitatos? Tunc te aliquando vocatum, terribiliter indignatus exutum stolam rex conspiciet nuptialem dicebitque tibi: a m i c e, q u o m o d o h u c v e n i s t i v e s t e m n o n h a b e n s n u p t i a l e m? Non video quod contuli, non cognosco quod dedi. Perdidisti militiae clamidem, quam in tela virgineorum membrorum decem mensibus texui et tendiculae crucis ex-

27) Matth. 22, 12.

---

1 domi *p* fllium *Rp* oblitum *BV*[1] in *om. p* mitiori heremo *BRVp:* mitiorem heremum *L et vulgo* 2 ingentem *B, item V pr. m. ut videtur:* ingens *LRp et V corr.* 3 nullum humanum esse (esset *R*, haberet *p*) consolantis affectum *BRVp*, nullus humanus esset cons. affectus *L et vulgo* 4 et *BRV: om. Lp et vulgo* 5 maceratur *L et vulgo* 6 qui gaudentes *L et vulgo* 7 truduntur *Rp:* traduntur *BLV, cf. I, 16 et 22. Pass. 4* libertatem *Lp:* libertate *R*, liber tamen *BV* dum *mei:* cum *ed. Ruin.* ederentur *p* murittae (-tte *BV*) *BRV:* murritae *L*, mirite *p* 8 quidem epidophorus *p* 9 crassantibus *BV* 10 enim *om. ed. Ruin.* fuerat apud nos dudum *Rp* aput *B* mirita uenerabilis *p* 12 aduersus] in *p* executor *Lp* 13 presbytero *V*[1], presbitero *B* 14 post] primo post *p* arcidiaconum *B*, archydiaconum *R* artatur *BLV:* aptatur *Rp et vulgo, cf. Ind. IV s. v.* artare 16 cepisset *LRp* excruciaretur *p* 17 baiolabat *L* 18 cunctorum *BLRV:* cunctis *p et vulgo* extensis *B, sed* -tis *1 m. corr.* in *om. p* uerbis *mei:* uerbis loqui exorsus *ed. Ruin.* totum *BV*[1] 19 dicitur commouisse *p* ciuitati *B* minister errans erroris *p* 20 dum *mei:* cum *ed. Ruin.* custodiente *L* 21 dimergendum *R*, mergendum *p* abisso *L*, abyssum *Rp et vulgo* te *mei:* te, infelix *ed. Ruin.* 22 cinxerant *BLV:* cinxerunt *Rp et vulgo* te *mei:* te, miserrime *ed. Ruin.* persequentē *BV*[1] 23 cum ceteris possidere *p* 25 cęnam *V* congregari *R* 26 stolam . . nuptialem *BLRV:* stola . . nuptiali *p et vulgo* conspiciet *BLV:* conspiciens *Rp et vulgo* 27 dicebitque *BRV:* dicetque *L et Bern.* dicet *p et vulgo, cf. Roensch l. cit. p. 291* 28 cognosco *mei:* agnosco *ed. Ruin.* clamidem *mei:* chlamydem *Lor. et vulgo* 29 in tela *BLRVp:* in tutela *ed. Lor. et vulgo ineptissime* uirgine horum *V* membrorum gestator (gessi *p*) decem *Rp* texui *Bern. corr.* texi *BLRVp et 1 m. Bern.* tendiculae *BV:* tendicule *R*, tendiculas *L*, tendicula *p et vulgo* crucis quas extendens *L*, crucis excudens *p*

tendens aqua mundavi et purpura mei sanguinis decoravi. Non conspicio cultum signa-
37 culi mei, caracterem non video trinitatis. Talis interesse non poterit epulis meis. Ligate eum pedibus et manibus funiculis suis, quia se ipse voluntarie separare voluit a catholicis dudum fratribus suis. Ipse funes extendit continuatos in laqueum, quibus et semet ipsum vinxit et alios, ne ad istud venirent convivium, impedivit. Iuxta semitam multis 5 scandalum posuit, quem nunc cum rubore perpetuo et dedecore sempiterno de convivio meo proieci'. Haec et alia Muritta dicente, igne conscientiae ante ignem aeternum obmutescens Elpidoforus torrebatur.

38 X. Parantes itaque universi dorsa sua verberibus alacres ad exilium pergunt. Quibus adhuc in itinere longioris viae constitutis destinantur, episcopis Arrianorum 10 suggerentibus, homines inmisericordes ac violentes, ut illud, quod eis forte miseratio Christiana victui contulerat profuturum, crudeliter auferretur: quando unusquisque eorum libentius forte cantabat: n u d u s e x i v i d e u t e r o m a t r i s m e a e, nudum etiam me oportet ad exilium pergere, quia dominus novit esurientibus cibum porrigere et in deserto vestire. Nam et Wandali duo, sub Geiserico saepius confessores, comitante 15
39 matre contemptis omnibus divitiis suis cum eisdem clericis ad exilium perrexerunt. De multitudine autem pergentium confessorum, id est ecclesiae Carthaginis clericorum, suggerente quodam exlectore Teuchario perdito, quos ille noverat vocales strenuos atque aptos modulis cantilenae, designatione sua debere dicit duodecim infantulos separari, quos ipse, dum catholicus esset, tunc discipulos habuit. Statim illo suggerente sub 20 festinatione viro dimittuntur, et vi barbarici furoris bissenus numerus puerorum de itinere revocatur. Segregantur corpore, non spiritu a grege sanctorum, qui timentes praecipitium cum suspiriis lacrimarum, ne divellerentur, constringebant manibus genua sociorum. quos violentia tamen haeretica, minacibus separans gladiis, Carthagini re-
40 vocavit. Sed dum cum eis, quasi cum tali aetate, non blanditiis ageretur, superiores suis 25 inventi sunt annis, et ne obdormirent in mortem, lucernam sibi evangelici luminis accenderunt. Indignantur ob hoc graviter Arriani et se superatos a pueris erubescunt. Vnde accensi subdi iterum fustibus iubent, quos iam ante paucissimos dies variis verberibus dissipaverant. Inprimuntur vulneribus vulnera, et rursum poena restaurata crudescit. Factum est domino confortante, ut nec aetas minor deficeret in dolore, et 30 magis animus cresceret roboratus in fide. Quos nunc Carthago miro colit adfectu et quasi duodecim apostolorum chorum conspicit puerorum. Vna degunt, simul vescuntur, pariter psallunt, simul in domino gloriantur.

41 Illis diebus et duo negotiatores, Frumentius et alius Frumentius ipsi eiusdem

13) Iob 1, 21.

---

1 aquam *BLV* purpura *L:* purpuram *BRV*, purpurea *p* docoraui *B* conspicio cultum (uultum *p*) signaculi *Rp:* conspiciunt oculi *BLV* 2 caractere *B* non uideo] nouũdõ *V* (ũ *in rasura*) 3 manibus et pedibus *Rp et vulgo* suis funiculis *p et vulgo* ipsum *p* 4 dudum *om. Rp* quibus ut semet *R* 5 uenirent] uerent *BV*[1] 6 robore *BV*[1] 7 alia irrita dicente *p* 9 parentes *BV* igitur *p* 10 destinatur *BV*[1] 11 uiolentes *BV:* uiolenti *LRp et vulgo* 12 contulerant *BV*[1] 13 etiam *om. BLV* 15 nam et uuandali *BRVp:* uuandali namque *L et vulgo* geyserico *Rp* saepius facti confessores *ed. Ruin.* 17 confessores *V* 18 teuchario *BV:* theuchario *L*, theucario *R et vulgo*, Theucorio *p* 19 catilinae *V* separare *V*[1] 20 ille *L* dum] cum *ed. Ruin.* 21 uiro *L:* uero *BRV*, uiri *p* mittuntur et barbarico furore *p* bissenos numeros *BV* 24 minatibus *L* gladii *BV*[1] carthagini (carta- *B*) *BLRVp:* Carthaginem *Lor. et vulgo, cf. III, 60* suis prouinciis singulos imperat reuocari reuocat *p* 25 dum *om. BLV* non blanditiis *BLRVp:* iam blanditiis *Ruinart* 26 mortem *BRVp:* morte *L et vulgo* 28 iterum *Rp:* igitur *BV, om. L* iubentur *p* 29 dissiparant *Rp* restaurat *BV*[1] 30 crudescit *mei:* recrudescit *ed. Ruin.* 34 negutiatores *B* ipsi eiusdem *Rp:* ipsi *om. L et vulgo*, ipsiusdem *BV haud scio an recte, ut sit idem quod* eiusdem

urbis, egregio martyrio coronati sunt. Tunc et septem fratres, non natura sed gratia,
simul in monasterio commanentes, confessionis certamine expleto, inmarcescibilem per-
venerunt ad coronam, id est Liberatus abba, Bonifatius diaconus, Servus subdiaconus,
Rusticus subdiaconus, Rogatus monachus, Septimus monachus et Maximus monachus.

5 XI. Nam illo tempore crudelius Arrianorum episcopi, presbyteri et clerici quam 42
rex et Wandali saeviebant. Nam ad persequendum ipsi cum suis clericis ubique gla-
diis accincti currebant; sicut quidam episcopus, inter illos ceteris crudelior, Antonius
nomine, qui tam nefaria et incredibilia in nostris exercuit, ut narrari non queant.
Fuit iste in quadam civitate proxima heremo, quae Tripolitanae provinciae vicinatur,
10 qui, ut bestia insatiabilis, catholicorum sitiens sanguinem huc illucque ad rapiendum
rugiens excurrebat. Nam impius Huniricus sciens Antonii ferocitatem in ipsis heremi 43
partibus voluit sanctum Eugenium relegare. Quem dum custodiendum Antonius acce-
pisset, ita eum artiori custodia cinxit, ut nullum ad eum introire permitteret, insuper
variis insidiarum atque poenarum suppliciis extinguere cogitaret. Sed Eugenius sanctus,
15 dum nostrae persecutionis defleret incommoda et asperitate cilicii senile adtereret
corpus, nudamque super humum cubitans stratum sacci sui rigaret imbribus lacrimarum,
aliquando sensit infestum paralysis morbum. Quo nuntio in gaudio conversus Arrianus 44
pergit festinus ad cubile exilii hominis dei: et cum videret, urguente passione, verum
pontificem balbuttientia verba producere, cogitavit simul extinguere quem superesse
20 nolebat. praecepit ut acetum asperum nimisque acerrimum quaereretur: cui cum fuisset
allatum, venerabilis senis recusantibus et nolentibus faucibus ingerebat. Nam si com-
munis dominus, qui ad hoc venerat ut potaret, cum gustasset noluit bibere, quanto
magis iste servus et confessor fidelis omnino nollet, nisi haeretica feritas ingessisset?
Ex quo aceto, praesertim illi passioni noxio, morbus accepit augmentum. Cui pietas
25 Christi misericorditer subveniens postea sanum exhibuit.

XII. Alio autem nostro episcopo Habetdeum similiter relegato Tamallumensis ci- 45
vitatis, in qua Antonius fuerat, quantum potuerit infestari res ipsa demonstrat. Nam
cum diversis eum persecutionibus adfligeret nec posset facere Arrianum, videretque
Christi militem semper in confessione constantem — promiserat enim suis dicens: nisi
30 eum nostrae fecero religionis, non sit Antonius: — at ubi in sua promissione minor in-
ventus est, suggerente sibi diabolo cogitat aliud. Pedibus manibusque ligatis vinculis 46
ingentibus artat episcopum, oreque obturato, ne lingua clamaret, aquam corpori, ut
putabat, rebaptizationis spargit: quasi valeret conscientiam ligare cum corpore, aut
non aderat qui audit gemitus compeditorum et cordis secreta rimatur, vel superare

---

2 inmarcessibilem *p et vulgo* 3 abbas *L* bonifacius *LRp et vulgo* Seruus subd. *L: om. BRVp, cf. infra Pass. § 7* 4 septiminus *B,* Sept. monachus *om. Rp* 5 presbiterici *B* et *om. p* 6 rege *BV*[1], reges *L* uuandalos *BV*[1] ipsi] episcopi *p* 8 in nostros *L et vulgo* 9 uicina est *p* 11 rugiens *Rp:* fugiens *BLV* hunirieus *V:* unirieus *B,* honoricus *R,* hunericus *Lp* antoni *BV* 12 relegare *mei:* relegari *ed. Ruin.* dum] cum *ed. Ruin.* 13 acriori *p* 14 extinguere cogitaret *BRVp:* ext. cogitauit *L,* cogitabat eum exstinguere *ed. Ruin.* 15 senilẽ *BV*[1] 16 saccis inrigaret *R,* sacris irrigaret *p* 17 paralisis *Lp,* parilysis *BV* quo nuntiato *ed. Ruin.* gaudio *BRV:* gaudium *p,* gaudia *L et vulgo* 18 cubilẽ *BV*[1] *haud scio an recte, cf. Roensch l. cit. 266* exilii *BRV(?)p:* eximii *L et vulgo* arcente passione *p* 19 balbutientia *Lp et vulgo* 20 ut *om. p* cui *L:* qui *BV,* quod *Rp et vulgo* 21 uenerabilis senis *Lp:* uenerabili senis *BV,* uenerabili seni *R* si] sicut *R* 24 ille passionis noxiae *L* accipit *R* 25 sanum] salutem *p* exibuit *R* 26 alio autem nostro episcopo . . relegato (religato *R*) *BLRVp:* Alium autem nostrum episcopum . . relegatum *ed. Ruin.* tamallumensis (tamullunensis *p*) ciuitatis *mei:* Tamallumensi ciuitate *ed. Ruin.* 27 potuerit *R:* potuerat *BLV,* potuit *p et vulgo* infestare *ed. Ruin., cf. Ind. IV s. v.* infestari 28 eum *om. L* posse *B* eum facere *L et vulgo* 29 enim *BRVp: om. L et vulgo* 30 sit] sum *p* 31 cogit *B* 32 opturato *R* aqua *B* 33 conscientia *B* 34 non aderat *mei:* non adesset *Lorichius,* non ibi adesset *ed. Ruin.*

posset aqua mendax tantae voluntatis propositum, quem iam homo dei metantibus lacrimis miserat legatum in caelum. Exuit statim virum vinculis et tali quasi gaudens prosequitur voce: ecce iam, frater Habetdeum, noster Christianus effectus es. quid ultra facere poteris, nisi ut voluntati consentias regis? Cui Habetdeum: illa est, impie Antoni, mortis damnatio, ubi voluntatis tenetur adsensio. Ego fidei meae tenax, vocibus confitens crebris, quod credo et credidi, clamando defendi. Sed et posteaquam catenis vinxisti et oris ianuam obpilasti, in praetorio cordis violentiae meae scribentibus angelis gesta confeci et lectitanda imperatori meo transmisi.

47 XIII. Erat quaedam generalis ista violentia tyrannorum: nam Wandali pro hac re ubique fuerant destinati, ut transeuntes itinera sacerdotibus suis adducerent iugulandos. At ubi eos fallacis aquae gladio peremissent, indicium eis perditionis scriptura teste tradebant, ne alibi simili violentia traherentur, quia non licebat sive privatis sive negotiatoribus alicubi transire, nisi descriptam caracteris indicio suam miseri ostenderent mortem: quam per revelationem servo suo Iohanni olim iam ostenderat Christus, ubi dicit: *nulli licebit aliquid emere vel vendere, nisi qui habuerit caracterem bestiae in fronte sua et in manu sua.* 48 Nam et episcopi atque presbyteri illorum cum armatorum manu nocturnis temporibus vicos vel oppida circuibant, et sic despicatis postibus ianuarum, aquam gladiumque gestantes, animarum praedones intrabant: et quos domi reppererant, alios forte in lectulis soporatos imbre igneo atque fulmineo respergentes, daemonica vociferatione Christianos suos ipsi pariter vocitabant, ut ludum prorsus suae haereseos quam aliquam religionem ostenderent. In quo minus capaces et ignavi impletum in se pollutionis sacrilegium imputabant: prudentiores vero nihil sibi, quod nolentibus atque dormientibus ingestum est, obesse gaudebant. Nam et multi eadem hora cinerem capitibus suis iniecerunt, alii sese, vel quia factum est, cilicio lugubri texerunt, nonnulli caeno foetido linierunt, et linteamina violenter inposita per fila consciderunt atque in latrinis foetidisque locis manu fidei proiecerunt.

49 XIV. Tali violentia, nobis videntibus, ibi Carthagine filius cuiusdam nobilis annorum circiter septem iussu Cyrilae a parentibus separatus est, matre sine verecundia matronali solutis crinibus post raptores tota urbe currente, infantulo clamante ut poterat: Christianus sum, Christianus sum, per sanctum Stephanum Christianus sum. Cui

15) Apoc. 13, 16 sq.

---

1 praepositum *R* quem *BR:* quod *LV(?)p; genus relativi praedicato* legatum *accommodatum est, ut I, 41* in loco, quae . . Regia uocatur mittentibus *p* 2 ligatum *R* exuet *BV*[1] uinculis uirum *ed. Ruin.* 3 ecce iam] ecclesiae *Rp* nostrę *R* 4 quid ultra . . regis *om. Rp* 5 impię *B* antonii *BV*[1] mortis *om. L* 6 et credi *BV*[1] et (*post* sed) *om. L* 7 cathenis unxisti *R* ianua *B* scribentibus *BLV:* subscribentibus *Rp et vulgo* 8 lectitandam *BRV*[1]*p*, lectitandum *Bern.* 9 quaedam *scripsi:* quidam *BL*[1]*RV*, quidem *L*[2] (generalis quidem *p*) 10 erant destinati *ed. Ruin.* 11 ad ubi *B* scripturę *V*[1] 12 simili *Rp:* siui *B*, sibi *V*, sua *L* siue negotiatoribus siue priuatis *ed. Ruin.* 13 decriptam *B*, scriptam *L* miseris *R*, a miseris *p* 14 quam *mei:* quod *ed. Ruin.* per *om. p* Ioanni *p* iam *om. L* ostenderet *V*[1] 15 dixit *p* liceuit *B* 17 uicus *B* uel *mei:* et *ed. Ruin.* 18 despicatis postibus *Rp:* despicatibus *BLV, cf. I, 8* 19 reppererant *BV:* repererant *Rp*, reperebant *L* aliis *BV*[1] 20 daemonica *BLV:* dominica *R*, simonica *p,* daemoniaca *ed. Ruin.* ipsi] nisi *L* 21 prorsus *BLRV:* potius *p et vulgo* quam aliquam] quam *V*, aquam quam *p* 22 ignaui . . imputabant *BLRVp:* ignari . . putabant *ed. Ruin.* 23 uolentibus *R* 24 horam *B* suis capitibus *Rp* 25 texuerunt *BLV, at III, 35 iidem recte* texerat, *cf. III, 16 ubi inverso errore* texi *pro* texui *traditum est* ceno *LRp* fętido *BLV,* fetido *Rp* 26 perfida *p* conscinderunt *R* latrinis (laternis *p*) fetidisque locis *mei:* latrinas foetidaque loca *ed. Ruin.* 27 ibi *BLRV:* in *p et vulgo, cf. I, 8* 28 iussũ *B* cyrile *LRp* matre *om. BV, post* matronali *habet p* 29 currentẽ *BV* (currente ac clamante *p*) 30 christianus sum *semel habet p* per s. stephanum *Rp:* per *BV*, per s. Steph. *om. L et vulgo* cui et os *BLRVp:* Cui, Trinitatem in his ternis uocibus declarantem, os *ed. Ruin.*

et os obturantes insontem infantiam in suum gurgitem demerserunt. Ita de filiis medici venerabilis Liberati factum esse probatur. Nam cum iussu regis cum uxore et liberis ad exilium mitti iuberetur, cogitavit impietas Arriana a parentibus parvulos filios separare, ne posset per pietatis affectum etiam virtutem prosternere genitorum. Disiunguntur a parentibus tenera pignera filiorum. Qui cum vellet Liberatus lacrimas emittere, auctoritate uxoria increpatus, in ipso meatu exitus sui ilico lacrimae siccaverunt. Ait enim ei coniunx: et propter filios, Liberate, perditurus es animam tuam? Computa eos non fuisse natos; nam et ipsos omnino vindicaturus est Christus. Nonne vides eos clamantes et dicentes, Christiani sumus? Sed haec mulier quid in conspectu iudicum egerit, tacendum non est. Nam cum ipsa vel maritus licet seorsum, carceris tamen custodia tenerentur, ita ut se penitus non viderent, mandatur mulieri diciturque illi: solve iam duritiam tuam: ecce vir tuus paruit imperio regis et noster factus est Christianus. Aitque illa: videam illum et faciam et ego quod voluerit deus. Educta igitur de carcere invenit virum suum stantem cum ingenti multitudine pro tribunalibus conexum, et verum aestimans quod finxerant inimici, iniecta manu adprehendens ora vestimentorum eius gutturi proxima, videntibus omnibus suffocabat eum dicens: perdite et reprobe, gratiae dei et misericordiae eius indigne, quare voluisti ad modicum gloriari et in aeternum perire? quid tibi proderit aurum? quid argentum? numquid liberabunt te de camino gehennae? Dixit et alia multa. Cui maritus respondit: quid pateris mulier? quid tibi videtur aut quid forte de me audire potuisti? Ego in nomine Christi catholicus permaneo, nec amittere potero aliquando quod teneo. Vbi haeretici mendacii sui conscii et detecti fallaciam suam colorare minime potuerunt.

XV. Et quia superius de violentia inmanitatis eorum breviter diximus, hanc plurimi metuentes, alii in speluncis, alii in desertis locis viri vel feminae nullo sibi conscio sese claudebant: et ibidem nulla succurrente sustentatione ciborum fame vel frigore victi contritum et contribulatum spiritum exalabant, inter haec adflictionis incommoda inviolatae secum fidei securitatem portantes. Sic enim Cresconius presbyter Mizeitanae civitatis in spelunca Ziquensis montis repertus est, putrescente iam solutus cadavere.

XVI. Et quia de sancto Habetdeum praefati iam sumus, pergit tunc ad Carthaginem, adire censuit nefarium regem, ut conscientiam suam, quam semper familiarem trinitatis habuit et amicam, etiam hominibus faceret manifestam. Nec eum retinere potuit Antonius propter verecundiam suam. Offert impiissimo regi libellum in hac similitudine verborum: 'Quid quaeso iam cum proiectis habetis? quid cum eis, quos

---

1 opturantes *BR*, obdurantes *L* insontes V^1 gurgite *B* dimerserunt *LR*, demersere *p* medici filiis *p* 2 cum *om. p* ex iussu *ed. Ruin.* 3 iubetur *Rp* 4 filios paruulos *L et vulgo* ne BV^1: non *R*, quo *L*, si *p*, ut *V corr. et vulgo; ne videtur nostrum* 'ob nicht' etiam *om. p* 5 disconiunguntur BV^1 a parentibus *om. BLV*, ergo a parentibus *ed. Ruin.* pignora *Lp et vulgo* qui cum *mei:* Cumque *ed. Ruin.* Liberatus *om. BLV, cf. Ind. IV s. v.* Pronom. relat. 6 mittere *Rp* uxoris *p* increpatur et in *L et vulgo* meato BV^1 siccate sunt *p* 7 ei *L:* et *BRVp* coniunx *Lp* et *BRVp:* en *L et vulgo* 8 est] esset *BV* 10 indicum *p* uel *BLRV:* et *p et vulgo* 11 tamen *om. ed. Ruin.* ut *om. p* 12 christianus factus est *p* 13 et ego *om. L*, et *om. ed. Ruin.* Et ducta illa de c. *p* 15 finxerant *R:* finxerunt *p*, fecerant *BLV* ora . . proxima *BV:* ora *om. Rp*, oram . . proximam *L et vulgo* 16 uestimenta *p* 17 gratia *p* misericordia eius *Rp* 18 gloriare BV^1 Quod V^1 21 aliquando amittere potero *p* ubi *BRVp:* tunc *L et vulgo* 24 alii se in spel. *BRVp* nullos *V ante rasuram* 25 succurrentes BV^1, ibi succurrente *p* 26 et] uel *L* 27 securitate *BV* cresconus *R*, cresonius *L* 28 mizeitanae *BLRV:* mizetane *Bern.* mireitane *p*, Myzentinae *ed. Ruin.* quizensis *Rp* reppertus *R* putrescenti *Rp* 30 peruenit ad *p* cartaginem *B*, chartaginem *R* 32 trinitatis *R:* trinitas *BLV*, diuinitatis *p* habuerat *ed. Ruin.* 34 prouectis *Rp* quos] quod *B*

exilio relegastis, cotidie dimicatis? Abstulistis substantiam, ecclesiis, patria domibusque privastis: sola anima remansit, quam captivare contenditis. O tempora, o mores! universus haec mundus intellegit, et ipse qui persequitur videt. Si fides dicitur quam tenetis, quid verae fidei membra tantis persecutionibus agitatis? quid vobis cum exilio nostro, quid vobis cum egenis in saeculo, quorum est vita semper in Christo? Liceat 5 saltem gaudere consortio bestiarum eis, quos abiecistis a facie omnium populorum'.

54 Dum haec et his similia pontifex dei dixisset, sceleratus tyrannus hoc ei mandasse perhibetur: Vade ad episcopos nostros, et quod tibi dixerint sequere, quia ipsi huius rei habere noscuntur per omnia potestatem. Sed neque Antonium haec res ab insania potuit revocare, sciens se magis imperioso regi ob hoc multum posse placere. Habet- 10 deum vero episcopus gaudens bono conscientiae suae ad locum exilii maluit remeare.

55 XVII. Ea tempestate facta est incredibilis fames et coepit Africam totam una depopulatione vastare. Nullus tunc adfuit imber, nulla prorsus gutta de caelo profluxit: nec frustra, sed vero et iusto iudicio Dei, ut ubi persequentibus Arrianis caenosi gurgitis aqua ignis et sulphuris bulliebat, indulgentiae caelestis, quae semper adfluenter 15 aderat, pluvia negaretur. Lurida remanserat terrae facies omnis: non vitis tegebatur aestate pampineis opacata virgultis, non sata respersa vultus caespitum viridabant, non olea semper viridis foliisque repleta iucundis decoris sui consuetam tegmen habebat, non pomorum virgulta maritante tellure gemmas produxerant florum, postea fructus, ut

56 adsolent, edituras. Tristia fuere taetraque omnia, et par pestilentiae clades Africam 20 confuderat omnem. Non hominibus, non iumentis germinantis herbae ediderat tellus omnino virorem. Aruerant dudum currentium impetu praecipiti alvei fluminum, fontiumque crispantes perennitate subtracta pariter siccaverant venae. Oves et boves universi, insuper et pecora campi simulque bestiae silvarum inedia consumente nusquam penitus visebantur. Et ubi forte graminosus caespis, humida tunc in valle locatus, 25 pallentem potius quam virentem nascentis foeni coeperat proferre colorem, ilico urens et igneus flatus aderat, totum torrendo desiccans, quia pulverea tempestas arido sub aëre

57 decoquens cuncta omnem nebulaverat locum. Nullum gestum est tempore illo commercium: nullum caespitem terrae iuvencis trahentibus scindens vertit aratrum, quia nec boves suberant nec castra omnino remanserant. Sed et rusticorum manus alia 30 interierat, et subinde quae forte supererat, iam sepulturam quaerebat. Et quia ur-

---

1 religastis *BV*, relegatis *R* dominicatis *R* substantiam abstulistis *p*, abstulistis substantias *ed. Ruin.* 2 priuatis *R* sola autem anima *p* contempnitis *R* o tempora *etc.*] *secundum Ciceronis or. in Catil. I, § 2* 3 mundus haec *L* sequitur *L* 4 tenes *Rp* uere *BRp* fide | imbra *B*, fide imbrā *V* 5 in hoc saeculo *ed. Ruin.* 6 saltim *L* 7 dei *om. L* 9 habere huius rei cognoscuntur *Rp* omnem *R* 10 sciens se *BLRV:* sciente se *p*, scientem se *Lorichius*, scientem *ed. Ruin.* imperioso regi *scripsi:* imperio regi *BRV*, imperio regis *Lp et vulgo* posse *om. p* 11 uere *BV* episcopum *BLV* gaudentem *L* scientie *p* 12 incredibiles *BV*[1] 13 affuit *LRp* 14 uero et *om. p*, iusto et uero *R* coenosi *B*, cenosi *p* 15 sulphoris *B* 16 adherat *R* 17 panpineis *BV* opagata *R* cultus *p* uiridebant *V*, uiridabat *Rp* 18 iocundis *L*, iocundi *p* 20 edituras *scripsimus:* editurae *BLV*, rediturę *R*, reddituras *p et vulgo* tristitia *BV* terraque *BV*, tristaque *R*, tristiaque *p* et] ut *L* pars *Rp* et clades *p* 21 confuderat *Rp:* confunderet *BLV* germinantis *R:* germinantes *BLV*[1]*p*, germinans *V corr.* herbas *L et corr. V* 22 uirorem *R:* uirorum *B*, uirori* *V*, uirores *L*, uigorem *p* arguerant *L* impetus *Rp* praecipitati *p* 23 perhennitate *R* siccauerant *mei:* siccatae erant *ed. Ruin., at cf. III, 50* uenas *L* uniuerse *p* 24 peccora et *L*, et pecara *V* 25 fortes *B* geminosus *p* cespis *BRVp*, cespes *L* 26 nascenti *BV*[1] fęni *LR*, feni *p* cęperat *L*, ceperat *Rp*, coeperant *BV* 27 puluerea *BLRV:* puluerulenta *p et vulgo* harido sub aere *R*, aridos ubere *BV* 28 dequocens *BV*, doquoquens *R* 30 supererant *p* neccastra *LR:* necastra *BV*, nec aratra *p*, nec rastra *ed. Ruin. inepte;* castra *idem videtur quod* uici usquam omnino *Rp* sed et *BLRVp:* Inter haec omnia autem mala et *ed. Ruin.* 31 superat *B* sepultura *B*

guente famis incommodo neque commercia, ut fati sumus, consuetudini neque cultura reddebatur debita terris, iuvenum senum, adulescentium atque adulescentularum, puerorum vel etiam puellarum agmina simul et funera, ubi potuerant, quomodo poterant, passim diffundebantur, circumeuntes oppida, vicos vel singulas urbes. Conversi enim
5 in arcum perversum atque inritantes deum ad aquam contradictionis famem patiebantur ut canes, non ut comederent panem, sed ut infensam sentirent quam negaverant trinitatem. Alii diffusi per campos, alii silvarum secreta petebant, antiquas radices her- 58 barum vel quisquilia alia requirentes. Nonnulli cum domo niterentur egredi, in ipso limine conruentes catervatim fame debellante cadebant; stratae vero vel semitae
10 cadaveribus repletae exalantium foetore mortuorum gradientes vivos omni ex parte necabant. Nec deerant cotidie ubique expirantium funera et non fuerat virtus, quae miserationis inpenderet sepulturam. Neque enim sufficiebant ad sepeliendum vivi, fame dominante et ipsi post paululum morituri. Cupiebant singuli libertatem suam filiorumque suorum perpetuae servituti redigere, et non poterant invenire. Montes
15 et colles, plateae civitatum, viae vel semitae unum omnibus fecerant ubique sepulchrum, quibus inedia depascens denegaverat victum. Wandali autem ipsi, quos et 59 postea frequentia multarum provinciarum spolia, et retentio Africae primo fecerant divites, maiore magis inopia torquebantur. Et quanto sibi videbantur servorum adgestione superbi, tanto amplius deficiebant fame torquente defecti. Nullus
20 filium, nullus coniugem, nullus proprium tenuit servum: sed exiens unusquisque, non ubi voluit, sed ubi valuit, aut statim defecit aut numquam omnino redivit. Vrguebatur infelix multitudo ad ipsam se urbem Carthaginem congregare. Et dum 60 illuc catervatim adhuc animata cadavera confluerent, ubi rex inferendarum mortium vidit strages, pelli urbe omnes ilico iubet, ne contagio deficientium commune pararet
25 etiam exercitui eius quoque sepulchrum. Suis ergo provinciis et domibus singulos imperat revocari. Sed nec erant qui reverterentur, dum uterque sepulturam suam in vultu portarent. Et idcirco forte maior rebaptizatorum perditio potuit provenire, quia, dum promittitur ab Arrianis praesentis transactio vitae, nec illud obvenit et mors sequens prima secundam praevenit. In tantum sibi devastans vindicavit fames dominium,
30 ut loca nonnulla et admodum populosa habitatoribus extinctis alto nunc silentio, parietibus solis extantibus, conquiescant.

XVIII. Sed quid ego iamiam inmoror in hoc quod explicare non queo? Nam si 61

---

1 incommoda *R* conmercia *BV* consuetudini *mei:* pro consuetudine *ed. Ruin.* 3 uel *om. Rp* ubi potuerant *BLRV:* ubi poterant *p et vulgo* 5 peruersum *BLRV:* prauum et peruersum *p et vulgo, at cf. Psalm. 77, 57* ad aquam *BLRV:* ad aquas *p et vulgo, ut est in Psalm. 105, 32* fame *B* 6 pane *B* infessam *R* trinitatem quam negauerant *p* 7 siluarum secreta *BLV:* secreta siluae *Rp*, s. siluarum *ed. Ruin.* 8 quisquilia alia *BV:* quisquilia aliqua *R*, quisquilias alias *L*, quisquilias aliquas *p et vulgo, cf. Petr. Sat. 75; de coniunctione autem* uel . . alia *v. exempla in Ind. IV s. v.* uel domũ . . ingredi *p* 9 famem *B* strata *p* 10 repleta *B* ex omni parte *p* 11 fuerat *mei:* erat *ed. Ruin.* 12 sufficiebat *L* ad sepeliendum *om. L* 15 ubique *om. p* 16 india *L* 17 postea *BLRV:* prius *p et vulgo; exspectares:* quos et retentio Africae primo et postea frequentia m. prouinciarum spolia fecerant diuites, *nisi error est ipsius scriptoris* frequens *V, item B m. 2 in rasura* primos *R* fecerat *Rp* 18 magis *mei: om. ed. Ruin.* 20 exigens *L* 21 deficit *BV* rediit *L*, rediret *p* 22 urgebatur etiam tunc infelix m. *ed. Ruin.* se *om. Rp et vulgo* congregari *p et vulgo* 23 adhuc cateruatim illuc (illic *p*) *Rp* infandarum *p* 24 deflentium *BV* communẽ *BR* 25 examini eius *R*, suis ipse *p* quoque *BRVp: om. L et vulgo* 26 reuocari iubet *p* erat *BLV* reuerteretur *L et corr. V* uterque *BLRV:* quisque utique *p et vulgo* 27 portarent *BRV:* portaret *Lp et vulgo* et cum idcirco *p* maior *om. p* potui *BV*[1] 29 primam *BRp* secunda *R* praeuenit *LRp et corr. V:* peruenit *BV*[1] sibi *mei:* igitur sibi *ed. Ruin.* dominum *Rp* 30 populosa *L:* populos *BRV*, populis *p* 32 iamiam *BLV:* iam *Rp et vulgo* immemor *L* nequeo *V* nam et si *ed. Ruin.*

nunc superessent vel eis fari de talibus rebus licuisset, et Tullianae eloquentiae fluvius siccaretur et Sallustius elinguis omnimodis remaneret. Et, ut alienos indignos rei tantae praeteream, si Caesariensis surgeret Eusebius ad hoc opus idoneus, aut eius translator Graecae facundiae Latinisque floribus Rufinus ornatus: et quid multa? non Ambrosius, non Hieronimus, nec ipse noster sufficeret Augustinus. Audite haec 5 omnes gentes, auribus percipite omnes qui habitatis orbem, quique 62 terrigenae et filii hominum, simul in unum dives et pauper. Nonnulli qui barbaros diligitis et eos in condemnationem vestram aliquando laudatis, discutite nomen et intellegite mores. Numquid alio proprio nomine vocitari poterant nisi ut barbari dicerentur, ferocitatis utique, crudelitatis et terroris vocabulum possidentes? 10 Quos quantiscumque muneribus foveris, quantiscumque delinieris obsequiis, illi aliud nesciunt nisi invidere Romanis: et quantum ad eorum adtinet voluntatem, semper cupiunt splendorem et genus Romani nominis nebulare nec ullum Romanorum omnino desiderant vivere. Et ubi adhuc noscuntur parcere subiectis, ad utendum servitiis illo- 63 rum parcunt; nam nullum dilexerunt aliquando Romanum. Si disputare nitebatur de 15 fide nobiscum barbara ferocitas, et haeresis Arriana rationabiliter disputaret — sed quando tenuit rationem, quae a patre deo deum filium separat salvatorem? — quare dolis et calumniis egerunt, et velut spiritus tempestatis procella sui furoris totum subvertere voluerunt? Si disputatio necessaria fuerat episcopalis, quare suspendia, quare ignes, quare ungulae simul et cruces? quare Arrianorum serpentina proles contra in- 20 nocentes genera talia tormentorum invenit, qualia nec ipse Mezentius exquisivit? Dimicavit contra innocentiam cupiditas furoris et avaritia crudelitatis, ut et animas perderet et substantiam arpagaret. Si conlatio desiderabatur, quare rapinae rerum alienarum non tantum sacerdotum, verum etiam omnium laicorum? Sed illi expoliati laetati sunt et rapinam rerum suarum cum gaudio susceperunt. 25

64 XIX. Adsit iam quaeso omnis aetas, omnis sexus omnisque condicio: adsit, obsecro, omnis turba catholici nominis, quae gremio materno toto orbe gestatur, quia sola germanum commodare novit adfectum, quae didicit a Paulo magistro et gaudentibus conlaetari et cum lugentibus lamentari: conveniant simul ad domum nostri doloris et paribus oculis fundamus flumina lacrimarum, quia causae et fidei 30 65 nostrae unum est negotium. Nullum volo ad condolendum mecum haereticum convenire, qui forte addere concupiscit super dolorem vulnerum meorum et gratulatur cotidie malis meis. Nolo, nolo ego extraneum, sed fraternum quaero adfectum, nolo filiorum alienorum, quorum os locutum est vanitatem, et dextera eorum dextera iniqui-

5) Psal. 48, 2 sq. 28) Rom. 12, 15.

---

1 rebus talibus *R*, rebus uariis talibus *p*, rebus *om. ed. Ruin.* 2 salustius *Lp* et linguis *R* 3 cesariensis *BLp* opus non esset idoneus *p* 4 fecundiae *B* latineque (*i. e.* latinaeque) *p* ordinatus *L* 5 iheronimus *L* 6 gentes *Rp et Psalmista* (*48, 2*): *om. BLV* omnes *om. Rp* 7 diues *om. L* 8 condempnatione *Rp* uestra *BRp* laudastis *Rp* 9 proprio *om. Rp* uocitare *BV*, uocari *p* 10 ferocitatis itaque uocabulum et crudelitatis et terroris *p* possidentis *R* 11 illi autem nesciunt aliud *p* 13 nebulare *mei:* obnubilare *ed. Lor. et vulgo* 15 parcunt *om. BLV* nullum illorum *L* romanum *BRV:* romanorum *Lp et vulgo* 16 nobiscum de fide *ed. Ruin.* arriana *om. V* 17 tenuit *mei:* tenet *ed. Ruin.* quae] quando *Rp* 18 gerunt *Rp* furoris sui *V* 19 fuerat necessaria *L*, fuerat *om. p* 20 crucis *BV*[1] sempiterna *p* 21 mezientius *R* 22 furoris cupiditas *Rp* auaritia crudelitatis *mei:* auaritiae crudelitas *ed. Ruin.* animam *Rp* 23 arpagaret *BLV:* arriperet *Rp*, harpagaret *vulgo* 26 obsecro *om. L* 27 paterno *Rp* quia *BRV:* quae *Lp et vulgo* 28 commendare *p* 29 lamentare *BL* 30 fromina *B 1 m.* 31 mecum ad condolendum *Rp* 32 quia *R, sed a punctata* concupiscit addere *p* 33 ego] ego non *R*, non ego *p* quaero] habere *p* 34 filiorum *BRV:* affectum filiorum *p*, aliquem filiorum *L et vulgo* dextra eorum dextera *V*

tatis: quia filii alieni semper mentiti sunt mihi, qui inveteraverunt et claudicaverunt
a semitis suis. Isti dicunt mihi cotidie: ubi est deus tuus, dum adfligitur populus
pretioso agni sanguine conparatus? Inter quorum obprobria ego ad flagella paratus
cantare non desisto domino flagellanti: amove a me flagella tua, quia defeci, non a
5 fortitudine manus tuae, sed a persecutione haeresis Arrianae. Adveniant omnes, qui 66
mecum angustae viae carpiunt iter et propter verba labiorum dei vias custodiunt duras,
et videant si est dolor, sicut dolor meus. Quoniam vindemiata sum in die irae
furoris domini, aperuerunt super me os suum omnes inimici mei, sibilaverunt et fremuerunt
dentibus, dixerunt: devorabimus eam. En ista est dies quam expectabamus:
10 invenimus, vidimus. Adestote angeli dei mei, qui numquam deestis constituti in mi- 67
nisterio vestro, propter eos qui hereditatem capessuri sunt aeternae salutis, et videte
Africam totam, dudum tantarum ecclesiarum cuneis fultam, nunc ab omnibus desolatam:
tantis ordinibus sacerdotum ornatam, modo sedentem viduam et abiectam. Sacerdotes
eius et seniores in desertis locis et in insulis defecerunt quaerendo sibi escas
15 ad manducandum, et non inveniunt. Considerate et videte, quia Sion civitas dei
nostri facta est vilis, facta quasi polluta menstruis inter inimicos suos. Manum suam
misit hostis ad omnia desiderabilia eius, quia vidit gentes invadere et ingredi atria
sua, de quibus praeceperas ne introirent ecclesiam tuam. Viae eius lugent, eo quod
nemo conveniat in die festo. Egressus est a facie eius omnis decor et deliciae: didi- 68
20 cerunt vias asperas ambulare virgines et iuvenes eius, in aulis educati monasteriorum,
abierunt in captivitatem Maurorum, dum lapides sancti eius disperguntur, non tantum
in capitibus omnium platearum, sed etiam in locis squalidis metallorum. Dicite deo
nostro susceptori eius, habentes fiduciam supplicandi, quoniam tribulatur et venter illius
turbatus est a fletu eius, quia sedit inter gentes et requiem non invenit, nec est qui
25 consoletur eam. Quaesivit a patribus Orientis qui simul contristaretur, et non fuit, et
consolantem, et non invenit, dum manducaret in esca sua fel et in siti sua potaretur
aceto, sponsi et domini sui passiones imitando, qui idcirco passus est pro ea, ut sequatur
vestigia eius.

XX. Deprecamini patriarchae, de quorum stirpe generis nata est, quae nunc la- 69
30 borat in terris: orate sancti prophetae cognoscentes adflictam, quam antea vaticinante
praeconio cecinistis: estote apostoli suffragatores eius, quam ut congregaretis, universum
orbem ascendente in vobis domino ut equi velocissimi cursitastis. Praecipue tu,
Petre beate, quare siles pro ovibus et agnis, a communi domino magna tibi cautela et

---

1 semper] super *Rp* qui *om. p* inueterati sunt *Vulgata Psal. 17, 46* 2 isti *om. p, et R* mihi dicunt *L* 3 sanguini *BV*[1] 4 non desisto cantare domino flagelato *p* quia *mei:* quia ego *ed. Ruin.* non defeci *L* 5 sed ad *BV* persecutionē *V* omnes *BLV:* mihi omnes *Rp*, igitur nunc omnes *ed. Ruin.* 6 angustiae *BV*[1], angustum (*om.* uiae) *p* carpiunt *BLV*[1]*p:* carpunt *R et corr. V, vulgo* custodiunt uias *ed. Ruin.* 7 sicut meus *V* uindemiata *mei* (*sc.* Ierusalem *sive potius hoc loco* ecclesia catholica): uindemiatus *ed. Ruin. verba ex Ierem. Thren. 1, 12 petita sunt, item sequentia fere omnia* irae *R: om. rell. et vulgo* (in die irae furoris sui *Ierem. l. c.*) 8 apperuerunt *BV*[1], aperuere *p* siuilauerunt *B* 9 dentibus suis *p* deuorauimus *BLRVp* en] enon *BV*[1] expectauimus *L* 10 adestote *LRp:* adeste *BV, cf. v.* 31 11 capturi sunt salutis *p* 12 tota *L* 13 tanti *BV*[1] modo *om. p* 14 et insulis *BLV* sibi *om. p* 15 syon *RVp* 16 facta est quasi polluta *Rp* 19 ueniat *L* facie eius omnis decus eius *p* et deliciae *om. Rp* 20 uirgines *mei:* uirgines eius *ed. Ruin.* 21 abiecerunt *R* captiuitatem aurorum *BV*, captiuitate maurorum *R* lapidem *BV*[1], lapidibus *p* sancti *mei:* sanctuarii *ed. Ruin.*; *verba petita sunt ex Ierem. Thren. 4, 1, ubi textus graecus habet* ἐξεχύθησαν λίθοι ἁγνοί *etc.* 22 deo] domino *L, om. p* 23 nostro *om. Rp* eius *Rp:* et *B, om. LV* quoniam] quando *p* 24 eius] ē *L* sedet *p* 25 quesiui *p* et consolantem *BRVp:* consolantem *L et vulgo* 29 sanctissimi patriarchae *ed. Ruin.* 30 uaticinando *Rp* 31 aggregaretis *ed. Ruin.* 32 ascendentes *p* cursitastis *LRp:* cursitatis *BV* 33 beate Petre *ed. Ruin.* domino *mei:* magno domino *ed. Ruin.*

sollicitudine commendatis? Tu, sancte Paule, gentium magister, qui ab Hierusalem usque ad Illyricum praedicasti evangelium dei, cognosce quid Wandali faciunt Arriani, et filii tui gemunt lugendo captivi: universique ingemiscite sancti simul pro nobis apo-
70 stoli. Sed scimus quia indignum est vobis pro nobis orare, quia ista, quae evenerunt nobis ad probationem, non quomodo sanctis, sed malis meritis supplicia debebantur. Sed et 5 pro malis orate iam filiis, quia et Christus oravit etiam pro inimicis Iudaeis. Sufficiant castigationi quae iuste inlata sunt nobis et iam iamque delinquentibus venia postuletur: dicatur angelo percutienti: sufficit, iam cohibe manum tuam. Quis ignoret haec nobis probrorum nostrorum scelera procurasse, aberrantibus a mandatis dei et in lege eius nolentibus ambulare? Sed prostrati rogamus, ut non spernatis vestros miseros pecca- 10 tores, per eum qui vos ad apostolicum culmen provexit humiles piscatores.

71 XXI. [Tenuit sceleratissimus Huniricus dominationem regni annis septem, mensibus decem, meritorum suorum mortem consummans. Nam putrefactus et ebulliens vermibus, non corpus, sed partes corporis eius videntur esse sepultae. Sed et ille legis datae transversor ex Donatianorum haeresi ad eos veniens quondam Nicasius in 15 brevi simili morte periit.]

---

2 ad *om. Rp* ylliricum *BLR*, illiricum *p* agnosce quod *p* arriani *mei:* et Ariani *ed. Ruin.* 3 captiui] *adiecta sunt in ed. Ruin. nescio ex quo codice petita haec verba:* Tu Petri germane, et non in passione dispar, gloriose Andrea, qui interpretaris virilis, quoniam viriliter certasti, considera gemitum Africani populi, et non displiceat tibi, sed interveni pro nobis ad Deum. 4 est *om. R* quae uenerunt *BLVp*, qua euenerunt *R* nobis *om. V* 5 ad probationem non *R:* non *om. BV*, ad probat. *om. p*, non ad probationem *L et vulgo* 6 qui et *BV*[1] 7 ad castigationem *p* et *om. p* 8 dicaturque *ed. Ruin.* ignoret *mei:* ignorat *ed. Lor. et vulgo* 9 et *om. L* 10 uolentibus *p* precatores *coni. Ruinartus* 11 per eum *Rp: om. BLV; suppletum est in nonnullis libris teste Ruinarto:* ut illum pro nobis deprecari dignemini, qui *etc.* humiles peccatores *R* 12 hunoricus *R*, hunericus *Lp et vulgo* septem et mensibus *p* 13 morte *Rp* consumans *LR*, consummatus *p* putrefactũ *L* bulliens *Rp* 14 sed et *Rp:* sed *BLV*, Sicut *ed. Ruin.* 15 legis data (dator *L*) et transuerso rex (transuersor ex *L*) donatianorum (donationorum *V*) heresim (heresi *L*) ad eos ueniens quondam nicasius *BLV*[1], legis datae transgressor rex donationorum heresium ad eos ueniens quondam ucasius *R*, illa lege data et transuersa rex donatistarum heresi ad eos ueniens quondam nicasius *V corr. m. 2*, legis date transgressor rex donatio nouarum heresium adueniens quondam ut asinus *p*, legis datae transgressor Rex quondam ut asinus sepultus est, ita iste *ed. Ruin. ineptissime. Quae post lamentationem* (*§ 64—70*) *de Hunirici morte* (*§ 71*) *adiecta sunt, postea addita videntur, ut recte monuit Ebert, Gesch. der christlich-latein. Literatur p. 434 not. 3: quod si verum est, notitia quasi extemporalis de illo Nicasio minus mira videbitur.* 16 brebi *B* periit EXPLIC. *B*, periit. EXPLIC. LIB. III. *Lp; RV subscriptione carent; in omnibus meis sequitur passio VII martyrum.*

PASSIO BEATISSIMORVM MARTYRVM

qui apud Carthaginem passi sunt sub rege Hunirico
VI. Nonas Iulias.

I. Praedicaturus triumphos martyrum beatorum ad enarranda quae gesta sunt (1) 5 auxilium exposco divinum, ut qui illis praestitit superandi victoriam, mihi indigno et inmerito quantulacumque verborum porrigat ornamenta. Tunc etenim valebo quae desiderata sunt indicare, si ipsi dignentur pro me misero domino supplicare.

II. Septimus namque agebatur annus crudelissimi atque impiissimi regis Hunirici, et (2) ecce antiquus hostis, veternosus utique anguis, trisulcis linguae venena vibrans, Cyrila 10 quodam Arriomanitarum episcopo ministro usus est, subvertens et obtinens animum regis cruenti, ut ita suaderet, non posse eum pacatum atque longaevum obtinere regnum, nisi nomen perderet innocentum. Qui tamen dei iudicio post non multos dies turpissima morte praeventus scatens vermibus exspiravit. Insectari coepit ore cruento omnem (3) catholicorum multitudinem, quae per totam provinciam Africanam in modum, sicut 15 praedictum est Abrahae patriarchae, harenae maris fuerat multiplicata, ut eam rebaptizationis sauciaret machera, atque stolam illam singularis et puri baptismatis, quam Christus vino carnis suae purificans, prelo exprimens crucis fecerat dealbatam, taetrae nigredinis turparet inluvie sordulenta. Accipiens quoque tyrannus, ut erat docibilis et ferus, serpentinam suggestionem, feralibus edictis uno tempore totam coepit Africam 20 commovere. Primo sacerdotum et ministrorum copiosissimam et maximam turbam in (4) longinquis et extremis regionibus exilio crudeli detrusit. Quibus bis acutum genus frumenti, quod iumentis solis edere concessum est, nequaquam industria molari contritum, sed manente furfuris cortice loricatum pro miseratione dari praecepit. Post vero, crescente impietatis insania, etiam hoc auferri crudelissimus imperavit. Post (5) 25 modicum quoque temporis universas simul ecclesias, praeiudicatis venerabilibus portis, caementis ingentibus claudi mandavit. Vniversa namque monasteria virorum vel puellarum sanctarum gentilibus, id est Mauris, cum habitatoribus donari praecepit. Vnus fuit omnibus eiulatus, unus pro Christo moriendi integer et plenus affectus. Paria currebant flumina lacrimarum, quia permiserat dominus cibari eos pane lacrimarum,

---

1 beatissimorum *om. V* martirum *V* 2 cartaginem *BV* sub imperio rege Hunirico *R*, sub hunirico rege *V*, sub imperio regis hunerici *L* 3 NON. IUL. *BV*, NON. iulii *L; inscriptione carent Rp; eius loco habet p:* Incipit liber quartus 4 triumphos *om. L* beatorum martirum *p* 7 dignantur *p* 8 hunerici *Lp et vulgo* 9 trisulcis *BV:* trisulci *Rp*, trisulcae *L et vulgo* lingua *Rp* cyrila *R:* chirila *BLV*, cirila *p* 10 quodam *Lp et corr. V:* quendam *BRV*[1]; *fort.* quondam arrianitarum *R*, Ariomanitarum *ed. Ruin.* episcopũ *BRV*[1] 13 expirauit *LRp* 15 habrahae *V* harenae *BRVp:* arenae *L et vulgo* eam] etiam *R* 16 sautiaret *V* machera *mei:* machaera *vulgo* 17 uiuo sue carnis *p* pręlo *Rp*, proelo *BV*, prodo *L* fuerat *R* thetre *R* 18 inluuię *BV* sordidulenta *L* docibilis *R:* ducibilis *BLV*, docilis *p* 20 in longinquas et extremas regiones *ed. Lor. et vulgo* 22 solum *R* molarum *Rp* contritum *om. Rp* 23 luricatum *BV*[1] dare *L* 26 cementis *BLRp* uirorum monasteria *L* 27 gentibus *Lp* donari *Rp:* donare *BLV* 29 panē *B; locus sumptus est ex Psalm. 79, 6:* cibabis nos pane lacrimarum et potum dabis nobis in lacrimis in mensura?

6 et potari eos in lacrimis in mensura, aut forsitan sine mensura. Et si reperta est exiens de arca inhians cadaveribus mortuis pars aliqua pereuntium corvorum, maior est tamen in nomine trinitatis numerus felicium columbarum. Quanti nobiles et optimi viri, ampli et lati caespitis domini, terram cum caelo commutaverunt et simul corpus cum substantia tradiderunt, atque delicatae et nobilissimae feminae contra verecundiam 5 naturae spectante vulgo virgis caesae variisque tormentis cruciatae, victricia trophea portarunt! quanti infantuli inridentes edicta feralia ante mundum contempserunt, priusquam inlecebrosam eius semitam introirent!

7 III. Tunc adprehensi sunt et septem fratres, quantum continet ad concordiam dominicae servitutis, in monasterio habitantes in unum, quia bonum est et iucundum ha- 10 bitare fratres in unum: id est Bonifatius diaconus, Servus subdiaconus, Rusticus subdiaconus, Liberatus abba, Rogatus monachus, Septimus monachus et Maximus monachus, in numero scilicet Macchabaeorum germanorum, quos una mater ecclesia catholica genuerat et per viscera fontis aeterni salubriter pepererat, de territorio Capsensis civitatis, cui praefuit sanctus Vindemialis, sacerdos egregius et Christi fidelis antistes. 15
8 Qui adtracti ad urbem Carthaginiensem, primo eis inlecebrosis blandimentis serpens voluit sibilare, promittens honores caducos et divitias ingentium voluptatum necnon et regis amicitias vel alia multa, quae solent insipientium animas aucupante diabolo visco mundiali captare. Sed haec omnia milites dei acsi contagia respuerunt, clamantes uno ore: unus dominus, una fides, unum baptisma. Nec poterit in nobis adiuvante do- 20 mino iterari, quod in sancto evangelio semel praeceptum est dari: quia qui semel lotus est, non habet necesse iterum lavari, quia mundus est totus. Facite quod vultis, inferte poenas corporibus nostris: melius est temporalia ad modicum sufferre supplicia quam aeterna pendere et subire tormenta. Habete quae promittitis, cum ipsis divitiis post paululum perituri. Nobis vero nullus de postibus frontium valebit evellere, quod 25 in uno baptismate artifex trinitatis dignatus est titulare.

9 IV. Quid multa? Dum tali constantia divinitus munirentur, iussi sunt carcerali custodiae mancipari, et ita crudelius onerati ferri ponderibus tenebrosis deputati sunt locis, ubi nulla miseratio adrideret lenitatis. Sed populus ille memoratae urbis, in domino semper fidelis, dato munere carcerariis die ac nocte Christi martyres frequen- 30 tabat, et ita ab eis doctrina et virtute fidei roborabatur, ut talia etiam ipsi pro Christi nomine plena delectatione perferre cuperent et capulo persequentis facilia subponerent
10 colla. Hoc autem tyrannicas pervenit ad aures: qui ebrietate furoris accensus iubet eos adhuc inauditis suppliciis adigi et maioribus vinculis onerari, navemque imperat

---

1 inmensurã *B*, mensurarum *L* 2 archa *p* 3 in nomine *mei:* in honore *ed. Ruin.* 4 domini *BRVp:* dominici *L et vulgo* commutauere *p* 5 delicate *B* 6 spectante *Rp:* expectante *BLV* uictricia *BLV:* uictoriae *Rp et vulgo* tropaea *ed. Ruin.* 7 contempsere *p* priusquam *BRVp:* quam *L et vulgo* 8 inlecebrosam *BLRV:* in illecebrosam *p et vulgo* 9 et *om. R* continet *BV: om. Rp*, pertinet *L et vulgo* 11 bonifatius *BV:* bonifacius *LR*, bonefacius *p* Serus *p* 12 abbas *L*, alba *p* septiminus *R*, Septumus *p* et Max. monachus *om. Rp* 13 machabeorum *LRp* germanorum *om. p* 14 territurio *BV*[1] 15 sanctus *om. L* uindamialis *p* antestis *BV* 16 qui adtracti *BV:* qui acti *Rp*, quibus attractis *L et vulgo* carthaginensem *Lp et vulgo* in illecebrosis *p* 17 nec non] necessario *p* 18 amicitias *mei:* amicitiam *ed. Ruin.* 19 milites dei *BLV:* milites Christi *Rp*, Christi milites *ed. Ruin.* respuerent *L* 20 unus deus *p* baptismum *Rp* 21 semel *om. p* 23 poenis *B* admodum *p* 24 pendere *BLV:* pati *Rp* quae] quod *p* 25 fontium *p* 26 trinitatis dignatus *BLRV:* trinitas dignata *p et vulgo* 28 custodia *Rp* onerati *BLV:* artantis *R*, arctatis *p*, *fort.* artati *cf. III, 46* 29 ille *BLV:* iste *Rp*, *om. ed. Ruin.* 31 doctrinae uirtute *R* roborati *p* tali *R* 32 ferre *Rp* persequenti *Rp* facili *R*, facile *p* 34 nauimque *L et vulgo*

lignorum aridorum manipulis adimpleri, atque in eadem omnibus alligatis in medium pelagus igne supposito concremari.

V. Eductisque illis de custodia multitudo populi dei bellatores trinitatis quasi agnos innocuos ad victimam deducebat, et rugientium pondera catenarum quasi quae- 5 dam monilia pervidebat, quia non fuerunt illa vincula, sed potius ornamenta. Incede- 11 bant itaque cum fiducia ad supplicium, quasi ad epulas concurrentes, una voce per ambitus platearum domino decantantes: gloria in excelsis deo, et in terra pax hominibus bonae voluntatis. Votiva nobis haec dies est et omni sollemnitate festivior. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, quando pro fide domini dei 10 nostri perferimus praeparatum supplicium, ne amittamus adquisitae fidei indumentum. Sed et populis publica voce clamabant: ne timeatis, o populi dei, neque formidetis minas atque terrores praesentium tribulationum, sed potius moriamur pro Christo, quomodo et ipse mortuus est pro nobis, redimens nos pretio sui sanguinis salutaris. Vnum tamen vehementi conatu, qui inter eos infantulus videbatur, nomine Maximum, 12 15 cupiebant auctores malorum a sanctorum consortio separare dicentes: infantule, quid festinas ad mortem? dimitte eos, insaniunt, et audi consilium nostrum, ut possis invenire vitae remedium et tanti regis adire palatium. Tunc ille, aetate quidem puerili, senili tamen maturitate, clamabat: nemo me separat a sancto patre meo Liberato abbate et a fratribus meis, qui me in monasterio nutrierunt. Cum ipsis sum in timore dei 20 conversatus, cum ipsis desidero passionem suscipere, cum quibus credo me et futuram gloriam invenire. Nolite putare, quia potestis seducere pueritiam meam: simul nos 13 dominus septem voluit congregare, simul dignabitur omnes uno martyrio coronare. Quomodo nemo perire potuit de septenario illo numero felicium Macchabaeorum, ita etiam septenus nostrae congregationis numerus nullum inveniet detrimentum. Nam si 25 negavero eum, et ipse negabit me, quoniam ab ipso dictum est: qui me negaverit coram hominibus, negabo et ego eum coram patre meo, qui est in caelis: et qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram patre meo, qui est in caelis.

VI. Perducti itaque cum festinatione ad navale supplicium pro voluntate infandi 14 30 regis vel crudelium ministrorum, extensis manibus et pedibus clavati feruntur potius quam ligati. Qui dum ignis fuisset lignis iniectus, statim imperio divino videntibus cunctis extinctus est, et dum saepius renovaretur nutrientibus pabulis, iterum atque iterum extinguebatur rogi globus flammarum. Et cum exinde magis tyrannus furore simul esset et rubore repletus, iussit eos remorum vectibus enecari, et ita singulos in 35 modum canum cerebris comminutis extingui. Qui tali genere mortis debitum spiritum feliciter domino reddiderunt, nec expaverunt lignis quatientibus mortificari, quibus

25) Matth. 10, 32 sq.

---

1 adque *L* in *R: om. BLV*[1]*p*, per *V corr.* medium pelagus *BLRVp:* medio pelago *ed. Ruin.* 3 eductis *L* 4 rigentium *ed. Ruin.* 5 munilia *BV* preuidebat *p* potius *om. ed. Ruin.* 8 solemnitate *R*, festiuitate *L* 10 proferimus *BRp* 11 o *om. Rp* 12 praesentium] precium *p* 13 et *om. L* pretio sanguinis sui *L*, pretio sanguine *R*, precioso sanguine *p* 14 tamen] tantum *p* 16 et] sed *p* nostrum *om. p* 17 palacium *Lp* 18 abbate liberato *Rp* 19 et fratribus *ed. Ruin.* 20 sustinere et suscipere *p* 21 potestis *BLRV:* poteritis *p*, possitis *ed. Ruin., at cf. Ind. IV s. v.* quia 23 potuit perire *p* machabeorum *LRVp* 24 numerus n. congregationis *p* 25 negauerit me *p* 27 me *om. p* coram fratribus *p* 29 Educti *p* naualē *BV*[1] 30 clauati *BV:* eleuati *Lp et vulgo*, eleuatis *R* potius feruntur (ferantur *p*) *p et vulgo* 31 qui *BLRV:* quo *p et vulgo* inlectus *R* 32 papulis *R* 33 extingebantur *Rp et corr. V* rogi globus *scripsimus:* rogi globo *BRV*, rogui globo *L ut videtur*, ignei globi *p*, rogus globo *vulgo* 35 mortis genere *L*

15 semper fuit spes omnis in ligno. Sed cum in mari venerabilia corpora iactarentur, ilico, quod contra naturam est aequoris, eadem hora inlaesa corpora pelagus litori reddere maturavit: nec ausum fuit, ut moris est, triduana dilatione in profundo retinere, ne praecepto dominico minime paruisset. Ad quod miraculi genus et ipse tyrannus licet inpaenitens, ut fertur, expavit. Gaudens autem quae aderat multitudo corpora 5 sanctorum martyrum diligenti tradidit sepulturae, praeeunte clero venerabili Carthaginiensis ecclesiae: ubi etiam et praedicandi diacones, tertio iam confessores effecti, Salutaris et Muritta, geruli reliquiarum adfuerunt.

16 VII. Humatae sunt igitur cum hymnis sollemnibus lipsanae beatae sanctorum in monasterio Biguae contiguo basilicae, quae dicitur Celerinae. Et sic in confessione 10 trinitatis beatissimi martyres passi sunt et speciosum cursum certaminis sui coronante domino perfecerunt: cui est honor et gloria in saecula saeculorum. Amen.

---

1 omnis spes *p et vulgo* 3 ausus *B corr. ex* ausum dilatatione *L* in profunda *p* detinere *Rp* 5 inpenitus (-tes *corr.*) *V* 6 charthaginiensis *R*, carthaginensis (cart-) *BLVp* 7 dyaconis *R*, dyaconi *p* tertio *om. p* confessoris *Rp* 8 murittae *R*, mirite *p* reliquie *p* 9 ymnis *R* lypsanae *BLRV*, lypsane reliquie *p* 10 Biguae *om. Rp* continuo *L* cęlerinae *R*, celerine *p*, celebrinae *BLV*, *cf. I § 9* 12 Amen. Explicit historia africana *V*, Amen. Explicit liber quartus *p*

NOTITIA

PROVINCIARVM ET CIVITATVM AFRICAE.

Incipiunt nomina episcoporum catholicorum diuersarum prouintiarum qui Carthagine ex praecepto regali uenerunt pro reddenda ratione fidei. die KL Februarias anno sexto regis Hunerici.

Nomina episcoporum prouintiae proconsularis uel qui in exilium missi sunt.

1 Eugenius carthaginiensis Tāalleni.
Felix abaritanus. exilium.
Paulus sinnarensis. exilium.
Felix piensis corsica. exil.
5 Marianus hippzaritensis ut sp̄.
Pascasius gunelensis ut sp̄.
Sacconius uzialensis ut sup̄.
Bonifatius membrositanus. fug̃.
Gulosus beneventensis corsic̃.
10 Reparatus utimmirensis ut sp̄.
Pastinatus puppitanus ut sp̄.
Reparatus puppianensis.
Fortunatianus araditanus. corsic̃.
Deumhabet thelensis. corsica.
15 Liberatus Mullitanus ut sp̄.
Mannucius duassedemsai.
Hirundinus missuensis. corsic.
Iona lapdensis. ut sp̄.
Peregrinus assuritanus in exil. hic.
20 Quintianus urcitanus.
Cresconius tennonnensis. prb̄t.

Incipiunt] *hic incipit codex Laudunensis n. 113* (= *A*), *quem accuratissime expressimus*, *omnibus siglis quibus scriba usus est repetitis; H* = *codex Lud. Halleri ab Hallerstein, quo libro non iam superstite, ut videtur, Abr. Ortelius in Thesauro geographico* (*Antverpiae a. 1596*) *usus est* anno sexto] anno VIII *Chiffletius, cf. Ruin.*

1 Tamalleni *sc. in exilio, cf. Vict. III, 45* 2 Aboritanus *coni. Ruin. at v. Vict. I, 13 et Plin. 16, 172* Abaritana harundo 3 Sinnuaritensis *coll. Carth. 133, cf. Patrol. lat. ed. Migne XI, 1223 sqq.* 4 Picensis *coni. Ruinart* 5 Hipzarintensis *H, cf. Ortel. s. v.* Hippon 6 Gunelmensis *H* 7 Uzialensis *AH:* Uzalensis *August. de civ. dei 22, 8, coll. Carth. 204* 8 Bonifacius *ed. Ruin., item alias in hoc nomine* Membresitanus *H;* Membro *itin. Ant. p. 22 ed. Wess. inter Hipponem Zaritum et Uticam, qui locus magis quadrare videtur quam notior* Membresa (*conc. Carth. sub Cypriano n. 62, in ed. Hartelii I, p. 433 sqq.*) *sive* Membressa (*it. Ant. p. 45 etc.*) 9 Benentensis *H, at v.* episc. de ciuitate Beneuentina *coni. Arelat. a. 314* 10 Utimiensis *H,* Utimminensis *Baluzius, cf. coll. Carth. 126* episc. plebis Utimari 14 Thelensis *AH:* Telensis *coll. Carth. 208 etc.* 16 Duassedemsai *AH:* Duas-Senemsal, *i. e.* duarum Senemsalensium *Baluzius, fort.* Duassedemsal. *i. e.* Duassedemsalensis (*an* Duassenemsalensis? *cf. coll. Carth. 201*); *nominatur* episc. Senemsalensis prou. proc. *in conc. Carth. a. 525*, ecclesiae duarum Senepsalitinarum *vel* Senemsalitanarum *in conc. Lateranensi* 18 Labdensis *coll. Carth. 198* 19 in exsilium *ed. Ruin.* hic] *cf. Papencordt, Gesch. der Vandal. Herrsch. p. 371* 20 Uracitanus *H; cf. Vict. I, 10* Mansuetus Uricitanus, *coll. Carth. 187* Urugitanus 21 episc. Tonnonensis *conc. Carth. a. 525; notum est nomen Victoris Tunnunensis* prb̄t] *de hoc siglo aperte vitioso* (*nam significat* periit, *v. Papencordt l. c. p. 372*

Florentinus uticensis. corsic̄.
Pascasius migirpensis ut sp̄.
Carissimus gisipensis. in exil.
25 Gaius uzitensis prb̄t.
Exitziosus uerensis. corsic̄.
Cresces cicsitanus. in exil.
Bonifatius bolitanus. corsica.
Felix carpitanus ut sup̄.
30 Carcadius maxulitanus ut sp̄.
Cyprianus bonustensis.
Dalmatius tinnisensis. corsic̄.
Aemilianus culsitanus. corsic̄.
Felix bullensis. prb̄t.
35 Clementinus neapolitanus. corsic̄.
Felix curbitanus ut sp̄.
Deuterius simminensis ut sp̄.
Aurelius clipiensis ut sp̄.
Coronius meglapolitanus ut sp̄.
40 Benenatus timidensis ut sp̄.
Uincentius ziggensis. in exil.
Florentius seminensis. corsica.
Honoratus tagaratensis prb̄t.
Uindemius altuburitanus. exil.
45 Cyprianus cellensis in exil.
Augentius uzipparitanus. in exil.
Cassosus ausanensis. hic.
Maximinus naraggaritanus. hic.
Felix muzuensis.
50 Iohannes bullensium regiorum.
Cresciturus titulitanus.
Benenatus tuburbitensis.
Uictor eudalensis.
Pascasius tulanensis.
Sunt numero LIIII.

Nomina episcoporum prouintiae Numidiae.

1 Felix berceritanus.
Augentius gazaufalensis. prb̄t.
Quoduultdeus calamensis.
Honoratus castellanus.
5 Leontius burcensis.
Firmianus centurianensis. prb̄t.
Rufinianus uadensis.
Paulus nibensis. prb̄t.
Martialis girensis.
10 Uictor cuiculitanus.
Cresconius amporensis.
Adeodatus fesseitanus. prb̄t.
Uitalianus bocconiensis.
Dumuirialis damatcorensis. prb̄t.
15 Donatus ausuccurensis.
Palladius idicrensis. prb̄t.
Gaudentius putiensis.
Uictor suggitanus.
Benenatus lamuiritanus.
20 Timotheus tagurensis.
Melior fossalensis. Nā.
Frumentius tubusicensis.
Felix lamsortensis.

---

28 Bolitanus] *coll. Carth. 128* ecclesia Volitana 32 Tinicensis *H ut videtur, v. Ortel. sub v.* Tinisa 33 Culsitanus *AH, cf. Vict. III, 26* 36 Curubitanus *coll. Carth. 198* 37 Simminiensis *H*, Siminensis *conc. Carth. 525* 39 Meglapolitanus *A*: Megapolitanus *H, at v. coll. Carth. 133* 40 Timidianensis *H*; episc. Timidensium regiorum *conc. Carth. a. 525* 41 *idem episcopus apud Vict. I, 29* Gigitanus *vocatur* 43 Tagarensis *H, at v. coll. Carth. 128* 44 Altubaritanus *H*, ep. plebis Altiburitanae *coll. Carth. 128* 46 Uzipparensis *conc. Lateran.* ep. Uzipparitanorum *coll. Carth. 131* 47 Ausafensis *coni. Ruinart.; cf.* ab Ausafa *conc. Cypr. n. 73 et Mansi coll. III, 847 et 858* 48 Naraggaritensis *H*, maraggaritanus *A, at v. Liv. 30, 29, 9, it. Anton. p. 41, tab. Peut. etc.* 50 regio *A, cf. coll. Carth. 135* plebs Bullensium regiorum *etc.* 53 Eudalensis *AH*: Theudalensis (*vel* Teud-) *coni. Ruinart cum Baluzio, cf. Vict. I, 23*

1 Beceritanus *H* 2 Gazaufulensis *AH, at cf. conc. s. Cypr. n. 76. August. de bapt. 2, 40 etc.* 5 Bursensis *H* 6 Centurianensis *AH*: Centurionensis *coll. Carth. 202* 8 Nobensis *coni. Ortelius* 9 Guirensis *coll. Carth. 121?* 11 Amphorensis *coll. Carth. 198* 13 Bucconiensis *coll. Carth. 198* 14 episc. Bamaccorensis (*vel* Vam-) *coll. Carth. 128* 19 Lamuiritanus *edd.* Iamuiritanus *AH*; *cf.* Lambiridi *tab. Peut.* Lambridin *an. Ravennas 3, 6,* Lambiritensis *coll. Carth. 206,* Lambiriditanus *Rev. Africaine 1877 p. 42* 20 Tagorensis *coll. Carth. 133* 21 Fussala castellum prope Hipponem *August. ep. 209,* territorium Fussalense *idem de civit. dei 22, 8, sed* Φώσαλα *cod. ms. Procopii de aedif. VI, 7 in loco nondum edito* Nā] *de hoc siglo obscurissimo, quod infra n. 49 recurrit, tacent editores; an depravatum est ex* n̄oc = non occurrit? 22 Tubusicensis *AH*: Tubursicensis *coll. Carth. 143 et 201* (Tubursico Numidarum) *rectius, cf. Renier Inscr. n. 100* Tubursi(co) Numid(arum) 23 iamsortensis *AH, sed* Lamfort. *coll. Carth. 149 et 163, conc. Carth. a. 525*

Abundius tididitanus. prbt.
25 Valentianus montesis. prbt.
Adeodatus nobabarbarensis.
Adeodatus idassensis.
Florentius nobagermaniensis.
Billaticus de casis medianensis.
30 Eusebius susicaziensis.
Uictorinus de noba caesaris.
Uitalianus vazaritanus.
Iunior tigillabensis.
Uigilius ressanensis. prbt.
35 Leporius augurensis.
Pascentius octabensis.
Petrus madensis.
Felix matharensis prbt.
Florentius centenariensis.
40 Felix gilbensis prbt.
Florentianus midilensis.
Fluminius tabudensis.
Optantius casensi calanensi.
Peregrinus punentianensis prbt.
45 Felix nobasparsensis prbt.
Felicianus metensis.
Domnicus caesariensis prbt.
Candidus nobasinensis prbt.
Quoduultdeus caelianensis. nam.
50 Ianuarius iacterensis.
Uictorinus de castellu titulianu.
Fructuosus de giru marcelli.
Cresconius tharasensis.
Maximus sillitanus prbt.
55 Uigilius hizirzadensis prbt.
Uictor municipensis.
Seruus arsicaritanus.
Felix cassennigrensis.
Donatianus ueselitanus.
60 Pudentius madaurensis.
Donatus rusticianensis.
Donatus uilladegensis.
Cresces buffadensis prbt.
Adeodatus sistronianensis prbt.
65 Rusticus tipasensis.
Simplicius tibilitanus.
Stephanus sinitensis.
Pascentius cethaquensusca.
Donatianus teglatensis.
70 Cresconius zabensis.
Antonianus mustitanus.
Reparatus tubuniensis.
Anastasius aquenobensis.
Uictorinus babrensis prbt.
75 Felix tebestinus.
Domninus moxoritanus metallo.
Secundus tamogaziensis prbt.
Uictorinus legiensis.
Quoduultdeus respectensis.
80 Ianuarius uelefitanus.
Benenatus mazacensis prbt.
Donatus iugurensis prbt.
Uictor circensis prbt.
Pardalius macomadiensis.
85 Ianuarius legensis prbt.

---

24 Tiditanus *H* 25 Montesis *A:* Montensis *H, cf.* limes Montensis *Not. dign. p. 175 ed. Seeck.* episc. Montenus *coll. Carth. 121* 27 Idacensis *H, at v. coll. Carth. 182* 28 Nobagermanensis *H* 29 Villaticus *ed. Ruin.* 30 Susicasiensis *H* 32 Vizaritanus *H ut videtur, v. Ortel. s. v.* Bazaritanum, ep. plebis Bazaritanae *coll. Carth. 129, sed ibid. 188* Vazar. 34 Ressianensis *coll. Carth. 126* 35 ecclesia Auguritana *coll. Carth. 126* 40 Gibbensis *coll. Carth. 201?* 41 Midlensis *ibid. 192* 43 Casensicalanensis *ed. Ruin. ad* casensi *supplendum* loco, *v. coll. Carth. 133* episcopus loci Casensis Calanensis 44 Pudentianensis *coni. Ruinart ex coll. Carth. 201* 45 Nobaspartensis *H, cf. it. Ant. p. 32* Nova sparsa 48 Novasinnensis *coll. Carth. 121* 50 episc. Zactarensis *conc. Carth. a. 525,* Zattarensis *Vict. II, 101 (ubi idem episcopus nominatur) et coll. Carth. 128 rectius* 51 castellu titulianu *A:* castello titulitano *H* 52 episc. Marcellianensis *coll. Carth. 133* 53 Tharassa *conc. s. Cypr. n. 56* 58 cassennigrensis *A:* Cassenigrensis *H,* ep. Casensium nigrensium *coll. Carth. 149 et 157,* Casennigrensis *ed. Ruin.* 59 Vesolitanus *H,* Vegeselitanus *Ruinart coll. it. Ant. p. 33 et coll. Carth. 135* 62 Villadegensis *AH:* Villaregensis *coni. Ruinart v. coll. Carth. 128* 63 ecclesia Bofetana *coll. Carth. 120* 66 Tiblitanus *H,* Thibilitani *Renier inscr. n. 2576* 68 Cataquensis (*vel* Cathaquensis) *Baluzius, cf. August. epist. 97, coll. Carth. 143 et 202* 72 Tubaniensis *H, at v. Not. dign. p. 176 ed. Seeck.* limes Tubuniensis 73 Aquaenovensis *coll. Carth. 198* 75 Tebestinus *AH: fort.* Thevestinus 76 Maxoritanus *H* metallo *scil.* punitus 77 Tamogadensis *coll. Carth. 128* 78 legiensis *A, sed infra n. 85* legensis, *H utroque loco* Legiensis; *nam ait Ortelius 'episcopi' in Numidia; erravit igitur Ruinartus ad n. 85* 80 uelefitanus *A distincte:* Velesitanus *H et Ruin. cf. tab. Peut. segm. III, f* Velefi 82 Iugurensis *AH:* Lugurensis *ed. Ruin. ut ex A* 83 *vulgo* Cirtensis, *sed* Circensis *etiam August. epist. 139*

Quoduultdeus ad turres concordi.
Maximus iamfuensis prbt.
Marcellinus uagrautensis.
Domnicosus tigisitanus.
90 Donatus gilbensis.
Fortunius regianensis prbt.
Donatus silensis.
Uictor gaudiabensis.
Ianuarianus marculitanus.
95 Ianuarius centuriensis.
Felix suabensis.
Crescentianus germaniensis.
Annibonius uadesitanus.
Ianuarius gaurianensis prbt.
100 Fortunatianus naratcatensis.
Maximus lamiggigensis.
Felix garbensis prbt.
Iulius uagarmelitanus.
Ponticanus formensis prbt.
105 Uictor de turres ammeniarum.
Seruus belesasensis.
Honoratus fatensis.
Mensor formensis.
Peregrinus muliensis.
110 Gedalius ospitensis.
Fulgentius uagadensis prbt.
Secundinus lamasuensis.
Crescentius tacaratensis.
Benenatus mileuitanus.
115 Quoduultdeus ullitanus.
Proficius seleutianensis prbt.
Proficius uadensis prbt.
Ianuarius tagastensis prbt.
Donatus maximianensis.
120 Adeodatus zaradtansis prbt.
Felicianus de girutarasi.
Cardelus lamiggigensis.
Flabianus uicopacensis.
Sunt numero CXXV.

Nomina episcoporum provinciae Byzacenae.

Uassinassensis
Et aquis.
1 Liberatus prbt amudarsensis.
Mansuetus afufeniensis.
Pascasius septimuniciensis.
Hortulanus benefensis.
5 Uictorinus ancusensis.
Eubodius mididitanus.
Terentianus tubulbacensis.
Rogatianus uadentinianensis.
Bonifatius masclianensis.
10 Uictorinus seberianensis.
Uictor narensis.
Leontius decorianensis.
Seruusdei tambeitanus.
Laetus neptitanus.

---

86 Turris Concordiae *H* 87 iamfuensis *AH:* Lamfuensis *Ruinart de scriptura in A dubitans, sed in eo distincte prima littera est* i; Lamfuensis *conc. Carth. a. 525*, Lampuensis *coll. Carth. 133* 93 Gazabianensis *coll. Carth. 201?* 94 Marculitanus *AH:* Masculitanus *coni. Ruinart, ut habet coll. Carth. 128 et 201*, Mascula *it. Ant. p. 33 et conc. s. Cypr. n. 79* 96 Suauensis *H, item coll. Carth. 133* 100 Naratcatensis *A et conc. Carth. a. 525:* Narateatensis (?) *H* 101 Lamigginensis *H*, Lammiggigensis *coll. Carth. 133. 187. 198* 103 Vagormelitanus *H*, Magarmelitanus *Baluzius, ut habet coll. Carth. 126 et 198* 105 Turres Sammeriarum *H* 106 Balesasensis *H*, Belalitensis *coll. Carth. 126?* 107 Facensis *Ortelius ex H in Mauritania Sitifensi, ubi simile nomen in A non occurrit* 110 Hospitensis *coll. Carth. 133* 111 Vagradensis *H* 112 *vulgo* Lamasbensis 113 Tagartensis *H* 115 Villitanus *H, unde Holstenius coniecit* Vallitanus; *immo, si quid mutandum*, Ululitanus, *cf. conc. s. Cypr. n. 54* ab Ululis 116 Seleuciamensis *H*, Seleucianensis *Ruin., ut habet coll. Carth. 120 et 206* 118 Tagartensis *H* 120 Zaradtansis *AH:* Zaraitensis *coll. Carth. 128 et 203*, Zaradtensis *ed. Ruin.* 123 Vicuspacensis *H*, Viopacatensis ex Numidia legatus *conc. Carth. a. 525* numero cxxv] *si numerus verus est, duo nomina desunt*

Nomina . . Byzacenae *om. A parvo spatio relicto; hoc titulo item codicem H caruisse inde concludi licet, quod Ortelius locis, quae ex hac parte affert, non provinciae nomen, sed solum* 'in Africa' *adscribere solet* Uassinassensis *A:* Vassitanum *locum Africae affert Ortelius ex H;* Gratianensis *suspicatur Ruinartus ad Victorem II, 101, quia* Bonifatius Gratianensis *ibi nominatus in tabula episcoporum non occurrat* Et aquis] *hucne pertinet* Crescens metropolitanus Aquitanae ciuitatis, *quem Victor I § 23 centum viginti episcopis praefuisse tradidit?* 6 Meditlitanus *H*, Miditensis *coll. Carth. 142* 7 Tubolbacensis *H, at v. coll. Carth. 126* Vadaciniensis *H* 9 Masdianensis (?) *H, at v. coll. Carth. 208* 12 Detorianensis *conc. Lateran.* 13 Tambeiensis *coll. Carth. 198, sed ibid. 128* Tambaiensis, *cf. Vict. III, 28* 14 Letus *A* Nebbitanus *coll. Carth. 197*

15 Felix custrensis prbt.
Flabianus bulelianensis.
Decimus theuzitanus.
Serbandus putiensis.
Restitutus thagamutensis.
20 Praesidius sufetulensis in exil.
Eustratius sufetanus.
Secundinus garrianensis prbt.
Praefectianus abaradirensis prbt.
Sabinicuus octabiensis.
25 Adelfius mactaritanus.
Restitutus aquiabens[is].
Antacius medianensis.
Mensius turrensis.
Filtiosus aggaritanus.
30 Fastidiosus egnatiensis.
Germanus peradamiensis.
Donatus ermianensis.
Pascasius tenitanus.
Domninus tarazensis.
35 Hilarinus trofinianensis.
Fortunatianus leptiminensis.
Honoratus tagariatanus.
Albinus octabensis.
Aurelius feradimaiensis.
40 Felix crepedulensis.
Cyprianus unuzibirensis.
Innocentius muzucensis.
Possidius massimanensis non occurrit.
Uictor uitensis non occurrit.
45 Uictorinus scebatianensis.
Adeodatus pederodianensis.
Athenius circinitanus.
Florentinus tuziritanus.
Uindicianus marazianensis.
50 Adelfius mattaritanus.
Adeodatus praecausensis.
Restitutus aquis albensium.
Felix irpinianensis.
Uictorinus usulensis.
55 Habetdeus tamallumensis.
Concordius cululitanus.
Seruus menefessitanus.
Quintianus casulis carianensis.
Restitutus acolitanus.
60 Uindemialis cabsensis.
Quoduultdeus durensis prbt.
Eliodorus cufrutensis.
Marcellinus tasbaltensis.
Fortunatianus cilitanus.
65 Honoratus tiziensis.
Bonifatius fortianensis.
Seruius arsuritanus.
Felix forontonianensis.
Succensianus febianensis.
70 Iulianus uararitanus.
Bonifatius frontonianensis.
Secundianus mimianensis. in exil.
Donatus boanensis.
Bonifatius maraguiensis.
75 Pirasius nationensis.
Faustus praesidiensis.
Rusticus tetcitanus.
Primianus gurgaitensis.
Bonifatius filacensis.
80 Honoratus macrianensis prbt.

---

15 Custensis *H* 16 Bubelianensis *H* 17 Zteuzitanus *H* 18 *i. e.* Servandus, *ut supra* Flabianus, *i. e.* Flav. 19 Tagamutensis *coll. Carth. 126* 21 Eustratius *Victor I, 23:* Enstrasius *A*, '*episcopum* Eustrathium Sufetanum *habet H in Africa*' Ortelius 22 Garriensis *H* 26 Aquiabens *A, sed* s *erasa* 28 Turensis *coll. Carth. 121 et 197* 31 Paradamiensis *H fort. rectius coll. Hirt b. Afr. 87* oppidum Parade 32 Hermianensis *concilia saepius* 33 Teuitanus *H, at v. coll. Carth. 120 et 201*, Thenitani *inscr. Grut. p. 363* 35 Trofimianensis *coll. Carth. 133* 36 Leptimiensis *H* 38 locus Octavensis *Optatus de schism. Donat. III, 4* 39 episc. plebis Feraditanae maioris *et* minoris *coll. Carth. 126 et 133* 40 Creperulensis *ibid. 133* 41 Unizibirensis *Victor II, 33 et conc. Lateran.* 45 Sebastianensis *coni. Ortelius* 47 Circitanus *H, at v. Strabo XVII p. 834* Κέρκιννα νῆσος 48 Tuzuritanus (Tusur-) *coll. Carth. 120. 187. 207* 49 Marazanensis *ibid. 133* 50 Mataritanus *ibid. 133* 52 ep. Aquacalbensis *ibid. 197* 53 Hierpinianensis *ibid. 133* 54 Usulensis *aut* Usilensis *concilia* 55 Habetdeu *A*, Habetdeus *edd. at v. Vict. III, 45 sq.* 56 Cullitanus *coll. Carth. 126 et 201, cf.* Κούλουλις *Procop. de aedif. 6, 6* 59 opp. Acholitanum *Plin. 5, 30* 60 Capsensis *vulgo* 61 Druensis *coll. Carth. 197* 62 Cufratensis *H* 63 Thasbaltensis *H* (*s. v.* Tabaltha *apud Ortel.*), Tasfaltensis *coll. Carth. 128* 64 ep. plebis Cillitanae *coll. Carth. 128 et 187* 65 Tigiensis *ibid. 120* 66 Fortianensis *A:* Forianensis *H*, Foratianensis *Ruinart, ut libri* (*item A*) *apud Victorem II, 101 habent* 68 Ferontonianensis *H, cf. n. 71* 71 Frotonianensis *H* 74 Maraguinensis *H* 78 Gurgitensis *coni. Ruinart, cf. conc. sub Cypr. n. 74* a Gurgitibus

Frumentius teleptensis.
Honorius oppennensis.
Fortunatianus tagarbalensis.
Simplicius carcabianensis.
85 Donatus rufinianensis.
Liberatus aquarum regiarum prbt.
Uictorianus questorianensis.
Rufinianus uictorianensis.
Maximus gummitanus.
90 Peregrinus materianensis.
Fortunatus mozotcoritanus.
Pacatus uicoateirensis.
Proficius sublectinus.
Saturus irensis.
95 Mangentius ticualtensis.
Uillaticus auzegerensis.
Cresconius temoniarensis prbt.
Paulus turreblandinus prbt.
Restutus segermitanus in exil.
100 Uictor gauuaritanus.
Donatianus eliensis.
Stephanus rusfensis.
Uinitor talaptulensis.
Hortensius autentesis.
105 Tertullus iuncensis.
Eusebius iubaltianensis prbt.
Seruitius unuricopolitanus.
Donatus aggaritanus.
109 Uigilius tapsitanus.
Sunt numero cvii.

Et cathedrae quae episcopos non habuerunt
110 Madassuma
Donisiana
Sulianis. Orrea caelia.
Cunculiana.
115 Ticibus. Sunt numero v.

Nomina episcoporum Maur̄ Caesariensis.

1 Glorinus iuncensis.
Teberianus quidiensis.
Uictor sufaritanus.
Syrus corniculanensis.
5 Lucius itensis.
Honoratus timicitanus.
Donatus nobicensis prbt.
Patera milianensis.
Reparatus girumontensis.
10 Auus altabensis.
Donatus panatoriensis.
Martialis columpnatensis.
Subdatius sucardensis.
Subitanus idensis prbt.
15 Donatus tifiltensis.
Felicianus idensis.
Onesimus fidolomensis.
Uictor taborentensis.
Uerecundus nobensis.
20 Stephanus zucabiaritanus.

---

82 Opemiensis *H* 83 Tagarbolensis *H* 85 Rufflanensis *H* 87 Questorianensis *AH*: Quaestorianensis *ed. Ruin.* 92 Vicoateirensis *A*: Vicoateriensis *Ruinart cf. coll. Carth. 198* a Vico Ateri 93 Sullectinus *conc. a. 394* 94 ep. Hirenensis *coll. Carth. 133*, Hirinensis *conc. Later. a. 649* 95 Tigualensis *coll. Carth. 126 et 187* 96 Auzegerensis *AH*: Auzagerensis *coll. Carth. 208*, Ausegerensis *ed. Ruin.* 97 Temoniarensis *AH*: Temonianensis *Ruin. ut habet coll. Carth. 126* 98 *Ortelius affert ex H* Turris-Blandini *et* Turris Blansis (?) 99 Restutus *A*: Restitutus *Ruinart; idem nomen infra ter occurrit, ubi bis ab eo non est mutatum* 100 Gaunaritanus *H*, Gaguaritanus *coll. Carth. 128* 102 Rufensis *H*, Ruspitensis *coll. Carth. 121* 103 Taleptulensis *H, cf.* Ταλέπτης *not. imp. Leonis a Goare edita p. 352* 104 Auteniensis *H* 106 Iubalcianensis *H, at v. coll. Carth. 128* 107 Unurecopolitanus *H* cvii *A*: cxi *Chiffletius, quod praeter 109 episcopos, qui nominantur, duorum nomina in initio interciderint* quae] qui *A* 110 Madysumma *H*, Madarsuma *it. Ant. p. 48 sq.* episc. Mandasumitanus *coll. Carth. 187* 111 Donisiana *AH*: Dionysiana *Ruin. ut habet conc. s. Cypr. n. 48 et coll. Carth. 198* 112 Suliana *H*, ep. Sullitanus *coll. Carth. 201*, Sululitanus *ibid. 135* 113 Orrea caelia] *sic eodem versu A, vulgo* Horrea Caelia, *sed conc. s. Cypr. n. 67* ab Horreis Caeliae 114 ep. Cenculianensis *coll. Carth. 128, sed* Κουκούλης *not. prov. s. Leone p. 352*

2 Tiberianus *edd. ante Ruinartum* 3 Sufaritanus *A hic et infra n. 87*, Sufaretanus *H altero loco, altero* Susaritanus, *fortasse ex* Sufasaritanus, *ut habet coll. Carth. 135* ep. plebis Sufasaritanae, *cf. it. Ant. p. 31 et 38* Sufasar 8 Malianensis *coll. Carth. 135* 9 Girumentensis *H* 12 limes Columnatensis *Not. dign. p. 175 et 184 ed. Seeck.* 19 Nobensis *AH, i. e.* Novensis 20 Zugabbaritanus *coll. Carth. 135 et 182*, municipium Sugabarritanum *Amm. Marc. 29, 5, 20*

Apocorius caesariensis.
Felix rusubiritanus.
Donatus subbaritanus.
Ianuarius aquensis.
25 Martianus murustagensis prbt.
Claudius vagalitanus.
Passitanus tigisitanus.
Salo fallabensis.
Donatianus usinadensis.
30 Paulus flumen zeritanus.
Nicetius castello minoritanus.
Restutus florianensis.
Mensius alamiliarensis.
Maxentius tigamibenensis prbt.
35 Urbanus amaurensis prbt.
Cresces sestensis prbt.
Donatus ternamunensis.
Fortis caput cillensis.
Ianuarius nasbincensis prbt.
40 Palladius bacanariensis.
Balens uillenobensis.
Passinatus masuccabensis prbt.
Longinus pamariensis.
Honorius benepotentis.
45 Burco uardimissensis prbt.
Felix ambiensis.
Emilius mediensis.
Arator catulensis.
Cecilius minnensis.
50 Lucidus cartennitanus.
Uictor regiensis.
Rogatianus uannidensis prbt.
Primus caprensis.
Metcun rusuccuritanus.
55 Rufus sfasferiensis.
Eusebius obbitanus.
Securus timidanensis.
Donatus frontensis.
Uictor icositanus.
60 Quoduultdeus tablensis prbt.
Restutus lapidiensis prbt.
Donatus uoncariensis.
Bonifatius rusguniensis.
Benantius oppidonobensis prbt.
65 Mattasius castelli iabaritanus.
Felix aquisirensis.
Uictor caltadriensis prbt.
Cresces tigabitanus.
Idonius rusaditanus.
70 Gelianus reperitanus.
Ingenuus ubabensis.
Petrus oboritanus.
Faustus castraseberianensis.
Uitalis castranobensis.
75 Petrus castellanus prbt.
Quintasius mutecitanus.
Paulinus rubicariensis.
Pascasius mammillensis.
Tacanus albulensis.
80 Emptacius siccesitanus.
Talasius gratinopolitanus.
Uictor manaccenseritanus prbt.
Pannonius bitensis.
Felix flenucletensis prbt.
85 Campanus bidensis.
Ualentinus castelli mediani.
Romanus sufaritanus.
Secundus maurianensis.
Reparatus bulturiensis.
90 Lucius maturbensis prbt.
Caecilius balianensis.
Rogatus sereddelitanus.
Mingin nobensis prbt.
Reparatus castellitatroportensis.
95 Filo arsinnaritanus.
Uassinus elfantariensis prbt.

---

22 Rusubus *ab Ortelio ex H affertur* 23 Subarritanus *H* 29 Usidanensis *H*, colonia Usinazensis *Renier n. 3659* 32 Restutus *A*: Restitutus *edd. v. supra ad n. 99* 37 Ternamusensis *coll. Carth. 180* 38 limes Caputcellensis *Not. dign. p. 175 et 185* 39 Narbincensis *H* 41 Balens (*i. e.* Valens) *A*: Baleus *H* 42 Mazuccabensis *H* 44 Benepotentis *A*: Benepotensis *H et ed. Ruin. ut ex A* (Benepota *affertur ex not. prov. s. Leone p. 352, sed ibi textus graecus habet* Βεπτόν) 45 Bardimisiensis *coll. Carth. 135* 49 Minuensis *H* 57 Timidianensis *H* 58 Fortensis *Not. dign. p. 184?* 61 Restitutus *edd. ante Ruin.* 64 Oppidonebensis (*sic*) *A*, Opidonobensis *H* (*s. v.* Nova *apud Ortel.*) 65 Castellum-Aboritanum *affert Ortelius ex H* 66 Adquesirensis *coll. Carth. 188* 69 Rusadiranus (*vel* Rusadiritanus) *coni. Harduinus, cf. Plin. 5, 18 et it. Ant. p. 4* 71 Ubadensis *H*, Uvazensis *coll Carth. 126 et 198* 74 Castronobensis *H* 76 limes Muticitanus *Not. dign. p. 185* 81 ep. plebis Gratianopolitanae *coll. Carth. 135* 87 Sufaritanus] *cf. not. ad n. 3* 93 Nibensis (?) *H*, *cf. Ruin. notam ad h. l.* 95 Filo *A*: Philo *edd.*

Patera catabitanus.
Uincemalos baparensis.
Reparatus tipasitanus prb̄t.
100 Romanus tamadempsis prb̄t.
Uictor uoncarianensis.
Maddanius murconensis.
Crispinus tabadcarensis.
Quoduultdeus summulensis prb̄t.
105 David tadamatensis.
Candidianus catrensis prb̄t.
Reparatus cissitanus.
Poequarius tasaccurensis prb̄t.
Quintus tabuniensis prb̄t.
110 Maximus tuscamiensis.
Auxilius gunagitanus prb̄t.
Reparatus sitensis.
Saturninus uissalsensis prb̄t.
Felix maxitensis prb̄t.
115 Gaius adsinnadensis prb̄t.
Cresces satafensis prb̄t.
Saturninus sertensis prb̄t.
Uictor numidensis prb̄t.
Cerealis castelloripensis.
120 Lucius tamazucensis.
Sunt N̄. cxx.

et cathedrae quae episcopos non habuerunt
maiucensis maurensis.
nabalensis tingariensis.
tubunensis oboritanus.
N̄. iii.

Nomina episcoporum prouin. Maur̄. Sitif̂.

1 Rufinus tamallumensis.
Donatus sitifensis.
Maximus couiensis.
Domitianus igilgitanus.
5 Honorius aquae albensis.
Festus satafensis.
Uictor horrensis.
Maximus thugusubditanus.
Uictor ierafitanus.
10 Uadius lesuitanus.
Pacatus equizotensis.
Felix castellanus prb̄t.
Constantius gegitanus.
Uictor eminentianensis.
15 Saturnius sociensis prb̄t.
Iacobus lemelefensis.
Cresciturus cellensis prb̄t.
Emeritus macrensis prb̄t.
Redux nobalicianensis.
20 Argentius zallatensis.
Uindemius lemfoctensis.
Abus ficensis.
Restutus macrianensis prb̄t.
Uitalis assafensis.
25 Uictor flumenpiscensis.
Inventinus maronanensis.
Romanus molicunzensis.
Uictorinus serteitanus prb̄t.
Montanus cedamusensis.
30 Clemens thamagristensis.
Adeodatus priuatensis.
Rogatus parteniensis.
Uillaticus mozotensis.
Honoratus tamascaniensis prb̄t.
35 Iustus acufidensis prb̄t.
Emilius asuoremixtensis.
Uzulus thuccensis.
Aufidius suristensis.
Uictorinus perdicensis.
40 Possessor zabensis.
Pascasius salditanus.
Flauianus uamallensis. sunt n. xliiii.

---

98 Vincemalos *A:* Vincemalus *edd.* 100 Tamadempsis *A:* Tamadensis *H et ed. Ruin.* 102 Nurconensis *coll. Carth. 135* 103 Tababcarensis *H*, Tabazagensis *coll. Carth. 197* 104 Sumulensis *H* 105 Tadamensis *H* 110 Tuscaniensis *H* 111 Gunagitanus *A:* Gunaitanus *H*, Gunugitanus *ed. Ruin. secundum Plin. 5, 20* (Gunugi) *et it. Ant. p. 15* (Gunucus) 113 Vissalensis *H* 117 Zertensis *coll. Carth. 201* 118 Nuooidensis (*sic*) *H*, Numidiensis *coll. Carth. 188* 120 Tamazensis *H* N̄. iii.] *ex hoc numero patet scribam non nomina, sed versus numerasse*

4 Igillitanus *H* 8 limes Tubusubditanus *Not. dign. p. 175*, a Tubusuptu *coll. Carth. 187* 9 Gerafitanus *H* 10 = Lesbitanus 11 Equotensis *H*, Equizetensis *coll. Carth. 201* 16 Lemellefensis *alias* 21 Lamfoctense opp. *Amm. Marcell. 29, 5, 13* 23 Restitutus *edd. ante Ruin.* 24 Assabensis *coll. Carth. 198* 26 Maronensis *H* 29 Ceramusensis *coll. Carth. 133?* 30 Tamagristensis *H et coll. Carth. 128* 31 Priuatensis *AH:* Pribatensis *ed. Ruin.* 32 Bartanensis *coll. Carth. 126?*

Nomina episcoporum prouiñ tripolitanae.

1 Calipides leptimagnensis.
Leo sabratensis.
Faustinus girbitanus.
Cresconius oensis.
5 Seruilius tacapitanus. sunt n. v.

Nomina episcoporum insulae Sardiniae.

1 Lucifer calaritanus.
Martinianus de foru troiani.
Bonifatius de sanafer.
Macarius de minorica.
5 Uitalis sulcitanus.
Felix de turribus.
Helias de maiorica.
Opilio de euuso. sunt ñ. VIII.

Ac sic fiunt omnes episcopi diuersarum prouintiarum numero CCCCLXVI.

Ex quibus perierunt ñ. LXXXVIII. id est
de proconsular̄. num̄r III.
5 de prouinc̄ numidie num̄r XXXIII.
de prouinc̄. Maurit. caesar̄ num̄r XXXII
permanserunt num̄r CCCLXXVIII.
Corsica relegati num̄r XLVI.
Hic relegati num̄r CCCII.
10 Fugerunt num̄r XXVIII.
Passus num̄r I.
Confessor num̄r I.

---

2 Sabathra *memoratur ab Ortelio ex H* 4 ab Oea *coll. Carth. 201, alias* Oeensis. — 2 (Sard.) de foro Traiani *edd. ante Ruin. rectius, nisi nomen in sermone vulgari corruptum est; cf. Ind. geogr.* 8 de Ebuso *vulgo*

2 CCCCLXVI] '*non memorantur plus quam* CCCCLXI, *nisi addantur duo Numidae et aliquot Byzaceni, quorum fortasse nomina exciderunt*'. Ruinart 3 perierunt] *siglum* prbt *adiectum est 89 nominibus, 4 in prov. proc., 34 in Num., 10 in pr. Byz., 33 in Maur. Caes., 8 in M. Sitif.* 5 numero XXXIII] *addidit post haec Ruinartus:* De provincia Byzacena numero x. 6 XXXII] *addidit idem:* De provincia Mauritaniae Sitifensis numero VIII. 7 CCCCLXXVIII *A* 8 Corsica relegati *etc.*] *notae nominibus supra adiectae non quadrant; sunt enim hae:* Cors. 23, exil. 16, exil. hic 3, Tamalleni *semel*, fug. *semel*, non occurrit *bis*, nam *bis*, metallo *semel*.

I. INDEX LOCORVM CITATORVM.

Pass. = Passio pag. 58 sqq.
N = Notitia provinciarum pag. 63 sqq.
Ubi nulla littera adiecta est, libri tres historiae significantur.

II. INDEX GEOGRAPHICVS.

Nominibus adiectivis nomina urbium locorumve, quae nota sunt, adscripsimus.

III. INDEX NOMINVM ET RERVM.

IV. INDEX VERBORVM ET LOCVTIONVM.

Ablativus casus sine praepositione insolentius positus: *Prol.* 1 quae prospere vel secus provinciis, locis aut regionibus evenissent, I, 6 utribus ore adpositis, I, 11 tunc illud eloquentiae . . ipso meatu siccatum est flumen. I, 41 lector pulpito sistens, II, 27 si animali sedere non potest, III, 22 celsiori loco vestibus exutam consistunt. I, 42 corpus Christi . . pavimentis sparserunt. III, 9 qui suis (*i. e.* in suis) palatiis militarent. III, 22 dum rivuli sanguinis toto corpore fluitarent. III, 4 auctoritatibus (*i. e.* per auctoritates) cunctis populis fecimus innotesci. III, 6 hoc videntur adsumpsisse temeritate transacta, *i. e.* ad temeritatem. (*Vix vera est lectio meliorum librorum* II, 39 nos statuisse cognoscite ut . . omnes Carthagine veniatis.)

ablativus secundae declinationis in u: I, 42 vicu, *item saepius in Not. Prov. ut* castellu Titulianu, de giru (*i. e.* gyro) Marcelli, de giru Tarasi *etc. et in titulis Africanis cf. C. G. Moelleri tit. Afr. orthogr.* (*Gryphisw.* 1875) *p.* 45.

adeo = ideo: III, 12 diem praestitutum adeo (= ad eum finem) pietas nostra constituit, ut *etc. item* III, 7 = propterea.

adstruere: III, 5 dum se conflictui paratos adstruerent, *i. e.* declararent. III, 31 si nitatur scriptor quae gesta sunt Carthagine singillatim adstruere, edicere non poterit.

alius = alter: I, 16 duas ecclesias Cypriani, unam ubi sanguinem fudit, aliam ubi sepultus est. III, 28 cui frater alius de suspendio clamabat. III, 41 duo negotiatores, Frumentius et alius Frumentius. I, 49 accedit ad maritum alia (*i. e.* altera) Eva.

alio *casu dativo* III, 45.

alleluiaticum melos I, 41.

anacoluthon: III, 19 Quibus ministri regis, secedant in parte, inquiunt, qui iurare disponunt. Qui cum secederent, notariis scribentibus (*pro:* notarii scripserunt) quis quid diceret et ex qua civitate fuisset, similiter factum est et de illis, qui minime iuraverunt. III, 25 sed et saepius tractum et lapidibus acutissimis defricatum, ut cutibus separatis, pelles corporis lateribus dorsoque videres pendere. III, 31 alios videas nimio suspendio palis evulsis, caput, quod eminere solebat, in medio scapularum fuisse demersum. III, 45 cum . . videret Christi militem semper in confessione constantem — promiserat enim suis dicens: nisi eum nostrae fecero religionis, non sit Antonius — at ubi in sua promissione minor inventus est, cogitat aliud *etc.* I, 2 transiens quantitas universa calliditate Geiserici ducis, ut famam suae terribilem faceret gentis, ilico statuit (Geisericus) omnem multitudinem numerari; *cf. etiam adnot. ad* II, 74.

angustum fugae I, 38.

apostatare III, 34.

aptare: III, 17 fraudem sibi nescientes aptatam, *i. e.* paratam; III, 22 ipsam primo nisi sunt fustibus aptare.

argumentatio = praetextus II, 45.

armifactor I, 30.

arpagare, *i. e.* harpagare III, 63.

artare: III, 22 artata (mulier) poenis, III, 28 poenis Christianos artate crudelibus, III, 35 artatur poenis Muritta; III, 46 vinculis ingentibus artat episcopum. I, 28 Thoma dum variis ab eis insidiis artaretur *etc.* II, 35 artabatur multitudo ad currendum *cf.* coartare.

arx: I, 7 (alios) a meatu naturali usque ad arcem capitis dissipabant. III, 31 plurimi arcem cerebri cum oculis amiserunt.

avaritia crudelitatis III, 63 = vehemens crudelitas.

avocari: I, 27 dum avocatur, *i. e.* dum morte abripitur, *nisi ex lectione* (*in R*) more uacatur *scribendum est*: dum morte avocatur.

caespis *casu nominativo* III, 56; caespes = fundus *Pass.* 6.

cannaba: II, 35 ut, ubi cannaba erat praeparata, laboriosam caperent mansionem (canaba *scribitur in inscriptionibus*).

capessere: III, 67 qui hereditatem capessuri sunt aeternae salutis *etc.*

captivare I, 12.

captivitas = captivi I, 25.

capulus = gladius *Pass.* 9.

carceralis custodia *Pass.* 9.

carcerarii *Pass.* 9.

cariosa senectus I, 26.

carpere: III, 66 carpiunt (? carpunt *R*) iter.

castra = vici? III, 57.

catholica = catholica fides *vel* c. ecclesia I, 21. II, 44.

catomos: I, 28 venerabilem senem catomos ceciderunt, *i. e.* in humeros sublati nates ceciderunt. *Dictio* catomos, *cuius loci alias* catomis caedere *invenitur, in sermone vulgari ex Graeco* κατ' ὤμους *ducta videtur; cf. Forcell. Lex. s. v.* catomidiare, *Ducange Gloss.*

ed. Hensch. II, 245 *sq. Talis flagellatio effecta est in tabula Pompeiana, edita ab O. Iahnio in Abhandl. der sächs. Ges. d. Wiss. vol. V, tab. I, c cum adnot.* 135 *pag.* 296.

cellarita (*i. e.* cellarius) regis III, 33.

clavati *Pass.* 14.

coartare = cogere I, 39 mittit Proculum, qui coartaret ad tradendum ministeria divina sacerdotes *cf. supra s. v.* artare.

coercere = impedire II, 36 quorum numerum colligere nequaquam valuimus multitudine coercente.

cogitat ut = decernit ut II, 10. I, 19.

cognoscere: II, 7 ecclesia, totum barbaris tenentibus, ne unius nummi habere cognoscitur facultatem, *i. e.* φαίνεται ἔχουσα. III, 5 cognoscimur dilationem aliquantorum dierum dedisse, *i. e.* dedimus, ut constat *cf.* noscere, demonstrare, videre.

collatio = congressio, disputatio III, 63.

comes bonae confessionis de hac vita migravit I, 46 *i. e.* cum bona confessione.

comitari = sequi, simul ire I, 49 advenit mulier secum comitantibus filiis. II, 30 dum iter ageremus . . cum dei exercitu comitantes.

commanere: I, 15 in qua (ecclesia) semper episcopi commanebant. I, 29 persecutionem fugiens apud Edessam commanet peregrinus. I, 35 traduntur regi Maurorum, commanenti in parte heremi. III, 41 septem fratres, simul in monasterio commanentes *etc.*

concremare: III, 21 hos fustibus, illos suspendio, alios ignibus concremabant, *i. e.* cruciabant *cf.* cremare.

concupiscibilis II, 18.

confector librorum multorum I, 10.

conflictus = disputatio: II, 39 ut de ratione fidei cum nostris episcopis possitis inire conflictum. II, 53 videns catholicos episcopos ad conflictum magis fuisse paratos, omnino audientiam declinavit. III, 5 dum se conflictui paratos adstruerent. II, 53 tandem venitur ad disputationis conflictum, ad locum scilicet quem delegerant adversarii.

confugivit III, 29 *a forma* fugire, *de qua v.* *Roensch, Itala p.* 285.

congaudere II, 6.

coniunctio copulativa praecedente participio: II, 24 cremantes (eas) gravi suspendio atque ingentia pondera pedibus colligantes lamminas*que* ferri ignitas dorso . . adponebant. II, 39 quia in provinciis a deo nobis concessis scandalum esse nolumus, ideo*que* . . hoc nos statuisse cognoscite.

coniunctivus plusquamperfecti: I, 20 hic panis ut ad tantum splendorem venisset et mensae regiae necessarius haberetur. I, 39 ut armis (sacerdotes) nudaret et ita facilius inermes captivasset. I, 47. 49. II, 2. 12. 23. 28. 44. III, 8. 11. 15. 16. 21. 27. 30. 61. *Pass.* 15; *cf. K. Foth, die Verschiebung lat. Tempora in den roman. Sprachen* (1876) *p.* 3 *sqq. cf. s.* fuisse.

consistere *sensu activo:* III, 22 celsiori loco vestibus exutam consistunt (constituunt *vulgo*).

consubstantivus II, 75.

consummare: III, 27 qui tripudians in domino feliciterque consummans (*scil.* mortem, *ut est* III, 71) martyrialem coronam accepit.

contenebrati sunt oculi nostri II, 40.

contingere: III, 8 sive episcopos sive presbyteros vel alios, quos ad clerum pertinere contingeret, *i. e.* qui forte pertinerent. III, 9 quam (poenam) si quinque vicibus . . contigisset inferre, *i. e.* si forte intulissent.

contradere *Prol.* 3.

contribulatum et contritum spiritum exalabant III, 52.

convenire: I, 19 cogitavit rex ut Sebastianum taliter conveniret *i. e.* alloqueretur. I, 48 convenitur Saturnus (*i. e.* compellatur) accusante Marivado . . ut fieret Arrianus.

conversatio: II, 6 coepit (Eugenius) per conversationem (*i. e.* exercitationem) operum bonorum venerabilis haberi.

credere = *cogitare, decernere:* I, 30 credidit Wandalus . . . Martinianum Maximamque coniugali consortio sociare.

credulitas = *Gläubigkeit* II, 50. 75.

cremare *i. e.* cruciare, *ut alias* urere *metaphorice dicitur:* II, 24 cremantes gravi suspendio, III, 26 Victoria dum . . continuato suspendio cremaretur (*contra* III, 31 suspendio cruciantes); *cf.* concremare.

crepare = *cum sonitu dirumpi* (*frangi*): I, 43 nervi ut fila aranearum crepabant *cf. Vergil. Aen.* V, 205.

cursitastis universum orbem III, 69.

dativus casus cum passivis: Pass. 3 ut praedictum est Abrahae patriarchae.

dativi usus insolentior a) *loco praepositionis* in *cum accusativo:* exilio aliquem trudere I, 16. 22. III, 34, exilio detrudere *Pass.* 4, exilio delegare II, 14, exilio relegare III, 32; quos vicino mari voluit demergere I, 18; conicit (eos) vinculis I, 33; tenebrosis deputati sunt locis *Pass.* 9; artatur Maxima durae custodiae cuspidique crudeli extenditur I, 34; *cf.* III, 36 quam (chlamydem) tendiculae crucis extendens aqua mundavi. — cupiebant singuli libertatem suam . . perpetuae servituti redigere III, 58; suis provinciis singulos imperat revocari III, 60, quos (pueros) violentia haeretica Carthagini revocavit III, 39; quam (multitudinem) huic luci . . uterus profuderat ventris I, 2; b) *loco praepositionis* ad: trinitati preces effundit III, 24, infantulos vestigiis martyrum (*i. e.* ad pedes) proicientes II, 34, edictum universis episcopis direximus II, 39, suos homines dirigens episcopis III, 2; (*contra* II, 47 ego te ad illum direxi); Maximam propriae voluntati dimisit I, 35; dimittit vos ecclesiis et domibus vestris III, 17; ne maritum consiliis acrioribus (= ad consilia) adversus tyrannum armasset II, 12; dei populo (= ad populum) verbum facere II, 8, verbum admonitionis fratribus facere II, 28; populo tractare II, 4. *Etiam insolentiora sunt haec* III, 46 aquam corpori spargit, III, 25 pelles corporis lateribus dorsoque videres et ventri pendere *etc.*

dealbare I, 7.

debite: II, 96 in quem credere iubeor, ei etiam debite supplicabo.

decursae (*i. e.* descriptae, enumeratae) superius multarum inlationes III, 13.

defendere = obtinere, sibi vindicare: I, 13 Valentiniano adhuc imperatore reliquas licet iam exterminatas provincias defendente: post cuius mortem totius Africae ambitum obtinuit (Geisericus) nec non et insulas maximas . . superbia sibi consueta defendit.

demonstrare: II, 30 quare ita abiecte ambulas; vel qua ratione huc pergere demonstraris? = φαίνῃ.

deorsum I, 43 capite deorsum (*i. e. kopfabwärts*) dum ad unum penderet pedem *etc.*

despicare, *i. e.* dirumpere, effringere (*italicum* spezzare?) I, 8 ubi ministerium ignis minus valuerat, tectis admodum despicatis pulcritudinem parietum solo aequabant. III, 48 presbyteri eorum cum armatorum manu nocturnis temporibus vicos vel oppida circuibant, et sic despicatis postibus ianuarum . . animarum praedones intrabant; *simillime Rufinus* (*Eusebii eccles. hist.* III, 6) repente despicatis foribus praecipites irruebant. *In glossario mediae et infimae latinitatis* (II, *p.* 880 *ed. Henschel*) *citatur s. v.* Dispicare *Papias*: Dispicatus, decoratus (decoriatus?), ruptus.

dextrales *sc.* secures I, 4.

diacones *in casu accusativo* II, 16. 26. *Pass.* 15, *item* subdiaconem III, 30; *cf. Roensch, Itala p.* 262.

dicebit *i. e.* dicet III, 36.

dignanter: II, 42 quo eius clementia dignanter (*gnädig*) agnoscat *etc.*

dignitates, magistratus, officia: comites I, 19. II, 14 (comites et nobiles). II, 28; decuriones III, 10. do-

radices intexti (intextae *codd. dett.*) I, 46, *sed* III, 58 antiquas radices.
reconciliare *sensu ecclesiastico:* III, 20 non baptizetis neque ordinetis aut aliquem reconciliare praesumatis, *i. e. aliquem peccatis absolvere dataque eucharistia salvare* (*Papencordt p.* 281 *not.* 1 *locum prave intellexit*); *cf.* II, 34 qui nobis paenitentiae munus collaturi sunt et reconciliationis indulgentia obstrictos peccatorum vinculis soluturi?
e regione aliis pedes tenentes, *i. e.* ex adverso, contra I, 7.
relicta = vidua II, 2.
relictio, quae mortis causa appellatur III, 9.
resolutio = mors (*Auflösung*) I, 45.
responsum talem (?) dedit III, 27.
Romani = catholici I, 44; *cf. etiam* III, 62.

sabanum III. 35.
sacerdotales III, 10; *cf. Marquardt Röm. Staatsverw.* I, 369.
satagere: I, 25 statim sategit vir deo plenus universa vasa ministerii . . distrahere.
satis = prorsus, admodum: I, 11 satis impossibile est. I, 30 satis acceptus, II, 45 satis acutus.
sedere thronum II, 8, *i. e.* in throno, *ut est* II, 6.
seniores = presbyteri III, 67; *cf. Ruin. ad h. l.*
si: II, 39 quo possit agnosci, si integram fidem teneatis. II, 40 nisi a sancto Eugenio rationabilis, si cor barbarum molliretur, suggerenda daretur. III, 19 iurate, si . . desideratis. III, 66 videant si est dolor sicut dolor meus.
siccare *intransitive*: III, 50 ilico lacrimae siccaverunt, *item* III, 56.
signaculum: III, 37 non conspicio cultum signaculi mei, *i. e.* crucis.
siliquae arbor I, 45 *i. e. Johannisbrot-Baum.*
singularis foris civitatem iussus est pelli I, 40; venit (mulier) ad locum, ubi maritus singularis orabat I, 49.
sonivagus flatus II, 19.
spuria furfuris I, 20.
strata (*sc.* via) publica I, 40. III, 58.
sub eo = ea condicione II. 4; ut sub potestate mea totus mundus redigatur II, 43.
subdiaconus *cf.* diaconus.
per subreptionem, *i. e.* per fraudem III, 13 *cf. Dirksenii Man. Lat. s. v.*
subrigat ignibus, adigat bestiis III, 27, *i. e.* ignibus torqueri me iubeto, *si lectio est integra.* (*an* subigat?)
suggerere: I, 35 ex ordine ille cognatus, ut gestum erat, suggerit (*i. e.* refert) regi. II, 8 suggerunt (*i. e.* suadent) regi de illo, ut suum nequaquam sederet thronum. II, 24 suggerunt ei domestici sui dicentes. II, 27 suggessimus ut a suis rex peteretur, II, 41 quod (praeceptum) nos venerabiliter accepisse suggessimus, *i. e.* respondimus. II, 48 suggerit (Felix) cuidam diacono, ut eum episcopo nuntiaret. III, 45 suggerente sibi diabolo cogitat aliud. III, 38. 39 *etc.*
suggerenda = suggestio: II, 40. 42.
suggestio: *Pass.* 3 accipiens tyrannus . . serpentinam suggestionem (= consilium, *Einflüsterung*) feralibus edictis uno tempore totam coepit Africam commovere. II, 6 quam suggestionem (*i. e.* declarationem) legatus accipere neglexit. II, 43 cum haec suggestio offerretur. III, 16.
superstitio = religio *sive* fides III, 8.
suspensionis altitudo = alta suspensio III, 31.

tam — sed et: II, 5 tam episcopus qui ordinatus fuerit . . sed et alii episcopi . . iubentur inter Mauros mitti.
tanti = tot III, 67 *cf.* quanti.
tendicula, *i. e. instrumentum* (*lignum*) *quo vestimenta suspenduntur:* III, 36 perdidisti clamidem (chlamydem), quam in tela virgineorum membrorum decem mensibus texui et tendiculae (*i. e.* in tendicula) crucis extendens aqua mundavi; *cf. Senecae Nat. quaest.* I, 3, 2 idem videbis accidere, si quando volueris observare fullonem: cum os aqua implevit et vestimenta tendiculis diducta leviter adspergit, apparet varios edi colores in illo aëre adsperso.
teneri ad poenam *i. e.* puniri III, 11.
texi *et* texui *confusa* III, 36 chlamydam, quam in tela texi (*sic libri pro* texui). *contra BLV* III, 48 alii sese . . cilicio lugubri texuerunt, *at iidem* III, 35 *recte* texerat.
thesaurum: I, 32 suis fratribus persuasit, ut thesaurum, quod invenerat, haberent utpote germani communem (commune?) *cf. Roensch Itala p.* 271.
titulare = inscribere *Pass.* 8.
tractare populo II, 4 = ὁμιλεῖν τῷ πλήθει, *apud populum contionari; item absolute ibid.* liberum arbitrium habeatis in ecclesiis vestris missas agere vel (*i. e.* et) tractare (*predigen*); *cf.* I, 11 tractatus populares, quos Graeci homelias vocant.
transvadans facili transitu per angustias maris I, 1; *cf. Ezech.* 7, 5 (*secundum Vulg.*) qui (torrens) non potest transvadari.
transversor (*v. l.* transgressor) legis III, 71.
triduanus *Pass.* 15.
trisulcis, *i. e.* trisulcus *Pass.* 3.
trudere aliquem exilio I, 16. 22. III, 34 (detrudere exilio *Pass.* 4).
truncare capite, *i. e.* caput praecidere I, 44.
truncum quoddam (*casu accusativo*) II, 27.

ubi = quo: II, 10 ubi omnes cum gaudio pergentes, II, 27 qui eum perducant ubi ego praecepi, II, 32 ad iter, ubi destinati fuerant, praeparari. III, 16 ubi reverterentur iam nequaquam fuerat. III, 17 ubi cum venissent. — III, 47 ubi (*i. e.* cum) eos peremissent. — III, 51 ubi (*i. e.* tunc) haeretici mendacii sui conscii fallaciam suam colorare minime potuerunt.
ultroneum se . . talibus passionibus dare II, 33, *cf. Roensch, Itala p.* 123.
unus *pleonastice additum sive articuli indefiniti vicem gerens* I, 20 quaeso ut nunc unus panis mundissimus adferatur. I, 41 lector unus; II, 21 ecce subito venit unus asinus. II, 30 conspicimus mulierculam . . manu infantulum unum tenentem; *cf. Roensch, Itala p.* 425. — in unum = simul, una *Pass.* 7.
urbici captivi, *i. e.* captivi Roma abducti I, 27; *cf. Optat. de schism. Don.* I, 9 a Zephyrino urbico, *i. e.* Romanae urbis pontifice.
ut: II, 28 quid vobis videtur, ut (= quod, cum) ita pertinaces sitis?
ut quid (= ἵνα τί) taliter affligimur? III, 16; *cf. Roensch l. c.* 253.
uterque = quisque III, 60.

vanescere = irritum fieri I, 43.
vel = et: II, 8. III, 52 mares (viri) vel feminae, II, 19 feminam vel masculum, III, 51 cum ipsa vel maritus carceris custodia tenerentur, *Pass.* 5 monasteria virorum vel puellarum sanctarum, I, 2 *et* 4 servi vel domini, 1, 35 filios vel domesticos; II, 34. III, 58 viae (stratae) vel semitae, III, 32 in illis plateis vel vicis, II, 48 vicos vel oppida circuibant, III, 48 circumeuntes oppida, vicos vel singulas urbes, I, 8 magnarum aedium vel domorum, I, 14 de suis ecclesiis vel sedibus; I, 7 cameli vel alia genera iumentorum, I, 13 insulas maximas, Sardiniam, Siciliam . . vel alias multas . . defendit. I, 42 Tunuzada, Galibus vicu Ammoniae vel aliis in locis, III, 58 radices herbarum vel quisquilia alia requirentes, *Pass.* 8 promittens honores . . vel alia multa; III, 26 quantitatem martyrum vel etiam (= et etiam, *ut est* III, 8) confessorum inpossibile est homini supputare, III, 57 iuvenum, senum . .,

---

Typis expresserunt Breitkopf et Haertel Lipsienses.

MONVMENTA
GERMANIAE
HISTORICA

INDE AB ANNO CHRISTI QVINGENTESIMO
VSQVE AD ANNVM MILLESIMVM
ET QVINGENTESIMVM

EDIDIT

SOCIETAS APERIENDIS FONTIBVS
RERVM GERMANICARVM MEDII AEVI

AVCTORVM ANTIQVISSIMORVM TOMI III PARS POSTERIOR

CORIPPI LIBRI

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
MDCCCLXXVIIII

CORIPPI

AFRICANI GRAMMATICI

LIBRI QVI SVPERSVNT

RECENSVIT

IOSEPHVS PARTSCH

ADIECTA EST TABVLA

BEROLINI

APVD WEIDMANNOS

MDCCCLXXVIIII

I.

Vandalorum gentem vigore insito magis quam numero valentem centum fere per annos Africae dominationem bello arreptam tenuisse nemo non mirabitur, qui et hostium non semel per mare advolantium opes et indigenarum, quos Vandali oppresserant, naturam, mores, vires pernoverit. Atque Afri quidem non modo bonorum magnae partis possessione deturbati, sed propter fidem veterem catholicam constanter retentam acerbissime vexati quanto in odio Vandalos habuerint, Victoris Vitensis historia docet. Mauros, qui ne Romano quidem imperio florente Africae regiones egregie cultas vastare veriti erant, invasionibus nec paucis neque infelicibus primum provincias longius remotas Mauretanicas Numidiaeque partem meridionalem Vandalis surripuisse, deinde Tripolitanam etiam Byzacenamque temptantes Vandalorum opes tantis cladibus labefactasse, ut civili discordia debilitata gens haec fortissima a parvo Belisarii exercitu superari subigique posset, brevibus admodum ac fere in transcursu factis scriptorum paucorum mentionibus constat[1]. Sed unum librum fortuna prospera nobis servavit, e quo cum Africae totius qui fuerit Vandalorum dominatione collabente collapsaque status, comperiamus, tum populorum Mauricorum, qui Vandalicae gentis interitus primi praecipuique auctores fuerunt, de sedibus, opibus, moribus notitiam uberiorem hauriamus: Corippi Iohannidem. Quem librum Vandalorum res perquirentibus minime neglegendum cum ab hoc corpore abesse noluerint viri doctissimi et illustrissimi, qui historiae

1) Procop. de b. Vand. I 8. 9. Ioh. Malal. Chronogr. XVIII p. 459 ed. Dind.

Germanicae fontes studiis iteratis colligere limpidioresque litterarum studiosis tradere curant, e re me facturum speravi, si Corippi libris recensis — nam ne alterum quidem eiusdem carmen in laudem Iustini compositum a Iohannide recte separari potuit — non modo pauca de vita auctoris et de codicibus ad hanc editionem adhibitis, sed etiam rerum, quae Iohannide adumbrentur, narrationem succinctam praemisissem. Ac temporibus quidem et locis maxime, quibus Vandali, Mauri, Byzantii inter se conflixerint, indagandis operam dedi, cum et chronologiam et topographiam rerum tunc in Africa gestarum crepusculis quibusdam ac paene tenebris obfusam esse in Corippo legendo satis superque intellexissem.

Belli Maurici quae sit origo, quaerenti Iohanni magistro militum Caecilides tribunus longiore illa in oratione (Ioh. III 54—IV 246), qua res ante Iohannis adventum in Africa gestae enarrantur, respondet Vandalis dominantibus diu florentem Africam non modo bello, sed belli etiam suspicione liberam fuisse, donec Antalas, Maurorum Byzacenorum regulus, Africae pestis nasceretur. Qui cum ab anno vitae septimo decimo rapinas agere coepisset (III 156), triginta annos natus Africam populationibus tantis vexavit, ut tunc iam mergi Africae fortunae viderentur.

III 73 usque ad ter denos Antalae floruit annos
nascentis.

Quod tempus his verbis poëta indicaverit, dubitare vix possumus versibus, qui paullo infra sequuntur, inspectis:

III 184 iam tempus miseros (*scil.* Vandalos) fatis urguebat acerbis,
regnaque centeno properans iam fregerat (*i. e.* frangebat) anno.
tunc primum in nostris urbes succendere terris
et populare casas et campis currere Frexes
coeperat. . . . .
195 tempore Vandalici perierunt gaudia regni
nostra.

Insequitur (III 198—261) descriptio cladis illius maximae, qua Hilderici regis exercitum Antalas afflixit. Ab ea igitur Africae calamitates incepisse Corippus sibi persuaserat. Iam vero cum pugnam illam a. p. Chr. n. 530 commissam esse satis constet, Antalam anno 500 natum esse, anno 517 primum ad populationes descendisse putabimus[2]).

Antalae victoria Hilderici regnum subvertit. Vandalorum enim exercitus victus ubi Carthaginem revertit, regi senectute confecto imperium abrogavit eiusque in locum Geilamirum[3]) elegit. Subitam hanc rerum Vandalicarum mutationem iure factam esse

2) Aliter Corippi locum III 73 accepit Mazzucchellius, qui poëtam de Africae malorum initio loquentem Solomonis magistri militum exitium respexisse arbitratus Antalam anno 513 natum esse, anno 530 ad agros populandos processisse eodemque iam anno Vandalorum exercitum magnum fudisse, anno denique 543 Solomonem oppressisse contendit. Cui sententiae Corippi ipsius verba adversantur. Neque enim a. 543, sed a. 544 Solomonem periisse e Iohannidos II 35 III 290 elucet. Quamquam hoc errore intellecto tota viri doctissimi computatio corruit, altero etiam eam pede claudicare demonstrasse iuvabit. Annos septemdecim natum Antalam iam Hilderici exercitum vicisse nos credere vetat poëta ipse, qui a. aetatis septimo decimo puerum primum ovilia temptasse, oves singulas rapuisse, pedetemptim deinde ad furta maiora processisse narrat. III 171 'tempore iam ex illo saevis adulescere furtis incipit'. Annis demum compluribus peractis cum maiore praedonum manu Byzacii agros vastare et vel Vandalorum cum catervis confligere ausus est.

3) Nominis haec forma Geilamir, qua Corippus utitur, in nummis etiam Vandalorum exarata est. Vt huius ita aliorum nominum Vandalicorum formas genuinas a Corippo servatas esse intellexerunt Fr. Dietrich Die Aus-

negans Iustinianus Geilamiro, qui pacis condiciones omnes reiecerat, bellum intulit[4]. Vandalorum exercitu duobus proeliis victo, rege ipso Geilamiro capto totum regnum Vandalicum ita imperio Byzantio adiecit, ut dioeceseos in formam redactum in septem provincias divideret: Zeugitanam, Carthaginiensem, Byzacenam, Tripolitanam, Numidiam, Mauretaniam, Sardiniam. Praefecto praetorio Africae, qui totam dioecesim administrabat, et consulares, qui quattuor, quas priores nominavi, provinciis praefuerunt, et ceterarum trium praesides parebant. Armatae militiae, quae fines a Maurorum incursionibus defendebat, provinciarum singularum limiti adiacentium duces praefuerunt. Ac ducem quidem Tripolitanae provinciae in Leptimagnensi civitate, Byzacenae Capsae et in altera Lepte, Numidiae Constantinae, Mauretaniae Caesareae interim sedes habere imperator iussit[5]. Byzacenae provinciae duci sedes duas imperatorem dedisse, alteram limitaneam, maritimam alteram provinciae huius magnitudine situque perpensis non est quod miremur. Sed Leptim minorem, quod oppidulum et natura parum munitum et difficili navigantibus aditu fuisse constat[6], ceteris oppidis maritimis praetulisse Iustinianum brevi post paenituit. Neque enim dubitari potest, quin ducis Byzaceni sedes in urbem provinciae splendidissimam, Hadrumetum, translata sit, quae egregie a Iustiniano munita eius in honorem Iustinianopolis appellata est[7]. Hadrumeti anno 545 Himerium Byzacii ducem (τὸν πάντων ἄρχοντα τῶν ἐν Βυζακίῳ στρατιωτῶν) constitutum esse Procopius et Corippus testantur[8]. Eandem urbem milites omnes Byzaceni, qui Guntaritho Africae dominationem usurpante fidem imperatori servaverant, tenuerunt. Etiamtum unum ducem (Marcentium) Byzacio toti praefuisse e Procopii narratione satis elucet[9]. Anno autem insequenti Byzacii limitem, cui et ab occidente sole et a meridie hostes imminebant, Iohannes magister militum duobus ducibus custodiendum tradidit. Iohannidos enim VI 49 praesidia per provincias disponentem magistrum haec dicentem facit Corippus:

Byzacii geminis ducibus sit maxima cura
Massylas acies acie turbare sequaci,
sollicitis tristes gladiis urguere phalanges,
et procul a nostris expellere finibus hostes.

---

sprache des Gothischen während der Zeit seines Bestehens. Marburg 1862 p. 43. 53. 65. 72. 78 et Maur. Haupt Opusc. philol. III p. 616.

4) Ioh. III 262—266 I 366—391 III 14—22 Proc. b. Vand. I 9. 10.

5) Cod. Iust. I 27 de officio praefecti praetorio Africae et de omni dioeceseos statu 1. 2. Enuntiatum, quo septem provinciae nominantur, sic constituendum esse arbitror: 'septem provinciae cum suis iudicibus disponantur, quarum Zeugi et, quae proconsularis antea vocabatur, Carthago et Byzacium ac Tripolis rectores habeant consulares; reliquae vero id est Numidia et Mauretania et Sardinia a praesidibus cum dei auxilio gubernentur'. Quamquam Zeugitanam et Carthaginiensem provinciam secretas esse nemo non mirabitur, tamen lectioni 'Zeugi et quae' codices omnes ita favent, ut, num iure editor doctissimus Paulus Kruegerus coniecturam 'Tingi et quae' receperit, vehementer dubitem. Satis quidem constat (Cod. Iust. I 27, 2. Proc. b. Vand. II 5) anno 534 post Geilamiri cladem Iohannis armigeri expeditione castellum Saeptum, quod prope Tingim ad fretum Gaditanum situm erat, a Byzantiis occupatum esse. Cum autem soli huic castello nomen 'provinciae Tingitanae' inditum virumque consularem praefectum esse credere nequeam, provinciae Mauretaniae hanc arcem additam esse suspicor. Proconsularis autem provincia in provincias duas Zeugitanam et Carthaginiensem divisa esse videtur.

6) Stad. mar. magni § 113 Geogr. Gr. min. ed. C. Mueller I p. 469 πόλις μικρά ἐστι· καταφανῆ ἔχει βράχη· καὶ ἡ καταγωγή ἐστιν ἐπὶ τῇ πόλει δύσκολος πάνυ.

7) Proc. de aedif. VI 6.

8) Proc. b. Vand. II 23 Cor. Ioh. IV 8. 64.

9) Proc. b. Vand. II 27 Μαρκέντιον, ὃς τῶν ἐν Βυζακίῳ καταλόγων ἦρχεν.

Quorum ducum alterum Hadrumeti resedisse non est quod negemus, alterius sedem in limitis ipsius urbe quadam munita, forsan in una e quattuor illis, quas Procopius memoravit[10], fuisse suspicari licet.

De finibus provinciarum Africanarum aetatis Iustinianae pauca comperta habemus. Non ubique Iustiniano id quod expetebat contigisse, ut ad fines veteres imperii Romani limes proferretur, constat. Mauretaniam enim non Tingitanam tantum, sed etiam Caesariensem totam praeter ipsam urbem Caesaream Mauri tenebant, ut ne via quidem pedestris, qua Caesaream iter facerent, Byzantiorum esset, sed navibus tantum inter hanc urbem, cuius moenibus provincia Mauretania tota conclusa erat, et Carthaginem commercium fieret[11]. Mauretaniam Sitifensem anno p. Chr. n. 539 Solomo vectigalem fecit, cum bello prospero montis Aurasii regem Iaudam superasset. Sed regio illa longius a Carthagine distans nescio an paullo post Solomone interfecto plenam libertatem recuperaverit. Ceterarum provinciarum maior sane pars, quae regiones maritimas, agros planos culturae aptissimos urbesque fere omnes continebat, a Poenis et Romanis per longa saecula occupata Byzantiis parere nunquam recusavit. Sed Mauri, qui asperioribus maxime et montanis locis medias per provincias dispersi habitabant, bello ingruente non semel cum barbaris limitem transgressis agros depopulati esse, milites insidiis temptasse, quin etiam acie instructa cum Byzantiis conflixisse videntur. Non modo ultra limitem, sed mediis in provinciarum finibus hostes illos sedes habuisse, quibuscum vario Marte Iustiniani exercitus saepe arma contulerint, cum aliis e testimoniis comperimus, tum e Corippi loco eo, ad quem explicandum iam transeo.

Populorum Mauricorum nomina, sedes, mores indaganti nescio an nullus veterum locus pluris faciendus sit initio libri secundi (II 28—161) Iohannidos, quo Corippus gentes rebelles recenset[12]. Neque enim nominum casu quodam congestorum mixtorumque farraginem effundit, sed via atque ordine certo procedens gentes affinitate, sedibus, moribus inter se iunctas complectitur, diversas separat. Ne obiter quidem versus illos inspicientem latere posse arbitror, in tres partes a poëta gentes omnes dividi. Duobus enim locis, post versum 84 et post versum 137, oratio ita inciditur, ut ad aliam terrarum Mauricarum partem transire Corippus videatur. Iam vero singula quaeque, in quantum possumus, perquirentes facile intellegemus primum II 28—84

---

10) Procop. de aedif. VI 6 κατὰ δὲ τὴν μεσόγειαν ἐς τῆς χώρας τὰ ἔσχατα, ἵνα δὴ αὐτὴν βάρβαροι προσοικοῦσι Μαυρούσιοι, ἐπιτειχίσματα κατ᾽ αὐτῶν πεποίηται δυνατώτατα, ἐξ ὧν δὴ οὐκέτι οἷοι τέ εἰσι καταθεῖν τὴν Ῥωμαίων ἀρχήν. πόλεις τε γὰρ τὰς ἐνταῦθα οὔσας ἐν ἐσχατιᾷ τῆς χώρας ἑκάστῃ τείχεσιν ἐχυροῖς ἄγαν περιβαλών, αἷς αἱ προσηγορίαι Μάμμης τε καὶ Τελεπτή, Κούλουλις, καὶ φρούριον τειχισάμενος, ὅπερ καλοῦσιν οἱ ἐγχώριοι Αὐμετέρα, ἐχεγγύους ἐνταῦθα φρουροὺς στρατιωτῶν κατεστήσατο.

11) Proc. b. Vand. II 20 fin.

12) Loci totius partitione et conexu parum perspectis primum Mazzucchellius in editionis adnotationibus, deinde Comes Car. Oct. Castiglioni Mémoire géographique et numismatique sur la partie orientale de la Barbarie suivi de recherches sur les Berbers Atlantiques Milan 1826 p. 91—120 versus nonnullos ita interpretari conabantur, ut locorum situs gentiumve sedum parum curiosi, nominum similitudines solas captantes, quidquid cogitantibus in mentem inciderat, in medium proferrent. Quam explicandi rationem quamvis iam anno 1874 improbaverim, quo totum locum eiusque divisionem in Hermae volumine nono (Beiträge zur Erklärung und Kritik der Iohannis des Corippus p. 293 sq.) illustrare studui, tamen quibusdam in rebus tunc modo Mazzucchellii lectionibus perversis modo mea audacia in errores inductus sum. Ne nimis haec disputatio incresceret, nec meos illos neque aliorum interpretum lapsus nunc memoravi, sed ubicunque res peracta ac bene stabilita mihi videbatur, interpretationem veram protulisse satis habui.

Mauros Zeugitanos, Byzacenos Syrtisque minoris accolas, deinde II 85—138 Mauros Syrtis maioris litora habitantes enumerari, addi postremum II 140—161 Numidiae meridionalis regionisque Arzugitanae populos.

Initium, ut par erat, a belli Maurici auctore potissimo poëta capit, Antala eiusque a populo Frexensi, cuius nomen in regionibus Byzacii interioribus ne nunc quidem prorsus evanuit. In confiniis enim regni Tunetani et provinciae Algericae inter Thevesten (Tebessam) et Thelepten (Hausch el Kima prope Ferianam) etiamnunc populus Mauricus Fraschisch vagatur[13]. Antalas regnum parvum a patre Guenfan acceptum callide auxit. Cum enim ceterae gentes Mauricae Byzacium incolentes rebellionibus irritis vires exhaurirent et vel sedibus suis cedere cogerentur, ipse decem per annos plenos Byzantiis ita fidem servavit, ut Maurorum omnium in Byzacio commorantium dominatio ei contingeret[14]. Veri igitur simillimum est e populis Mauricis, quos post Frexes Corippus memorat, complures Antalae paruisse. Ac de ceteris quidem, quorum nomina (Silvaizan, Silcadenit) neque apud Corippum alibi neque apud alium ullum scriptorem inveniuntur, pro certo quidquam statuere quis ausit? Sed unum saltem populum Naffur, quem Corippus cum Frexensi iunctum memorare fere solet (Ioh. II 43. 52 III 187. 189 VII 384 VIII 648?), Antalae dominationi addicere nemo dubitabit. In Byzacii enim parte orientali et meridionali hic populus saeculo etiam p. Chr. n. IX⁰ exeunte sedes habuit[15].

Sequuntur — nescio, an quis miretur — Mauri Zeugitani,

qui Gurubi montana colunt vallesque malignas,
Mercurios colles.

Mercurii promontorium (nunc Ras Addar)[16] oppidumque inde haud longe distans Curubim (nunc Gurba)[17] his versibus denotari iam Mazzucchellius intellexit. At populi, quos exinde v. 62. 66 poëta nominat (Silvaizan, Macares, Silzactae, Caunes) utrum ad eandem provinciam Zeugitanam pertinuerint nec ne, equidem prorsus ignorare me fateor. Nominum similitudines captantem iuvabit forsan Mauretaniae Caesariensis Maccuras et Machures, Mauretaniae Tingitanae Caunos Oceano vicinos apud Ptolemaeum invenisse[18]. Sed aliis interpretandi adiumentis destitutus solis his nominibus confidere ego non audeo[19]. Immo, num vere populos illos Mauritanos Corippus

---

13) H. Barth. Wanderungen durch das pun. und kyren. Küstenland Berlin 1849 p. 240. 284. V. Guérin Voyage archéologique dans la régence de Tunis Paris 1862 I p. 307. Ch. Féraud Notes sur Tébessa Rev. Afr. XVIII 1874 p. 453. Carte de l'Algérie d'après les cartes de l'état major et les documents du ministère de la guerre. 1 : 1,100000 Paris 1862.

14) Proc. b. Vand. II 12 fin. II 21 Ἀντάλας δὲ, οὗπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λόγοις ἐμνήσθην, ἅτε Ῥωμαίοις πιστοῦ διαμεμενηκότος, καὶ δι' αὐτὸ μόνου ἐν Βυζακίῳ Μαυρουσίων ἄρχοντος.

15) al Iaqubi ed. vert. de Goeje. Lugd. Bat. 1860 p. 56 'Tripoli relicta intras in regionem tribus Nafusa, quae ex termino meridionali ditionis Tripolitanae ad viciniam Al Kairoanis se extendit'.

16) Mela I 34 Plin. n. h. V 4, 24 Ptol. IV 3, 8 Proc. b. Vand. I 6.

17) Col. Iul. Curubis in inscr. Wilmanns 2332. Plin. n. h. V 4, 24. It. Ant. p. 56, 7 57, 5. Guérin Voyage arch. dans la régence de Tunis II p. 241—244.

18) Ptol. IV 1, 10 Καῦνοι. IV 2, 19 Μακκοῦραι. IV 2, 20 Μαχοῦρες. — Ceterum Macares memorantur Timothei Gazaei περὶ ζῴων fragmento. Haupt Opusc. philol. III p. 300 εἰσὶν ἄλλαι μικραὶ (σφίγγες) περὶ τὴν γῆν τῶν Μακάρων.

19) Non temere gentium nomina similia confundenda esse uno exemplo demonstrasse sufficiat. Populi Frexensis sedes indagantes nescio an Fraxinensis gentis in Mauretania Caesariensi habitantis mentionem (Inscr. Wilmanns 69. 1636) arripuissent, nisi certo Procopii testimonio Antalae gentem Frexensem in Byzacio sedisse constaret.

designaverit, vehementer dubito. E regionibus enim tam longinquis, quas Byzantiorum exercitus multos per annos ne attigerant quidem, Mauros in provinciam Byzacenam praedationibus diuturnis exhaustam accurrisse vix crediderim. Erunt forsan, qui de Mauretania hic loqui Corippum e versibus insequentibus demonstrare posse sibi videantur, quibus montium quorundam altorum, Agalumni

'nubibus in mediis celsum qui ferre cacumen cernitur',

et Macubii 'caeli sidera sustentantis' poëta mentionem facit. Satis quidem constat tota regione Zeugitana montem nullum metris 1400 altiorem inveniri, Numidiae montes usque ad metrorum 2500, Mauretaniae Tingitanae usque ad 3500 metrorum altitudinem eminere. Sed verbis, quibus poëta utitur, montium illorum, quos scriptorum aliorum nemo nominavit, altitudo non tam accurate definitur, ut Zeugitanae Numidiaeve montes poëtam denotasse negare liceat. Ac mihi quidem — quamquam hanc quaestionem profligatam exhaustamque non censeo — tres causae haud spernendae, quominus ad Mauretaniam Corippi hos versus referam, obstare videntur. Primum Mauretaniae populos bellis, quae Mauri Byzaceni et Syrtici cum Byzantiis tunc gesserunt, sese immiscuisse nec Procopius aliusve ullus scriptor memoriae prodidit, nec rebus omnibus perpensis per se veri simile videtur. Deinde mirum sane esset Corippum, qui gentes Mauricas recensens non semel, quam longe remotis e regionibus Romanorum hostes accurrissent, adnotavit[20], Mauretaniae Tingitanae populos, qui omnium longissime a Byzacio aberant, ita memorasse, ut nec spatium ingens eos permigrasse adderet, nec Oceano tenus Mauros tantum non omnes Romanis infestos fuisse memoraret. Oceani autem Atlantici, Atlantis montis, Mauretaniae Tingitanae certam ac manifestam mentionem tota Iohannide frustra quaesiveris. Denique loci totius, in quo explicando versamur, naturam respiciens quis non viderit, quam arte et cum Zeugitanis, qui ante, et cum Syrtis minoris accolis, qui post eos memorantur, populi isti, quorum de sedibus ambigimus, a poëta coniungantur? Mauris enim, qui Mercurii promontorium Curubimque incolebant, memoratis ne verbo quidem ullo iam ad aliam prorsus terrarum Mauricarum partem se transilire poëta indicat. Item montibus illis Agalumno et Macubio breviter descriptis eodem in enuntiato statim ad populos, qui Byzacii Tripolisque in confinio Syrtis minoris ad oras sedes habebant, se convertit.

E populis enim quattuor, quorum nomina versum 75 complent,

Astrices, Anacutasur, Celianus, Imaclas

duorum sedes sat bene novimus. Nominis Imaclas si primam litteram *i*, qua praefixa Mauri pluralem numerum significant[21], dempseris, facillime intelleges gentis eiusdem hic mentionem fecisse poëtam, quam ipse III 410 Mecales[22], Herodotus Machlyes, Ptolemaeus Machryes appellavit[23]. Machlyes autem inde a temporibus antiquissimis

---

20) Ioh. II 74. 85.

21) Hanoteau. Essai de grammaire de la langue Tamachek. Paris 1860 p. 15.

22) Corippum eiusdem nominis formis duabus (Imaclas, Mecales) usum esse ne quis miretur, iam hic memorare liceat similiter populum Syrticum celeberrimum modo Ilaguas, modo Laguantan a poëta appellari. *cf.* p. XII.

23) Herod. IV 178. Ptol. IV 3, 26.

inter Syrtim minorem et Tritonis lacum habitasse inter omnes constat. Eandem fere regionem Astrices incoluisse, quos Syrti minori vicinos iam Ptolemaeus novisse videtur[24], ipsa Iohannide certiores fimus. Pugnam enim, qua Astricum in finibus Iohannes magister militum a populis Syrticis victus est, iuxta Syrtis minoris litora haud procul a Tacape commissam esse p. XXXII demonstravi, ubi de Iohannis expeditionibus agens versus II 77—84, qui ad cladem illam Byzantiorum pertinent, explicavi.

Versu deinceps 85 poëta novo quasi impetu ad aliam gentium Mauricarum partem recensendam pergit, ad populos Marmaridum (v. 138) Syrtis maioris accolas, quos cum alibi tum hoc nostro loco a ceteris Mauris ita separat, ut non sedibus tantum, sed etiam origine, moribus, superstitione inter se artius quam aliis cum Mauris coniuncti fuisse videantur. Non Antalam, Byzacenorum regem, summum ducem sequuntur, sed Ierna, dei Gurzil sacerdos[25], eoque interfecto Carcasan[26] Marmaridis omnibus praeest. Seorsum a ceteris Mauris pugnam et parant[27] et ineunt[28]. Nec ceteris Mauris — Corippo si fidem habemus — eadem, quae Marmaridis, erat castrorum muniendorum bellandique ars. Apud Corippum enim Marmaridae soli camelis, bobus, pecoribus colligatis vivos illos castrorum muros construunt, in quibus magnam victoriae salutisque spem Mauri ponebant[29]. Maior forsan differentia inter Marmaridas Maurosque occidenti magis soli obnoxios appareret, si accuratius Maurorum religiones novissemus. Constat sane Mauros omnes Ammonem summum deum coluisse[30]. Sed ceterorum deorum, quos Corippus nominat, cultus utrum apud omnes Mauros an apud partem tantum viguerit, parum exploratum est. Ac saepius quidem paullo ceteris[31] Gurzil deus, Ammonis filius, memoratur. Nec casu factum putaverim, ut ubique Marmaridae, nunquam Mauri Byzaceni Zeugitanive hunc deum coluisse dicantur. Marmaridum rex Ierna summo Gurzil dei sacerdotio fungitur[32], deique huius simulacrum ne post cladem quidem acceptam deserit, sed fugiens secum domum auferre contendit[33]. Ierna interfecto cum Gurzil dei simulacrum a Romanis combustum esset[34], nihil antiquius Marmaridae habuere quam ut simulacrum novarent deique violati maiestate fisi novis viribus bellum repeterent[35]. Quibus perpensis nescio an Gurzil deum Marmaridum peculiarem fuisse statuere liceat[36].

---

24) Ptol. IV 3, 27 ὑπὸ δὲ τοὺς Νιγιτίμους (qui inter Cinithios et Lotophagos a Cinype fluvio occidentem versus Syrtis oram accoluerunt) Ἀστάκουρες.

25) Ioh. II 109. IV 597. 667. 1013. 1155. 1164.

26) Ioh. VI 143.

27) Ioh. IV 597. 619.

28) Ioh. IV 627 processit geminis acies Maurusia signis.

29) Ioh. II 93—99. IV 597—618. Procopius bis huius pugnandi generis mentionem fecit: b. Vand. I 8, ubi Cabao, Maurorum Syrticorum rex, magnam de Vandalis victoriam reportasse narratur, et II 11, ubi Mauri Byzaceni contra Solomonem male rem gessisse feruntur.

30) Non modo Marmaridum dux Carcasan (Ioh. VI 145—176), sed Antalae quoque pater Guenfan Ammonis oraculum adit (III 81).

31) Mastiman, Sinifere Ioh. IV 681. 682. VIII 305—309.

32) Ioh. II 109. IV 667.

33) Ioh. IV 1138—1144.

34) Ioh. IV 1145. 1146. VI 116.

35) Ioh. VI 207.

36) Tauxier La religion des taureaux divins en Afrique Rev. Afr. XXI 1877 p. 185—197.

Marmaridum inter populos primum locum is tenet, qui tenacius omnibus bellum Mauricum aluit, crebriusque ceteris a Corippo memoratur. Cuius gentis nomen formis pluribus a poëta usurpatur. Atque una quidem

Leucada Ioh. III 294

non plus semel invenitur. Saepius multo duae aliae formae occurrunt varie a librariis corruptae. Quarum altera, littera *i*, qua Mauri pluralem numerum significant[37], praeposita, quattuor prioribus libris ubique

Ilaguas II 478 IV 374 sive
Hilaguas II 87. 96. 106. 210. 345,

tribus posterioribus semper

Ilasguas VI 108. 195. 238. 437. 454. 462. 469. 604 VII 383 VIII 580. 647.

scribitur. Tertia forma, quae littera *n*, alio pluralis numeri signo[38], terminatur,

Laguantan I 467 VII 535
Laguanta IV 48
Ilaguaten IV 797
Languantan IV 85. 629 in margine. VIII 474
Languentan I 144
Languatan IV 629. 815 VIII 434

scribitur. Ac Mazzucchellius quidem arithmetica computatione facta formas Ilasguas et Languantan ceteris praetulit. Mihi vero in tanta codicis inconstantia primum id tenendum videtur, ne nominis eiusdem formae duae nimis inter se discrepent, deinde ut cum formis ab aliis scriptoribus usurpatis conveniant. Iam Procopii codices, quorum de lectionibus vir doctissimus Guilelmus Meyerus Monacensis me certiorem fecit, plerumque Λευᾶθαι vel Λευάθαι, semel (b. Vand. II 21 p. 502) Λευκάθαι, semel (hist. arc. 5 p. 41) Λευέθαι exhibent. In codicibus deterioribus singulis locis lectiones Λεβάψαι, Λεβάνθαι, Λεμάνθαι, Λεμάθαι inveniuntur. Scriptores Arabes omnes Luata vel Lewata vel Lowata scribunt[39]. Quibus formis perlustratis nomina a Mazzucchellio sancita Ilasguas et Languantan cum inter se parum convenire, tum a formis ab aliis scriptoribus commendatis nimis abhorrere ratus ego formas Ilaguas (*adj.* Ilaguantensis VI 166. 278) et Laguantan potiores habui, quae formae in prioribus Iohannidos libris valent, in posterioribus demum mendis inveterascentibus obscurantur.

Sedes populi Ilaguantensis Iustiniani tempore magnae Syrtis litorum partem certe maiorem complectebantur. 'Finibus occiduis' Tripolitanam provinciam attingebant[40]. Haud longe a Lepti magna hos fines afuisse inde forsan colligere licet, quod Ilaguantenses cum Romanis de pace confirmanda acturi hanc urbem magno cum exercitu

---

37) Hanoteau Essai de grammaire de la langue Tamachek p. 15.

38) Hanoteau ibidem p. 19.

39) al Iaqubi ed. vert. de Goeje p. 28. 58. Maçoudi Les prairies d'or. texte et trad. par Barbier de Meynard et Pavet de Courteille Paris 1864 III p. 241. el Bekri trad. par de Slane. Iourn. Asiat. V série. tôme XII p. 423. 456. Ibn Khaldoun trad. par de Slane I p. 171. 232. IV p. 576.

40) Procop. b. Vand. II 28 οἱ Λευᾶθαι αὖθις στρατῷ μεγάλῳ ἐκ τῶν ἐπὶ Τριπόλεως χωρίων ἐς Βυζάκιον ἀφικόμενοι. Cor. Ioh. VI 224

finibus occiduis equitum iam currere turmas
et Tripolis vastare casas.

petiverunt[41]. Orientem versus quo usque populi pollentis agri se extenderint, parum exploratum est. Saeculo quidem IX° p. Chr. n. exeunte Laguantensium fines per totam fere regionem Barcaeam ab Agdabija usque ad Catabathmum magnum pertinuisse feruntur[42]. Sed tam late nomen Laguantense Iustiniani temporibus patuisse non videtur. Praeter Laguantenses enim etiam alios populos, qui inter Syrtim maiorem et Catabathmum habitabant, Corippus memorat, Austurianos, Ifuraces, Barcaeos, Nasamones.

Artissime cum Laguantensibus apud Corippum iungi solet populus Austur[43], qui iam ducentos fere per annos modo Leptitanorum, modo Cyrenensium fines latrociniis infestaverat[44].

Tertius populus Syrticus Ifurac[45], cuius regulus Carcasan Ierna interfecto Marmaridum omnium dux summus creatus est[46], ab aliis scriptoribus veteribus non nominatur. Saeculo p. Chr. n. XII° cum Ilaguantensibus mixti Ifuraces in regione Barcaea habitasse videntur[47].

Priusquam ad ultimos Barcaeos[48], quos non sine causa v. 123 post ceteros omnes populos Syrticos nominat, poëta transit, minores quasdam gentes enumerat, v. 116 Mutunianos vel Muctunianos aliunde non notos, quos Tripolis deserta coluisse dicit, v. 117 Gadabitanos, quos Lepti magnae vicinos fuisse Procopius tradit[49], Digdigae denique, quod oppidulum Syrticum itineraria nominant[50], incolas.

Tot populorum Syrticorum inter nomina obscura ac praeter Corippum vix ulli veterum nota frustra clarissimi populi Syrtici, Nasamonum, nomen requirimus. Cuius populi neque hac in recensione gentium Mauricarum neque alio ullo librorum quinque priorum loco mentionem fecisse Corippum iure nostro miraremur, nisi poëta ipse libri VI[i] v. 195—200 Nasamones primum bello abstinuisse, post Iernae demum cladem mortemque arma cepisse enarrasset. Atque inde ab hoc tempore saepissime Nasamonum nomine Corippus utitur. Nec vero gentem certam aliquam, sed gentes omnes Syrticas hoc nomine complecti solet[51]. Qua re Laguantenses, Austurianos, Ifuraces, Nasamones illos, qui belli participes esse aliquamdiu noluerant, omnes denique hos populos Syrticos partes tantum distinctas magnae illius nationis Nasamonicae fuisse suspicor, quae inde a temporibus antiquissimis Syrtim maiorem accoluerat[52]. Est

41) Proc. b. Vand. II 21.

42) al Iaqubi ed. vert. de Goeje p. 28. 40.

43) Cor. Ioh. II 89. 91. 209. 345. IV 816.

44) Amm. Marc. XXVI 4, 5. XXVIII 6, 2. 13 Austoriani. Synes. epist. 57. 78. 104. catastasis p. 193. 224. 245. 300. 303 ed. Petav. Αὐσουριανοί. Prisci Panitae Fragm. ed. C. Mueller Frgm. hist. Graec. IV p. 98 Αὐσοριανοί.

45) Ioh. II 113. III 412. IV 641. VIII 490. 648.

46) Ioh. VI 143.

47) el Bekri trad. par de Slane Iourn. Asiat. V série. XII tôme p. 424.

48) Herod. III 13. Scylax 108 (Geogr. gr. min. ed. C. Mueller I p. 83). Ptol. IV 4, 9. Steph. Byz. s. v. Βάρκη.

49) Proc. de aedif. VI 4.

50) It. Ant. p. 65 W. Tab. Peut. VII E. F.

51) Ioh. VI 552. 589. 593. 692. VII 465. 510. VIII 95. 177. 234. 248. 274. 423. 428. 446. 639. I. Partsch. Beiträge zur Erklärung und Kritik der Iohannis des Corippus. Hermes IX p. 296.

52) Veterum de Nasamonibus locos collegit et interpretatus est Vivien de S[t]. Martin. Le Nord de l'Afrique dans l'antiquité Paris 1863 p. 45—48.

sane vir doctus, qui saeculo p. Chr. n. II° e desertis, quae Syriae et Arabiae interiacent, gentem Laguantensem in Africam immigrasse, per Aegyptum in terras Marmaricas processisse et gentes antiquitus his in regionibus sedentes oppressisse sibi persuaserit [53]). Sed migrationis talis cum neque apud scriptores temporis illius testimonia nec temporibus posterioribus vestigia ulla inveniantur, audaciam, qua somnia pro studiis veneunt, miraberis magis quam probabis.

Iam vero, ut ad Iohannidos libri secundi exordium explicandum redeamus, versu 138 gentium Syrticarum recensio finitur:

Marmaridas gentes tot pertulit Africa bellis.

Verbis deinde insequentibus se aliam prorsus terrarum Mauricarum in partem non orienti soli, sed occidenti magis obnoxiam transilire poëta diserte profitetur:

quis miseram superesse putet? non sufficit istud,
o superi! iam audax alternis surgit ab oris
adversa de parte fremens dux ille ruinas,
quas illi Romana manus per vulnera Martis
ante dedit.

Quem Maurorum regulum cladibus gravibus a Byzantiis afflictum hic Corippus significet, quaerentes nullum invenimus nisi Iaudam, Aurasii montis (Dj. Aurès) principem, quem a. 535 et 539 expeditionibus duabus felicissimis Solomo pacaverat [54]). Tamen utrum hunc an alium quendam poëta denotaverit, dubitari posset, nisi enuntiato proximo

innumerae gentes illum comitantur euntem,
quae Gemini Petram, quae Zerquilis horrida rura (colunt)

castella duo montis Aurasii memorarentur, quibus in bello cum Solomone gesto Iaudas maxime confisus erat [55]). Quin melius etiam Iaudae regnum versu 149 indicatur:

Aurasitana manus celsis descendit ab oris.

Regulo eidem paruisse dicuntur gentes,

quae nefanda colunt tristis montana Navusi
desertosque locos; nutrit quos horrida tellus
Arzugis infandae.

Quare nec montana illa Navusi longe a monte Aurasio afuisse [56]), et Arzugitanam regionem (Belad el Djerid), quae Byzacio meridiem versus contigua inde a Tripolitanae provinciae finibus 'per longum Africae limitem' extendebatur [57]), usque ad Aurasii montis radices pertinuisse putaverim.

---

53) L. Tauxier La religion des taureaux divins en Afrique Rev. Afr. XXI 1877 p. 185—197.

54) Proc. b. Vand. II 13. 19. 20.

55) Proc. b. Vand. II 19 Ζερβούλη. II 20 Γεμινιανοῦ πέτρα.

56) Ne quis Tripolitanae provinciae montem Dj. Nefusa eundem esse atque montem Navusum credat, montem illum a populo Maurico Nefusa vel Nafusa (apud Corippum: Naffur) nomen duxisse meminerit.

57) Oros. I 2 'Tripolitana provincia, quae et Subventana vel regio Arzugum dicitur, ubi Leptis magna civitas est, quamvis Arzuges per longum Africae limitem generaliter vocentur'. Aurelius episc. Carthag. apud Dionys. Exig. in Synod. Carth. can. 49 'in Tripoli et in Arzuge interiacere videntur barbarae gentes'. can. 52 'Tripolitani et Arzugitani fratres'. apud Harduinum (Acta Concil. I p. 1232) extat Epistula Aurelii Carthaginiensis episcopi ad omnes episcopos per Byzacenam et Arzugitanam provinciam constitutos. Augustini Epist. 46 (epistula Publicolae). 'in Arzugibus, ut audivi, decurioni qui limiti praeest vel tribuno solent iuvare barbari, iurantes per daemones suos'.

Postremos Maurorum omnium, quibuscum in Byzacio Iohanni concertandum erat, Corippus v. 156 Vadenses memorat:

quique Vadis tepidae[58] messes bis tondet in anno
Maurus arans.

Numidiae episcopi Vadenses duo diversae sedis in Notitia provinciarum Africae nominantur. Alterius dioecesis ubi fuerit ignoratur, alter vero eum Numidiae meridionalis locum tenuisse videtur, qui nomine antiquo usque ad nostra tempora servato nunc Badis appellatur[59]. Qui vicus quoniam ea ipsa in regione situs est, de qua Corippum hic agere constat, vix audaciae nimiae arguar, si ad eum Iohannidos versum II 156 retulerim.

Nunc, quoniam, quae Corippus et de provinciis Byzantiorum Africanis et de populis Mauricis tradit, quantum fieri potuit, aliorum scriptorum locis collectis illustravimus, ad brevem rerum in Africa gestarum, quae Iohannide memorantur, narrationem accingamur[60].

Vandalorum opes cum a. p. Chr. n. 533 corruissent, decem per annos plenos[61] Solomo (a. 534—536. 539—543) et Germanus (a. 537—539) rebus prospere gestis Africam dioecesim a Maurorum incursionibus defenderunt. Iaudas, Aurasii montis regulus, qui solus latrociniis Numidiam provinciam lacessere ausus erat, felici Solomonis expeditione a. 539 oppressus exinde pacem servavit[62]. Ne Stutias quidem rebellis, qui perfugarum Romanorum dux Africae dominationem appetebat[63], diuturno tunc tumultu pacem provinciae turbavit. A Belisario enim a. 536 ad Membressam[64], a

58) Trivultianus codex 'tepide' exhibet. Bekker 'tepido' scripsit, quam coniecturam ego in textum recepi. Sed iure optimo Theodorus Mommsenus monet versum medicina nequaquam egere, dummodo 'tepidae' scribatur.

59) Ragot Le Sahara de la province de Constantine. Recueil des notices et mémoires de la soc. arch. de la prov. de Const. XVI 1874 p. 294 scriptorum veterum et Arabum de vico Badis locos collegit. Ptol. IV 6, 32 Βαδιάθ. Tab. Peut. III F Badias. Not. Dign. Occ. XXV praepositus limitis Bazensis (*i. e.* Badiensis). Cyprian. ed. Hartel I p. 443 libri manuscripti nonnulli 'Dativus (episcopus) a Vadis', alii 'a Badis' exhibent.

60) Rerum, quas Corippus Iohannide retulit, narrationem accuratam, succinctam, elegantem invenies apud Fournel. Les Berbers I p. 95—104 Paris 1875. De opusculo alio, cuius locos paucos in notas recepi, legentibus iudicium relinquo. Inscribitur Tauxier. Notice sur Corippe et sur la Iohannide Rev. Afr. XX 1876 p. 289—299.

61) Cor. Ioh. III 289 florens haec gaudia sensit
nostra decem tellus plenos laxata per annos

62) Cor. Ioh. III 302 asper et ille semel bellum temptavit Iaudas
et tulit, ante tamen campos quam vidit apertos,
et mediis tremuit Romanos currere silvis.

Accuratius bellum Aurasitanum Procopius b. Vand. II 19. 20 descripsit.

63) Causas, quibus Stutiae seditio nata sit celeriterque increverit, Procopius b. Vand. II 14 exposuit.

64) Cor. Ioh. III 311 hunc (Stutiam) Membressa suis vidit concurrere campis,
hunc eadem petiisse fugam, cum maximus hostes
fudisset modicis victor Belisarius armis.

v. 313 pro inani codicis lectione 'mediis' Mommsenus 'modicis' restituit. Duobus enim milibus militum victoriam hanc reportasse Belisarium Procopius b. Vand. II 15 testatur. Ceterum Membressam urbem in Bagradae ripa positam m. p. L a Carthagine afuisse idem Procopius tradit. Cui cum et Itinerarium Antonini p. 45, 2—5 W. et Tab. Peut. assentiantur, ubi Membressa sita fuerit, dubitari nequit. Reliquiae oppidi nunc Medjez el Bab vocantur. Guérin Voyage arch. dans la régence de Tunis II p. 172—176.

Germano a. 537 ad Cellas Vatari[65] fugatus aliquot annos in Mauretania latuit[66]. Quamquam ne prima quidem haec Byzantiorum dominationis tempora perturbationibus bellicis omnino caruerant, tamen postea Afri calamitatibus continuis mersi summis laudibus annorum illorum felicitatem celebrabant[67].

Miseriae, quae Africae imminebat, quasi nuntius primus et auctor morbus pernicialis comparuit. Inguinum enim pestilentia illa, quae a. 541 in Aegypto orta a. 542 Asiae provincias et imperii sedem Constantinopolim vexaverat[68], Occidentem etiam totum pervasit. Atque in Africam quidem ex Aegypto non recta via per Cyrenae Syrtiumque oras pestis processisse videtur[69]. Gentes enim Mauricas, quae Byzantiorum provinciis Africanis interiacebant, a pestilentia immunes mansisse Corippus testatur[70]. Veri igitur simillimum, ne dicam certum, est, ut in Italiam, ita in Africam morbi semen Constantinopoli translatum esse. Quae urbs cum vere et aestate anni 542 aegrotaverit, pestem eodem forsan anno Africae oram maritimam attigisse, anno

---

65) Cor. Ioh. III 316 similique viros virtute necabas
Germano spargente ferum victumque tyrannum.
te Cellas Vatari miro spectabat amore,
te Autenti saevos mactantem viderat hostes.

Proc. b. Vand. II 17 οἱ στασιῶται (e regione Carthaginiensi) ἀνεχώρησαν ἔς τε Νουμίδας ἀπήλαυνον. ἔνθα καὶ ὁ Γερμανὸς παντὶ τῷ στρατῷ οὐκ ἐς μακρὰν ἦλθε. καταλαβών τε τοὺς ἐναντίους ἐν χωρίῳ, ὃ δὴ Καλλαςβάταρας καλοῦσι Ῥωμαῖοι, τὰ ἐς τὴν παράταξιν ἐξηρτύετο. In Tabulae Peut. segm. III F Numidiae vicus Vatari nominatur, cuius rudera prope 'Fedj-Souïoud, sur le versant nord-nord-est du Dj. Terguelt' invenisse sibi visus est Dewulf Annuaire de la soc. arch. de la prov. de Constantine 1868 p. 210—213. — Pugnae apud Autentos, Byzacii oppidum (It. Ant. p. 46, 7 W. Not. prov. Byz. 104), commissae praeter Corippum scriptorum nemo mentionem fecit. Parum igitur constat, utrum Stutiam, an gentes quasdam Mauricas hoc proelio Iohannes profligaverit.

66) Proc. b. Vand. II 17 fin.

67) Cor. Ioh. III 28—34. 283—292. 320—336.

68) Cum ne nunc quidem viri docti de tempore, quo pestilentia haec exorta sit, et de anno, quo Constantinopolim vastaverit, inter se consentiant, e libello parum noto, quo quaestio haec iam dudum dirempta est, pauca describo. Val. Seibel Die grosse Pest zur Zeit Justinians Dilingen 1857 p. 24 adn. 3. 'Nach Procop (Pers. II 20 und 22), welcher zur Zeit des Pestausbruches in Constantinopel anwesend war, erfolgte derselbe in jener Stadt in dem Jahre, als Chosroës zum dritten Male in das Römische Gebiet einfiel. Der erste Feldzug aber desselben, bei welchem Antiocheia erobert ward, fand Statt, wie Procop (Pers. II 5) angiebt, nach vollendetem 13., also im Laufe des 14. Jahres der Regierung Justinians, oder nach Marcellin und Marius unter dem Consulate Justins des Jüngeren, d. i. 540. Der dritte Feldzug des Chosroës, da derselbe seitdem jedes Jahr das Römische Gebiet überzog, fällt somit in das Jahr 542. — Hiemit vollkommen übereinstimmend lässt Euagr. (hist. eccles. IV 29) die Pest zwei Jahre nach der Einnahme Antiocheias auftreten. Da er den Ort nicht näher bezeichnet, hatte er wohl sein Vaterland Syrien im Sinne, wohin die Pest aus Aegypten gelangte, wahrscheinlich gleichzeitig mit ihrer Ankunft in Constantinopel. — Desgleichen Malalas XVIII p. Oxf. 224 'im 5 Ind. Jahre'. — Wenn Theophanes p. P. 188 angiebt, die Pest sei im Oktober 541 in der Hauptstadt aufgetreten, so liegt hierin noch kein Widerspruch mit obigen Angaben, da einzelne Krankheitsfälle in Folge des Seeverkehrs mit Aegypten recht wohl schon im Herbste jenes Jahres vorgekommen sein mögen. — Nur die Stelle bei Agathias V 10 scheint von dieser Angabe gänzlich abweichend. Er sagt: 'Die Pest ist zum ersten Male im 5. Regierungsjahre Justinians in unsern Länderkreis eingedrungen'. Offenbar ist jedoch diese Zahlangabe durch Irrthum der Abschreiber aus ιε' = 15. verderbt, so dass, wenn dem Schriftsteller sein Eigenthum zurückgestellt wird, damit ganz richtig das erste Auftreten der Pest in Aegypten, welches in das 15. Regierungsjahr Justinians = 541 fällt, bezeichnet ist'.

69) Pestilentiam non Africae oras legisse iam e Procopii verbis colligi potest. b. Pers. II 22 ἤρξατο μὲν (ἡ νόσος) ἐξ Αἰγυπτίων, οἳ ᾤκηνται ἐν Πηλουσίῳ. γενομένη δὲ δίχα πῆ μὲν ἐπί τε Ἀλεξανδρείας καὶ τῆς ἄλλης Αἰγύπτου ἔχωρησε, πῆ δὲ ἐπὶ Παλαιστίνους τοὺς Αἰγυπτίοις ὁμόρους ἦλθεν, ἐντεῦθέν τε κατέλαβε τὴν γῆν σύμπασαν.

70) Cor. Ioh. II 388 gentes non laesit amaras
Martis amica lues.

demum insequenti totam provinciam infecisse suspicabimur[71]. Strage hominum permagna morbus perniciosus Africae vires, quae paucorum annorum tranquillitate revaluerant, concussit[72]. Tanta et Afrorum et militum Romanorum pars periit, ut Mauri finitimi, quos exercitus validi timor diu coërcuerat, spe praedationis impunis erecti provinciam incursionibus temptare inciperent. Atque ipso quidem pestilentiae anno (543) contagii formidine territi provinciae fines invadere non ausi sunt. Sed morbo extincto statim undique advolarunt[73]. Anno igitur 544 bellum Mauricum ortum esse et hac Corippi narratione et aliis eiusdem poëtae locis demonstratur, quibus decem per annos plenos (534—543) Mauri pacem servasse dicuntur[74]. Quae Corippi testimonia ego pluris facio quam Victoris Tununnensis, scriptoris parum diligentis, auctoritatem, qui a. 543 bellum illud, quo Solomon oppressus sit, exarsisse opinatur[75]. Neque temporum computationi Corippeae Procopius adversatur, qui accuratius res pertractans haec fere narrat[76].

Quarto anno post felicem Solomonis in montem Aurasium expeditionem, qui annus regni Iustiniani[77] septimus decimus erat (Kal. Apr. 543 — Kal. Apr. 544), Afrorum res prosperae subito in peius mutatae sunt. Hoc enim tempore imperator Sergium, Solomonis fratris filium, Tripolitanae provinciae praefecit. Qui cum Lepti magna commoraretur, huc Laguantenses barbari finitimi munera sollemnia accepturi et de pace firmanda acturi magno cum exercitu venerunt. In colloquio, quod Maurorum exercitu foris castra ponente in urbe conserebatur, unus e barbaris, qui arrogantius Sergium tetigisse fertur, satellitis Romani gladio confossus est. Omnibus deinde arma arripientibus et tumultu magno in palatio orto octoginta barbarorum principes, qui fide accepta in urbem venerant, praeter unum omnes trucidati sunt[78]. Legatorum sanctitatem tam perfide violatam ut ulcisceretur, Maurorum exercitus confestim Leptim magnam aggressus est. Sed vario Marte cum usque ad noctem pugnatum esset, Mauri bellum maius paraturi discessere. Aliquanto autem post (χρόνῳ δὲ ὕστερον), anno, ut

---

71) Vict. Tun. Chron. ed. Roncalli II p. 370 'post consulatum Basilii v. c. anno II. Horum exordia malorum generalis orbis terrarum mortalitas sequitur, et inguinum percussione maior pars populorum necatur'. — Cum Basilius anno 541 consulatum gesserit et Victor in annis numerandis ea ratione uti soleat, ut annus consulatum quendam insequens 'annus secundus post consulatum' dicatur, — id quod iam Valesius intellexit —, ad annum 542, non ad annum 543 Victor, scriptor Afer, pestilentiam referre videtur. Nec tamen computatio, quam modo fecimus, Victoris chronologia confutatur. Cuius verbis accuratius inspectis dubitari nequit, quin annum, quo pestilentia latius per orbem grassari coeperat, non eum, quo Africam vastavit, denotaverit.

72) Cor. Ioh. III 342—370.

73) Cor. Ioh. III 383—392.

74) Cor. Ioh. II 34 finibus in Libycis suscepta pace fidelis
ille (*scil.* Antalas) fuit, plenosque decem perfecerat annos.
III 289 florens haec gaudia sensit
nostra decem tellus plenos laxata per annos.

75) Vict. Tun. Chron. ed. Roncalli p. 370. cf. p. XIX.

76) Procopii capita selecta, quibus res inde ab anno 543 in Africa gestae enarrantur, in calce primi huius prooemii capitis typis expressa invenies.

77) Iustinus imperator Kal. Aug. anni 527 mortuus est. Nec vero ab hoc die, sed a Kal. Apr. eiusdem anni Iustinianus regni annos numeravit. cf. Nov. Iust. 47. Proc. b. Vand. I 12.

78) Ad legatorum Maurorum caedem Corippi versus Ioh. II 36—40 pertinent:
heu, ducis ignavi quale indiscretio bellum
movit, et extinctas fecit recalescere flammas!
tunc furor incepti posuit plantaria Martis.
perfidiae crimen vel tantae semina mortis
ira dedit.

videtur, 544, cum Sergius auxilium petiturus ad Solomonem patruum Carthaginem profectus esset, Laguantenses permagno exercitu Tripolitanam provinciam transgressi Byzacium petierunt, ubi socium belli potentem invenerunt. Antalas enim, qui decem per annos Romanis fidem servaverat, tunc Solomoni succensebat, quippe qui et fratrem eius Guarizilam tumultus cuiusdam in Byzacio exorti auctorem supplicio affecisset[79]) et ipsi munera sollemnia, quae ab Africae praefecto accipere consuerat, recusasset. Qua re castris cum Laguantensibus iunctis tunc Antala duce Mauri omnes Byzaceni provinciis Romanis bellum intulerunt. Tanto subito periculo ingruente Solomo quidquid Romaris in Africa virium erat, in unum colligere contendit. Ac Procopius quidem Solomonis tantum fratris filios, Sergium et Cyrum Tripolitanae et Pentapolitanae praesides, patruo adfuisse memorat. Sed gentes etiam Mauricas nonnullas Solomonem adiuvisse e Corippi Iohannidos III 405—412 discimus.

> et ruit ecce volans, aequo non Marte coactus,
> Maurorum ductor, miseri Solomonis amicus
> Romanis rebus nimium semperque fidelis
> Cusina Mastracianis secum viribus ingens.
> qui Tripolis tunc ductor erat, convenit et audax
> Pelagius; sed gentiles durosque Mecales
> secum ad bella trahens fessis non viribus ibat.
> Ifuraces fictos suscepit nescius artis[80]).

Pelagium igitur, qui Sergio duce absente limiti Tripolitano praefuisse videtur, Mecales, Syrtis minoris accolae, et Ifuraces, populus Syrtis maioris, sequebantur. Praeterea Maurorum regulus is, quem Romanis fidissimum Iohannidos locis multis Corippus praedicat, Cusina Solomoni adfuit. Cusinae gentem primum in Byzacio habitasse, deinde anno 535 a Solomone pulsam ad Iaudam, Aurasii montis regem, confugisse Procopius narrat[81]). In radicibus igitur septentrionalibus huius montis, in regione Tamugadensi vel Lambaesitana Cusinae exinde populum Mastracianum[82]) sedes habuisse suspicari licet. Cusinae

---

79) Cor. Ioh. II 28 primus init bellum, fraterna morte coactus (Antalas).
III 384 hic fratris mortem concussa mente dolebat.
IV 364 res publica certe
fida satis. sanguisque tuus, germane, fatetur,
Guarizila, ducis iussu qui fusus iniqui est.

80) Iohannidos hos versus vereor ne parum intellexerit Tauxier Notice sur Corippe et sur la Iohannide Rev. Afr. XX 1876 p. 295. 296, qui hanc rerum narrationem sibi finxit: Salomon se porta sur l'ennemi en appellant à lui Coutzinas, chef des Mastrakes et commandant des indigènes fédérés de l'ouest, ainsi que le duc de la Tripolitaine Pelagius. Le rendez-vous était à Theveste. Pélagius accourut à ses ordres; mais, serré de près par les Mecales, tribu de la Tripolitaine, il se laissa prendre dans une embuscade et périt avec tous les siens. Coutzinas de son côté fut aussi battu en route et n'arriva auprès de Solomon qu'avec de faibles débris de sa troupe.

81) Proc. b. Vand. II 10 quattuor Maurorum duces, Cuzinam, Esdilasam, Iuphruthem et Medisinisam nominat, qui a. 535 tribus proeliis cum Romanorum exercitu in Byzacio concertarunt. In monte Burgaone a Solomone victi hi duces omnes praeter Esdilasam, qui ipse Romanis se dedidit, effugerunt. II 12 fin. τὸ μὲν οὖν Ῥωμαίων στράτευμα ξύν τε τῇ λείᾳ καὶ τῷ Ἐσδιλάσᾳ ἐς Καρχηδόνα ἐσήλαυνον, τῶν δὲ βαρβάρων ὅσοις μὴ ἀπολωλέναι ξυμβέβηκεν, ἐν Βυζακίῳ μὲν ἱδρῦσθαι ἀδύνατα ἐδόκει εἶναι, ὅπως μὴ ὀλίγοι ὄντες πρὸς Λιβύων τῶν σφίσι ὁμόρων βιάζωνται. ξὺν δὲ ἄρχουσι τοῖς σφετέροις εἰς Νουμιδίαν ἀφικόμενοι ἱκέται γίνονται Ἰάβδᾳ, ὃς τῶν ἐν Αὐρασίῳ Μαυρουσίων ἦρχε.

82) Nomen gentis ab aliis scriptoribus non memoratum uno tantum Iohannidos versu, cuius lectio parum certa videtur, occurrit.

auxilio ne privaretur, Solomonis plurimum interfuisse et Corippi e loco eo[83], quo triginta milia virorum huic regi paruisse comperimus, et ex itinere, quo Solomo Carthagine hostibus obviam ivit, collegeris. Neque enim via litorali Hadrumetina Byzacium petivit, sed Bagradae per vallem Thevesten, urbem Numidiae meridionalis munitissimam[84], profectus hic cum Cusina, quem hostes magnis iam copiis pressisse videntur[85], castra iunxit. Deinde primum quidem Maurorum rebellium numero ingenti territus cum Laguantensibus de pace componenda agere coepit. Cum autem hostes victoriae spe erecti condiciones omnes reiecissent, pugnam paravit. Occasione usus partem exercitus Maurici praeda magna oneratam oppressit. Sed paullo post cum hostium copiis universis congressus Byzantiorum exercitus, quamquam fortissime aliquamdiu restiterat, tandem multitudine superatus terga dedit. Solomo ipse, qui armigeris fidis stipatus diutius ceteris hostium impetum sustinuerat, sero in fugam conversus periit. Pugnae huius fatalis descriptionem simplicem et sinceram Procopio debemus. Non defuisse, qui non hostium numero, sed Maurorum foederatorum perfidia vel Guntarithi proditione Romanos profligatos esse asseverarent, Corippi e Iohannide discimus[86]. Sed rumoribus talibus, quibus exercitus victi solacium vanum captantes infirmitatem dissimulare fere solent, fidem habiturum credo neminem. At uno e fonte Procopii narrationi addi aliquid posse censeo, Victoris Tununnensis e loco, quem mendis quidem lacunisque inquinatum editiones exhibent[87], genuinum vero in libris manu scriptis nunc primum excussis Ewaldius invenit. Qui cum e schedis suis Mommseno, professore illustrissimo, petente quidquid ad Johannidem explicandam pertinebat, mecum communicaverit, iam emendatum Victoris locum adscribere mihi contigit.

'post consulatum Basilii v. c. anno III. Stuzas tyrannus gentium multitudine adunata Solomoni magistro militiae ac patricio Africae ceterisque[88] Romanae militiae ducibus Cilio occurrit. ubi congressione facta peccatis Africae Romanae reipublicae militia superatur, Solomon utriusque potestatis vir strenuus proelio moritur'.

Quamquam in eo quidem Victor erravit, quod Stutiam Mauris tunc praefuisse dixit, haud tamen spernendam crediderim loci, quo pugnatum sit, mentionem. Neque enim perperam oppidi illius parum celebris nomen scriptori in mentem venisse veri simile est, et situs eius optime cum Procopii narratione convenit. Cilium enim vel — ut inscriptionis

83) Ioh. VII 266. 267.

84) Ch. Féraud Notes sur Tébessa Rev. Afr. XVIII 1874 p. 437. 438.

85) Ioh. III 405.

86) Cor. Ioh. III 412 Ifuraces fictos suscepit nescius artis.
mens obscura manet, quotiens, Fortuna, minaris.
heu, Solomon miserande, tuis hos iungere castris
debueras.
III 428 Guntarith infelix nostrum conterruit agmen.
non victum fortuna, minax non presserat hostis,
non metus acer agens; sed vertens mente maligna
signa refert fugitque.

87) Vict. Tun. ed. Roncalli II p. 370.

88) Africae ceterisque *scripsi*, Afri ceterisque *codices duo Matritenses saec. XIII et XVI*, africae aeducisque *cod. Escorialensis saec. XVI*, Africae Aeducique *ed. Scal.*, Africae ducique *ed. Ronc.*

antiquae (C. I. L. VIII 210) orthographiam sequamur — Colonia Cillitana (nunc Kasrin) itineris, quod Theveste per Suffetulam Hadrumetum tulit, mansio ita in triviis sita erat[89]), ut Mauri primo proelio prope Thevesten fusi huc se recipere et copiis omnibus undique celeriter collectis Solomonem expectare possent. In magna igitur planitie, quae Cillitanae coloniae subiacet, Solomonem a. 544 a Mauris victum caesumque esse arbitror. Diiudicata belli fortuna ne Mauri quidem foederati Romanis victis pepercerunt, sed cum victoribus mixti provincias depopulari coeperunt[90]). Byzantii et exercitus magna parte et duce egregio privati cum acie confligere non auderent, oppida pauca munita tenuerunt, agros omnes Mauris praedantibus concesserunt. Qui cum anno vergente praeda onusti domum rediissent, anno insequente (545) novas rapinas acturi iterum in Byzacium convenerunt[91]). Iam Stutias quoque, qui rebus Romanis florentibus in Mauretania quietem egerat[92]), provinciarum Romanarum parte potiri se posse sperans, paucis sectatoribus Vandalisque quibusdam stipatus Antalae se adiunxit, brevique post rei bene gerendae copiarumque augendarum occasionem nactus est.

Iohannes enim Sisinnioli filius, Romanorum dux strenuus, qui Byzacium a barbaris defensurus exercitum tunc colligebat, cum alia oppidorum munitorum praesidia ad se vocavit, tum Himerium, qui Byzacii dux Hadrumeto (Iustinianopoli) praeerat, Menephesem[93]), Byzacii in vicum quendam, tempore definito secum convenire iussit. Cum autem illo ipso loco hostes castra posuisse certior factus esset, altero nuntio alium, quem peteret, locum Himerio denotavit. Casu factum est, ut nuntius hic sero Hadrumetum veniret, Himerius prioribus mandatis obsecutus prope Menephesem in Antalae et Stutiae exercitum incideret, et multitudine circumventus caperetur. Bene sic rem Procopius exposuit. Minor fides Corippo habenda, qui non a Iohanne duce, sed a Stutia epistulam illam, qua Himerius ex urbe evocatus sit, scriptam fuisse, nec casu quodam, sed Stutiae calliditate in hostium insidias Romanos pellectos esse argutatur[94]). Ceterum sat bene utriusque scriptoris narrationes inter se conspirant. Turmam equi-

---

89) It. Ant. p. 54 W. Morcelli Africa Christ. I p. 139. Guérin Voyage arch. dans la régence de Tunis I p. 322—326. Locorum natura perpensa dubitari nequit, quin a magno itinere, quo Theveste cum Suffetula et Hadrumeto iungebatur, Scillitana in colonia via alia deverterit, quae meridiem versus per Thelepten (Hausch el Kima prope Ferianam) Capsam (nunc Gafsa) petebat. Cuius viae pars dimidia inter Thelepten et Capsam sita in Tab. Peut. picta extat.

90) Ioh. III 442—444.

91) Proc. b. Vand. II 23 Ἀντάλας δὲ καὶ ὁ τῶν Μαυρουσίων στρατὸς ξυνελέγοντο αὖθις ἐν Βυζακίῳ.

92) Proc. b. Vand. II 17 fin. μόνος τε ὁ Στότζας (a Germano victus) σὺν Βανδίλοις ὀλίγοις τισὶν ἐς Μαυριτανοὺς ἀνεχώρησε, καὶ παῖδα τῶν τινος ἀρχόντων γυναῖκα λαβὼν αὐτοῦ ἔμεινε. Vict. Tun. ed. Roncalli II p. 368 'Basilio v. c. cos. (a. 541) Stuzas apud Africam regnum in Eremi partibus cum tyrannide assumit'.

93) Proc. b. Vand. II 23 Μενεφέσῃ non confundenda est cum statione Menegese, quam Thevestae vicinam It. Ant. p. 47, 1 W. indicat. Locus enim, quo Himerius captus est, propius multo ab Hadrumeto afuisse videtur.

94) Ioh. IV 11 (Himerio) urbe sedenti
blandior infausto mandatur epistula versu,
nomine scripta ducis; milesque Sinonius intrans
esse Iohannis ait. legimus mandata yranni
credentes mandata ducis.

tum unam, quae sola manus cum hostibus conseruerat, in castellum quoddam parum firmum confugisse, sed paullo post cum ceteris omnibus Himerii militibus Stutiae se dedidisse et Procopius et Corippus referunt[95]. Victoriae huius incruentae fructum maximum Mauri Hadrumeto occupato percepere, cuius portas Himerius ipse hostium, quorum in manibus erat, minis territus per proditionem reseravit[96]. Quamvis haud ita multo post et Hadrumetum Romani recuperarent et militum captorum, qui Stutiam sequebantur, pars magua ad imperatoris exercitum reverteretur, tamen rebus adversis fracti Romani in campos apertos procedere non audebant, sed oppidis munitis se continebant. Neque enim Sergius, quem Solomone mortuo Iustinianus Africae praefecerat, militibus neque milites Sergio confidebant. Mauri autem, quibus nemo occurrebat, omnes per provincias Africanas vagabantur. Tandem Africae laboranti subveniendum esse intellexit Iustinianus. At non exercitum, sed magistrum militum alterum misit, Ariobindum, senem rerum militarium parum peritum[97]. Iam copiis, quibus unus Sergius praefuerat, divisis Sergio Numidia provincia, Ariobindo Byzacena defendenda obvenit. Ac Sergius quidem statim in Numidiam perrexit. Ariobindus autem cum Antalam et Stutiam prope Siccam Veneriam (nunc el Kef)[98], castra posuisse audivisset, nihil moratus Iohannem Sisinnioli filium cum delecta militum manu eo progredi iussit, a Sergio, ut copias cum Iohanne iungeret et una cum eo hostes aggrederetur, litteris petivit. Quas cum Sergius prorsus neglexisset, Iohannis exercitus parvus solus cum hostibus numero longe superioribus conflixit. Procopii si historiis solis uteremur, prope Siccam pugnam commissam esse scire satis haberemus. Sed alio e fonte paullo accuratius pugnae locum designabimus, Victoris Tununnensis loco, quo oppiduli ad quod exercitus congressi sunt, nomen memoriae traditum est[99]:

'post consulatum Basilii v. c. anno V (545) Stuza tyrannus apud Africam portu Taceae congressione facta Ioannis Romanae militiae ducis iaculo percussus est parique vice et Ioannes Stuzae, qui confestim alterutro utrique gladio ceciderunt et dominico die, quo pugna facta est, moriuntur'.

Vbi Tacea sita fuerit, dubitari nequit. In Tabula enim Peutingerana Thacia memoratur, quod oppidum in via Carthaginiensi situm et m. p. XXVI a Sicca distans[100] eundem fere locum tenuit, quem nunc vicus Bordj Massudi[101]. Ceterum non apud

---

95) Ioh. IV 41 ardua castra gerit campis Cebar addita apertis.
Hoc versu nomen castelli scriptoribus ceteris ignotum Corippus memoriae tradidisse videtur.

96) Proc. b. Vand. II 23. Cor. Ioh. IV 64.

97) Proc. b. Vand. II 24. Cor. Ioh. IV 82—86.

98) Guérin Voy. arch. dans la régence de Tunis II p. 53—71.

99) Vict. Tun. Roncalli II p. 371.

100) Cum viae antiquae, qua Mustis veteres Siccam meabant, vestigia extent (Grenv. Temple Excursions in the Mediterranean II p. 282. Barth Wanderungen im pun. und kyren. Küstenland p. 221. Rev. Afr. I p. 371), de viae huius longitudine certum iudicium proferre licet. Recte Itinerarii Antonini p. 45, 2 XXXII m. p. inter Siccam et Mustos interfuisse feruntur. In Tab. Peut. IV E, ubi olim certe haec legebantur: Musti — VII — Thacia — VII — Drusiliana — VII — Siguese — XII — Sicca Veneria — XXX — Naraggara, librarii errore manifesto numeri XII et XXX inter se commutati sunt. I. Partsch Africae Veteris itineraria explicantur et emendantur. Vratislaviae 1874 p. 53.

101) Guérin Voyage arch. dans la régence de Tunis II p. 97.

aliam ullam urbem Taciensem[102], sed prope ipsam illam, quae Siccensi in regione sita esset, Iohannem et Stutiam arma conseruisse satis constat.

Iam ad ipsam pugnae descriptionem si convertimur, nullum scriptorem cum ceteris omnino convenire intellegimus. Corippus solus duobus proeliis cum hostibus Iohannem certasse memorat[103]. Atque e priore quidem propter ductorum (Ariobindi et Sergii) discordias Romanos inferiores discessisse, altero primum Mauros fugatos esse, donec perfugarum manus Stutia duce accelerans pugnam restitueret. Acerrimo hoc concursu quamquam Stutias ipse Iohannis sagitta transfixus cecidisset, in fugam coniectos esse Romanos, fugientium partem magnam rivuli alveo altissimo impeditam periisse. Dubitari nequit, quin eiusdem rivi in ripis Iohannem ducem ab hostibus oppressum esse Corippus narraverit, quamquam Iohannidos versus hic (III 201) non pauci interciderunt. Iohannidos enim lacunam Procopii haec verba resarciunt: χῶρος δέ τις ἦν κατάντης ἐνταῦθα, οὗ δὴ αὐτὸν ἀποβάλλει ὀκλάσας ὁ ἵππος. ἐφ' ὃν αὖθις αὐτὸν ἀναθρώσκειν πειρώμενον καταλαβόντες οἱ πολέμιοι κτείνουσιν, ἄνδρα γενόμενον δόξῃ τε καὶ ἀρετῇ μέγαν. Ceterum non Stutiae ipsius[104], sed alius perfugae, armigeri forsan Stutiani[105] manu Iohannem occisum esse Procopii Corippique consensu satis constat.

Pugnae Taciensis exitu nuntiato cum ne Iustinianum quidem lateret exercitus Africani imperio bipartito provinciam funditus perdi, Sergio, in quem cladis gravissimae culpam omnes contulerunt, revocato toti militiae Africanae Ariobindum magistrum praefecit. Qui senex ignavus ne suorum quidem insidias comprimere valens duobus mensibus post a Guntaritho Numidiae duce seditioso, imperio privatus obtruncatur[106]. Guntarithus non diu dominationem, qua potitus erat, tenuit. Tricesimo sexto enim tyrannidis die ab Artabano Armenio inter cenam trucidatus est. Caedis auctorem Athanasium senem, consilii tantum ministrum Artabanum Corippus praedicat[107]. At totam facinoris laudem Artabano ceterisque Armeniis Procopius impertit[108]. Cui si fides habenda, Athanasius, qui Africae praefectura functurus cum Ariobindo Carthaginem venerat[109], vilique deinde adulatione a Guntaritho imperium usurpante, ut sibi par-

---

102) Plures eiusdem nominis urbes fuisse inde colligas, quod 'Taciae Montanae', provinciae Africae proconsularis oppidi, episcopi memorantur. cf. Morcelli Afr. Chr. I p. 296. Vtrum ad oppidum, cuius in agro pugnatum est, cognomen hoc pertinuerit nec ne, parum constat.

103) Cor. Ioh. IV 103 ductorum iussu, merito fortisque Iohannis
temptavere feros aequis non partibus hostes.
sed victi petiere fugam. discordia mentis
vicit amare viros. rursus dux ipse Iohannes
signa movens densos vadit moriturus in hostes.

104) Vict. Tununn. ed. Roncalli II p. 371.

105) Marcellinus comes ed. Roncalli II p. 330 'post consulatum Basilii anno IV (545). In Africa Ioannes inruens super tyrannum Stotzam interimit eum et ipse ab eius occiditur armigero'.

106) Proc. b. Vand. II 25. 26. Cor. Ioh. IV 222—226.

107) Cor. Ioh. IV 231—242.

108) Proc. b. Vand. II 27. 28.

109) Proc. b. Goth. II 22 anno 539 Athanasium Italiae praetorio praefectum esse testatur. Ἀθανάσιον μὲν ὕπαρχον τῶν ἐν Ἰταλιώταις πραιτωρίων καταστησάμενος. b. Vand. II 24 ξὺν αὐτῷ (*scil.* Ἀρεοβίνδῳ) Ἀθανάσιον ὕπαρχον ἄρτι ἐξ Ἰταλῶν ἥκοντα ἔστελλε (*scil.* Carthaginem).

ceretur, impetraverat[110], coniurationis Armeniorum ne particeps quidem fuit, sed tyranno demum interfecto in aerario tuendo Artabanum adiuvit[111]. Quae narratio mihi multo magis arridet. Veri enim admodum simile videtur Corippum Athanasio, qui Guntaritho occiso Africae praefecturam receperat[112], laudes iusto maiores tribuisse.

Iam alio de Iohannidos loco iudicium ferendum, quo Antalas, Maurorum Byzacenorum regulus, nisi sua ope adiutum Artabanum Guntarithi caedem perpetrare non potuisse gloriatur[113]. Antalam, qui primum Guntaritho faverat, auxilii mercede fraudatum exinde infestum tyranno fuisse tam certo testimonio compertum habemus[114], ut cum Antala de tyranno e medio tollendo clam Artabanum egisse non sit quod negemus. Cum autem caedes ipsa haud dubie Artabano Armeniisque solis perficienda esset, ea tantum de causa Antalae amicitiam Artabanus ambiisse videtur, quod rebus Africae extremo in periculo versantibus cavendum esse intellegebat, ne forte Maurorum omnium simul vis in Romanos discordia intestina laborantes ingrueret. Vt igitur antea Guntarithus Antalae totam se provinciam Byzacenam concessuram pollicitus erat[115], ita tunc promisso simili Artabanus Maurorum principem sibi conciliasse videtur. Re feliciter peracta Artabanum promissis non stetisse, Antalamque ea de causa novas in Romanos iras percepisse nemo mirabitur[116].

Certe Iohannidos locorum, de quibus modo egimus, neuter, neque Athanasii laus neque Antalae ostentatio Procopii narrationem infringit vel refutat, qua Armeniorum merito, Artabani maxime fortitudine et calliditate Africam provinciam imperatori recuperatam esse docemur. Artabano Iustinianus ipse maximas gratias habuit, eumque statim Africanae militiae toti praefecit. Cum autem Artabanus ipse paullo post, ut

---

110) Proc. b. Vand. II 26 πρῶτα μὲν οὖν τὸν Ἀθανάσιον μετεπέμπετο (*scil.* ὁ Γόνθαρις), καὶ ὃς αὐτῷ οὐδὲν μελλήσας ἦλθε. θωπείᾳ τε πολλῇ χρώμενος δόκησιν παρείχετο ὡς αὐτῷ ὅτι μάλιστα ἡ πρᾶξις ἀρέσκει. Areobindo interfecto Ἀθανασίου μέντοι ἐφείσαντο, τὸ γῆρας, οἶμαι, τοῦ ἀνθρώπου ὑπεριδόντες.

111) Proc. b. Vand. II 28 τότε (*scil.* Guntaritho occiso) Ἀρταβάνης τὸν Ἀθανάσιον ἐμαρτύρατο ἐπιμελεῖσθαι τῶν ἐν τῷ παλατίῳ χρημάτων. ὅσα γὰρ Ἀρεοβίνδῳ ἐλέλειπτο, ἐνταῦθα εἶναι.

112) Cor. Ioh. VII 199 cf. prooemii huius adnotationem 194.

113) Cor. Ioh. IV 367 [Antalas: 'quam fida sit, inquit, vestra res publica]
Armeniique tui docuit mihi reddita merces,
frangere quod nisus nostra virtute tyrannum
Guntarith hic potuit.

114) Proc. b. Vand. II 27 init. τὴν μὲν Ἀρεοβίνδου κεφαλὴν παρὰ τὸν Ἀντάλαν ὁ Γόνθαρις ἔπεμψε, τὰ δὲ χρήματα καὶ τοὺς στρατιώτας αὐτὸν ἀποστερεῖν ἔγνω. Ἀντάλας τοίνυν, ὅτι τε οἱ τῶν ξυγκειμένων οὐδὲν ἐπετέλει, δεινὰ ἐποιεῖτο, καὶ τὰ ὁμωμοσμένα τῷ Γονθάριδι ἐς τὸν Ἀρεόβινδον ἐννοῶν ἤσχαλλεν. πολλὰ γοῦν ἐν αὐτῷ λογισάμενος Ἰουστινιανῷ βασιλεῖ προςχωρεῖν ἤθελε: paullo post Guntarithus Antalae bellum infert.

115) Proc. b. Vand. II 25 med.

116) Cor. Ioh. IV 359 ultra nec fallere quisquam
Antalan se posse putet. iam sufficit istud
Armenio licuisse semel.
373 Artabanum modo grata mihi, Fortuna, dedisses,
sorte nova fortis pariter cum noster Ilaguas
castra gerit gentesque ferae de finibus Austri.

Constantinopolim revocaretur, peteret, eius in locum Iohannes magister militum suffectus est, cuius facinora bellica Iohannide Corippus celebravit[117]).

Sed nunc, priusquam rerum gestarum seriem sequi pergamus, paullulum subsistendum, ut, quo tempore subitae illae rerum Africae mutationes inde a pugna Taciensi usque ad Iohannis in Africam adventum peractae sint, inquiramus. Iam igitur si meminerimus ita apud Victorem Tununnensem annos post Basilii consulatum (541) numerari, ut annus consulatum illum insequens (542) 'annus secundus post consulatum Basilii' dicatur, et tertius vocetur, quem alii secundum dicere soleant (543)[118]), optime inter se Procopium et Victorem convenire nec nimis ab utroque Marcellini continuatorem recedere intellegemus. Quorum omnium de temporibus indicia ad hos annos pertinentia haec tabella complectitur.

	Procopius	Victor	Marcellinus
Stutias et Iohannes Sisinnioli filius proelio Taciensi mortem oppetunt.		545	545
Sergio revocato Ariobindus solus Africae praeficitur.	mensibus duobus ante Ariobindi caedem.		546
Ariobindus a Guntaritho interficitur.	diebus XXXVI ante Guntarithi caedem.	546 diebus XXXVI ante Guntarithi caedem.	
Guntarithus ab Artabano trucidatur.	anno XIX° regni Iustiniani. (545/6)	546	
Artabanus Ariobindi viduam Constantinopolim remittit. Ipse Africae praeficitur.			547

Taciense proelium, quod Victoris et Marcellini consensu ad annum 545 refertur, certe anni huius parte extrema commissum est, si quidem anni eiusdem initio Himerius, a Stutia captus, Hadrumetum a Mauris occupatum erat et Romani his rebus adversis afflicti diu pugna abstinuerant[119]). Optime igitur anno demum 546 Sergium, quem statim (εὐθύς) post pugnam Taciensem nuntiatam Iustinianus revocaverat, Africa decessisse Marcellinus refert. Quodsi mense fere Ianuario anni 546 exeunte Sergium ex Africa abiisse credimus, Ariobindi caedem mensis Martii sub finem, Guntarithi mense fere Maio incipiente perpetratam esse suspicabimur. Inter Guntarithi necem et Iohannis magistri in Africam adventum tempus perbreve interfuisse videtur. Apud Corippum enim Caecilides ille tribunus, qui Iohanni res ante eius adventum in Africa gestas enarrat, orationem suam Guntarithi morte memorata finit[120]). Procopius Arta-

---

117) Proc. b. Vand. II 28 οὐ πολλῷ δὲ ὕστερον Ἀρταβάνης μὲν ἔχρῃζε βασιλέως, ὅπως αὐτὸν ἐς Βυζάντιον μεταπέμποιτο. βασιλεὺς δὲ τὴν δέησιν ἐπιτελῆ ἐποιεῖτο, καὶ τὸν Ἀρταβάνην μεταπεμψάμενος Ἰωάννην τὸν Πάππου ἀδελφὸν Λιβύης στρατηγὸν μόνον κατεστήσατο. b. Goth. III 31. Marcellinus comes ed. Roncalli II p. 331.

118) cf. prooemii huius p. XVII.

119) cf. prooemii huius p. XX.

120) Cor. Ioh. IV 246.

banum vixdum Africanae militiae praefectum, paullo post (οὐ πολλῷ ὕστερον), ut Byzantium revocaretur, ab imperatore impetrasse refert. Assentitur Marcellinus, qui Guntarithi caede nuntiata 'aliquantos post dies' Iohannem in Africam missum esse testatur[121]. Quibus omnibus locis examinatis et perpensis facere vix possumus, quin anno iam 546 exeunte Iohannem in Africam transiisse statuamus.

Iohannes hic, cuius laudes posteris Corippus tradidit, ne cum ceteris permultis eiusdem nominis ducibus confundatur, Pappi frater cognominari solet[122], qui Pappus inter belli Vandalici duces haud ignobilis iam ante annum 546 morbo correptus mortem obierat[123]. Solum apud Iordanem alio cognomine a patria haud dubie derivato Iohannes Troglita dicitur[124]. Tamen qua regni Byzantii terrarumve barbaricarum parte Iohannes oriundus fuerit, nondum exploratum est. Vivien de St. Martin, qui solus quod arbitrabatur in medium protulit, Armenios Iohannem et Pappum fuisse suspicatus est, quod haec nomina in Armenia admodum usitata fuerint[125]. Quam sententiam nescio an vir doctissimus ipse reiecisset, si loci Procopiani meminisset, quo Iohannis in patria indaganda aliquantum adiuvamur. Libri alterius de bello Vandalici cap. XI, ubi duces omnes exercitus, quo Belisarius Vandalos devicturus erat, enumeravit, nominibus eorum haec addit: τούτων ἁπάντων Σολομῶν ἐῷος μὲν ἐτύγχανεν ὢν ἐκ τῆς Ῥωμαίων ἐσχατιᾶς αὐτῆς, οὗ νῦν πόλις οἰκεῖται Δάρας, Αἰγᾶν δὲ ἦν Μασσαγέτης γένος, οὓς νῦν Οὔννους καλοῦσιν. οἱ δὲ λοιποὶ (quo in numero Iohannes et Pappus enuntiato proximo nominantur) σχεδόν τι ἅπαντες τὰ ἐπὶ τῆς Θρᾴκης χωρία ᾤκουν. Thraces igitur Iohannem et Pappum fuisse veri simillimum est. Iam quid Troglitae cognomen Iohanni inditum sibi velit, quaerens apud Stephanum Byzantium s. v. Τρώγιλος haec invenio: Τρώγιλος. χωρίον ἐν Σικελίᾳ. ἔστι καὶ χώρα Μακεδονίας. Ab hac Macedoniae regione Trogilitam vel Troglitam Iohannem appellatum esse suspicor.

Iohannes et provinciam, quam defendendam et hostem, quem profligandum a. 546 suscepit, iam noverat. Nam Belisarii expeditioni Vandalicae et rebus a Solomone et Germano usque ad annum 537 in Africa gestis interfuerat[126]. Annos deinde nonnullos belli Persici particeps Mesopotamiae dux fuerat[127] et — Corippo si credimus[128] — victoriis clarissimis prope Nisibim et Daras hostes prostraverat. Ac Darensis quidem

---

121) Marcellinus Comes ed. Roncalli II p. 331. 'eodemque anno (547) de Africa neptis imperatoris revertitur vidua occiso Areobinda a Conthario tyranno, qui cum Stotza iuniore tractans eum occiderat. Sed Artabanes utrosque comprehensos Guntharium occidit, Iohannem idem Stotzam iuniorem vinctum transmittit ad principem. post aliquantos dies mittitur in Africam Ioannes, et Artabanes evocatus praesentale accepit magisterium'.

122) Proc. b. Vand. II 17. 28.

123) Proc. b. Vand. I 11. II 3. Cor. Ioh. I 390—403.

124) Iordan. Rom. c. 385 Momms. p. 242^{b} Mur.

125) Iournal des savants 1828 p. 208.

126) Proc. b. Vand. I 11. II 3. 17. Cor. Ioh. I 379—391. 469—472. III 29—31. 294—301. 314—319. Solomone Africam regente aut Byzacenae aut Tripolitanae provinciae dux fuerat.

Ioh. I 470 quem novit Massyla manus Solomonis iniqui
tempore, dux nostris fueras qui proximus oris
vicinaeque maris quondam servator harenae.

127) Proc. b. Pers. II 14 Ἰωάννης, ὃς τῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ στρατιωτῶν ἦρχεν. II 18 Ἰωάννην, ὃς τῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ καταλόγων ἄρχων μοῖραν οὐ φαύλην τινὰ τοῦ στρατοῦ εἶχεν.

128) Cor. Ioh. I 58—109.

proelii apud Procopium mentionem frustra quaesiveris. Pugnae Nisibensi, qua a. 541 inferior Nabedes discessit, interfuisse Iohannem Procopius quoque memorat, sed non victoriae, immo periculi magni, quod Belisarii vigilantia et celeritate depulsum sit, auctorem temerarium facit[129]. Indutiis inter Iustinianum et Chosroëm a. 546 pactis magna certe pars exercitus, qui limitem imperii orientalem defenderat, in Europam revertit. Iohannes etiam paullo post Constantinopolim revocatus et Africanae militiae praefectus est. Cum autem non vetere illo exercitu Africano, cuius flos ac robur cladibus tantis deletum, cuius disciplina discordiis ductorum, seditionibus, inopia corrupta erat, Africa ab hostibus numero superioribus, victoriae gloria inflatis liberari posset, Iustinianus exercitum novum collegit, qui classe magna cum magistro militum Carthaginem veheretur[130]. Prospera navigatione usa classis Siciliae in portum Caucana pervenit[131], inde in Africam traiecit brevique tempestate territa magis quam afflicta primum ad Byzacii promontorium Caput Vada (nunc Ras Kapudia), triduo post Carthaginem naves appulit (anno, ut videtur, 546 exeunte)[132].

Escensione facta quam potuit celerrime copias omnes Iohannes urbe eduxit[133]. Non magnum fuisse exercitum quamquam pluribus locis Corippus profitetur[134], tamen militum numerum accurate nusquam indicat. Partes tantum exercitus quot fuerint, poëtae verbis edocemur, ubi milites ex urbe signa efferentes depingit, versu I 426

iamque novem latis erumpunt agmina portis.

Egregie cum hoc loco libri quarti versus IV 472—563 conveniunt, quibus Romanorum acies instructa ita describitur, ut eorum, qui singulis agminibus praefuerint, nomina memorentur. Si Maurorum foederatorum Cusinae et Ifisdaiae nomina secreveris, supersunt novem: Gentius magister militum, Putzintulus, Gregorius, Geisirith, Marturius tribunus, Iohannes senior, Fronimuth, Marcentius, Tarasis. Non nominum a poëta fictorum umbras inanes, sed veras ducum, qui bellum Mauricum gesserunt, personas a poëta induci ego persuasum habeo. Ceterum duo-

---

129) Proc. b. Pers. II 17. 18.

130) Cor. Ioh. I 125 principis imperiis onerantur milite puppes,
impensis armisque simul; pugnasque docendus
mittitur auspiciis domiturus bella magistri
tiro rudis magni.

131) Cor. Ioh. I 159—231.

132) Cor. Ioh. I 369. 415. Temporis, quo Iohannes in Africam venit, indicium invenisse mihi videor in versibus Ioh. III 23—27, quibus Iohannes magister anno 533 minore cum sudore et periculo in Africa bellatum esse affirmat, quamquam tunc anni tempore calidiore autumnali cum hostibus confligendum fuerit. Inde elucere mihi videtur primam Iohannis pugnam, cuius tempore magistrum haec verba loquentem poëta facit, anni tempore frigidiore, hieme 546/7 commissam esse.

133) Proc. b. Vand. II 28 οὗτος ὁ Ἰωάννης ἐπεὶ τάχιστα ἐν Λιβύῃ ἐγένετο, Ἀντάλᾳ τε καὶ Μαυρουσίοις τοῖς ἐν Βυζακίῳ ἐς χεῖρας ἐλθών.
Cor. Ioh. I 417 litora vix primis figens vestigia plantis
contigerat: campis acies exire iubebat.

134) Cor. Ioh. I 482 tu milite parvo,
iam periture, meas audes vel cernere turmas?
IV 376 quas [*scil.* gentes] tamen ecce parat ductor temptare Iohannes
milite cnm parvo.
IV 661 milite cum parvo veniens vocat ecce Iohannes.

rum ex his ducibus Procopius etiam mentionem fecisse videtur, Marcentii, qui anno 546 ineunte dux Byzacii fuerat[135], et Gregorii, qui Artabanum patruum ad Guntarithi caedem compulerat[136]. Hunc virum de imperatore optime meritum numero praefectum esse non est quod miremur. Neque alium ullum Gregorium, sed ipsum illum Armenium intellegendum esse, e verbis elucet, quibus eius patriam poëta indicavit:

> tertius ille furens rapta Gregorius hasta
> atque levi clipeo et telo fulgebat Iberis.

Praeter duces hos novem, quorum quot quisque militibus imperaverit nescimus[137], vir insignis unus memoratur, qui magistrum, cuius nunquam non 'lateri haeret', consilio adiuvare omnesque imperii labores allevare solet: Recinarius[138]. Qui nescio an eundem in Iohannis exercitu locum tenuerit, quem in Belisarii Solomo, ὃς τὴν Βελισαρίου ἐπετρόπευε στρατηγίαν[139]. Vt in bello laborum, ita post victoriam reportatam honorum eorundem, quibus Iohannem imperator ornaverit, Recinarium participem factum esse comperimus[140]. De rebus ante bellum Mauricum initum a Recinario gestis nihil memoriae proditum est nisi bello Persico eum interfuisse annoque 544 cum Persis de pace componenda egisse[141].

Exercitu Romano parvo Maurorum se copias ingentes victurum Iohannes vix speravisset, si Mauri universi inter se concordes et fidam ad societatem iuncti Romanis bellum intulissent. Sed id potissimum Byzantios iuvabat, quod populi Maurici multi inter se acriores quam cum ipsis inimicitias exercebant neque unquam Maurorum reguli deerant, qui commodi cuiusdam arripiendi vel irae satiandae spe illecti cum Romanis belli societate inita finitimos consanguineos opprimere quam cum ceteris Mauris Romanos oppugnare mallent. Ac tunc quidem Antalas Maurorum Byzacenorum rex et Cusina populi Mastraciani prope Aurasium montem habitantis princeps acerbissimo inter se odio flagrasse videntur. Res enim Africanas inde a Vandalorum regni interitu

---

135) Proc. b. Vand. II 27 init. (ὁ Ἀντάλας) γνούς τε Μαρκέντιον, ὃς τῶν ἐν Βυζακίῳ καταλόγων ἦρχεν, ἐς νῆσόν τινα τῶν ταύτῃ ἐπικειμένων καταφυγεῖν, πέμψας παρ' αὐτόν, φράσας τε τὸν πάντα λόγον καὶ τὰ πιστὰ δούς, τὸν ἄνθρωπον ἐπηγάγετο. Μαρκέντιος μὲν ἔμενε ξὺν τῷ Ἀντάλᾳ ἐν τῷ στρατοπέδῳ, στρατιῶται δέ, ὅσοι ἐν Βυζακίῳ διατριβὴν εἶχον, εὐνοϊκῶς βασιλεῖ ἔχοντες, Ἀδραμητὸν πόλιν ἐφύλασσον.

136) Proc. b. Vand. II 27 λάθρα δὲ (ὁ Ἀρταβάνης) ἀνελεῖν τὸν Γόνθαριν ἐβουλεύετο, Γρηγορίῳ τε τῷ ἀνεψιῷ καὶ Ἀρτασίρῃ τῷ δορυφόρῳ κοινολογησάμενος τὸ βούλευμα τοῦτο. Γρηγόριος δὲ αὐτὸν ἐς τὴν πρᾶξιν ἐνάγων ἔλεξε τοιάδε· 'Ἀρταβάνη, νῦν σοι πάρεστι μόνῳ τὸ Βελισαρίου ἀναδήσασθαι κλέος' e. q. s.

137) Procopii historias perscrutatus ducibus singulis modo minorem modo maiorem militum numerum paruisse nemo non intelleget.

138) Cor. Ioh. II 312—319. IV 583—594. VII 23—35.

139) Proc. b. Vand. II 11.

140) Cor. Ioh. II 315 hunc habet in saevis fidum sociumque periclis
et virtute virum et discreta mente levamen.
illum etiam summis victo Mavorte triumphis
tot nimios gaudet secum tolerasse labores
Martis et ad summam pariter venisse coronam.

141) Proc. b. Pers. II 27 ἀπήγγελλε Ῥεκινάριον ἐπὶ τῇ εἰρήνῃ ἐκ Βυζαντίου ἥκειν.
Cor. Ioh. VII 28 novit ferus omnia Perses
facta viri, ingenium, vires, consulta, labores,
Martis opus clarum, pacemque fidemque benignam.

usque ad Iohannis expeditiones percurrens vix unquam eadem a parte hos viros stetisse invenies. Cusina a. 535 rebellante Antalas, Antala a Solomone deficiente a. 544 Cusina Romanis fidem servavit. Solomone deinde interfecto quamvis Romanas provincias simul vastarent et post pugnam Taciensem una Carthaginem peterent, tamen tunc maxime Cusina clam cum Ariobindo agens Antalae insidias struebat, qui Guntaritho seditionem paranti favebat[142]. Sed Ariobindo trucidato, ubi primum Antalas Guntaritho infestus factus et imperatoris ad partes transgressus est, statim Guntarithi ad amicitiam Cusina se adiunxit et suis copiis expeditionem contra Antalam susceptam adiuvit[143]. Denique bello inter Byzantios et Antalam instaurato Cusina Iohannis magistri socius fidissimus tamque strenuus fuit, ut ipse magistri militum titulo a Iustiniano ornaretur[144]. Praeter Cusinam alius Maurorum rex, Ifisdaias, Romanis auxiliatus est. Cuius regnum quamquam certo nomine a Corippo nusquam denotatur, tamen in Numidia situm Cusinaeque agris finitimum fuisse e Iohannidos loco eo elucet, quo Cusina et Ifisdaias inter se discordantes bellum parasse feruntur[145]. Iam igitur cum Cusina et Ifisdaias, Numidiae reges, Byzantiorum a partibus steterint, satis apparet, qui factum sit, ut in Maurorum gentibus rebellibus recensendis a poëta Numidiae septentrionalis neque populus ullus neque oppidum, Numidiae meridionalis ea tantum pars, quae Iaudae Aurasii montis regi pareret, memoraretur[146]. Ac de exercitu Iohannis eiusque auxiliis haec hactenus. Nunc de rebus ab eo gestis breviter agendum est.

Byzacium cum innumeris Maurorum praedantium turmis vexaretur[147], hanc provinciam Carthagine profectus Iohannes petivit[148]. Maurorum legatione, quae ad ca-

---

142) Proc. b. Vand. II 25 Ἀρεόβινδος πέμψας παρὰ τὸν Κουζίναν λάθρα ἔπρασσε προδοσίας πέρι. καὶ ὅ τε Κουζίνας ὡμολόγησεν, ἐπειδὰν ἐν τῷ ἔργῳ γένωνται, ἐπί τε Ἀντάλαν καὶ Μαυρουσίους τοὺς ἐκ Βυζακίου τραπήσεσθαι. — ἀλλήλοις δὲ ἄμφω πολέμιοί τε καὶ δυσμενεῖς ταῖς γνώμαις ὄντες νῷ πονηρῷ ξυνετάσσοντο.

143) Proc. b. Vand. II 27 Ἀρταβάνης δὲ καὶ Κουζίνας ἐπῆγον ἐπὶ τοὺς ἐναντίους τὸ στράτευμα. οὓς δὴ οὐ ξυνενεγκόντες οἱ ξὺν τῷ Ἀντάλᾳ Μαυρούσιοι ἐς φυγὴν ὥρμηντο.

144) Proc. b. Vand. II 28 fin. Cor. Ioh. IV 509—514. 1095. VI 267. 268. 468. 517. VII 262—271. VIII 266—273.

145) Cor. Ioh. VII 244 namque inter sese duri iam semina belli
saevus Ifisdaias et fidus Cusina sumptis
tunc habuere odiis. bellum iam corda futurum
coeperat alterno succendere barbara motu.

146) Cor. Ioh. II 28—161. cf. prooemii huius p. XIV. XV.

147) Cor. Ioh. I 323—349.

148) Cor. Ioh. I 460 Iamque per extensos properans exercitus agros
Byzacii carpebat iter, qua Antonia castra
nomine dictus avis locus est. hic castra Iohannes
mox posuit: legati et iam venere tyranni.

Vnde Antonia castra nomen duxerint et ubi fuerint, nescire me fateor. Antonii Gordiani castra denotari arbitratus est Tauxier. Notice sur Corippe et sur la Iohannide. Rev. Afr. XX 1876 p. 296 'il se porta hors de la ville jusqu' au camp Antonien, champ de bataille situé non loin des faubourgs et témoin jadis de la défaite de Gordien I par Capellien. Là, Jean rencontra l'armée des indigènes commandée par Antalas et aussi par Jerna'. Equidem tumultu brevi, quo Gordianus periit, perpenso (Herodian VI 9. Iul. Capitol. Gordiani tres 15) a Gordiano castra munita esse, quorum memoria ne VI° quidem saeculo perierit, vix crediderim. Ceterum pugna illa, qua Gordianus filius cecidit, haud dubie in via Thevestina, non in Hadrumetina commissa est. Denique ad castra Antonia Iohannem cum exercitu Maurico congressum primam victoriam reportasse nescio num Tauxier contendisset, si accuratius paullo libri secundi Iohannidos exordium inspexisset.

stra Antonia ei occurrerat, sine responsis in custodia retenta[149]) primum oram maritimam, per quam via Hadrumetina processisse videtur, ab hostibus vagantibus liberat[150]), deinde in interiora Byzacii conversus in montium, qui planitiem Byzacenam cingunt, margine Maurorum exercitum permagnum invenit[151]). Neque enim Antalae tantum qui parebant Byzacii populi, sed Syrtici etiam Ierna duce, Numidiae meridionalis gentes cum Iauda rege huc concurrerant[152]). Priusquam ad pugnam se accinxit, Mauris extremas pacis condiciones has proposuit: ut Afri captivi redderentur, Austuriani et Laguantenses in sedes suas redirent, Antalas Iustiniani imperio se subiceret[153]). Quibus condicionibus reiectis Mauri e castris, quae in monte posuerant[154]), descenderunt et acie instructa cum Romanorum exercitu conflixerunt. Cum diu vario Marte pugnatum esset, tandem in fugam coniecti Mauri castra repetierunt. Sed praedae, quam totam magister exercitui promiserat[155]), spe incitati Romani castra etiam hostium irrupere et diripuere. 'Multa inter milia', quae in fuga perierunt, Ierna Marmaridum rex caesus est[156]). Praeter praedam ingentem splendidissima hac victoria partam Romanorum exercitus Solomonis etiam signa militaria, quae clade Cillitana Maurorum in potestatem devenerant, recuperavit[157]). Praesidiis per provincias dispositis[158]) Iohannes exercitum Carthaginem reduxit, summoque civium gaudio exceptus est, cum nemo dubitaret, quin bellum iam peractum ac sepultum esset[159]).

Nec vero diuturna tunc pax Africae contigit. Aliquanto enim post populi Syrtici bellum instaurarunt. Si quis Iohannidem solam obiter inspexerit, vixdum Carthaginem revertisse Iohannem, cum Syrticorum rebellio nuntiaretur, credere possit[160]). Sed menses certe nonnullos quietem egisse Mauros cum Procopii e verbis (χρόνῳ δὲ ὕστερον) colligere possumus tum e temporum indiciis paucis, quae per Iohannidos librum sextum dispersa inveniuntur. Bellum enim Syrticum non hieme, qua pugna prima commissa erat, sed tempore eo quo messis instabat, exarsisse et aestate media gestum esse Corippi e narratione elucet[161]). Cum igitur constet temporis aliquantum inter primam et secundam Iohannis expeditionem interfuisse, iam fieri potuisse intellegemus,

---

149) Cor. Ioh. I 499 ipsos privato iussit custode teneri.

150) Cor. Ioh. II 1 Pellitur interea cunctis vastator ab oris
Maurus et adverso trepidus calcatur ab hoste.
deserit obsessas fugiens conterritus urbes,
turbatusque metu montes concurrit ad altos.

151) Cor. Ioh. II 162 iam fortis properans densos exercitus hostes
montibus in summis et collibus esse videbat.

152) Cor. Ioh. II 28—161. cf. prooemii huius p. VIII—XV.

153) Cor. Ioh. II 344—347. Qui versus quamquam certa coniectura restitui vix possunt, sententiam tamen continere videntur planissimam.

154) Cor. Ioh. II 9. 163. 207. 414. IV 304. 947.

155) Cor. Ioh. IV 1054—1057.

156) Cor. Ioh. IV 1163.

157) Proc. b. Vand. II 28. Cor. Ioh. IV 1154.

158) Cor. Ioh. VI 38—52.

159) Cor. Ioh. VI 58—103.

160) Fournel Les Berbers I p. 102 'Le général romain avait à peine ramené ses troupes à Carthage qu'il apprit l'arrivée des terribles Louatah dans la Byzacène'.

161) Cor. Ioh. VI 247 sterilis nam cernitur annus.
VII 70. 71 iam tempus apertum
aequor habet.

ut tempore hoc intermedio exercitus Iohannis magna parte desumpta imminueretur. Bello enim Syrtico exoriente novem illi duces, qui primae pugnae interfuerant, non iam in Africa degisse videntur omnes. Vbicunque Iohannidos in libris posterioribus acies Byzantiorum instructa describitur, illo e numero quinque tantum memorantur: Putzintulus, Geisirith, Iohannes senior, Fronimuth, Tarasis [162]. Ceterorum quattuor, Gentii, qui priore in pugna primum inter duces locum tenuisse videtur, Gregorii, Marturii, Marcentii nomina in libro VI°, VII°, VIII° frustra quaerimus. Casu quodam poëtam haec nomina silentio pressisse equidem, cum non poëtae magis quam historici munere Corippus fungatur, negaverim. Veri multo similius est, hos viros quattuor cum numeris, quibus praeessent, ubi primum Africa pacata videretur, aliam in provinciam transmissos esse, in Italiam forsitan, ubi res Romanae tunc collabebantur. Cum Ifisdaiae etiam auxilio destitutus a Maurorum principe nullo praeter Cusinam Iohannes adiuvaretur, minoribus multo copiis ad maiorem expeditionem aestate anni 547 magister militum profectus est.

Coniuraverant contra Romanos populi Syrtici omnes, qui Ierna Marmaridum rege interfecto Ifuracum regulum Carcasan summum sibi ducem creaverant [163]. Ammonis oraculis in victoriae spem certam erecti [164] gentes multas finitimas, quae priore bello abstinuerant, in armorum societatem adiunxere:

Ioh. VI 195 nec solus Ilaguas
aut gentes tantum egerunt quae bella priores
convenere sibi, sed si quis Syrtica rura
asper arat Nasamon, si quis Garamantidos arvis
proximus arva colit, pinguis qui margine Nili
stagna bibunt, venere viri.

Non inepte foederis Maurici increscentis magnitudinem poëta regionibus tribus electis designat, quarum una Nasamonum orientem versus, altera Maurorum, qui Garamantibus (Phazaniae) finitimi erant, meridiem versus, tertia occidentem versus extremos foederatorum fines indicaret. Neque enim de Nili, quos nos novimus, lacubus magnis cogitandum, sed de Mauritaniae Numidiaeque meridionalis (Sahara algérien) stagnis, e quibus Nilum originem ducere veteres opinabantur [165]. Magno illo e numero stagnorum certa, ad quae stagnorum Niliacorum nomen referatur, eligi non posse doctissimi quique et studiorum horum peritissimi intellexerunt [166]. Tantum liquet tunc Mauros meridiei maxime obnoxios inde ab oasibus Syrti maiori proximis usque ad Saharam Algericam belli societatem pepigisse [167]. Priusquam periculi ingruentis

---

162) Cor. Ioh. VI 518—525. VIII 370—377. Vtroque loco novus quidam dux memoratur, cui nomen Sinduit fuisse suspicatus sum.

163) Cor. Ioh. VI 144.

164) Cor. Ioh. VI 145—190.

165) Vitruv. VIII 2, 6. Plinius n. h. V 9, 51. 52. Vivien de St. Martin Le Nord de l'Afrique dans l'antiquité p. 427. 'c'est du Nil mauritanien que Corippus entend parler'.

166) Viv. de St. Martin ibidem p. 435.

167) Proc. b. Vand. II 28 οἱ Λευᾶθαι αὖθις στρατῷ μεγάλῳ ἐκ τῶν ἐπὶ Τριπόλεως χωρίων ἐς Βυζάκιον ἀφικόμενοι τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀντάλαν ξυνέμιξαν. Perperam certe Procopius iam tunc Antalam cum populis Syrticis castra iunxisse asseverat. Post Iohannis demum cladem Antalam rebellasse Corippus disertis verbis docet VII 286.

nuntius Carthaginem pervenit, iam Tripolitanam per provinciam Mauri vagabantur Byzaciique finibus appropinquabant. Quos cum vix attigissent, Iohannis adventu celeri territi cursum verterunt et in deserta regressi sunt [168]. Iohannes belli conficiendi cupidissimus hostem in deserta persecutus, sed post dierum paucorum iter irritum militum seditione, qui labores expeditionis per regiones calidas, aqua carentes, steriles aegre ferebant, litora repetere coactus est [169]. Vix oram Astricum in finibus attigerat, cum hostes perinde reversi eumque assecuti sunt. Proelio tumultuario ad rivi cuiusdam ripas exorto primum Mauri Cusinae parentes, deinde Romani ipsi in fugam coniecti et dissipati sunt. Cum militum pars magna periit, tum e ducibus unus Iohannes senior ab hostibus circumventus caesusque est [170].

Iam rebus ipsis brevissime relatis, quibus quaeque locis gestae sint, indagemus. Byzacii a finibus recedentes Mauri

siccas superare Gadaias
nec dubitant tristesque locos, quis nullus eundi
vivendique modus.

Gadaiae ubi fuerint, frustra adhuc quaesitum est. Mazzucchellius de Gadabitanis barbaris Tripolitanae provinciae finitimis, quos Procopius memorat, cogitavit. Sed gentis huius patria a Corippo ipso (Ioh. II 117) non Gadāiae, sed Gadăbis vocatur. Tauxier oppidum Ghat (28⁰ long. or. 25⁰ lat. sept.) a veteribus Gadaias appellatum esse suspicatur [171]. Qua coniectura ne quis decipiatur, meminisse sufficiet Ghat a Syrtis minoris litore m. p. fere DCL abesse. Tantum iter nec Maurorum turmae innumerae pecudumque greges ingentes perfecissent, nec Byzantiorum exercitus suscepisset. Equidem quo accuratius versum totum 'siccas superare Gadaias' examinavi, eo minus de oppido ullo hic verba facere poëtam credidi. Apparet enim desertorum quasi limen quoddam hic denotari, quo superato mediis in harenis fugientes versentur. Iam vero Henrici Duveyrier librum illum egregium perscrutans, in quo desertorum, de quibus hic agitur, notitia tota fere nititur, in harenae tumulorum (*Dünen*), quibus desertorum illorum pars magna repleta est, descriptionem incidi [172]. Tumuli tales, qui ventorum vi coacervantur, agitantur, propulsantur, apud Maurorum gentes nonnullas 'el guédéa' vel, ut orthographia Germanica utar, 'gedēa' vocari solent. Parum me peritum linguae Mauricae esse fateor, quam ut hac notula fretus 'Gadaias' illas harenae tumulos regionis desertae esse contendam. Tamen in re desperata, quin virorum doctorum oculos in nominum similitudinem illam adverterem, facere non potui.

Ceterum quam desertorum in partem populi Syrtici ipsi recesserint et Byzantios illexerint, dubitari nequit. Cum enim ad oram maritimam via recta reversus statim Syrtis minoris ad litora Byzantiorum exercitus pervenerit — quod quidem paullo infra mihi demonstrandum erit —, manifestum est eum desertorum (el Erg) angulum

168) Cor. Ioh. VI 276—291.
169) Cor. Ioh. VI 292—379.
170) Cor. Ioh. VI 437—773.
171) Rev. Afr. XXI 1877 p. 188. Les Louata s'enfoncèrent dans les solitudes brûlantes du midi, et ce fut même eux qui firent connaître aux géographes romains la ville lointaine de Gadaïas (aujourd'hui Ghât), inconnue jusque là à l'antiquité.
172) Henry Duveyrier Exploration du Sahara. Tôme I. Les Touareg du Nord Paris 1865 p. 5 sq.

Byzantios ingressos esse, qui Byzacenae et Tripolitanae provinciae inter fines septentrionem versus longissime procurrens Syrtis minoris recessum prope attingit. Atque huius regionis harenis mollibus opertae naturam bene Corippus Iohannidos libro sexto depinxit. Quae descriptio Corippea in nullam aliam partem desertorum, quae mari Syrtico vicina sunt, quadrat. Deserta enim Tripolitanae provinciae superiacentia non harenosa, sed saxosa sunt (Hammada), tamque alte supra planitiem cultam litoralem eminent, ut ascensum exercitui difficilem poëta silentio transire non potuisset, si hanc in regionem Iohannes progressus esset. Quo usque meridiem versus in deserta el Erg Byzantii penetraverint, ignoramus, quoniam neque itineris longitudinem neque dierum numerum poëta indicat. Certius multo de situ locorum, quibus exercitus rediens oram maritimam attigerit, iudicium ferre licet. Iohannes enim ubi primum ad litora devenit, castris iuxta flumen quoddam positis oppidis maritimis frumentum imperat, quod navibus in castra advehatur. Sed ventis adversis naves repulsae detinentur.

Ioh. VI 387 adversos habuere Notos. fors dura negavit
puppibus aequoreas velis transire per undas:
proxima seiunxit.

His e versibus elucet, inde a Iohannis castris oram maritimam, cui urbes illae proximae impositae essent, septentrionem versus se extendisse, castra igitur non Syrtis maioris in oris posita fuisse, quae ab oriente sole occidentem versus directae sunt, sed Syrtis minoris in sinu, ubi Byzacenum litus septentrionem petere incipit. Firmatur haec conclusio versibus insequentibus, quibus, cuius populi in finibus castra Iohannis fuerint, edocemur.

Astrices illis longo iam tempore terris
horrentes habuere domos.

Qui Astrices haud dubie Syrtis minoris tunc oras, quibus Ptolemaei iam tempore vicini fuerant, incolebant. Pugna enim, qua eorum in finibus a castris prioribus parvo itinere digressus[173] Iohannes a Mauris victus est, certe iuxta sinus huius litus commissa est. Quamquam nomen fluminis illius, cuius in ripis proeliatum est, ignoramus[174]), tamen vicum vel regionem proximam poëta nominavit.

VI 485 collesque malignos
tristis et infaustos monstrabat Gallica campos.

Sane hoc solo versu usus ne sagacissimus quidem, ubi Gallica illa fuerit, explorare possit. Sed peropportune Iohannidos libri secundi locus (II 77—83) subvenit, quo poëta infelicem hanc Iohannis expeditionem deplorat. Primum hoc quoque loco Gallicae poëta mentionem facit, quam Romano mox sanguine pollutum iri praedicit.

II 77 immittit polluta viros mox Gallica tristes.

---

173) Cor. Ioh. VI 482—486.

174) Mira sagacitate Tauxier fluminis huius nomen invenisse sibi visus est. Pugnam enim commissam esse dicit 'à l'embouchure du petit fleuve Lyaeus'. Acie Romanorum in fugam conversa Iohannes 'se jette dans une petite redoute élevée aux bouches du Lyaeus'. Rev. Afr. XX 1876 p. 297. Ne quem fugiat, unde hanc notitiam vir doctus hauserit, adscribo Iohannidos libri VII v. 10. 11

percipiunt epulis parvas post tempora vires,
laetificumque bibunt post tristia bella Lyaeum.

Sequuntur versus duo intellectu tam difficiles, ut, num prorsus genuini sanique ad nos pervenerint, dubitem[175]).

II 78 nec cessant populos infausti mittere campi,
quos Talanteis nutrix suscepit ab arvis
Tillibaris.

Tillibari memorata tantum constat haud longe a Syrtis minoris oris poëtae cogitationes versari. Nam Tillibaris in limitis Tripolitani parte occidentali sita a Syrti minore meridiem versus spatio non nimio distabat[176]). Talantea arva inde haud longe afuisse loci Corippei conexu doceri videtur, cum Tillibaris quasi nutrix Talanteos populos suscipere dicatur. Qua re alius castelli in limite Tripolitano positi, Talalatorum, nomen hic latere suspicatus 'Talalateis' reposui[177]). Sed maiorem, quam ex his versibus, fructum in pugnae Gallicensis loco indagando ex iis, qui iam sequuntur, percipimus.

iunctasque mari distendit harenas
Marta mali genetrix, tristes quos cernere campos
vitasset Romana manus, ni fata dedissent
invida saepe, bonis licet, ultima rumpere fila.

Certe cladis, qua Iohannes ceterorum omnium proeliorum victor Astricum in finibus afflictus est, memor poëta hos gemitus mittit. Cum Marta a Corippo mali genetrix vocetur, eiusque mentione pugnae illius infelicis memoria suscitetur, vix credo quemquam dubitaturum esse, quin proxime a pugnae loco Marta afuerit. Iam vero quoniam Martam a Tacape (nunc Gabes), Syrtis minoris oppido notissimo, m. p. X meridiem versus afuisse e Tabula Peutingerana comperiamus[178]), ubi pugna illa Gallicensis Romanis adversa commissa sit, satis exploratum est.

Qua quaestione profligata ad aliam paullo magis intricatam accedamus. Exercitus Romani prope Martam victi pars, cui Iohannes ipse praeerat, in oppidum quoddam parvum vicinum se recepit[179]), pars alia fuga longiore in aliud oppidum litoris Byzaceni[180]) abrepta est, cuius nomen in codice Trivultiano modo satis perspicue 'uinci', modo ita ut et 'uinci' et 'iunci' legi possit, exaratum est[181]). Similiter Ferrandi

175) Versibus 78. 79 inter se commutatis melius oratio procederet.

176) It. Ant. p. 75, 5. Not. Dign. Occ. XXV.

177) It. Ant. p. 76. Not. Dign. Occ. XXXI. Eum locum Talalatos tenuisse, quem nunc Ksar Tlalet in regno Tunetano meridionali situm viri docti crediderunt, qui tabulam geographicam Africae antiquae Francogallicam delineaverunt. Carte de l'Afrique sous la domination des Romains dressée au dépôt de la guerre d'après les travaux de M. Fr. Lacroix par M. Nau de Champlouis Paris 1864. Sed huic coniecturae nominum tantum similitudine nixae Itinerarium non favet.

178) Tab. Peut. segm. VI D. Si nominum magis similitudini quam Tabulae numeris confidere liceret, Martam non X, sed XXV m. p. meridiem versus a Tacape afuisse suspicarer, ubi vicus haud exiguus Maret situs est, qui iam medii aevi a scriptoribus memoratur. Marite apud Scheikh-et-Tidjani. Voyage dans la régence de Tunis. Journ. Asiat. série V. tôme I p. 104. Marts apud Moula Ahmed. Exploration scientifique de l'Algérie IX Paris 1846 p. 267. Ceterum Martae praeter Anonymum Ravennatem scriptorum veterum nemo mentionem fecisse videtur, nisi forte hoc oppidulum nomine Μαρθαμά denotatur in Appiani Punicis 55.

179) Cor. Ioh. VII 1—3.

180) Cor. Ioh. VII 140. 391. 392. VIII 20. 26.

181) Cor. Ioh. VII 391 uinci. 478 uicte ensibus. VII 111. 136 uinci *vel* iunci. VIII 20 uincesibus *vel* iuncensibus.

codices nutant, quorum alii Vincense, alii Vivecense, alii Iuncense litus exhibent[182]. Alios apud scriptores oppidi Vincensis vestigium certum nullum, vestigia autem certissima oppidi Iuncensis inveni, quod non modo scriptis ecclesiasticis Latinis[183], sed a Graecis etiam scriptoribus memoratur, qui litterarum confusioni illi (iu = ui) haud obnoxii nomen Ἰούκη vel Ἰούγκη melius servaverunt[184]. De situ oppidi huius Iuncensis quid veteres tradiderint, indagans cum in scriptis ecclesiasticis Byzacenam ad provinciam pertinuisse inveni, tum Procopii e loco tantum collegi, oppidum fuisse maritimum Byzacii meridionalis, quod a promontorio Capitis Vadorum meridiem versus spatio haud parvo distaret[185]. Tamen oppidum hoc Iuncense litoris Byzaceni cum Corippeo illo oppido Vincensi vel Iuncensi eodem in litore sito confundere non auderem, nisi Ferrandi loco accuratius examinato, ubi oppidum Vincense vel Iuncense ab eo memoratum fuerit, et quod nunc eius ruderibus nomen sit, indagare mihi contigisset. Egregia litoris Byzaceni descriptio haec apud Ferrandum extat: 'Est — inquit — in medio vadosi maris sinu monasterium Iuncensi litori proximum, Bennefensi autem maxima ex parte contiguum, ubi neque hortos colere parvissimi scopuli limes sinit angustus, neque ligni vel potabilis aquae consolatio saltem ministratur exigua, sed rei utriusque per brevissimas naviculas quotidie sufficientia praeparatur'. Quo in monasterio degens Fulgentius 'ex palmarum foliis flabellos saepissime contexebat'. Notis his uberrimis Iuncensis litoris situs bene denotatur. Quamquam tota Byzacii meridionalis ora inter Cercinam et Tacapen extensa vadoso mari infesta navibus est, tamen, qui sinus litoris eius scopulum monasteriumque a Ferrando descriptum continuerit, tabula geographica inspecta nemo ambiget. Nullus enim Syrtis minoris totius sinus insulas minutas, scopulos aqua carentes, nec silvis nec hortis sufficientes continet nisi is, qui 'bay of Surkenis' in tabula Anglica nominatur[186]. Insulae Surkenis hodie desertae sunt, sed in scopulo perparvo aedium antiquarum, monasterii, ni fallor, a Ferrando memorati rudera extant[187]. Iam vero, si litori Iuncensi vel Vincensi proximum fuisse sinum vadosum, in quo monasterium illud situm esset, meminimus litorisque insulis Surkenis vicini loca oppidorum antiquorum reliquiis conspersa perquirimus, propiorem nullum invenimus quam Kasr Vnga, qui locus septentrionem versus m. p. X ab insula Surkenis distat[188]. Hic oppidum Iuncense vel

---

182) Ferrand. vit. Fulgentii XIV 29.

183) Locos omnes, quibus oppidum episcopale Iuncense, concilium Iuncense ab episcopis provinciae Byzacenae a. 524 habitum, episcopi Iuncenses quattuor memorantur, diligenter collegit Morcelli. Africa Christ. I p. 192. 193.

184) Proc. b. Vand. I 15 Ἰούκη. Notitia episcopatuum Graeca cum Hieroclis Synecdemo edita a Pindero et Partheyo Berolini 1866 p. 78. Ἰούγκη (Ἐπαρχία Βυζακίης).

185) Proc. b. Vand. I 15 Archelaus ne ad Caput Vadorum Belisarius naves appellat, dissuadens ἢ οὐκ ἀκηκόατε — inquit — ὡς ταύτην μὲν τὴν ἀκτὴν ἐννέα ἡμερῶν ὁδὸν, λέγω δὲ εἰς Ἰούκην ἐκ Καρχηδόνος, κατατείνειν φασὶν, ἀλίμενόν τε παντελῶς οὖσαν καὶ τοῖς ἀνέμοις ὅθεν ἂν ἐπιπνεύσειαν ἐκκειμένην;

186) Mehediah to Ras Makhabez. London published at the Admiralty 5th March 1867. No. 249.

187) In exigua quadam ex insulis Surkenis tabula Anglica 'ruins' notat.

188) Kasr Vnga viderunt et descripserunt Grenville Temple. Excursions in the Mediterranean. Algiers and Tunis. London 1835 II p. 120. 121. V. Guérin Voyage arch. dans la rég. de Tunis I p. 182. 183. Aliarum aedium inter rudera basilicae Byzantiae muri etiamnunc eminent.

Vincense a Ferrando memoratum fuisse arbitror. Vtra nominis forma vera sit quaerens si loci nomen hodiernum respicio, inter Vnga et Ἰούγκη tantam video similitudinem intercedere, ut etiam apud Ferrandum lectionem 'Iuncensi litori' ceteris potiorem habeam. Soli supersunt Iohannidos loci, quibus de nominis Vincensis et Iuncensis forma ambigatur. Non nego fieri potuisse, ut eodem in litore Byzacii meridionalis milium paucorum intervallo dirempta oppidula duo existerent, alterum Iuncense scriptoribus antiquis multis memoratum, alterum Vincense, cuius memoriam Corippus solus servaverit. Tamen cum ne Corippi quidem codex satis sibi constet, nonnullis locis forsan Iunci, non Vinci exhibeus, deinde admitti vix posse videatur oppidum, quod bis belli eiusdem quasi sedes fuerit, ne Notitia quidem episcoporum Byzacii nominari, equidem dubitare iam desii, quin nomen Iuncense a ceteris scriptoribus commendatum in Iohannide quoque restituendum sit. Quodsi ad locum, qui nunc Kasr Vnga dicitur, omnia retuleris, quae de Vincensi vel Iuncens oppido Corippus tradidit, accuratius multo, quam adhuc fieri potuit, res, quae libris Iohannidos posterioribus enarrantur, intellegentur.

Vbi Iohannes magister, qui e clade Martensi in oppidum quoddam vicinum se receperat, magnam exercitus victi partem longius aufugisse et in oppido Iuncensi se expectare certior factus est, statim cum militibus, quos secum habebat, eo profectus copias dispersas congregavit[189]. Nec vero exercitui pugna infelici afflicto ita confidebat, ut extemplo bellum instaurare auderet. Sed praesidiis, quae oppida munita defenderent, per provincias dispositis ipse cum reliquo exercitu septentrionem versus recedens primum oram maritimam legit, quod tutius navibus commeatus advehebatur. Brevi autem post a via litorali Carthaginiensi deflectens fines Zeugitaniae occidentales petivit[190], quo propius ad Numidas foederatos accederet, quorum auxiliis se sublevatum iri sperabat[191]. Mauris victoribus Africam totam Carthaginem usque percurrentibus Iohannes Laribus (nunc Lorbus) consedit, quod oppidum Iustiniani iussu egregie munitum erat[192]. Quam diu hic commoratus sit, parum exploratum est. Procopius paullo post (οὐ πολλῷ ὕστερον) inde ad bellum renovandum processisse asseverat[193]. Sed Corippi narratione perpensa, quin per hiemem totam annorum 547/8 Iohannes Laribus quietem egerit, dubitari vix potest. Auxilia enim imperata non tam celeriter, quam speraverat, advenerunt. Copiae, quas Athanasius[194] Africae praefectus prae-

---

189) Cor. Ioh. VII 110. 111. 136.

190) Cor. Ioh. VII 137—142.

191) Cor. Ioh. VII 63—69.

192) De Laribus cf. Sall. Iug. 60. Ptol. IV 3, 28. Tab. Peut. It. Ant. p. 26, 3 W. Aug. adv. Don. VI 20. Vict. Vit. II 7, 9. Proc. b. Vand. II 22. 28. Inscr. apud Henzen 5327. de vestigiis urbis Grenv. Temple Excursions in the Mediterranean II p. 272. 273. Guérin Voyage arch. dans la rég. de Tunis II p. 72. 79.

193) Proc. b. Vand. II 28.

194) Ioh. VII 199—235 poëta narrat, quam diligenter clade Martensi nuntiata Romani Iohanni subventuri Carthagine bellum paraverint. Omnium studia bellica incitasse, rexisse, ordinasse fertur vir quidam insignis, aetate provectus (v. 199—208), qui maior natu quam Iohannes magister (v. 208) summum Carthagine dignitatis locum tunc tenuisse videtur. Senem hunc laudibus summis dignum non indiciis tantum obscuris, verbis 'pater', 'genitor', 'tantus vir', 'veneranda senectus', 'gravitas seniumque', sed nomine ipso enuntiato denotandum poëtae fuisse quivis videt. Diu frustra, ubi nominis huius vestigia laterent, quaesivi, donec in loci totius versu primo VII 199 invenirem. Cum enim in codice haec exarata vidissem:

torio festinanter Carthagine collegit collectasque ad Iohannem duxit, exiguae admodum fuisse videntur. Plus virium in Mauris foederatis erat[195]. At infelicissime accidit, ut eorum reguli, Cusina et Ifisdaias, inter se discordes arma pararent. Iohanni Stephanidi demum, quem legatum magister in Numidiam misit, contigit, ut socios litigantes inter se conciliaret et ab utroque auxilia magna impetraret[196]. Tandem vere, ut videtur, anni 548[197] Numidarum turmae ingentes ad Iohannem accurrerunt. Cusina triginta milia, Ifisdaias centum milia Maurorum adduxisse fertur[198]. Quibus de numeris quidquid iudicamus, sive veros sive iusto nimios credimus, tantum inter omnes constat, tunc in Mauricis magis quam in Romanis copiis exercitus robur victoriaeque spem positam fuisse. Praeter Cusinam et Ifisdaiam Iaudas, Aurasii montis rex, Iohanni suppetias venit, qui, quamquam diu Romanis infestissimus fuerat et priori Iohannis victoriae armis offecerat, tunc tamen Maurorum forsitan finitimorum viribus territus iisdem, quibus illi, partibus favebat[199]. Locus, quo Maurorum auxilia convenerunt, Arsuris a poëta vocatur[200]. Quod nomen neque in Arzugis mutandum[201], neque pro Assuris, Zeugitaniae oppido notissimo (nunc Henschir Zanfur) accipiendum[202] est, sed ad Byzacii oppidulum quoddam episcopale ceteris a scriptoribus nunquam memoratum pertinet[203]. Ceterum non in regionem Larensem Maurorum catervas ingentes contractas esse, sed in Byzacii partem vicinam occidentalem non est quod miremur, si quidem facilius exercitus latius dispersus alitur quam coactus in unum locum hibernis militum exhaustum.

Copiis tantis collectis Iohannes denuo concertandum ratus in planitiem magnam Byzacenam descendit, cuius in parte interiore, in campis Mammensibus[204], et Marmaridae et Antalas, qui post pugnam Martensem bellum receperat, castra habebant[205].

---

at pater alternans anas uis (*vel* anas ius) ordine curas,

ego: at pater alternans Athanasius ordine curas

facillima coniectura, litteris paucis additis restitui. Litteras 'ath' eo facilius intercidere potuisse, quod versus vocula 'at' inciperet, neminem fugiet. Favet praeterea coniecturae huic locus alius, quo idem ille Athanasius Africae praefectus praetorio a Corippo memoratur, Ioh. IV 232—239. Iisdem enim fere verbis 'pater', 'genitor', 'cana gravitas' illic Athanasius ornatur, quibus nostro loco poëta utitur.

195) Proc. b. Vand. II 28. Iordan. Rom. c. 386 Momms. p. 242b Mur. 'Mauros partis adversae per pacificos Mauros superatos'.

196) Cor. Ioh. VII 242—261.

197) Aestivo tempore postremam Iohannis expeditionem susceptam esse satis elucere videtur e Iohannidos VII 320—332. 351—371. VIII 84. 258. 259.

198) Cor. Ioh. VII 266. 267. 272.

199) Cor. Ioh. VII 277. VIII 126. Parum igitur accurate Procopius b. Goth. IV 17 haec narrat. (Ἰωάννης) ἕνα τῶν ἐν Μαυρουσίοις ἀρχόντων ἑταιρισάμενος, Κουτζίναν ὄνομα, τά τε πρότερα μάχῃ τοὺς ἄλλους ἐνίκησε καὶ οὐ πολλῷ ὕστερον Ἀντάλαν καὶ Ἰάβδαν, οἳ Μαυρουσίων τῶν ἐν Βυζακίῳ καὶ Νουμιδίᾳ τὸ κράτος εἶχον, ὑποχειρίους πεποίηται. εἵποντό τε αὐτῷ ἐν ἀνδραπόδων λόγῳ.

200) Cor. Ioh. VII 273.

201) Haupt Opusc. III 616.

202) Tauxier Rev. Afr. XX 1876 p. 298.

203) Not. prov. Byzacenae 67 episcopus Arsuritanus nominatur.

204) Mammam oppidum in Byzacii limite, magnis in campis, qui montibus cingebantur, sitam fuisse e Procopii b. Vand. II 11. de aedif. VI 6 discimus. Sunt, qui montem Burgaonem campis Mammensibus imminentem (Proc. b. Vand. II 11. 12) eundem esse suspicentur, qui nunc Djebel bu Ghanem vocetur (Tauxier l. l.). Sed nominis illius veteris et nominis, quod Arabes monti cuidam indiderunt, similitudini fortuitae quis fidat?

205) Cor. Ioh. VI 283—290.

Marmaridum dux Carcasan, ubi Iohannis exercitum appropinquare comperit, statim cum Romanis confligendum esse censuit. Sed vicit Antalae consilium, qui itineribus magnis, aestatis caloribus, inopia fatigandum prius Romanorum exercitum, quam armis vinceretur, demonstravit[206]). Dierum igitur decem itinere per totam provinciam Byzacenam usque ad oram maritimam regressi Mauri in agro Iuncensi consederunt[207]). Eandem regionem Iohannes de hostium itinere per exploratores, de Antalae consilio captivorum verbis certior factus petivit[208]). Cum autem tunc quoque hostes proelium detrectantes a litore in regionem quandam Byzacii meridionalis montibus obsitam recederent[209]), persequi eos Iohannes destitit et in ora maritima castra munivit, ubi exercitus summa et celeritate et securitate commeatus navibus undique advectos acciperet[210]). Fore enim confidebat, ut hostes e terris asperis incultisque, quas petierant, mox inopia coacti ad litora reverterentur. Haud dubie ipsa in regione maritima eos expectasset, nisi exercitus Byzantii seditione, ut belli finem acceleraret, adductus esset. Milites Romani belli periculis et laboribus continuis confecti, mercede pacta se iam dudum destitutos esse indignantes[211]) Iohannem, quem miseriae egestatisque suae auctorem criminabantur, armis infestis petiverunt. Vix Iohanni ipsi cum ducibus et armigeris fidis evadere castris furiosis[212]) et Maurorum foederatorum ope[213]) tumultum Romanorum comprimere contigit. Vbi seditionem sedavit, magister consilio mutato hostes insecutus haud longe ab iis in campis Catonis consedit[214]). Sed tam bene locorum natura hostium castra munita invenit, ut expugnari posse ea desperans ipse quietem agere constitueret, donec frumenti inopia coacti e locis asperis in campos planos descenderent. Quae spes eum non fefellit[215]). Paucis enim diebus post in planitie Marmaridae castra posuerunt. Brevi deinde itinere cum ad hostes proxime Iohannes accessisset[216]), dominica die[217]) exercitus uterque ad proelium eductus est. Congressione facta primum exercitus Romani cornu alterum, cui Cusina, Maurorum regulus, et Putzintulus dux praeerant, ab hostibus vehementer pressus lababat.

---

206) Cor. Ioh. VII 296—310.

207) Cor. Ioh. VII 370—373. 391—393.

208) Cor. Ioh. VIII 20.

209) Cor. Ioh. VIII 39. Tauxier Rev. Afr. XX 1876 p. 298 ils se hâtèrent de décamper et de se jeter dans le massif qui borde au sud la Tripolitaine. — Non in Tripolitanam provinciam, sed in Byzacii tantum partem extremam meridionalem, in montes forsitan Tritonis lacui vicinos, Mauros recessisse inde consequitur, quod pugna, qua paullo post Iohannes Mauros ad internecionem vicit, in Byzacio commissa est. cf. Ioh. VI 181—184.

210) Cor. Ioh. VIII 26—31. 41—48. Vbi portus Lariscus, quo naves frumentarias convenire Iohannes iussit, situs fuerit, ignoramus.

211) Cor. Ioh. VIII 81. 85.

212) Cor. Ioh. VIII 111.

213) Cor. Ioh. VIII 127—129. 144. 148.

214) Cor. Ioh. VIII 165. 166. Vbi fuerint campi Catonis et unde nomen duxerint, nescire me fateor. Non prope Vticam fuisse — id quod Mazzucchellius suspicatus est — sed in Byzacio interiore constat. cf. Ioh. VI 181—184.

215) Cor. Ioh. VIII 167—179.

216) Cor. Ioh. VIII 225—230. versu 229 committere pugnam
vicinis liceat ferventi caede Lataris.
loci, quo pugnatum sit, nomen scriptoribus ceteris non notum Corippus tradidisse videtur.

217) Cor. Ioh. VIII 214. 254—257.

Putzintulus ipse fortiter pugnans mortem oppetivit[218]. Sed in tempore Iohannes, qui altero cornu hostes sibi oppositos profligaverat, laborantibus subvenit[219]. Tota tunc Maurorum acie in fugam conversa Romani victores stragem ingentem ediderunt. Praeter alios duces permultos[220] Carcasan, Marmaridum rex summus, occisus est[221]. Cuius morte relata Iohannidos liber octavus in fine mutilus desinit. Sed Procopii ex historiis discimus tantam fuisse Maurorum cladem, tam graviter eorum vires labefactatas esse, ut multos per annos invasionibus provincias Romanas vexare non auderent, Africaeque fessae tandem aliquando pax malorumque intermissio contingeret[222].

Iohannes magister annos certe nonnullos provinciae, quam hostium incursionibus continuis liberaverat, praefuit. Anno enim p. Chr. n. 553 in Sardiniam provinciam, quae ad Africanam dioecesim pertinebat, expeditionem suscepisse fertur[223]. Paullo autem post mortem obiisse videtur, cum nomen eius neque belli Gothici annis postremis neque postea unquam memoretur. Verisimillimum est superstitem eum non fuisse anno 562, quo Africae res denuo turbatae sunt. Iohannes enim Rogatinus tunc Africae praefectus Maurorum regem Romanis fidissimum Cusinam dolis circumventum e medio sustulit[224]. Perfidiae tantae ultores Cusinae filii Mauris ad arma vocatis Africam totam crudelissime vastarunt. Tunc novum bellum Mauricum exarsit, quod tam male a Byzantiis gestum est, ut regni Iustiniani annis extremis ad ultimas miserias Africa delaberetur[225].

PROCOPII
DE BELLO VANDALICO
CAPITA SELECTA.

Procopii in libro altero de bello Vandalico cum tota fere Iohannidos interpretatio historica nitatur, iis, qui Corippi libris uterentur, gratum me facturum Mommsenus iudicavit, si huic prooemio Procopii capita ea, quae huc pertinent, addidissem. Cum autem ne Bonnensis quidem editio neque interpolationibus, quibus libri manu scripti multi inquinati sunt, omnino careat, neque in nominibus propriis scribendis satis sibi constet, a viro docto, qui nunc codicibus optimis denuo excussis Procopii libris recensendis operam navat, Guilelmo Meyero Monacensi, ut e schedis suis, quae ad

---

218) Cor. Ioh. VIII 473—496.

219) Cor. Ioh. VIII 457—472.

220) Iordan. Rom. c. 356 Momms. p. 242b Mur. 'una die decem et septem praefectos extinxit, pacemque totius Africae iuvante domino impetravit.

221) Cor. Ioh. VIII 627—634. VI 184—187.

222) Proc. b. Vand. II 28 fin. b. Goth. IV 17.

223) Proc. b. Goth. IV 24.

224) Ioh. Malal. Chronogr. XVIII p. 495. 496 ed. Dind.

225) Cor. laud. Iust. I 18—21. Anast. 37.

capita illa emendanda pertinerent, mecum communicaret, petivi. Qui tanta liberalitate mihi morem gessit, ut non modo menda quaedam parvula editionis Dindorfianae notaret, sed horum capitum omnium lectionis varietatem notulis criticis indicaret, quas Procopii textui addere mihi licuit.

Dind. I p. 493 Proc. de b. Vand. II 19 Γερμανὸν δὲ ξύν τε Συμμάχῳ καὶ Δομνίκῳ μεταπεμψάμενος βασιλεὺς Σολομῶνι αὖθις ἅπαντα Λιβύης τὰ πράγματα ἐνεχείρισε, τρισκαιδέκατον ἔτος τὴν αὐτοκράτορα ἔχων ἀρχήν· στράτευμά τε αὐτῷ παρασχόμενος καὶ ἄρχοντας ἄλλους τε καὶ Ῥουφῖνον καὶ Λεόντιον τοὺς Ζάννα τοῦ Φαρεσμάνου καὶ Ἰωάννην τὸν Σισιννιόλου υἱόν. capitibus II 19. 20 Solomonis in montem p. 501 Aurasium expeditio enarratur, qua feliciter confecta Ζάβην τε τὴν χώραν, ἣ ὑπὲρ ὄρος τὸ Αὐράσιόν ἐστι Μαυριτανία τε ἡ πρώτη καλεῖται μητρόπολιν Σίτιφιν ἔχουσα, τῇ Ῥωμαίων ἀρχῇ ἐς φόρου ἀπαγωγὴν προσεποιήσατο. — καὶ ἀπ' αὐτοῦ Λίβυες ἅπαντες, οἳ Ῥωμαίων κατήκοοι ἦσαν, εἰρήνης ἀσφαλοῦς τυχόντες καὶ τῆς Σολομῶνος ἀρχῆς σώφρονός τε καὶ λίαν μετρίας, ἔς τε τὸ λοιπὸν πολέμιον οὐδὲν ἐν νῷ ἔχοντες, ἔδοξαν εὐδαιμονέστατοι εἶναι ἀνθρώπων ἁπάντων.

21. τετάρτῳ δὲ ὕστερον ἐνιαυτῷ ἅπαντα σφίσιν ἀγαθὰ ἐς τοὐναντίον γενέσθαι ξυνέπεσεν. ἔτος γὰρ ἕβδομόν τε καὶ δέκατον Ἰουστινιανοῦ βασιλέως τὴν αὐτοκράτορα p. 502 ἀρχὴν ἔχοντος, Κῦρός τε καὶ Σέργιος οἱ Βάκχου τοῦ Σολομῶνος ἀδελφοῦ παῖδες πόλεων τῶν ἐν Λιβύῃ πρὸς βασιλέως ἄρχειν ἔλαχον, Πενταπόλεως μὲν ὁ Κῦρος ὁ πρεσβύτερος, Τριπόλεως δὲ Σέργιος. Μαυρούσιοι δὲ οἱ Λευάθαι[1]) καλούμενοι στρατῷ μεγάλῳ ἐς Λεπτίμαγναν πόλιν παρ' αὐτὸν ἵκοντο ἐπιθρυλοῦντες ὅτι δὴ τούτου ἕνεκα ἥκοιεν, ὅπως ὁ Σέργιος δῶρα καὶ ξύμβολα σφίσι τὰ νομιζόμενα δοὺς τὴν εἰρήνην κρατύνηται. barbaris nobilibus octoginta, qui fide accepta in urbem intraverant, interfectis Maurorum exercitus urbem petit et ante portas cum Romanis acie confligit.

p. 503 χρόνῳ δὲ ὕστερον οἱ μὲν βάρβαροι μείζονι παρασκευῇ ἐπὶ Ῥωμαίους ἐστράτευσαν. Σέργιος δὲ παρὰ Σολομῶνα τὸν θεῖον ἐστάλη, ἐφ' ᾧ καὶ αὐτὸς μείζονι στρατῷ ἐπὶ τοὺς πολεμίους ἴοι· οὗ δὴ καὶ Κῦρον τὸν ἀδελφὸν εὗρεν. οἵ τε βάρβαροι ἐς Βυζάκιον ἀφικόμενοι πλεῖστα ἐξ ἐπιδρομῆς ἐληίσαντο τῶν ἐκείνῃ χωρίων· Ἀντάλας δὲ p. 504 (οὗπερ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν λόγοις ἐμνήσθην, ἅτε Ῥωμαίοις πιστοῦ διαμεμενηκότος, καὶ δι' αὐτὸ μόνου ἐν Βυζακίῳ Μαυρουσίων ἄρχοντος) ἤδη Σολομῶνι ἐκπεπολεμωμένος ἐτύγχανεν, ὅτι τε τὰς σιτήσεις, αἷς αὐτὸν βασιλεὺς ἐτετιμήκει, Σολομῶν ἀφείλετο καὶ τὸν ἀδελφὸν τὸν αὐτοῦ ἔκτεινε, ταραχήν αὐτοῦ τινα ἐς Βυζακηνοὺς γινομένην ἐπενεγκών· τότε γοῦν[2]) τούτους Ἀντάλας τοὺς βαρβάρους ἀσμενός τε εἶδε καὶ ὁμαιχμίαν ποιησάμενος ἐπὶ Σολομῶνά τε καὶ Καρχηδόνα σφίσιν ἡγήσατο. Σολομῶν δέ, ἐπεὶ ταῦτα ἤκουσε, παντὶ τῷ στρατῷ ἄρας ἐπ' αὐτοὺς ᾔει, καὶ καταλαβὼν ἀμφὶ πόλιν Τεβέστην, ἓξ ἡμερῶν ὁδῷ Καρχηδόνος διέχουσαν, ἐστρατοπεδεύσατο αὐτός τε καὶ οἱ Βάκχου τοῦ ἀδελφοῦ παῖδες, Κῦρός τε καὶ Σέργιος καὶ Σολομῶν ὁ νεώτατος. δείσας τε τὸ τῶν βαρβάρων πλῆθος ἔπεμψε παρὰ τῶν Λευαθῶν[3]) τοὺς ἄρχοντας, μεμφόμενος μὲν ὅτι δὴ ἔνσπονδοι Ῥωμαίων ὄντες εἶτα ἐν ὅπλοις γενόμενοι ἐπ' αὐ-

---

1) λευκάθαι *codd. plerique,* λεβάψαι *unus e deterioribus.* 2) *al.* οὖν. 3) λευαθῶν, λεβάνθων, λεμάνθων *codd.*

τοὺς ἥκουσι, τὴν δὲ εἰρήνην ἀξιῶν ἐν σφίσι κρατύνασθαι, ὅρκους τε ὀμεῖσθαι τοὺς δεινοτάτους ὑπέσχετο, ἦ μὴν ἀμνηστίᾳ τῶν πεπραγμένων ἐς αὐτοὺς χρήσασθαι [4]. χλευάζοντες δὲ τὰ εἰρημένα οἱ βάρβαροι πάντως αὐτὸν ὀμεῖσθαι τὰ Χριστιανῶν λόγια ἔφασαν, ἅπερ καλεῖν εὐαγγέλια νενομίκασιν. οὐκοῦν ἐπειδὴ Σέργιος ταῦτα ὀμόσας εἶτα τοὺς πιστεύσαντας ἔκτεινε, βουλομένοις σφίσιν αὐτοῖς εἴη ἐς μάχην ἰοῦσι τούτων δὴ τῶν λογίων ἀποπειράσασθαι [5], ὁποίαν τινὰ πρὸς τοὺς ἐπιόρκους δύναμιν p. 505 ἔχουσιν, ὅπως αὐτοῖς βεβαιότατα πιστεύσαντες οὕτω δὴ ἐπὶ τὰς ξυνθήκας καθιστῶνται. ταῦτα Σολομῶν ἀκούσας τὰ ἐς τὴν ξυμβολὴν ἐξηρτύετο.

τῇ δὲ ὑστεραίᾳ μοίρᾳ τινὶ τῶν πολεμίων λείαν ὅτι πλείστην ἀγούσῃ ξυμβαλὼν καὶ μάχῃ νικήσας ἀφελών τε τὴν λείαν ἐφύλασσε πᾶσαν. δυσανασχετοῦσι δὲ τοῖς στρατιώταις καὶ δεινὰ ποιουμένοις, ὅτι δὴ αὐτοῖς οὐκ ἐδίδου τὰ λάφυρα, ἔφασκεν ἀναμένειν τὸ τοῦ πολέμου πέρας, ὅπως δὴ ἅπαντα τηνικαῦτα διανέμωνται, καθάπερ ἂν ἐς τὴν ἀξίαν ἐπιβάλλον ἑκάστῳ φαίνηται. ἐπεὶ δὲ αὖθις οἱ βάρβαροι πάσῃ τῇ στρατιᾷ ἐς ξυμβολὴν ὥρμηντο, ἐνταῦθα Ῥωμαίων τέ τινες ἀπελίποντο [6] καὶ οἱ ἄλλοι οὐ ξὺν προθυμίᾳ ἐς τὴν παράταξιν ᾔεσαν. καὶ [7] πρῶτα μὲν [8] ἀγχώμαλος ἐγεγόνει ἡ μάχη, ὕστερον δὲ πλήθει πολλῷ ὑπερβαλλομένων τῶν Μαυρουσίων, Ῥωμαίων [9] μὲν οἱ πολλοὶ ἔφευγον, Σολομῶν δὲ καὶ ἀμφ' αὐτόν τινες χρόνον μέν τινα βαλλόμενοι ἀντεῖχον, ὕστερον δὲ ὑπερβιαζομένων τῶν πολεμίων σπουδῇ ἔφευγον, ἔς τε ῥύακος ἐκείνῃ ῥέοντος χαράδραν ἀφίκοντο. ἔνθα δὴ ὀκλάσαντος οἱ τοῦ ἵππου Σολομῶν ἐκπίπτει ἐς ἔδαφος, καὶ αὐτὸν κατὰ τάχος χερσὶν [10] οἱ δορυφόροι ἀράμενοι ἐπὶ τοῦ ἵππου καθίζουσι. περιώδυνον δὲ γεγονότα καὶ ἀδύνατον [11] ἔτι τοῦ χαλινοῦ ἔχεσθαι καταλαβόντες οἱ βάρβαροι αὐτόν τε κτείνουσι καὶ τῶν δορυφόρων πολλούς. αὕτη τε τοῦ βίου τελευτὴ Σολομῶνι ἐγένετο.

p. 506 22. τελευτήσαντος δὲ Σολομῶνος, Σέργιος αὐτοῦ, ὥσπερ εἴρηται, ἀδελφιδοῦς ὤν, δόντος βασιλέως, παρέλαβε τὴν Λιβύης ἀρχήν. ὃς δὴ φθορᾶς πολλῆς αἰτιώτατος τῷ Λιβύων γένει ἐγένετο, ἅπαντές τε αὐτοῦ τῇ ἀρχῇ ἤχθοντο. — μάλιστα δὲ πάντων ὁ Σισιννιόλου Ἰωάννης τῇ Σεργίου δυνάμει χαλεπῶς εἶχε. ἀγαθὸς γὰρ ὢν τὰ πολέμια καὶ διαφερόντως εὐδόκιμος, ἀχαρίστου τοῦ ἀνθρώπου ἀτεχνῶς ἔτυχεν. διὸ δὴ οὔτε οὗτος οὔτε ἄλλος τῶν πάντων οὐδεὶς ὅπλα ἀνταίρειν τοῖς [12] πολεμίοις ἠβούλετο [13]. τῷ τε Ἀντάλᾳ οἵ τε Μαυρούσιοι σχεδόν τι ἅπαντες εἵποντο καὶ Στότζας ἐκ Μαυριτανίας μετάπεμπτος ἦλθεν. ἐπεί τε οὐδεὶς σφίσιν ἐπεξῄει τῶν πολεμίων, ἦγόν τε καὶ ἔφερον ληϊζόμενοι ἀδεῶς ἅπαντα. —

p. 509 23. Ἀντάλας δὲ καὶ ὁ τῶν Μαυρουσίων στρατὸς ξυνελέγοντο αὖθις ἐν Βυζακίῳ, καὶ αὐτοῖς Στότζας ξυνῆν, στρατιώτας τε ὀλίγους τινὰς καὶ Βανδίλους ἔχων. Ἰωάννης δὲ ὁ Σισιννιόλου, πολλὰ λιπαρούντων Λιβύων, στράτευμα ἀγείρας ἐπ' αὐτοὺς ἦλθεν. ἐτύγχανε δὲ Ἱμέριος Θρᾷξ τῶν ἐν Βυζακίῳ καταλόγων ἄρχων, ὃν δὴ τότε Ἰωάννης ἐκέλευε πάντας ἐπαγόμενον τοὺς ταύτῃ καταλόγους ξὺν τοῖς ἑκάστῳ ἡγουμένοις ἐλθόντα ἐς χωρίον Μενεφέσῃ [14], ὅ ἐστιν ἐν Βυζακίῳ, σφίσι ξυμμῖξαι. ὕστερον δὲ ἀκούσας ἐνταῦθα ἐστρατοπεδεῦσθαι τοὺς πολεμίους, Ἱμερίῳ ἔγραφε τά τε ξυμπεσόντα

---

4) *al.* χρήσεσθαι. 5) *al.* ἀποπειρᾶσθαι. 6) *al.* ἀπελείποντο. 7) *al.* καὶ *omittitur.* 8) *post* μὲν *al.* οὖν *additur.* 9) *al.* ῥωμαῖοι. 10) *al.* ταῖς χερσὶν. 11) *al.* ἀδυνατοῦντα. 12) *al.* ἐν τοῖς. 13) *al.* ἠβούλοντο. 14) μενεφέσσῃ, μενεφεσῇ, μενεφέσῃ *codd.*

δηλῶν καὶ σφίσιν ἐπαγγέλλων ἑτέρωθι ἀναμίγνυσθαι, ὅπως μὴ κατὰ μόνας, ἀλλὰ κοινῇ ἅπαντες ὑπαντιάσωσι τοῖς πολεμίοις. τύχῃ δέ τινι οἱ ταῦτα τὰ γράμματα ἔχοντες ὁδῷ ἑτέρᾳ χρησάμενοι τὸν Ἱμέριον εὑρεῖν οὐδαμῇ ἴσχυσαν, ἀλλὰ ξὺν τῷ στρατῷ ἐμπεπτωκὼς ἐς τὸ τῶν ἐναντίων στρατόπεδον γέγονεν ὑπὸ ταῖς ἐκείνων χερσίν. ἦν δέ τις ἐν τούτῳ τῷ Ῥωμαίων στρατῷ νεανίας Σεβηριανός Ἀσιατικοῦ παῖς, Φοῖνιξ, Ἐμεσηνὸς γένος, καταλόγου ἱππικοῦ[15] ἄρχων. ὃς δὴ μόνος ξὺν τοῖς ἀμφ' αὐτὸν στρατιώταις, πεντήκοντα οὖσι, τοῖς πολεμίοις ἐς χεῖρας ἦλθε. καὶ χρόνον μὲν ἀντεῖχόν τινα, ἔπειτα δὲ πολλῷ πλήθει βιαζόμενοι ἐς λόφον ἀνέδραμον ἐνταῦθά πη ὄντα, οὗ δὴ φρούριον οὐκ ἀσφαλὲς ἦν. διὸ δὴ ὁμολογίᾳ σφᾶς αὐτοὺς τοῖς ἐναντίοις p. 510 ἐνταῦθα ἐπ' αὐτοὺς ἀναβεβηκόσι παρέδωκαν. οἱ δὲ οὔτε αὐτὸν[16] οὔτε τῶν στρατιωτῶν τινα ἔκτειναν, ἀλλὰ ζωγρήσαντες ἅπαντας, Ἱμέριον μὲν ἐν φυλακῇ ἔσχον, τῷ τε Στότζᾳ τοὺς στρατιώτας παρέδοσαν, ὁμολογοῦντας σφίσι ξὺν προθυμίᾳ πολλῇ ἐπὶ Ῥωμαίους στρατεύσεσθαι[17]· τὸν μέντοι Ἱμέριον, ἢν μὴ τὰ ἐπαγγελλόμενα ποιῇ, κτείνειν ἠπείλουν. ἐπήγγελλον δὲ πόλιν Ἀδραμητὸν ἐπιθαλασσίαν μηχανῇ τινι σφίσιν ἐνδοῦναι. καὶ ἐπεὶ οἱ ἰσχυρίζετο βουλομένῳ εἶναι, ἐπὶ Ἀδραμητὸν σὺν αὐτῷ ᾔεσαν. τῆς[18] πόλεως ἀγχοῦ γενόμενοι Ἱμέριον μὲν[19] ὀλίγῳ ἔμπροσθεν ξὺν στρατιώταις τῶν Στότζᾳ ἑπομένων τισὶν ἔπεμψαν, Μαυρουσίους δεδεμένους δῆθεν ἐφέλκοντα, αὐτοὶ δὲ ὄπισθεν εἵποντο. καὶ τῷ Ἱμερίῳ εἰπεῖν τοῖς ἐφεστῶσι ταῖς τῆς πόλεως πύλαις ἐπέστελλον, ὡς νικῴη μὲν κατὰ κράτος ὁ βασιλέως στρατὸς, ἥξει δὲ Ἰωάννης αὐτίκα δὴ μάλα, πλῆθος Μαυρουσίων δοριαλώτων[20] ἄγων ἀριθμοῦ κρεῖσσον· οὕτω τε τῶν πυλῶν σφίσιν ἀνοιγνυμένων, ἐντὸς τοῦ περιβόλου ξὺν τοῖς ἅμα αὐτῷ ἰοῦσι γενέσθαι. καὶ ὁ μὲν κατὰ ταῦτα ἐποίει. Ἀδραμητηνοὶ[21] δὲ οὕτως ἐξαπατηθέντες (οὐ γὰρ ἀπιστεῖν τῷ πάντων ἄρχοντι τῶν ἐν Βυζακίῳ στρατιωτῶν εἶχον) τὰς πυλὰς ἀναπετάσαντες τοὺς πολεμίους ἐδέχοντο. τότε δὴ οἱ ξὺν τῷ Ἱμερίῳ ἐσβάντες σπασάμενοι τὰ ξίφη[22] τὰς πυλὰς ἐπιτιθέναι τοὺς ταύτῃ φύλακας οὐκ ἔτι εἴων, ἀλλ' ἅπαντα τῇ πόλει αὐτίκα ἐδέξαντο τὸν τῶν Μαυρουσίων στρατόν. ληισάμενοί τε αὐτὴν οἱ βάρβαροι καὶ p. 511 φύλακας καταστησάμενοι ὀλίγους τινὰς ἀπηλλάσσοντο. Ῥωμαίων δὲ τῶν ζωγρηθέντων τινὲς μὲν φεύγοντες ἐς Καρχηδόνα ἦλθον, ἐν οἷς Σεβηριανός τε καὶ Ἱμέριος ἦν. ἐκ Μαυρουσίων γὰρ τοῖς φεύγειν ἐθέλουσιν οὐ χαλεπὸν ἦν. πολλοὶ δὲ καὶ ξὺν τῷ Στότζᾳ οὔ τι ἄκοντες ἔμειναν. **Paullo post** (χρόνῳ δὲ οὐ πολλῷ ὕστερον) **Hadrumetum Romani recuperant.**

p. 512 οἵ τε Μαυρούσιοι ἀδεέστερον, ἅτε οὐδενὸς σφίσιν ἐπεξιόντος, ἦγόν τε καὶ ἔφερον ἅπαντα καὶ ξὺν αὐτοῖς ὁ Στότζας ἐν δυνάμει ὢν ἤδη. Ῥωμαῖοι γὰρ αὐτῷ p. 513 στρατιῶται πολλοὶ εἵποντο, οἱ μὲν αὐτόμολοι ἥκοντες, οἱ δὲ κατ' ἀρχὰς μὲν αἰχμάλωτοι γεγενημένοι, ἐθελούσιοι δὲ αὐτοῦ μείναντες. Ἰωάννης δέ, οὗ δὴ[23] λόγος τις ἦν ἐν Μαυρουσίοις, Σεργίῳ προσκεκρουκὼς ἐς τὰ μάλιστα ἡσυχίαν ἦγεν.

24. ἐν τούτῳ[24] δὲ βασιλεὺς ἄλλον ἐς Λιβύην στρατηγὸν Ἀρεόβινδον ξὺν στρατιώταις ὀλίγοις τισὶν ἔπεμψεν, ἄνδρα ἐκ βουλῆς μὲν καὶ εὖ γεγονότα, ἔργων δὲ πολεμίων οὐδαμῶς ἔμπειρον· καὶ ξὺν αὐτῷ Ἀθανάσιον ὕπαρχον[25] ἄρτι ἐξ Ἰταλίας[26])

---

15) *al.* ἱππικῶν. 16) *al.* αὐτῶν. 17) *al.* στρατεύεσθαι. 18) *al.* τῆς τε. 19) *al.* μέν τοι. 20) *al.* δοριάλωτον. 21) *al.* ἀδραμυτηνοὶ. 22) *al.* τὰ ξίφη *omittitur.* 23) *al.* δὴ *omittitur.* 24) *al.* τούτοις. 25) *al.* ἔπαρχον. 26) *al.* ἰταλῶν.

ἥκοντα ἔστελλε καὶ Ἀρμενίους ὀλίγους τινάς, ὧν Ἀρταβάνης τε καὶ Ἰωάννης ἦρχον, Ἰωάννου παῖδες, Ἀρσακίδαι μὲν γένος, ἔναγχος δὲ ἀπολιπόντες τὸ Περσῶν στράτευμα, ἔς τε Ῥωμαίους ξὺν[27]) τοῖς ἄλλοις Ἀρμενίοις αὐτόμολοι ἥκοντες. ξυνῆν δὲ τῷ Ἀρεοβίνδῳ ἥ τε ἀδελφὴ καὶ Πρεϊέκτα ἡ γυνή, Βιγλεντίας θυγάτηρ τῆς βασιλέως Ἰουστινιανοῦ ἀδελφῆς. οὐ μὴν οὐδὲ Σέργιον μετεπέμπετο, ἀλλ' αὐτόν τε καὶ Ἀρεόβινδον Λιβύης στρατηγοὺς ἐκέλευεν εἶναι, τήν τε χώραν καὶ τῶν στρατιωτῶν τοὺς καταλόγους διελομένους. ἐπέβαλε[28]) δὲ Σεργίῳ μὲν τὸν πόλεμον διενεγκεῖν πρὸς τοὺς ἐν Νουμιδίᾳ βαρβάρους, Ἀρεοβίνδῳ δὲ τοῖς ἐν Βυζακίῳ Μαυρουσίοις ἀεὶ διαμάχεσθαι. καταπλεύσαντός τε τοῦ στόλου τούτου ἐς Καρχηδόνα Σέργιος μὲν ἐπὶ Νουμιδίας ξὺν τῷ οἰκείῳ στρατῷ ἀπιὼν ᾤχετο, Ἀρεόβινδος δὲ Ἀντάλαν τε καὶ Στότζαν ἐνστρατοπεδεύεσθαι μαθὼν ἀμφὶ πόλιν[29]) Σικκαβενηρίαν, τριῶν ἡμερῶν ὁδῷ Καρχηδόνος διέχουσαν, Ἰωάννην τὸν Σισιννιόλου ἐπ' αὐτοὺς ἐκέλευεν ἰέναι τοῦ στρατοῦ ἀπολεξάμενον εἴ τι ἄριστον ἦν· τῷ δὲ[30]) Σεργίῳ ἔγραφε τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἰωάννην ἀναμίγνυσθαι, ἐφ' ᾧ κοινῇ ἅπαντες ὁμόσε τοῖς πολεμίοις χωρήσουσι. Σέργιος μὲν οὖν τῶν τε γεγραμμένων καὶ τοῦ ἔργου τούτου ὀλιγωρεῖν ἔγνω, ὁ δὲ Ἰωάννης ξὺν ὀλίγῳ στρατῷ ἀμυθήτῳ ἠνάγκαστο πολεμίων πλήθει ἐς χεῖρας ἰέναι. ἦν δὲ αὐτῷ τε καὶ Στότζᾳ μέγα τι ἀεὶ ἐς ἀλλήλους ἔχθος, ἑκάτερός τε αὐτῶν[31]) ηὔχετο φονεὺς θατέρου γενόμενος οὕτω δὴ ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι. τότε γοῦν, ἐπειδὴ τάχιστα ἡ μάχη ἐν χερσὶ γίγνεσθαι ἔμελλεν, ἄμφω ἐκ τῶν στρατοπέδων[32]) ἐλαύνοντες ἐπ' ἀλλήλους ἦλθον. ὁ μὲν οὖν Ἰωάννης ἐντείνας τὸ τόξον ἔτι προσιόντα τὸν Στότζαν κατὰ βουβῶνα τὸν δεξιὸν ἐπιτυχὼν βάλλει, ὁ δὲ καιρίαν τυπεὶς[33]) αὐτοῦ ἔπεσεν, οὔπω μὲν τεθνεώς, χρόνον δέ τινα ὀλίγον ταύτῃ δὴ ἐπιβιωσόμενος τῇ πληγῇ. ἐπελθόντες δὲ πάντες αὐτίκα, ὅσοι τε αὐτῷ εἵποντο καὶ ὁ τῶν Μαυρουσίων στρατὸς, Στότζαν μὲν ὀλιγοψυχοῦντα ἐπὶ δένδρου τινὸς ἔθεντο, αὐτοὶ δὲ θυμῷ πολλῷ ἐπὶ τοὺς πολεμίους χωρήσαντες τόν τε Ἰωάννην καὶ Ῥωμαίους ἅπαντας, ἅτε πλήθει πολλῷ ὑπεραίροντες, οὐδενὶ πόνῳ ἐτρέψαντο. τότε δή φασιν εἰπεῖν τὸν Ἰωάννην ὡς ἡδύν τινα θάνατον θνήσκοι, ἐπεί οἱ τὰ τῆς εὐχῆς ἀμφὶ τῷ Στότζᾳ ἐς πέρας ἀφῖκται[34]). χῶρος δέ τις ἦν κατάντης ἐνταῦθα, οὗ δὴ αὐτὸν ἀποβάλλει ὀκλάσας ὁ ἵππος. ἐφ' ὃν αὖθις αὐτὸν ἀναθρώσκειν πειρώμενον καταλαβόντες οἱ πολέμιοι κτείνουσιν, ἄνδρα γενόμενον δόξῃ τε καὶ ἀρετῇ μέγαν. ὅπερ ὁ Στότζας μαθὼν ἐτελεύτησε τοσοῦτον εἰπών, ὡς ἥδιστα τὸ λοιπὸν θνήσκοι. ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ καὶ Ἰωάννης Ἀρμένιος Ἀρταβάνου ἀδελφὸς θνήσκει, ἔργα ἐς τοὺς πολεμίους ἐπιδειξάμενος ἀρετῆς ἄξια. βασιλεὺς δὲ ταῦτα ἀκούσας περιώδυνός τε τῇ τοῦ Ἰωάννου γεγονὼς ἀρετῇ, μάλιστα ἀξύμφορόν τε νομίσας εἶναι τοῖν δυοῖν στρατηγοῖν τὴν ἀρχὴν ἔχειν[35]), τὸν μὲν Σέργιον εὐθὺς μεταπεμψάμενος ἐς Ἰταλίαν ξὺν στρατῷ ἔπεμψεν[36]), Ἀρεοβίνδῳ δὲ ἅπαν τὸ Λιβύης παρέδωκε κράτος.

(p. 515)

25. Γόνθαρις δὲ δυοῖν μησὶν ὕστερον ἢ Σέργιος ἐνθένδε ἀπιὼν ᾤχετο τυραννίδι ἐπέθετο τρόπῳ τοιῷδε. **Gontharis Areobindo interfecto Africae dominationem usurpat. Paullo post in cena ab Artabane Armenio trucidatur.**

---

27) *al.* αὖθις ξὺν. 28) *al.* ἐπέβαλλε. 29) *al.* πόλει. 30) *al.* τε. 31) *al.* αὐτοῖν. 32) *al.* τοῦ στρατοπέδου. 33) *al.* πληγείς. 34) *al.* ἀφῖκτο. 35) *al.* μάλιστα διέπειν. 36) *al.* ἔστελλεν.

p. 532 28. γέγονε δὲ ὁ τοῦ τυράννου φόνος ἕκτῃ καὶ τριακοστῇ ἀπὸ τῆς τυραννίδος ἡμέρᾳ, ἔνατον καὶ δέκατον ἔτος Ἰουστινιανοῦ βασιλέως τὴν αὐτοκράτορα ἀρχὴν ἔχοντος.
p. 533 Ἀρταβάνης τε ἐκ τοῦ ἔργου τούτου κλέος περιεβάλλετο μέγα ἐς πάντας ἀνθρώπους. καὶ Πρεϊέκτα μὲν εὐθὺς ἡ Ἀρεοβίνδου γυνή, μεγάλοις αὐτὸν ἐδωρήσατο χρήμασι, βασιλεὺς δὲ στρατηγὸν αὐτὸν κατεστήσατο Λιβύης ἁπάσης. οὐ πολλῷ δὲ ὕστερον Ἀρταβάνης μὲν ἔχρῃζε βασιλέως ὅπως αὐτὸν ἐς Βυζάντιον μεταπέμποιτο, βασιλεὺς δὲ τὴν δέησιν ἐπιτελῆ ἐποιεῖτο. καὶ τὸν Ἀρταβάνην μεταπεμψάμενος, Ἰωάννην τὸν Πάππου ἀδελφὸν Λιβύης[37]) στρατηγὸν μόνον αὐτὸν κατεστήσατο. οὗτος ὁ[38]) Ἰωάννης ἐπεὶ τάχιστα ἐν Λιβύῃ ἐγένετο, Ἀντάλᾳ τε καὶ Μαυρουσίοις τοῖς ἐν Βυζακίῳ ἐς χεῖρας ἐλθὼν καὶ μάχῃ νικήσας τῶν τε πολεμίων πολλοὺς ἔκτεινε καὶ σημεῖα πάντα τὰ Σολομῶνος τούτους δὴ τοὺς βαρβάρους ἀφελόμενος βασιλεῖ ἔπεμψεν, ἅπερ αὐτοῦ ληισάμενοι ἔτυχον, ἡνίκα Σολομῶν ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνιστο. τοὺς δὲ λοιποὺς ὡς ἀπωτάτω ἐξήλασε τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς. χρόνῳ δὲ[39]) ὕστερον οἱ Λευάθαι αὖθις στρατῷ μεγάλῳ ἐκ τῶν ἐπὶ Τριπόλεως χωρίων ἐς Βυζάκιον ἀφικόμενοι τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀντάλαν ξυνέμιξαν. οἷσπερ Ἰωάννης ὑπαντιάσας ἡσσηθείς τε τῇ ξυμβολῇ καὶ πολλοὺς τῶν οἱ ἑπομένων ἀποβαλὼν ἐς Λαρίβους φεύγει. καὶ τότε δὴ οἱ πολέμιοι μέχρι ἐς Καρχηδόνα ξύμπαντα καταθέοντες τὰ ἐκείνῃ χωρία ἀνήκεστα ἔργα Λίβυας τοὺς παραπεπτωκότας εἰργάσαντο. οὐ πολλῷ δὲ ὕστερον Ἰωάννης τῶν στρατιωτῶν τοὺς περιγενομένους ἀγείρας, καὶ Μαυρουσίους ἄλλους τε καὶ τοὺς
p. 534 ἀμφὶ Κουτζίναν ἐς ξυμμαχίαν ἐπαγαγόμενος τοῖς πολεμίοις ἐς χεῖρας ἦλθε καὶ αὐτοὺς ἐκ τοῦ παραδόξου ἐτρέψατο. Ῥωμαῖοί τε αὐτοῖς φεύγουσι κόσμῳ οὐδενὶ ἐπισπόμενοι μοῖραν μὲν αὐτῶν πολλὴν ἔκτεινον, οἱ δὲ λοιποὶ ἐς τῆς Λιβύης τὰς ἐσχατιὰς διέφυγον. οὕτω τε Λιβύων τοῖς περιγενομένοις, ὀλίγοις τε καὶ λίαν πτωχοῖς οὖσιν, ὀψὲ καὶ μόλις ἡσυχίαν τινὰ ξυνηνέχθη γενέσθαι.

II.

Flavii Cresconii Corippi[1]) de vita paucissima comperta habemus. Afrum fuisse et e libris ipsius[2]) et e codicis Matritensis inscriptione, qua 'Africanus grammaticus' dicitur, satis elucet. Grammaticus autem cum tunc temporis non quivis homo litteratus appelletur, sed 'praeceptor erudiendae inventuti praesidens'[3]), ex hoc verbo de poëtae vitae genere et condicione tantum elicere possumus, ut nihili faciamus notulam, quae in codice quodam Vallicellano extat[4]): 'Concordia Canonum a Cresconio Africano episcopo digesta sub capitulis trecentis. iste nimirum Cresconius bella et victorias, quas Iohannes patricius apud Africam de Sarracenis gessit, hexametris versibus descripsit libris [VIII]'. Non e vetere testimonio de Cresconio Corippo haec manasse,

---

37) Λιβύης ἁπάσης *codex unus.* 38) *al.* ὁ *omittitur.* 39) χρόνῳ δὲ οὐ πολλῷ *codex unus.*

1) Cresconius *cod. Casinensis*, Crestonius *in dorso cod. Trivultiani*, Corippus *cod. Matritensis*, Fl. Cresconius Gorippus *cod. Budensis.*

2) Ioh. praef. 1. 35. Anast. 37. 38.

3) Cod. Theod. XIII 3, 11. VI 21, 1. Cod. Iust. I 27, 1, 42.

4) Caes. Baronii Annales a. 527 n. 76. Fogginius in editionis librorum in laudem Iustini praefatione p. XI (p. LXI apud Bekkerum).

sed a librario quodam, qui et Cresconii episcopi Canones et Cresconii poëtae Iohannidos codicem viderat, incertissima coniectura inventa esse satis apparet e verbis, quibus Iohannidos mentionem facit. Quidquid e codice Iohannidos obiter inspecto facillime cognoscere poterat, librorum numerum, metrum heroicum, titulum (de bellis Libycis), nomen ductoris celebrati bene novit. Sed ubi plura de Iohannide et de Cresconio poëta proferre incipit, ariolatur. Bellum enim Saracenicum anno p. Chr. n. 697 in Africa a Iohanne patricio gestum Iohannide describi opinari non potuisset, si certi quidquam de poëtae vita vel de tempore saltem, quo vixerat, compertum habuisset. Quare notulae codicis Vallicellani, qua idem Cresconius episcopus, qui Canones collegerit, Iohannidem scripsisse fertur, iure suo viri docti fidem denegarunt, quamvis et Fogginius eodem fere tempore, quo Iohannis, Canonum illam collectionem scriptam esse bene demonstraverit, et Mazzucchellius multa in Corippi libris inesse viderit, quae episcopum non dedeceant[5].

Aliis igitur adiumentis omnino destituti viri docti Corippi res indagantes in libris eius solis coniecturae magis lubricae quam notitiae certae ansam quaesiverunt. Iohannidos praefatione proceres Carthaginienses allocutus[6] poëta tunc primum se carmina, quae in provincia latens panxerit, palam urbis civibus tradere profitetur[7]. In patriae igitur municipio quodam tunc Corippus grammaticus degit naturae, regionum, populorum Africae gnarissimus auctor, rerum gestarum, quas carmine celebravit, testis. Iohannide, quam perbrevi tempore post bellum Mauricum finitum, anno 549 vel 550 scripsit[8], viros eos, qui Africae tunc praeerant, Iohannem magistrum militum per Africam et Athanasium Africae praetorio praefectum[9] summis laudibus extulit, Iustinianum raro admodum nec nimia unquam adulatione memoravit. Forsan hoc ipso poëmate virorum clarissimorum favorem sibi ita conciliavit, ut eorum ope e loco humili et obscuro maiores ad spes evectus Byzantium mitteretur munusque id acciperet, quo Iustiniani imperatoris extremis, Iustini primis temporibus fungebatur. Altero enim, quod tempus tulit, in opere, panegyrico in laudem Iustini minoris poëta ipse se principis officium gestare fatetur[11]. Quod officium quale fuerit non dubitaremus, nisi eum locum (laud. Iust. IV 142—190), quo poëtae verbis disertis memorabatur, librarii neglegentia mutilum codex Matritensis exhiberet. Corippus ibi narrat, quomodo strenas Iustinus consul dispensaverit. Primum senatores citantur, post eos deinceps viri quidam, qui senatoria dignitate inferiores iisdem tamen, quibus senatores,

---

5) Fogginius in editionis praefatione p. XII (p. LXII apud Bekkerum). Mazzucchellius in editionis praefatione p. IX (p. XV apud Bekkerum).

6) Ioh. praef. 1. 35.

7) Cor. Ioh. praef. 25 quid[quid ego] ignarus quondam per rura locutus,
urbis per populos carmina mitto palam.

Fuerunt, qui e versu 25 Corippum ante Iohannidem carmina bucolica scripsisse demonstrare posse sibi viderentur. cf. Baehr. Gesch. der röm. Literatur I⁴ p. 650. Sed verbis 'per rura', quae urbis civibus opponuntur, nihil denotatur nisi locus, ubi antea poëta latuerat.

8) Ioh. praef. 1. 2. 13. 22. 33. I 9—13.

9) Ioh. IV 232—239. VII 199—208.

10) Ioh. I 14—22. II 24. IV 687. VII 145.

11) Anast. 47. 48.

donis ornantur. Scribarum officio hos viros functos esse poëta indicat[12]. Cum autem versus, quibus accuratius titulum munusve eorum denotasse videtur, inter versum 172 et 173 interciderint — id quod Theodori Mommseni sagacitate perspectum est —, utrum de tribunis et notariis, an de scriniariis, an de utrisque simul agatur, parum certo dignosci potest. Iam vero Corippum ipsum eo in numero fuisse, tribuni igitur et notarii vel scriniarii munere functum esse ipsius verbis ita, ut dubitari nequeat, demonstratur[13]. Optime cum hoc loco alius convenit, quo poëta quaestoris sacri palatii sub nomine se principis officium gestare asseverat[14]. Quaestor enim non officium proprium habebat, sed adiutoribus e scriniis variis selectis utebatur[15].

Primis regni Iustini annis, quibus panegyricum in laudem Iustini scripsit, iam fessus senio[16] Corippus erat et insuper calamitatibus quibusdam, quae fortunam eius merserant, ita afflictus, ut non suis viribus, sed imperatoris tantum ope resurgere posse sibi videretur[17]. Quid adversi Corippo acciderit, e paucis parumque dilucidis indiciis, quibus de infortunio suo loquitur, pro certo cognosci vix potest. Nihil constat nisi casu quodam infelici ('fortunae ira') Corippi patrimonium periisse ('nudatus propriis') eumque ab imperatore expetivisse, ut beneficio ('sine composito medicamine', 'munere') paupertatem suam sublevaret. Si quid ultra audere liceat, equidem ad locos duos respexerim, quibus Africae provinciae miserias Corippus ita lamentatur, ut ipsum eius calamitatibus oppressum esse suspiceris[18]. Forsitan heredium, quod Corippo in patria fuerat, bello Maurico infausto sub finem regni Iustiniani funditus deletum erat. Iam ad imperatoris misericordiam confugiens, quo certius voti compos fiat, poëta ab

12) in laud. Iust. IV 181—185 namque illos donis conscriptis patribus aequos
esse dedit, cum distet honor. vigilantia noctis
hoc meruit carisque favens sapientia Musis.
doctior et princeps novit, quod littera rerum
pars magna est, magnusque labor scribentibus instat.

13) in laud. Iust. IV 173—176.

14) Anast. 47. 48.

15) Not. Dign. Orientis XII. '(Quaestor) officium non habet, sed adiutores de scriniis quos voluerit'.

16) laud. Iust. praef. 37 senio dextram pie porrige fesso.
laud. Anast. 48 fessae miserere senectae.

17) laud. Iust. praef. 41 vince meae saevam fortunae, deprecor, iram.
vincere fortunam plus est quam vincere bella.
nudatus propriis et plurima vulnera passus
ad medicum veni, precibus pia pectora pulsans,
45 ad medicum, verbo pestem qui submovet uno
et sine composito medicamine vulnera curat.
huic ego sananti, si qua est fiducia servis,
grates semper ago et pro munere carmina porto.

18) laud. Anast. 36 generaliter orbi
quamquam provideas, miseri specialiter Afri
in te oculos atque ora ferunt. agit Africa grates,
et vestram iam sentit opem, gaudetque, quod ampla
semper Anastasii referunt solacia cives.
me quoque gaudentem, quaestorum maxime, redde.

laud. Iust. I 18—21

Anastasio quaestore sacri palatii, ut imperatori res suas afflictas commendet, petit[19]. Dignum se esse, cui beneficia Iustini obveniant, 'sacris apicibus'[20], Iustiniani principis decreto demonstrat, quo officii diuturni praemia quaedam nactus esse videtur. De decreto honestae missionis poëtam loqui crederem, nisi ipsius verbis etiamtunc eum principis in officio fuisse compertum haberemus.

Paupertate, cui imperatorem subventurum esse sperabat, poëta extremis vitae annis, ut carmine senili Iustini laudes caneret, adductus est[21]. De tempore, quo panegyricus scriptus sit, iam Fogginius in editionis praefatione tam scite et diligenter egit, ut nemo post eum hanc quaestionem tetigerit, quin eius scrinia compilasse satis habuerit. Non eodem omnes libros tempore, sed quartum aliquanto post tres priores publici iuris factum esse recte Fogginius e libri tertii fine collegit, quo poëta non omnia, quae Iustinus gesserit, parvo libri eiusdem spatio comprehendere se posse, sed multa 'dilata parum, non praetereunda' in posterum relinquere fatetur. Ac tres quidem priores libros primis haud dubie mensibus regni Iustini Corippus scribere coepit. Nullo enim nisi hoc tempore, quo Iustiniani funus, Iustini coronatio, Avarum legatio irrita omnium in ore erant, hebdomas[22] prima regni Iustini poëtae digna videri potuit, quae librorum trium narratione epica celebraretur. Sed sano sagacique iudicio Fogginius iam libri primi versus duos invenit, quae anno demum secundo Iustini imperatoris (566/7) scribi potuerunt, quo Aetherius et Abdius, qui contra Iustini vitam coniuraverant, gladio percussi criminis poenas dederunt[23]. Eorum enim ad supplicium optimo iure Fogginius vaticinationem illam retulit, quam sacra Pietas Iustino dormienti imperium accipiendum renuntians apud Corippum portendit:

laud. Iust. I 60 quisquis erit vestrae, per se cadet, invidus aulae,
adficietque viros legum pius ensis iniquos.

Constat igitur vix ante anni 566 finem primos panegyrici libros in publicum emissos esse. Nec vero post annum 567 factum id esse e praefatione elucet, quae scripta est, priusquam Avares et Langobardi incursionibus imperium Romanum vexare coeperunt.

Quando quartus panegyrici liber publici iuris factus sit, nescimus. Veri simile est paullo post ceteros tres eum prodisse[24], bellis deinde ingruentibus vel morte poëtae inani panegyrici ludo finem impositum esse.

---

19) laud. Anast. 41 me quoque gaudentem, quaestorum maxime, redde.
quod labor indulsit, quod fessis provida Musis
alma per insomnes meruit vigilantia noctes,
hi sacri monstrant apices. lege, summe magister,
et causam defende meam. tibi sanctio vestrum
commendat famulum.

20) Ne quis Fogginio adstipulatus ipsos panegyrici libros a Corippo 'sacros apices' appellari credat, paucos locos adscribo, e quibus solemne id nomen fuisse decreti imperatoris appareat. Sidon. ep. 1, 5. 6, 8. Cod. Iust. II 8, 6. XI 42, 11.

21) laud. Iust. praef. 48 grates semper ago et pro munere carmina porto.

22) In tres libros priores id cadit, quod Guilelmus Teuffelius incautius de toto Corippi panegyrico contendit: 'Die Anlage ist so weitschweifig, dass diese 4 Bücher nur die ersten acht Tage von Justin's Regierung umfassen'. Geschichte der röm. Literatur. § 484.

23) Theoph. ed. Classen I p. 373 τούτῳ τῷ ἔτει Αἰθέριος καὶ ὁ Ἄβδιος καὶ ὁ σὺν αὐτοῖς ἰατρὸς ἐπεβούλευσαν τῷ βασιλεῖ Ἰουστίνῳ, γνωσθέντες δὲ ἀπέθανον ξίφει.

24) In quarto etiam libro versus pauci extant, in quibus scribendis poëta coniurationis suppliciique Aetherii et Abdii meminisse videtur. IV 348—363.

III.

Iohannidos Corippeae codices plures medio aevo extiterunt:

Casinensis, quem medio fere saec. XI⁰ Desiderius abbas scribi iusserat[1]),

Budensis, quem Ioh. Cuspinianus vidit[2]),

tertius codex (*Veronensis* forsan), e quo a. MCCCXXIX⁰ versus pauci in Florilegium Veronense (Veronensem 168, antea 155) recepti sunt[3]).

Cum autem Casinensis iam saeculo XVIII⁰ frustra a Fogginio quaesitus sit[4]), Budensis post bibliothecam Corvinam direptam nusquam innotuerit, tertii codicis praeter excerpta illa Veronensia vestigia alia inventa non sint, unus liber *Trivultianus* ad nos pervenit.

Codicibus tribus, qui perierunt, in titulo operis librorumque numero restituendis adiuvamur. Titulo enim Trivultianus caret, nisi quod in dorso litteris evanescentibus nomen 'Crestonius' exaratum est. Casinensis 'de bellis Libycis' inscriptus fuit. Budensis et codex is, quo Florilegii Veronensis auctor usus est, 'Iohannidos' titulum prae se tulerunt. Neutram inscriptionem spernendam, utramque a poëta ipso operi inditam esse iam dudum viri docti perspexerunt. At nuper demum quaestio de librorum Iohannidos numeris profligata est. In codice Trivultiano neque titulis disertis neque numeris, sed spatiis tantum intermissis libri singuli distinguuntur. Quae intervalla diligenter respiciens Mazzucchellius septem Iohannidos libros discrevit. Cum autem octo libros Budensem continuisse Cuspiniani testimonio constet, octavum librum periisse credere assuevimus, quamvis, quid libro eo enarratum esset, vix quisquam divinare auderet. Non vero librum octavum temporum iniquitate nobis surreptum esse, sed quartum et quintum librarii neglegentia in Trivultiano codice in unum praegrandem[5]) coaluisse, Gustavus Loewe intellexit excerptis Veronensibus inspectis, quibus librorum, e quibus electa sunt, numeros Florilegii auctor adscripsit. Iam locus, quem octavo e libro exscripsit, in septimo editionum, loci tres, qui libro sexto addi-

---

1) Petrus Diaconus Leonis Marsicani continuator in Chronicis monasterii Casinensis inter libros, 'quos Desiderius in hoc loco describi praecepit', enumerat 'Cresconium de bellis Libicis'. Mon. Germ. Hist. Script. VII p. 747.

2) Ioh. Cuspinianus. de Caesaribus et Imperatoribus 1540 p. 216. 'Bellum vero Libycum, quod Iohannes contra Aphros gessit: Fl. Cresconius Gorippus VIII libris prosequutus est, quibus titulum fecit Iohannidos, quos in Regia Bibliotheca Budae repperi. Hi sic incipiunt: Signa duces (*sequuntur quinque libri primi versus*)'. Praefatio huic codici defuisse videtur.

3) Gustav Loewe. Ueber eine verlorene Handschrift der Johannis des Corippus. Rhein. Mus. N. F. XXXIV p. 138—140. 1879. In libro manu scripto, cui titulus est 'flores moralium auctoritatum', Gustavus Loewe novem Iohannidos locos invenit: Ioh. I 146—149. 573. 574 II 111. 112. 337—339. 392. 393 VI 149—151. 231. 232. 480. 481 VIII 6. 7.

4) Fogginius (Praefatio editionis panegyrici in laudem Iustini p. X) in Indice librorum Casinensium Clementis VII[i] iussu confecto, qui in codice Vaticano 3961 extat, hunc titulum invenit: 'liber Cresconii. incip. Victoris'. Anno igitur MDXXXII⁰ in monasterio Casinensi fuisse codicem constat. Fogginium autem bibliothecae Casinensis curator certiorem fecit 'nullam ibi restare membranam, quae Cresconii nomen prae se ferat, nullam, in qua de Bellis Libycis agatur'.

5) Liber quartus editionum versus 1171 continet, primus 581, secundus 488, tertius 460, quintus 773, sextus 542, septimus 656. Etiamsi librum primum foliis duobus deperditis deminutum olim 705 fere versus continuisse, septimum lacuna magna finisque interitu breviatum esse meminerimus, nunquam tamen libri quarti, qui et ipse (IV 201) lacuna magna imminutus est, ambitum iusto nimium esse infitiabimur.

cuntur, in quinto editionum inveniuntur. Librorum igitur numeri, quos Mazzucchellius constituit, ita immutandi sunt, ut liber V[s] VI[s] VII[s] editionum VI[s] VII[s] VIII[s] nominentur, liber IV[s] bipartitus numeris IV et V signetur. Vbi liber quartus exeat, quintus incipiat, pro certo diiudicari nequit[6]).

Codicem Trivultianum, qui domus nobilissimae bibliothecam privatam inde a centum triginta fere annis exornat, ut ipse Mediolani in domo ea diligenter denuo excuterem, Iacobus Trivultius, marchio nobilissimus, Theodoro Mommseno petenti liberaliter concessit. Plures quotidie per horas codici conferendo operam danti mihi nunquam non adfuit comes nobilissimus Iulius Porro, in quo viro egregiam eruditionem atque doctrinam iucundissimae comitati et facilitati sic iunctam vidi, ut, fructumne maiorem an delectationem eius ex sermone perceperim, ne nunc quidem dicere queam. Quandocunque ad libri manuscripti locum difficiliorem, parum diligenter scriptum rescriptumve deveneram, consilio cum viro doctissimo collato dubitationes solvere mihi licuit. Quotiens oculorum animive acie nimiam post intentionem obtusa operam paulisper intermiseram, confabulatione brevi iucundissima refectus plena alacritate ad negotium redii. Viro tam egregie de studiis hisce merito quin publice etiam grates agerem, facere non potui.

Trivultiano in codice non integra Iohannis inest. Iam enim in libro antiquiore, e quo Trivultianus manavit, libri octavi finis defuit, locisque compluribus modo folia, ni fallor, singula (IV 200 VIII 369), modo foliorum partes (VI 585—591 VIII 622—626. 650—656) perierant. Ne ipse Trivultianus quidem temporum iniquitatis immunis fuit. E foliis enim septuaginta, quae singula sexagenos binos fere versus Iohannidos continebant, secundum et septimum (I 22. 270) interciderunt.

Codex chartaceus a librario parum perito parumque diligenti saec. XIV apicibus minusculis scriptus est. Quid legerem, aliquotiens dubitavi. Neque enim litterae *i u n m*, ubi inter se iunctae occurrunt, certo semper dignosci possunt, et versus nonnulli secunda manu, quae a prima haud facile discernitur, ita immutati sunt, ut ne summa quidem oculorum iudiciique intentione dubitationem omnem tollere possis. Ceterum secundae manus lectiones non e codice ullo manasse, sed coniecturis raro felicibus ortas esse neminem fugiet.

Iam Trivultiani codicis de *orthographia*, cuius brevem conspectum viri docti Iohannidi emendandae operam navaturi requirent, pauca praefari liceat.

e ae oe nunquam, *i y* raro discernuntur

u pro *o* ponitur in his vocibus:

conglumero VI 484	lucutus praef. 25 II 336 III 12. 53
contursit IV 839	lurica VIII 493
cumclausus I 551	muriturus IV 202
cumcurro IV 1017	muvet IV 525
cumvenio II 74	rubor IV 1069
cumvolvo VII 447	rumuleus IV 893
cuncutio I 158	trepulis (Tripolis) II 117
heulis (Aeoliis) II 256	uliua II 203 III 32. 72. 256

6) Gustavus Loewe sic librum dividendum esse suspicatur, ut quarto versus 644, quinto 527 addicantur.

h omittitur in vocibus:

abena II 60
arena *ubique praeter* I 92. 472 II 254. 257 IV 955
as I 14
asta *passim*
astile *passim*
aurio, auxisse (hausisse) III 349 IV 804
exaustus I 193 III 118
inexaustus III 105
erba IV 776
erilis IV 37
eros IV 290
imerius IV 8
ora VII 314
ordea II 73
orreo VI 392
orresco III 115 IV 562
orridus I 251 II 145
orrificus IV 1073
orisonus (horrisonus) I 163
ortor I 159. 225 IV 262
ortus VII 336
baccus III 71
caribdis I 218
caron IV 325
etra IV 388
particus II 382
phetonteus III 38
pulcer I 430
terrinteus (Tirynthius) VI 212

h additur vocibus:

habeo II 224
hafer IV 232
herinis III 37
heris (aeris) II 249
heulis (Aeoliis) II 256
hilaguas II 87. 96. 106. 210. 345
hore praef. 24
hostendo I 519
hosto (obsto) II 231 IV 650
coheo I 216
perhennis I 479
perhentus (peremptus) I 189 IV 434
prohiecit I 91
gigantheus I 453
linthea I 274
olimphus I 253. 259
trophea III 299

p obtruditur vocibus:

alumpnus I 122
columpna II 277
dampno I 303
dampnum II 302
fugiptivus I 560
numptius *vel* nuptius (nuntius) I 576 II 85
sompnus I 235. 513
teptoria (tentoria) II 101. 430

l et *r* inter se confunduntur:

albor I 221 III 257. 325 VIII 516
alx VI 184
celebrum IV 755
clura I 307 IV 92
conflactus I 357
plora I 348
camarus (*alias* camalus) VI 732
fragellum III 380 VI 18

s et *x* inter se confunduntur:

abstruxus III 177
extuo (aestuo) II 292
extus II 160
ferox (feros) III 351
fixus (fisus) VI 188 VIII 618
milex II 435. 455 III 321 IV 5 VI 310
feros (ferox) II 61
finserat IV 669
iunsere VII 294
disiunsisset I 340
iusta (iuxta) IV 478. 489. 525
minas (minax) III 430.
velos IV 662
vos (vox) IV 686

ss et *x* inter se confunduntur:

auxisse (hausisse) III 349 IV 804
bellaxe IV 206
confoxus IV 1008
implexe II 238

iuxi I 113. 414 VI 295 VIII 47
iuxio VII 511
iuxus IV 533. 1054 VII 476
obsexus I 551 IV 8
tolleraxe II 318
fississet I 459
lassus IV 1076
vessare III 17 VIII 17

ti ponitur pro *ci* in vocibus:

auspitium I 127
bizatium VI 280 VII 285
otius I 210. 348 VI 40
solatium *passim*
sotio IV 526. 639
sotius *passim*

tt et *ct* confunduntur:

attus III 97. 194
coattus II 346
fattus I 7 VIII 428
defettus VI 470
imperfettus I 407
praevettus (praefectus) IV 837
fletto VI 624 VII 222
hettoreus I 185
humetto VIII 357
iatto III 1
deiettus I 253 IV 1081
delittum I 303
matto IV 1062
nottem IV 255 (I 278)
pettus II 449 IV 798 VII 115. 176
rettor III 43
erettus I 439 III 283 IV 525 VI 748
spetto III 231. 294 VI 645 VII 5
aspettus I 259 III 351
exspetto II 193 (VII 111)
tettum I 335. 464 IV 46
vetto VI 386
vettator III 253
transvettus II 85
micto praef. 26
imicto (immitto) II 77
promicto I 508
remicto I 493
actentus III 57

tt ponitur pro *pt* in vocibus:

atto II 129. 280 VIII 501
cattus III 20
incettus II 38. 187
precettus I 116. 300 II 272 VI 503
cettus (coeptus) I 409 II 354
otto IV 736
rattus II 199 III 296
direttus I 30 II 474
settus I 178 III 219

Praepositionum litterae extremae in verbis compositis verborum litteris primis tantum non semper accommodantur. Praepositio *ex* ubi cum verbis a littera *s* incipientibus componitur, fluctuat codex. Semper fere *s* servatur. Sed duobus in verbis *s* eicitur:

execo VIII 542. 623
exupero II 214

Panegyrici quoque in laudem Iustini minoris editio, si paucissimos locos exceperis, in uno codice nititur, sed in codice antiquiore optimae notae.

Matritii in bibliotheca nationali Cajon 14. Num. 22 liber manu scriptus asservatur, cuius de fatis in charta membranis praefixa haec enarrantur: 'Hunc codicem Gotthicum pene lacerum Vallisoleti pretio redemit Michael Ruyzius Azagra imperatoris Rodolphi II[i] secretarius. Quo mortuo ab eius haeredibus impetravit et in hanc bibliothecam [*scil.* Toletanam] transtulit Iohannes Baptista Perezius Canonicus et fabricae huius ecclesiae Toletanae praefectus anno MDLXXXVII'. Saeculo IX[o] hunc codicem scriptum esse 'non ex coniecturis, sed fide plane certissima' sibi persuaserat Ruizius, qui plura de aetate et origine eius Dracontii in editione, quam pararet,

publici se iuris facturum promisit[7]. Cum autem Dracontii recensio Ruiziana nunquam typis expressa sit, non Ruizii ipsius, sed amici eius Iohannis Perezii testimonio utimur, qui Ovetensis olim ecclesiae in libris Ruizii codicem fuisse asseveravit[8]. Vnde Ruizius et Perezius, quae de codice noverunt, hauserint, minime nos latet. Etiamnunc enim in vetustissimo libro ecclesiae Ovetensis, qui a Philippo rege in bibliothecam Escorialensem translatus est ibique etiamnunc (R II 18) asservatur, inventarium bibliothecae Ovetensis extat anno DCCCCXX⁰ aerae Hispanicae, DCCCLXXXII⁰ p. Chr. n. scriptum[9]. Quo in inventario cum alia opera, quae in codice Matritensi insunt, Catonis, Dracontii, Sedulii, Eugenii episcopi Toletani carmina memorantur, tum 'in laudem Iustini minoris, in laudem Anasthasii'[10].

Codicem Matritensem cum post Ruizium editorum Corippi nemo viderit, mihi primo denuo excutiendum praebuit fortuna prospera. Viri enim insignes et liberales, quibus hodie summa rerum apud Hispanos commissa est, quod privato nemini adhuc concesserant, ut venerandae antiquitatis librum ad exteros transmitterent, id monumentorum historiae Germanicae curatoribus ut denegarent non sustinuerunt. Itaque contigit, ut anni proximi aestate liber pretiosissimus Matritio Berolinum perveniret, ubi in bibliotheca regia eum excussi. Ad Corippum codicis Matritensis folia 17ᵇ—51ᵃ pertinent, in quibus haec insunt:

1) fol. 17ᵇ—19ᵃ. Periochae barbare scriptae, nec tamen in editione praetermittendae, cum is, qui composuit, Corippi panegyricum integrum, non lacunis scatentem, viderit. Epitomes eius menda corrigere, lacunas explere editores potuerunt, cum singula eius enuntiata aliquanto breviora in margine libri iuxta panegyrici locos eos, ad quos pertinent, iterum scripta extent. Periochae in capita divisae sunt, quae eadem numeris iisdem litterisque magnis initialibus notata in panegyrico ipso librarius distinxit. Periocharum pars postrema iam in codice eo, e quo Matritensis manavit, perierat folio, ut videtur, uno intercepto, in quo praefationis etiam initium exaratum fuerat.

2) fol. 19ᵃ—20ᵃ sequitur praefatio Corippi initio mutila.

3) fol. 20ᵃ—21ᵃ commendatio carminum, quam ad Anastasium quaestorem Corippus scripsit, continetur. Cui titulus praefigitur 'panigiricum in laudem Anastasii questoris et magistri'.

---

7) Corippi de laudibus Iustini libri IV primum e tenebris in lucem asserti per Michaelem Ruizium Assagrium Celtiberum Antverpiae 1581 p. 74. 'in nostro exemplari, quod, ut alibi ad opus Dracontii poëtae de Fabrica mundi, et ad carmina simul D. Eugenii Episcopi Toletani diffuse praefati sumus, non ex coniecturis, sed fide plane certissima, constat ante septingentos, et eo amplius, annos fuisse descriptum, semper *totiens* et *quotiens* leguntur'.

8) Perez in notis ad caput VII Isidori dè viris illustribus: 'is liber, Gothicis litteris descriptus, fuit olim Ecclesiae Ovetensis, postea apud Michaelem Ruizium Azagrium amicum meum'. cf. Arevali ad Dracontium prolegomena V 42 p. 35.

9) Viage de Ambrosio de Morales per orden del rey D. Phelipe II a los reynos de Leon, y Galicia, y principado de Asturias para reconocer . . . . y libros manuscritos de las Cathedrales y Monasterios. dale à luz Henrique Florez. Madrid 1765 p. 94. 95. Itin. Ant. edd. Pinder et Parthey Berolini 1849 p. XX. XXI.

10) Litteris Ewaldii, qui vir doctus nuper librum Escorialensem inspexit, certior fio cum alios quosdam titulos tum verba 'in laude Iustini minoris liber' non prima manu, sed in spatio, quod vacuum prima manus omiserit, altera manu paullo recentiore saeculo, ut videatur, IX⁰ scripta esse.

4) fol. 21ᵃ—51ᵃ panegyrici ipsius libri quattuor. Inter folium vicesimum primum et vicesimum alterum (I 27) codicis folium unum intercidit, quod versus circiter quinquaginta quattuor continuisse videtur. Inter versus IV 172 et 173 librarii a folii 47ⁱ pagina priore ad posteriorem transcedentis neglegentia versus complures omissi sunt. Lacunis ceteris, quae in fine libri quarti versus haud paucos, in medio panegyrico modo verba singula, modo versus dimidios hauserunt, tantum non omnibus iam codicem antiquiorem, e quo Matritensis descriptus est, deminutum fuisse constat.

Liber Matritensis litteris Visigothicis pulcherrimis tamque perspicuis pictus est, ut, quid librarius scripserit, dubitari nusquam possit nisi locis iis, qui ab aliis postea immutati sunt. Manus enim recentiores tres in codice inveniuntur, quae facillime et inter se et a prima manu discernuntur. Ac de tertia quidem et quarta, quibus coniecturae paucis codicis locis additae sunt, verba facere haud operae pretium est. De secunda, quae violentius grassata saepissime ea, quae prima manu scripta erant, modo verbis additis complevit, modo immutavit, modo erasit erasaque rescripsit, quid iudicem, breviter exponam.

Locis plerisque, quos tetigit, secundam manum veram medellam attulisse vestigiis eius perlustratis nemo infitiabitur. Quarum emendationum in numero quamquam permultae insunt, quas linguae Latinae gnarus quivis excogitare potuit, sunt tamen, quas ne sagaci quidem ingenio praeditus clericus monachusve ullus invenire valuerit. Exempla pauca eligo:

	1 m.	*2 m.*
II 136	audiunt	audiit et
382	pater cui	patri qui
III 22	tura abea	tura sabea
88	quem repta	que sarepta
183	muneris	numeris
202	aura	aëra
280	cuncta	cincta
357	geniti	gentes
371	dominis	donis

Locos tales codicis ope correctos esse negare non ausus aut libro manu scripto eodem, e quo Matritensis totus descriptus est, aut apographo eius alio correctorem usum esse suspicor. Aliis enim emendandi subsidiis instructum eum non fuisse inde apparet, quod lacunas maiores omnes, minores multas vacuas reliquit. Nec vero libri illius antiquioris verba restituisse corrector satis habuit, sed sua eruditione suoque ingenio genuinam carminum Corippi formam revocare se posse confisus non modo orthographiam codicis hic illic immutavit, sed versus multos, quos mutilos invenerat, libero arbitrio explevit, alios, quos corruptos iudicavit, coniectura refinxit. Sunt loci, quibus commenta eius facillime perspiciantur perspectaque reprobentur. Exempla sufficiant haec:

	1 m.	*2 m.*	*legendum.*
I 102	et faciem ira loci	et faciem iraque loci	et facie miranda loci
257	iaces	*vel* iacet	iaces
258	pectore toto	pectore tuto	pectore toto
278	neto auro	necto auro	neto auro
296	eximiis	extremis	ex imis

	1 m.	*2 m.*	*legendum.*
II	104 iure	sure	terrae
	166 equo	equor	echo
	200 sedens una	sedens una comes	sede sedens una
	228 qui nec	que nec	quin et
	294 lacerna	lucerna	lacerna
III	22 fragrantia	flagrantia	fragrantia
	50 istri	astris	Istri
	99 levissima gustu	lenissima gustu	levissima gustu
	246 tygres	tygrides	tigres
	351 non	nam	non
IV	99 auserat	hauserat	auxerat
	220 librant	liberat	librant

Ad quantam coniciendi audaciam manus secunda processerit, duobus praecipue e locis elucet, quos iam dudum viri docti restituissent, si codicem Matritensem inspicere iis contigisset. III 277—280 Avarum regi ne Persas quidem armis obsistere ausos esse Avarum legati his verbis iactant:

> quem Persae timuere feri genibusque minantis
> admovere manus: pacem meruere precando.
> ni fieret, frustra celsis Babylonia muris
> cincta foret dominos Avares nunc ferre parata.

Ita videlicet versum 280 editores plerique constituerunt, cum nihil amplius nisi codicem

> dominos humeris nunc ferre parata

exhibere a Ruizio comperissent, verba quattuor postrema secunda manu in litura exarata esse nequaquam suspicarentur. Quid prima manu scriptum fuerit, parum liquet, cum apices eius altera manu adeo erasi sint, ut nihil dignoscere queas nisi

> dominosq . . b . . . .

Quae frustulae tam plene cum Ovetensis fragmenti, de quo mox agam, lectione

> dominosque Avares nunc patria ferret

conveniunt, ut prima manu in Matritensi

> dominosque Abares nunc patria ferret

scriptum fuisse suspicer. Quo coniecturae fundamento usus iam facile versum restitues

> dominosque Avares nunc Parthia ferret.

Atque hunc quidem locum, in quem mendum pusillum irrepserat, secundae manus coniectura temeraria prorsus corruptum esse vix quisquam infitiabitur.

Eadem violentia locum alium nulli unquam suspectum manus secunda interpolavit. Libri II v. 159 sqq. quomodo Iustinus a patriarcha Constantinopolitano benedictus sacroque diademate cinctus sit, Corippus enarrat.

> postquam cuncta videt ritu perfecta priorum
> pontificum summus plenaque aetate venustus
> adstantem benedixit eum.

Verba 'ritu', 'venustus', 'cum' tam commode secunda manu addita sunt, ut nemo ea in dubium vocaret, nisi nomen patriarchae a poëta memoratum esse e periochae enuntiato

margini inscripto intellegeretur: 'A Iohanne pontifice Iustinus imperio consecratur'[11]. Cum autem periocharum auctor aliis fontibus usus nullis e panegyrico solo sua hauserit, quin in fine versus 160¹ Iohannis nomen interciderit, vox deinde 'venustus' secundae manus coniectura speciosa addita sit, non dubito.

Iam vero tot talibusque exemplis a secundae manus lectionibus cavendum esse haud dubie evincitur. Quod cum perspexissem, primam manum pluris facere coepi, secundae auxilio usus, quoad erroribus apertis mederetur.

Restat, ut de orthographia primae manus codicis Matritensis pauca referam:

e, *ae*, *oe* fere nusquam, *i*, *y* raro discernuntur.

h perperam additur vocibus:

honero II 385 (h *erasum*)
horbis *passim*
hos III 223 IV 245
hostrum I 326
humerus *passim*
hurbs *passim*

h demitur vocibus:

abeo I 88 II 82. 149. 248. 250 IV 333
abitus I 117 III 224
coibeo II 343
exibeo I 222
proibeo I 108
arena *passim*
aurio IV 172
exaurio II 261. 269 III 275
erba II 15. 95. 292 IV 205, erva I 323
ervosus IV 199
erus Anast. 20 Iust. I 91
erilis II 115. 296 IV 368
ibernus III 282
iems I 328 III 52
ilaris II 334 III 245 IV 144
ircanus III 246
irundo IV 257
istoria III 122
onor IV 335
ora I 293 III 2
orresco III 242. 342 IV 24
orribilis praef. 5
ortor I 155
ostis II 39 III 336
umanus I 273
ueor IV 339
acat IV 369 (achates)
baccus III 87
bracia *passim*[12]
carta II 363. 368. 393. 395
clamis II 119
corus III 43
pulcer *passim*
pulcritudo Per. III 6
scola III 158 IV 188
itacus III 93
particus II 106
sciticus III 300

p post *m* omittitur in vocibus:

comtus *passim*
emtus IV 14
ademtus I 307
redemtrix IV 298
sumsi *passim*
sumtus I 2
temto I 208 III 396

---

11) Fuerunt, qui librarii coniectura inepta nomen Iohannis in periochas irrepsisse crederent eo maxime argumento fisi, quod Iustiniani post mortem Eutychius patriarchatum Constantinopoli gesserit. Sed Iohannem Scholasticum, non Eutychium tunc temporis patriarcham fuisse satis constat. cf. Zonaras XIV 9, 10 (III p. 284 Dind.). Theophanes ed. I. Classen I p. 373 Ἰουστῖνος . . στεφθεὶς ὑπὸ Ἰωάννου πατριάρχου.

12) Vno loco I 202 altera manu signum ⊢ spiritui aspero simile post c insertum est in verbo 'bracia'.

***b* in *u* mutatur in vocibus:**

acerrus II 379
aluus III 99
baruarus praef. 40
ciuus II 378
deuita II 389. 401 III 307
erua (herba) I 323
eruosus IV 199
gleua II 241
glouus II 320
laudauilis IV 159
liuer IV 70
liuertas IV 4
pleues II 279. 306. 338
preueo *passim*
prouo II 184 IV 234
prouitas III 225. 313
rouor IV 15. 366
superuia III 317
superuus *passim*
tiui Anast. 45
ualatus IV 204
uellum praef. 42 III 95
uerum praef. 45
uibo Anast. 13
maneuit III 133
superauimus (*pro* superabimus) I 256

***u* in *b* mutatur in vocibus:**

abis III 53
abitus II 175. 179
estibus I 321
caberna IV 25
cabo IV 56
cibis II 339
circumballo III 195
fabeo, fabor *passim*
fabus IV 29
flubius III 285
fobeo II 218
fugitibus III 322
fulbus III 100 IV 370
lebus III 177. 201 IV 239
mobeo I 178. 311 II 328
nibes III 282
nobus III 70. 134
pabeo II 33
parbus III 106
sebus III 242
vibo II 333
vibus IV 191
-berat I 281 III 122. 200 IV 60
-bit *pro* -vit Anast. 32 Iust. I 48. 117. 147 II 276 III 93. 211. 212. 294. 295 IV 189. 271. 289. 318

***p* in *b* mutatur in vocibus:**

abto I 6. 294 IV 36. 229
abtus II 224
obtimus Anast. 17
obto *passim*

***c* et *q* confunduntur in vocibus:**

lincunt IV 25
secuntur IV 203. 235
quum (coniunctio) *passim*
vaquus I 177

***n* et *m* confunduntur in vocibus:**

amfractus I 331
volumtas I 54 II 286
inber IV 73
inperito IV 237
inperium III 80
impero II 214. 426 III 38 IV 325

Praepositionum in verbis compositis orthographia non nimis fluctuat. Raro extremae praepositionum litterae primis verborum accommodantur.

***ad* servatur ubique in vocibus:**

adcumulo
adloquor
adpono
adque
adsiduus
adsigno
adsto
adsurgo
adtollo
adtonitus
adtuli

ad praepositionis littera posterior semper omittitur in vocibus:

ascendo
aspectus
aspicio

ad praepositionis littera posterior semper litterae insequenti adsimilatur in vocibus:

accedo
accelero
accipio
accitus
annuo

ad ante *f* modo servatur, modo in *f* mutatur:

adfigo III 259 IV 57	afficio I 61
adflo II 292	affligo II 377. 410
adfui III 163. 214 IV 374	afflo III 153 IV 121

cum praepositionis littera postrema
ante *l* modo in *n* modo in *l* mutatur,
ante *p* et *n* semper, ante *m* plerumque in *n* mutatur

conlacrimo Per. I 5	colligo
conmendo	commemoro
conmercium I 111	commertium II 372
conmitto	commotus
conmunis I 215	communis II 146. 255
	comunis Anast. 20

in praepositio omnibus in compositis servatur.

sub praepositionis littera postrema ante *m* modo servatur, modo in *m* mutatur:

submitto II 32 IV 229	summitto Per. II 2
	summoveo praef. 45

Ac de codice Matritensi haec hactenus. Iam ad reliqua editionis huius subsidia transeamus, quae non ad totum panegyricum, sed ad libri tertii partem posteriorem pertinent. Versus enim III 271—407, quibus Avarum legatio ad Iustinum missa enarratur, separatim aliquotiens medio aevo descripti esse videntur. Editionis primae a Ruizio comparatae in margine variae versuum eorum lectiones inscriptae sunt. Quas unde sumpserit, Ruizius ipse p. 89 hac adnotatione profitetur: 'Ceterum pleraeque variae lectiones[13]) ad marginem ipsius Corippi poëmatis a nobis appositae ad finem usque huius tertii libri conspiciuntur, ex antiquissimo quodam volumine *Ovetensis* Ecclesiae collectae sunt, ubi duae hae orationes legati regis Avarum et Iustini imperatoris cum aliis variis operibus continentur'. Iam vero cum Ruizii ipsius testimonio lectiones illas marginales non omnes, sed plerasque e fragmento Ovetensi depromptas esse comperiamus, unde ceterae desumptae sint, quaeramus. Inspiciendus primum versus III 280

cincta foret dominos humeris nunc ferre parata (*Matrit. 2 m.*),

cui Ruizius in editionis margine duas lectiones inter se magnopere discrepantes adscripsit. Quarum altera

dominosque Avares nunc patria ferret

13) post verbum 'lectiones' pronomen relativum 'quae' intercidisse videtur.

emendationis certae egregium fundamentum[14]), a genuina lectione

dominosque Avares nunc Parthia ferret

litteris tantum duabus transpositis differt, altera

didicit dominos patientia ferre

interpolatio est audacius quam ingeniosius excogitata. Atque hanc quidem lectionem perversam non eodem in libro a Ruizio inventam esse, e quo meliorem illam emendatione dignam hauserit, veri simillimum, ne dicam certum, est. Nec frustra quaeremus, utra Ovetensi debeatur, utra alio e codice manaverit. Annis enim fere triginta antequam Ruizius primus Corippi panegyricum totum edidit, una cum Sidonio Apollinari anno MDLII° ab Elia Vineto e codice Santonensi 'Epistola regis Avarum ad imperatorem Romanum' publici iuris facta erat, quae duodeviginti versibus Corippeis interpolatione audaciore inquinatis III 271—288 constabat. Sidonii editionem primam ac tunc temporis unicam quin Ruizius noverit, dubitari nequit. Epistolam regis Avarum eum inspexisse, lectionesque a codice suo discrepantes editionis in margine adnotasse, quis neget, qui ipsam illam perversam versus III 280 formam

didicit dominos patientia ferre

in Epistola regis Avarum extare viderit? Quodsi meliorem tantum illam versus III 280 lectionem Ovetensi deberi, interpolatam Santonensis codicis esse pernovimus, ceteras etiam versuum III 271—288 lectiones futiles, quae et editionis Ruizianae in margine et in Epistola regis Avarum inveniuntur, soli Santonensi, non Ovetensi, vindicabimus. Adscribo has lectiones perperam huc usque Ovetensi addictas:

	Matritensis	*margo Ruiz (ex Santonensi)*
III 279	ni fieret, frustra celsis Babylonia muris cincta foret,	ne forte excelsis frustra Babylonia muris cincta foret
282	hibernasque nives cursus qua frenat aquarum	hibernos cursus quando refrenat aquarum
284	vidimus extensos vitrea testudine pontes	vidimus et tectos vitrea testudine pontes
287	cognatos latices laticum concreta tegebant	cognatos latices laticum cum crusta tegebat

Omnibus his lectionibus segregatis quindecim notae margini primae editionis adscriptae supersunt. Ac tribus quidem locis III 323. 346. 393 fragmenti Ovetensis lectione in textum recepta Ruizius ea, quae in suo codice (Matritensi) invenerat in marginem relegavit, duodecim locis III 276. 280. 284. 294. 344. 350. 365. 368. 371. 372. 376. 390 lectio marginalis fragmento Ovetensi debetur. Iam de 'antiquissimo illo volumine Ovetensis Ecclesiae, ubi orationes legati Avarum et Iustini imperatoris continebantur', iudicium laturi, si Matritensem etiam codicem Ovetensem olim fuisse meminerimus, duos hos libros artissima inter se affinitate coniunctos fuisse nequaquam mirabimur. Locis quattuor Matritensis lectio prima manu exarata cum Ovetensi fragmento conspirat[15]):

---

14) cf. p. LIII.

15) Ne quis forte Ruizium III 284. 344. 350 Matritensis manus primae lectionem margini adscripsisse, Ovetensem cum secunda Matritensis manu consensisse credat, meminisse iuvabit Ruizium, ubicunque Matritensis textum altera manu immutatum invenisset, alteri manui soli confidere, priorem prorsus neglegere solitum esse.

	Matritensis 1 m.	*Matritensis 2 m.*	*Ovetensis*
III 280	dominosq . . b	dominos humeris nunc ferre parata	dominosque Avares nunc patria ferret
284	pontes	postes	pontes
344	vidit sub nostris humiles fractosque triumphos	vidit per nostros humiles factosque triumphos	vidit sub nostris humiles fractosque triumphis
350	grate	gratis	grate

Ceteris omnibus locis, si unum exceperis, tam exigua inter eos differentia intercedit, ut aut Ovetensem e Matritensi nondum correcto aut eodem utrumque descriptum credere possis ex archetypo, cuius a lectione scriba modo hic modo ille oculi calamive lapsu paululum aberraverit. Sed uno in verbo Matritensis et Ovetensis prorsus inter se discrepant:

	Matritensis	*Ovetensis*
III 276	plene	potu

E lectione genuina, quam Matritensis servasse videtur, scribae unius errore altera illa, quam Ovetensis exhibuit, nasci vix potuit. Qua re perpensa librum Ovetensem, ut hominum cognationis nominibus utar, Matritensis nec filium nec fratrem, sed fratris forsitan filium fuisse suspicor. Certius multo de affinitate, quae inter codices singulos intercedat, iudicaremus, si fragmentum Ovetense ipsum inspicere accuratiusque examinare possemus. Nunc Ruizii in adnotationibus solis innixi, quid veri sit simillimum, reperisse satis habebimus.

Transeamus ad codices interpolatos *Santonensem* et *Laurentianum* saec. XII plut. 45, 26 fol. 115, qui Sidonii carminibus adiectos versus Corippeos duodeviginti III 271—288 continent, quibus titulus praefixus est in Santonensi 'Epistola regis Avarum ad imperatorem Romanum', in Laurentiano 'Epistola regis Avarorum directa ad imperatorem Romanorum'. Hoc Corippi fragmentum e Santonensi iam Elias Vinetus, e Laurentiano primus Bartholomaeus Kopitar [16]) typis expressit. Laurentianum deinde iterum Aemilius Baehrens [17]), denique huius editionis in usum amico meo Arthuro Ludwichio intercedente Hieronymus Vitellius, professor illustrissimus Florentinus, diligenter excussit. Santonensis et Laurentianus ut inter se egregie consentiunt, ita interpolationibus inquinati a veteribus illis duobus codicibus, Matritensi et Ovetensi magnopere differunt. Nec vero accuratius lectiones varias perlustrantem affinitatis cuiusdam, quae codices interpolatos cum Ovetensi iungit, vestigia parva latebunt. Mendis paucis, quae in Matritensem irrepserunt, et Ovetensis et interpolati codices carent et versu III 276, in quo Ovetensis a Matritensis lectione aberrat, propius ad Ovetensis lectionem interpolati libri accedunt.

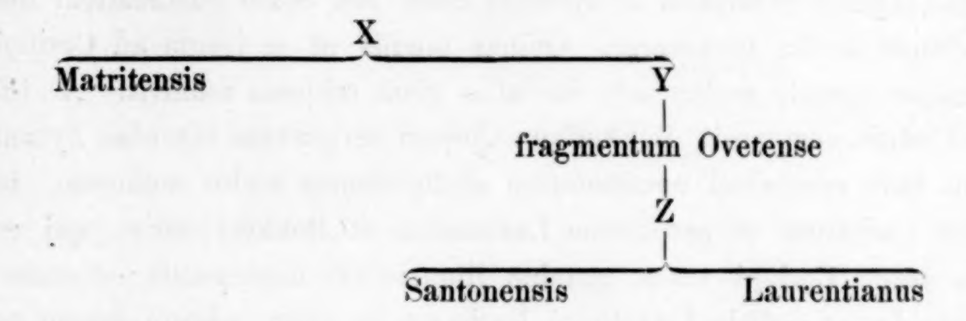
Matritensis	*Ovetensis*	*Santonensis*	*Laurentianus*
plene	potu	potuit	potuit.

Si fundamento tam angusto ad cognationem codicum indagandam uti licet, interpolatos

16) Bartholomaeus Kopitar. Hesychii glossographi discipulus et ἐπιγλωσσιστής Russus in ipsa Constantinopoli saec. XII—XIII. Vindobonae 1839 p. 65. Cum librum hunc ipsum inspicere mihi nunquam contigerit, pauca, quae de eo dicenda mihi erant, ex Hauptii Opusculis III p. 370 deprompsi.

17) E. Baehrens Handschriftliches zu Corippus. Rhein. Mus. N. F. XXXI p. 630.

libros aut ex Ovetensi ipso, aut e codice eiusdem familiae originem ducere statuerim. Stemma librorum hoc fere fuisse arbitror.

Quoniam de codicibus Corippi satis dictum, iam paucis exponam, quo modo his subsidiis editores usi sint. Panegyricum Corippeum primus Ruizius (1581) e codice suo (nunc Matritensi) tam diligenter et scite descriptum, tam sobrio sanoque iudicio emendatum publici iuris fecit, ut in eo editores post eum peccasse videantur, quod Ruizio parum confisi suo ingenio indulgere quam editionis primae vestigia premere maluerunt. Quamquam enim virorum doctorum, Casparis Barthii maxime sagacitate iam saec. XVII° loci corrupti haud pauci sanati sunt, tamen editiones omnes, quae tunc prodierunt, Dempsteri (1610), Rivini (1653), Rittershusii (1664) magis magisque a textus forma genuina recesserunt. Ne de Fogginii quidem editione (1777), qui locos nonnullos ingenio felicissimo restituit, plures coniecturis erudite et diligenter excogitatis frustra temptavit, aliter iudices. Cautius paullo ceteris Iaegerus (1779) egit, qui editionem Ruizianam magis secutus ipse pauca sane, aliquid tamen ad panegyricum emendandum contulit. Vt Iaegerus Fogginii editionem paullo ante publici iuris factam non noverat, ita ipsius editionem Immanuel Bekkerus (1836) ignoravit, qui in Corpore scriptorum historiae Byzantinae Corippum recensendum susceperat. Bekkerus in panegyrico edendo Fogginii plerumque vestigiis inhaesit. Ipse hoc carmine senili non ita delectatus esse videtur, ut in eius emendationem operam magnam impenderet.

Carmini in laudem Iustini minoris explicando iam Dempsterus, Barthius, Rittershusius operam navarunt locis scriptorum antiquorum multis congestis, quibus modo poëtae genus dicendi, modo res ab eo memoratas illustrarent. Sed omnium optime de interpretatione historica panegyrici Corippei Fogginius meritus est, qui de antiquitatibus aulae Byzantiae, de rebus gestis Iustini imperatoris, de viris ceteris temporis illius clarissimis multa adnotavit, de vita et scriptis poëtae praefatione verae eruditionis plena omnia exploravit, quae intellegi tunc poterant.

Necdum enim alterum eiusdem Corippi carmen epicum de bellis Libycis in lucem promptum erat, quod primus Petrus Mazzucchellius (1820), bibliothecae Ambrosianae praefectus, e codice Trivultiano edidit. Mazzucchellio difficilius multo opus quam Ruizio obvenerat. Non codicem antiquum bene pictum, sed neglegentius scriptum mendisque ita scatentem invenit, ut, si quid in legendo vel in emendando parum feliciter enucleavit, haudquaquam eum vituperare, sed tota editione in iudicium vocata mirari deceat, quam accurate et diligenter munere suscepto functus sit. Adnotationibus quoque uberrimis editionem auxit, quibus et rerum Iohannide narratarum interpretationem hi-

storicam magnopere adiuvit, et poëtarum, quos Corippus legisse, expilasse, imitatus esse videtur, locos ita collegit, ut non modo litterarum historiae studiosis iudicium de poëtae ingenio promptum et apertum esset, sed etiam emendationi Iohannidos subsidia aliunde accita pararentur. Quibus studiis ut se ipsum ad Corippi Iohannidem recensendam egregie accinxerat, ita aliis viam criticam munivit. A. 1836 altera Iohannidos editio comparuit, Bekkeriana Corpori scriptorum historiae Byzantinae inserta. Debemus huic recensioni enuntiatorum distinctionem multo meliorem, textum deinde diligenter purgatum et perpolitum Lachmanni et Bekkeri curis, qui coniecturis ingeniosis saepe Corippi verba genuina librariorum neglegentia offuscata restituerunt, aliquotiens ipsius codicis Trivultiani lectionem a primo editore parum perspectam divinarunt. Bekkero, quem natura acumine summo, sua industria eruditione plenissima ornaverat, unum in libris Corippi recensendis defuit: codicum a nullo unquam nisi a primis editoribus inspectorum nova collatio. Nemo unquam Corippi libros legit, quin e libris manuscriptis iterum excussis fructum haud levem perceptum iri sibi persuaderet. Nec puto plus iusto mihi sumere eam spem contendens non vanam fuisse, quique deinde carmina haec infimae sane aetatis, sed pretii non infimi tractabunt, certo et stabili fundamento usuros esse, quo adhuc studia Corippea caruerunt.

Iam opere absoluto finem scribendi qui faciam, nisi omnibus, qui in Corippo recensendo, explicando, emendando me adiuverunt, gratias publice dixerim? Praeter ceteros viros nobilissimos et doctissimos, quos suo quemque prooemii loco ita memoravi, ut, quid ad hanc editionem augendam contulerit, appareret, unum ex amicis Vratislaviensibus quin grato animo hic nominem facere non possum, Hugonem Michael, gymnasii Fridericiani praeceptorem. Quocum in rebus difficilioribus tantum non omnibus tam saepe consilium contuli, ut neque editionis librum, nec prooemii partem ullam denotare possim, in qua eius auxilium mihi defuerit.

Tot tantorum virorum curis benevolis ne indigna editoris studia videantur, opto et oro.

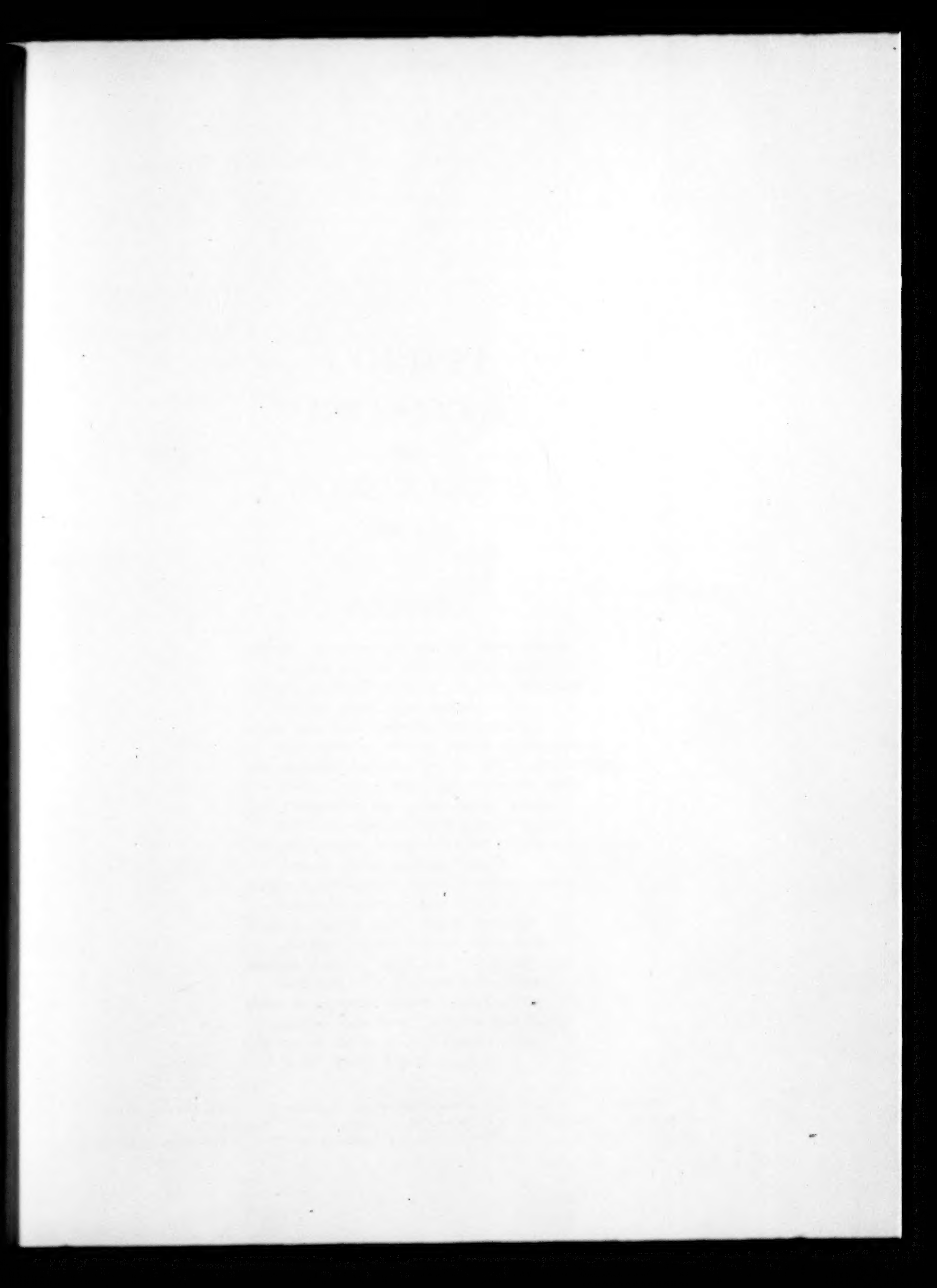
Vratislaviae Idibus Octobribus a. 1879.

Iosephus Partsch.

INDEX NOTARVM.

T = Codex Trivultianus saec. XIV.
V = Excerpta Veronensia saec. XIV.
Mazz. = Corippi Iohannis ed. Mazzucchellius Mediolani 1820.
Lachm. = Coniecturae Lachmanni apud Bekkerum.
Bekk. = Corippus ed. Imm. Bekkerus Bonnae 1836.

M = Codex Matritensis Caion 14 Num. 22. saec. IX.
O = Fragmentum Ovetense.
S = Codex Santonensis.
L = Codex Laurentianus plut. 45, 26 fol. 15 saec. XII.
Ruiz = Corippi in laudem Iustini ed. Michael Ruizius Assagrius Celtiberus Antverpiae 1581.
Dempst. = Corippi in laudem Iustini ed. Thomas Dempsterus. Lutetiae 1610.
Barth = Casp. Barthii adversariorum commentariorum libri LX. Francofurti 1624.
Riv. = Corippi in laudem Iustini ed. Andreas Rivinus Lipsiae 1653.
Ritt. = Corippi in laudem Iustini ed. Nicolaus Rittershusius Altorfii Noricorum 1664.
Goetz = Rittershusii editio denuo typis expressa et notis amplioribus aucta, indice locuplete instructa curante Andrea Goetzio Altorfii Noricorum 1743.
Vonck. Spec. = Corn. Val. Vonckius Specimen criticum. Traiecti ad Rhenum 1744.
Vonck. Lect. = Corn. Val. Vonckius Lectiones Latinae. Traiecti ad Rhenum 1745.
Fogg. = Corporis historiae Byzantinae nova Appendix. Corippi in laudem Iustini ed. Petr. Fr. Fogginius Romae 1777.
Jaeg. = Panegyrici veteres ed. Iaegerus Norimbergae 1779.
Bekk. = Corippus ed. Imm. Bekkerus Bonnae 1836.

CORIPPI
IOHANNIDOS
SEV
DE BELLIS LIBYCIS
LIBRI VIII.

PRAEFATIO.

Victoris, proceres, praesumpsi dicere lauros.
 tempore pacifico carmina festa canam.
scribere me libuit magnum per bella Iohannem,
 venturo generi facta legenda viri.
5 omnia nota facit longaevo littera mundo,
 dum memorat veterum proelia cuncta ducum.
quis magnum Aeneam, saevum quis nosset Achillem,
 Hectora quis fortem, quis Diomedis equos,
quis Palamedeas acies, quis nosset Vlixem,
10 littera ni priscum commemoraret opus?
Smyrnaeus vates fortem descripsit Achillem,
 Aeneam doctus carmine Vergilius.
meque Iohannis opus docuit describere pugnas,
 cunctaque venturis acta referre viris.
15 Aeneam superat melior virtute Iohannes,
 sed non Vergilio carmina digna cano.
maxima ductoris, quod sum temerarius, acta
 virtutesque viri victaque bella docent.
nutat in angustum discors fortuna poëtae;
20 laureus inde furor, pallidus inde timor.
concitat ad cantus series fidissima rerum.
 incalui gestis frigidus ingenio.

Praefatio *add. Mazz.* 1 uictores *T*, uictoris *cod. Casinensis* 5 littara *T* 7 noscet *T* 9 palamedas *T* 12 uirgilius *T* 13 pugna *T* 16 uirgilio *T* 17 sim *Mazz.* 18 docent *Bekk.*, donant *T*, canam *Mazz.* 21 cantum *Lachm.*

doctorum ingenium docto non carmine canto,
et retinet linguam torpor in ore meam.
25 quid * ignarus quondam per rura locutus,
urbis per populos carmina mitto palam.
forsitan et fracto ponetur syllaba versu,
confiteor; Musa est rustica namque mea.
nempe admittenda est dicendae gloria laudi.
30 fraudabor solus munere nulla canens?
concitat ora magis, pulsus de pectore, terror.
laudibus emissis sit favor ore meo.
quos doctrina negat, confert victoria versus.
carminibus fessum gaudia tanta levant.
35 gaudeat in multis sic si Carthago triumphis,
sit mihi rite favor, sit, rogo, vester amor.
rustica Romanis dum certat Musa Camenis,
ductorem nostrum fama per astra vehit.
si placet, ut primi recitem mea dicta libelli,
40 tunc meritus iussis carmina prima cano.

---

24 hore *T* 25 quid * *T*, quidni si *Mazz.*, quid quod ego *Teuffel*, quidquid ego *malim* lucutus *T* 26 micto *T* 27 et *scripsi*, ex *T* 31 oro *T* 32 emissis *Mommsen*, immissis *T* 34 leuans *T* 35 si *scripsi*, se *T* 37 certa *T* 38 doctorem *T* 40 nunc meritis *Mazz.*

LIBER PRIMVS.

Signa, duces gentesque feras Martisque ruinas,
insidias stragesque virum durosque labores,
et Libycas clades et fractos viribus hostes,
indictamque famem populis laticesque negatos,
5 utraque letifero turbantes castra tumultu,
turbatos stratosque cano populosque subactos,
ductorem et magno signantem facta triumpho.
Aeneadas rursus cupiunt resonare Camenae.
reddita Pax Libyae bellis cessantibus astat,
10 certior et geminis fulget Victoria pinnis.
iam Pietas caelo terras prospexit ab alto.
Iustitia comitante simul Concordia mundum
laeta fovens reficit, geminis amplexa lacertis.
has inter medius solio sublimis ab alto,
15 Iustiniane, tuis princeps assurge triumphis,
laetus et infractis victor da iura tyrannis.
inclita nam cunctos calcant vestigia reges,
laetaque Romano servit iam purpura regno,
sub pedibusque tuis victus prosternitur hostis,
20 et gentes fera vincla ligant, nodoque tenaci
post tergum implicitas stringunt retinacula palmas.
saeva superpositis plectuntur colla catenis.

* * *

oraque per centum producant pectora cantus.
non mihi sufficerent sensus, non omne canenti
25 ingenium, lati volitans per devia mundi.
summatim illa canam. summis haec laudibus apta.
Africa sub magno nutabat fessa periclo.
nam fera barbaricis rabies exarserat armis,
insidiis, ferro, flammis populisque superba,
30 omnia succendens direptae moenia terrae,
captivosque trahens cunctis e partibus Afros.

---

2 stragesque *cod. Budensis*, strages *T* 3 libyae *cod. Bud.* et *cod. Bud.*, ac *T* 7 fatta *T* 8 eneades *T* 11 piceas *T* 13 refecit *T* 14 as *T* 16 et nfractis *T* 17 uestia *T* 22—23 *folium secundum codicis T intercidit. perierunt versus plus minus 62* 26 haec *T*, et *Mazz.* 28 barbariis *T* 30 diretta *T*

iam nullum discrimen erat. non vatibus ullis
parcere. nec senibus potuit concedere fessis
quisquis onus busti. iacuit tunc omne cadaver
35 confossum gladiis. natis fas non fuit ullis
corpora caesa patrum congestae subdere terrae,
vulnera nec lacrimis permissum infundere iustis.
dum pater opprimitur, nati coniuxque trahuntur,
diripiuntur opes. virtus premit improba Martis,
40 et pia desertae linquuntur funera terrae.
nobilis et pauper casu rapiuntur in uno.
luctus ubique sonat, terror tristisque per omnes
it metus, et duris turbantur cuncta periclis.
quis lacrimas, clades, praedas, incendia, mortes,
45 insidias, gemitus, tormentum, vincula, raptus
explicet, aut miseros possit numerare dolores?
tertia pars mundi fumans perit Africa flammis.
iamque pius princeps volvebat pectore curas
pensans, et nostras meditans quem vellet in oras
50 ductorem mandare ducum summumque magistrum
militiae, tantam cupiens fulcire ruīnam.
cuncta revolventi solus virtute Iohannes
consilioque placens fortis sapiensque videtur.
gentibus ipse feris concurrere posse putatur
55 solus et infestas acer prosternere turmas.
quippe viri decus et praeclari signa laboris
victaque bella placent regni graviora superbi,
expulit ut Persas, stravit quo vulnere Parthos
confisos turbis densisque obstare sagittis,
60 tempore quo lati manarunt Nitzibis agri
sanguine Persarum, Parthoque a rege secundus
congressus Nabedes, fretus virtute feroci,
amisit socias ipso superante catervas,
effugiensque suas actus formidine portas
65 claudere vix potuit, mediamque in Nitzibis arcem
Romanos erupit eques, victorque Iohannes
Persarum excelsas concussit cuspide portas.
principis ante oculos discurrunt cuncta fidelis
fortia facta viri. pensat versatque labores,
70 Theudosiupolin ut densus vallaverat hostis
obsidione gravi; noctis celer ille per umbras
ut veniens dubiae succurrit moenibus urbis,
hostes per medios portas ingressus amicas;
territus utque pedem muris subtraxit ab illis
75 ingens Mermeroës, densisque ut saevior armis

---

34 onus *scripsi*, honos *T* 36 surgere *T* 37 infundere *Lachm.*, fundere *T* 43 et metus *T* periculis *T* 49 meditans *Lachm.*, moderans *T* 55 infestas *Bekk.*, infessas *T*, infensas *Mazz.* 60 mandarunt nuzibis acri *T* 61 secundos *Mazz.* 62 Nabedes *Bekk.*, nec habet *T* 63 admisit *T* 65 mediamque *Lachm.*, medieque *T*, mediaque *Mazz.* arcem *Lachm.*, are *T*, arce *Mazz.* 66 Romanos erupit *Lachm.*, romanus dirupit *in* irupit *1 m. mutatum T*, irrupit Romanus *Mazz.* 70 teodosio ypolin *T* uallauerit *Mazz.*

ardua sidereo cingentem moenia muro
inde Daras ausus, ductor qua signa regebat,
appetere et bello Latias temptare phalangas.
sed postquam primam vigilans ex hostibus urbem
80 eripuit ductor, fugientes inde secutus
occupat ante vias atque omnes vindicat agros,
ne popularet atrox aut quemquam laederet hostis.
primus et obtinuit celsi munimina muri,
nec passus differre diu. nam protinus hosti
85 fortior in medios ausus concurrere campos,
perculit innumeras felici Marte catervas
egregiosque duces et iunctas foedere gentes.
Parthorum dominum victum versumque fugavit
Mermeroën. campis Romanum Persa sequentem
90 tunc metuens manibus gladios phalerasque nitentes
quisque suas medios fugiens proiecit in agros.
indecoris cunctis ensis fulgebat harenis
vaginaeque leves, hastae clipeique comaeque,
corporaque et mistus sonipes telisque superbi
95 armigeri iacuere ducis. iacuisset et ille
prostratus campis, ni vivum prendere vellet
ductor magnanimus. victus tamen ardua vidit
moenia Mermeroës, paucis comitantibus intrans.
tunc astans mediis dominum benedixit in arvis
100 Vrbicius sapiens, quem primum maximus orbis
imperialis apex famulum rebusque fidelem
tunc habuit lectum, quemque illas miserat oras
noscere, quae saevi fuerant discrimina belli.
hic ubi victores Romanos fervere vidit
105 atque hostes vastos pavitantes ire per agros,
extendens geminas pariter cum lumine palmas
ad caelum sic laetus ait. 'tibi gloria semper,
summe deus, victos tandem post tempora Persas
cernere quod merui nostri virtute Iohannis'.
110 hos versans princeps animo tunc saepe labores,
hunc solum Libyam oppressam defendere posse
matura pietate probat. nec plura moratus
iussit ab extremis acciri partibus orbis
ductorem. placidus finis dimittit et hostis,
115 occiduas aditurus aquas, celerique iubentis
implevit praecepta die, victorque recurrens
aurea Romanae tetigit mox limina portae.

---

76 cingebat *Mazz.* 77 claras *T* qua *scripsi*, quasi *T*, qui *Mazz.* 82 ne *Bekk.*, neu *T* ledere *T* 83 occtinuit *T* 84 hostis *1 m. corr. T* 85 ausus *Bekk.*, uisus est *T*, uisus *Mazz.* concurre *T* 89 memor enim *T* campis *T*, acies *Mazz.* Persa *scripsi*, perfusa *T*, effusa *Mazz.* 90 glodios *T* 91 prohiecit in agras *T* 92 indecoris *scripsi*, indecus in *T* 93 aste *T*, *ut solet* 96 uinum *T* 98 mermeroos *T* 99 armis *Mazz.* 100 Vrbicius *scripsi*, urbi cuius *T*, urbicapus *Mazz.* 102 quemque illas *scripsi*, quem nullas *T*, quem ad multas *Mazz.*, -que in nullas (*an* eoas?) *Bekk.* 103 seni fuerat *T* 110 nos *T* 111 nunc *T* 113 iuxit et *T* extremis *Lachm.*, externis *T* 115 adturus *T* 116 precetta *T*

principis ante pedes gaudens stetit ore sereno.
respexit famulum. pedibus celer ille benignis
120 oscula laeta dedit. paucis hunc orbis Eoi
acta referre iubet. iussus, quae bella peregit,
auribus insinuat placidis. gavisus alumno
imperialis apex optat sic vincere semper.
ilicet auxilio Libyam defendere mittit.
125 principis imperiis onerantur milite puppes,
impensis armisque simul, pugnasque docendus
mittitur auspiciis domiturus bella magistri
tiro rudis magni. placidus iam tempore certo
carbasa ventus agens maturas fecerat undas,
130 navigiumque Thetis suadebat prospera nautis.
maximus at princeps plena pietate magistrum
edocuit, sic verba movens. 'res publica nostra
praemia compensat merito condigna labori
principe me, cunctosque iuvat gradibusque potentes
135 esse facit, quoscunque viros bene currere sentit
pro terris populisque suis. nunc accipe dicta,
et causas cognosce libens, ac mente teneto.
Africa sub quantis iaceat miseranda periclis,
auribus in nostris sonuit. succurrere fessae
140 compellit pietas. placuit, fortissime, nostris
et visum est animis Libyam te posse tueri.
signa move, et celsas velox conscende carinas,
ac miseros solitis releva virtutibus Afros.
Laguantanque acies armis prosterne rebelles,
145 sub nostris pedibus subiectum flectere collum,
compressum virtute tua. tu prisca parentum
iura tene, fessos releva, confringe rebelles.
hic pietatis amor subiectis parcere nostrae est,
hic virtutis honos gentes domitare superbas.
150 haec mea iussa tenens, ductor fidissime, serva.
cetera Christus agat, noster dominusque deusque,
in melius referens, et te per cuncta gubernet
prosperitate sua. titulis melioribus auctos
pro meritis nos rite tuos videamus honores'.
155 procidit ante pedes, divinisque oscula plantis
pressa dedit, lacrimisque rigans vestigia tinxit.
ductorem ipse pater cernens discedere princeps
condoluit, pietasque animos concussit heriles.
inde petens classem nautas hortatur ovantes
160 magnanimus ductor. deducunt litore puppes.
prima repercussis verruntur marmora tonsis.
solvunt vela citi, magnis clamoribus urguent,

---

122 alumpno *T* 125 honorantur *T* 128 lytorudis *T* 129 maturas *Lachm.*, moturas *T* 132 sic *Mazz.*, haec *T* 136 que *add. Mazz.* 138 periculis *T* 144 languentanque *T* 147 iura *V*, laurea *T* 149 domitare *V*, domare *T* 152 melius *Bekk.*, medius *T*, manibus *Mazz.* 153 tutulis *T*, ut titulis *dubitans Bekk.* 154 rite tuos *Mazz.*, retecius *T* 158 piceasque *T* cuncussit *T* 159 ortatur *T*

horrisonoque graves laxant stridore rudentes,
expanduntque sinus. placidis iam carbasa flabris
165 aurae impulsa movent. abscondunt alta carinae,
et latet angustum centum sub puppibus aequor.
prospera maturis crebrescunt flamina Coris,
impelluntque rates. aeratis aequora proris
proscindunt celeres, sulcantur marmora rostris,
170 spumea sub longis immurmurat unda carinis.
classis Threïcias angusto litore fauces,
Seston Abydenis dirimit qua pontus ab arvis,
Sigeasque volat ventis secura per undas,
et legit antiquae litus lacrimabile Troiae.
175 inclita tunc referunt Smyrnaei carmina vatis,
significantque locos alta de puppe priorum.
haec Priami sedes, domus haec Aeneia, longe
arboribus quae saepta iacet. hic saevus Achilles
traxerat Hectoreum curru rapiente cadaver.
180 Demoleum hoc victor prostravit litore magnum
Aeneas proavus, celsae quo moenia Romae
nomen et imperii praeclarum auctore refulget,
atque tenet latum dominantis foedere mundum.
cunctaque gesta canunt Argivi proelia belli,
185 concidit Hectorea Patroclus fusus ut hasta,
utque niger Memnon Pelidae vulnere victus,
flevit ut Aurora ingentis pia funera nati,
corruit ut mediis bellatrix virgo catervis
Penthesilea suis, Rhesus qua nocte peremptus,
190 Troilus utque puer forti congressus Achilli,
victor Apollinea cecidit qua lege sagitta,
quo Paris occubuit confossus vulnere raptor.
ultima post referunt exhaustae incendia Troiae
Aeneaeque fugam, tunc clarum nomine Iuli
195 ut puerum patremque amissa coniuge secum
navibus evexit, tot per vada caerula currens.
audiit egregius narrantes proelia Petrus.
audiit ut pueri praeclarum nomen Iuli,
arsit amore novo pectus puerile legendi,
200 noscere bella volens. magna pietate movetur.
se putat Ascanium, matrem putat esse Creusam.
filia regis erat. mater quoque filia regis.
tunc pater Aeneas, et nunc pater ipse Iohannes.
haec meditatur ovans. pertemptant gaudia mentem.
205 haec patri, haec famulis, haec omnibus ipse ferebat

---

163 orisonoque *T* 165 ascondunt *T* 166 tentum *T* 171 Threïcias *scripsi*, traicias *T*, traiciens *Mazz.*, *cf. Lucan. Phars. IX 954* 172 sexton *T* Abydenis *Bekk.*, abideus *T*, Abydenus *Mazz.* 176 priorem *T* 178 setta *T* 181 proauo *Lachm.* 183 acque *T* 184 Argiui et proelia belli *Lachm.*, Argiuo proelia bello *dubitans Bekk.* 185 hettorea patroculus *T* 189 pentasilea suis res usqua nocte perhentus *T* 190 troiolusque husque *T* 193 exhaustae *Bekk.*, exauste *T*, exustae *Mazz.* 194 clarum *Lachm.*, clari *T* 197 narrantis *T* 198 audit *T* ut *T*, et *maluit Bekk.* 199 legendo *2 m. T*

per mare velivolum, genitoris gaudia magni,
unica Romanis rebus spes altera, Petrus.
labitur Aegaeum classis secura per aequor.
haud secus Hadriacis undis ventisque secundis
210 ocius alta secat. Siculas mox attigit oras.
deserit aura rates, ventisque silentibus omne
immoto fluctu iacuit mare. lenior unda
litora nulla quatit. siluit tunc Scylla biformis,
latratus siluere canum. non ora luporum
215 compulit unda ciens ululantia reddere saxa,
quamquam hic alternae coëant confinia terrae,
angustoque freto litus turbetur utrumque.
immotos fluctus nunquam placata Charybdis
continuit, liquidas revomens nec sorbuit undas.
220 lintea laxa cadunt, nulloque tumentia flatu
arboribus iunxere suis. tunc solvere funes
praecipiens sociis 'portus intrate quietos'
ductor ait. iussi celeres super omnia nautae
armamenta volant. currens hic vela resolvit,
225 colligit ille sinus, socios hortatur ovantes
dulcibus ille sonis, et cantu mulcet acuto.
dant animos clamore viri. vox ipsa labores
adiuvat, et vires nautis et gaudia praestat.
Caucana Sicani iuxta iacet arva Pachyni
230 litora curva tenens, cuius tunc ancora portus
Romanae classis morsu perstrinxit obunco.
et iam stelliferas maris asperat Hesperus undas,
inducens terris taetram caligine noctem.
hic dux magnanimus securus puppe Iohannes
235 carpebat somnos, cautus cum forte magister
ipse ratis placidos persensit surgere ventos.
discurrit puppes pubes festina per omnes
armamenta parans, solvuntque a litore funes
non expectato iussu ducis. omnia nautae
240 vela levant, totis pandentes lintea flabris.
iam medium pelagus ventis impulsa tenebat
classis, et extremo surgebat roscida caelo
producens Aurora diem, cum tristis imago
ductoris stetit ante pedes, cognata tenebris.
245 Maura videbatur facies nigroque colore
horrida et obductis contorquens lumina flammis.
tunc sic orsa loqui. 'quas classi tendis in oras?
in Libyam transire putas'? cui verba remittens
ductor ait. 'cernis nostras transire carinas,
250 meque rogas'? vultu minitans tunc tristis imago,
horrida sulfureis contorquens lumina monstris,

---

208 secuta *T* 209 adriacis *T* 210 contigit *2 m. T* 211 omne *1 m.*, orae *2 m. T* 216 coheant *T* 219 remonens *T* 221 alboribus *T* 222 intrare *T* 225 ortatur *T* 232 stellifeους *Mazz.* umbras *1 m.*, undas *2 m. T* 233 terris terram *T* 235 sompnos *T* 242 surgebant *T* 246 fulamis *T* 247 classes *T* 250 tuc *T* 251 orrida sulfuriis *T* mostris *T*

'non transibis' ait. sensit, quod mente malignus
angelus ille fuit, claro deiectus Olympo.
nec timuit tamen ipse feras imitantia formas
255 ora viri. sequitur fugientem, et prendere certat.
ille manu densas aspergens ante tenebras,
pulvere commisto, taetrae caliginis umbra
ductoris turbabat iter. sed rursus ab alto
aspectu placidus senior descendit Olympo,
260 candida sidereis gestans velamina peplis,
ac stetit ante oculos quaerentis tela Iohannis,
continuitque manum, sanctoque haec addidit ore.
'non furor in tantas animos sic concitet iras.
sperne malum bonitate tua. fuge: dira maligni
265 iurgia ne timeas'. cui dux 'pater optime' dixit
'virque dei, cernis certantem aditusque viarum
claudere nitentem'. senior tunc mente benigna
haec ait. 'o felix, vestigia nostra secutus
me duce carpe viam'. sic fatus lumine magno
270 erexit placidus fulgentes lampadis ignis

* * *

tunc vero omnis iners dubia stat mente magister,
et ventis dat terga fugax, victamque fatetur
artis opem, nescitque miser quo flectere puppem.
nec breviata sinu sustentant lintea flatus.
275 non opus est ullis. deponunt omnia nautae
vela simul!, ventisque rates undisque relinquunt.
sparguntur vario diversa per aequora cursu,
quo casus, quo ventus agens, nocturnus et error
forte trahit. saevum miseris fortuna minatur
280 naufragium. nullam credunt superesse salutem,
desperantque suam per aperta pericula vitam.
ingemuit ductor, mentemque ad sidera tristis
erigit, auxiliumque dei pietate magistra,
ut metus ipse dabat, lacrimis inquirit obortis,
285 pronus et exorans supplex his vocibus infit.
'omnipotens verbi genitor rerumque creator,
principium sine fine, deus, te cuncta fatentur
auctorem et dominum, et factorem elementa tremiscunt.
te venti nubesque pavent, tibi militat aër,
290 imperioque tuo nunc arduus intonat aether,
magnaque concussi turbatur machina mundi.
tu scis, summe pater, tu praescius omnia nosti.
non auri cupidus, non ullo munere lucri
in Libyam compulsus eo: sed scindere bellum

---

253 claro *Mazz.*, oculo *T*, alto *malim* deiettus olimpho *T* 254 minitantia *T* 257 terre *T* 259 aspettu *T* olimpho *T* 260 sideriis *T* 262 haec *add. Mazz.* 263 concitat *T* 265 octime *T* 267 claude renitentem *T* benignus *in* benigna *1 m. mutatum T* 270 exexit *T* lampadas *Mazz.* 270—271 *folium septimum codicis T intercidit. perierunt versus plus minus 62* 272 uictamque *Bekk.*, uitamque *T* 274 substant *T* 275 uelis *Mazz.* 278 netturnus *T* 279 forte *Bekk.*, sorte *T* 281 suum *T* 283 eregit *T* 284 uc *T* abortis *T* 287 cunta *T* 291 maghina *T*

295 et miseras salvare animas haec sola cupido,
hic animis amor omnis inest. huc iussio tantum
principis alma trahit. noster te principe princeps
imperat. ipse tibi meritum debere fatetur
ordine servitium. tu illi nos subicis omnes
300 et servire iubes. tua sum praecepta secutus.
aspice, sancte, favens, et nostros cerne labores
iam placidus, tantaeque pius succurre ruinae.
sin sua peccantem damnant delicta Iohannem
iudice te, quocunque alio me comprime leto,
305 pro! Petro nunc parce meo'. quo nomine dicto
haesit in ore sonus, tremuerunt pectora patris,
frigidiora gelu ceciderunt crura manusque,
membraque cuncta labant. lacrimas tunc fluminis instar
fundit, et ingentes gemitus ad sidera tollit.
310 talibus orantis fletus et verba recepit
suscipiens dominus. validis mitescere ventis
imperat, et clauso frangi sub monte procellae.
effugiunt celeres tenuato vellere nubes.
sol redit, et claro rutilanti lampade caelo
315 emicat alta dies. explanat marmoris undas
iussio certa dei. venti venere secundi.
consurgunt laeti turbantes omnia nautae,
vocibus et placidis intendunt lintea malis,
implenturque sinus. socias tunc undique naves
320 accipiunt, totoque refulgent carbasa ponto.
iam propius propiusque volant, et prospera cursu
caerula sulcantes impellunt flamina puppes.
prospexit tandem succensae litora terrae
ductor, et indomitas Martis cognovit habenas
325 nec dubium (nam vera ferunt incendia) monstrum.
volvebant venti crispantes vertice flammas,
et fumo commista volans super astra favilla
scintillas tenues summam spargebat in aethram.
surgit et in medio fervet iam flamma profundum,
330 omnia convolvens succensae robora terrae.
uritur alma seges cultos matura per agros,
omnis et augescit crescentem frondibus ignem
arbor, et in cineres sese consumpta resolvit.
vertuntur miserae caesis cum civibus urbes,
335 cunctaque diruptis conflagrant moenia tectis.
haud aliter Phaëthon cunctis e partibus orbis
non bene concesso succenderat omnia curru
flammivomis raptatus equis, ni fulmine summo

300 tu sum precetta *T* 302 securre *T* 303 dampnant delitta *T* 305 proterio nunc parge *vel* perge *T* 306 exit *T* 307 clura *T* 308 flimus istar *T* 311 subspiciens *T*, suscipiens *dubitans Mazz.* 312 clauso monteque procella *T* 313 tenuuto *T* 321 proprius propriusque *T* 324 harenas *Mazz.* 325 mostrum *T* 326 grispantes *T* 327 fauille *T* 328 ethera *T* 329 et in *Mazz.*, etiam *T* 330 comburens *dubitans Bekk.* 333 cinerem *legit Mazz.* 334 miserie *T* 335 direptis *malim* tettis *T* 336 feton *T* 338 in fulmine *T*

omnipotens genitor, terras miseratus, anhelos
340 disiunxisset equos, restinguens ignibus ignem.
exarsit ductor miserae succurrere terrae,
plus solita pietate fremens, largoque rigavit
imbre genas. virtus solitis flagravit in armis,
iraque praecipites dictabat tendere gressus
345 in medios fluctus. prohibet natura volentem
et mista virtute modus, quo cuncta regendo,
inclita cum parvis pensans, commissa gubernat.
ocius adductas ad litora vertere proras
imperat, et notae laetus successit harenae.
350 litora Byzacii paribus non alluit undis
opposita tellure salum. pars lenior aestu
plana iacet. curvis statio est concessa carinis,
efficiunt portus nimium vada salsa quietos.
hic vis nulla Noti placidos extollere fluctus
355 mota potest, ventus liquidum nec territat aequor.
pars pelagi quassatur aquis, ripaeque relabens
confractum scopulis latrat mare. pervia saxis
unda sonat, nigramque super diffunditur algam.
illic et Boreas tumidus graviorque procellis
360 Eurus ab extremo convolvunt aequora fundo.
tunc pereunt miserae dirupto fune carinae,
et pelagi duros tabulae iacuere per agros
saepe ratis putresque simul per gramina prorae.
hinc est, quod metuunt fugiuntque pericula nautae
365 dira loci, portusque petunt vada tuta quieti.
illo Romanae steterant in litore classes,
tempore quo Libycas tetigit Belisarius oras,
Vandalicas capturus opes. quos nomine portus
alterna pro parte Caput dixere Vadorum
370 antiqui nautae. veniens hic vela resolvit
dux quoque magnanimus simili virtute Iohannes.
felix ille locus, statio quo tuta Latinis
classibus atque secunda fuit. tunc ancora morsu
fixa suo tenuit securas litore puppes.
375 agnovit portus ductor fortissimus illos,
gavisusque locis digito monstravit ab undis,
et sociis sic laetus ait. 'cum prima tenerent
ultrices haec arva rates, hoc litore primus
ipse solum tetigi, fretus iuvenilibus armis.
380 ex ducibus namque unus eram, cum sceptra tyrannus
Geilamir in Libycis tenuisset perfidus oris.
has Romana manus primo pede pressit harenas,

---

340 disiunsisset *T* restringens *T* 341 succurre *T* 346 modus *Lachm.*, modum *T* 348 uertice ploras *T* 350 bizarii *T* 351 opposita tellure salum *Lachm.*, o. t. saltim *T*, t. o. saltim *Mazz.* 352 est concessa *scripsi*, est cessa *T*, concessa *Mazz.* 353 nimius salsa unda *T* 355 nec *T*, non *Mazz.* equo *T* 357 conflactum *T* 361 tunc *T*, hinc *Mommsen* miserie *T* 364 que *add. Mazz.* 365 portusque *scripsi*, portisque *T*, portuque *Mazz.* quieti *scripsi*, quiete *T*, quieto *Mazz.* 373 arcora *T* 376 abundis *T* 377 cum *Bekk.*, dum *T* 379 iuuenibus *T* 382 arenas *T*, *sic fere semper*

hic Libycas potavit aquas, hoc margine fossas
tunc posuit primis veniens exercitus armis.
385 ille procul tumulus, vicinis proximus undis,
cernitis ut molli congestus crescat harena
mobilitate Noti? ductor Belisarius illic
altius imposuit cunctis tentoria signis,
quem circum posuere duces mistique tribuni.
390 hoc ego, germano pariter comitante beato,
castra loco tenui. sors, heu, durissima fati,
humanis inimica bonis! o gaudia fratrum
quanta rapit subito veniens mors saeva piorum!
qua virtute fremens germanus perculit hostes
395 ille meus, sociosque bonus qua mente regendo
continuit, quantumque virum res publica flevit!
non belli rapuit fratrem fortuna potentem,
cum totiens victor saevo remeasset ab hoste.
heu, superas mors dura pios! genitoris imago
400 Pappus eras natique. mihi solacia tanti
digna mali, victor Stygias quod despicis undas.
haec loca me fratris memorem fecere beati,
et lacrimas movere meas. quae bella peracta
prisca viri! deus ipse mihi meliora secundet.
405 sit locus hic felix, illo felicior anno
prosperitate dei. tamen haec quo tempore castra
imperfecta manent tanto in discrimine belli,
quot populis subtracta salus! Victoria signis
si faveat per bella meis, ego coepta replebo
410 munimenta loci firmo solidata metallo'.
sic fatus doluit desertas civibus urbes
et vacuas tacuisse domos, Libycasque ruinas
ingemuit miserans, solvique a litore funes
iussit, et optatis concessit lintea ventis.
415 tertia lux Tyrios oculis post tempora muros
obtulit, et fessae ductorem reddidit urbi.
litora vix primis figens vestigia plantis
contigerat: campis acies exire iubebat,
praecipit atque duces densas componere turmas,
420 signaque ferre iubet. summus dolor incitat iram.
terrae quippe dolens, quam viderat ipse, ruinam
castra movet. iussis parens excita iuventus
deposito torpore micat, omnisque resumptis
bella petit miles gladiis. tunc aere recurvo
425 aspera raucisoni succendunt proelia cantus.
iamque novem latis erumpunt agmina portis,
cunctaque ferratas effundunt moenia turmas.
hinc equites veniunt, peditum pars lenta movetur

---

383 magine *T* 385 tumidus *T* 395 sociusque *Mazz.* 399 separas *T* 400 Pappus *scripsi*, lampus *T*, Pampus *Mazz.* 401 Stygias *Mazz.*, scias *T* 407 imperfetta *T* 409 cetta *T* 414 iuxit *T* 417 primis *Bekk.*, primus *T* fingens *T* planctis *T* 425 cantu *T*

mille viis, cursuque pedum gemit arida tellus.
430 qualiter ille favis pulchri regnator agelli
castra movens apium densas exire catervas
imperat et flavis agmen producere terris,
sive parat pugnas adversi concitus ira
forte ducis, fucosve volens arcere malignos
435 accelerat: iussisque favens festina iuventus
per cunctos aditus crebris alvearia linquunt
exitibus, raucisque acuunt stridoribus hostes:
haud secus in campos tota Carthagine miles
exit, et erectis gaudet procedere signis.
440 hinc seges aeratis horrescit spissa maniplis.
hi pharetras arcusque ferunt, his lucida latis
arma sonant umeris. hastae clipeique refulgent
loricaeque graves et stantes vertice cristae.
volvitur inde novus densa caligine pulvis,
445 ventilat assiduas conculcans ungula terras,
aëra sublatae convolvit fumus harenae.
ipse inter primos, exhortans agmina, ductor
fertur equo, solitisque duces succendit in armis,
dum veteres memorat gestas in Perside pugnas.
450 non aliter posset sensus flammare virorum,
ni Martis laudaret opus. sic Iuppiter ille,
ut veteres aiunt gentili carmine vates,
saeva Giganteo cum staret Phlegra tumultu,
caelicolum turmas, quid vellent fata, monebat,
455 sternere terrigenas posset quo fulminis ictu,
cuspide qua Mavors transfixos funderet artus,
verteret in montes visa quos Gorgone Pallas,
arcitenens crebris quis ferret fata sagittis,
quosque levis torto fixisset Delia telo.
460 iamque per extensos properans exercitus agros
Byzacii carpebat iter, qua Antonia castra
nomine dictus avis locus est. hic castra Iohannes
mox posuit. legati et iam venere tyranni.
hos dux egregius iubet intra tecta vocari
465 atque referre viros saevi mandata tyranni.
tunc, cui Romanae fuerat facundia linguae,
iussus Maccus ait. 'Laguantan gentis acerbae
ductor magnanimus tibi nos, Guenfeius heros
Antalas, haec ferre iubet. tu nempe, Iohannes,
470 quem novit Massyla manus Solomonis iniqui
tempore, dux nostris fueras qui proximus oris

---

429 pulsuque *Mazz.* 430 fauis *T*, faui *Mommsen* 437 raucisque canunt *T*, *cf. Verg. Aen. XII 590* hostes *T*, iras *Haupt Opusc. III p. 625* 438 aud *T* cartagine *T* 439 erettis *T* prodere *T* 440 aratis *T* 441 farettas *T* 442 humeris *T*, *ut solet* 443 litoreeque *T* 445 assidue *Mazz.* 447 exorta *T* 449 imperfide *T* 453 cum *Bekk.*, dum *T* 454 quo *Mazz.* monebat *Bekk.*, mouebat *T* 456 arcus *T* 458 crebis *T* 459 fixisset *Mazz.*, fississet *T*, fixum iret *Unger Emendationes Horat. Hal. Sax. 1872 p. 147* 461 bizarii *T* qua *Bekk.*, que *T*, quo *Mazz.* 463 uix *Bekk.* etiam *Mazz.* 464 egregios *T* tetta *T* 465 seni *T* 467 Maurus *dubitans Mazz.* 469 amitalas *T*

vicinaeque maris quondam servator harenae,
non Solomoniacas audisti Marte catervas
tot pariter cecidisse gravi, qua flumina clade
475 impleret Romana manus, campisque perempti
quot vestri iacuere viri, ductoris et ingens
exitium per bella tui? tu gentibus audes
invictis inferre manum? non quantus Ilaguas
notus Marte tibi, quem tantum fama perennis
480 prisca canit? cuius iam Maximianus in armis
antiquos persensit avos, Romana per orbem
sceptra tenens, Latii princeps? tu milite parvo,
iam periture, meas audes vel cernere turmas?
aut poteris sufferre manus faciemque virorum
485 aspicies campis, ductor Romane, meorum?
quin potius converte pedem, vel sumpta retrorsum
signa refer, mortemque cave. sin proelia mecum
mittere posse putas, si te iuvat ire sub umbras,
atque dies suprema vocat, cur signa fatigas?
490 verba remitte mihi, quae sit tua certa voluntas;
et venio quocunque voles, nec fata morabor.
haec mandata dedit ductor fortissimus ille.
tu, quaecunque placent animo, responsa remitte'.
tunc placidus gravitate sua nec motus in hostes
495 ductor ait. 'mihi nunc saevo responsa referre
non opus est hosti. certis sunt ista diebus
maturanda mihi saevi mandata tyranni.
post vobis mandata dabo'. sic ore locutus
ipsos privato iussit custode teneri,
500 fortia facta parans. illis superesse salutem
quis potuit sperare viris? patientia magni
quanta ducis! quanta est pietas virtusque regendi!
barbara corda tument insano accensa furore.
hic clementer agit moderans gravitate Latina.
505 noluit ulcisci praesenti morte superbos,
sed voluit salvare humiles fractosque levare.
sic virtus Romana manet semperque manebit.
corripit et salvat, veniam promittit ab ira.
extulit ut radiis rutilantes Lucifer ignes
510 Oceani prolatus aquis, tunc castra moveri
cuncta iubet ductor densasque exire phalangas.
signa canens gemit horrendos fera bucina cantus
aere cavo, dulcesque expellit pectore somnos.
dant animos socii (clamor tentoria miscet)
515 hortanturque parem. famuli tunc fixa revellunt
vela solo, alipedes ducunt praesepibus altis
ornatos phaleris, atque omnia tela resumunt.

---

478 quantum *T* 479 notum est *Mazz.* perhennis *T* 483 nam *T* 484 facemque *T* 487 refers *T* caues in *T* 490. 493 remicte *T* 501 qui *T* 505 presente *T* 506 salutare *T* 508 promictit *T* 510 occiani *T* prolutus *Mazz.* 513 sompnos *T* 514 socii *Lachm.*, sotiis *T*

ast ubi compositis coepit procedere turmis
victricesque aquilas acies ostendere campis,
520 sic bene sollicito dispensans pectore ductor
admonet ipse duces, causas referensque docensque.
'o Romana manus, spes o fidissima rerum,
o virtus orbisque decus summumque levamen,
imperiique fides et nostri palma laboris,
525 certa licet vobis, quae sit fiducia genti, est,
ipse tamen memorem insidias fraudesque dolosque,
et metuenda canens et, quae peragenda, revolvens.
proelia dura dolis nunquam caruere malignis.
bella per insidias acies Maurusia gessit
530 semper, et obscuris fidens subsedit in armis.
solaque Massylas servat fallacia vires,
et timidos bellare facit, dum saxa latebras
montibus in summis aut altis flumina ripis
praestant, aut ubi glauca nemus distendit oliva,
535 arboris aut altae frondoso vertice robur
efficit occultis acies subsidere campis.
fraudibus his certat committere proelia Maurus,
ut celer incautum subitans exterreat hostem
ambiguumque premat, fretus numeroque locoque
540 et domitis confisus equis. tunc belliger astu
mittitur, in planos rarus qui proelia campos
provocet et visos fugiens exaggeret hostes.
ille levi cursu praefixo hastilia ferro
vibrat, et incurvo nec cessat flectere gyro
545 cornipedem domitum. sed cum properaverit hostis,
arte fugit, comptas ut spargat callidus alas,
dum sequitur numerosa manus victrixque putatur
esse sibi, et totos agmen diffundit in agros.
his agit in bellis fingens certamina Mazax
550 insidiis, donec medios perducat in hostes
hostile obsessis conclausum vallibus agmen.
tunc dolus ille patens saevas effundit habenas,
absconsasque ciet tota de parte catervas.
quem metus acer agit, primo fugit ille tumultu.
555 hunc premit elatus saevo sub vulnere Maurus,
quem impavidum timor ipse facit. sin robore firmo
constiterint tunc forte viri, non ulla sequetur
audentes pugnare manus, sed colla reflectunt
mollia quadrupedum versi. sic bella relinquunt,
560 sic acies fugitiva cadit, sic firma resistet.
nam timidos fortuna premet, cautosque iuvabit

---

519 aciesque *Mazz.* hostendere capis *T* 520 duce *1 m.*, ducem *2 m.* *T* 521 docetque *2 m.* *T in litura* 525 certa licet *T*, certe liquet *Mommsen* est *delet Mommsen* 527 canens *scripsi*, cauens *T* 535 alde *T* 537 his certat *Bekk.*, id certat *T*, inceptat *Mazz.* 538 subitans *T*, subiens *Lachm.*, subeuntem *dubitans Bekk.*, subito *Mazz.* perterreat *Mazz.* 542 exageret *T* 545 proparauerit *T* 546 calidus *T* 549 maxax *T* 551 obsexis cum clausum *T* 553 asconsasque ciat *T* 556 impauidum *Bekk.*, pauidum *T* 560 resistet *scripsi*, restet *T*, resistit *Mazz.*

audacesque simul. multos nam saepe revisit.
et quanti ex ipsis palmam sumpsere periclis!
ut decet esse duces, cauti fortesque trucesque
565 pandite quisque suas belli in discrimine vires.
sit labor ille animis. acies componite turmis,
cunctaque dispositis incedant signa maniplis.
haec sit praecipue summi cautela laboris,
has vigiles servate vices. his vincitis hostes.
570 ordine quisque suo praecedant castra tribuni,
interdumque duces, suspectas quaerere valles
et faciles praestare vias. exercitus omnis
his securus erit, cautum nec praevenit hostis
vallatumque. suis at si Maurusia bellum
575 fraudibus occultis acies assueta parabit,
nuntius ante levis nostras deportet ad aures
vectus equo, cautasque facit properare cohortes.
hoc servate, duces. veram sperate salutem'.
dixerat haec ductor, latum cum vocibus agmen
580 consequitur festis. laudant plauduntque faventque
exultantque animis et laeti iussa facessunt.

LIBER SECVNDVS.

Pellitur interea cunctis vastator ab oris
Maurus, et adverso trepidus calcatur ab hoste.
deserit obsessas fugiens conterritus urbes,
turbatusque metu montes concurrit ad altos,
5 diraque munivit posuitque mapalia silvis.
implentur vallesque cavae collesque supini
gentibus innumeris, camposque et flumina late
curva tegunt. latuit densis contermina tellus
agminibus, montesque et celsis frondea silvis
10 tecta latent pendente casa. fugit inde ferarum
omne genus, saevi reverens venabula Mauri,
nec potuit miserum tantas evadere pestes,
sed iacet affixis resupino in pectore telis.
non mitis volucer ramis permissus in altis
15 frondibus aut mediis dulces suspendere nidos.
arboribus religant congesto culmine cannas
omnibus, et nullo est vacuum iam in monte cacumen,
qualiter infusae tellus contecta pruinae
nube latet, campique et montes arbor et omnis
20 albet, et ipse suis artatur motibus aër,

---

564 cautos *Mazz.* trucsque *T* 566 lamor *T* 573 nec *T*, non *V* 576 nuptius *T* 578 sperare *T* 581 facescunt *T*

5 diraque *T*, castraque *Mazz.* mapalia *scripsi*, in prelia *T*, imperuia *Mazz.* 6 implenturque *T* 8 tegunt *T*, tenent *Mazz.* 11 reuerens *scripsi*, referens *T* 13 afflixis *T* 15 subspendere *T* 18 contexta *T*

eripitur crebris facies certissima rerum
imbribus, et nullis noscuntur sidera signis.
quis mihi tot populos gentesque et proelia vates
ordinet arte nova? tu, Iustiniane, favendo
25 cuncta doce. admisce blanda dulcedine Musam.
temperet insuetis nutant quae carmina verbis.
nam fera barbaricae latrant sua nomina linguae.
primus init bellum, fraterna morte coactus,
Maurorum princeps, Romanis subditus olim
30 principibus, gratus ducibus fidusque magistris,
Antalas. duramque movens in proelia dextram
erexit furiale fremens, qua turbidus omnis
impulit armatas bellorum ad praemia gentes.
finibus in Libycis suscepta pace fidelis
35 ille fuit, plenosque decem perfecerat annos.
heu, ducis ignavi quale indiscretio bellum
movit, et extinctas fecit recalescere flammas!
tunc furor incepti posuit plantaria Martis.
perfidiae crimen vel tantae semina mortis
40 ira dedit. gentes Libyae commovit amaras
acrior et totum turbavit caedibus orbem.
hunc consanguineis sequitur densissima turmis
Frexes, et tumida laudat cervice regentem,
fortis gens et dura viris bellique tumultu
45 effera, seu pedes it campis praesumpta per hostes,
sive frementis equi pulsat calcaribus armos.
inde leves equitum turmae comitante Siclifan
arma ferunt. saevus medium volat ille per agmen
fisus equo, armatasque movet pulsatque phalangas.
50 Aor et indomitus latos discurrit in agros.
hinc Sinusdisae bellant per bella cohortes,
Silvacaeque truces et saevis Naffur in armis
Silcadenitque ferus, celsis qui vivida silvis
bella dolis metuenda parat, conterritat hostes
55 fraude loci, caecisque furens praefertur in ausis.
qui Gurubi montana colunt vallesque malignas,
Mercurios colles et densis Ifera silvis.
quis gravis Autiliten, patris non mollior ausis,
praefectus bellique comes nullique fidelis
60 ibat, et in gentes scelerum laxabat habenas,
succendens praedansque ferox mactansque trahensque.
Silvaizan Macaresque vagi, qui montibus altis
horrida praeruptis densisque mapalia silvis
obiectae condunt securi rupis ad umbram.

22 inbribus *T* 25 amisce *T* 26 nutant quae *Mommsen*, nutantque *T*, nutantia *Mazz.* 31 anitalas *T* 33 aratas *T* premia *T*, proelia *Mazz.* gens *T* 38 incepti *Lachm.*, incetti *T*, incerti *Mazz.* 39 pertide *T* 41 caedibus *Mazz.*, gentibus *T* 43 laudat *Bekk*, laudant *T* 45 presumta *T*, *sic fere semper* 48 ualat *T* 49 mouet pulsatque *scripsi*, mouent pulsantque *T* 50 indomitos *T* 51 hunc *T* Sinusdisae *scripsi*, sinusdisa *T*, indiuise *Mazz.* 52 saeuus Naufur *Mazz.* 53 uiuida *Mazz.*, inuida *T* 57 infera *Mazz.* 58 patriis *Mazz.* Ausis *Mazz.* 60 abenas *T* 61 ferox *scripsi*, feros *T*, ferus *Mazz.* 64 abiecte *Mazz.*

65 et quos flumineis fortes intersecat undis,
Silzactae Caunesque leves, qua montis ab alto
dirigit incurvis amnem per gramina ripis,
Vadara, quem planos currentem fundit in agros.
quas Agalumnus alit, venere ad proelia gentes,
70 nubibus in mediis celsum qui ferre cacumen
cernitur, et lati sustentans sidera caeli
Macubius. gravidis quasque ipsa miserrima culmis
dumosae nutrit perstringens hordea terrae
Sascar. et accitus longis convenit ab oris
75 Astrices, Anacutasur, Celianus, Imaclas,
Zersilis artatis habuit quos horrida campis.
immittit polluta viros mox Gallica tristes.
nec cessant populos infausti mittere campi,
quos Talalateis nutrix suscepit ab arvis,
80 Tillibaris; iunctasque mari distendit harenas
Marta mali genetrix. tristes quos cernere campos
vitasset Romana manus, ni fata dedissent
invida saepe, bonis licet, ultima rumpere fila.
sic tibi, summe pater, placuit. sic iussa ferebant.
85 nuntius extremas Libyae transvectus in oras
convocat indomitas extrema ad proelia gentes.
convenit innumeris nunquam superatus Ilaguas
milibus, et totum volitans conterritat orbem.
cornipedum saevus laxatis Austur habenis
90 viribus hunc sequitur fidens, et fortis in armis
et numero superante modum. nam belliger Austur,
sollicitus dubias campis committere pugnas,
collocat astrictis muros fossasque camelis,
atque pecus varium densa vallante corona
95 ponit, ut obicibus pugnantes implicet hostes
ambiguosque premat. currens tunc saevus Ilaguas
mactat in angustis prosternens agmina muris,
et campos securus adit, sequiturque premitque
caede nova, miserumque furit vastator in agmen.
100 est aries illis infandi machina belli,
comptaque dispositis ponunt tentoria signis,
horrida gens et dura viris audaxque triumphis
innumeris, nullo bellis quae tempore cessat
impia, crudelis. nullas timet ille ruinas.
105 sed licuit timuisse tamen, seu iure licebit.
paeniteat saevisse diu. nam fortis Ilaguas
quondam per latos prostratus vulnere campos

65 quos *Mazz.*, qui *T* intersecat *scripsi,* interserit *T* 71 substentans *T* 72 ipsa *add. Mazz.* 73 ordea *T*, *ut solet* 74 cum uenit *T* 76 Zerquilis *Mazz.* 77 imictit *T* mox *scripsi*, mosis *in* mons *1 m. mutatum T*, mons *Mazz.* Gallida *legit Mazz.* 78 essat *T* 79 Talalateis *scripsi*, talanteis *T* 80 iunctasque *scripsi*, iuctasque *T*, iucusque *legit*, iunctisque *scripsit Mazz.* maris *legit Mazz.* arenis *Mazz.* 81 Martamali *legit Mazz.* capos *T* 82 infata *T* 83 inuidia *T* alima *T* 85 numptius *T* 87 hilaguas *T* 89. 91 astur *T* 96 ambiguasque *T* hilaguas *T* 101 teptoria *T* 105 tamen *Mazz.*, tantum *T* seu *scripsi*, se *T*, sed *Bekk.* litebit *T* 106 hilaguas *T*

iuncta saeva dedit, praedis bellisque pepercit.
Ierna ferox his ductor erat Gurzilque sacerdos.
110 huic referunt gentes pater est quod corniger Ammon,
bucula torva parens. tanta est insania caecis
mentibus! ha! miseras fallunt sic numina gentes!
Ifurac infestis venit consultus in armis.
hic pedes insignis clipeo telisque resultat
115 et mucrone potens, saevum dum tendit in hostem.
Muctuniana manus calidis descendit ab oris,
quae Tripolis deserta colit. Gadabisque maligna
mittit ab arce viros, et saevis moenibus horrens
Digdiga vicinis acies dedit improba ripis.
120 tunc, Velanideis verrunt qui stagna phaselis,
conveniunt populi, qui currunt arte per aequor,
infixos tremulis iactantes piscibus hamos.
Barcaei solito currunt saevire furore.
deseruere suas et nostras quaerere terras
125 incipiunt. his arma furor bellumque ministrat,
et genus acre viris. clipeos gladiosque minaces
non solito vinctos lateri, sed circulus ambit
perstringens modicum, complexus brachia gyro,
vaginasque aptant nudis pendere lacertis.
130 nec tunicae manicis ornant sua brachia Mauri.
insita non ullis stringuntur cingula bullis,
discinctique feras agitant in proelia turmas,
binaque praevalido portant hastilia ferro.
horrida substrictis dependens tragula membris
135 ex umeris demissa iacet. tunc lintea taetrum
palla caput stringit, nodo suffulta tenaci,
crudaque sub nigra calcatur Maurica planta.
Marmaridas gentes tot pertulit Africa bellis.
quis miseram superesse putet? non sufficit istud,
140 o superi! iam audax alternis surgit ab oris
adversa de parte fremens dux ille ruinas,
quas illi Romana manus per vulnera Martis
ante dedit. tantam inde ferus nunc colligit iram.
innumerae gentes illum comitantur euntem,
145 quae Gemini Petram, quae Zerquilis horrida rura,
quaeque nefanda colunt tristis montana Navusi
desertosque locos; nutrit quos horrida tellus
Arzugis infandae (veteres sic nomine dicunt).
Aurasitana manus celsis descendit ab oris.
150 non pedes illa potest acies in bella venire,
praevalide sed pugnat eques. tunc lancea duplex

108 iuncta *T*, inguina *Mazz.*, lancea *Haupt Opusc. III 625*, poenas *requiritur* 109 lerna *T* 111 buccula *T* 112 mensibus *V* 113 ifarac *T* consultus *T*, coniunctus *malim* 115 muctone *T* 116 mucamiana *legit*, macumiana *scripsit Mazz.* 117 trepulis *T* 119 dicliga *T* 123 currunt *dubitans Bekk.*, curant *T* 126 est *Mazz.* uirum *Mazz.* 129 attant *T* 132 discinctique *Lachm.*, distinctique *T* 134 fargula *T* membris *T*, loris *Lachm.* 137 calcantur *Mazz.* plancta *T* 141 fremens *T*, *sed* remens *in litura* dux *Mazz.*, dulce *T* 145 geminam *Mazz.* orrida *T* 149 aurisitana *T*

iuniperum ferro validam suffigit acuto.
caetraque saepe levis duro iacet horrida dorso
aut lateri suspensa cadit. substrictus at ipse
155 mucro fulmineus laevo dependet ab armo.
quique Vadis tepido messes bis tondet in anno
Maurus arans, bino perstringit et hordea culmo,
heu, furit in sicca Phoebi candentis harena.
quantus amor praedae! toleratur fervidus ardor,
160 sufferturque fames terrarum aestusque sitisque
Martis amore feri turpisque cupidine lucri.
iam fortis properans densos exercitus hostes
montibus in summis et collibus esse videbat,
fumantesque locos flammis silvasque latentes
165 agmine condenso nullum monstrare cacumen.
omnia tecta latent. vox undique saeva per auras
indiscreta sonat. lucos silvasque sonoras
tempestate putes nimia veniente moveri,
litore collisas frangentes aequoris undas.
170 hinc iuvenum clamor, fremitusque ardescit equorum
inde furens. tremulis ululatibus aethera matres
concutiunt. fervet trepido tunc terra tumultu.
pastorum ecce venit fugiens e vallibus agmen
hostis ab adventu. pecudum per prata balatus
175 consonat, et densa pulvis succrescit harena.
iam sonipes campis laxis currebat habenis,
primus et armentis praedam rapiebat ab altis.
obvius ecce venit saevis de faucibus hostis
rarus, et in nulla comptus procedere turma
180 cernitur, adversos nec poscere fervidus hostes,
sed tantum clamore furit. tum tragula crebris
nutibus e silvis acies agitata requirit,
auxilioque vocat Maurorum more catervas.
convolat ergo celer prima ad certamina Frexes
185 Marte levi, tantumque fugax armenta tuetur.
constans nam nullis acies componitur armis.
non tamen inceptum fuso est cum sanguine bellum.
Geisirith ille potens nam dux praecesserat agmen
ductoris iussu, sapiens et Amantius una,
190 hostiles temptare locos, perquirere valles
et solito planare vias. nunc aggere celso
Romanae sistunt acies, gentesque nefandas
expectant oculis, magno quae ferre magistro
mente gerunt dubia. nequeunt tolerare tumultus
195 nec densos lustrare locos. quis cernere posset

---

153 cetura sepe *T* 156 tepido *Bekk.*, tepide *T* 160 aestusque *Mazz.*, extusque *T* 165 mostrare *T* 167 indiserta *T* 169 littere *T* frangi uento *Hugo Michael* 170 hunc *T* 174 euentu *T* balantum *T* 181 fargula *T* 182 et *T* 184 conuocat *T* 186 constat *T* 187 incettum *T* 188 Geisirith *Haupt Opusc. III 616*, gersirit *T*, Geisirich *Mazz.* 191 nunc *Mommsen*, hunc *T*, huc *Mazz.* 193 exspettant *T* magno quae ferre *Mazz.*, magnoque ferre *T*, magnoque referre *malim* 195 scernere *T*

milia tanta virum? sic si lucusta sub astris
Austro flante cadit Libycos diffusa per agros
vere sub extremo, vel cum Notus aethere ab alto
in mare praecipitem magnoque a turbine raptam
200 ire iubet: dubiis horrescunt corda pavore
agricolis, segetes ne conterat horrida pestis,
neu vastet fructus teneros hortosque virentes,
mollibus aut ramis florentem laedat olivam.
iamque pedem retrahens ibat Romana iuventus,
205 ductori responsa ferens. hanc proximus hostis
circumdat levitate sua. iam dura subibant
agmina. conveniunt densi de montibus hostes,
faucibus e cunctis campos funduntur in omnes,
Austur et, indomitis ardens quae fertur in armis,
210 Mutuniana manus. succedit fortis Ilaguas.
iamque sub hostiles acies transmissa catervas
innumero currebat equo. turbatque premitque,
et magis atque magis densum stipatur in agmen,
exuperatque viros. ipsis artatur ab hastis
215 campus, et ingenti quassatur terra tumultu.
sic, ubi compellunt currentia nubila venti
murmure cum valido, tot crebris ignibus ardens
nimbus et adversa veniens in fronte procella
influit exactis vasto cum pondere guttis
220 grandinis infandae: pluviis ventisque subactus
tristia submittens iam frigidus ora viator
dentibus infremuit, victus sic terga reflexit,
et loca tuta petens, silvis tectisque cucurrit.
non aliter Romanus eques iam victus abibat,
225 hoste premente gravi. surgens licet inclita virtus
fortia facta petat, nimius tamen imprimit hostis
conveniens. nec tela viri nec spicula possunt
spargere lenta manu. solus vix sufficit ensis
pellere Marte viros, clipei vix sistere contra
230 vulnera sufficiunt. tristis tunc aethera clamor
pulsat. susceptis regemunt obstantia telis
scuta virum. infandis agitatur vita periclis.
tunc Romana acies paulatim excedere pugna
nititur, adversosque reluctat prendere colles.
235 interea velox placidas concusserat aures
nuntius, ingenti conturbans castra tumultu,
descendisse feros silvis et montibus hostes
innumeros, campos acies implesse nefandas,

---

196 sic si *scripsi*, sub sic *T*, uel sic *Mazz.* 198 ether *T* 199 rattam *T* 201 neu *T* 202 uastat *T* 203 uliuam *T* 205 proximis *T* 207 conueniunt *Lachm.*, cur ueniunt *T*, cum ueniunt *Mazz.* denti *T* 208 e *Mommsen*, et *T* 209 ardensque fertur inermis *T* 210 Macumiana *Mazz.* hilaguas *T* 214 exipperatque *T* 217 con *T* crebribus *T* 219 guctis *T* 224 habibat *T* 226 impremit hosti *T* 228 manus *T* 229 perellere *T* clipeis *T* 231 hostantia *T* 237 discendisse *vel* distendisse *T* 238 implexe *T*

obsessosque locos populis armisque coruscis,
240 iam potuisse duces tantae succumbere pugnae.
ilicet omnis eques campo decurrit aperto.
nam cunctos civilis amor pulsabat et ardor
ductorisque metus. compellit terga suorum
voce verendus agens, interdum pulsat et hasta,
245 quos cessare videt. populos excedere castris
imperat, auxilioque suis succurrere dictat.
utque leves aquilas campis produxit apertis
praecessitque duces, illos per castra morantes
increpat et rauci sonitu conterritat aeris.
250 bucina saepe ciens tremulo gemit horrida cantu.
subsequitur crebris acies collecta maniplis.
ungula sidereos contristat pulvere campos,
et solis pallescit honos radiosque micantes
colligit, oppositaque polus turbatur harena.
255 praecelsis veluti surgunt de montibus Euri
Aeoliis ferventque graves, verruntque procellae
litus harenosum, tunc tristibus aëra turbant
flatibus, adversis scindentes nubila flabris:
sic campos acies densis Romana catervis
260 turbat, et absentes pulvis iam comprimit hostes.
cautus ab adversa venientes rupe Melangus
vidit, et ingenti turbans clamore cohortes
barbara signa dedit. paulatim linquere campos
incipiunt, et tuta acies per castra recondunt.
265 at veniens fortis vallatus et agmine ductor
montibus in summis astantes conspicit hostes,
incolumesque suos gaudens suscepit ovantes.
hinc, fera quae saevis non tristia bella periclis
gesserat illa manus, referunt faucesque malignas.
270 praecipit ipse viris fossas et castra locare
haud procul adverso, nimium sed proximus hosti.
perficiunt praecepta citi, planumque per aequor
candida mox niveis figunt tentoria velis.
hic Romana manus positis fortissima castris
275 per varium discurrit opus. pars arma reponit
alta locis, pensat pharetras arcusque retendit.
arduaque excelsis sustentant vela columnis.
ordine configunt pratis in mollibus hastas,
atque hastis solite per campos scuta reclinant.

---

239 obsessoque loco *dubitans Bekk.* populi *T* 244 interdum pulsat *scripsi*, inter pulsat *T*, retro compulsat *Mazz.* 249 heris *T* 250 horrido *T* 252 constristat pullere *T* 254 turbatur *Mazz.*, tardatur *T* 255 praecelsis *Bekk.*, precettis *T*, praeruptis *Mazz.* 256 Aeoliis *Mazz.*, heulis *T*, *cf. Ovid. Amor. III 12, 29. Verg. Aen. VIII 454* procella *Bekk.* 257 turbat *T* 258 scindentibus *T* 261 uenientes *T*, uetuentes *legit*, metuentes *scripsit Mazz.* 264 recedunt *Mazz.* 268 fera quae *Mazz.*, feraque *T* non *T*, et *legit Mazz.* 270 precepit *T* 271 aut *T* proximus *T*, protinus *Mazz.* hosti *Mommsen*, hoste *T* 276 farettas *T* 277 arduaque excelsis sustentant *scripsi*, arduaque celis sustentant *T*, ardua quae celsis sustentent *Mazz.* columpnis *T* 278 configiunt *T*

280 loricasque graves et conos pellibus aptant
suppositis, glandes et cetera tela reponunt.
alipedes meritos pars altera colligit ardens,
pabula certa ferens. epulis volat ille parandis
doctus, aëna locans flammis alimenta ministrat.
285 hic gelidos fontes puteo rapit, atque per herbas
incurvos parat ille toros, et fercula ponit
cuncta locis aptans dapibus mundansque fluentis.
maximus interea curas sub pectore ductor
volvebat, diversa movens gentesque locosque
290 captivosque simul, bellum quos gentibus Afros
miscuit et miseros praeda raptante subegit.
aestuat et curis, iterumque iterumque volutat
quid faciat dubius. iam nunc committere pugnas
virtus summa parat. pietas modo parcere dictat,
295 quippe ne captivos ullo discrimine quasset,
pro quibus arma movet. sensus vigilanter oberrat.
inter utrumque volans animus decernit et obstat.
pectore pugna furit. pietas occurrit et ira.
ac velut agricola immistis cum sentibus arva
300 ferre videns fruges, maerenti pectore curat
impiger infaustos agris convellere sentes,
sed movet ipsa Ceres; pavitat damnumque repensat,
ne male dimissi perdant aut hordea vepres,
aut bene non pereant tristes cum frugibus herbae:
305 sic pater alternas pensabat pectore curas
omnia lance probans, animus quo pondere vergat
quidve gerat. nec stare libet nec dulce sedenti
colloquium. tacita geminat suspiria lingua.
dum curis agitur, pendens dum pectus anhelat,
310 surgit et in mediis mavult confligere castris.
itque reditque vias, animum corpusque fatigans.
hunc paribus curis flagrans comitatur euntem
magnanimum, ductoris honos nimiumque benignus
consiliique decus, lateri Recinarius haerens.
315 hunc habet in saevis fidum sociumque periclis,
et virtute virum et discreta mente levamen.
illum etiam summis victo Mavorte triumphis
tot nimios gaudet secum tolerasse labores
Martis et ad summam pariter venisse coronam.
320 et tunc ergo comes curis non impar anhelis
ibat, et alterno placidus sermone levabat.
'nutat in angustis omni de parte periclis
sensus', ductor ait, 'curis et pectus anhelat,

280 attant *T* 281 clandes *T* 285 puteo *T*, portat *Mazz.* rapit atque *Mommsen*, raptatque *T*, raptimque *Lachm.* 287 cuncta *Lachm.*, conta *T*, compta *Mazz.* locis *T*, focis *Mazz.* fluctetis *T* 290 Afris *Mazz.* 291 praeda raptante *T*, praedam raptantibus *requiritur* 292 extuat *T* uoluctat *T* 295 ne captiuos ullo *T*, ut captiuos nullo *Mazz.* 297 bstat *T* 299 uelud *T* 301 infaustos *Bekk.*, infaisstos, *litterae* o *superscripta est littera* i *T*, infestos *Mazz.* 302 sed mouet *T*, ut monet *Mazz.* dampnumque *T* 303 demissi *T* 314 ricinarius *T* 318 tolleraxe *T*

dum movet in dubiis, quae sit fortuna salutis.
325 maxima damna ferens rerum victoria non est.
aut, ea si pereant, pro quis ad proelia veni,
quid lucrum victoris erit? me namque fatigant
omnia mista malis. hinc damnum triste minantur,
hinc laudem differre volunt: partosque triumphos
330 de nostris manibus missa pietate retollunt.
captivi pereunt misti cum gentibus Afri,
si pugnare placet. quae nostri gloria facti,
si miseros damus? nullus iam vincitur hostis.
consule, quid moveat duri in discrimine belli,
335 atque gerenda refer'. placide haec Recinarius heros
edidit et modice plana cum voce locutus.
'omnia dispensans misto moderamine virtus
haec summa est, haec sola placet, haec vincere gentes
ac placare potest. praestat quod, maxime ductor,
340 virtutem indomitam sancta pietate revincis.
quidquid deinde geras, nostrae est victoria partis.
sic ordo, sic cuncta docent. modo mittere duro
legatos opus est promissa pace tyranno.
captivos revocent. nostris discedat ab oris
345 ille furens Austur saevae seu gentis Ilaguas.
principis ipse iugum solite sufferre coactus
subiecta cervice vehat. si cesserit ille,
omnia salva fient. ignosces gentibus insons,
et placide dabitur nostris victoria rebus.
350 at si fors tumidus steterit cervice rebellis,
tunc armis superandus erit. nec paenitet unquam
pro miseris, si morte cadant. peccata Iohannes
nulla feret. pietas animis illaesa manebit
coepta tuis'. placuere duci consulta fidelis
355 iusta viri. curisque pater resolutus ab illis
non vacat. alterna franguntur pectora cura.
consilium maturum alit, et mandata superbo
tunc iubet armigerum celerem perferre tyranno,
talibus atque docet. 'perfer mea dicta rebelli.
360 his monitis nostris aures contunde superbas.
dum gentes peccant, pietas Romana remittit,
cunctaque deletis donat delicta libellis.
perdere non properat quamcunque in proelia gentem,
paeniteant si bella tamen, si foedera rerum
365 subiecti veniamque sibi pacemque requirant.
sed princeps clementer agens sic omnia mavult

---

328 hic *T* 329 deferre *Mazz.* 333 demus *Mazz.* 335 placide aricinarius *T* 336 et modice *Mommsen*, in modice *T*, in medio *Mazz.* lucutus *T* 337 dispensat *V* 339 ac *Bekk.*, acque *T*, atque *V* placere *V* 341 nostra *T* 344 reuocent *scripsi*, reuocet *T*, reddat *Bekk.* 345 saeuae seu gentis *Mazz.*, seue scu gentis *T*, saeuo sociatus *malim* hilaguas *T* 346 princeps *Mazz.* solitae *Mazz.* 350 tumida *Mazz.* 351 peniteat *T* 354 cetta *T* 357 et *add. Mazz.* 360 hic monitus *T* 361 dum *T*, cum *dubitans Bekk.* 363 quacunque *T* 364 poeniteat *Mazz.* 366 sic *T*, haec *legit Mazz.*

esse sua, ut cunctos salvetque habeatque regatque,
subiectos relevans, frangens virtute superbos.
non tua sollicitus teneat modo pectora terror
370 peccatis obstricta tuis. namque omnia prosunt,
si redeas, veniamque tibi pacemque volentes
ultro damus. discent, quae sit Romana potestas,
tot populi, et quae sit pietas virtusque regendi.
quae miserum fortuna tenet? nosterne fidelis
375 semper eras, nostris solitus gaudere triumphis,
tunc bene subiectus? quae te mala fata superbum
ad fera bella trahunt? tandem iam desere facta
turbidus in miseris quae exerces tristia terris.
quid iuvat, infelix, Romana lacessere signa?
380 quidve paras miseros tanta iactare ruina?
vincere nempe putas quascunque in saecula gentes
Romanas tu posse manus. nos Parthica regna,
nos Lazos, Vnnos, Francosque Getasque domamus.
quaeque sub aethereo latum sparguntur in orbem
385 axe ferae gentes, nostris famulantur in aulis,
principe subque pio laeti iam Marte relicto
iussa ferunt, suavique iugo sua colla reflectunt.
suscipe dicta citus, salvans gentesque tuosque.
non velut imbelles nostrae mandata salutis
390 mittimus, aut fugimus pugnas pacemque rogamus.
captivis vobisque timet vestraeque saluti
prospiciens miseris pietas, quae continet orbem.
haec mihi magna iubet perituris parcere castris.
propter captivos veniam donare licebit.
395 quodsi, dure, meis audes contraria dictis,
crastina bella para, cingens munimine fossas.
funde pecus solitum. rapiendos construe muros.
balantum compone greges fetasque capellas
et torvis medios clamantes vultibus hircos.
400 non ariete cavas adducto spargere turres
est opus. abducto potius nudabimus hostes,
inter ovesque tuas aries praedabitur omnis,
et bene direptos ponemus prandia muros.
sculptilis ille, tuis cuius munimine castris
405 prospera danda canunt, disperso robore Gurzil
scinditur, ardentesque palam mittetur ad ignes.
gentibus effusis campo quaeretur in illo
montibus et cunctis, quodquod Maurusia gessit
impietas. scelus hoc cum iusto Marte piabit
410 nostra manus calidos prosternens aequore truncos

---

370 obstricte *T* 377 ad fera *Mazz.*, affera *T* 382 partica *T* 383 Lazos *Haupt Opusc. III 615*, laros *T*, Alanos *Mazz.* Vnnos *scripsi*, urmos *T*, Hunnos *Mazz.* 386 sub quo *T* 393 parituris *V* 395 dure *T*, ferre *Mazz.* 396 munime *T* 397 costrue *T* 400 non ariete cauas *T*, ariete non altas *Mazz.* aducto *T* 401 abducto *Bekk.*, aductos *T*, adductos *vel* adducto *Mazz.* 402 aries *T*, acies *Bekk.* 403 bene *Bekk.*, bone *T*, prope *Mazz.* 404 scultilis *T* monimine *T* 408 quodquod *Mommsen*, quotquot *T*, quidquid *dubitans Bekk.*

verticibus raptis: disces quod proelia possunt
nostra magis, miseros ensis dum vindicat Afros,
et peritura cadunt dispersis agmina fossis'.
    vix ea fatus erat: missus montana tenebat.
415 castra adversa tenens media in tentoria transit
indubius, sedemque feri petit inde tyranni.
humida nox caelo fulgentia sidera reddit
palantesque polo stellas. nam Cynthia cornu
iam vacuo, obscurae nec praebens lumina terrae,
420 aequore mersa fuit. mensis tenuaverat ignis.
sed non castra ducum noctis sensere tenebras.
lumina densa focis per campos clara relucent,
perque altos montes splendet contermina tellus
ignibus, et densae radiant in nubila silvae.
425 quis caelum a terris illa discernere posset
nocte ferens, quae stella nitens, quae flamma fuisset?
omnia lumen erat. flammis hinc terra coruscat,
inde polus stellis. quotiens scintilla cucurrit
igne volans, sidus labens in nocte putata est.
430 quisquis ab aversis vidit tentoria campis
inscius, intremuit crescentia sidera credens
insolite esse polis. erravit navita campis
aequoreis, nullisque modis cognoscere signa
tunc valuit, cursusque reflexa puppe negavit.
435   pervigil insomnem miles Maurusque trahebat
armatus noctem. discurrens undique fossas
circuit, attonita sonitus explorat et aure
cuncta cavens, ne quis fraudes temptaret in usu
noctis et indubiis inferret proelia castris.
440 discurrunt, vicibusque suis tentoria servant,
et vicibus placidum ferrati pectore somnum
carpunt, inque sinus flectentes colla reponunt.
hi clipeos, pharetrasque alii cervicibus aptant
suppositas, hastasque tenent arcusque. sedentes
445 ensibus innixi vultus in pectora curvant.
somnus et adverso vix tangit lumina cornu
effugiens: iterumque caput iam iamque remittunt
nec relevare valent, oculos clauduntque moventque,
sollicitoque cadens quassatur pectore vertex.
450 dum vigilant variantque vices cursuque laborant,
cetera iam somnos castris secura iuventus
pectore carpebat placido. tantum improba Martis
facta gerunt mentes. animos insomnia turbant
sollicitos, variasque ostendunt nocte figuras.

---

411 disces *Bekk.*, discet *T*   418 palantesque *Mazz.*, pallentesque *T*, *cf. Verg. Aen. IX 21*   419 obscuret *T*   420 equora *T*   ignis *T*, ignes *legit Mazz.*   429 labens *Bekk.*, halens *1 m.*, balens *2 m. T*, uadens *Mazz.*   430 teptoria *T*   431 inscius *scripsi*, istius *T*   432 insoliti *T*   435 milex *T*   437 expolorat *T*   438 canens neu *T*   439 in dubiis *legit Mazz.*   440 discurrit *T*   442 sinus *Mazz.*, suis *T*   443 que *om. Mazz.*   445 innixis *T*   peetora *Bekk.*, pectore *T*   446 curnu *T*   447 effugiens *T*, effundens *malim*, *cf. 457. VII 16*   448 uolunt *T*   449 sollictoque *T*   pettore *T*   452 tm̄ *T*, *malim* tamen (tn̄)   454 obstendunt *T*

455 miles ut in tenero laxavit membra sopore,
rore novo primus madidis mox irruit alis
somnus, et effuso flaverunt pectora cornu.
castra aliena rapit celsis de montibus absens.
corpore dormit iners, animo tamen ille laborat
460 bella gerens, vincitque trahens aut vulnerat hostem,
aut vitat clipeo venientia vulnera cautus
opposito. nunc dividitur sensuque manuque,
nunc utrumque movet. silvis bellare videtur
ipse sibi. nam membra vacant languentia somno.
465 lumina saepe vident saevum concurrere Martem,
lumina clausa vident certamen. it horridus ira,
vultque movere manus. languescunt fessa sopore
membra viri. quotiens excusso dextera ferro,
dum putat adversum, socium ferit improba pectus,
470 et risere viri referentes proelia somnum!
nec non in mediis acies Maurusia silvis
praescia iam saevis agitatur in invia fatis.
castra rapi videt, et somnos iam proflat amaros.
languet, direptosque potest nec flere camelos
475 nec vindex surgit, totis sed currere campis
agmina fusa videt frustraque attollere dextram,
ast alios sterni variis per devia fatis.
currere quisque volet, languescunt membra timore
et somni gravitate ruunt. perterritat hostis
480 cuncta ferus, saevum geminans in viscera ferrum.
dum manu utraque parat violenti vulneris ictus,
coniugis excusso concussit vertice pectus.
eripitur tunc illa magis. nam praedo superbus
crinibus abstractam silvis rapiebat ab ipsis.
485 sic sibi quisque videns quassantes pectora somnos
horrebant, diram referentes nocte quietem.
terrentur visis, gaudent sed falsa fuisse.
donavit miseris modicum sua gaudia tempus.

LIBER TERTIVS.

At ducis invicti iactabant pectora curae,
sollicitusque suis nullum per membra soporem
accipit, et dulci non claudens lumina somno
pervigil in mediis disponit lumina castris.
5 circumquaque duces vallantes agmine denso
consilium pariter summis de rebus habebant,

---

455 milex *T* 456 mox *T*, uix *Bekk.* 461 clipeos *T* 463 silius *T* 465 saepe *T*, saepta *Mommsen* 466 it *Lachm.*, et *T* 468 uiri *Lachm.*, uirum *T* 471 maurisia silius *T* 472 iam saeuis *Bekk.*, iam suis *T*, iamque suis *Mazz.* 474 langet direttosque *T* 476 dextra *T* 481 manu *add. Mazz.* 486 inferentes *T* 487 horrentur uissis *vel* iussis *T* 488 domauit *T*
1 iattabant pectore *T* 4 lumina *T*, proelia *dubitans Bekk.* 5 circumquaque *Mazz.*, circumperque *T*

tractatu vario noctem sermone trahentes.
gaudia militiae referunt tristesque labores,
quasque Latinus agit vincens exercitus orbem,
10 nunc bene commissas referentes ordine pugnas,
nunc male gesta novo memorantes bella dolore.
dum diversa canunt, ductor sic forte locutus.
'qualis in adventu fuerat tunc Africa nostro,
o socii, saevis esset cum maxima regnis
15 ultio missa dei, tristem quae rite tyrannum
Vandalicumque genus centeno perderet anno,
Geilamir infandus quamvis vexaverat Afros
perdideratque nocens, magnus quo tempore ductor
sub iuga Sidonias misit Belisarius arces,
20 principibus captum praesentans urbe tyrannum!
quam celeri cursu summis tot bella peracta
viribus, aut quae digna virum fortuna secuta est!
ibat in adductas densis exercitus umbras
arboribus, rapidi nec solis torridus ardor
25 militiae nocuit fervens aestate perusta,
quamquam autumnus erat, Phoebi candentis et axe
tristia bella magis calida inferrentur harena.
nec minus et capto, facta iam pace, tyranno
laeta fuit. plenam Libyam cultamque reliqui,
30 inque statu proprio me discedente remansit
et melior. sum namque memor. fecunda, redundans
frugibus, et fructus lumen fundentis olivae
et latices laeti turgens referebat Iacchi.
pax erat alta locis. quae tanta insania belli,
35 quis furor exarsit miseris insanus in arvis?
quae movet immerito quatiens Bellona flagello
innumeras gentes? vel quae succedit Erinys
et Phaëthonteos commiscens gentibus ignes
omnia sic mergit, valida labente ruina?
40 dic age, quisquis ades quaesiti temporis index'.
Gentius egregius respondens voce magistro,
isque magister, ait. 'digno venerande favore
rector summe ducum, nutantis destina terrae,
spes Libyae nostrique favor virtusque triumphi,
45 impia quae fuerit belli nascentis origo,
nos latet abstrusis penitus contenta latebris.
vester Caecilides illa de parte tribunus,
si iussus coepti referat discrimina belli,
cuncta docere potest. cuius quippe omnia novit
50 in patria commissa sua, gentesque locosque
auctoremque mali prisci seu temporis iram'.

---

7 tractato uarie *Bekk.* 12 forte *T*, ore *Mazz.* lucutus *T* 14 cum *Bekk.*, dum *T* 17 uessauerat afrox *T* 20 cattum *T* 23 aductas *T* 26 quamquam *T*, cumque *Lachm.* cantentis *T* 30 descedente *T* 32 uliue *T* 35 insonus *T* 36 quotiens *T* 37 herinis *T* 38 phetonteos *T* 40 ades *Bekk.*, es *T* 42 isque *T*, ipse *Lachm.* 43 rettor *T* 46 abstrusis *dubitans Mazz.*, abstructis *T*, obstructis *Bekk.* 51 ira *T*

praecipitur placidis Liberatus dicere verbis.
paruit ille celer, plena sic voce locutus.
'nitor, summe ducum, causas narrare malorum
55 et iussis parere tuis. dum dicere tempto,
flamma nocens surgit, gelidus praecordia sanguis
turbat, et attentae vix prodit fabula linguae.
praecipis ipse meos iterum me ferre labores,
dum refero saevum quod pertulit Africa bellum.
60 sed quia celsa premunt dominantis iussa magistri,
hinc procul esto, dolor. magno iam vinceris ausu.
parendum est iussis humilique pavore sequendum.
principio geminas iam senserat Africa pestes.
nunc iterum geminas sentit miseranda ruinas.
65 finibus in nostris orta est, quae crevit in orbem,
impietas. Guenfan miseris est tristis origo
Antala nascente fero. nam tempore prisco
pax erat in cunctis Libyae tutissima terris.
gaudebat miseranda novis ornata coronis
70 Africa. nectebant flavis gestamen aristis
agricolae, solitoque rubens in palmite Bacchus,
Paxque sua laetam fulgens ornabat oliva.
usque ad ter denos Antalae floruit annos
nascentis, nostrique potens pars maxima mundi
75 claruit, ut toto praefulgens Lucifer axe
stellarum flammas flamma meliore revincit.
quae dedit in nostris proles Guenfeia terris,
summe pater, capiti ipsorum generique reserva.
parvulus ille feris vix contigit ubera labris:
80 terribili monitu iam iam flammante Megaera,
fama volat metuenda canens. namque Ammonis ipse
templa petit simulata pater. tunc prolis iniquae
fata tenenda rogans, mactat de more profano
horrida sacra Iovi. tristes et Apollinis aras
85 inde petens, Phoebi tripodas laurusque requirit.
funditur horrendis sanguis maestissimus aris,
omnigenumque pecus mactat vittata sacerdos,
fata movens. raptis primum quaesivit in extis
inspiciens (series latuit longissima) fibras,
90 duraque perpetuis imponit viscera flammis.
inde ferox rapitur, subito correpta furore,
terribilis mersosque simul per viscera cultros
imprimit ipsa sibi. multus de corpore sanguis
influit, et crebro geminat cum vulnere ferrum.
95 erigit alta comas. tunc flammea lumina torquet
subsiliens, saltusque rotat flexusque malignos

---

52 placide *Mazz.* Liberatus *Bekk.*, libratis *T* 53 lucutus *T* 57 attentae *Mazz.*, actente *T*, attonitae *dubitans Bekk.* 62 que *add. Bekk.* 65 orbem *Bekk.*, orbe *T* 70 nectebat *T* 71 solitosque *T* 72 sua *Lachm.*, suam *T* oliua *Lachm.*, uliua *T*, oliuam *Mazz.* 73 amtale *T* 74 nascentes *T* 79 uix *Bekk.*, mox *T* 84 apolinis iras *T* 85 laurosque *Mazz.* 88 quaesiuit *Mazz.*, que seuit *T* 89 latuit *T*, patuit *Bekk.* 90 diraque *malim* 91 corrupta *T* 93 nullus *T*

corporis acta sui. rubor igneus inficit ora
numinis icta Noto. ludunt cervixque comaeque,
inque humeros utrosque cadunt. praecordia raucis
100 flatibus alta sonant. miscentur murmura, voces
tunc dubiae, plenumque agitant suspiria pectus.
non aliter primos surgens Vulcanus ad ignes
follibus obductis tumidos concurrere ventos
arte movet, flammasque ciens Eurosque sonantes
105 spirat, inexhaustas renovans fornace procellas.
tunc male facta canens dictis respondet iniquis.
'Vandalicas, Guenfan, pariter Libycasque ruinas
fata trahunt, Maurisque iugum frenosque resolvunt.
Antala crescente tuo furor omnis et ira
110 horribili miserum turbabunt lampade mundum.
flammea Tisiphone tortis saevire chelydris
incipit, erexitque rigentes vertice crines
aëra per vacuum. nigris infusa venenis
ora madent, foedant oculis linguisque trisulcis
115 temperiem, diroque horrescunt tempora tabo.
sanguine Vandalico video decurrere rivos
montibus. en Libycas exurunt ignibus urbes!
en praedam exhaustis rapiunt raptamque reclaudunt!
cur tantum, o superi, tantum turbare paratis?
120 omnia mista simul. quid multum crescere Mauris?
en iterum pereunt. quid iuvit tempore parvo
virtute indomita partam meruisse ruinam?
hic levat, hic perdet multas cum nomine gentes
infans, et vario rapiuntur tempora fato.
125 Africa namque suum factorem fessa rogabit,
quem colit ipsa deum, quem fas cognoscere dignos.
tunc Orientis opes Romani maximus auctor
nominis, heu, nostros mandat praesumptus in axes.
classibus ecce suis totum conterritat orbem.
130 iam puer indomitus subito pallore tremescit
classis in adventu, iuga iam supportat anhelus.
pondera magna domant. ardet dirumpere vincla
indigna cervice ferens, ruptisque catenis
en iterum bellum reparat. concursus ad illum
135 ecce venit, mundumque puer subvertere currit.
quid iuvat hic nimium perituras surgere gentes
orbis ab occasu? quid tantum surgit in altum,
unde cadat rursus nostris praesumptus ab arvis?

---

97 acta *Lachm.*, atta *T*, apta *Mazz.* 98 comete *T* 100 uocis *Mazz.* 104 arte *Bekk.*, arta *T* cient *T* 105 aspirat in exaustas transremouens *T* 106 male facta *T*, mala fata *dubitans Bekk.* 107 uandalicasque *legit Mazz.* guanfan *T* 108 iurgum *T* 109 antela *T* 115 direque orescunt *T* 118 exaustis *T* rapiunt raptamque *dubitans Bekk.*, rapiuntque *T*, Afris rapiuntque *Mazz.* reclausam *dubitans Mazz.* 119 tantum turbare *Bekk.*, rantum turbare *T*, regnum turbare *Mazz.* 120 multim *T* 121 iuuit *Mazz.*, uiuit *T* 122 indomitam parta *T* ruina *T* 123 lauat *1 m.*, leuat *2 m. T*, luet *Mazz.* 125 rogabat *T* 129 coterritat *T* 134 bella *T* 135 subuertere *Mazz.*, sed uertere *T* curat *Mazz.*

en spoliis oneratus abit, tandemque reversus
140 proluit, heu, nostro concretos sanguine campos'!
talia dicentis vultus in terga retorsit
concussa cervice furor. subitoque tremiscens
conticuit, vastoque ad terram pondere fluxit,
et dubium murmur defessa per ossa cucurrit.
145 sic, ubi lymphigeros deducit fistula tractus
aere cavo, liquidus dum currens funditur amnis
rauca sonans, placitum si fluctus sistere ductus;
obice contorto patulum celer arte magister
obstruit amnis iter, vertex truncatur aquarum
150 obicibus clausis, ad fontem refluit amnis,
et reliquus fessa transcurrit rivulus unda.
responsis sublata novis gaudetque siletque.
namque humilis gens illa fuit. tamen omnis in illum
spesque metusque coit. sacrum servantque foventque,
155 promissoque sibi fatorum munere gaudent.
septimus et decimus nascentem sumpserat annus,
cum puer infaustis admovit brachia furtis.
Cacus ut Herculeis cariturus luce lacertis,
noctis itus metuendus init, raptumque retraxit
160 ductorem patremque gregis, colloque levavit
obnixus portansque furens, et pergit in antrum.
strangulat inde premens, constricto gutture pugno.
corruit ante pedes aries prostratus anheli,
laniferi spes una gregis. tunc ense reclauso
165 diripit astrictam magno cum pondere pellem.
viscera nuda patent. frustis conciditur altis
omne pecus, verubusque trementes conserit artus.
uritur horrendum flamma torrente cadaver.
ignibus in mediis semiustum sorbet anhelans
170 et trepidus, totumque fero consumpsit hiatu.
tempore iam ex illo saevis adulescere furtis
incipit, obscurisque faventes pascere praedis.
contrahit inde viros, secumque ad furta nefandus
in mediis tacitos exhortans ire tenebris
175 arte docet, totumque trahit iam raptor ovile
iamque armenta boum. celsisque abscondere praedam
montibus abstrusisque latebras quaerere saxis
et loca tuta parat. capta subsidere valle
Vandalicasque latens audet temptare phalangas.
180 quantos ille duces, quantos truncaverat hostes
obsidione premens mediis in faucibus ense!

---

139 onoratus *T* 144 cocurrit *T* 147 fluctus *Mazz.*, fluxos *T* ductus *T*, ductos *dubitans Bekk.* 151 trascurrit *T* 154 fauentque *T* 156 sumpserat *scripsi*, senserat *T* 158 Cacus *Mazz.*, cautus *T* 159 itus *T*, iter *Lachm.* 160 patrisque *T* 161 portatque *dubitans Bekk.* 172 incepit *T* 173 scumque *T* 176 bouum *T* ascendere preda *T* 177 abstruxisque *T* 178 loca *T*, lari *legit*, lare *scripsit Mazz.* capta *T teste Mazzucchellio, litteras detersas* pt *ego legere nequivi* et lare capta parat tuta *Mazz.*

arbaricasque trahens perverso numine turmas
impius in latis prostravit cuspide campis.
iam tempus miseros fatis urguebat acerbis,
185 regnaque centeno properans iam fregerat anno.
tunc primum in nostris urbes succendere terris
et populare casas et campis currere Frexes
coeperat, infensasque ausus committere pugnas.
inde movens vires tunc Naffur anhelus
190 atque omni de plebe viros
vicina de parte fremit. nos linquere terras
et dulces terrore lares sors impia pulsat.
fervet praedo ferox. nullis iam vita salutis
certa locis. acti fatis urguemur iniquis.
195 tempore Vandalici perierunt gaudia regni
nostra. simul versos miseris tunc flere penates
contigit et tutas indignis quaerere terras.
Hildimer infaustis gessit tunc proelia signis
insuetus conferre manum. non viribus illum
200 vincere, nec tantis poterat concurrere signis.
illius adverso rumpuntur stamina fato
montibus in mediis. casus quid terret iniquus?
saepe irata piis servat fortuna nocentes.
constiterant nam signa iugis silvisque superba.
205 desuper ab scopulis acies vallaverat hostem.
nec spes ulla fugae pressis, nec fidere turbae
nec vitam sperare fuit, nec sistere contra
iam poterant. tantum scopulis tardatur iniquis
illa manus. ruptis tegitur gens impia saxis,
210 vallibus et scissis muratus cingitur hostis.
silvarum in medio locus est nemorumque malignus,
undique praecisis munitus rupibus ingens.
arduus ipse licet summoque cacumine ductus
emineat, densisque tegantur saxa salictis,
215 per iuga siderei plano cum vertice campi
funduntur. via nulla patet. vix semita, tortis
undique fracta viis, celsi fastigia campi
sola capit. densae clauduntur devia silvae.
Hildimer ut saeptas vidit munimine fossas
220 atque in praecipiti, nullo iam tramite, pugnae
stare locos, saevum timuit temptare periclum.
tunc acies propriis densas consistere signis
ipse iubet, saeptos dubius qua tendat in hostes.
omnia perversis veniunt contraria fatis.
225 axe premens medium Phoebus iam lampade caelum

182 numine *T*, tramite *Lachm.* 188 infessasque *T* 189 ualidas *ante* uires *add. Mazz.* 190 tunc naffuga anhelus *post* uiros *exhibet T*, *quae verba e priore versu male repetita delevit Bekk.* 191 premit *in* fremit *1 m. mutatum T*, premit *Mazz.* nos *scripsi*, hos *T* 193 atti *T* 196 simul *scripsi*, semul *T*, semel *Mazz.* 200 uincere nec *Mazz.*, uincere aut *T*, uinceret aut *malim* 214 tegantur *scripsi*. teguntur *T* salictis *Lachm.*, relictis *T* 215 plano *dubitans Bekk.*, pleno *T* 219 nil dimer ut settas *T* 223 qua *Bekk.*, quo *T*

fervidus omnis erat. siccis exarserat ardor
faucibus, et nimius miseros commoverat aestus.
forte sitis quosdam gelidas deduxit ad undas.
post tergum rediere viri. nam longius amnis
230 tunc aberat. plenos portabant fontibus utres
haut procul inde cava spectantes valle ministri.
primus ut infaustas contingens Vandalus undas
laudavit cessasse sitim, tunc cetera cursu
ad latices iam turba coit. sic fata trahebant,
235 sic fortuna nocens damnaverat agmina leto.
signifer ecce super mutandum credere signum
ausus de summis reduces contorsit habenas
montibus. hunc sequitur densis exercitus armis.
invia rupta patent. quaerunt dum prendere cautes,
240 post tergum redeunt. fugientes credidit hostis,
et summo de monte ruit. perterruit omnes
casus et ille duces. raptantur signa retrorsum
versa fuga. non campus erat, quo currere posset
liber equus, laxisque levis transiret habenis.
245 per rupes scopulosque metu perque ardua montis
saxa cadunt, seseque suo iam pondere mergunt.
fata premunt miseros, currens et territat hostis,
ardet et insequitur. cunctis de partibus ingens
turba cadit, seseque suis per pectora telis
250 transfodiunt. alii veniunt in tela cadentum
praecipites, alios pondus civile repellit.
sic pariter turbata ruunt de montibus altis
agmina densa virum. mistis vectator et armis
fortis equus, rapidi iactatus turbine cursus,
255 confluit, et dominum vasto sub pondere frangit.
ceu glaucam veniens grando destringit olivam,
arboris excutiens concusso vertice fructus,
tunc pariter praeceps ad terram pondere nimbi
et tener excutitur, quassatus grandine, ramus.
260 non virtus inimica viros, sed fata premebant
invida, quae tantam properabant perdere gentem.
hinc acies confracta redit, regemque trementem,
annorum fessum numero casumque paventem
deicit, et sceptrum saevo dedit inde tyranno.
265 tunc doluit princeps dirupto foedere regni,
tunc Libyam solitis quaesivit Roma triumphis.
sed tamen in modico perierunt tempore cladis
multa satis. dirum senserunt omnia bellum.
namque inter geminas pressa est tunc Africa pestes.
270 hinc fervens bellum, spolians premit inde tyrannus.
subtrahit a miseris almae fortuna salutis

---

227 nimios *T* estas *T* 231 aut *T* spettantes *T*, spectant ex *Lachm.* 232 uandulus *T* 236 credere *T*, acedere *legit*, accedere *scripsit Mazz.* 241 monte *Mazz.*, more *T* ruit *Haupt Opusc. III 626*, fugit *T* 253 uettator *T* 255 confluit *T*, concidit *dubitans Mazz.* 256 glauca *T* uliuam *T* 258 preceps pariter *T* 261 inuidia *T* 263 armorum *T* 264 deiecit *T* 265 dirupti *T*

praesidium, mortemque alterno Marte minatur.
quem fugiant? qua parte cadant? praedantur ubique.
terror ubique viris. saevas sic tota per illas
275 maxima terrarum est Libye nudata rapinas,
ut perit in dubiis puppes, heu, naufraga ventis.
Poenorum has pestes solito miseratus ademit
more pius princeps, Afris solacia fessis
summa ferens, victorque malum deiecit utrumque
280 Sidonios patres titulis melioribus augens.
vestra manus miseros mortis de faucibus Afros
eripuit, fessisque iugum crudele retraxit.
Africa surrexit vestris erecta triumphis.
gaudia post luctus terrae donastis amicae.
285 dum premitis gentes, totum dum vincitis orbem,
intremuere feri vestra virtute subacti.
Maurorum tunc bella duces, tunc proelia quisque
vestra pavens, alacer frenos et iura cucurrit
principis ultro pati. florens haec gaudia sensit
290 nostra decem tellus plenos laxata per annos,
et, quamvis fuerint fato pellente rebelles,
ante magis cecidit, quam praedam tolleret, hostis.
non mentis consensit tunc Africa bellum.
te vigilante, pater, spectavit Leucada pugnas
295 virtutemque tuam. pinguescunt sanguine campi,
ossibus albescunt, feriuntur vomere rapta
ex humeris capita et sparsi per gramina trunci.
ense tuo cunctis notum est quid gesseris illo
Marte, favente deo. tantis signare tropaeis
300 quis potuit campos? ornasti, magne, decorans
et Solomoniacos auxisti saepe triumphos.
asper et ille semel bellum temptavit Iaudas
et tulit, ante tamen campos quam vidit apertos,
et mediis tremuit Romanos currere silvis.
305 at Stutias orsus nostra de parte duellum.
haec nobis, haec ira fuit. haec addita rebus
cura nefanda piis. bellum civile revixit.
tunc Carthago feras dirupto foedere praedas
sensit et infandum non aequo Marte periclum.
310 sed tamen hic celeri devictus tempore cessit.
hunc Membressa suis vidit concurrere campis,
hunc eadem petiisse fugam, cum maximus hostes
fudisset modicis victor Belisarius armis.
te quoque per medias vidit Victoria pugnas,
315 fortis et irruptis truncabas agmina castris

---

275 Libyae *Mazz.* 276 puppis *T* 278 morte *T* 280 sidomos *T* 283 nostris eretta *T* 290 ducem *T* 292 preda *T* 293 inops *ante* tunc *add. Mazz.*, non iam mortificum sensit *requiritur cf. 268. 309* 294 spettabit *T* 296 ratta *T* 297 sparsa *T* 299 morte *T* 300 ornasti magne decorans *T*, ornasti magno decorans *legit*, et magno ornare decore *scripsit Mazz.* 302 aspice ille semul *T* iudas *T* 305 stutias orsus *T*, sentias orsus *legit*, sensit prorsus *scripsit Mazz.* 307 nefandi *T* 308 feras *T*, foras *legit Mazz.* 309 eque *T* 310 sed tamen hic *T*, Stutias hinc *Mazz.* 312 nunc *T* 313 modicis *Mommsen*, mediis *T* libelisarius *T* 315 agmine *T*

ense gravi, similique viros virtute necabas
Germano spargente ferum victumque tyrannum.
te Cellas Vatari miro spectabat amore,
te Autenti saevos mactantem viderat hostes.
320 tunc facta est nostrae requies pinguissima terrae.
non bellum, non praedo rapax, non miles avarus
rustica tecta subit. temptatur nulla supellex.
omnia plena bonis Libyae. pax tuta per orbem.
tunc fecunda Ceres, tunc laetus pampinus uvis
325 pictaque gemmiferis arbor splendebat olivis.
miles et in propriis laetatus sedibus insons.
cultor in omni parte suas plantare novellas
coeperat, et ductos iungens ad aratra iuvencos
arva serebat ovans, placidusque a monte canebat.
330 ausus et ad lunam laetus cantare viator.
dives opum pax pinguis erat. mercator ubique
quisque canit. resonant securis carmina terris
dulcia voxque levis. gaudens hinc cantat arator,
inde viator ovans. mulcebant ergo Camenae
335 et variis hominum relevabant pectora Musis.
libertas iam plena fuit, sed tempore parvo.
invida sunt misero fatorum stamina mundo.
cur, Lachesis, hominum tenui pendentia filo
fata tenes? leviter pellis. iam rumpitur orbis.
340 fortibus aut aeris referes ferrique catenis.
cuncta movens terror premeret, non rumperet ira.
iamque novas melior reparaverat Africa vires

* * *

atque hominum vastare genus mundumque labantem
coeperat. his nostris veniens fervebat in oris.
345 nunquam audita fuit mortis tam tristis imago,
non orbis novitate rudis, non tempore Pyrrhae.
nam miseros monstris conturbans letifer annus
miscuerat superis manes, seseque videbant
vulnera divinis homines hausisse sagittis,
350 tum varias pestes una consurgere terra
aspectusque feros. iam nullus terror acerbis
mortibus. haud leto metuens sua lumina clausit,
aetas si qua ruit. lacrimis privatur amaris
humanum genus, et plangentia lumina non sunt,
355 dum sibi quisque timet. nullus tunc reddidit ullum
funeris obsequium. sonuit non luctus in urbe.
non sponsus sponsam flevit, non nupta maritum.

---

318 cellas *T*, cultor *Mazz.*, tellus *Haupt Opusc. III 626, sed cf. Proc. b. Vand. II 17* 319 mactantes *T* 321 milex *T* 323 Libyae *Mazz.*, pluuie *T* 325 albor *T* 326 laetatur *legit Mazz.* 333 uoxque *T*, moxque *Mazz.* 334 mlcebunt *T* 335 musis *T*, curis *Mazz.* 339 tenens *Mazz.* 340 referens *Mazz.*, *sed ne sic quidem sanus versus* 342—343 *versus unus intercidisse videtur* 343 labentem *T* 347 nam *Mazz.*, non *T* mostris *T* 349 hausisse *Mazz.*, auxisse *T* 351 aspettusque ferox *T* 352 martibus aut *T* 355 nullus tunc reddidit *scripsi*, nullus tunc reddit *T*, nullis tum redditur *Mazz.*

nulla parens natos doluit native parentem.
o male corda novam nusquam plangentia mortem!
360 iustitium meruit, sed nullis lumina tectis
effundunt lacrimas. vilis mors omnibus illa.
iam Libycis vacuae cessabant civibus urbes.
rarus et in multis domibus vix unus oberrans
divitias longa quaerebat lite parentis.
365 immeritus iam plenus opum, qui mille parentum
heres erat. non notus avis patrimonia, fructus,
argentum vestesque simul flavumque metallum
abstulit, et tantis implevit praedia rebus
insaturus. magnis cumulata est arca sacellis,
370 et tamen ardor inops nunquam satiatur avaris.
coniugiis caluere novis, viduasque potentes
accipiunt. nullis virgo quaesita maritis.
coniugis ob nummos defuncti quaeritur uxor,
(virginibus dos parva datur), si tempore diro
375 nulla maritales curavit reddere luctus.
hinc fora cuncta patent, et tristes surgere lites
incipiunt. saevit toto discordia mundo
iurgia saeva movens. pietas omnino recessit.
iustitiam nullus compuncta mente secutus.
380 inde est quod miseris ira dictante flagella
omnipotens genitor, dilato tempore nullo,
addidit, et lites cunctis iratus ademit.
erigit a nostris nascentem finibus hostem.
hic fratris mortem concussa mente dolebat.
385 sed virtus non ulla fuit, qua surgere posset.
dum tamen occultum conservant pectora bellum,
militis innumeras fatum miserabile sensit
diminuisse manus. gentes non laesit amaras
Martis amica lues. metuens tamen ille cavebat,
390 ne mala praedatae caperet contagia terrae.
ast ubi pulsa lues, Martis succedere fervor
coepit, et infandas acies ad bella coëgit.
misit ad extremas Libyae sitientis harenas,
sole ubi tellurem nimio siccaverat olim
395 fulmine deiectus Phaëthon: populosque malignos
edocuit nostrisque implevit cladibus ora.
iamque ferae gentes Libycum funduntur in axem.
raptor ubique furens per nostras currere terras
et vastare casas, ignemque immittere tectis
400 incipit, et flammis succendere fervidus urbes.

---

358 natum *in* natos *1 m. mutatum* T, natum *Mazz.* 368 prelia T 369 comulata T sacellis T, facellis *legit Mazz., cf. Haupt Opusc. III 402* 370 inops T, opum *Mazz.* auarus T 372 maritos T 373 defuncta T 375 curauit T, curabit *Mommsen* 376 fora *Mommsen*, fera T 380 fragello T 382 ademit T, adauxit *Mazz.* 383 eriget T 388 diminuisse T, non minuisse *Mazz.* 390 male *Bekk.* praedatae *scripsi*, prelate T 394 sol T 396 nostrisque *Bekk.*, nostrasque T ora *Bekk.*, oras T 399 causas T

ut Solomon vidit tantum consurgere bellum,
Romanas acies cunctis de partibus actas
contrahit, adversis properans concurrere fatis.
ilicet infausto mandatur pagina cursu,
405 et ruit ecce volans, aequo non Marte coactus,
Maurorum ductor, miseri Solomonis amicus
Romanis rebus nimium semperque fidelis,
Cusina Mastracianis secum viribus ingens.
qui Tripolis tunc ductor erat, convenit et audax
410 Pelagius. sed gentiles durosque Mecales
secum ad bella trahens fessis non viribus ibat.
Ifuraces fictos suscepit nescius artis.
mens obscura manet, quotiens, Fortuna, minaris.
heu, Solomon miserande, tuis hos iungere castris
415 debueras. tractus versis contraria fatis
semper agit. nullus poterit vitare quod instat.
ultima iamque dies nostras pervenerat oras.
iam Libyam minitans properabat perdere fatum.
congreditur mediis commiscens proelia silvis,
420 impavidus fidensque suis. iam vicerat hostes,
iamque acies adversa fugax advertere terga
coeperat atque metu, fervens iamque ipse per hostes
currit et eversas sequitur per devia turmas,
cum subito dirupta fides. Fortuna retorsit
425 vultus retro suos, Lachesis tunc stamina rupit,
laesaque perversas retulit Victoria pinnas.
invenere suum tunc tristia fata ministrum.
Guntarith infelix nostrum conterruit agmen.
funditus hic potuit Romanas vertere vires.
430 non victum fortuna, minax non presserat hostis,
non metus acer agens. sed vertens mente maligna
signa refert fugitque. fuga quem vidit ut omnis
versa cohors trepidum, sequitur, campisque magistrum
deserit in mediis miscentem proelia fossis.
435 haec fors dura novas tunc hostibus addidit iras
virtutemque simul, nostris letumque metumque
obscenamque fugam, turpi quae perdere gentes
Marte solet. sequitur densis iam fortior armis
hostis acerba furens. ipse impendente tumultu
440 occidit, heu, duris transfixo pectore telis
immeritus Solomon. tunc omnis vertitur ordo.
Martis more furens nullus iam rebus amicus
mansit, sed praedam rapiens per bella cucurrit

---

402 actas *Mazz.*, actus *T* 405 coctus *T* 408 Cusina Mastracianis secum *Mazz.*, cosina mastracianos secum *T*, Cusina Massylis ad nos cum *malim, cf. IV 510. VI 517* 410 pellagius *T* 411 festis *T* 412 Ifuraces *scripsi*, infurices *in* infuraces *1 m. mutatum T*, infauces *legit*, in fratres *scripsit Mazz.* 425 latesis *T* 426 pinnas *T*, palmas *Mazz.* 428 Guntarith *Haupt Opusc. III 616*, cunctarit *T*, Guntarich *Mazz.* 430 minas non presset *T* 432 fugitque *T*, clamore *Mazz.*, fingitque *Bekk.* fuga *Mommsen*, fugam T 434 miscentem *Bekk.*, miscentes *T* 435 nec forsan *T* 437 turpi quae *Bekk.*, turque *T*, turbat quae *Mazz.* 439 ipse *Bekk.*, ipso *T* 440 accidit *T*

omnis amica manus. flevit tunc tristis arator
445 disiunctos fugiens hostes rapuisse iuvencos.
tunc omnes periere domus, tunc cuncta supellex.
nec solus pauper casu concussus in illo
succubuit. dives pariter cum paupere mersus.
post Solomonis opes libertas facta rapinis,
450 nec pars ulla fuit belli secura maligni.
raptor ubique furens urbes succendit et agros.
nec seges aut arbor, flagrans quae solvitur igne,
sola perit. quae peste carent, armenta peredit.
omnis et a dominis calcata est Africa Mauris.
455 pro dolor! in campis acies iam sistere nulla,
nec potuit clausos miles defendere muros.
irascente deo traduntur cuncta rapinis.
perfidus et Stutias iterum per bella cucurrit
Antala dominante suo, meruitque tyrannus
460 omnia sub domino praedans discurrere Mauro.

LIBER QVARTVS ET QVINTVS (QVARTVS).

Dum placet infandi nomen memorare tyranni,
surgit ab internis, conturbans ossa, medullis
durior ecce dolor. confusa mente retardor
tot clades memorare ducum casusque meorum
5 atque meos. miles trepidos non fidus adegit
tradere signa malis. longum est narrare ruinam.
sed memorem certis bellorum crimina verbis.
dux erat obsessae servator Himerius urbis,
moenia clausa tuens et celsas milite turres.
10 e mediis miseros traxit fallacia muris
et Mauris servire dedit. namque urbe sedenti
blandior infausto mandatur epistula versu,
nomine scripta ducis, milesque Sinonius intrans
esse Iohannis ait. legimus mandata tyranni
15 credentes mandata ducis. nos saepe per illam
hortatur mediis, ceu dux, occurrere campis
et pariter sparsas Maurorum evertere fossas.
attollunt animos confusa mente tribuni.
signa movenda damus. tacita velocius aura
20 egreditur dux ipse simul, noctisque per umbram
currit eques sociis festinus iungere signa,
seque putant tardasse viri. tunc ante cucurrit
impius ille Sinon, gentesque dolosque paravit.

---

446 perere *T* 448 pariter *Mazz.*, pauper *T* 449 liberta *T* 450 secuta *T* 453 caret armenta per eden *T*

1 dum placet *Mazz.*, ductor iacet *T* 5 milex trepidus *T* 8 obsessae *Bekk.*, obsexus *T*, obsessus *Mazz.* imerius *T* 11 urbe *scripsi*, urbi *T* 15 saepe *T*, nempe *dubitans Bekk.* 16 seu *T* 18 at tollunt *T* 19 auri *T* 23 parauit *Mazz.*, putauit *T*

extulit ignivagos gelidis ut maestus ab undis
25 Phoebus equos, patuere doli. tunc signa tyranni
vidimus, heu, miseri nostris occurrere signis
et totis rabidos campis fervescere Mauros.
nos pavidum revocare pedem. nam sistere contra
quis poterat? sequitur pavidas per prata catervas
30 Antalas Stutiasque furens. via nulla salutis,
et densus trepidos urguens circumvolat hostis.
mors erat ante oculos, et opem fors dura negabat.
o utinam medio iacuissent funera campo!
dedecus indignum nostris procul esset ab armis.
35 erectus medius felici Marte Iohannes
occubuit. fastus domini non pertulit hostis
sorte pari, enses nec timuit captivus heriles.
ergo per extensos fugiens compellitur agros
currere fortis equus. crebro sonat ungula cornu,
40 atque feris pavidos urguet de montibus hostis.
ardua castra gerit campis Cebar addita apertis.
huc miseranda manus frenos deflexit equorum.
cum miseris tenuit miles castella tribunis.
dux erat et medius. nec nobis claudere portas
45 cura fuit. tutamus equos pugnaque pedestri
cingimur et tectis venientes pellimus hostes.
irruerant gemini turba coëunte tyranni
Laguantanque cohors et densis Naffur in armis.
tunc Stutias, saevum fingens compescere bellum,
50 in medias acies stricto volat igneus ense.
admonet arte feros campis desistere Mauros,
et cohibet sumptas infandis vocibus iras.
discessere locis. stetit improbus aggere celso
ceu placidus, blandis nutantia pectora verbis
55 impellens ad bella. simul promittit et urguet
hortaturque viros variis ad bella figuris.
nunc minitans, nunc blandus adest. terrore subacti
proiciunt sua tela viri, genibusque tyranni
accurrunt celeres, et amica voce salutant.
60 in ducibus iam nulla salus. quid cuncta referre?
oramus veniam. datur ilicet. egimus hostes
per vitam iurare suam. fecere coacti.
finximus infandis veluti servire tyrannis.
Iustiniana polis saevis tunc tradita Mauris
65 sorte sub ancipiti. sociorum flectere mentes
post licuit per verba mihi. Marturius una
consilio maturus erat. compellimus ambo

---

25 patueri *T* 31 circomuolat *T* 34 deletus *T* 35 erectus *T*, euectus *dubitans Bekk.* 36 occurrit *Mazz.* 37 eriles *T* 40 montibus *Mazz.*, moribus *T* hostis *scripsi*, hostes *T* 41 addita *scripsi*, addit *T* 43 miseri *Mazz.* tenuit miles *scripsi*, tenuere miles *T*, tenuere equites *Mommsen*, tenuere Mileu *Mazz.* tribuni *Mazz.* 44 dux erat *Mazz.*, dixerat *T* 46 tectis *Bekk.*, tettis *T*, telis *Mazz.* 48 laguantaque *T* 57 terrore *Mazz.*, et errore *T* 60 in ducibus *scripsi*, iudicibus *T* 66 maturius *T*

nutantes animos propriis se reddere signis.
assensere viri. castris censuere malignis
70 paulatim temptare fugam. me noctis amicae
eripiunt trepidum, turba comitante, tenebrae.
perveniensque meas vidi cum coniuge sedes.
deserit infandos fugiens Marturius hostes.
post sequitur miles. voluit quicunque, remansit.
75 Iustiniana polis nocturnis panditur armis.
proditione pia civis patefecit amicus.
hic iuga non potuit saevi sufferre tyranni.
signa tamen clausis servabant publica muris.
nec potuit quisquam, campo congressus aperto,
80 hostilem temptare manum. nec credere ductor
iam voluit sociis Stutia vivente maligno.
Africa dum tantis urguetur fessa periclis,
Ariobindeis fulserunt aequora proris.
adventu stupuere ducis. gens territa cessit
85 Laguantan terris. utinam non ille penates
Poenorum vidisset iners! tunc Africa clades
persensit graviore malo saevasque rapinas
inter utrumque ducem. nescit commissa potestas
aequales sufferre duos. consortis amicum
90 saecula nulla ferunt. sic nos exempla priorum
ipsa docent. primi sequitur pes mota secundus,
crura pedis ritum, capitis sua membra sequuntur,
et proprii generis fructum dant arbore rami.
mundus adhuc rudis et parvis vix laetus aristis
95 non potuit portare duos, non maxima rerum
Roma, novos proprio quae sanxit sanguine muros.
aemula dividitur confusa mente voluntas,
despiciensque parem discors permansit uterque.
dividitur geminas inter res publica partes.
100 quisque suos tenuere duces. dumque ille superbus
se primum esse putat, non se tamen ille secundum,
Africa barbaricis planxit nudata rapinis.
ductorum iussu, merito fortisque Iohannis,
temptavere feros aequis non partibus hostes.
105 sed victi petiere fugam. discordia mentis
vicit amare viros. rursus dux ipse Iohannes
signa movens densos vadit moriturus in hostes
confisus virtute sua, fortesque tribunos
secum ad bella trahens, tantis concurrere monstris
110 non timuit. durae contempsit vulnera mortis
pro patria contentus amor. persensit ut hostis
adventum properare feri, non segnior ille

---

69 censuere *scripsi*, sensere *T* 72 perueniesque *T* 76 piam *T* ciuis *T*, cuius *legit Mazz.* profecit *Mazz.* 80 cedere *Mazz.* 81 sociis *scripsi*, socios *T* 83 Ariobindeis *Lachm.*, ariob indis *T*, Ariobindi *Mazz.* 85 languantan *T* 92 clura *T* 94 ad hunc *T* uix *Bekk.*, mox *T* 96 sunxit *T* 101 ille *T*, iste *Mazz.* 104 faros *T* 106 amore *Mazz.* 107 uadit *scripsi*, uidit *T*, iuit *Mazz.* 109 secum *Mazz.*, sotii *T* 110 contenxit *T* 111 hostes *T*

sponte petit mortem. campis sua signa locavit,
et sociis sic fretus ait. 'contemnere vitam
115 pro patria haec est vita magis. mors lege tonantis
humano lata est generi, nec praeterit ullum.
nam veniet quocunque modo. sed mortis honestae
summus honos summusque favor dulcisque cupido est.
hostis adest, socii. quotiens fugiemus amicum
120 Martis opus? quotiens fugitivos rideat hostis
imbellesque putet? nunc est temptare quid, instat
nunc virtutis opus. semper mihi cognita virtus
vestra, viri, semperque fides. consurgite, cives
Romani, pro laude pii, gentesque superbas
125 frangite. iam tantum ducibus removete pudorem.
fac nos velle fugam. fugitivos conterit hostis
feminea nunc morte viros. convertite mentes,
et procul a nostris discedat dedecus umbris.
o utinam ferus ille meis occurreret armis
130 nunc Stutias, ipsumque mihi fortuna dedisset!
aut simul alterno patuissent pectora ferro,
et raperet fors saeva duos, aut corpus arundo
vulnere letali fixisset saeva tyranni.
vel mecum pariter, si sic mea fata minantur,
135 crimine civilis careat res publica belli'.
dum monet ille viros, inimicis improba signis
ecce acies Massyla ruit, ripisque propinqui
fluminis arte doli longo stetit ordine compta.
tunc primum volucres pugnam movere sagittae.
140 impia pennato figuntur corpora ferro.
trans fluvium cedens acies inimica retrorsum
flexit equos. sequitur, densis et flumina telis
perrumpit levitate sua. non ille periclum
non mortem metuens iter irremeabile transit,
145 invaditque viros, veluti vastator acerbus
diripiens armenta leo taurosque feroces
hunc fugat, hunc mactat. currit dispersus ubique
grex pavitans pastorque fugax. furit ille cruentis
dentibus et latos frangit manditque per agros.
150 Massylas acies sic dux virtute Iohannes
turbabat mediis prosternens funera campis.
hunc imitata cohors gladiis fugitiva perurguet
agmina transfodiens. volat igneus aequore toto
cum sociis dux ipse furens Maurosque fugaces
155 persequitur ceu victor ovans. iam sanguine multo
arma calent. rubrum gestat iam dextera ferrum
pugnax militis atque ducis. pro sortis iniquae
triste nefas! o grande malum! iam cesserat hostis
victus, et adversas passim per prata catervas

---

114 sotios *T* 120 mortis *T* 121 instar *T* 128 dedicus *T* 131 simul *Bekk.*, semul *T*, semel *Mazz.* 136 mouet *vel* monet *T*, mouet *legit Mazz.* 137 massilla *T* 143 perrumpit *Bekk.*, prorumpit *T* 152 imita *T* gladiis *Bekk.*, gelidus *T*, ingens *Mazz.*

160 sternebat Romanus eques victorque necabat,
cum subito Stutias mediis e vallibus atrox
signa movens inimica ruit, crimenque Latini
nominis Hermogenes pariter Taurusque feruntur.
hos sequitur Romana manus, non nostra, rebelles.
165 tunc iterum miseris pariter concurrere telis
et bellum civile datum est. cognata petuntur
pectora, cognatis funduntur viscera dextris.
magnanimus Stutiae cognovit signa Iohannes
primus, et inflexo contra stetit acrior arcu.
170 at socii petiere fugam, faciemque furentis
nec potuere pati. nervo tamen ille sagittam
imposuit ductamque sua gravitate remisit.
perque femur duri transivit arundo tyranni
confringens os pulsa feri, mollesque medullas
175 contigit, et mersae rubuerunt sanguine pinnae.
emicat inde cruor, vestesque aspergit heriles.
saucius at Stutias, letali vulnere victus,
flexit equum post terga fugax. hunc morte cadentem
suscipiunt socii densaque sub arbore ponunt.
180 respiciens victor socios per prata fugaces
vidit, et immensus duris dolor ossibus arsit.
tunc tristis casumque dolens sic voce secutus.
'quem fugitis, socii? vestra est victoria, cives.
iam Stutias nostra confixus arundine bellum
185 deseruit, prostratus humi. convertite signa.
quo ruitis? quo vos fatum miserabile ducit?
heu, virtus Romana, peris!' sic vocibus ille
culpabat pavidas fatorum sorte catervas.
sed nullus post terga redit. Maurusia virtus
190 persequitur, trepidosque super tot milia currunt.
alveus amnis erat mediis praeruptus in arvis,
utraque cognatae dirimens confinia terrae.
incidit hic fugitiva manus mortisque pavore
per ripas fossasque cadit. miserabile letum
195 nascitur. heu, miseros pondus civile perurguet
hostilisque metus. multos in tela cadentum
impetus ipse dedit, propriis modo pectora contis
transfodiunt, dominumque super crepitante ruina
fortis equus veniens immani pondere frangit.
200 sic periit miseranda manus victique tribuni.
dux simul

* * *

Marturius illis
vix potuit temptare fugam. moriturus in hostes
cum parva ruit ille manu. fortuna salutem
praestitit audenti, duraque e morte levavit.

---

161 e *Mazz.*, et *T* 166 latum *T* 170 at *Bekk.*, ac *T* 172 sua *add. Mazz.* 173 duri *T*, durum *Mommsen* 182 sic *scripsi*, se *T*, est *Mazz.* 191 medius *T* 201 *interciderunt versus, quibus mors Iohannis narrabatur* 202 muriturus *T*

205 interea Stutias anima fugiente dolebat.
paenituit bellasse ferum. suspiria ducit
cum gemitu, seseque dolens sic increpat ipse.
'quae mihi bellandi fuerat tam dira voluptas?
cur rerum ingratus domino nunquamque fidelis
210 infelix virtute mea? modo paenitet ista,
dum miserum, mors saeva, trahis. reddam, improba, poenas,
quas merui. furiis socius Catilina cruentis
exagitatus adest. video iam Tartara fundo
flammarumque globos et dira incendia volvi.
215 perfidiae meritum cum durae crimine mortis
hoc mihi bella ferunt. doleant caveantque Latini
has poenas, rebusque fidem dominisque reservent'.
dixit, et infelicem animam mors impia clausit.
occidit ut Stutias, quamquam ducis esset acerbus
220 morte dolor populo, Romanis crescere virtus
coeperat, et campos acies iam nostra petebat.
Guntarith en iterum perversa mente malignus,
perfidus, infelix, atrox, insulsus, adulter,
praedo, homicida, rapax, bellorum pessimus auctor,
225 ductorem incautum crudelibus occupat armis,
oppressumque dolo rapuit, iuransque fefellit.
principis haud illum tanti reverentia movit,
sumere nec timuit bellum nomenque tyranni.
quas Tyrii clades, quae saeva pericula passi!
230 sub gladio iacuere gravi, sed tempore parvo.
abbreviata dies infanda et pessima regni est.
nam pater ille bonus summis Athanasius Afros
consiliis media rapuit de caede maligni.
hic potuit Libyam Romanis reddere fastis
235 solus et infestum leto damnare tyrannum.
Armenius tanti fuerat tunc ille minister
consilii. hunc placidus cana gravitate coëgit
immitem mactare virum. temptare periclis
non timuit genitor pro libertate senili.
240 Guntarith infelix, cupiens fera regna tenere,
Armenios enses saeva inter pocula sensit,
et madido festas maculavit sanguine mensas.
Africa per tantas periens non ulta rapinas
sic mersa est. te exspectat inops. succurre gementi.
245 namque potes. virtusque tibi iam nota per orbem est,
et vigilant sensus, et claris dextera factis'.
talia commemorans referebat bella tribunus,
lumina conturbans lacrimis, Libycasque ruinas
fataque cuncta ducum luctu deflebat amaro.
250 ingemuit ductor concussa mente benignus.

---

206 bellaxe *T* 207 gemitum *T* 208 fueras *T* 212 catelina furentis *T* 214 dura *T* 222 gyuntarich *T* 227 aut *T* 231 abbreuiata *scripsi*, alii breuiata *T*, nam breuiata *Mazz.* 235 damnare *Mazz.*, clamare *T* 242 madido festas *scripsi*, male con fessas *T*, male consessas *Mazz.*, *sed cf. IV 427. 969* 244 securre *T* 246 claris *T*, claret *dubitans Bekk.*

congemuere duces. animis in proelia surgunt
indomitis. dolor atque pudor fera corda fatigat.
tunc maculis tinxere genas, pallentque rubentque,
nec latet ore furor. cunctantem surgere lucem
255 iam cupiunt, tardumque iubar Martemque requirunt.
caerula sulcabat dirumpens luce corusca
Phoebus et errantes radios per nubila vibrans
lumina subtremulis spargebat lampadis undis,
surgebatque dies miseris gratissimus Afris.
260 iamque duces, variis turbantes vocibus agmen,
urguebant fortesque viros clarosque tribunos.
quisque suos hortatur agens. his castra movere,
arma parare iubent, iussa spectare magistri.
signa ferunt ornantque viri, gaudentque tuentes
265 prospera discussis ludentia flamina velis.
at pater exsurgens compuncta mente Iohannes,
corde pio, genibus nixis et poplite flexo,
suppliciter geminas tendens cum lumine palmas,
ore canens haec verba refert. 'tibi gloria, Christe,
270 summe parens hominum, linguis et pectore puro
rite datur, laudesque libens gratesque resolvo.
non alium laudare volo. tu, conditor orbis,
tu gentes et bella domas, tu conteris arma
impia, tu nostris solitus succurrere rebus.
275 aspice succensas duris a gentibus urbes,
omnipotens, agrosque vide. iam nullus arator
arva colit. lacrimas nullus per templa sacerdos
pro populo iam ferre potest. namque hostibus omnes
vincula dura ferunt palmis post terga revinctis.
280 aspice, sancte pater, nec iam tua fulmina cessent.
sub nostris pedibus Maurorum sterne catervas,
eripe captivos saevis a gentibus Afros,
Romanosque tuos solite miseratus alumnos
cerne pius, nostrisque favens fac gaudia luctus'.
285 haec memorans lacrimis siccas infundit harenas.
quippe dolor pietasque movent, mentesque benignas
conturbant, densisque agitant singultibus artus.
ut bene compositis consummans omnia verbis
conticuit, tunc surgit ovans, rivosque fluentes
290 luminibus tergens placidis iam vultibus heros
respicit, armatasque iubet properare cohortes.
ipse capit tumulum, quo summus et altior astans
consilio cunctos relevaret more ministros.
conveniunt lectique duces fortesque tribuni

---

254 lates *T* 255 martemque requirunt *scripsi*, nottemque requirunt *T*, noctemque requirunt *Mazz.*, noctemque queruntur *Haupt Opusc. III 626* 258 subtremulis *Mommsen*, sub tremulis *T* lampedes *T* 262 ortatur *T* 263 iussum *Mazz.* 278 pro populo *Bekk.*, populo *T*, cum populo *Mazz.* namque hostibus *scripsi*, nam noctibus *T*, nam nexibus *dubitans Mazz.*, nam luctibus *Mommsen* 279 palmas *Mazz.* reuinctis *scripsi*, reuicti *T*, reuincti *Mazz.* 280 sancte *Mazz.*, tanta *T* fulmina *T*, flamina *legit Mazz.* 281 sterne *Mazz.*, externa *T* 288 compositis *Mommsen*, complacitis *T* consummans, *sed dubitans an* confirmans *praeferat Mazz.*, consumans *T* 290 eros *T* 294 lectique *Mazz.*, letimque *T*

295 atque suo veniens condensus in agmine miles.
undique ductorem vallant stipante caterva,
non aliter quam examen apes per mutua nexis
efficiunt pedibus, regem dum saepe sequuntur:
arboris aut apicem ductor summumque cacumen
300 aut mediam tenuit condensis frondibus ornum,
ipse sedet, primusque locum stridore verendus
eligit; at circum densis exercitus alis
colligitur, regisque sui praecepta capessunt.
armiger interea veniens de montibus altis
305 ecce volat, densasque videns astare catervas
et celso medium fulgentem colle magistrum,
alipedis celeris dextra contorsit habenas,
ductoremque petens volucres per gramina cursus
corripuit, densum et dirumpens concitus agmen
310 fluxit equo, pedibusque boni tunc more magistri
oscula pressa dedit. fervens iamque omnis in illum
turba coit, causas cupiens cognoscere rerum
responsumque feri referentem audire tyranni.
et metuunt ne pacem oret, cum dicere iussus
315 paruit et placido sic coepit Amantius ore.
'omnia quae dominus famulo praecepit adimplens,
gentibus in mediis portans mandata cucurri,
perveniensque ferum vidi sub rupe tyrannum
montibus in summis. tunc evocat ille rebelles
320 voce ciens. cursu rapido Maurusia turba
confluit, et nigrae facies tentoria complent.
ut quondam Ditem moturum proelia divis
concilium fecisse ferunt et mille per amplas
monstra vias venisse, Hydram tristemque Megaeram,
325 atque Charona senem deserta currere cymba,
Tisiphonem validam flammis et pondere pinum
quassantem, Alecto tortis saevisse chelydris,
quaeque sub ingenti facies monstrantur Averno.
utque ducem veniens densum circumstetit agmen,
330 obtulit ipse sedens consessum ex agmine dignis.
ille tamen medius sedit praefectus, et omnis
aspiciens rapido tumidus sic intonat ore.
'legatos, proceres, dura et mandata Iohannis
suscipiens vos nosse volo, cunctisque loquentem
335 mandatum monstrare virum. vos auribus illum
intentis audite palam, et decernite, si quid
est animo fixum, pacem bellumne petamus'.

---

295 condenso in agmine *Bekk.*, condenso agmine *T*, condenso ex agmine *Mazz.* 298 effigiunt *T* 300 condensis *Mommsen*, contentis *T* 301 que *add. Mazz.* 302 at *Bekk.*, ac *T* 307 alipedes celeres *T* 310 fluxit *Mazz.*, flexit *T* 314 orent *T* 315 sic coepit *add. Mazz.* 317 medii *T* 320 uoce *dubitans Mazz.*, *qui* aere *maluit*, nocte *T*, *cf. VI 264. Verg. Aen. III 68* 324 uias uenisse *Lachm.*, uenisse uias *T* 325 atque Charona *Bekk.*, ac carona *T*, ac Charonta *Mazz.* cymba *Mazz.*, termba *T* 326 tesiphone *T* 327 aletto *T* 329 circomstitit *T* 330 octulit *T* 331 presectus *T* 334 suscipiens *Bekk.*, subspiciens *T*, suspiciens *Mazz.* 337 bellumne *Bekk.*, bello ne *T*

permisere loqui, digitisque silentia linguis
imposuere suis. docui praecepta iubentis
340 principis et morem. pietas ut magna regentis
omnia contineat, crebro sermone cucurri.
virtutem indomitam mista bonitate refovi.
saepe minas addens, Romanos parcere dixi,
sed tamen et gentes semper fregisse superbas
345 funditus et validos bello pressisse tyrannos,
enumerans, quos Roma potens postque ipse subegit
noster ab extremo temptantes proelia mundo
princeps. asserui bellum, pacemque recurrens
edocui, tandemque silens responsa petivi.
350 illi inter sese fracto sermone furentes
latratus varios, stridentibus horrida linguis
verba ferunt seseque novo terrore revincunt,
monte lupi medio veluti, cum nubila latis
incumbunt terris, ululatibus aëra crebris
355 pulsant perque cavas resonant latratibus umbras.
ut requies facta est animis, tunc ille superbus
talia verba mihi dictis respondit acerbis.
'ista mihi satis est Romani cognita regni
nuper rupta fides. ultra nec fallere quisquam
360 Antalan se posse putet. iam sufficit istud
Armenio licuisse semel. vos fingis amicos
arte mihi. non vester eram? non saepe cucurri?
non iussus merui? cautus non proelia gessi
pro ducibus, Romane, tuis? res publica certe
365 fida satis sanguisque tuus, germane, fatetur,
Guarizila, ducis iussu qui fusus iniqui est.
Armeniique tui docuit mihi reddita merces,
frangere quod, nisus nostra virtute, tyrannum
Guntarith hic potuit. paci sic fidus amicae,
370 sic meritus, vestris quod favi saepe triumphis,
haec ego digna tuli; vobis quia bella peregi.
haecine vestra fides? tales referuntur amici?
Artabanum modo grata mihi, fortuna, dedisses,
sorte nova fortis pariter cum noster Ilaguas
375 castra regit gentesque ferae de finibus Austri!
quas tamen ecce parat ductor temptare Iohannes
milite cum parvo. pacem qui quaerere nostram
non humili cum iure putat, sed callidus arte,
poscere quos decuit, vanis terroribus artat.
380 tot mihi post meritos subiecto Marte triumphos,
dextera quos tribuit, ducibus virtute peremptis,

338 promisere *T* dignisque *T* 341 cucurri *T*, recurri *Mommsen* 345 pressisse *Bekk.*, deperisse *T*, periisse *Mazz.* 348 pacemque *T*, pacemue *legit Mazz.* 353 montem *T* 361 aremeio *T* licuisse *T*, necuisse *Mazz.* semul *T* uos *scripsi*, quos *T* fingis *T*, fingit *legit Mazz.* 362 mihi *T*, noua *Mazz.* 363 iussus merui? cautus *Mazz.*, iussis merui cautus *T*, iussis merui parens? *Mommsen* 369 zuntarich *T* 370 meritus *Bekk.*, meritis *T* 373 dedisset *Mazz.* 375 ferae *dubitans Bekk.*, fere *T* 381 pereptis *T*

post Solomona ferum, primi post fata Iohannis,
Antalan cuiquam bello temptare licebit?
terreat ergo lupum pascens in vallibus agnus?
385 et leo iam metuat surgentem in cornua cervum?
vividus ore canis leporem damamque pavescat?
et ferus accipiter mitem sub nube columbam?
armiger ipse Iovis liquidam tremefactus in aethram
effugiat raucamve gruem cygnumve canentem?
390 omnis et inversis pereat natura figuris?
Romanis totiens iterum concurrere victis
ecce placet. rursus redeant et proelia temptent'.
vix ea legatus: media inter verba cucurrit
perque duces varium perque agmina fervida murmur,
395 turbine ceu valido, prima surgente procella,
aequora pulsa gemunt ruptis crepitantia ripis,
congeminat tunc unda sonos, et litora lapsu
cuncta fremunt, crebroque resultant aspera fluctu.
imperat erecta motaque silentia dextra
400 ductor. conticuere citi, intentique magistrum
suspexere viri. facies tunc omnis in illum
mensque coit. cupidique volunt audire iubentis
consilium. apponunt sensus auresque loquelis.
hortatur placida rector tunc voce cohortes
405 attonitas, avidasque movens in proelia mentes
talibus incendit dictis et firmat in hostes.
'Romanis, socii, crevit sic gloria rebus,
resque super totum regnavit publica mundum,
dum gentes, dum bella domat. non arma ferentes
410 Romanus timuit populos, aut agmina miles,
quanta forent, metuens convertit terga retrorsum,
fidus quippe suis et multo pervigil astu
et virtute potens Martis sufferre labores.
sed quotiens dirupta fides, nec principis ullus
415 vicit honos mentes iam sese ad bella parantes,
dum raptus, dum praeda placet, dum praemia miles
Martia mente cupit nostris contraria signis,
tunc Romana manus propriis conterrita dextris
terga dedit gentesque feras vicisse putavit.
420 non tamen his longos tenuit fortuna labores
perfidiis, sed laeta ferens meliorque revisit.
diligit illa suam fatorum munere Romam.
hanc propter multos perdens omnino nocentes
contrivit, rebusque dedit sua gaudia nostris.
425 profuit insano nomen quid ferre tyranni

---

384 agnum *T* 387 mictem *T* 388 liquida *Mazz.* aethra *Mazz.* 397 sonum *in* sonis *1 m. mutatum T* lapsu *Mazz.*, laxu *T* 398 femunt *T* resulta *T* 399 erepta *T* motaque *Mommsen*, mutaque *T* 405 mouet *T* 408 super *scripsi*, semper *T*, simul *Mazz.*, ita per *Haupt Opusc. III 615, an* super *dici non possit dubitans, sed cf. in laud. Iust. II 178* 409 domant *T* 418 roma *T* 419 que *add. Mazz.* 420 labores *T*, fauores *malim* 421 perfidiis sed *Bekk.*, perfidus sed *T*, perfida sed se *Mazz.* reuissit *T* 422 munere *Bekk.*, numere *T*, numine *Mazz.*

Guntarith, Armenia iacuit qui ex caede volutus?
nonne epulas inter vel festae pocula mensae
exsolvit meritas pro fracto foedere poenas?
quid Stutiam referam profugum, tot partibus orbis
430 errantem, dum multa cupit, dum vana requirit,
nomen habere volens iniusto Marte tyranni?
quas Libyae clades, quos gentibus ille furores
addidit! aut quanto maculavit sanguine ferrum!
tardius ille licet, digna sed morte peremptus
435 occubuit, crimenque simul poenasque resumpsit.
cernitis ergo, viri, quantum fortuna laboret
principibus servare fidem, quantumque secundo
Marte gerat totum Romanis subdere mundum.
ergo agite, et belli socii civesque fideles,
440 pandite quisque suas in aperta pericula vires,
Romano de more pii, gentesque malignas
rumpite. cognoscant populi regesque subacti,
quae rebus virtus et quae sit gloria in armis.
cernite, sub quantis iaceant nunc signa periclis,
445 et vigilate, viri. mediis tentoria Mauris
vallantur. virtute salus gladioque petenda est.
coniunctos lateri nostro quos credis amicos
pacatosque putas, casu speculantur in isto.
si victor Romanus erit, famulantur, adorant,
450 et sola hos faciet victrix fortuna fideles
conceptusque timor. nunc nunc insurgite, cives.
haec est, quae geminas franget victoria partes.
hi gladio pereant, hos virtus terreat hostes.
ite, duces, numerosque locis componite vestris
455 quisque suos. propriis incedant signa maniplis,
et bene compositas acies in proelia ferte'.
    dixerat, et saltu sese super ardua terga
composuit sublatus equi. sonuere verendi
arma viri, cassisque novo splendore coruscans
460 sole repercusso radios in lumina misit,
loricaeque iubar rutilum per castra cucurrit.
non aliter nubes convexo margine caeli
murmure mota novo, medium dum tangit Olympum,
intonat et subito flammas per nubila vibrat.
465 tunc omnes saluere duces omnesque tribuni.
post imitata cohors validis incumbit in hastis
quadrupedesque premit. saliens super ardua celsi
colla retentat equi. sonipes celer aequore toto
oppugnat frenis, dextra laevaque per herbas
470 subsiliens. colloque manus dum sentit heriles,
gaudet et in latos luctatur currere campos.

---

427 faste *T*   434 marte perhentus *T*   435 incubuit *T*   440 uiros *T*   443 in armis *1 m.*, martis *2 m.* *T*   444 cenite *T*   iaceant *Bekk.*, iactant *T*   447 coniuncti *Mazz.*   452 uirtoria partas *T*   454 loci *T*   461 cocurrit *T*   465 saluere *Bekk.*, siluere *T*   466 ualidas *Bekk.* hastas *Bekk.*   467 super *Mommsen*, pars *T*   471 luctatur *Bekk.*, luctatu *T*, laetatur *Mazz.*

direxere acies. dextro regit agmina cornu
Gentius, electis circumdans signa maniplis.
ipse magister ovans, rutilato vertice fulgens,
475 fertur equo, cristisque decens auroque coruscus
per medias volitans succendit proelia turmas,
componitque acies digna fortissimus arte.
magnanimus iuxta iuvenum Putzintulus ingens
arma movet, densasque trahit post signa cohortes.
480 belliger ipse supercristata casside celsus
loricaque micans et longa pulchrior hasta
arduus ibat equo, sociosque ex more monebat
voce suos, superans quoniam sapientia forti
pectore semper erat. felix, si fata dedissent
485 longaevos in luce dies, maturus ut ille
cana aetate foret. quantum maturior esset!
tertius ille furens rapta Gregorius hasta
atque levi clipeo et telo fulgebat Iberis.
Geisirith hunc iuxta numeros et signa movebat,
490 ante tubam cupiens adversas rumpere fossas,
conscius ipse sui. cunctis fulgentibus armis
ardua tela gerit. ferrato corpore toto
ipse nitet. squamas maculis distinguit in auro.
aurea cassis inest commisto flammea ferro.
495 inde apicem cristasque iuba componit equina,
cingula gemmiferis stringit fulgentia bullis.
vagina gladius latus exornarat eburna.
tunc suris ocreas, multo quas vinxerat auro
Parthica pellis, habet rubroque includit in ostro
500 depingens gemmis et multa callidus arte.
omnia signa placent meliorque et maxima virtus.
inde per extensos componens agmina campos,
consiliis melior fortis Marturius ibat,
atque tribunicia socios virtute regebat.
505 Marcianusque potens densos perfertur in hostes,
misturus proprio Barcaei sanguinis amnem.
nec non egregius clara de stirpe Senator
fertur equo, comptisque nitet felicior armis.
hos sequitur fidus, densa stipante caterva,
510 Cusina Massylis deducens agmina signis.
ille animo Romanus erat, nec sanguine longe,
moribus ornatus placidis, gravitate Latina.
non illum aequiperans iaculis aut viribus esset
vel Veneri dilectus Adon vel fortis Achilles.
515 at parte ex alia, cornu fulgente sinistro,
nomine ductoris ductor fuit ille Iohannes
iam senior grandisque annis. cui cruda senectus
et virtus iuvenilis erat, qua maximus hostes

---

473 gemius *T* 475 tristisque *T* 478 iusta *T* putrunculus *T* 488 et telo *scripsi*, telo *T* Ibero *Mazz.* 489 geisirith (*in margine* gersirith) *T* iusta *T* 505 martiannsque *T* 510 cusina (*in margine* cosma) *T* 518 hostes *T*, hostis *legit Mazz.*

frangere non minimo potuit sudore laborans.
520 discolor hunc portat maculis variatus in albis
parte niger sonipes, gemmis auroque superbus,
ore fremens, camposque levis discurrit in omnes.
ferreus ipse suas componens ordine turmas
itque reditque volans, socios et firmat euntes.
525 Fronimuth erectis iuxta movet agmina signis
impiger, et campis socians coniungit apertis.
ipse licet medius cristis et casside fulgens
emineat, ferrique novo splendore coruscans
altior adversi radios et lumina Phoebi
530 suscipiens frangat, densae tamen undique saeptum
circueunt acies clipeis galeisque micantes.
proximus inde ciens numeros Marcentius urguet,
iussaque per latos discurrunt agmina campos.
illius et fulvos cassis premit aurea crines
535 aere rigens cristisque gravis, thoraxque tremendos
suspendens humeros squamis fulgentibus ambit,
dum sonipes gradibus componit crura superbis.
lumbis tela gerit pharetramque arcumque sonantem
cinctus, et aeratas referens in bella sagittas
540 signaque terrificis munit vallata tribunis.
hinc Liberatus erat longa praestantior hasta,
hinc Vlitan pulcher, variis depictus in armis,
hic melior pilo, curvo nec segnior arcu.
flectere cornipedem placidis bene doctus habenis
545 ibat Ifisdaias, gentis praefectus et auctor,
quem fera gens sequitur, nato comitante Bitipten.
gens numerosa viris, et gentis vivida virtus,
ingenioque valens fuerat dux ipse fidelis,
militiae ducibusque placens magnoque magistro.
550 natus et eximius sumptis praesumptior armis,
nec genitore minor, iaculis qui vincere posset
Persarum teneras nervo pellente sagittas.
commissas acies dux Tarasis ante pedestres,
ardua signa movens, variis componit in armis.
555 ipse per obliquas distinguit proelia turmas
vectus equo, clipeosque suis coniungere dictat.
tenditur in longum, nexis umbonibus horrens,
Martia per latos acies densissima campos.
murorum in morem celantur corpora densis
560 tegminibus. solae apparent post scuta bipennes
et summae galeae cristis conisque micantes.
at super erectis horrescit ferreus hastis
campus, resplendetque novis terroribus aër.

---

524 itque reditque *Mazz.*, idque redit *T* 525 frominicth (*in margine* frominich) erettis iusta muuet *T* 530 densae *Lachm.*, de se *T* 531 circoeunt *T* 535 aere rigens *Bekk.*, erigens *T*, aere ingens *Mazz.* 536 subspendens *T* 538 pharetraque *T* 539 aeratas *Mommsen*, auratas *T* 542 ulitan (*in margine* utilitan) *T* 545 ifisclaias (*in margine* ifiscaias) *T* 546 bitipten (*in margine* bitimpten) *T* 552 teneras *T*, celeres *Mazz.* 553 tarasio (*in margine* taraxis) *T* 562 orrescit *T* 563 resplendet et *T*

sic pater ipse suae componens cornua pugnae
565 armipotens medius componit signa Iohannes,
ordine cuncta regens aequansque per agmina turmas.
it bene equo medius, totis pugnaret ut armis,
in manibusque suis fortis dictator ut esset
arma movens populi. veluti vigilanter oberrant
570 cauta reluctantis media inter cornua tauri
lumina, bellantemque parant qua vulneret hostem
parte premens, dextroque rotat laevoque minatur,
vulnera congeminans variato verbere cornu,
quaque iubent oculi, configunt cornua vulnus:
575 sic acies ductor, perpensis partibus aequis,
bella subire iubet. sic disponuntur et arte
organa plectra lyrae digitis pulsanda magistri.
quam movet ille, sonat contactu fistula venti.
non chordae, non aera gemunt, ni sponte regentis
580 carmina percussis resonent expressa cicutis.
non aliter iussu ductoris cuncta movetur
discretis acies concurrens ordine signis.
iunctus erat lateri claris Recinarius armis
fulgens et paribus disponens agmina curis,
585 ipse animo matura gerens, gravitate modestus,
magnanimus, mitis, sapiens, fortissimus, insons,
armipotens, belli domitor pacisque minister,
corde humilis, quod Christus amat, pietate benignus,
et qui dignus erat tali properare magistro.
590 corpore nam geminos anima iunxere sub una
non natura parens, summi sed signa favoris,
castus amor, pietas, bonitas, sapientia, virtus.
ergo inter medias acies praeclarus et armis
ibat equo, et placido socios sermone movebat.
595 ipso dispositu felicia signa regentem
fortem mirata est acies inimica Iohannem.
bellorum at princeps nocturno tempore Ierna,
sollicitus curis, muros per castra camelis
construit, octono circumdans ordine campum.
600 inde boves iungit, bis terno cornua gyro
cornibus arte ligans, et multo callidus astu
implicitas errore parat per devia fraudes,
notus ut inde volans currat per proelia Maurus,
ignarumque premat subeuntis castra per ipsas
605 insidiae formas infensi militis agmen.
non Labyrintheis Minoia cura latebris
flexerat ancipites tantis anfractibus orbes,
distorquens errore vias, quas callidus arte

567 it bene equo *scripsi*, et bene quid *T*, et bene quis *Mazz.* 568 suis fortis *Mazz.*, sui fortis *T*, suis omnis *requiritur* 574 quoque *T* confingunt *T* 578 uenti *Bekk.*, uento *T* 583 claris *T*, clarus *legit Mazz.* ricinarius *T* 589 propiare *Mazz.* 591 natura *Mazz.*, nostra *T* 595 dispositu *Lachm.*, disposito *T* 596 fortem mirata *Bekk.*, fortem maturata *T*, forsitan intuita *Mazz.* 597 bellorum *T*, Maurorum *Mazz.* 601 calidus *T* 603 ut *Bekk.*, et *T* currat *Bekk.*, currit *T* 604 premit *Mazz.* 606 laberintheis *T*

invenit, tento revocans vestigia filo,
610 Aegides monitus. pectus tunc ipse biforme
ense ferit misti generis. vomit ille cruorem
et ruit obscurae confringens cornua terrae.
tertia constricti formans munimina valli
circumdat, spargitque pecus vincitque minutum
615 impediens. medios densis astringit asellis
arte locos, funesque ligans extendit iniquos,
et tribulos per castra locat furcasque bicornes,
exacuitque sudes et magnas obice cautes.
Antalas pariter pugnas determinat arte,
620 egrediturque suis vallatus cornibus. ardet
in medium confisus equo, pugnaeque pedestri
composuit solido iunctas umbone phalanges.
sed propius tenuit munitis agmina castris,
nec pedites voluit tristes committere pugnas
625 longius, expertus totiens quid terror in armis
et virtus Romana potest. tamen ordine certo
processit geminis acies Maurusia signis.
ante volans sonipes totos concurrit in agros,
Laguantanque levis campos collesque propinquos
630 atque cavas valles silvasque et flumina complens
it, Ierna comitante fero Brutenque superbo.
ille secundus erat. Camalus quos deinde secutus
ardet in adversos multis cum milibus hostes.
Hisdreasen Ialdasque ferox et Sinzira fervens,
635 quosque referre parans comprendere nomina nullus
mente potest, saevasque volens tot dicere gentes.
his medius, fomes belli rectorque, Sidisan
acer erat, dextrosque equites et signa regebat.
at socians laevo Carcasan agmina cornu
640 condensas acies campos effundit in omnes,
Ifuraces in bella movens, pariterque Melangus
signa regit, Gantal Guentanque, Alacanza, Iutungun
dirus et Autiliten velox fortisque Catubar,
et quos mille duces misere in proelia Syrtes.
645 iamque propinquabant adversis hostibus hostes
signaque compositis. arcus volucresque sagittas
depromunt pharetris, et ferrum missile vibrant.
finierat spatium vacui pars obvia campi,
accessumque viris acies aliena negabat,
650 inque suis obstans venientes fecerat hostes
stare locis, pressisque haeserunt agmina frenis.
prospiciens acies vidit Guenfeius hostis

---

613 constructi *dubitans Mazz.* 614 uicitque *T* 616 funesque *Bekk.*, finesque *T* 617 triblos *T* 618 magnos *T* 619 dexterminat *T* 620 ardens *Lachm., sed cf. 633* 623 proprius *T* agmine *T* 627 genis *T* maurisia *T* 629 languatanque (*in margine* languantanque) *T* 631 id *T* 634 his dreasen ialdasque (*in margine* dreasen ilabdas) *T* feros *T* sinzira *T*, Suictira *legit Mazz.* 635 comprendere *Mazz.*, compren *T* 639 sotias *T* catarsan *T* 642 iuctungun *T* 648 pars obuia *Mazz.*, par ouia *T* 650 obstans *Mazz.*, hostans *T*

ductorem Antalas media inter signa Iohannem,
agnovitque procul celsa inter tela suorum.
655 egrediens tunc fertur equo, magnique magistri
transiit ante oculos, domini post terga reflectens
cornipedem frenis. hosti tamen obvius ivit
congressus vacuis ductor fortissimus armis.
arripit ille fugam. quem dux sic voce secutus.
660 'quo fugis, Antalas? haec sunt minitantia verba?
milite cum parvo veniens vocat ecce Iohannes.
quo velox deflectis iter? modo iudicet ille,
qui caelum terramque movet, qui fulmina torquet'.
talia narranti seseque in bella vocanti
665 erubuit, maerensque suis se immiscuit armis,
cum magica subito taurus demittitur arte
Maurorum e medio, taurus, quem Ierna sacerdos
atque idem gentis rectorum maximus auctor
finxerat, Ammonii signantem numine Gurzil
670 omina prima suis. celsis tunc cornibus ille
inter utrosque furit, dubius qua rumperet hostes.
agmina dum trepidant, cursus per Syrtica rupit
ingrediens, iterumque ferox sua castra poposcit.
hunc sequitur Romanus eques tremulumque sub armo
675 missile contorquens mediis prostravit harenis.
proelia raucisono cecinerunt cornua cantu.
tollitur inde novus fractis ad sidera clamor
vocibus, et magnis ululatibus ardet Erinys.
concrepat omne nemus. tunc omnis consonat echo
680 gentibus, et varias imitatur reddere linguas.
hinc Sinifere vocans acies Maurusia clamat
Mastimanque ferum. Mastiman assonat echo.
inde ferunt Gurzil. Gurzil cava saxa resultant.
hinc Romana manus conturbans vocibus aethram
685 intonat, et quassis regemunt montana barathris.
vox veneranda canit. clamatur nomine Christus.
'Iustiniane, tuis pugnet fortissimus armis.
principis imperium nostri, pater optime, serva'.
ad nomen tremuere poli, tremuere gementes
690 concussa tellure, iugis et vertice silvae.
commotae paruere quati. montesque lacusque
rauca gemunt. orbis tremuit compage solutus,
auctoremque suum linguis elementa fatentur.
additus hinc furor est, animique in bella calescunt.
695 exhortantur equos, effundunt tela lacertis
spissa viri, densisque iubar pallescit ab hastis.

---

654 agnouitque *T*, dignouitque *legit Mazz.* celsa inter *Lachm.*, celsa per *T*, celsum per *dubitans Bekk.* 660 amtalas *T* minutantia *T* 662 uelos *T* 664 narranti *Bekk.*, narrantis *T* uocanti *Bekk.*, uocantus *T*, uocantis *Mazz.* 666 subito *add. Mazz.* 669 finserat *T* munine *T* 674 sub *add. Mazz.* 675 massile *T* 676 concinerunt *T* 678 erins *T* 681 uocans *Mazz.*, reuocans *T* maurisia *T* 682 mastinantque *T* 685 regemunt *Mazz.*, remugiunt *T* barathris *scripsi*, faretri *T*, pharetris *Mazz.* 686 uos *T* 691 commoto *T* 693 alimenta *T*

sub iaculis nox atra ruit, campisque tenebras
et super arma diem ferrum disiunxit utrumque.
obvia contortis densantur tela sagittis,
700 alternaque hinc inde volant. tunc tristior omnis
obscurusque subit tantis hastilibus aër;
quantaque torserunt, totidem modo vulnera partes
suscipiunt. mortem veniens telum omne minatur;
sed dispar fortuna regit. nam missile tortum
705 saepius adversa vulnus, dum currit, in hasta
inveniens, gemino consertum pondere campo
corruit, ac duo rapta simul mors vulnera perdit.
inque aliis mors ipsa rubet. tunc sanguine misto
terra madet. strident missis hastilibus aurae.
710 Mars furit et media permistos caede virorum
exanimes convolvit equos. coit improba virtus
alterna de parte ruens, caecique tumultu
atque furore viri adversis dant pectora telis.
quique aliis inferre parant, in viscera ferrum
715 suscipiunt, dulcesque animas per vulnera fundunt.
acer in obnixos rumpens Recinarius hostes
irruit, adversasque acies et signa fugavit
Eilimare occiso, primus qui proelia miscens
Romanas acies ausus temptare petebat,
720 fisus equo fretusque suis. hunc maximus heros
excipit. opposito venientis pectora ferro
transfodiens fractis rupit vitalia costis,
hastaque per tergum magna virtute cucurrit.
vertit equos fugiens gelida formidine Mazax.
725 insequitur Romana manus turbatque premendo,
dorsaque per latos fervens Maurusia campos
comprimit, et versos facili iam caede fatigat.
ut pedites socios stantes a fronte paratos
fractus eques vidit, rediens in pectora virtus
730 flectit equos, campumque feris clamoribus implens
currit, et in medios adversi militis ensis
quaerit iter. summis ductor sed viribus obstat,
confirmansque suos dictis hortatur amicis.
'Romani proceres, rerum nostrumque levamen,
735 experti totiens belli portare labores,
optastis pugnam. tandem data copia pugnae est,
unius puncti nutantis causa pericli.
hoc spatium summis impellite viribus omnes.
hic labor unus erit, nostrae victoria parti
740 quo manifesta datur. summos portamus honores
militibus, qui bella domant gentesque superbas
frangunt, Romanisque novant sua gaudia rebus'.

---

697 campisque *scripsi*, capisque *T*, carpitque *Mazz.* 700 uolant hinc inde *T* 703 mortem *Mazz.*, montem *T* 707 mos *T* 710 permistos *Mommsen*, permistus *T* 716 obinixos rupens *T* 724 marax *T* 729 pectora *Bekk.*, pectore *T* 731 cocurrit *T* 736 ottastis *T* 737 nutantis *T*, nutatio *dubitans Bekk.* 739 hic *Bekk.*, his *T* uictorie *T*

dixit, et in medium dirumpens concitus agmen
pulsat equum, magnaque fremens it voce per hostes.
745 consequitur densis acies fortissima telis.
pulvere cuncta latent. at campis ferreus imber
confluit, et nervis volitans pulsatur arundo.
Mantisynan primum ductor transmisit ad umbras,
ense caput rapiens. nec sensit vulnus acerbum
750 magna viri cervix, nec tardus in ossibus ensis
sanguine tinctus erat. iacuit per gramina vertex
luminibus patulis. truncum levis aequore portans
currit equus, sanguisque micat, qua colla metuntur.
Laumasan inde ferit valido per tempora ferro.
755 ossibus et fractis pariter per molle cerebrum
ensis abit, galeamque simul pallamque secutus
luminaque et longos secuit cum fronte capillos.
Guarsutiaeque levem coniecta comminus hasta
fundit equum. laevo tremuit confixa sub armo
760 fraxinus, et calido currens per viscera ferro
perque pedem dextrum domini conserta pependit.
corruit ob vulnus sonipes, dominumque ruina
comprimit ipse sua et letali pondere quassat.
Manzerasen medium rigido mucrone tremendus
765 dividit, inque latus gemina defluxit utrumque
parte cadens. iugulum rapiens deiecit Iarti
armatamque manum. ferrum tenet illa retractans,
frigidus ille cadit. terrae tremor ingerit ictus
excutiens calidis morientia brachia nervis.
770 Mazana prospiciens ferventem caede Iohannem
obvius, adducto tentans hastile lacerto,
irruit; inque virum veniens ut missile torsit,
flectit equum domitans. fortis sed vulnera ductor
nulla pavens, clipeo contentam deviat hastam
775 suscipiens, ipsumque petit non territus hostem,
et ferit intrepidus. virides cruor inficit herbas
exiliens, tantumque iacet per rura cadaver.
viderat ingentem deiectum vulnere fratrem
Gardius, exitiumque parans defendere fratris
780 ecce volat, tectus clipeo telisque superbus,
ductoremque petit. compellit conscia virtus
germanique dolor. ludit dum poplite flexo
subsiliens, tremulam per costas accipit hastam
tegmine transacto, ceciditque infixus harenae.
785 quem bonus affatur victum iam morte Iohannes.
'hoc erat, infelix, quod nos virtute petebas,
nescius? an fratri potius comes ire parabas?

---

743 dicit *T* 753 corruit *T* qua *Bekk.*, quo *T* 754 timpora *T*, *ut fere solet* 755 celebrum *T* 756 pallamque *T*, pellemque *Mazz.*, *sed cf. II 136. VIII 192* 764 Manzorasen *legit Mazz.* 765 defluxit *Bekk.*, deflexit *T* 766 iarti *T*, Icirti *legit*, inertem *scripsit Mazz.* 770 macana *1 m. corr. T* 771 tentans *T*, torquens *requiritur*, *cf. Verg. Aen. IX 402* 775 subspiciens *T* 776 infecit erbes *T* 782 du *T*

en perfecta tua est, coniuncta sorte, voluntas
dure magis, praedamque simul mortemque secutus
790 finibus a Libycis pariter cum fratre recedis'.
protinus adversa Cullan petit arduus hasta
persequiturque diu. campos dat terga per omnes
Maurus eques magno fugiens conterritus hoste.
perfurit ipse sequens, missis configit et hastis
795 terga virum, multusque infundit sanguis harenas.
corpora densa cadunt latum revoluta per aequor.
terror Laguantan impellit Martius hostem.
agmina cuncta tremunt. invadit pectora gentis
insolitus virtute pavor. mirantur et horrent
800 effugiuntque virum. sic contremuere tonantem
fulmine deiecti, fracta cervice, Gigantes.
sic Troiana manus fortem fugiebat Achillem.
Bruten ut expulsas campis iam vertere gentes
terga fuga, insolitumque suos hausisse timorem
805 vidit, et eversis acies succumbere signis,
castraque tuta metu Mauros intrare fugaces,
ultima fata suam credens concludere vitam
evocat, errantesque instigat voce cohortes,
talibus et dictis timidos ad bella reducit.
810 'o miseranda manus, nunquam quae victa recessit,
unde metus gelidas, aut qua virtute, catervas
acer agit? quisquamne fuga defenditur ista?
aut castris securus eris, quae Marte superbus
rapturus iam victor adest? qua territa pugna,
815 Laguantan gens dura, fugis? quo victus ab hoste,
Austur equo fidens, tanta formidine curris?
non pudet, heu miseri, campis cessisse relictis?
o virtus! o corda virum! nudosne reverti
desertosque libet? calidas sic cernere Syrtes
820 vaditis? o fugitiva manus, vel prisca memento
bella senum pugnasque truces et nobile robur.
imperium vicere patres. non vincere nostros
Maximianus avos, Romani fortia regni
sceptra tenens, potuit. turbet nunc agmina perdens
825 militibus quantis aut qua cum plebe Iohannes,
respicite, et tandem vestris succurrite natis'.
talibus exarsit dictis Maurusia virtus,
atque acies conversa redit, pugnamque resumit
acrior, et densis conturbat nubila telis.
830 turbine victa ratis cursu ceu saepe recussa
fertur in aequoreas, Auster quo dirigit, undas,
dum miseros turbant infensa pericula nautas,
obvius optato veniat si flamine ventus,

---

788 coniuncta *scripsi*, consuncta *T*, consumpta *Mazz.* sorte *scripsi*, parte *T* 789 dura *Mazz.* 790 a *Mazz.*, ha *T* 792 diu *scripsi*, dire *T*, uiros *Mazz.* 794 confugit et hostis *T* 797 terro ilaguaten *T* 798 pettore *T* 804 hausisse *scripsi*, auxisse *T*, anxisse *Lachm.* 813 quae *Bekk.*, quem *T*, quum *Mazz.* 814 qua *Mazz.*, quam *T* 815 languatan *T* 832 infessa *T*

assurgit laetus magno clamore magister
835 exhortans socios, puppem convertit et altam,
velaque placatis intendit prospera nautis:
sic victos populos praefectus voce refecit,
atque truces animos verbis ad proelia torsit.
Bruten in adversum contorsit missile Paulum,
840 perque viri calidum transivit lancea pectus
acta tremens, rupitque vias pulmonis anheli,
et valido geminas confregit verbere costas.
ense ferit Ialdas miscentem proelia Largum,
Sinzera Crescentem, Servandum mactat Ilasan.
845 Marcianumque petens infausto Marte tribunum
Hisdreasen summis excussam viribus hastam
torsit, et adversi frontem ferit horridus ira
fortis equi. sonipes letali vulnere victus
corruit, atque hastam nimio sub pondere fregit.
850 consurgit velox magna virtute tribunus,
amisso nec fractus equo campisque pedester
constitit et galea celsus clipeoque refulsit.
at ferus Hisdreasen visu tremefactus eodem
continuit sese, solus temptare nec hostem
855 ausus retro redit. nudo tunc ense tribunus
insequitur. domitum ferrata calce fatigans
Hisdreasen contorsit equum, sociumque per agmen
effugiens trepidus densis se miscuit armis.
ut vero ille sequens auctorem attingere teli
860 non potuit, medium sternit mucrone Merasgun.
Suartifanque super celerem, Montana, Gamasdrum
eripuit, mortemque miser suscepit Isaguas.
inde furens victor victis rapit hostibus arma
turbidus, et sociis fugientes conserit hastis
865 acer et intrepidus. sternuntur corpora passim
densa virum alipedesque simul, quos missile tortum
invenit, medios casu dum currit in hostes.
at procul Antalas celso de colle videbat
omnia prospiciens. nam se committere primis
870 noluit ante viris, astu sed proelia temptans
auxilio venturus erat. tunc caede tribunum
non tulit ardentem. Mauris succurrere fessis
incaluit, sparsasque acies de colle petivit.
ergo inter socium dirumpit saevior agmen
875 Marcianumque petens turmas per prata sequentem,
ut leo venantum magno clamore coactus
montibus in mediis, stimulis et verbere caudae
aspera terga ciens in proelia suscitat iras,

---

835 altam *Mazz.*, arcem *T* 836 uelaque placatis *Mazz.*, bellaque placidis *T* nautis *T*, uentis *Mazz.* 837 preuettus *T* 839 contursit *T* 840 lancia *T* 842 geminans *T* 844 sinzera *T*, Sinzora *legit Mazz.* 845 martianumque *T* 853 idreasan *T* 861 Gamasdrum *scripsi*, ganiasdrum *T*, gamasdrun *legit Mazz.* 862 *in* eripuit *nomen Mauri cuiusdam latere videtur* suscipit *T* 869 nam *T*, non *Mazz.* 870 noluit *in* noluit *1 m. mutatum T*, noluit *legit Mazz.* ante *Bekk.*, arte *T* 875 martianumque *T*

ore fremens, frangitque viros virtute potentes.
880 congreditur viso nec territus hoste tribunus
irruit, infensoque virum mucrone petebat.
ante sed oppositam transivit lancea parmam,
inque viri costis lato stetit improba ferro.
nascitur inde fragor. magnis montana resultant
885 vocibus, et fracto crudescit pugna tumultu.
Antalae virtus venientis suscitat iras,
spemque dedit victis. iterum concurrere certant.
agmina densantur cunctis, aciesque novantur.
ipse ubi collectis firmavit robora turmis,
890 per medios enses quatiens acerrimus hastam
irruit, et densos volitans perfertur in hostes.
obvius ardenti primus sese obtulit Ornus,
Romulea non gente satus, quem Persica mater
edidit ad bellum, rapuit tamen Africa matri
895 Antalae superante manu. namque arduus hastam
viribus intorquens, clipeum transfixit et hostem.
protinus infelix, fatis oblatus iniquis,
Arsacis occurrit, crudo quem fervidus ense
Antalas medium truncat, qua cingitur artum,
900 extaque per geminas secuit spirantia partes.
inde ferit pavidum conversa cuspide Malcum,
Artemiumque furens et duro nomine Maurum
transadigit, socioque infixus deicit ictum.
Zudius eximiis longe praesumptior armis
905 contempto pedes ibat equo, turbasque tribunus
hostiles sternebat ovans. iamque ille Misantan
fuderat et Tiseran. Tiseras de plebe rebelli,
Mansitalas pinnatus erat. tunc mittit ad umbras
immitem Sangin. tumidum compressit Amarum
910 et Garafin Tilifanque duos per vulnera fratres
stravit humi. frater morientem vidit uterque
germanum moriens. doluerunt pectora matris
tempore tam longo tristes passura dolores.
hunc procul ardentem cernens a colle Sidafen
915 obvius ire parat. tunc Syrtica contrahit arma,
magnanimumque petit ferventem caede tribunum,
quem numerus virtusque premit. circumfluit hostis
densus, et iniectis perturbant undique telis.
infigunt feriuntque virum. tunc mille peremptum
920 hostes vulneribus media stravere per arva.
verterat expulsis acies per devia signis,
impuleratque duces terror post terga redire.

---

881 infessoque *T* 883 constis leto *T* 888 cunctis *T*, campis *Mazz.*, contis *Bekk.* 889 ubi *T*, ut *legit Mazz.* 892 octulit *T* 893 rumulea *T* non *T*, de *Mazz.* Persica *Mazz.*, perfida *T* 896 et *Mazz.*, in *T* 899 artum *scripsi*, arcum *T*, arcus *Mazz.* 903 transadegit *T* 905 contento pede *T* 906 misantan *T*, Nusantan *legit Mazz.* *post versum 906 versus unus intercidisse videtur, qui finiebatur verbo* Mansitalanque 907 tisiran *T* 909 sanzin *in* sangin *1 m. mutatum T*, Sangrin *legit Mazz.* compressit *Mazz.*, impressit *T*, ui pressit *Lachm.*, *cf. 989* 911 utrumque *T* 919 mille *Bekk.*, ille *T*, morte *Mazz.* perentum *T*

sed ductor properans, fidis comitantibus una
armigeris, victos socios virtute levavit.
925 hic primum ensipotens rumpens inimica Iohannes
agmina fulmineo Madden per pectora pilo
transfodiens prostravit humi fortemque Magargun
et Taden et Meilan. tum novo porpore Fugen
Ariarith ingentem detruncat vulnere, Mestan
930 ense rotat magnum, et vertens per gramina collum
corruit Altiserae. vultus in pectora Zambri
percussa cervice ruunt, stomachoque peremptus
flumina rubra vomit Roffas atque ilia pulsans
extremis authima singultibus ore vocabat.
935 haud procul inde Ziper medium currebat in agmen,
turbabatque viros cogens in castra redire.
ille neci Ialdan Tusdrunque Arcanque Nadosque
morte dedit varia, sed valle stravit in una.
his celerem coniunxit Ilan, contoque superbum
940 Conunian mediis feriens effudit harenis.
signiferum vocitans Vitulum Recinarius ardens
compulit in medios signum committere Mauros.
ipse volans pariter densos virtute per hostes
effera castra petit. sequitur tunc cetera pubes,
945 diffinduntque vias, et fossas rumpere temptant.
quis dolor ille fuit, quo sic Recinarius ardens
ibat in hostiles, prosternens agmina, montes,
rumpere castra parans? non sic virtute tremendus
Alcides miserae turbavit moenia Troiae,
950 Laomedontiadas agitans regemque tremendum.
persequitur mactatque viros. hic caede furentis
missile dura ferit contorquens pectora Lanzi.
tunc mucrone caput terrae deturbat acerbi
Masguen, et rigida Nacusan ferit eminus hasta.
955 Macurasenis equum media prostravit harena
vulnere confossum valido, dominumque ruentem
desuper ipse premit. ruptis praecordia venis
purpuream fundunt animam. tunc calcibus ipsam
tundit humum moriens, herbasque et gramina quassat.
960 hic Solumuth fortis densos invaserat hostes.
is mactat Cullen, concurrentemque Iutungun
sternit humi. iugulat pressum mucrone Meuzzen,
Laltin equo deiecit agens, fortemque Sinisgun

---

925 rumpetis *T* iohannis *T* 928 nouo porpore *T*, toto corpore *Mazz.* 929 detruncat *Mazz.*, detegat *T*, deiecit *malim*, *cf. 992* 930 uertex *T* 932 pereptus *T* 933 ilia *Mazz.*, alia *T* 934 authima *T*, Athiman *legit Mazz.* ora *T* 935 aut *T* agmen *T*, agrum *legit Mazz.* 938 strauit *T*, secauit *legit Mazz.*, necauit *Bekk.* 941 ricinarius *T* 945 diffinduntque *scripsi*, defenduntque *T* 947 hostiles prosternens *Bekk*, hostes prosternens *T*, hostes prosternens media *Mazz.* montes *T*, muris *Mazz.* 950 laumedontiadas *T* tremendum *T*, uerendum *dubitans Bekk.* 951 hinc *Bekk.* 951 masgue *T* 955 prostratur *T* 960 hic Solumuth *scripsi*, hic subulum ut *T*, Hisbulun ut *Mazz.*, *cf. VII 417—420* 962 Meuzzen *scripsi*, menzzen *T*, meurren *legit*, meurren *scripsit Mazz.*

Varinnumque ferit, quem nondum fata trahebant.
965 tegmina divisit gladius, palmamque sinistram
contigit, et summos dirupit verbere nervos.
victus at ille fugit, pereunte per agmina parma,
saucia dum digitis dependet laeva cruentis,
currentisque cruor madidus vestigia pingit.
970 Geisirith ardentem Mificum campisque furentem
deicit, adversumque ferit per pectora Ceucrum.
pinnatum Antifan Dorotis arundine fixit.
protinus inflexum curvat fortissimus arcum,
excussaque ferit fortem Maggite sagitta.
975 volvitur ille cadens. cursus servavit arundo
pulsa suos, saevi fugiens per tempora Cambri.
Cambrus ut infelix, alieno vulnere raptus,
corruit in frontem, armigerum Barsippa petivit
protectus clipeo et librata concitus hasta
980 subsiliens. dum ludit magnum umbone per hostem,
pinnigerum Barsippa levis per viscera ferrum
suscipit, et magno ad terram cum pondere fluxit.
praecipitem Vulmirzisacum per bella ruentem
consequitur, missaque infixit comminus hasta.
985 hinc nigrum Manonasan agit sternitque cruentum
ense virum. rapto moritur Vascina lacerto.
Bulmitzis mucrone ferox fortisque Tamazu
sternitur et duro confisus Martzara pilo,
ast tor acerba furens. Germanus comprimit Arzen,
990 at Salusis Meniden, Mestanque in rupe Iohannes.
Tanala mactat Iten, Vitalis arundine Tizen,
Fisculaque ingentem deiecit vulnere Frecten.
iam gravis incumbens Mavors compulsa timore
agmina cogebat fidis succedere castris,
995 miles et in mediis Mauros truncare camelis
coeperat obsessasque gravis dirumpere fossas.
hic vero ingenti concurritur undique pugna,
Romanique simul fortes Maurique rebelles
pacificique ruunt. frater nec cognitus ulli
1000 pulvere concretus, carum nec notus amicum
cernere tunc potuit civemve agnoscere civis.
miscuerant acies nullo discrimine turmas
Marte gravi, densisque incurrunt agmina telis.
vix sinit obnixas confuso Marte catervas
1005 turba movere manus. confringunt pectore pectus
et clipeis clipeos, et conis proxima quassant
fortia colla virum. iam nescius accipit hostis

964 uarrinnumque *T* 968 saucia dum *Bekk.*, sauciatu *T*, sauciatum *legit Mazz.* dependet *Bekk.*, dependit *T* 970 geisirich *T* 971 deiecit *T* 972 pinnata *Mazz.* 977 felix *T* 980 ludit dum *malim, cf.* 782 983 uulmirzisacum *T*, Vulmir Zisacum *Mazz.*, *forsan* Bulmitzis Acum 985 manonasan *T*, Manonasen *legit Mazz.* 987 bulmizis *T* 988 marezare *T* 989 ast tor *T*, Austur *malim* 990 salusis *T*, Salius *legit Mazz.* 996 absessasque *T* 997 uero *T*, non *legit*, tamen *scripsit Mazz.* 999 pacisicique *T* 1001 cognoscere *T* 1003 agmina *Bekk.*, agmine *T*

saeva per occultos confossus vulnera cultros.
mortua condensis stipantur corpora turbis.
1010 funera mille cadunt. sanguis perfundit harenas
contiguo rivo, pedibus calcatur et amnis
purpureus, rubroque madent vestigia luto.
Ierna premit miseros urguens in proelia Mauros
Antalasque fremens. compellunt agmina castris
1015 e mediis exire suis, murosque per omnes
arma ferunt. misti senibus densantur ephebi.
omnis ad obsessas aetas concurrere fossas
cogitur, et crescens succendit bella tumultus.
Romanis virtus, Mauris locus addidit iras.
1020 insidiis Martem fallax agit undique Mazax.
currit, et in mediis intrantes castra camelis
observat, fugiensque ferox modo comminus hostes
missile contorto, nudo modo percutit ense,
implicitosque premit. facto nunc agmine muris
1025 egreditur, fortesque intentat pellere turmas.
horrida nec solum volitans dat vulnera ferrum.
nunc lapides torresque cadunt, modo missile robur
spargitur, inde sudes et fracto monte molares
in galeis clipeisque tonant, modo pondere plumbi
1030 corpora dant animas. cernuntur fulminis instar
saepe faces rutilis ardentes currere flammis,
alterna quae parte volant. stat robore summo
miles, et invicti fretus virtute magistri
castra adversa premit. certat tamen hostis acerbus,
1035 expugnatque viros, et fossas vindicat arcens.
et socios ductor pulsans firmansque Iohannes
voce tonante iuvat. conturbans territat hostes
ille sonus, faciemque viri vocemque tremiscunt.
horrificos veluti cum Iuppiter excitat ignes
1040 aethere commoto, et tonitru conterritat orbis
omne genus, fractisque tremunt praecordia nimbis:
Marmarides acies sic magni voce Iohannis
conturbat gelidus quassato pectore terror.
agmina mota pavent. convertunt terga retrorsum.
1045 insequitur Romanus agens, sternitque per ipsos
corpora densa locos. hortatur rumpere fossas
ductor ovans, laetisque incendit pectora dictis.
'vicistis, socii. faciles nunc rumpite muros
ensibus, et gentes gladiis truncate cruentis,
1050 vindictae dum tempus adest, dum letifer hostes
terror agit, virtus animis dum maxima vestris.
nunc tempus. pretium, iuvenes, deposcite belli.
hostibus extinctis praedam sperare licebit.

1008 confoxos uulnere *T* 1011 contiguos uiros *T* calcatus *T* 1012 luto *T*, limo *dubitans Bekk.*, *cf. in laud. Iust. II 23* 1016 densatus *T* 1017 cuncurrere *T* 1020 mezax *T* 1022 fugitque *T* 1024 fato *T* 1028 fracta *T* 1029 plumbli *T* 1031 flammas *T* 1038 tremescunt *T* 1040 tronitu *T* 1041 nimbis *T*, membris *legit Mazz.* 1048 rupite *T* 1050 uindice *T*

iussa per imperii (videam sic lumina Petri
1055 incolumis dilecta mei! Carthaginis arces
cernere sic victor merear!) mercede laborum
omnia militibus donamus castra volentes.
non mihi, non ulli ductorum auferre licebit
de praeda sociis. habeat sua gaudia raptor
1060 miles, et in propriis laetetur fortior ausis.
eia agite, o iuvenes! hominem, pecus, obvia quaeque
impediunt, mactate truces, et limite largo
implicitas planate vias. ego primus inibo,
quod videt, ut faciat securus miles in hoste
1065 exemplo iam quisque meo'. sic fatus, et ipse
castra petens primus magnum ferit ense camelum,
qua pedibus vis tota feri latet insita nervis.
tunc per utrumque femur vulnus transivit acerbum,
et geminas secuit conciso robore coxas.
1070 retro ruit revolutus humi stridore camelus
horribili, geminosque impressit pondere Mauros,
ossaque contrivit quassis male mista medullis,
qui ducis horrifico celsam terrore sub alvum
condiderant sese cecidit resupina duobus
1075 cum genitis Gaetula iacens, supraque cadentes
sarcina laxa ruit. cecidit calathusque lapisque,
quo Cererem frangit. dirupit vincula pondus
dissolvitque moras. turbantur castra repente,
atque uno scissi patuerunt vulnere muri,
1080 subductis veluti moles excelsa columnis
cum sonitu deiecta cadit, resolutaque saxis
fabrica magna iacet latos diffusa per agros.
Gentius adversas alia de parte catervas
sternit humi, et ruptos condenso milite muros
1085 turbat acerba furens. pariter Putzintulus ardens
horrida fulmineis sternebat corpora telis.
ceu duo turbantes currunt armenta leones,
persuadet quos dura fames, sic saevus in hostes
ibat uterque suam dirumpens vulnere partem.
1090 Fronimuth oppositum scindens ruit impiger agmen,
castraque cuncta movet. densis Marcentius armis
ardebat mediis prosternens agmina fossis,
atque simul fervens roseo furit ense Iohannes.
adversas alia truncabat parte catervas
1095 Cusina Romanis consanguinitate propinquus

1054 iuxa *T* 1058 non mihi *Bekk.*, nam mihi *T* ulli *Bekk.*, nulli *T*, ullis *Mazz.* 1062 mattare *T* 1067 qua *Bekk.*, quo *T* uis tota *scripsi*, uicta *T*, uis iuncta *Mazz.* 1069 rubore *T* 1071 horribilis *T* 1073 orrifico *T* album *T* 1075 iacens *errore typographi deest apud Mazz.*, *quare ante vocem* Gaetula *Bekk. dubitans* mater, *Haupt Opusc. III 370* genetrix *inseruit* 1076 laxa *Bekk.*, lassa *T* calathusque *Mazz.*, letusque *T* 1077 pondus *Mazz.*, pende *T* 1079 patuerunt *T*, patuere *legit Mazz.* 1080 miles *T* 1081 consonitu cum sonito dietta *T* 1085 turbarum *T* putzurlus *T* 1090 frommut *T* 1094 catenas *T* 1095 Cusina Romanis *Bekk.*, cusinormans *T*, Cusina Romana *Mazz.*

atque fide. largum fundens super arma cruorem,
corpora per latos sternit Maurusia campos
densis missilibus. duro rotat ense lacertos,
collaque multa virum nervosque obtruncat equorum.
1100 rescindunt fossas omni de parte tribuni.
Tarasis in medios contra furit arduus hostes;
pectora dumque ferit, fractis undantia costis
viscera rupta natant calidoque in sanguine torpent.
fortis Ifisdaias summis cum viribus ardens
1105 ibat, et adversas acies per prata necabat,
Syrtica prosternens ferventi funera ferro.
accendit socios ductorum maxima virtus,
conceptusque furor gladiis tunc cetera miscet.
dirumpunt mactantque viri, rapiunt feriuntque,
1110 efficiuntque vias sternuntque cadavera passim,
atque truces currunt. feriunt discrimine nullo.
non aetas animos, sexus non mitigat insons.
omnia prosternit Romanus corpora miles.
fit sonus armorum. fractis montana resultant
1115 tegminibus. gemitus raptis dant pectora membris,
mistaque per latos densantur funera campos,
qualiter, antiquae sternentes robora silvae,
innumeri agricolae steriles succidere plantas
certatim insistunt. tot per nemus omne bipennes
1120 congeminant validos silvis regementibus ictus.
sic fera dirupit Maurusia castra Iohannes
cum sociis. cunctis stridunt de partibus enses
atque cruore rubent. animas in vulnere reddunt
cum gemitu; mistique ruunt per prata cadentes
1125 nunc senibus iuvenes, nunc pressae pondere matres
ardua cum natis inter pecuaria parvis.
innumeros fundunt gladiis ferventibus hostes,
sternit et innumeras morientum lapsa ruina.
crinibus adductae pavitant fera vulnera Maurae,
1130 dum trahit hostis ovans. infantes ille reportat
direptos ex hoste volans, mandatque ministris,
et redit ad medias conculcans funera fossas.
ille camelorum gaudet dirumpere vincla,
diripit ille boves, ovibus redit ille reductis,
1135 hic pulsat tardos conversa cuspide asellos.
omnia iam pereunt. Maurorum tarua nusquam.
solus eques currit iam campis nudus apertis.
effugit ille ferus confracto robore Ierna,
et simulacra sui secum tulit horrida Gurzil.

1096 fide *T*, fidus *legit Mazz.* arma *T*, arua *dubitans Mazz.* 1097 maurisia *T* 1101 arduis *T* 1102 dumque ferit *scripsi*, dux *T*, dux fixit *Mazz.* 1103 ructa *T* torpens *T* 1104 ifidaias *T* 1108 glodiis *T* miscens *T* 1110 efficiuntque uias *Bekk.*, effugiuntque uias *T*, effugiuntque uiis *Mazz.* 1114 sonitus *T* 1117 antque *T* 1118 plactas *T* 1119 tot *T*, tunc *dubitans Bekk.* 1122 cuncis *T* 1128 morientum *Bekk.*, morientium *T* 1132 conculsans *T* 1134 dirupit *T* 1136 tarua nusquam *T*, tarda moueri *Mazz.*, *sed cf. VII 273* 1137 equus *Mazz.*

1140 huius et auxilio sperans se posse tueri,
cornipedem infelix geminato pondere pressit
impediens, mortemque sibi miser ipse resumit.
quisquis is est, quem, vane, colis, quod gentibus ille
praesidium, quae digna tibi solacia praestat,
1145 dum tu morte cadis, dum frangitur ille per hostes,
dum conflant nitidum flamma solvente metallum?
Syrtica per latos fugiebant agmina campos,
quae circumfusus densis exercitus armis
insequitur, sternens variis per devia fatis.
1150 nec potuit quisquam Romanos ferre sequentes
morte gravis, faciemve fugax oculosve retorsit.
proiciunt enses gelido terrore subacti,
praecipitesque cadunt. facili iam caede trementes
miles acerbus agit. Solomonis signa retollunt
1155 prisca viri, Iernaeque simul captiva reducunt.
horrida per cunctos sternuntur funera campos.
per valles scopulosque ruunt. iam flumina complent
corporibus densis, supraque cadavera calcant
quadrupedes, quassisque rubet levis ungula membris.
1160 dant gemitus miseri. sanguis per gramina currit.
in manibusque virum concretos glutinat enses
aspersus super arma cruor. ferrum omne rubescit.
occubuit princeps multa inter milia Ierna.
Marmaridum rex ille ferus quondamque superbus
1165 confossus iacuit mediis bene nudus harenis.
ille dies cunctis supremus gentibus esset,
si mora praecipitem tenuisset prospera solem,
fecit ut ante semel. iam pronior ordine certo
axis, in occiduis summersus flammiger undis,
1170 ex oculis gentesque fuga bellumque tenebris
eripuit, fortesque acies in castra reduxit.

LIBER SEXTVS (QVINTVS).

Victores placidam Romani nocte quietem
non omnes petiere simul, sed castra vicissim
conservant lucri vigiles, nec lumina claudunt.
laeta per insomnes discurrunt gaudia mentes.
5 militis indomiti nullus post proelia membris
torpor inest. quassos reficit victoria nervos,
virtutemque novat captae spes addita praedae,
et relevant animos fidi promissa magistri.

1143 quisquis is *Bekk.*, quisquis *T*, quis quisnam *Mazz.* 1144 sibi sollatia prestet *T* 1145 dum tu *Mazz.*, dumque *T* 1146 conflant *scripsi*, conflat *T* metallum *Mazz.*, maxillum *T* 1148 circomfusus *T* 1149 sternens *Bekk.*, externens *T*, terrens *Mazz.* 1151 grauis *T*, graues *malim* retorsit *T*, retraxit *legit Mazz.* 1152 subacti *Bekk.*, subacto *T* 1160 miseros *T* 1161 concretus *Mazz.* gluctinat *T*
1 uictoris *T* 3 lucri *T*, laeti et *Mazz.*

Maurorum interea noctis defensa tenebris
10 agmina currebant cunctis per devia terris,
sparsa metu. nox ipsa iuvat, nox ipsa fatigat.
eripuit mediis cunctos de faucibus Orci
occultans obscura viros. sed rursus easdem
sollicitat dubias incerto Marte catervas.
15 effugiunt pavidi, nullo post terga sequente,
dum trepidant, strepitusque suos sonitusque suorum
esse putant hostes, turbatique ardua quassant
ilia cornipedum. crebris montana flagellis
nocte silente crepant. socium terroribus agmen
20 exagitat solidum quatiens levis ungula campum.
altera Phoebeos cogebat currere cursus
Oceano reserata dies. turbatur anhelis
aequor et ardet equis, fervescunt stagna profundi,
aestuat unda tumens, et sacros parturit ignes.
25 consurgens solita primum pietate magister
laetus agit grates, dominum virtutis adorans
et meritas reddens tali pro munere laudes.
tunc laeti venere duces fortesque tribuni
et primi procerum. medius quos ipse magister
30 sic prior alloquitur: 'quae gens durissima vestros
corruit ante pedes, socii! sic mortis amicam,
sic iugulos inferre neci, sic currere in hostes
non alibi populos, saeva non Perside vidi.
nam quotiens victos hostes dare terga subegi,
35 intrepido totiens vultu rediere minaci
cum fremitu saltuque fero. tamen ordine summo
et nostri virtute dei confracta recessit.
nunc Libycos fines solito custode tueri
ac celerare placet felicia regna referre.
40 ocius in proprias numerosque reducite sedes
et munite locos. celsos indagine montes,
antra, nemus, fluvios, silvarum laxa, latebras
cingite, et obsessas cauti concludite fauces.
tempore sub modico periet gens impia Maura
45 deficietque fame. aut nostris se protinus armis
subiciet pacemque petet, si milite pulso
non valeat populare casas, aut ultima mundi
appetet arva fugax, et nostras deseret oras.
Byzacii geminis ducibus sit maxima cura
50 Massylas acies acie turbare sequaci,
sollicitis tristes gladiis urguere phalanges,
et procul a nostris expellere finibus hostes'.

---

9 murorum *T* 11 uuuat *T* 18 fragellis *T* 20 exagitant *T* 21 cursus *T*, currus *dubitans Bekk.* 30 quae *Mazz.*, quem *T* 33 alibi *scripsi*, albis *T*, Albis *Mazz.* perfide *T*, saeuam non Persida *dubitans Bekk.* 35 intrepidi *dubitans Bekk.* quotiens *T* 39 ac celerare *scripsi*, accelerare *T* 44 Maura *Mazz.*, maurox *T*, *forsitan* Mazax 46 subicient *T* petent *T* 51 sollicitas *T* 52 et procul a nostris *Mazz.*, et nostris procul *T*

dixerat, et cuncti dicto parere fatentur.
digressus proprias florens exercitus arces
55 inde petit. subeunt urbes, castella locosque.
solvitur a longo miserabilis Africa luctu,
et placidum gaudens cantat vicisse Iohannem.
plausibus assiduis felix Carthago magistro
Iustiniana favens geminis excepit in ulnis.
60 panduntur portae multo iam tempore clausae.
ingreditur victor populo gaudente triumphans
urbem per mediam. palmas laurosque virentes
Sidonii patres referunt. concurrit ab omni
turba via, expectans acies intrare Latinas.
65 conveniunt fessique senes pavidaeque puellae
visendi studio. stantes per moenia matres
aspiciunt, variisque modis per gaudia plangunt.
contingunt animos saevi tot tempora belli.
feminea pietate dolent, casusque priores
70 commemorant, narrantque feri malefacta tyranni,
gentibus ut dubias patefecit in ordine portas
foedere dirupto, miseram qua mente fefellit
fervidus aut quantis turbavit cladibus urbem.
laudibus immensis pueri iuvenesque senesque
75 imperiale canunt ductoris munere nomen
exultantque animis. omnis miratur et aetas
bellica signa videns, concretas pulvere vestes,
terribilesque viros quos fecerat aspera caedes.
loricas, conos, clipeos gladiosque minaces,
80 cingula, frena, comas, arcus pharetrasque sonantes
pilaque purpureum spectant gestantia ferrum
sanguine Massylo. captivas cernere Mauras
ire iuvat, celsis inscripta ut fronte camelis
impavidae sedeant, parvosque sub ubere natos
85 contineant, ausae geminis ambire lacertis
sarcinulas super et parvi cunabula lecti.
heu miserae matres! vultu maerente laborant,
impia corda gerunt. miseris modo matribus Afris
iam servire volunt. didicerunt corda dolores
90 impia, paenituitque malum; sensere, quod essent
bella cavenda nimis. damnant sortesque deosque.
nec color ipse fuit captivis omnibus unus.
concolor illa sedet cum nigris horrida natis,
corvorum veluti videas nigrescere pullos
95 matre sedente super, solitas cum porrigit escas
ore cavo pansisque fovens complectitur alis.
horribiles vultus parvis ostendere natis
dum patres matresque libet sic, limina templi
magnanimus ductor signis comitantibus intrans

54 flores *T* 57 canctat *T* 59 excipit *T* 70 male facta *Bekk.*, mala fata *T* 71 parte fecit *T* 72 quam *T* 73 quantas *T* 77 bella *T* 79 canos *T* 80 frea *T* 83 ut *add. Mazz.* 85 ausae *Mazz.*, alie *T* 87 laborans *T* 89 seruire *Mazz.*, sentire *T* 98 lumina *T*

100 oravit dominum caeli terraeque marisque,
obtulit et munus, summus quod more sacerdos
pro redituque ducis pro victisque hostibus arae
imposuit. Christoque pater libamina sanxit.
Syrticus interea Carcasan agmina ductor
105 finibus e cunctis, terror quae sparserat ingens,
contrahit, et tristes lacrimis affatur obortis.
'non ita deiectos sperabam cernere Mauros,
indomitae gentes. nunquam superatus Ilaguas
nudus adest victusque redit. matresque nurusque
110 perdidimus natosque simul. quid denique restat
ni mors sola viris? quid nunc placet? esse quietos?
an melius bellis armisque lacessere duri
militis arma placet? turpe et miserabile crimen
confractos cessasse semel. non omne deorum
115 sublatum auxilium campis discessit in illis.
non ita vult Ammon, non iam qui numina Gurzil
sic violata dolet. non sic fortuna minatur,
quae voluit servare viros. pecuaria tantum
perdidimus. nam robur adest. discernite, quanti
120 occubuere viri. veluti cadus hauriat undas
aequoris Oceani: numquid decrescere possit
aut damnum sentire Thetis? tot et igne recusso
astra cadunt: signis plenum tamen omnia caelum
sidera semper habet. sic nostram laesio gentem
125 contigit. haud tamen omnino fortissima sensit.
consulite, et rebus celeres succurrite vestris'.
Bruten ut emissas persensit ab ore querelas,
mente ferox rapuit bellum. 'pater optime', dixit,
'ingeminans bellum nostros reparare labores,
130 uxores natosque potes. cum funere vitam
et bellis finire placet. quae fama per omnes
gentis erit populos, si nostrae iniuria caedis
indefensa manens latum referatur in orbem?
absorptas melius subito telluris hiatu
135 mors rapiat gentes. extendant Tartara fauces
et nigrae pallore domus. Proserpina regnum
patris inops teneat nigri per bella mariti.
sunt acies, sunt arma tibi. surge, arripe bellum.
te duce confossus ponam sine crimine vitam.
140 haec est certa salus. tu nostrae gloria gentis,
tu virtutis honos, tu spes fidissima Mauris'.
vix ea Bruten ait, cuncti clamore sequuntur
Carcasanque fremunt, Carcasan omnibus unum
gentibus esse ducem linguis animisque fatentur.

---

100 terrisque *T* 101 minus *T* 102 uictisque *Bekk.*, uictis *T* 103 Christique patri *Mazz.* 104 cartasan *T* 106 abortis *T* 108 ilasguas *T* 114 decorum *T* 116 Ammon, non iam qui *scripsi*, amonon nam qui *T*, Ammon. non unquam *Mazz.*, Ammon. non, inquam *Bekk.*, *sed cf. IV 1139. 1145. 1146* 117 dolent *Mazz.* 121 equoreis oceiani *T* 122 tetis *T* 124 habent *T* 127 ab *add. Lachm.* 130 potest *T* cum funere *T*, nunc ponere *Mommsen* 134 absortas *T* 135 extendat *T* 139 confessus *T*

145 ille ut conceptum populis auxisse furorem
vidit et insani rabiem succrescere Martis,
Marmaridum fines, habitat qua corniger Ammon,
inde petit, durique Iovis responsa poposcit.
semper amat miseras deceptor fallere mentes
150 Iuppiter hic, quem, vane, rogas. in sanguine gaudet
horridus, et cunctas quaerit disperdere gentes.
asper in adversa percussus fronte bipenni
taurus ut occubuit, manibus tristissima vates
tympana rauca rapit, saltusque altaria circum
155 cum strepitu lymphata rotat. salit ardua cervix,
igne micant oculi, consurgunt fronte capilli,
ac facies testata deum fervore rubescit.
nunc maculat pallore genas, nunc lumina torquet,
nunc caput, alta fremens, saevos dum colligit ignes.
160 ut vero toto percepit pectore numen,
suspicit excelsam nocturno tempore lunam
lumine sanguineo, scrutatur fata recensens,
ardet, anhelat, hiat, pallet, rubet, aestuat, alget,
fatidicum dum quaerit iter. vox improba tandem
165 prodidit ore fero fatorum arcana sub auras.
'victor Ilaguantensis acerbo Marte Latinos
conturbabit agens. aeterno tempore Mazax
Byzacii campos magna virtute tenebit.
tunc erit alma quies. celsas Carthaginis arces
170 Carcasan ductor portis ingressus apertis,
altior et placidus, populo comitante feretur
urbem per mediam. vultus mirabitur Afer
terribiles. lauros current palmasque ferentes
huius in adventu. felix Carthago per omnes
175 dicetur populos. Carcasan terror acerbas
subiciet gentes, et foedera pacis amabunt'.
dum canit haec vates, conturbans spiritus ora
obstruit, et miseras mentes errore fefellit.
his gentes fallax decepit fraudibus Ammon
180 Massylas, dum vera canens caligine vestit
insidiasque parat. nam Mauri tempore cuncto
Byzacii tenuere quidem semperque tenebunt
ossibus arva suis, magni virtute Iohannis
quae modo fracta iacent. celsas Carthaginis arces
185 Carcasan ductor populis comitantibus altus
per medias ibat, tunc cum cervice recisa
infixum rigido vidit caput Africa conto.
mentis inops nimium responsis fisus iniquis
horrida bella parat. discurrens fama per omnes
190 it populos, regnum cecinit quod gentibus Ammon.

---

147 qua *Bekk.*, quo *T* 154 sultusque *T* 161 suscipit *T* 162 scructatur *T* 164 fitidicum *T* 166 illaguatensis *T* 167 marzax *T* 176 subiacet *T* 181 insidieque *T* 182 bizacium tenere *T* 184 arces *Mazz.*, alces *T* 185 carthas an *T* 186 ibit *Mazz.* 188 fixus *T*

excurrunt celeres calidis a Syrtibus alae,
invitantque feras regni sub imagine gentes.
barbara turba coit. numeris augetur et armis.
tunc equites peditesque ruunt, altisque camelis
195 Maurorum qui more sedent. nec solus Ilaguas
aut gentes tantum, egerunt quae bella priores,
convenere sibi, sed si quis Syrtica rura
asper arat Nasamon, si quis Garamantidos arvis
proximus arva colit, pinguis qui margine Nili
200 stagna bibunt, venere viri. quis dicere gentes
aut numerare queat? numeres aut aequoris undas
nimborum aut guttas, aut quantas litus harenas
alluit, aut pelagus pisces aut terra volucres
omnis habet, varius quot gignit campus aristas
205 vere novo, vel totum ornant quot sidera caelum.
viribus inde suis bellorum ductor arene
securum fortemque putans, simulacra novavit
signaque, et extremis acies commovit ab oris,
plus solita virtute fremens, ac pergit in hostem.
210 victus ut Herculeis Antaeus saepe lacertis
contacta lapsum reparabat corpus harena,
sponte cadens, victor donec Tirynthius artem
nosceret, et summis complexus viribus hostem
pensasset pronum cum magno pondere corpus,
215 guttura saeva premens: ut terram tangere matrem
non potuit, victrix miseri mors lumina clausit:
sic victus vires Carcasan innovat omnes
Syrtibus a propriis. sic et moriturus in hostem
nescius arma parat. tunc liquit pectora terror
220 Martis et obscurae tot saeva pericula noctis.
pervolat ecce levis, magno mandante Rufino,
nuntius, et fama Libycas conterritat urbes
iam placidas, victas iterum bellasse catervas,
finibus occiduis equitum iam currere turmas
225 et Tripolis vastare casas, Carthaginis altae
Carcasan ductore feras ad moenia gentes
ire docens, nomenque sibi promittere regni.
missus Sidoniam miles vix contigit aulam,
ductori mandata ferens: concussit acerbus
230 corda furor narrante viro. sed mentis honestae
virtutem indomitam melior sapientia vincens
consilium quaerit. volvuntur pectore curae,
nec movet obtutus. mentis discurrit acumen.
omnia prospiciens pensat discrimine causas,
235 et videt infandum cuncta de parte periclum.

---

191 ala *T* 192 regnis *T* 194 peditesque ruunt *scripsi*, pedites quae runt *T*, pedites quaerunt *Mazz.*, *sed cf. VIII 184. 382* 195 ilasguas *T* 197 si quis *Bekk.*, quis *T*, quisquis *Mazz.* 198 asper arat Nasamon *Mazz.*, asperat namason *T* si quis *T*, et qui *Mazz.* 206 arene *T*, aceruum *Mazz.*, arenam *et v. 207* securam *dubitans Bekk.* 212 terrinteus *T* 214 pensasset *dubitans Bekk.*, prensasset *T* 219 liquid *T* 225 casas *Lachm.*, castra *T*, agros *Mazz.* 226 carthas an *T*

tunc proceres de more vocans consulta requirit,
talibus et dictis animos curasque retexit.
'victus bella movet rursum vincendus Ilaguas,
o socii. expertis audens concurrere signis
240 hic Tripolis iam rura premit praedasque rebellis
diripit, in nostros promittens tendere fines.
signa movere paro, tot gentibus obvius ire,
externis cupiens committere proelia terris
et procul a nostris prosternere iuribus hostes,
245 Africa ne saevis iterum concussa ruinis
plus pereat. turbant animos impensa locique
difficilesque viae. sterilis nam cernitur annus.
perdidit ipsa suas bellis provincia vires,
heu nimium defessa iacens. exercitus ingens
250 non poterit sufferre famem. si admittimus hostes
Byzacii extremos tantum contingere fines,
iam properare volent, disperdent cuncta rapinis,
atque iterum fessam turbabunt proelia terram.
consulite et dubios animos firmate docentes'.
255 vix ea ductor ait: populis placet omnibus ire
longius, atque ipsos Libyae sufferre calores
occiduos se posse ferunt, promittit et omnis
turba manus mentesque feras, magnosque labores
pro patria temptare volunt, gentesque rebelles
260 despiciunt animosque truces
ductor ut erectas acies virtute feroci
vidit et intrepidas sese promittere bellis,
signa movenda canit. tunc raucos bucina cantus
aere gemit; ciet armatas vox saeva catervas.
265 conveniunt cunctae propriis a sedibus alae
et pedites iussi, comitesque ducesque Latini,
Massylasque trahens acies in bella magister
Cusina, Romanis semper fidissimus armis.
pergit in australem ductor fortissimus axem,
270 qua fervens loca sicca dies sub sidere cancri
sole perusta tenet nimium, semperque laborant
arva siti Zephyrisque carent. namque Africus illic
omnia flammivomis exiccat rura procellis.
illic et sitiens calidis exerrat harenis
275 Afer anhelus, inops Stygias rimatur et undas.
Fama per innumeras spargens praeconia linguas
ante volat fortem referens properare Iohannem
cum ducibus cunctis. vagi Ilaguantensis ad aures

---

237 et dictis *Bekk.*, edictis *T* 238 ilasguas *T* 240 tripodes *T* 244 iuribus *T*, uiribus *legit*, finibus *scripsit Mazz.* 245 saeuis *Bekk.*, suis *T*, propriis *Mazz.* 246 locisque *T* 247 uie reditus sterilis *T* 248 perfodit *T* suos *T* 249 disfessa *T* 250 famam *T* 257 occiduos *T*, *sed cf. 269*, horrificos *malim* omnes *T* 260 acies uirtute feroci, *quae verba codex T post* truces *e versu insequenti male recepta exhibet*, *delevit Bekk.* 261 eractas *T* 266 comitesque *Mazz.*, comites *T* 267 masilasque *T* 268 cosma *T* 272 calent *T* ille *T* 278 uagi Ilaguantensis ad aures *scripsi*, lagila tangentis ad auras *T*, Abylae Tingensis ad arua *Mazz.*

improba tendit iter. fines iam raptor iniquus
280 Byzacii vastabat eques. sic pectora rumor
nominis incutiens magna virtute Iohannis
terruit. innumeras acies post terga reflexit.
iam superesse putant. acti terrore magistri
experti trepidant. vultus memoratur acerbus
285 signaque cuncta viri. siccas superare Gadaias
nec dubitant tristesque locos, quis nullus eundi
vivendique modus. non illis finibus ulla
aëra per calidum tranat suspensa volucris.
armiger ipse Iovis, portat qui fulminis ignis,
290 vix impune potest ferventis margine caeli
flamina tosta pati, quae terror iussit adire.
ductor ut hostiles sensit cessisse catervas
per deserta metu, solita virtute fugaces
insequitur, calidas terrae sitientis harenas
295 acrior ingrediens. iussit tamen omnibus undas
ferre suis Cereremque sibi. praecepta magistri
perficiunt celeres. sed quantum posset in illis
tot populos satiare locis, quantisque diebus
agmina tanta aleret! vacuantur fontibus utres,
300 iamque Ceres nusquam. siccis tunc faucibus ardent,
deficiuntque fame. heu, miles bacchatur anhelans
et solis fervore rubens exaestuat, ardens
ignibus immensis: et nullis flumen harenis
inveniens scrutatur aquas vanumque laborat,
305 ut Danaum quondam Thebanos inclita campos
agmina cum peterent, siccatos numine Bacchi
expavere lacus fontesque, et flumina ductor
Adrastus latis sitiens quaesivit in arvis.
deposuit miseras erumpens voce querelas
310 miles Romanus. 'si tristia fata minantur
tempore nunc uno Romanam perdere gentem,
sunt enses, sunt bella, ferae sunt gentibus irae.
lancea transfodiat. veniant vel fulminis instar
omnia tela simul. contortum viscera ferrum
315 transeat, atque animas, tantum per vulnera, fundat.
cur nos dira fames ardorque sitisque coartans
segnibus heu fatis, longa sic morte fatigat?
sit gladiis sacrata manus. converte retrorsum
signa. rogat ieiuna fame haec te, o summe magister,
320 turba. simul miserere, velis, nostrique tuique.

---

279 improbat *T* 280 bizatii *T* 284 trepidant *Mazz.*, tremunt *T* memoratur acerbus *Mommsen*, memorantur acerbos *T*, memorantur acerbi *Mazz.* 286 que *add. Mazz.* eindi *T* 287 illa *T* 290 impone *T* magine *T* 291 flumina *T* tosta *Haupt Opusc. III 586*, posse *T* 295 iuxit *vel* uixit *T* tamen *Bekk.*, tantum *T* 296 sibi *T*, sui *iunctum cum insequentibus Mazz.* 299 alat *T* 304 scruptator *T* 306 cum *Bekk.*, dum *T* 307 expauere *T*, expetiere *Mazz.* 308 adastrus latis sentiens *T* 309 erumpens *Mazz.*, et rumpens *T* 310 milex armatus ait si *T* 313 ueniat *T* 315 animas *Mazz.*, manus *T* 316 cur nos *Mazz.*, curuos *T* 318 gladius *T* 319 famem *T* 320 uelis *Mommsen*, iliis *1 m.*, filiis *2 m. T*, eius *legit Mazzucchellius, vox corrupta et difficillima lectu*

respice, magne, tuos. macies iam contrahit artus,
ossaque nuda rigent siccis tenuata medullis.
stringuntur nervi, cutis aret, lumine merso
infectae pallore genae. iam mortis imago
325 corpora nostra tenet, sitiens et spiritus ardet'.
vix ea vulgus inops: populos pater ipse dolentes
continuit fessosque bonus sermone refecit,
talia saepe monens. 'o spes Romana decusque
atque salus patriae, nimios ne sperne labores.
330 vince sitim diramque famem. nunc dura memento
facta patrum. vires populi sensere priorum.
sic domuere patres propriis virtutibus orbem,
aspera dum tolerant. summa est patientia virtus.
hanc metuunt gentes. alios haec territat hostes,
335 dum necat hos. geminis acies inimica laborat
exitiis. hinc sicca sitis fervorque famesque
exagitant, hinc terror agit Romanus et instat
solis iter temptare truces partesque negatas.
vestros zona rubens referet testata labores
340 confirmante polo; a magnoque Catone secundum
me temptasse legent, vosque hanc superasse minores.
vincat amor patriae mentem, et sitis improba cesset
flumine purpureo, ac vester satiabitur ardor'.
sic Latias placida mulcebat voce cohortes
345 egregius ductor, verbis ceu flumine dulci
pectora cuncta rigans, epulis aut viscera replens.
accidit infelix rebus fortuna Latinis,
quassato validas quae fregit robore vires.
quadrupedes cunctis quaerentes pabula campis
350 errabant. nam dira fames atque ardor habebat
omne genus. non herba virens, non frondibus ullis
arbor erat. densis subito cum palluit herbis
campus et adversi rubuerunt floribus agri,
longius optatas cernens grex improbus herbas
355 (pulsabat nam dura fames) discurrit et omnes
tondet ubique locos. nudas iam lambit harenas.
nec potuit satiare famem, mala gramina pastus,
quadrupes. ipsis nam cecidit densissimus arvis
morte nova, pressans gelidis sub dentibus herbas.
360 funere cornipedum fracta est Romana iuventus.
concidit ira ferox. it tristis et anxius omnis
miles, et ingentes conturbant pectora curae.

---

323 lumina mersa *Mazz.* 328 mouens *T* 336 exitus *T* 337 romanis et instar *T* 338 tentare truces *T*, tentate duces *Mazz.*, temptare trucis *Mommsen* 340 a *addidi* 341 uosque hanc superasse *scripsi*, quoquo hanc scripsisse *T*, quoque et hanc petiisse *Mazz.* 342 mentem *T*, montem *legit*, mortem *scripsit Mazz.*, mente *Mommsen* 343 purpureo *Mazz.*, pusapio *T* 345 uerbis *scripsi*, uariis *T* *vocabulis transpositis locum sanandum esse Mazz. et Bekk. arbitrati sunt.* egregius ductor ceu pectora flumine dulci cuncta rigans, uariis epulis aut uiscera replens. *Mazz.*, egregius ductor ceu flumine pectora dulci cuncta rigans, epulis uariis aut uiscera replens. *Bekk.* 348 robora *T* 354 octatas *T* 355 fames et disscurrit *T* 356 tondet *Mommsen*, tundit *T*, *cf. 383*

corruit hoc uno nimium conterrita casu
virtus magna virum. primo tunc castra tumultu
365 turbavit fortuna nocens. hoc pondere pressit.
vidit ut hic ductor tantam evenisse ruinam
et vires minuisse suis, ad litoris oras
castra movens pergit, cupiens relevare dolentes
et reparare viros. facilem iamque aëra sentit
370 miles, et appropians vitales invenit herbas,
flumina nulla tamen. siccis tunc faucibus ipsos
impressant flores, fucisque ardentia tingunt
ora, novis epulisque famem viridantibus implent,
nec tolerare queunt. captato tempore noctis
375 innumeri redeunt. se alii sparsere per arva,
pabula dum quaerunt. alii pro fontibus errant.
saeva fames alios divertere terga coëgit,
cunctaque destituunt contempti signa magistri.
castra locat ductor monstrati ad fluminis undam.
380 incubuit ripis sitiens Romana iuventus
et liquidis solatur aquis. huc undique miles
confluit ad latices et dulcia flumina potat.
panis inops tondet flores herbasque virentes.
his cupiunt satiare famem. mandata per urbes
385 litoreas dux ire iubet, deducere puppes
vectantes alimenta suis. pro tristia fata!
adversos habuere Notos. fors dura negavit
puppibus aequoreas velis transire per undas.
proxima seiunxit. sed tunc male fida Latinis
390 Vrceliana manus Romanis addita fatis.
Astrices illis longo iam tempore terris
horrentes habuere domos, gens aspera bellis
et numerosa viris multosque illaesa per annos.
haec ubi persentit venientis signa Iohannis
395 finibus esse suis, adventu territa primo
mittere legatos humilis pro pace cucurrit.
accipit hos placidus media in tentoria ductor.
poscentes veniam, pacem gentique salutem
summissi fudere preces. 'tua, maxime rector,
400 fama potens animique vigor virtusque fidesque
antevolans gentes pariter conterruit omnes
et gratas ad iura trahit. cervice reflexa
subicit ipsa tuis sese, fortissime, iussis
Astricum gens clara virum. tua foedera patres
405 gentis amant optantque simul: servire volentes

---

369 iamque aëra *Bekk.*, iam orrea *T*, iam iam aëra *Mazz.* 370 ad proprians *T* 371 ipsos *Bekk.*, ipsis *T*, ipsi *Mazz.* 372 fucisque *T*, succisque *legit Mazz.* tinguunt *T* 375 *quae inter* inu *et* alii *extiterunt in codice, tinctura quadam offuscata legi iam nequeunt.* innumeri redeunt alii sparsere *legit Mazz.*, *qui pro* sparsere *dubitans* fugere *proposuit.* se *addidi* 378 distituunt contenti *T* 381 huc *Bekk.*, hic *T*, hinc *Mazz.* 383 tondent *T* 385 pubes *T* 386 uettantes *T* 392 horrentes *scripsi*, horrantes *T*, errantes *Mazz.* domus *T* 394 uenientes *T* 397 accipe *T* 402 gratas *T*, gratos *legit Mazz.* 403 fortissima *T*

ad iuga colla parant. poscentibus, inclite, parce.
oramus pacem et placidam post bella quietem'.
has inter voces ignari murmura vulgi
in castris sonuere ducis. 'quonam usque necabit
410 agmina multa fames? vitae spes nulla salusque.
conterimur miseranda manus'. ductoris ut aures
contigit ille sonus, graviter commotus in aurem
sic Recinari ait. 'infaustas nunc arce querelas
militis ignavi. quaenam dementia cordis
415 praecipitat miseras confusa mente catervas?
cernunt legatos. poscunt mea foedera gentes,
stant humiles precibusque rogant. hi nostra retexunt
intima secretumque malum. pro pessima ventrem
turba colens ritu pecudum vel more ferarum'!
420 ilicet egrediens placidis celer omnia verbis
murmura compressit, referens praecepta magistri.
postquam facta quies, legatis gnavior ipse
ductor ait. 'noster quas nunc exercitus iras
fuderit, audistis. cupidus fera proelia miles
425 per gentem transire parat, sed nostra potestas
parcere subiectis semper studet. arma tenentes
conterimus populos, humiles ascimus amicos.
ite, viri. si certa fides mea foedera poscit,
tradite vestra meis natorum pignora castris,
430 et pacem retinete meam. genus omne manebit
securum Astricum nostro sub principe pollens'.
haec fatus donis onerat. servire fatentur
Romano imperio, natos pro pignore pacis
polliciti praestare suos. virtute Latinos
435 et probitate probant. laudant viresque fidemque
principis atque ducis. composta pace recedunt.
at procul in campos squalentes fessus Ilaguas
errabat sitiens, nec tantos ferre labores
iam poterat duramque famem. via nulla salutis
440 et nullum monstratur iter. post terga Iohannes,
in faciem nimius solis calor. undique genti
mors erat ante oculos. nec tendere rectum
nec potis est revocare gradum. confusa periclis
anxia turba gemit. mortem orant. ire retrorsum
445 persuasit fortuna nocens, gentisque nefandae
infaustum divertit iter. redit improba Martis
Syrtica sorte manus, telis non proelia poscens
sed dubiam temptare fugam. explorator ubique
Romanus currebat eques, mistusque Latinis
450 fidus erat Mazax, pariter vestigia gentis

---

410 *litterae* ina multa f *tinctura quadam offuscata in codice legi iam nequeunt.* multa *aspernatus* nostra *Bekk.* 411 conterimur *Mommsen,* contrahimur *T* 413 ricinari *T* 424 cupidus *T*, cupiens *malim* 429 tradita *T* 430 retinere *T* 431 secum *T* 432 haec *Mazz.*, nec *T* 433 nato *T* 435 probitate *Mazz.*, proprietate *T* 437 ilasguas *T* 441 indique *T* genti *Bekk.*, gentis *T* 442 usquam *post* nec *add. Mazz.* 446 mortis *T, cf. Verg. Aen. XI 110* 447 non *Bekk.*, in *T* 448 explorator *Mazz.*, splorator *T*

inquirens, qua parte forent. nec fama nec ullus
proximus hostis erat, tecta cum nocte repente
ardentes videre focos, dubiique volutant,
Astricesne forent an retro versus Ilaguas.
455 fluctibus Oceani nigros Aurora iugales
tristior extollens radios tendebat in axem,
luctificum Titana trahens et fata ferentes
impia solis equos. abscondunt nubila cursus,
obscuratque diem squalenti lumine Phoebus.
460 nuntius ecce volans retulit sub nocte silenti
se procul a fossis late vidisse suorum
innumeros lucere focos, seu fessus Ilaguas
conversus post terga redit, seu proxima tendit
Astricum gens castra locis. manifesta relatu
465 non fuerat vox illa. suo dum pectore ductor
perquirit sollers angusto tempore causas
et stupet in dubiis, veniens super ecce repente
Cusina fidus adest multa stipante caterva,
atque duci sic laetus ait. 'fugitivus Ilaguas
470 hic furtim transire parat defectus inermis,
languida castra movens. tempus venit — arripe signa,
maxime ductorum — fessam modo perdere gentem.
namque est militiae facilis labor. amnis opacus
alluit umbriferas viridanti margine ripas,
475 arboribus saeptus variis et arundine glauca.
huc gentes tendunt. primi veniamus ad undam
atque omnes teneamus aquas'. placuere loquentis
verba viri populo. ductor tamen ire vetabat
defessi retinens iamdudum murmura vulgi
480 pectore sollicito. sed quis praecepta iubentis
certa dei superare queat vel sistere contra?
castra movens ductor comptas iubet ire cohortes
per numeros turmasque suas. tunc pulvis in altum
conglomerat nubes atque aethera turbat harenis.
485 infandum carpebat iter, collesque malignos
tristis et infaustos monstrabat Gallica campos.
conscendens Titan altum flammabat Olympum
curribus igniferis, medium cum fluminis alveum
alternae posuere acies. sed Syrticus hostis
490 continuit terrore gradum, retroque revertens
deseruit ripas, optataque flumina liquit.
praecipit hic ductor fossas et castra locari,
ac Martem differre mora pugnamque sequenti
luce movere parans labentia flumina tantum

---

452 tecta *Mazz.*, treta *vel* creta *T*, *forsan* taetra *cf. I 233* 453 dubiisque *T* 454 ilasguas *T* 455 occiani *T* 457 lutificum *T* feta *T* 458 ascondunt *T* 459 scalenti *T* 460 nunctius *T* 462 seu fessus *dubitans Bekk.*, seusensus *T*, seu rursus *Mazz.* ilasguas *T* 463 tendit *Mazz.*, tentat *T* 464 astriricum *T* 468 cosina *T* 469 ilasguas *T* 470 hic *scripsi*, huc *T*, hunc *legit*, hinc *scripsit Mazz.* defectus *Mazz.*, defettis *T* 480 iubentis *T*, uiuentis *V* 483 tunc *Mazz.*, te *T* 484 conglumerans *T*

495 et sumptis latices iussit defendere telis.
utile consilium, si tunc Romana iubentis
implesset praecepta manus. miserabile fatum
audaces dedit esse viros. passimque iuventus
per campos diffusa ruit, primique lacessunt
500 agmina prima viri. concurrunt ordine nullo,
non acie compti solito clamore Latini.
non tuba belligeros cecinit clangore tumultus
praeceptis contacta ducis, non ardua pugnae
signa locis statuere suis. incompta per hostes,
505 heu, male fisa manus fatis currebat iniquis.
territa cesserunt primo certamine retro
agmina Marmaridum. sequitur Romana iuventus,
aspera non densis permiscens proelia telis.
corpora certamen fugientum conserit hastis
510 per campos Latiaris eques, figitque premitque,
et subigit victos inter timor ire camelos.
at procul armipotens munibat signa Iohannes
ordine cuncta suo, fossasque et castra locari
praecipiens, servandam tantum ob fluminis undam
515 rectores iuvenum fortes pugnare iubebat.
composuere acies. dextrum latus ipse tenebat
Cusina, Massylis saeptus telisque Latinis,
Fronimuth hunc iuxta, Romanis fortis in armis,
et dux ille potens, felici nomine comptus
520 ductoris, senior, felix non sorte, Iohannes.
at laevum tenuere latus Putzintulus ingens,
Geisirith arcitenens et celsis Sinduit armis.
ipse loco medius ductorum maximus auctor
stabat, et in cassum socios sermone monebat,
525 iam fato incumbente gravi. quem Tarasis ante
condensas peditum cingens umbone phalanges
veloci volitabat equo, turmasque parabat.
nuntius interea venit celer ecce magistro,
turbatos hostes referens iam victa per agros
530 vertere terga fuga. sed non his vocibus illum
consilio iuvenis valuit depellere iusto.
mens immota fuit. sed non sic iussa tremendi
nunc voluere dei. cunctantem bella subire
armigeri suasere ducem, fortissimus olim
535 Ariarith et Ziper melior, duo maxima belli

---

496 tunc *Bekk.*, nunc *T* iuuentus *in* iubentis *1 m. mutatum T* 501 compti *Mazz.*, conti *T* solito *T*, subito *Mazz.* 502 glongore *T* 503 precettis *T* 505 fatis *Mazz.*, satis *T* 508 non densis *T*, condensis *Mazz.* 510 fugitque *T* 511 subigit *Bekk.*, subicit *T* 513 et *add. Mazz.* 514 seruandam tantum *Mazz.*, seruandum tm *T*, tantum seruandam *Bekk.* 515 fortes pugnare *Bekk.*, hostes spugnare *T*, hostes expugnare *Mazz.* 517 cosina masilis *T* 518 fronimith *T* iusta *T* 520 ductoris, senior, felix *scripsi*, *litterae omnes inter* duc *et* felix *positae iam Mazzucchellii tempore tinctura quadam deletae erant in codice T*, ductor erat peditum, felix *Mazz.*, *sed cf. IV 516. VI 697* 521 laeuum *Mazz.*, lelium *T* butzuntulus *T* 522 grisirith *T* Sinduit *scripsi*, induit *T*, inclitus *Mazz.*, *sed cf. VIII 374* 528 magistro *dubitans Bekk.*, magister *T* 530 his *Mazz.*, is *T* 534 suadere *T* 535 ariarit *T*

fulmina, Massylae quos tunc tremuere phalanges,
et virtute pares, et fatis compar uterque.
tunc Ziper sic orsus ait. 'succurre Latinis,
maxime ductorum. socii fera proelia campis
540 miscent, sed denso rari turbantur ab hoste.
imprimit hos numerus. socios in bella sequamur.
arma cape et succurre tuis'. hic fortis amore
Ariarith exarsit pugnae; cogitque morantem
signa movere ducem. fidi qua voce ministri
545 ductoris compulsi animi. gemit horrida cantu
bucina letifero, turmasque in proelia cogit.
it bene compta manus frustra, quia fata premebant.
sic placitum tibi, summe pater, cum laedere velles
peccantes Libyae populos. delicta fuere
550 tanti causa mali. fuerat non culpa regentis.
Carcasan longe glomerari pulvere nubem
prospiciens proprium Nasamon ciet impiger agmen,
talibus et dictis trepidantia pectora firmat.
'indomitae gentes, quarum me cognita virtus
555 Romanas acies armis temptare suasit,
haec est illa dies, vobis qua corniger Ammon
promisit fatale solum. nunc ite per hostes
intrepidi. telis patrias modo pandite laudes.
quisque manu pugnate truces, et fidite fatis.
560 numina magna iuvant. dabitur victoria vobis,
credite, certa, viri. turpem removete pavorem,
et solitas vires animosque in proelia ferte'.
vix ea Carcasan: clamor per castra cucurrit
Syrtica terrificus, saevo crepitante tumultu.
565 Marmaridae fremuere acies. sors dura furores
incitat, et saevas stimulat Bellona catervas,
barbara sanguineo compellens terga flagello.
tunc rabie fera corda tument. iam linquere castra
coeperat innumerus sonipes, camposque tenebat.
570 amnis erat medius bellorum fraudibus aptus
Massylisque dolis. densum nemus impedit arma
frondibus implicitis. steriles tenuere myricae
invisas valles foliisque oleaster amaris.
Marmaridae hic acies, acies in parte Latinae
575 adversa stabant, et tristia bella ciebant.
militis arma nemus ferrumque volatile ramis
impedit oppositis, tenuis nec transit arundo
praevalida compulsa manu, nec flectit in hostes
liber equum domitor, longo nec ludere pilo

---

536 maxile *T* tremuere *T*, tenuere *legit Mazz.* 537 patres *T* 538 sic orsus *Bekk.*, sicorus *T*, securus *Mazz.* 547 id *T* comta *T* frustra, quia fata premebant *scripsi*, frustraque fata premebant *T*, frustra quae fata premebat *Mazz.* 548 cum *Bekk.*, dum *T* 550 causa *Mazz.*, nostra *T* 553 et dictis *Mazz.*, edictis *T* 560 uobis *T*, nobis *legit Mazz.* 561 remote *T* 563 carthasan *T* 566 samulat *T* 567 barba *T* 568 linquit *T* 570 aptus *Mazz.*, actus *T* 573 folicisque *T* 575 aduersa *Bekk.*, aduerse *T*, aduersae *Mazz.*

580 implicitus strictis miles valet undique ramis.
sollicitos locus ille duces cautumque magistrum
abstinuit bellis, aciesque stare coëgit.
continuere gradum. non se committere quisquam
ausus in abrupta tenuit vestigia ripa.
585 ductor adit virtute locum
armigeris temptare parans
qua valeat transire via
condensos saltus
occultus Nasamon
590 et tutum servatur iter
fida manus compressa fuga
adventu properate feri, nec missile torsit.
adversum Nasamona videns fugit ilicet Austro
ocior et somno visa non tardior umbra.
595 certior ecce volans magno tunc fama magistro
pacificos retulit iam linquere proelia Mauros,
compulsos terrore gravi. iussuque Iohannis
auxilio Paulus sapiens et Amantius una
accelerant relevare viros. vestigia nusquam
600 Maurorum tunc visa. metu nec proelia Mazax
respexit fugiens, faciem nec torsit in hostem.
tunc versi fugere duces, pavidique tribuni
discedunt cuncti dimisso ad bella magistro.
insequitur sparsas acies tunc victor Ilaguas.
605 clamor it alta petens. tunc pars inimica resolvit
vallibus e ruptis per latos agmina campos.
dirupto credas subito telluris hiatu
surrexisse viros. circumdant signa ruentes
hinc atque hinc, sparsosque super tot milia currunt
610 densa duces; iactisque dies excluditur hastis,
et campos late noctis pressere tenebrae.
dat gemitum miseranda manus, telisque cruentis
per campos funduntur equi. furit impiger hostis
asper et immitis. posset genus omne Latinum
615 illa dies una pariter quassare ruina,
ni pater omnipotens caelo miseratus ab alto,
Romanas acies tanta inter milia servans,
salvasset magni fugientes voce Iohannis.
namque videns socias campis desistere turmas,
620 talibus ore tonans dictis exaggerat iras.
'si morimur, socii, si fors suprema Latinos
sorte trahit saevisque parat prosternere bellis,
feminea cur morte cadam? si vita superstes,

---

582 ibi *ante* stare *add. Mazz.* 584 ausus *Mazz.*, absus *T* 585—591 *hi versus ne in antiquiore quidem codice, e quo T manavit, integri extitisse videntur* 585 uirute *T* 588 condesos *T* 592 properate *T*, properare *Bekk.*, *sed* properante *veri similius, cf. IV 112* missele *T* 597 compusos *T* 599 uestia *T* 600 maxax *T* 603 demisso *T* 604 ilasguas *T* 605 id *T* 606 e ruptis *scripsi*, cruentis *T*, e mediis *Mazz.* latas *T* 607 diructo *T* 610 iactisque *scripsi*, iuctisque *T*, iunctisque *Mazz.* 618 iohannes *T* 620 exagerat *T*

cur timidus fugiam? frenos iam flectite, cives.
625 figite signa, viri. furias contemnite gentis,
et pugna temptate truces. aut vincimus hostes,
si deus ipse volet; vel, si delicta resistunt
partibus aucta meis, propria non laude caremus,
dum morimur. revocate fugam. iam stringite ferrum.
630 me, faciat, quod quisque videt'. sic fatus acerbo
dentibus infremuit vultu, capulumque coruscum
corripuit, gladiumque furens ad vulnera traxit.
ad vocem pars certa redit. tunc proelia surgunt
aspera, et assiduo discurrit lancea nimbo.
635 loricae galeaeque tonant, gemit ictibus umbo
aereus, et ruptis inter praecordia venis
purpuream fundunt animam. virtute superbus
Ziper acerba furens ibat per tela, per hostes,
Syrtica letiferis prosternens agmina telis.
640 et Solumuth pariter, fato sed impar uterque,
pectora multorum contra venientia longis
transfodiunt contis. trepidum iecur inserit hasta
corque virum. voluci findunt cava tempora ferro.
diripit ille caput, magnum femur amputat ille.
645 non aliter geminos spectasses ore leones
in medios saevire greges. nunc unguibus atrox
diripit hic praedam; nunc dentibus ille cruentis
frangit molle pecus, tepidoque in sanguine gaudet.
at parte ex alia Bulmitzis et Ariarith ingens
650 Dorotisque ferox atque armiger ipse Iohannes
funera per latos contra venientia campos
vulnere fundebant vario. mucrone superbus
ille furit, pilo melior valet arduus ille,
hic torquet rigidas nervo stridente sagittas,
655 hic fremit arte potens et telis pugnat utrisque.
ipse inter medios ductor mucrone coruscat
fulmineo, hostiles arcens terrore phalanges.
carmine non aliter referunt per bella Gigantes
armatum tremuisse Iovem, cum fulminis ictus
660 perderet horribiles flagranti vulnere fratres.
vinceret illa manus, ni tunc fortuna negasset
successus irata suos. iam crescit iniquis
innumerosa manus. peditum venere catervae
Marmaridum. densum circumvolat undique ferrum
665 stipitis et gravidi robur, lapidesque minaces

---

624 flectite *Mazz.*, flettere *T* 625 contemnite *Bekk.*, concernite *T*, consternite *Mazz.* 634 asper *T* 636 aereus *Mazz.*, arcus *T* 638 liper *T* 640 sulumur *T* 642 trepidum *Mazz.*, tritum *T* 643 findunt *scripsi*, fundunt *T* 644 magnum *T*, medium *Mazz.* amputat *Mazz.*, impucat *T* 645 spectasses *scripsi*, spettasset *T*, spectassent *Mazz.* ore *Bekk.*, ora *T* 646 nunc *Bekk.*, tunc *T* 647 hic praedam *Bekk.*, ille predam *T*, ille gregem *Mazz.* 649 bulmitis et ariarth *T* 650 atque *Bekk.*, ac *T* Iohannis *Mazz.*, *sed cf. VIII 620. 630* 658 carmine *T*, carmina *legit Mazz.* 660 flagrante *T* 661 *hic versus in codicis foliis duobus bis ita exaratus est, ut in fine prioris* ni nunc, *in capite alterius* ni tunc *scriberetur* 662 suos *Bekk.*, tuos *T* crescet *T* 663 pedum *T* 664 circonuolat *T*

fulminis instar erant. latet atro pulvere campus:
vix sua tela potest pressus iam cernere miles.
obnixus ductor contra omnia tela resistit,
vertere terga vetans. magno impendente tumultu
670 armigeri cecidere duo: cadit Ariarith ingens
missile non uno, et centum per vulnera Ziper
magnanimus. durus venientis comminus ictus
ductoris transfixit equum. quod missile dextra
acris equi rapiens fortis de corpore ductor
675 fregit et in faciem furibundus dirigit hostis.
hic fusos socios et iam sua vulnera cernens
infremuit ductor. tunc se super ardua terga
composuit sublatus equi, vultuque minaci
terribilis densum dirupit concitus agmen.
680 efficit ense vias inimica per agmina ductor
cum sociis. acies pulsae terrore magistri
post tergum redeunt. spatium sibi vindicat heros,
atque suis iter in medios tunc dirigit hostes,
disponens per signa viros, arcetque sagittis
685 Massylas acies. nulli temptare furentem
iam potuere viri. sequitur quicunque magistrum,
vulnera converso redeuntia suscipit arcu.
adversus quis forte petit: per pectus anhelum
longius erecta transfixus funditur hasta.
690 qui lateri iungunt, iaculis volitantibus acres
dant animas, utrumque latus diffindit arundo.
tunc metuens Nasamon ductoris iungere signis
cessat, et in latos fervens indagine campos
spargit equos, illosque necat, qui signa fugaces
695 deseruere, viros, et primi Martis acerbas
extimuere minas, ac versi terga dedere.
dux erat egregius, ductoris nomine fulgens,
nec virtute minor, Romanis clarus in armis.
hunc procul ut ductor fugientem proelia latis
700 prospexit campis, tali sic voce secutus.
'haec est vestra fides? sic proelia movimus', inquit,
'ut pereat Romana manus? nunc deseris arma?
quo ruis, infelix? per te miseranda iuventus
famaque nostra perit'. ductoris vocibus ille
705 erubuit, durisque dolor simul ossibus arsit.
tunc pudor infaustus gentes spectare sequaces
impulit. hostiles cupientem rumpere turmas
urguebat mors saeva virum. defendere certat

---

666 atro *Haupt Opusc. III 626*, atrox *T* 667 cenere *T* 669 magno *T*, in agro *legit Mazz.* 670 ariarth *T* 671 riper *T* 672 durus *scripsi*, duro *T* uenientes *T* ictus *scripsi*, ictu *T* *intercidisse versum unum suspicatur Mommsen* 677 super *Bekk.*, per *T* 678 equi *scripsi*, equo *T*, *cf. IV 458* 681 pulsae *Bekk.*, pulset *T*, pulsat *Mazz.* magistri *T*, magister *legit Mazz.* 685 temptore *T* 690 iungunt *T*, ueniunt *Mazz.* 691 uel *ante* utrumque *add. Bekk.* diffindit *Mazz.*, defundit *T* 693 cessat *scripsi*, cessit *T* feruens *scripsi*, feruens et *T*, ferus ex *Mazz.* 702 Romana *Mazz.*, romam *T* nunc deseris *Mazz.*, quo nunc mea desit *T* 705 durisque *T*, durusque *malim, cf. IV 2. 3*

oppressos socios. victor iam sternitur hostis,
710 eripitur victus, mutantur fata cadentum.
audentem fors prima iuvat. iam caede superbus
perfurit, et variis prosternit corpora fatis.
mater ut Hyrcanos catulis furit orba per agros
tigris anhela suis, raptos quos forte cubili
715 Caucasio subtraxit eques — spectacula Persis
regibus ille ferens, ferrata calce fatigat
cornipedem pavidus — similis tunc illa marito
et levior Zephyro, teneros dolet aspera fetus
atque volat: sic dux populis concurrere certat.
720 hic rapit ense caput morientis, missile torquens
eminus hunc sternit, valido per pectora conto
percutit hunc, minitans tremula transverberat hasta
alterius clipeum pariter palmamque latusque.
ille femur moriens despectat vulnere raptum
725 parte cadens, iuxtaque dolet sua membra superstes.
saucius ille iacet, casu confractus equino,
confossusque super sonipes. cruor emicat alte
spumeus, et tepidis currens miscetur harenis.
mille modis fervens spargebat vulnera victor,
730 fortuna praebente vias. iam lassus anhelans
fumat equus cursusque negat. Maurusia crescit
adveniens acies, Camalusque Cerausque sequuntur
Stontaus atque ferox. ingens exercitus hostem
ambit, et anterior conturbat lancea campos
735 densa volans. iaculis clipeus venientibus obstans
aere gemit raucumque tonat. clamoribus instant,
conturbantque virum. fixus contexitur umbo
missilibus densis. ipso iam tegmine subter
pondere telorum premitur, fessumque fatigat
740 silva gravis, turbaque superveniente laborat.
paulatim excedens vicinas litoris oras
arte petit, dextrumque latus subvindicat undis
aequoreis, laevum gradiens umbone tuetur
tergaque. tunc telis faciem defendit iterque.
745 ut leo venantum trepida vallante corona
impavidus virtute fremit, rictuque tremendo
murmura convolvit saevus, dum concutit iras
erecta virtute furens; nec currere contra
est animus virtusve viris, sed vocibus hostem
750 et tantum iniectis pertemptant longius hastis:
non secus ille furens turbis compressus abibat,
litora curva tenens clipeoque hastilia vitans.
est locus in mediis longe praeruptus harenis,

711 audentem *Bekk.*, ardentes *T*, audentes *Mazz.* 716 ferrata *Mazz.*, ferra *T* 731 maurisia *T* 732 camarusque *T* 738 masillibus *T* teghmine subut *T* 742 subuendicat *T* 743 leum *T* 746 ricuque *T* 747 conuoluit *Bekk.*, conuiluit *T*, conciliat *Mazz.* saeuus *scripsi*, seus *T*, saeuas *Mazz.* concutit *T*, concitat *Mazz.* 748 eretta *T* 750 iniectis *Bekk.*, in tectis *T* 752 uitas *T* 753 longe *Mazz.*, lenge *T*

fluminis in morem pelagi quem margine fluctus
755 alluit, atque undis agros concludit amaris,
egrediens. quibus alga locis limusque relabens
atque altum tremulo putret sub gurgite caenum.
huc ubi pervenit, nigras equus horruit algas
et pavidus post terga redit. tunc naribus afflans
760 erexit geminas (signum formidinis) aures,
datque latus, fumatque ferox, oculosque retorquet
prospiciens, nec dirum audet temptare periclum.
finierat spatium vitaeque viaeque repugnans
dux, heu, magnanimus. sequitur clamoribus hostis
765 densus agens turbansque virum. tunc calce frequenti
pulsat equum geminans et magnos concutit armos.
extulit impulsus sonipes, cursuque negatam
temptat adire viam, absorptusque voragine mersit
ipse cadens, dominumque super gluttivit hiatu
770 terra nefanda fero, rapuitque ex hoste receptum
suscipiens fortuna virum, ne staret inermis
aut humilis precibusque rogans, tribuitque sepulcrum,
ne nudum in Libycis iacuisset corpus harenis.

LIBER SEPTIMVS (SEXTVS).

Interea ductor munitis agmine signis
iam tutum carpebat iter, sociisque reductis
successit parvae defessus moenibus urbis.
hic populi satiata fames. post bella salutem
5 hic licuit spectare viris. hic ardor equorum
pulsus aquis tristisque fames per pabula cessit.
fovit equos olim sitiens per flumina miles,
optatis gavisus aquis, casusque priores
commemorans gelidis infundit corpora lymphis.
10 percipiunt epulis parvas post tempora vires,
laetificumque bibunt post tristia bella Lyaeum.
nox terris nunc atra ruit, mundique labores
distulit, obscuro confundens omnia caelo.
hanc sequitur madidus curis solacia somnus
15 dulcia rore ferens, tacitisque amplectitur alis.
solverat effuso nutantia lumina cornu
noctis amica quies. tunc corda oblita malorum
atque sui iacuere virum, nimioque labore
cetera defessis proflabant corpora membris.

---

754 flumis *T* 757 putret *dubitans Bekk.*, nutrit *T* 766 geminos *Mazz.* 767 exculit *T* 770 ex *add. Mazz.*

2 capebat *T* 5 spettare *T*, sperare *Mazz.* 8 gauisis *T* prioris *T* 10 paruo post tempore *Mazz.* 11 tritia *T* 12 nunc *T*, tunc *dubitans Bekk.* atra *dubitans Bekk.*, acta *T* 15 rore ferens *scripsi*, referens *T*, tunc referens *Mazz.*, *sed cf. II 456*

20 dux tamen insomnem turbato tempore noctem
protrahit, innumeras volvens sub pectore curas.
concussus pietate pater, tot funera deflens,
ingemuit lacrimasque dedit. Recinarius illic
solamen ductoris erat sociusque laborum.
25 hic mala mista bonis partem semperque ferebat,
non humili cum plebe iacens, gravitatis amicus
et virtute potens, animam qui ponere nunquam
pro patria timuit. novit ferus omnia Perses
facta viri, ingenium, vires, consulta, labores,
30 Martis opus clarum, pacemque fidemque benignam.
novit in infensis quae fecit et Africa Mauris.
novit et ipse pater secum tolerasse labores
saepe virum. sic crevit amor, sic grata voluntas
inter utrumque manet. patrem putat ille Iohannem,
35 ille putat genitum proprium de sanguine natum.
ergo inter sese tristis narrabat uterque
pervigil, infausti referens pia funera campi.
dux prior haec. 'vana est hominum vigilantia certe
non vigilante deo. propriis non viribus ullus
40 vincere bella potest. solus qui conterit hostes,
omnipotens, qui cuncta movet vertitque ruitque.
non tamen excelso nimium Romana propago
invisa est domino, tanta inter milia pressos
quod voluit salvare meos. reparare ruinam
45 accelerare placet, pugnam temptare repente,
dum victor securus adest, victumque fugacem
esse putat. victi quotiens vicere superbos
Marte viros! datur et paucis victoria maior.
consule, care, magis nostris quid competat armis'.
50 tunc placidus gravitate sua Recinarius ora
solvit, amica duci referens consulta iubenti.
'divinum spectare pium est, o summe magister,
auxilium. pugnas iterum temptare quid instas?
virtus nota movet magnaeque potentia dextrae.
55 non tamen ambiguis caput obiectare periclis
nunc opus est. hostes fecit fors saeva superbos
audacesque iuvans. fugientum proelia semper
frigent corda metu. mortis confracta pavore
virtus magna timet. belli sufferre tumultus
60 paucorum est, post bella magis, quae caede recenti
concussere viros. sparsa est pars maxima nostra,
sed manet incolumis. hanc, fortis, collige, ductor,
et vires reparare iube, gentesque require
alterna de parte ciens, quae nostra fideles

20 insomne *T* 23 ricinarius *T* 25 hic mala mista bonis partem *T*, his mala mista bonis, partem *Mommsen*, hic mala mista bonis pariter *malim* 27 animam qui ponere *Bekk.*, animamque ponere *T*, animamque exponere *Mazz.* 28 nouis *T* 31 infessis *T* 35 ille *T*, iste *Mazz.* proprium *T*, proprio *Mazz.*, *sed cf. in laud. Iust. II 81* 42 tamen excelso *Bekk.*, tantum celso *T* 46 abest *Bekk.* 49 qui *T* 50 placitus *T* 56 nunc *Mazz.*, non *T* 61 pars *Mazz.*, per *T* 62 hanc, fortis *scripsi*, hac fortis *T*, hac fortes *legit*, nunc fortes *scripsit Mazz.*, huc fortes *Bekk.* 63 repara *T*

65 foedera semper habent. has motis praecipe cannis
et signis properare suis. exercitus omnis
conveniens sic tutus erit, venalia quippe
inveniens quaecunque volet. pecuaria secum
multa trahunt gentes. venient ad litora puppes
70 et Cererem Bacchumque ferent. iam tempus apertum
aequor habet. quassas reparabunt agmina vires,
oblitaeque metus renovabunt proelia turmae'.
consilium placuit: fidique magister amici
optima dicta tenens celeres mandata ministros
75 ferre iubet cunctis. sonipes discurrit ubique
ductoris praecepta ferens, gentesque suosque
praecipitanter agunt. nullus per bella repulsus
sic potuit renovare celer fera proelia ductor,
quivit ut egregius vigilanti corde Iohannes.
80 non illum fortuna prior Mavorte secundo
inflatum evexit, nec tunc contraria fregit,
immotum virtute sua. iam roscida surgens
Oceano gelidas Aurora removerat umbras.
ductor ut albentem vidit consurgere lucem,
85 lavit aquis geminasque manus vultusque gerentes
pulvere concretos hesterno Marte capillos,
oravitque ferens palmis haec verba supinis.
'omnipotens genitor, virtus et gloria rerum,
certa salus mundique sator, qui foedere certo
90 omnia disponens vertisque regisque movendo,
tempora permutas, nec tu mutaris in illis.
quattuor explicitum volvens successibus annum,
bis senisque diem claudens aequalibus horis,
ordine cuncta novas, nec tu renovaris ab ullo,
95 idem auctor dominusque manens et conditor orbis.
credo, summe pater, tua sit quod magna potestas,
et fateor. miseras gentes sua pessima fallant
numina quae credunt. permittis saepe probari
ipse tuos, pietate tamen celer erigis idem.
100 appropia, fessisque tuis solacia praesta.
erige Romanas acies, prosterne superbas
Massylas, quae bella volunt; nostraeque ruinae
festinus succurre, precor, et consule rector'.
haec orans vultus lacrimis implebat inundans
105 concussus pietate pater, Libyaeque periclum
sollicitus pensans iterumque iterumque gemebat.
hic pater omnipotens lacrimas et verba dolentis
suscipiens, Latias voluit revalescere vires.
adveniunt socii, Martis quos sparserat horror

---

66 properare *scripsi*, aperire *T*, se aperire *Mazz.* amnis *T* 69 ueniet ad litore *T* 81 euexit *Bekk.*, exexit *T*, erexit *Mazz.* tunc *T*, nunc *Mazz.* 83 occiani *T* renouauerat *T* 85 geminisque *T* 86 hesterno *Mazz.*, cristerno *T* 87 sup.... *T*, *litterae paucae erasae sunt* 97 fallant *Bekk.*, fallans *T*, fallunt *Mazz.* 98 probare *T* 106 iterum iterumque *T* 107 lacrimans *T* 108 suscipiens *Mazz.*, suspiciens *T* recalescere *T*

110 hostilisque metus. multos tunc esse magistro
incolumes referunt, Vinci expectare sequentem.
gaudia parva salus sociorum audita creavit
solamenque mali. ductor tunc contrahit omnes
aere ciens. rara trepidi cinxere corona.
115 circumstant tristes, lacrimasque in pectora fundunt.
quos bonus affatur miti cum voce magister,
exhortans relevansque viros, et talibus infit.
'non lacrimis, iuvenes, animos confringere fortes
est opus in bello. nunquam Romana iuventus
120 frangitur adversis. nimium cur fletis, amici?
en socii veniunt mediis ex hostibus omnes
incolumes. alios aiunt superesse docentes.
si vivunt socii, nihil est quod quisque sub hoste
amisisse putet. praedam quam forte doletis
125 nunc vobis rapuisse viros, servata manebit
augeturque magis. tumidos quos cernitis hostes
caede levi, discent graviter, quid proelia possunt
Romanusque vigor. tunc vestras tollere praedas
Maurorumque simul solita virtute iuvabit.
130 solvite maerentes animos, expellite curas,
indignosque metus vestris arcete, Latini,
pectoribus. veniet rebus victoria nostris'.
laetificans alios referebat talia ductor,
ipse dolens vultus hilares simulabat amicis.
135 spem dabat aspectu. curas nam corde premebat.
inde petens Vinci Romanum contrahit agmen,
disposuitque duces, numeros fortesque tribunos
in proprios remeare locos, reparare fovendo
quadrupedes fessos, pugnam sperare sequentem.
140 corripit ipse viam, gradiens per litoris oras,
quo socios posset victu reparare diurno.
inde superna petit contemptis moenia ripis.
urbs Laribus mediis surgit tutissima silvis
et muris munita novis, quos condidit ipse
145 Iustinianus apex, orbis dominator Eoi
occiduique potens, Romani gloria regni.
huc socios ductor celeres occurrere iussit
atque duces gentesque sibi, quas ipse fideles
noverat esse suis primo in certamine signis.
150 nuntius infelix Tyriam concusserat urbem,
proelia dira ferens et saevi funera campi.
obstupuere quidem; sed spes fidissima rebus
una fuit, salvum retulit quod fama magistrum.

---

111 Vinci *Bekk.*, iunci *vel* uinci *T*, uictos *Mazz.* expectare *scripsi*, spettare *T*, sperare *Mazz.* sequentem *T*, salutem *Mazz.* 112 solus *T* 114 are *T* 115 circomstante *T* pectora *Bekk.*, pettore *T* 117 que *add. Mazz.* 118 confringite *T* 122 aiunt *T*, autem *Mazz.* 129 iubit *T* 132 nostris *Bekk.*, uestris *T* 134 dolens *Bekk.*, docens *T* 136 Vinci *Bekk.*, uinci *vel* iunci *T*, campum *Mazz.* 138 fouendo *Bekk.*, fauendo *T* 141 quo *Mazz.*, quos *T*, qua *Bekk.* 142 contentis *T* 152 fidusia *T* 153 quod *Mazz.*, qui *T*

coniugis interea miserae pervenit ad aures
155 haec eadem pinnata ducis. stupefacta relinquit
corda calor, subitoque tremens oppalluit ore.
mox miseranda cadit. caelum terramque tenebris
eripuit cum luce dolor. tunc mortis imago
clausa diu tenuit resolutis lumina nervis.
160 accurrunt famulae, dominamque levare cadentem
nituntur celeres, refovent et pectora palmis.
spiritus in gelidis tenuis recalescere membris
vix potuit. manibus teneris erecta resedit,
nec movet obtutus, amens et saucia luctu
165 immemor atque sui. mentem mox fessa recepit
ceu dubiam. primo luctus sic orsa dolore est.
'cor dolet, et nullas effundunt lumina guttas.
cur miserae nullas prorumpunt ora querelas?
luctibus in tantis animis dolor excidit ardens?
170 an dolor ipse magis lacrimas et verba negavit?
mene peregrinam sors haec miserabilis urguens
in Libyam duxit, pelago terraque secutam
coniugis arma mei? cur non per bella cucurri?
nunc pariter miseros caperet fors saeva sepulcri
175 clausa: duos raperet subitus telluris hiatus.
dulcia consertis strinxissem pectora palmis,
mersa essemque simul corpus complexa mariti.
dulce mori miseris: iterum comes ire per umbras
atque utinam fatis cupide licuisset amanti!
180 ah miserande, iaces externus clausus harena,
quem gentes tremuere ferae. virtutis adegit
causa mori. quidnam populo fugiente redire
solus et innumeras voluisti pellere turmas,
heu nimium confise tui! quo versa recurram?
185 quove ruam? auxilium cuius captiva rogabo?
tu miserae requies. tecum transire profundum
non timui secura tui, cum fervidus Auster
iactasset trepidas fluctu surgente carinas.
te sine per duras potero remeare procellas,
190 infelix coniux, tanto viduata marito?
o mihi si medios rupissent prospera luctus
fata, trahente die tantos nec ferre labores
passa diu! mors saeva foret, sed sorte recenti

154—155 *intercidisse versum unum, in quo Iohannis ducis nomen infuerit, suspicatur Mommsen* 155 relinquid *T* 163 manibus teneris *scripsi*, manibus *T*, manibusque suis *Mazz.*, manibusque suarum *requiri intellexit Bekk.* erepta *T* 164 octutus *T* lucti *T* 165 mox *T*, uix *Bekk.* 169 animi *Mazz.* ardes *T* 174 caperent, fors, saeua sepulcri *Mazz.* 175 claustra *Mazz.* raperet subitus *scripsi*, rupit subitus *T*, ruptae subito *Mazz.*, *sed cf. IV 132. VI 134* hiatus *scripsi*, hiatu *T* 176 frinxissem pettora palmas *T* 177 mersa essemque *scripsi*, miscuissemque *T*, *cf. VI 768* 178 miseris iterum *T*, misero possem *Mazz.* 179 cupide licuisset *T*, licuisset cedere *Mazz.* 180 externus *T*, externa *Mazz.*, extrema *Bekk.* 183 turas *T* 184 recurrat *T* 185 quoue *Bekk.*, queque *in* quoque *1 m. mutatum T* 186 miserae requies *Bekk.*, miserere quies *T*, miserere precor *Mazz.* 187 cum *Mazz.*, com *T* 188 fluctum *T* 189 duras *T*, diras *dubitans Mazz.* 192 nec *T*, me *malim* 193 possa *T*

manibus ore mei fruerer sociata Iohannis'.
195 Sidoniam tantis implebat luctibus urbem
cum lacrimis miseranda gemens. ululatibus augent
ardua tecta sonos. cunctorum lumina salsos
effundunt fontes, gemitus pia pectora rumpunt.
at pater alternans Athanasius ordine curas,
200 sollicitus rerum patriaeque suaeque salutis
agmina cuncta movet latis incedere campis
et forti properare duci. veneranda senectus
evigilanter agit populos. reverentia tanti
pulsat amorque viri. gravitas seniumque laborque
205 verbaque blanda iuvant, tristes mulcentia mentes.
ergo tot impensas genitor tunc ire iubebat
et socios urguebat agens, fortique magistro
consilium gratus senior mandabat amicus.
nec non egregius dispensans omnia Petrus,
210 ceu foret ille senex, magno mandata parenti
ferre iubet celeres iterumque referre ministros.
quam reverende puer! Libyen cum patre tueri,
an patris pietas animum movet? hoc ego quidquid
esse putem, dicam veritus. mirabile signum est,
215 has puer ut tenero discernas pectore curas.
iam gentes rumore tuo pavitantque tremuntque,
deficiuntque metu, palmis oculisque timorem
audito parvi signantes nomine Petri.
at famuli pariter cura praestantius omni
220 pro rebus magnoque laborant magistro,
pellentes dubias exire in proelia turmas.
hortanturque viros, flectuntque moventque docendo.
hic prece nunc socios, asper nunc increpat ille.
odit amare moras angusto in tempore cives.
225 quippe dolor pietasque virum magnique Iohannis
pulsat amor mentes. placido modo pectore vultus
versat, et absentes animis auditque videtque
sollicitus, dominumque rogat pro nomine tanti
proque salute ducis. pavitat secumque volutat,
230 atque animis tam dura putans pia corda fatigat,
quo pater ille modo, quo nunc Recinarius una.
scilicet infando tristantur pectora casu.
ardet adire viam, dilectas cernere turmas,
oscula vel plantis optans libanda magistri,
235 cunctaque disponit cura bene cautus in omni.

---

194 ore *T*, ire *Mazz.* 196 augent *Mazz.*, agens *T* 197 salsos *Mazz.*, salos *T* 199 Athanasius *scripsi*, anas uis *vel* anas ius *T*, anas uix *legit*, omnes uix *scripsit Mazz.*, magnas ex *Bekk.* 204 amorque *Mazz.*, amor *T* 206 impensas *Bekk.*, impesas *T*, proceres *Mazz.* 208 amicus *T*, amicum *Mazz.* 211 ferre *Mazz.*, forte *T* 212 rerende *T* 214 putem, dicam ueritus *scripsi*, putem dicam ueratus *T*, putent dicantue ratus *Mazz.* 216 rumore *Mazz.*, timore *T* 217 timorem *Mazz.*, morem *T* 220 quique *vel* quisque *ante* magistro *addi voluit Mazz.* 222 flectuntque *Mazz.*, flettunt *T* 225 quippe *Mazz.*, quodppee *T* 231 ricinarius *T* 235 in *add. Mazz.*

plaustra gemunt onerata viis, altisque camelis
fervet iter. ferrum resonantia concutit aera.
omnia per latos convectant horrea campos,
armaque multa viris more expendenda Latinis.
240 iamque duces hinc inde ruunt fortesque tribuni,
victricesque ferunt aquilas, atque agmina densant.
mittitur et sollers geminas componere partes
Stephanides iuvenis discreta mente Iohannes.
namque inter sese duri iam semina belli
245 saevus Ifisdaias et fidus Cusina sumptis
tunc habuere odiis. bellum iam corda futurum
coeperat alterno succendere barbara motu,
invidia geminante iras. hunc ergo magister
inter utrumque iubet placidam componere pacem
250 et sedare viros ipsasque arcessere gentes
subsidio rerum. nec duras flectere mentes
aut animos alius posset placare feroces.
hic poterat rabidas verbis mansuescere tigres
atque feros facili mulcens sermone leones
255 serpentumque malum dictis arcere venenum.
distulit is lites alterna parte furentes,
compressitque nefas et pactum gentibus auxit
arte nova. quos saepe metus, quos ille labores
inter utrumque tulit, tantas dum flecteret iras!
260 pro patria libuit tot saeva pericula ferre.
composuit gentes, pariterque ad proelia movit.
convenit ergo fremens, variis ornatus in armis,
innumerasque acies Maurorum in proelia ductor
Cusina fidus agit. commotis omnia cannis
265 arva gemunt. solidant latos vestigia campos.
ille duces proprios triginta fortior armat;
et quamvis numero milleni quemque sequantur,
Romanis gaudet sese tamen esse magistrum
militibus medium, quos princeps maximus orbis
270 ipse dedit pacis socios pugnaeque ministros.
illis fretus erat, gentesque et bella domabat.
venit Ifisdaias centum cum milibus ardens,
Arsuris et latos implevit tarua campos;
sed numerus virtute minor. tamen ornat in armis,
275 hostiles acies visu terrente, per hostes
proelia dum miscent densis asperrima telis.
auxiliumque dedit rebus famulatus Iaudas,
cum nato comites bis senis milibus armans.
omnia castra simul praefectus Bezina ducit
280 conveniens, agrosque suis pecuaribus implet.

---

236 honorata *T* que *add. Mazz.* 239 more *T*, mox *Mommsen* 243 sthefanides *T* 245 sumptis *scripsi*, functis *T*, functi *Mazz.*, *sed cf. IV 52. VIII 179* 250 arcescere *T* 256 is lites *scripsi*, ille tñ *i. e.* ille tamen *T* 264 cosma *T* commotis *Bekk.*, commmatis *T*, comitantibus *Mazz.* carris *Mazz.* 268 magister *T* 273 arsuris *T*, Aurasii *Mazz.*, Arzugis *Haupt Opusc. III 616* impleuit tarua (*in margine* cornua) campos *T*, campos compleuit et arua *Mazz.* 274 tñ ornat *T*, tanta ornat *malim*

ductor ut innumeris firmavit robora turmis,
signa movet, gentesque feras diffundit ut amnes,
proelia dura petens. campis Mammensibus Austur
rustica funereis sternebat corpora telis,
285 Byzacii partem rapiens praedamque secundam.
Antalas rursus proprium tum iunxerat agmen
partibus adversis, seseque in bella ferebat.
nuntia pennatis ventos transverberat alis,
Syrtica castra petens, venientis fama magistri.
290 cuncta per ora volat. tumidos modo territat hostes
aspera verba canens, tantasque ad proelia gentes
praesidio venisse ducis, modo concitat iras,
dum ferus imbelles Antalas esse catervas
Maurorum, signis qui se iunxere Latinis,
295 arte refert solita. Carcasan obvius ire
tunc voluit fervens. revocat Guenfeius hostis
consiliis verbisque docens. haec insuper addit.
'vincere si quaeris Romanos, maxime rector,
accipe dicta libens, quae sint peragenda, salutis.
300 non opus est istis committere proelia terris.
fortis adhuc miles nullis concussus et asper
exitiis per bella furit. nec Marte furentes
ferre quibus populis poteris nec stare Latinis
ante famem. sed castra move, retroque fugaces
305 finge vias. sequitur nostras exercitus ingens
quippe fugas. quaecunque virent, attrivimus arva.
ast illi nihil invenient: aut spargitur hostis
aut fame deficiet. fera tunc si proelia temptes,
victor eris, victosque fames ferrumque necabit'.
310 consilium infelix placuit, fossasque levavit.
insequitur fortis fugientia castra magister,
ingeminans iter omne suum. iam proximus hosti
proelia temptabat iunctis committere signis.
sed quia ductori necdum concesserat horam,
315 distulit arma deus melioribus apta triumphis.
namque per extensos pergebant agmina campos,
pulvis et adversi apparebat certius hostis
haud procul esse viris. virtus crescebat acerbis
mentibus, et pugnam iam iam temptare parabant,
320 cum subito calefacta dies. nam Phoebus anhelis
altior ibat equis, medio libratus in axe,
vindicat umbra duas brevior quo tempore plantas.
Africus ignivomus terrasque exurere flabris
incipit, et populi vires furiasque resolvit.
325 flamine cuncta rigent igniti corpora venti.

---

281 robora *Mazz.*, robore *T*, *cf. IV 889* 282 ut *Mazz.*, ubi *T* 285 bisatii *T* 286 iuxerat *T* 293 amtalan *T* 294 iunsere *T* 300 istis *Mazz.*, his *T* 304 famem *T*, fame *Mazz.* 307 ast *T*, aut *Mazz.*, at si *Bekk.* 308 aut fame deficiet *T*, deficietque fame *Mazz* 313 tentabat *Bekk.*, tentabant *T* 314 oram *T* 315 apta *Mazz.*, acta *T* 319 pugna *T* 321 axem *T* 322 planctas *T* 324 incepit *T* 325 corpore *T*

aret lingua viris, facies rubet, altus anhelat
pectora pulmo ciens, mittitque e naribus ignem.
aspera subtracta fervescunt ora saliva,
et furit exustus siccis in faucibus ardor.
330 omnis ab internis humor fluit anxius extis,
perfunditque cutem, quem mox exiccat iniquus
aëris ipse calor, tepidumque a corpore sumit.
vidit ut hoc ductor, dilato Marte Iohannes
castra super dulces posuit sitientia fontes.
335 confluit ad gelidas ardens exercitus undas,
incumbuntque siti. quo more canalibus horti
innumerae densantur apes, cum sole sub alto
iam sese e pastu referunt, rivoque fluenti
mellificum bibit agmen aquas, sic igne perustum
340 per ripas ruit omne genus. non frena retardant
cornipedes domitos; non quae super ora camelos
vincula rara tenent. mistum genus omne bibebat
undivagos latices. ardent sitiuntque bibentes.
hic genibus fixis, manibus bibit ille cavatis,
345 pronus aquas alius lambit de flumine lingua.
ille cadum potans, pateram tenet alter et urnam.
flumina iam minuunt. ipsas impressat harenas
belliger ore, super foedant quas saepe movendo
quadrupedes, mistasque fimo nec respuit undas
350 turba siti fervens. miseros sic flatus agebat.
Syrtica castra tamen, nimio turbata pavore,
saeva sub alternis urebat flamma periclis.
namque super vento gravior timor ipse fatigans
ingeminansque sitim gentes pellebat amaras
355 ire procul, retinet sed victos Africus igne
impediens populos. captivos comprimit Afros
horrida mors. miseros praedo urguet, flamma retardat,
lancea terga ferit miserorum, pectora turbat
Africus igne calens. campis prostrata cadebat
360 turba gemens. moritur variis per devia fatis.
hic venti flammis, hic saevi vulnere ferri,
hic ab utroque cadit. gladiis nam corpora fundunt,
halitus in summo tenuis quibus ore remansit.
iam gravior flatus veniens Maurusia turbat
365 corpora, morte premens. misti per prata cadebant
fessi quadrupedes. vitam sors saeva negabat.
sed tamen infensas urguens timor ire catervas
per deserta iubet. nec iam sua castra locare
permittit terror, sed longas pellit ad oras
370 Massylas gentes. bis quinos Africus ignes

---

332 aëris *Mazz.*, aiere *T* tepidoque *dubitans Mazz.* 334 duces *T* 336 orti *T* 338 e *Mazz.*, et *T* 343 sotiuntque *T* 346 potans *Mazz.*, *an* portans *praeferat dubitans*, potens *T* 348 ore *Mazz.*, ora *T*, *qua lectione servata v. 347* ipsis — harenis *scribi posse intellexit Mazz.* 352 seue *T* 362 haec *T* gladii *Mazz.* nam *Bekk.*, non *T* 365 cadebunt *T* 366 sors *Bekk.*, mors *T* 367 infessas *T* 370 ignes *Mazz.*, ingens *T*

auxerat ignivagis exurens cuncta procellis.
tot fugiens hostes acies inimica diebus
se procul a fessis posuit terrore Latinis.
ductoris iussu hostes explorare tribunus
375 Caecilides, numero pariter comitante feroci
victorum, egreditur, quibus hic virtute placebat.
forma viri magno fuerat iam nota magistro,
non minor Herculeis prosternens viribus hostes.
hic levitate celer, nimia virtute tremendus,
380 consilio maturus erat. Maurusia quamquam
obsidione vias gens aspera clauserat omnes,
ille tamen melior cautis percusserat armis
saepe feras gentes. tremuit prostratus Ilaguas
Marte virum, tremuit Frexes et Naffur anhelus.
385 Vandalicae gentis timuit tunc ille tyrannus.
diligit hunc fortem nimium pater ipse magister.
ipse laborantem propriis prospexit in armis
saepe virum. captos suscepit Marte rebelles
illius e manibus. novit Romana iuventus
390 fortia facta viri, tantis gavisa tropaeis.
ergo missus abit. Vinci populator iniquus
arva tenens vicina mari, securus et errans
omnia submissis urebat praedia flammis.
ceperat ille suas noctis per opaca latebras,
395 sollicitaeque celer successit moenibus urbis
hostes per medios. tanta est fiducia ferri.
non ignota cano. timuit non ille periclum
pro patria superare sua. sic iussa magistri
perficere et tantos potuit sufferre labores.
400 ingreditur portas, hostis secreta requirit,
circuit hostiles digressus in ordine fossas,
cognoscitque locos per amica silentia lustrans.
hinc redit ad socios. magnum petit inde magistrum.
iamque per innumeras evaserat ipse catervas
405 praedonum impavidus. postquam tentoria longe
Marmaridum vidit, saevaeque pericula gentis
non superesse suis, et passim comperit hostes
devastare locos, animus consurgit in iram,
et sociis sic orsus ait. 'si dicta feremus
410 sola duci, non plena fides est. nam loca tantum,
quae teneant fossae, cuncti nos scire fatemur.
consilium gentis summo perferre magistro
utilitas haec rebus erit perfecta Latinis.
tempus adest, socii, rarus iam rapiamus ab hoste,

---

374 ductori *T* 380 maurisia *T* 382 cautis *T*, cunctis *legit Mazz.* 383 ilasguas *T* 384 frixes et naufur *T* 387 laborentem *T* 388 saepe uirum *scripsi*, se uirum *T*, nimirum *cum insequentibus iunctum Mazz.* 392 maris *T* 393 prelia *T* 394 ceperat *scripsi*, teperat *T*, temperat *Mazz.* 395 mentibus *T* 396 ferri *T*, forti *malim* 399 et *add. Mazz.* 403 hinc redit *Mazz.*, hic retulit *T* inde *add. Mazz.* 412 summa *T* 414 rarus iam rapiamus ab oste *T*, raros iam uidimus hostes *Mazz.*, prensos rapiamus ab hoste *Bekk.*, rarum. rapiamus ab hoste *malim*

415 dum locus est, qui cuncta duci manifesta resolvant
Carcasan arcana sui'. nec plura locuto
obvius ecce venit Varinnus, belliger ille
terribilis quondam nostris stipante caterva.
hic pinnatus erat, non quem placaverat ante
420 ensipotens Solumuth. generis tamen asper uterque
sanguine proximior sese per bella ferebat.
hunc ubi prospiciens contra Liberatus euntem
vidit et erectis temptantem proelia dextris,
irruit ipse prior, turmasque invadit equestres.
425 inde ferum Veuman valido per pectora pilo
transadigit, Marzinque neci nigrumque Lamaldan
et Zeias dedit ense gravi, fortemque Tifilan
et Burcanta Nathunque ferit Sarzunque Tilinque
ensiferumque Nican, comites quis mittit ad umbras
430 terribilem Asan et vibrantem missile Dextrum.
audacem Petrus Tafaran confixerat hasta,
quem petit infensis luctantem Iammada telis.
hunc tamen exceptum Petrus mucrone peremit,
verticis alta rotans truncatis tempora venis.
435 Stephanus Altisan, Tarah ferit ense Iugurtham,
Muriferum Priscus Ielidassenque Carosus,
Silvutis Zembrum, Grorgius conficit Auspur,
vulnere perfodiens contortae cuspidis inguen.
victa phalanx versum dederat Maurusia dorsum.
440 victorum sequitur pubes veloxque tribunus.
surgit ad aethereos nubes densissima campos,
pulvere facta fugae. duro sonat ungula cornu,
et latet aspersis campus coopertus harenis.
cornipedum fodiens densis calcaribus armos
445 hostis uterque volat. sequitur tunc agmina pulvis,
significatque vias. dirupto carcere ventus
non aliter teneras flatu convolvit harenas,
cum tumidus Boreas, Scythica iam liber ab aula,
perfurit in campos, turbo volat horridus ante
450 contortus virtute Noti, gyroque coactus
vertit harenosas conturbans aequora terras.
iamque secutus erat miles fugitiva per agros
agmina Marte furens, bellatricesque catervas
spargebat tepido fundens per gramina ferro.
455 despicit ipse tamen dedignaturque tribunus
sternere caede viros, vivos sed prendere certans
veloci volitabat equo, pilumque retorquens
grandia percussis iactabat corpora membris.

---

416 carthasan *T* 417 Varinnus *scripsi*, .arincius *T*. *prima nominis littera 2 m. ita immutata est, ut nescias quid legas*, Tarincus *Mazz.*, *sed cf. 463. 470. IV 960—969* 418 nostris *Mazz.*, histi *T* 420 generis tamen *T*, gener is: tamen *Mommsen*, *nescio an quid interciderit* 430 terribile inasan *vel* terribile masan *T* 431 petrum *T* 432 infessis *T* 434 uerticis *Mazz.*, uirtutis *T* uenis *T*, neruis *Mazz.* 435 sthefanus altisan *T*, Altisan Stephanus *Mazz.* 437 Gregorius inficit *Mazz.* 440 pubes *Bekk.*, pules *T*, miles *Mazz.* uelosque *T* 446 diructo *T* 447 conuoluit *Mazz.*, cum uoluit *T* 449 perfuris *T* 451 uertis *T* aequora *Mazz.*, equo *T*

quattuor electos rapiens ex agmine Mauros
460 vinxit, et implicitis praestrinxit brachia nodis,
servavitque viros, magno secreta magistro
qui referant linguisque suis arcana resolvant.
Varinnum prensis rapuit virtute capillis
et suspendit equo. tremuit dextraque pependit
465 infelix Nasamon. quem protinus ille remissum
stravit humi, veloxque super fera pectora sedit,
descendens levitate sua, tortisque lacertis
aspera per geminas substrinxit vincula palmas.
ducitur hinc vinctus, manibus post terga revinctis,
470 cum sociis Varinnus atrox, vultuque remisso
ductoris stetit ante pedes. tunc omnis in illum
turba coit currens studio Romana tuendi,
Massylique duces cupidi condiscere causas
et, quae sit manifesta fides. victorque referre
475 Caecilides sic iussus ait. 'tua maxima servans
optime iussa ducum, Christo pugnante cucurri
per medios hostes et castra feralia vidi,
quae fixere viri miseris Vincensibus arvis.
ingressus trepidam bellis cingentibus urbem
480 condolui. illic magna tamen miracula vidi.
namque iacent nullis circumdata moenia muris,
praesidio munita dei. non turribus illam
ardua pinnati defendunt culmina tecti.
mansuescit gentes verbi virtute sacerdos.
485 sic parat indociles caelestis gratia mentes.
ille potest monitis rabidos lenire leones
et placare feras. mansuescunt corda luporum,
atque avidis teneros non laedunt morsibus agnos.
hortaturque simul, iubeas properare sequendo
490 proelia Romanis confidens prospera rebus,
si venias: lacrimis non desinet ille precando
pro populis armisque tuis castrisque Latinis
exorans iugiter, nostros ut conterat hostes
omnipotens, humilesque tua virtute superbos.
495 hos ego digressus nimio sudore rebelles
detinui, qui cuncta tibi secreta resolvant
gentis iniqua suae, doceantque ex ordine mentem'.
finierat dictis, quae gesserat, acta tribunus.
at ductor vinctos iam dudum lumine torvo
500 despiciens iratus ait. 'qui mentibus ausus?
dicite, furciferi. quae vos sors dira coëgit
hinc Libycos bellis iterum remeare per agros,
et vetitas temptare vias, solitisque rapinis
Poenorum spoliare domos gentesque Latinas?

462 linquisque *T* 465 Nasamon *Mazz.*, mamasan *T* 469 reuictis *T* 474 quae *T*, quo *Mommsen* 476 octime iuxa *T* 478 miseris Vincensibus *scripsi*, miseris uicte ensibus *T*, miseri inuicte ensibus *legit Mazz.*, miseri Vincensibus *Bekk.* 481 circumdita *T* 482 non *T*, nam *legit Mazz.* 493 exorras *T* 494 humiletque *Mazz.* 502 hinc *T*, huc *dubitans Bekk.*

505 Carcasan vicisse putat? quem tempore certo
subiciet post bella deus, vinctumque videbit
plebs Romana suis captivatumque sub armis.
ante tubam memora, quis mentem terror adegit
insidias vestrosque dolos fraudesque tuorum'?
510 tunc Nasamon pinnatus ait. 'me cuncta fateri
iussio dura premit. mortem licet ipsa minentur
verba mihi meritam, narrans tamen omnia dicam.
Carcasan nostris dux est fortissimus armis.
huius in auspicio nostri spes maxima regni est,
515 et manifesta manet. cecinit sic gentibus Ammon
fatidicus, nostris donans per proelia Mauris
Byzacii campos, Carcasan ire superbum
per Libycos populos et pacem reddere mundo.
Ammonis his dictis gentes Bellona coëgit
520 innumeras vestros iterum remeare per agros,
ipse quidem ductor tecum committere pugnam
iam voluit. vertens animos Guenfeius hostis
distulit arma viri mentemque a Marte reflexit,
consilio sed valde gravi. tu quippe fugaces
525 quos populos nunc rere, magis non terror acerbus
hos agitat victosve pavent. ut vestra fatiget
castra fames, finxere fugam, vobisque labores
arte parant. gentes nostras ne crede fugaces,
si veniat princeps totumque exhauriat orbem
530 secum ad bella movens. nec Maximianus apertas
bis potuit conferre manus, cum sceptra teneret
Romani princeps populi, victorque per omnes
Poenorum gentes bellis transiret acerbis.
at modo, cum donet responsis certior Ammon
535 prospera bella suis, Laguantan cedere signis
aut fugisse putas? velles hoc, ductor acerbe.
sed non sic tua fata volent'. tunc verba furentis
indignans saevire diu, sic ora resolvit.
'ut magis hos nostros teneatis certius agros'.
540 sic ait et quinque erectis iubet ordine lignis
stipite suspendi morientum colla bicorni.
iussu praecipiti celeres fecere ministri.

---

506 subi·ite *T* 507 catiuatumque *T* 509 tuorum *T*, tueri *Mazz.*, nouare *requiritur* 510 Nasamon *Mazz.*, sadamon *T* 511 iuxio *T* ipse *T* 521 ipse quidem *scripsi*, ipse qui *T*, ipseque qui *Mazz.* 524 tu *T*, tum *Mazz.* 525 nunc *scripsi*, non *T* rere *T*, irre *legit*, ira *scripsit Mazz.* 526 uictosue *T*, uictosque *legit Mazz.* 529 ueniat *Bekk.*, ueniet *T* 535 signis *Mazz.*, suis *T* 536 uallas *T* acerbe *Mommsen*, acriue *T* 539—540 *versum unum intercidisse suspicatur Mommsen* 541 subspendi *T* morientum *T*, morietur *legit*, Maurorum *scripsit Mazz.* 542 iussit *T*

LIBER OCTAVVS (SEPTIMVS).

Postquam consilium ductor cognovit iniquum
atque omnes patuere doli, gentisque nefandae
persensit crudele nefas, tunc cuncta revolvens
obtutu tacito mentis discurrit acumen
5 per partes varias, quae sint peragenda, requirens.
vincere quippe gravis melius sapientia gentes
quam virtus armata potest. moderamine iusto
percenset varias, relegens celer ordine, curas,
atque animo per cuncta volat. sic praepes hirundo
10 inquirens teneras pullis circumvolat escas:
proximior terris virides modo conspicit herbas,
itque reditque locis, ramos nunc arboris altae
explorat, tacitis proscinditque aëra pennis.
tandem consilium pacata mente resedit,
15 et sociis sic ductor ait. 'non viribus audet
Carcasan nostris fretus concurrere telis,
arte sed asper agit Latias vexare cohortes
et fugiente parans. fugiat licet improbus astu,
non tamen effugiet. tanta superabitur arte.
20 castra locanda mihi mediis Vincensibus arvis,
quae modo raptor habet. si fors committere pugnam
ausus erit mecum, planis fundetur in arvis;
nam melius miles campis concurret apertis
liber equo, pilo feriens vel arundinis ictu.
25 sin fugitiva locis gens impia cesserit illis,
litora praecipimus, nullasque exire iubemus
impensas terris. perient nihilominus hostes,
nec poterunt sufferre diu, gentesque nefandas
concutiens obscena fames sine Marte necabit.
30 at nos aequor alit, venalia tempore certo
cuncta ferens, Cereremque simul Bacchumque ministrat.
castra movete, viri, cunctisque incedite signis'.
vix ea fatus erat: campos contexerat omnes
altus eques lentusque pedes, rumpuntque per agros
35 agmina densa virum, fremitusque increscit equorum.
senserat hoc cautis Carcasan monitus alis
Antalasque ferox. subito crepitante tumultu
castra movent. timidi planis consistere campis
deseruere locos, fossasque in montibus altis

---

4 optutu *T* 8 relegans *T* 9 praeceps (*in margine:* alias praepes) *T* 10 inquires *T* puluis circouolat *T* 12 idque redit *T* ramas *T* 13 que *add. Mazz.* 16 carsan *T* 17 asper *T*, aspera *malim* uessare *T* 20 Vincensibus *Mazz.*, uincesibus *vel* iuncesibus *T* 21 sors *T* 23 concurrere *T* 25 cesserit *scripsi*, exerit *T*, texerit *Mazz.* 26 praecipimus *T*, praecipiens *legit Mazz.* 29 concitiens *T* 30 ienalia *T* 32 mouere *T* 33 contexeras *T* 34 alcus *T* 35 increscit *scripsi*, incecescit *T*, incessit *Mazz.* 36 cautis carhasan monitus alis *T*, cautus Carcasan montibus altis *Mazz.* 37 atalasque *T*

40 constituere metu, et celsis vinxere camelis.
litora Romanus densis exercitus armis
occupat, et latos implent tentoria campos,
Massylique duces medios posuere Latinos.
hinc atque hinc cunctos cannas fixere per agros,
45 atque omnis tenuere vias. tunc litore ab omni
contrahit ipse rates portuque stare Larisco
iussit, et impensis socios gentesque levavit,
dispensans per castra pater numerosque Iohannes.
dum trahit ille dies digna fortissimus arte
50 et gentes cruciare parat, consurgit oborta
seditio, populosque furor per castra Latinos
insanis urguet stimulis. iam murmure crebro
exacuunt dubias contra sua pectora mentes.
pro dolor! armatas revocant in viscera dextras
55 quisque sibi, propriisque parant cervicibus enses.
quis furor ille fuit, quo sic exarserat omnis
funditus ipse suas Latiaris perdere miles
tunc acies? mentes miseras sors saeva trahebat.
non metuis, Romane, ducem? tot bella, tot hostes,
60 quos circumfusos certum est patuisse, caveto.
en Libyam per bella paras cum gentibus una
vertere, et infensis miseram petis, improbe, telis,
heu pietas! ubi sancta fides? fors saeva laborat
de manibus partos populis auferre triumphos.
65 coeperat obliquo ductorem lumine miles
respiciens iam dura loqui sociumque quietos
exagitare animos auresque implere susurro.
nec iam odiis posuere modum, sed voce nefanda
impia verba ferunt. silvam velut ignis adurit
70 appositus, primaeque movent incendia flammae,
cum tenuis scintilla leves succendere frondes
incipit, aut fragiles crepitant cum fomite culmi;
fumum atrum primum parvamque exire favillam
saepe vides, mox se vacuas Vulcanus ad aures
75 erigit, et densos edunt mala flamina colles:
sic captas mentes paulatim acuere furore,
sic rupere minas. 'quonam, miseranda iuventus,
hunc sequeris per bella ducem? quo fessa trahuntur
agmina? qua rursus miseris mors saeva paratur?
80 heu, viles animas vario discrimine fundit,
et merces non ulla datur. nos Marte cruento

---

40 uinxere *Bekk.*, uinxere *vel* iunxere *T*, iunxere *Mazz.* 41 densus *T* 46 portuque stare *T*, portusque intrare *Mazz.* laristo *vel* larisco *T*, Lariscos *Mazz.* 47 iuxit *T* 48 dispensant *T* 50 aborta *T* 54 reuecant *T* 56 quo *Mazz.*, quod *T* 60 circumfusas *T* patuisse *Mazz.*, potuisse *T* 62 infessis *T* 65 ductore *T* 72 incepit *T* 73 fumum atrum *Bekk.*, fu..ram *T*. *duae tresve litterae, quae inter* u *et* r *exaratae erant, prima, ut videtur, manu deletae sunt*, funeream *Mazz.* 76 captas *Bekk.*, *an* caecas *praeferat, dubitans*, cepit *T*, coepit *Mazz.* acuere furore *T*, accendere feruor *Mazz.* 78 trahantur *T* 79 qua *Bekk.*, quo *T* 80 discrimine *scripsi*, de semine *T* 81 cruenti *T*

mortibus affecit. Romanus sanguis harenas
proluit, et misto nigrescunt aequora tabo.
nos sitis atque fames, flammis nos Africus ussit.
85 et meritis non ullus honos. concurrite, cives.
saxa, faces, gladios, quidquid furor, ira ministrat,
diripite. infando careat pars nostra labore
morte ducis meriti'. diro sic castra tumultu
exagitata fremunt, atque impia murmura crescunt.
90 contrahitur furibunda manus, coetuque coacto
exacuunt dubias iunctis fervoribus iras,
decernuntque nefas. clamor tentoria miscet
horrificus, saevis resonat clangoribus aether,
non aliter dubiis quam ferret proelia fessis
95 omnia conturbans Nasamon. ductoris ut aures
contigit ille sonus, 'quisnam crepitante tumultu
exagitat mea castra furor? perquirite', dixit
'et celerem removete gradum'. dux Tarasis ante
egreditur trepidus rerum condiscere causas.
100 ut strepitus sensit dubios murmurque virorum,
accessit placidis populos sedare loquelis.
nec ducis hos facies nec verba precantia flectunt
nec Romanus honos: animis reverentia cessit.
ausi quin etiam lapides temptare minaces.
105 urguebat sors saeva viros fatumque futura
morte premens, miserosque dies suprema trahebat.
vertitur ad dubium pedibus celer inde magistrum
nuntius, et saevas insani militis iras
exarsisse ferens bellum civile repente
110 ortum ait. infremuit ductor, telumque verendus
corripuit, fossasque furens et castra reliquit
egrediens virtute sua. comitesque secuti
atque duces et fida manus. tunc aggere celso
constitit, atque gravi populos sic voce furentes
115 admonuit metuenda. 'ferum me nempe putabas,
miles, acerba furens? si fas civilibus armis
iusque datum est ensum, propera, si bella vetari
me pereunte putas, si Martis causa Iohannes
civibus. haecne fides? si sic Romana recessit
120 ex animis pietas, certe iam gentibus istis
bella geram. noster fortis semperque fidelis
Cusina rebus erit, gentes comitesque ducesque.
vos ignava manus nostris discedite castris.
vadite. iam veniat commotis Cusina cannis.
125 noster Ifisdaias propriis cum gentibus assit
Bezinaque et velox acies famulantis Iaudae'.

---

85 meritis *T*, meritus *legit Mazz.* **86** quicquid furor ira *T*, quotquot furor arma *Mazz.* **87** diripite *Bekk.*, diripe et *T* **88** merita *Mazz.* **91** iunctis *addidi*, mediis *add. Mazz. conferens Verg. Georg. III 154* **97** exagitur *T* **98** tarsesis *T* **106** marte *T* **112** cominusque *T* **113** agere *T* **114** constituit *T* **118** mortis *Mazz.* **121** nostris *Mazz.* **122. 124** cosina *T* **126** uezinaque *T*

vix ea fatus erat: densis Maurusia signis
agmina per latos ruperunt undique campos
auxilio ventura ducis. tunc saevior arma
130 corripuit Romana manus, fossasque per omnes
ferrati micuere viri. nec torpor acerbas
percussit mentes, aut densus terruit hostis.
hos tamen aspectus proprii terrorque magistri
atque monens placido sapiens Recinarius ore
135 coeperat attonita restinguere mente furores.
deposuere minas. tristis discedit Erinys.
paenituit furuisse viros. summittere colla
nunc humili cum voce volunt, non gentibus acti,
sed rerum memores. movit pietasque fidesque
140 principis atque metus, gravitas virtusque magistri.
et placidis revocans Recinarius agmina verbis
praecipit alternas acies astare parumper
pace sub ancipiti, mandatque haec verba Latinis.
'cernite, quot gentes rerum pia iussa sequantur,
145 et pudeat voluisse nefas. sin forte paratis
aspera bella sequi mentemque implere malignam,
dicite. cognoscam, quaenam suprema voluntas
vestra manet, socios salvem, perdamne rebelles'.
nec minus ut Caesar medio impendente tumultu
150 Romanos potuit verbis terrere superbis,
erubuit stupefacta phalanx, humilisque magistrum
sic pia voce rogat. 'paucos furor impius egit
hoc sceleris temptare genus, quos iusta nocentes
ultio rite manet. sontes sua poena sequatur.
155 nos humiles ductoris heri praecepta sequemur'.
has inter voces auctores criminis insons
turba trahit, vinctosque duci pro crimine tanto
tradidit, et culpam devota mente piavit.
facta quies populis. sceleris vindicta nefandi
160 composuit mentes. ductoris maior in omnes
hinc gentes terror. sedato milite laetus
ingreditur fossas. devota mente fatentur
nunc hilares socii dictis parere iubentis.
ilicet inde iubet rauco stridentia cantu
165 aera ciere acies. commotis litora signis
deserit, et campis posuit sua castra Catonis.
Syrticus at raptor munitis tuta tenebat
castra locis. sed dura fames iam coeperat omne
Marmaridum turbare genus. pecuaria tantum
170 sunt epulis; nam nulla Ceres. cognovit ut ingens
Romani ductor populi, concludere gentes
obsidione parans, certis tunc signa diebus
abstinuit silvisque acies exclusit iniquis.

---

127 densi *T* 130 fessasque *T* 135 restringere *T* 136 descedit *T* 141 ricinarius *T*
158 deueta *T* 161 hinc *scripsi*, he *T*, fit *Mazz.* sedato *scripsi*, sed acon *T*, quando cum *Mazz.*
164 stridente *T* 168 omnem *T*

iamque dies alterque dies dilatus ab armis
175 arte ducis. gentes dubias se credere campis
efficit ipsa quies. certum putat esse pavorem
infelix Nasamon. in planis ponere terris
castra soluta iubet. nimium iam morte propinqua
audaces animos et saevas sumpserat iras.
180 convocat e mediis deducens agmina fossis
consilium ductor. stetit aggere celsior ipse.
tunc lecti venere duces fortesque tribuni,
atque suo veniens condensus in agmine miles
per numeros turmasque ruit. rebusque fidelis
185 contrahitur Massyla manus sic mista Latinis
ceu Romana ferox. cunctos amor ipse magistri
terribilisque metus campis occurrere iussit.
unanimes habitus gentes discernit utrasque.
his tunicas ferrum, his, nudis de more lacertis,
190 purpura picta dabat vario permista colore.
hos clipeus, hos cetra tegit. stat casside celsus
miles et implicitae Maurus velamine pallae.
ast alius longos removens a fronte capillos,
missilibus nixus geminis et poplite flexo
195 aut dura solidam defigens cuspide terram.
quos ductor medius dictis affatur amicis,
'Romani comites, fessae spes unica terrae,
certa salus Libyae vestris nunc pendet in armis.
iam bellum finire decet durosque labores.
200 pugnandum est'. gavisae acies gentesque Latinae
signa movent. vox una fremit, populique ducesque
Massylaeque manus magno cecinere fragore.
promittunt animos, curritque per agmina laeto
murmure cuncta sonus. non sic agitata resultant
205 aequora venturis longe signantia ventis.
sensit ut egregius populorum vota Iohannes,
consilio meliore docet, quae prima salutis
causa fuit, rebusque data est victoria summis.
ut fremitus pressit dextraque silentia iussit,
210 attoniti siluere viri, faciemque loquentis
suspiciunt. animi iussis auresque parantur.
affatur socios clara sic voce magister.
'haec, socii, transacta dies. nec crastina pugnae
apta datur durae, dominoque sacrata per orbem est.
215 quare agite, o proceres, Christo famulemur ovantes.
praesidium lacrimis humiles oremus ab illo,
et veniet, confido, citum; gentesque malignas
confringet virtute deus, nostrosque labores
respiciet, nostrisque dabit nova gaudia rebus.

---

179 sumpserit *T* 180 agmina *Mazz.*, aghimine *T* 182 lecti *scripsi*, leti *T*, laeti *Mazz.* 184 turbasque *1 m.*, turmasque *2 m. T* 191 cetra tegit *Mazz.*, sceptra regit *T* 194 massilibus *T* 203 letus *in* leto *1 m. mutatum T* 205 uenturos *in* uenturis *1 m. mutatum T*, uenturos — uentos *Mommsen* 211 suscipiunt *T* 213 haec *T*, nec *Mazz.* 214 durae *add. Bekk.*, *an* pia enim *praeferret dubitans*

220 ast ubi perfectis caelestia munera sacris
obtulerit domino venerandus rite sacerdos,
votaque Romanus persolverit ordine miles,
ponemus mensas. ne longe pascite campis
quadrupedes, epulis quoniam de more receptis
225 castra movere placet, non tristia mittere bella,
sed tantum properare locis, ut luce sequenti
— mox primo mundum consurgens margine Phoebus
flammivomis continget equis — committere pugnam
vicinis liceat ferventi caede Lataris.
230 nec longum quassabit iter, sonipesque pedesque
fortis erit, gentesque feras virtute necabit'.
assurgunt clamore viri, plauduntque faventque
exultantque animis. redeunt in castra cohortes.
nec minus et Nasamon diversa in parte rebellis,
235 consilium infandi faciens pro tempore belli,
impia cognatae contraxerat agmina turbae,
atque alias Libyam bellis quas scindere gentes
compulerat praedonis amor sortisque nefandae
extrema iam morte dies. Guenfeius una,
240 aspera bella ciens, animo consulta revolvit,
impatiens differre diu. tamen ordine primus
Carcasan sic orsus ait. 'vicina Iohannis
castra premunt, et saeva fames iam comprimit omnes.
gentibus una salus celerem committere pugnam,
245 dum solidae vires membrorum robore constant.
nam pecudum spes sola epulis et lymphigeri amnis
sustentat suprema viros. iam farris ab omni
defecit Nasamone genus. memorare Lyaeum
non opus est. iuvat unda fluens. si vincimus hostes,
250 omnia Maurus habet, prostrato milite castra
diripiens tot plena bonis. immota manebunt
securo responsa mihi, quae corniger Ammon
sorte dedit, Latias bello superare catervas'.
'crastina festa dies populo peragenda Latino est'.
255 excipit Autiliten. 'Romanus proelia miles
nulla pavet solitus sacris. tunc arma movere
nostra iube. incomptos subito rumpamus in hostes,
dum medio calet hora die, dum cuncta sub umbris
corpora fessa iacent nimio lassata calore.
260 praeterea geminas tantum rescindere fossas
est virtutis opus. duri primum ipsa Iohannis
castra time, densasque simul fortesque cohortes
audacesque duces collectis elige signis,

---

223 ne *T*, nae *Mazz.*, neu *Bekk.* 224 receptis *Mazz.*, reettis *T* 226 properare *T*, propiare *Mommsen* 227 mox *T*, cum *dubitans Bekk.* magine *T* 229 lataris *T*, laturis *legit Mazz.*, Latinis *Bekk.* 231 nerabit *T* 234 massamon *T* 235 infandi *Mazz.*, nephandi *T* 236 agmine *T* 239 extrema iam morte *T*, extrema iam in morte *dubitans Mazz. conferens Verg. Aen. II 447. XI 846*, extremo iam Marte *Bekk.* 242 cartasan *T* 246 lymphigeri *scripsi*, lymphiger *T* 247 uiris *Mazz.* 248 nassamone *T* 256 solitis *dubitans Bekk.* 259 laxata *dubitans Bekk.* 260 fossa *T*

et Latias sic posce manus. ibi sanguine multo
265 certandum est. reliquas acies, qua castra nefandus
Cusina ductor habet, condensas Guarsana ducat.
hic quoque certa manus Romani militis ardet.
est etiam dux ipse ferox, disperdere gentes
Romana pro parte parans, dum plaudit honorum
270 inflatus titulis, dum dicitur esse magister,
dum consanguineus genitus de matre Latina.
hac sibi laude placens fortis fidusque videri
vult inimicus atrox. alios nec nominet hostes
his victis Nasamon. cuncti tua castra sequentur.
275 sic dabitur nostris fortis victoria signis'.
consilio assensere viri, gentesque nefandae
infremuere animis, acuuntque in proelia mentes.
condidit unda diem Oceano. nox atra secuta est.
tunc Phoebus disiunxit equos, tunc Cynthia iunxit,
280 dum renovat nostras vires. haec surgit ab undis,
mergitur alter aquis. placidam per membra quietem
accipit omne genus, dulcique impressa sopore
cetera per campos fessis animalia membris
somnus habebat iners, pecudes variasque volucres
285 horribilesque feras gelidosque in litore pisces,
cum vigil insomnem, flagrans iam Marte, Iohannes
ducebat noctem, cautoque in pectore sollers
volvebat magnas, dispensans ordine, curas.
quem iuxta sapiens Recinarius horrida bella
290 pectore pensabat placido, sensuque sagaci
percurrens varias relegebat in ordine causas.
alternis animos relevabant vocibus ambo,
mutuaque ex oculis arcebat fabula somnos.
o quotiens habuere preces, dominumque potentem
295 pro rerum, populi, Libyae propriaque salute
cum lacrimis petiere diu! nec fundit inanes
tristis uterque preces. orantes vidit ab alta
sede pater, terrarum orbem qui fulmine terret,
et finem imposuit tanto post bella labori.
300 Marmaridum interea nocturnis dedita sacris
castra fremunt, statuuntque aras, et inania poscunt
numina. producunt pecudes altaria circum,
et fundunt miserum rivis per prata cruorem.
hi mactant Gurzil, multi tibi, corniger Ammon,
305 hi Sinifere colunt, quem Mazax numine Martis
accipit atque deum belli putat esse potentem,
Mastiman alii. Maurorum hoc nomine gentes

---

265 qua *Bekk.*, quo *T* 266 cosma *T* 269 plaudit *Bekk.*, plaudet *T* 280 nostras *Mazz.*, nostra *T*, nox atra *Mommsen* surget *T* 281 placida *T* 289 iusta *T* ricinarius *T* 291 uarias *T*, uarios *Mazz.* causas *T*, casus *Mazz.* 294 quoties *T* habuere preces *Mommsen*, habiere pares *T*, abiere pares *Mazz.* 296 fudit *dubitans Mazz.* 297 preceps *T* 304 hic *T* multi *scripsi*, mlti *T*, miti *legit Mazz.*, illi *Bekk.* 305 hi Sinifere *scripsi*, hi nifere *in* hignifere *1 m. mutatum T*, hignifero *legit*, igniferique *scripsit Mazz.*, *sed cf. IV 681* quem *scripsi*, quae *T* numine *T*, numina *Mazz.* 306 petentem *T* 307 gentis *T*

Taenarium dixere Iovem, cui sanguine multo
humani generis mactatur victima pesti.
310 pro scelus infaustum! gemitus miserabilis, auras
undique concutiens, clamoribus aethera pulsat.
imprimit hic ferrum iugulis, et vocibus ipsum
numen agit, dubiasque vocans exire per umbras
solis iter temptare iubet. tunc more profano
315 diripiunt pecudum fibras et fata requirunt.
presserat ista deus, surdumque ad carmina numen
omne fuit: nulli retulit responsa sacerdos.
Phoebus ab interni resplendens margine caeli
Oceani rumpebat aquas, meliorque resurgens
320 lumine fulgentes radios tendebat in orbem
felici nascente die. iamque ordine certo
Christicolae veniunt populi, Romana iuventus
magnanimique duces signis comitantibus una.
dux ubi distensis habuit tentoria velis,
325 visus cum primis media inter castra Iohannes.
hic magnum statuit velans altare sacerdos,
et solito sacris circumdedit undique peplis
more patrum. instituuntque choros et dulcia psallunt
carmina deflentes humili cum voce ministri.
330 ast ubi sacrati tetigit dux limina templi
ingrediens, gemitus populi rupere dolentes.
lumina confundunt lacrimis. vox undique caelos
pulsat, et infensis tot conscia pectora pugnis
percutiunt. 'delicta patrum dimitte, rogamus,
335 nostraque, Christe' gemunt et tensis aethera palmis
suspiciunt, dominique sibi solacia poscunt.
ipse inter primos, genibusque et corpore flexo,
pro populo exorans motus pietate Iohannes
ex oculis lacrimas fundebat fluminis instar,
340 percutiensque suum geminato verbere pectus
talia voce rogat. 'mundi sator, unica rerum
vita salusque, deus, terrae, maris, aetheris auctor
omnipotens, caelum et terram virtutibus implens
undivagumque salum vel quidquid cingitur orbe,
345 aëraque et taetrum populi pallentis Avernum,
imperium tu solus habes; tibi summa potestas
et laus et regnum magnaeque potentia dextrae.
respice iam tandem Romanos, respice, summe,
atque pius succurre, pater, gentesque superbas
350 frange, precor, virtute tua. dominumque potentem
te solum agnoscant populi, dum conteris hostes
et salvas per bella tuos. nunc sculptile damnat
omne genus, verumque deum te, magne, fatemur'.

---

310 gemitus *Mazz.*, geminis *T* 313 nomen *T* 316 que *add. Mazz.* 325 uisa *T* 327 solite *dubitans Bekk.* pbeplis *T* 328 salunt *T* 329 ministri *Mommsen*, magistri *T* 334 dilicta *T* 336 suscipiunt *T* 337 gentibusque *T* 350 france *T* 352 scriptile *T* damnat *T*, damna *Mommsen* 353 uerumque *Mazz.*, utrumque *T*

haec memorans terras oculorum fonte rigabat
355 compulsus pietate pater, Libyaeque periclum
mente dolens rerumque graves populique labores.
nec minus humectans iuxta Recinarius ora
luminibus fundebat aquas, supplexque Latinis
auxilium populis vultu maerente rogabat.
360 magnanimique duces humecto pectore fletus
ad caelum misere suos fortesque tribuni,
atque omnes pariter lacrimosa voce cohortes
ante deum fudere preces. summusque sacerdos
munera pro populis, onerans altare, Latinis
365 obtulit, atque aras lacrimarum fonte rigavit.
tunc precibus placidis patrem benedixit honorans,
et solitas reddens Christo dedit ordine laudes.
munus erat summi domino acceptabile caeli,
sanctificans mundansque simul genus omne Latinum.

* * *

370 adiungens ducibus 'fortis Putzintule', dixit
'cum numeris signisque tuis, qua Cusina fidus
signa tenet, propera. pariter tu, Geisirith ingens,
iunge viro socios. dignum relevare fideles.
at tu contractis iuvenum modo, Sinduit, armis,
375 fortis Ifisdaias ubi gentem et signa locarit,
Romanas coniunge acies. tibi proximus ille
Fronimuth acer erit, numerosque et signa iuvabit'.
imperat ille viris: et iam sua quisque secutus
signa per extensos acies construxerat agros
380 miles, et hostiles properabant undique turmae.
primaque Marmaridum clipeata his agmina campis
cum magno clamore ruunt, hastasque reductis
mittere temptantes vibrant in bella lacertis,
Zabeas hic, hic Bruten erat, quos deinde secuti
385 mille duces. celsum subtexens lancea caelum
densa volat. clipeis venientia vulnera vitant.
militis ora gemunt. inter tot tela furentum
Romano nullum maculatum est sanguine ferrum.
primus init Martem fortissimus ipse Iohannes
390 hastam concutiens, mediosque irrumpit in hostes,
et ferit adversi conto cava pectora Sasfi.
ille cadit revolutus equo, fluviumque cruoris
dat specus irruptum, siccasque infundit harenas.

---

354 haec *Mazz.*, nec *T* 357 humectans *Bekk.*, humettatis *T*, humectis *Mazz.* ritinarius *T* ora *T*, orans *Mazz.* 363 fundere *T* 364 onerans *Mazz.*, honorans *T* 365 optulit *T* 369 mundasque *T* 369—370 *intercidisse versus nonnullos intellexit Bekk.* 370 adiungens *T*, magister *Mazz.* putzintile *T* 371 qua *Bekk.*, quo *T* 374 at tu contractis *scripsi*, at ...tractis *1 m. T*, *e quattuor litteris secunda manu in litura exaratis priores tantum duae* tu *dignosci possunt. tertiae et quartae, quae legi nequeunt, prima manu lineola, qua* m *et* n *in codice significari solent, superscripta est*, at tu Gontractis *Mazz.* modo Sinduit *scripsi*, modos induitis *T*, modo ductus in *Mazz.*, *sed cf. VI 522. Hermes IX 269* 375 gentem et *Bekk.*, gentes et *T*, gentis *Mazz.* 377 fronimicth *T* 380 properabat *T* 381 clipeata his *Mommsen*, clipeatis *T*, *cf. Verg. Aen. VII 793. 794* 384 Zaboas hinc hinc *legit Mazz.* 386 dense ualat *T* uitat *T* 390 asta *T* irrupit *T* 393 dit *T*

protinus Ifnaten sequitur, quem cuspide longa
395 aversum post terga ferit, qua spina sedentis
colligat incurvas nodorum robore costas.
ossibus haerentem recipit dum fervidus hastam
luctaturque diu tollens, venit ecce superbus
Mirmidonis tremulumque intentat mittere telum.
400 ille tamen rapiens morientis missile torsit,
conixus virtute sua, mediumque per hostem
transadigit, tetigitque novo praecordia ligno.
arduus ingenti Tameneum perculit hasta
et deiecit equo. Narti rapit ense sinistram
405 cum clipeo, iugulumque premit. mucrone Samasci
colla secat, pilo transverberat ilia Palmi.
per faciem Calamena ferit, naresque genasque
dentibus infractis ferro rapit. horrida quassant
membra solum, et vasta gemuerunt arva ruina.
410 nec procul adversum pilo ferit obvius Ancum,
et calido figit Manti mox pectora ferro,
Mastumaeque latus transversam compulit hastam
per geminum virtute fremens, Salpinque supinum
sternit humi conto. morientem desuper hostem
415 percutit acer equo. nigro de corpore sanguis
emicat alta petens, calidasque irrorat harenas.
ocius Autiseran sequitur, quem cuspide fixum
impellens deiecit humi, Caggunque Taninque
Altifatanque necat, pectusque impressit Anesti.
420 mucrone Autufadin iugulat, piloque superbum
conserit Ontisiren. Canapi caput ense rotavit,
et rigido Tubian stravit per gramina ferro.
compulsat post terga acies Nasamonis iniqui.
has sequitur Romanus eques fortesque tribuni
425 armigerique duces. medius volat ipse magister.
invadunt turbantque viri fugitiva per agros
agmina Marmaridum, mactant sternuntque premuntque.
hinc redit expulsus Nasamon, atque agmine facto
Cusina qua proprias permisto milite turmas
430 signaque fida gerit, cuneum facit. obvius ille
ire parans dictis iuvenes affatur amicis.
'Romani comites et gens o nostra fidelis,
nunc fortes monstrate animos viresque fidemque.
Laguantan sufferte minas. nec terreat hostis
435 vos veniens. iam victor adest, en, cuncta Iohannes
signa movens Romana simul. vos, ite per hostes.

---

395 auersum *Bekk.*, aduersum *T* 397 erentem recepit *T* 398 tollens *scripsi*, dolens *T*, uiuens *Mazz.* 399 Myrmidonis *Mazz.* 403 Tameneum *scripsi*, tamen eum *T*, tamen illum *Mazz.* perculit *Mazz.*, proculit *T* 405 samasci *T*, sumasci *legit Mazz.* 406 pilo *Bekk.*, fileti *T*, tereti *Mazz.* 412 mastumeque *T*, mastumoque *legit Mazz.* transuersa *T* asta *T* 417 ocitius *T* 419 negat *T* 420 autufadin *1 m.*, autufyden *2 m.* *T* 423 compulsat *dubitans Mazz.*, compulsit *T*, compulsa it *Bekk.* 424 hanc *dubitans Bekk.* 425 ualat *T* 428 fatto *T* 429 cosma *T* 431 dictis *Mazz.*, ductis *T* 433 fidemque *Bekk.*, fidem *T*, secundas *Mazz. conferens Verg. Aen. 11 617* 434 languatan *T* 435 en *Mommsen*, et *T*

cum veniet, laudet fortes rebusque fideles.
nota viri virtus. oculis placuisse magistri
laus vobis o quanta, viri'! sic Cusina mentes
440 incendens dubias socios ad bella coëgit,
irarumque simul per cunctos semina fudit.
moti animi pro laude viris. fortissima campis
irrupit Romana manus mistusque Latinis
Maurus eques, densosque volat dux ipse per hostes
445 militibus medius fervens, fortesque tribuni
arma Latina ferunt. Nasamonum morte catervas
excipiunt, hastasque parant, et spicula tendunt.
aspera tunc primis miscentur proelia turmis.
it clamor caelo, pulvis simul aethera complet
450 obscurans cum sole diem. subtexitur aër
missilibus densis, nervoque volatile ferrum
spargitur, et crebris discurrit lancea nimbis.
corpora pars, pars arva capit. feriuntque caduntque
hinc atque hinc gentes. magna virtute premebant
455 Marmarides. sed spes venientis fida magistri
sola ducem comitesque simul populosque levavit.
ductor ut agnovit fama volitante Iohannes,
Cusina quod fidus camporum in parte prematur
Marte gravi, validoque armorum pondere nutet,
460 talibus ipse suos verbis accendit in hostes.
'Romanum imperium, gentes quascunque fideles
subiectasque videt, cives putat esse Latinos.
hac pietate placens totum sibi subdidit orbem,
dum relevat virtute humiles humilatque rebelles.
465 Cusina bella gerit, nostris fidissimus armis,
Marte sub ancipiti. quem si non laeserit hostis,
nomen erit nostrae mansurum in saecula famae.
cernatur Romana fides virtusque laborque.
eia agite, o iuvenes, tanto in discrimine Martis
470 auxilio relevate virum, gentesque superbas
deicite et vestros, socii, salvate clientes'.
sic ait, et motis ruperunt agmina signis.
terga dabat iam fida manus Maurusia campis.
Laguantan iam victor erat. Putzintulus una
475 Cusinaque et victis cedebat Geisirith armis.
respiciunt subito venientis signa Iohannis,
percipiuntque animos, et mollia colla retorquent
alipedum celeres: pugnam virtute reposcunt.
acer in adversos fervens Putzintulus hostes
480 ante volat rupitque prior. tunc sternit Imastan
vulnere confossum valido, fortemque Nifaten
ense ferit, nigrique secat fera colla Mamonis.

437 cum *Bekk.*, dum *T* 439 quanti *T* 442 uiri *Mazz.* 446 mamasonum *T* morte *T*, Marte *dubitans Bekk.* 448 miscetur *T* 449 puluis *scripsi*, yubilis *T*, iubilis *Mazz.* simul *Mazz.*, semel *T* 453 arua *T*, arma *dubitans Mazz.* 462 latinis *T* 463 hoc *T* 465 fidissimis *T* 471 diecite *T* 474 languantan *T* 479 putezinteulus *T* 480 rumpitque *Mommsen*

dividit adversi ferro caput obvius Irti,
sanguis et immisto perfundit membra cerebro.
485 proximus infensi veniens per guttur Amanti
transadigit validum letali vulnere telum.
vocis iter clausit. fluitans cruor inde per ora
per geminumque micat subducta cuspide vulnus.
hunc procul ardentem media inter tela suorum
490 Ifuracum videre duces. tunc agmine facto
adversum pariter ferrum tot milia torquent
quisque suum. clipeo venientes suscipit hastas.
vulnera nulla pavens loricam tempserat ille.
confisus virtute sua. dum lancea circum
495 densa volat, dirum sentit sub pectore ferrum
dux, heu, magnanimus. nec fractus vulnere tanto
sic socios hortatur ovans. 'victoria, cives,
vestra manet. pugnate, viri, gentesque nefandas
inferiis mandate meis. si vincitis hostes,
500 dum video, dum vivo, magis gaudensque per umbras
Laguantan gentes propriis aptabo triumphis.
at vos incolumes uno minus ardua celsis
excipiet portis summo Carthago triumpho'.
talia dicentem comites iam vulnere fessum
505 suscipiunt, hilaremque animis in castra reponunt.
hic socius Deciis infernas ibat ad umbras
felix morte sua. nomen post bella beatum
semper erit, semperque manet memorabile caelo,
dum fera bella legent aevo veniente minores.
510 at Romana manus iussu ducis horrida turbans
agmina per cunctos fertur, cornuque reflexo
stridula raucisonis compellit spicula nervis,
condensos veluti fundunt cava nubila nimbos
grandinis et latos destringunt culta per agros:
515 sternitur alta seges, viridis nec pampinus uvas
vindicat ipse suas, arbor nec densior ulla
defendit teneros foliorum tegmine ramos.
horrida tum nervis volitans pulsatur arundo,
vulnera certa ferens. nullum sine sanguine telum
520 corruit, aut campo volucres cecidere sagittae.
nunc fortis sonipes, densus nunc sternitur hostis.
omne rubet tepidum Massylo sanguine ferrum.
succedit pilata manus, cunctosque per agros
corpora felici sternebant caede tribuni.
525 militis arma calent. nullum est sine sanguine Mauro
Romani ferrum populi. dolor excutit iras.
quis tot acerba ducum dederant quae funera campis,

---

486 transadicit *T* 491 aduersum *Mommsen*, auersum *T* 493 luricam *T* 499 si *Bekk.*, sic *T* 501 languatan *T* attabo *T* 507 morte *Mazz.*, marte *T* 508 manet *T*, manens *Mazz.* celum *T* 513 nubila *Mazz.*, nebula *T* 514 destringunt *scripsi*, distringunt *T*, *cf. III 256* 516 albor *T* 517 defundit *T* filiorum *T* 525 cadent *T* mauri *T* 526 excutit *T*, excitat *Mazz.*

quis varias mortes aut dictis explicet hostes
prostratos captosque ferens, quosque ipse magister
530 deiecit virtute viros? sine nomine plebes
Marmaridae periere simul. sed carmine paucos
e multis signabo meo, quos fama priores
attulit ad cunctas volitans ex hostibus aures.
armipotens, hostes cernens obstare, Iohannes
535 irruit in densas acies, turmasque rebelles
letifero mucrone secat, ceu messor acuta
falce metit segetes maturo tempore sollers;
et modo cum teneris culmos compressat aristis
laeva manus, nunc dextra secat, nunc fune tenaci
540 colligat innumeros gaudens per rura maniplos.
Syrticus Altilimas ductoris vulnere victus
corruit, execto fusus per gramina collo.
tunc Alacanza ruit magnum pinnatus in hostem
missile vibrato, conturbans calce frequenti
545 celsum cornipedem. sed nil conterritus ille
amputat ense caput. truncum videre cadentem
lumina fessa suum. morientis lingua loquelam
rumpere non potuit, sonuit tamen. inde furentem
deicit Esputredan Tamatoniumque, Iugurtam
550 congressus virtute premit, Tursumque trucidat.
Audilimanis equum retro ferit: horrida nervos
ossaque dura pedum secuerunt vulnera ferri.
volvitur in tergum sonipes, nec corpore toto.
nam celsos necdum terrae submiserat armos.
555 fortis adhuc rectaque ferus cervice laborat.
surgere pertemptans dominum deturbat harenae.
vulnera congeminans victor per membra Iohannes
venit in obnixum stricto mucrone verendus,
en tumidum! frontemque quatit. tunc aspera ferrum
560 sanguine confuso commiscuit ossa cerebro.
hastam deinde tenens campo volat. horrida Flacci
perfodit hic minitans transacto pectora pilo
tergaque dura viri. sanguis per vulnus utrumque
emicat, et calidae perfundit gramina terrae.
565 celsior adversi conto fodit ardua membra
Cernisati, trepidique celer praecordia Derci.
tunc mucrone latus Grachi ferit, inde Minisae
colla metit, saevumque secat per tempora Cutin.
viventem Camalum pressit. rapit ipse capillis
570 captivumque trahit, propriis quem deinde ministris
tradidit, atque alias sequitur per devia turmas.
Labbas infenso torquens hastile lacerto

529 feros *Mazz.* 532 et *T* 533 cunctas *scripsi*, cautas *T* 534 ostare iohannis *T* 549 deiecit *T* Esputredan *Bekk.*, esputerdan *T* Iugurtham *Mazz.* 551 neruo *T* 554 necdum *T*, nondum *legit Mazz.* 562 pectora *Bekk.*, pectore *T* 565 fodit *Bekk.*, fudit *T*, ferit *Mazz.* 566 Cernisati *Mazz.*, cernis ait *T* 567 Gracchi *Bekk.* 568 metit *Mazz.*, mouet *T* tempora *Mazz.*, timpa *T* 569 camulum *T* 570 catiuumque *T* 571 tradit *T* 572 labbas *T*, *forsitan* Zabeas, *cf. 384*

nisus magnanimum telo temptare magistrum;
sed postquam vires veniens persensit iniquas,
575 infelix veniam submissa voce rogabat.
'ossa per Euantis digno bene compta sepulcro,
quae talem genuere virum, per maxima Petri
facta futura tui, cuius iam fama per hostes
tanta volat gentesque feras et regna fatigat,
580 perque tuae virtutis opus, quo victus Ilaguas,
huic animae concede, precor, post crimina vitam,
meque tuis, victor, serva post bella triumphis.
nam tali servire iuvat'. qua voce reflexus
vulnera continuit. velox tamen illigat ambos
585 post tergum implicitos mordaci fune lacertos.
mitis in immitem Recinarius irruit Vrtanc
perque viri pectus rigidam celer impulit hastam.
corruit ante pedes, belli pars magna nefandi,
magnanimus iuvenis nunquam placabilis Vrtanc,
590 atque solum diro foedavit sanguine. Meilan
deinde petit validum, valida quem cuspide victor
deicit impulsum tepidaeque infigit harenae.
fulmineo caput ense metens detruncat Alantas,
et nigrum Sacoma ferit per prata cadentem.
595 horruit acer equus, mollemque obtrivit harenam
ungula pressa metu voluitque in terga redire.
sed levis excusso Recinarius alta flagello
ilia concutiens latis pavidum impulit ire
cornipedem campis. vi postquam corpus ademptum
600 transiit impulsus sonipes, tunc Marte secundo
funera convolvens et telis Syrtica miscens
agmina per latos volitabat fervidus agros.
tunc celerem prosternit Afun fortemque Nicandrum,
asperaque infixo geminavit vulnera Sucro.
605 inde necat Tanadum, fortemque sternit Erancun.
ense ferit Tinudum, piloque infigit Enipten.
Bulmitzis Tumudan conto premit, inde Licurdan
fortis agit campis. telum per terga rebellis,
per fibras pariter discurrens pectora rupit.
610 celsus equo fidens fertur super agmina Succur.
hunc Solumuth sequitur. quem cum non prendere posset,
fraxineam torquens per campos eminus hastam
alipedis valido transverberat ilia ferro.
vulnere quo victus sonipes gravitate ruinae
615 confregit dominum. belli sine vulnere Succur
infelicem animam Stygias transmisit ad umbras.

---

576 Euanthis *vel* Euanti *maluit Mazz.* digna *T* 579 ferax *T* 580 ilasguas *T* 582 uictos *T* triumphos *T* 586 in nimitem ricinarius *T* 589 magnanimi *T* 591 ualidum *addidi* quem *Mazz.*, quae *T* 592 deiecit *T* 593 alantas *T*, Alantae *vel* Alantan *malim* 595 molemque *T* 596 ungula *Mommsen*, uincula *T* metu *T*, uetant *Mazz.* uoluitque *Mazz.*, uoluntque *T* 599 ui *Mommsen*, ut *T*, at *Bekk.* 605 sternit *T*, insternit *Mazz.* 607 coto *T* 611 hunc *Mazz.*, huc *T* Solumuth *scripsi*, solumur *T*, sulumur *legit Mazz.* cum *Bekk.*, dum *T*

non illum salvavit equus levitate per hostes,
quo sibi fisus erat, nec fractum conscia virtus
eripuit fatis aut sacro nomine Gurzil.
620 armiger ense caput ductoris nomine Varti
amputat ex humeris, palineque astit enerdi
mee Tiluzant Dorotis ferro necat
execuit
cornipedem Anzatal tum currens Fastita fixit
625 missile contorto. fugit ilico mille per hostes,
permistusque suis

Carcasan, tanta concussus caede suorum,
per medios hostes ductoris signa retorsit,
milia multa trahens. venientem vidit
630 heros magnanimus. felicia tela Iohannis
armigeri rapit ipse manu, piloque superbus
irruit, adversumque petit per vulnera pectus
et ferit intrepidus. sanguis per tela cucurrit
vulnere summa fluens, vestesque aspergit heriles.
635 extemplo turbatae acies pereunte tyranno
Marmaridum petiere fugam. iam nullus in hostem
contorsit telum, sed laxis fertur habenis
currere compulsus sonipes. nec fidere castris
iam potuit Nasamon. latos moriturus in agros
640 currit eques mistusque pedes. Romana sequuntur
signa ducesque simul, numeri fortesque tribuni.
et laetus pariter felici Marte Iohannes
ante volat densas sternens per prata catervas.
planus erat campus, liber quo currere posset
645 miles et infensas telis effundere turmas.
invadunt, mactantque viri gentilia passim
corpora Marmaridum. poenas dat victus Ilaguas
Ifuracumque acies et mixto Naffure Frexes
dant animas gladiis. Romani militis ira
650 ey
p
l
condun
per ramosque sedent. ibi fervidus in
655 ceu venator, aves visco qui fallit et arte.
sanguinis ex omni fluitantes arbore rivi

* * *

618 fixus *T* 621 palineque *T*, Plulinaeque *legit Mazz.*, *qui* Plulinaeque *et* Enerdi *pro nominibus Mauricis*, Astit *et* Mec *pro nominibus Romanis accepit* 622 dorozis *T* 627 cartasan *T* 630 iohannis *T*, Iohannes *Mazz.*, *sed cf. 620. VI 650* 632 pectus *add.* *Mazz.* 635 extimplo *T* 636 Marmaridum *scripsi*, marmaridem *T*, Marmaridae *Mazz.* 640 Romana sequuntur *Bekk.*, romanus equester *T* 642 latus *T* 645 infessas *T* effundere *T*, confundere *malim* 648 Naffure *addidi*, *cf. III 187. 189. VII 384*

CORIPPI
IN LAVDEM
IVSTINI AVGVSTI MINORIS
LIBRI IV.

[Periochae praefationi praemissae.]

I Praefatio, in qua poëta Iustini imperatoris laudes exequitur.

II Dum Avares vel gentes alias subditas Iustino commemorat, ad eius laudem refertur edomita ferocitas barbarorum.

III Iustinum Sophiamque dicit dignos imperio, a quibus subiectae gentes foedus pacis expostulant.

IV Propitiari sibi vates principem deprecatur, ut fessum senio et calamitatibus inplicatum praestanti regat pietatis intuitu.

In libro primo continentur haec.

III Commemorat auctor eos, quorum exhortatione carmen hoc in laudem Iustini conscripserit.

[Periochae margini adscriptae.]

II (praef. 4) Avares vel gentes alias Iustino subditas dicit.

III (praef. 19) Iustinum Sophiamque dignos esse describit imperio.

IV (praef. 35) Propitiari sibi poëta principem deprecatur.

In laudem Anastasii quaestoris elocutio trepicis.

I (I 1) Praelocutio poëtae de sui carminis opere.

II (I 8) Invocatio poëtae Sapientiam deprecantis.

III (I 15) Commemorantur exhortatores huius carminis.

I pota *M* II Auares *Ruiz*, aures *M* subdita *M* edomita *Ruiz*, et domita *M* baruarorum *M* IV bates *M* praesenti *Barth Adv. XXV 3 p. 1216* *verba* regat pietatis intuitu *non ad periocham praefationis pertinere, sed in fine periochae capitis secundi libri primi sic fere posita fuisse suspicatur Mommsen:* [Poëta Sapientiam inuocat, ut se] regat pietatis intuitu.

in libro primo continentur haec *addidi* III commemorat auctor *Ruiz*, commemoraretur *M* exortatione *M*

III *Ruiz*, II *M* discribit *M* trepicis *M*, tropicis (*scil.* uersibus) *Fogg.*, *ex hoc verbo corrupto inscriptionem manasse suspicor, quam Rivinus panegyrico in laudem Anastasii praefixit:* Protrepticum

numerus I *deest* *numerus* II *ad dedicationis versum* 33 *aberravit* III commemoratur *M* exortatores *M*

IV Iustiniani obitum artificiose poëta introducit, ut ex consulto senatus Iustinum avunculo condignis laudibus

V Vbi conlacrimans Iustinus et de morte Iustiniani sollicitus, dum sopor oculis inrepsisset, per quietem vidit sanctam Mariam virginem imperium sibi decedentis avunculi subrogare.

VI De Iustini aedibus Calinici concitatis inpulsu, ut aditus daretur senatui imperatorem Iustinum eligere, et custodis ad strepitum cum indignatione responsis.

VII Descriptio domus Iustini, quam pretiosa visu et operoso fuerit labore constructa.

XVI Refert, quod universum vulgus fama commoverit, ut ad honorem Iustini quam propere convenirent.

XVII Quid circus vel eius apparatus significent, hic poëta admirabili ratione conplectitur.

XVIII Dicit hic, quis primum quadrigas iunxerit, et quod vana superstitio paganorum deum solem putaverit. qui tamen honor solis postea Romanis delatus est.

IV consultu *M* commendatum successisse doceat *post* laudibus *add. Barth XXV 3 p. 1216* V con lacrimas *M* inrepisset *M* subrogari *M* VI Calinici *Ruiz*, cali nihi *M* VII *Bekk.*, VI *M* pretiosa *M*, speciosa *Vonck Lect. 125* lauore *M* XVI Refert quod uniuersum uulgus fama commoue *add. Mommsen, in codice verba* rit, ut ad onorem Iustini quam propere conuenirent *perperam periochae capitis VII adiunguntur* XVII *Bekk.*, VII *M* admirauili *M* conflectitur *M* XVIII *Bekk.*, VIII *M* quis *scripsi*, qui *M* quod una supprestitio *M* onor *M*

VI (I 68) De Iustini aedibus Calinici concitatis inpulsu et custodis ad strepitum cum indignatione responsis.

VII (I 97) Descriptio domus Iustini.

VIII (I 115) De conventu et persuasione patrum pro Iustini regimine.

IX (I 154) De renuntiatione Iustini summam imperii renuentis.

X (I 173) De precibus a senatu pro imperio Iustini rursum oblatis.

XI (I 197) Felix auspicium ex gallorum cantu Iustino Sophiaeque conicitur.

XII (I 202) De excubiis et sollicitudine domus regiae.

XIII (I 226) Quibus exequiis Iustinianus post mortem fuerit honoratus.

XIV (I 248) De affectu Iustini erga corpus avunculi.

XV (I 272) Sophia luctum flentis viri congeminat.

XVI (I 294) Refert, quod universum vulgus pro Iustini honore fama commoverit.

XVII (I 314) Quid circus vel eius apparatus significet, mirabiliter disserit.

XVIII (I 334) Dicit hic, quis primum quadrigas iunxerit.

VI cum indignatione *scripsi*, indignatione *M*, indignantis *Ruiz* XI Iustini *M* XV soflam *M* XVII dixerit *M* XVIII iunexerit *M*

XIX Amore Iustiniani populus incitatus Iustinum heredem regni favore laudis exequitur.

XIX (I 345) Amore Iustiniani pro honore Iustini populus incitatur.

In libro secundo continentur haec.

I De conventu et intentione populi cernere Iustinum principem cupientis.

II Non prius Iustinus Sophiaque regalia signa sumpserunt, nisi pia tura sanctis offerentes altaribus submissis precibus dominum exorarent.

III De apparatu vestium Augustarum vel reliquis ornamentis, quibus ad percipiendum regnum Iustinus emicuit.

IV Iuxta priorum ritum quattuor iuvenum manibus in clipeum Iustinus ad regnandum adtollitur.

V A Iohanne pontifice Iustinus sacro diademate coronatus imperator efficitur, et senatorum vel totius populi vocibus, cum Sophia pariter, laudibus efferuntur.

VI Quibus verbis Iustinus senatum est adlocutus, postquam solium conscendit imperii.

VII Iustinus, magno stipante senatu, in publicum res, populum de emendatione operum ac futuris donis adloquitur.

VIII Iustiniani imperatoris syngrapha creditores Iustini vultibus cum lacrimis repraesentant. quibus ille miseratus debitum persolvit avunculi, atque multos criminibus implicatos a carcerali iubet custodia relaxari.

I (II 1) De conventu et intentione populi pro regno Iustini. — Non prius Iustinus Sophiaque sumpserunt imperium, ni dominum devotis precibus exorarent. — Oratio Iustini pro adsumptis honoribus.

II (II 47) Deprecatio eiusdem Iustini coniugis, quam coram Christi genetrice effundere poëta decenter enarrat.

III (II 84) De apparatu vestium Augustarum.

IV (II 137) Iuxta priorum ritum Iustinus in regnum adtollitur.

V (II 159) A Iohanne pontifice Iustinus imperio consecratur.

VI (II 175) Quibus verbis post acceptum imperium senatum Iustinus est adlocutus.

VII (II 278) Iustinus populum de emendatione operum adloquitur.

VIII (II 331) Enarratio Iustini in favorem populi.

IX (II 361).

XIX *Bekk.*, IX *M* heredem *Ruiz*, erodem *M* II sumserunt *M*, *ut solet* offerentis *M* summissis *M* III a gustarum *M*, *ut fere solet* IV iusta *M* priorum *Barth XXV 3 p. 1217*, primorum *M* V a ioanne *M* VI ueruis *M* adloquutus *M* VII in publicum res *M*, in publicam rem *Ruiz*, *sed* in publicum procedit *requiritur*, in publicum uersus *Mommsen* operum *Ruiz*, corum *M*, morum *requirit Barth XXV 3 p. 1217* VIII inperatoris singraua *M* deuitum *M*

I de *add. Ruiz* non *Ruiz*, en *M* ni *scripsi*, iam *M*, quam *Ruiz* deuotis precibus *scripsi*, uob precibus *M*, uotis precibusque *Ruiz* adsumtis *M* II *addidit Ruiz* IV iusta *M* VI accepti *M* senatus *M* VII alloquitur *M* VIII fabore *M*

In libro tertio continentur haec.

I More patrum Iustinus funus decedentis avunculi regiis opibus exornat, chorique ministerio supremum honorem concelebrans corpus eius aureae tradidit sepulturae.

II Post luctum populus pristina laetitia iucundatur, honoris frondibus aedium postes exornat comitque limina, et in laudem Iustini Sophiaeque multiplici clamore persultat.

III Egregios apparatus imperialis convivii poëta describit, et in magno deliciarum luxu sobrietatem et temperiem Iustini, conlaudatque avunculi recordationem, nec inter epulas dilectione solita patitur oblivisci.

IV De consummatione convivii et pro re publica curis regiae sollicitudinis atque poëtae precibus pro sui carminis perfectione Sapientiam inplorantis.

V Exornatur Augusta domus regentis imperio, et accitis proceribus omnis ordo palatinus per officium cultumque disponitur urbis, Romanaque potentia cunctis praeminere gentibus praedicatur.

In libro quarto continentur haec.

I (III 1) More patrum Iustinus exornat funus decedentis avunculi.

II (III 62) Post luctum populus pristina laetitia iucundatur.

III (III 85) Egregii apparatus imperialis convivii referuntur.

IV (III 134) De consummatione convivii.

V (III 151) Exornatur Augusta domus regentis imperio.

VI (III 191) Pulchritudo palatii Constantinopolitani laudatur.

VII (III 231) Legatos Avarum sibi Iustinus imperat praesentari.

I (IV 1) De expectatione et opere, ubi Iustini muneri populi praeparantur.

II (IV 90) De consulatu Iustini, in quo primum senatores ditati sunt.

III (IV 206) De multitudine populi adventum principis expectantis.

IV (IV 264) Sanctae Sophiae basilicam opere mirifico praedicat instauratam.

V (IV 326) De Iustini in arcem conscensu.

I regis *M* coris quemministerio *M* II prestina *M* quomitque *M* III egregius *M* conubii peta discribit *M* oblibisci *M* IV conuii *M* curis *Barth XXV 3 p. 1217*, curas *M* adque *M*, *ut fere solet* perfectionem *M* V exornatus *M* inperio *M*, imperium *Ruiz* accitis *scripsi*, actis *M*, coactis *Ruiz*, *cf. III 158* disponit *M* premineri *M* in libro quarto continentur haec *addidi*

I abunculi *M* II *addidit Ruiz* populi *M* iucundatur *M*, et iucunditas *Ruiz* III conuii *M* IV conubii *M* V exornantur *M* imperio *scripsi*, imperium *M* VI pulcritudo *M*, *ut solet* VII aurum *M* inperat *M*

I muneri *scripsi*, munere *M* preparatur *M* II consolatu *M* quo *Ruiz*, quorum *M* dictati *M* IV instaurat *M* V arce consensibus *M*

PRAEFATIO.

deus omnia regna
sub pedibus dedit esse tuis, regesque superbos
subdidit, hostilesque manus decrescere fecit.
illa colubrimodis Avarum gens dura capillis,
5 horribilis visu crudisque asperrima bellis,
imperio subiecta tuo, servire parata,
in media supplex defusis crinibus aula
exorat pacem, nec fidere milibus audet
tot numerosa suis, Romana lacessere signa.
10 quis totiens victos numeret per proelia Francos
edomitosque Getas? captos stratosque tyrannos?
Langobardorum populos Gipidumque feroces,
mutua per latos inter se vulnera campos
miscentes feritate sua, cum milite tuto
15 alternas gentes domini fortuna necaret?
pars inimicorum cecidit tum magna tuorum
perfidia punita sua. nunc Marte peracto
victores victique simul famulantur in aula.
solum excellentem conscendere iussit in arcem
20 te pater omnipotens, summaque in sede locavit.
mater consilii placidis Vigilantia vestris
semper inest oculis, quamque omni pectore gestas,
alma Augusta, tui consors Sapientia regni.
tu quoque, Iustitiae nomen de nomine sumens,
25 frena regendorum retines firmissima regum.
nominibus tribus his regitur quodcumque movetur.
certatim gentes Romana ad foedera currunt:
principe pro iusto Romanum nomen amatur,
subque pio domino cuncti bene vivere quaerunt.
30 ille etiam, solis qui se subiactat amicum,

---

2 sub pedibus dedit esse tuis *Ruiz*, sub sedibus dedit esse tuis *M*, sub sedes dedit isse tuas *Barth XXV 6 p. 1223* superuos *M*, *sic fere semper, sed corr. plerumque 2 m.* 4 dura *M*, dira *Barth XXV 6 p. 1223* 5 orribilis *M* belli *M* 9 tot *Ruiz*, to o *M* lacescere *M* 10 quis *Barth XVI 33 p. 856*, qui *M*, quae *Ruiz* 11 edomitusque *M* 13 muta *M* 14 quum *M*, *ut solet* 16 pras *M* tum *Barth XXV 6 p. 1224*, quum *M* 17 ponita *M* 18 simul *add. Baehrens Mus. Rhen. XXVII 224*, sacra *add. Dempst.*, una *add. Caes. Baronius et Putschius teste Barthio XXV 6 p. 1224*, tua *add. dubitans Ritt.* 20 sed loca uit *M* 23 consorsapientia *M* 25 retinens *M* 26 numinibus *Ritt.* 28 iusto Romanum *Ruiz*, instorum manum *M*

ardua suspiciens minuentis cornua lunae,
noctivagosque colens astrorum consulit ignes,
urguetur terrore tuo, properatque superbum
inclinare caput subiectaque ponere colla.
35 quid Libycas gentes, quid Syrtica proelia dicam
iam libris completa meis? maiora canendi
tempus adest. senio dextram, pie, porrige fesso.
tu mihi materiam dicendi carminis aptam,
ingenium studiumque dabis. cui vincere fas est
40 indomitas gentes et barbara subdere regna,
vince meae saevam fortunae, deprecor, iram.
vincere fortunam plus est quam vincere bella.
nudatus propriis et plurima vulnera passus
ad medicum veni, precibus pia pectora pulsans,
45 ad medicum, verbo pestem qui submovet uno
et sine conposito medicamine vulnera curat.
huic ego sananti, si qua est fiducia servis,
grates semper ago, et pro munere carmina porto.

PANEGYRICVM

IN LAVDEM

ANASTASII QVAESTORIS ET MAGISTRI.

Inmensam silvam laudum, vir iuste, tuarum
aspiciens celsos nitor contingere ramos
grandiaque a summis decerpere poma racemis.
sed parvus maiora peto, nec prendere possum
5 mensuram transfusa meam, longeque remota
suspicio mirorque videns, et brachia tendo
ingenii studiique mei. stat fertilis arbor
sacrorum in medio nemorum, pulcherrima visu,
per mundi spatium ramos quae tendit opacos,
10 fructibus omnigenis etiam sine tempore plena
et nova maturis admiscens germina pomis,
cuius apex summi contingit sidera caeli,
et radix de fonte bibit, sacrisque fluentis
expandit satiata comas, et nubila supra est.

---

31 suscipiens *M* 33 terrore *Ruiz*, terre *M* 37 pie piorrige *M* 38 mici *M* 40 baruara *M* 42 qua *M* uella *M* 43 uulnera plurima *legit Ruiz* 44 uenio *Barth XXV 6 p. 1224* 45 uerbo pestem qui *Ruiz*, ueruo petens quis *M* summouet *M* 47 sanantis *M* seruis *M*, uerbis *Haupt Opusc. III 626* 48 agam *Barth XXV 6 p. 1225* porto *M*, posco *legit Ruiz*, pascam *Barth*

EXPLICIT FELICITER ITEM PANIGIRICVM EIVSDEM IN LAVDEM ANASTASII QVESTORIS ET MAGISTRI *M*, Panegyricus in laudem Anastasii quaestoris et magistri *Dempst.*, Protrepticum i. l. A. q. e. m. *Riv.*, Dedicatio *Bekk*, *sed iam Fogg. commendari, non dedicari Anastasio libros insequentes recte intellexit* 6 bracia *M*, *ut solet* 8 pulcerrima *M*, *ut solet* 12 contigit *M* 13 uibit *M*

15 arboris et fontis, si fas conponere magnis
parva datur, iustas videor posuisse figuras.
sin aliter videar, veniam petit, optime quaestor,
simplicitas ignara mali. tu fertilis arbor
Augusto de fonte bibens. fons maximus aulae est
20 communis benefactor herus, fons omnia ditans,
qui tua per latas eduxit brachia terras
et populos vestra requiescere fecit in umbra.
hoc, mihi da, de fonte bibam. tu pabula praebes,
fons mihi dulcis aquas. haec inter amoena libenter
25 nutriar, et vestra satiatus protegar umbra,
summe magistrorum, procerum decus, arbiter orbis,
principis auspicio leges et iura gubernans,
iustitiae vindex, inopum pater, omnia curans
iudiciis relevare piis, quia munera temnis,
30 spernis avaritiam, fulvum quod respuis aurum,
quaestor Anastasi, quem Christi munere fidum
cognovit princeps geminoque ornavit honore.
felix est totus Iustino principe mundus,
felix haec aetas, in qua Sapientia regnat,
35 felices populi te iudice, quos facis ipse
sub dominis gaudere piis. generaliter orbi
quamquam provideas, miseri specialiter Afri
in te oculos atque ora ferunt. agit Africa grates,
et vestram iam sentit opem, gaudetque, quod ampla
40 semper Anastasii referunt solacia cives.
me quoque gaudentem, quaestorum maxime, redde.
quod labor indulsit, quod fessis provida Musis
alma per insomnes meruit vigilantia noctes,
hi sacri monstrant apices. lege, summe magister,
45 et causam defende meam. tibi sanctio vestrum
commendat famulum. vestro de fonte creatur
rivulus iste meus, sub cuius nomine gesto
principis officium. fessae miserere senectae,
vulneribusque meis solita pietate medere,
50 ut grates tibi laetus agam, sacrosque triumphos
principis invicti felici carmine dicam.

---

17 obtime *M* 20 erus *M* 23 *voci* pabula *3 m. M* poccula *superscripsit* praebes *scripsi*, preuens *M*, praebe *Putsch*, praebeas *Barth XXI 2 p. 1015* 26 aruiter *M* 27 guuernans *M* 30 quod *M*, quia *legit Ruiz* 31 anastasii *M* 32 ornabit *M* 44 hii *M* 45 tiui *M* 46 conmendat *M*, *ut solet* 47 riuolus stemeus *M* EXPLICIT PANIGIRICVM IN LAVDEM ANASTASII. INCIPIT LIBER PRIMVS CORIPPI AFRICANI GRAMATICI EDITVS IN LAVDEM IVSTINI AGVSTI MINORIS *M*

LIBER PRIMVS.

Imperii culmen rerum non motibus ullis,
non armis sumptum, non ambitione potitum
auspicio meliore cano. licet omnia nullus
inclita gestorum valeat monumenta piorum
5 ordinibus numerare suis, tamen utile servis
esse reor mentem dominis aptare fidelem
officio quocumque datur. praecommodo linguam:
vos, divae, date verba, et quae Vigilantia mater
et quae summa regens Sapientia protegis orbem.
10 vos mihi pro cunctis dicenda ad carmina Musis
sufficitis, vos quaeque latent arcana monetis.
tuque dei genetrix sanctam mihi porrige dextram
et fer opem, quaeso. magni mihi causa laboris
surgit, et invalidos ad pondera tendo lacertos.
15 urguet amans dominos carmenque inpellit adire
quaestor Anastasius, sancti pars magna senatus,
conpositor morum, iuris legumque sacerdos;
et Thomas, Libyae nutantis destina terrae,
qui lapsam statuit, vitae spem reddidit Afris,
20 pacem conposuit, bellum sine milite pressit,
vicit consiliis, quos nullus vicerat armis;
nec non magnanimus, meritis et nomine Magnus,
mente placens dominis, sacris rationibus aptus,
rectorum Latii discussor providus orbis;
25 successorque boni redivivaque gloria Petri
hinc Theodorus adest, patria gravitate magister;
hinc secreta sacrae tractans Demetrius aulae

* * *

humentes oculos pressit sopor. haut sine summi
numinis auspicio reor hanc venisse quietem.
30 signa futurorum sopor ostentare bonorum
venerat ille viro, rerumque arcana docere.
nondum plena quies victos laxaverat artus,
cum virgo superas caeli demissa per auras,
aspectu clemens et gressu laeta pudico,

---

1 imperium *Putsch teste Barthio XXI 2 p. 1015* 2 sumtum *M* petitum *Dempst.* 6 abtare *M, ut solet* 8 et *Ruiz*, at *M* 12 genitrix *M* 15 dominos *Barth XXI 2 p. 1017*, dominus *M* 16 pras *1 m.*, pars *2 m. M* 25 rediuiuaque *Fogg.*, recidiuaque *M* 26 Theodorus *Dempst.*, teodolus *M*, Theodulus *Ritt.* 27—28 *folium unum codicis M intercidit. perierunt versus plus minus 54, quibus praeter finem loci praecedentis continebantur, quae periocha quarta libri primi sic comprehenduntur:* Iustiniani obitum artificiose poëta introducit, ut ex consulto senatus Iustinum auunculo condignis laudibus [commendatum successisse doceat.] *Periit etiam initium loci eius, ad quem periocha quinta pertinet:* Vbi conlacrimans Iustinus et de morte Iustiniani sollicitus, dum sopor oculis inrepsisset, per quietem uidit sanctam Mariam uirginem imperium sibi decedentis auunculi subrogare 32 aut *1 m.*, haut *3 m. M* 33 dimis sa *M*

35 purpureas velata comas oculisque benigna,
quantum signa dabant, sacrae Pietatis imago,
divinos stetit ante pedes, dextraque coronam
inposuit, sanctoque caput diademate cinxit,
Augustoque virum circumdans mitis amictu
40 'te decet hic habitus, regnantum maxime', dixit,
'terribilis princeps et amabilis omnibus idem,
a magno dilecte deo, divalis origo.
en ego laeta tuis occurro prima secundis,
gestorumque tibi felix praenuntia veni.
45 sustulit haec nox alma patrem. fortissime, surge.
te expectat, Iustine, dies. tu proximus heres.
te pater omnipotens divino ornavit honore,
te dominum sacrae firmavit avunculus aulae.
quid fundis lacrimas? rerum quid gaudia defles?
50 proice tristitiam. vivit pater, aethere vivit,
et fruitur meliore die. succede labori,
atque regendarum sudores suscipe rerum.
est virtus roburque tibi, praestantior aetas,
prudens consilium, stabilis mens, sancta voluntas,
55 et rerum custos vigilantia, dignaque caelo
vestra gubernatrix lati sapientia mundi.
haec ne vana putes aut credas somnia fingi,
accelera. manifesta loquor. tibi serviet orbis,
fortia virtutum miratus facta tuarum.
60 quisquis erit vestrae, per se cadet, invidus aulae,
adficietque viros legum pius ensis iniquos.
barbara Romanos augebunt bella triumphos,
regnaque sub vestris venient fortissima plantis.
ecce tuae proceres pulsantes limina portae
65 Iustinum Sophiamque rogant succedere patri'.
dixerat haec virgo, placidus cum lumina somnus
deseruit, purisque volans se miscuit auris.
et iam crebra manus veloci concita pulsu
limina quassabat ductis munita catenis.
70 ad strepitum custos, cura est cui claustra tueri,
sic ait indignans. 'quisnam temerarius hic est,
qui placidos audet dominorum rumpere somnos,
tempore quo dulcem nox intempesta quietem
ingerit, et membro sopor est gratissimus omni'?
75 'si te fida movet dominorum cura tuorum,
surge citus' Calinicus ait. mox agnita vox est.
ante fores dominis Calinicum nuntiat esse.

---

38 sanctoque *Fogg.*, *an* sanctumque *praeferat dubitans*, sanctique *M* 47 diuno ornabit *M* 48 firmabit *M* 50 proicere *M* 52 sudores *vel* curas nunc *Ruiz*, sudores nunc *M* 53 est *Ritt.*, et *M* 54 uolumtas *M* 57 somnia *Fogg.*, omnia *M*, omina *Dempst.* 59 miratus *M*, miratur *legit Ruiz*, mirabitur *Vonck Spec. 14* 61 afficietque *M*, affligetque *Vonck Spec. 15* 62 romanus *1 m.*, romanos *2 m. M* 69 catenis *Ruiz*, ca e *M*, *nihil erasum* 75 te fida mouet *scripsi*, te fida manet *M*, tibi fida manet *dubitans Jaeg.* 76 citus *addidi*, agedum *add. Dempst.*, eia *add. Ritt.* 77 dominis *Fogg.*, domini *M*

auspicium felix illo de nomine cepit.
prosperitas ea prima fuit fortunaque rerum
80 tempora defesso renovans felicia mundo,
quod primum ad limen bona tunc Victoria venit,
orbis in Augustam dominos ut duceret aulam.
hoc nomen sors laeta tibi, Calinice, dicavit
pro meritis, vir clare, tuis. factusque minister
85 tanti consilii, licet haec deus omnia fecit,
tu quoque cum dominis, quoniam sic mente fideli
vixisti vivesque, tuis mercede laborum
aeternam famam laudemque et nomen habebis.
fit iussis mora nulla dein: mox claustra resolvens
90 ianitor excelsam stridenti cardine portam
imperio reseravit heri. iam visio certum
fecerat illa virum, dulcesque a pectore somnos
expulerat, curaeque altae pia corda movebant.
ut latae patuere fores, subit ampla senatus
95 atria, et aurati subter fastigia tecti
corripuit festinus iter monstrante ministro.
est domus interior tectorum in parte superna,
luce sua radians et aperto libera caelo,
conspicuo vitrei splendens fulgore metalli.
100 dicere si fas est, rutili non indiga solis
vel solis dicenda domus. gratissima visu
et facie miranda loci. pars prospicit una
inmensum pelagus, pars respicit altera portum,
portum quem geminae conplexant brachia ripae
105 moenibus adpositis, rapidos contemnere ventos
et faciunt, praebentque salum statione quietum.
aequoreos frangunt obiecto marmore fluctus,
et prohibent refluas angustis faucibus undas.
gratior ille fuit dominis locus, unde solebant
110 undivagum spectare fretum curvasque carinas
omnia vectantes gemini commercia mundi.
illic e stratis consurgens inpiger altis
electus princeps secreta in parte sedebat,
atque ostensa sibi carae referebat amanti.
115 dum loquitur pensatque pia cum coniuge curas,
limina sacra patres deiectis vultibus intrant.
ille habitus casum signis monstravit apertis.
surrexere citi, verbisque in sede relictis
ad medios venere locos. 'quid fertis, amici?
120 cur tristes'? Iustinus ait. 'pater inclitus orbis
occidit an vivit'? magno tunc regia fletu

---

88 abebis *M* 89 iusis *1 m.*, iussis *2 m. M* dein *Haupt Opusc. III 626*, dei *M*, domus *cum insequentibus iunctum Vonck Spec. 15* 91 eri *M* 94 ut *Ruiz*, et *M* 98 et *M*, ut *Barth XXIV 3 p. 1548* 102 facie miranda *Ruiz*, faciem ira *1 m.*, faciem iraque *2 m. M* 105 adpositus *1 m.*, adpositis *2 m. M* rapidos *M*, rabidos *Baehrens Mus. Rhen. XXVII 224* 106 ut faciant *Fogg.* que *add. 2 m. M* 108 proibent *M* 111 conmercia *M* 112 e *add. 2 m. M* 117 abitus *M* monstrabit *M* 119 amihi *M* 120 pater *Ruiz*, par *M*

ingemuit. gemitus uno Calinicus ademit
ora premens digito, dextraque silentia fecit.
aggere non aliter cum victo flumen inundans
125 in latos erumpit agros, si cautior illic
marginibus sparsas erectis colligat undas
agricola, in sese refluus revocabitur amnis,
praecipites frenantur aquae, redit impetus omnis,
et clausi bibula rivi minuuntur harena.
130 'Romanum imperium, patri dum vita manebat,
vestris consiliis vestrisque laboribus auctum
et plebi notum est et nos cum plebe fatemur.
Augustum, Iustine, genus te principe dignum,
te dominum sacrae quis non praedixerit aulae,
135 cum magni regeres divina palatia patris,
par extans curis, solo diademate dispar,
ordine pro rerum vocitatus curapalati?
dispositu nam Caesar eras. cum sceptra teneret
fortis adhuc senior, regni tu summa regebas
140 consilio moderata gravi. nil ille peregit
te sine, magnanimus seu fortia bella moveret,
foedera seu pacis cum victis victor iniret.
nunc idem genitor laetus plenusque dierum
funere felici caelestia regna petivit,
145 te successorem statuens sibi. suscipe gaudens.
in tua iura suum transmisit avunculus orbem.
non te cognatum sanctissimus ille putavit,
sed genitum. te iura vocant, te sustinet aula.
tu decus imperii lumen virtusque Latini.
150 in te nostra salus, in te spes tota resurgit.
oramus, concede tuis, succede parenti.
rumpe moras, cape dona dei, sceptrisque paternis
utere, et Augustum, quod defuit, accipe nomen'.
talibus orabat sacras vir fidus in aures
155 hortans et rerum dominis cunctantibus instans:
consensusque sui manifestans vota senatus
creber adorabat dominos, et poplite flexo
plurima divinis supplex dabat oscula plantis,
verbaque narrantis tacite firmabat amici.
160 ipse autem patris concussus sorte beati
sceptra recusabat lacrimans, largoque rigabat
imbre genas, fletuque viri vestesque madebant.
tantus amor senioris erat. 'desistite'! dixit.

---

124 agere *1 m.*, aggere *2 m. M* quum *M, ut solet*, quam *Ruiz* 126 sparsis erectas *Dempst.* 127 annis *M* 129 arena *M, ut solet* 130 patri *Barth XXXIV 21 p. 1581*, patris *M* 137 cura palatii *M*, curopalates *Dempst.* 138 dispositu *M, sed litterae* u *pars posterior ita erasa est, ut* i *videatur* nam *M*, iam *dubitans Ruiz* 145 suscipe *Ritt.*, suspice *M, sed litterae* p *3 m. superscripta est littera* c 147 putabit *1 m.*, putauit *2 m.*, putabat *3 m. M* 150 tota *M*, nostra *legit Ruiz* 154 ornabat *M* 155 ortans *M* 157 creber adorabat *Barth XXXIV 21 p. 1582*, creuerat orabat *M* flexa *1 m.*, flexo *2 m. M* 162 fletuque *in* fletusque *1 m. mutatum M*, pectusque *vel* uultusque *Ruiz*, lectusque *Barth XXXIV 2 p. 1582*

'duram rem petitis, frustraque instatis, amici.
165 ergo superposita caput hoc ornabo corona,
quando Iustinum tristem decet esse? per orbem
flere libet. patrem res publica perdit et orbis,
non dominum. quem non hominem pietate benigna
continuit, fovit, monuit, nutrivit, amavit?
170 et tamen innocuo plures voluere nocere.
non caret invidia regni locus. ibo paternas
tristis in exequias: regalia signa recuso'.
talia dicentis pedibus prostrata iacensque
omnis turba simul 'pius es, miserere' perorat
175 'supplicibus, vir sancte, tuis: succurre periclis.
omnia mox veniente die periisse videbis,
si vacuam vulgus sine principe senserit aulam.
quantumcumque boni moveat dilectio patris,
non sit amor patriae patrio minor. ipse tenere
180 sceptra tuus moriens te iussit avunculus ore.
aspice quanta fuit nostrae simul urbis et orbis
provida cura seni. pro te deus omnia fecit,
quae fieri voluit. solium conscende paternum,
et rege subiectum, princeps fortissime, mundum.
185 aurea nascetur vobis regnantibus aetas,
nec mutans dominos Romana videbitur aula'.
vocibus his flexus cessit tandem: itur in arcem
obsequio comitante patrum. gratissima coniux
subsequitur, non tunc solito stipata tumultu.
190 incedunt media securam nocte per urbem
fronte parum laeti, quamvis gaudente senatu
imperium peterent, quamquam omnia tuta viderent.
divinis animis inerat dolor ille parentis.
ante pios oculos mitis versatur imago.
195 illa movet mentem, penitusque in pectore utroque
indivisa manens pia numina numine complet.
limen ut Augustae sacro pede contigit aulae,
omnia gallorum strepuerunt culmina cantu.
exactam noctem primi sensere volucres,
200 et laetum cecinere diem, alarumque dedere
plausibus adsiduis et acuta voce favorem.
excubiae primum, quae summa palatia servant,
imperium felix dominis intrantibus optant,
et cunctos aditus armato milite vallant,
205 ne quis in Augustam contrarius audeat aulam
infensum conferre pedem. devotio tanta
atque hominum cautela fuit sollersque bonorum
sollicitudo patrum. nam quis temptaret obesse,

---

164 amihi *M* 166 esse per orbem *M*, esse patre orbum *Barth, an versum totum spurium crederet, dubitans*, esse. patrem orbis *Fogg.* 167 perdit et *M*, perdidit *Fogg.* 176 perisse *M* 177 uaquam *M* 178 mobeat *M* 179 teneri *M* 186 uidetur *M* 189 solita *1 m.*, solito *2 m. M* 195 monet *M* 198 culmine *M* 201 adsiduis *1 m.*, assiduis *2 m. M* 208 nam *M*, neu *Vonck Lect. 68* temtaret *M*

cum deus imperium sancto iam dixerat ore
210 Iustino Sophiaeque dari, muroque potenti
cinxerat atque armis totam caelestibus aulam?
omnia disponens munivit providus arcem
Tiberius, domini semper cui maxima cura
utilitatis erat. namque illum maximus orbis
215 communis benefactor alens et ab ubere matris
suscipiens primis puerum praelegit ab annis,
utque pater genitum nutrivit, fovit, amavit,
paulatimque virum summa in fastigia duxit.
hinc etiam iuvenis tota virtute laborans
220 pro rerum dominis animam vitamque periclis
non dubitat praebere suam, vigilatque, fidemque
exhibet, et summum meruit dominantis amorem.
hic bene suscepti primordia prospera regni
discreta ratione vocans, properare fideles
225 urguebat famulos et cuncta parare iubebat.
aurato interea corpus sublime feretro
inpositum turba famulorum flente iacebat,
et flentum lacrimis iustus dolor ora rigabat.
arbor uti mediis, avibus gratissima, campis
230 annis victa cadens antiquum robur opacis
servat adhuc foliis, et corpore fusa supino
languida per latas expandit brachia terras;
at circum querulae volitantque sedentque volucres,
maerentesque dolent sedem cecidisse priorem,
235 et quaerenda novis arbor placet altera nidis:
sic suprema suae servans insignia vitae
Iustinianus , non mutans morte colorem,
sed solito candore nitens. quod vicerit orbem,
mors veneranda viri signis monstravit apertis.
240 ipse videbatur cunctis plangentibus unus
effigie gaudere pia, diademate comptus
purpureaque in veste iacens, requiescere somno
credere quod possis, non duro funere, corpus.
haut, reor, inmerito sic laetus et ore benignus
245 ille foret moriens, nisi mens sibi conscia recti
in caelum properans securos linqueret artus,
et tutum imperium firmato herede locaret.
huc ubi magnanimus sacra cum coniuge venit,
cara per exanimum circumdans brachia corpus
250 cum lacrimis Iustinus ait. 'lux urbis et orbis,

---

210 dari *Dempst.*, dare *M*, datum *Ruiz* 211 cincxerat *M* atque *Dempst.*, et *M* 214 horbis *M*, *sic fere semper, sed corr. plerumque 2 m.* 215 conmunis *M* ubere *Ruiz*, hu be *M*, *supra litteras* be *lineolam addidit 2 m.* 219 etiam *vel* est quod *Ruiz*, est *M* tota *M*, nota *Vonck Spec. 18* 221 preuere *M*, *ut solet* 222 exibet et summumeruit *M* 224 uocans *M*, notans *vel* uolens *vel* uidens *maluit Ruiz* 229 abibus *M* 237 erat *post* Iustinianus *add. Ruiz* *mendum gravius latere, Iustiniani nomen glossema esse suspicatus est Barth XXXV 13 p. 1609* 238 quod *M*, quia *legit Ruiz* uicerit *M*, uicerat *Ritt.* 243 posses *Ritt.* 244 aut *1 m.*, haut *2 m. M* 246 securos *M*, secura hos *malim* 247 tutum *Ritt.*, totum *M* 250 hurbis et horbis *M*, *ut solet*

Iustiniane pater, dilectam deseris aulam?
cognatos famulos et tantos linquis alumnos?
contemnis terras? fesso non prospicis orbi?
en Avares Francique truces Gipidesque Getaeque
255 totque aliae gentes commotis undique signis
bella movent. qua vi tantos superabimus hostes,
cum, virtus Romana, iaces'? haec patris amore
verba loquebatur lacrimans. nam pectore toto
bellorum iam cura fuit. iam signa ducesque
260 dispositi, classes, acies, exercitus, arma
consilio moderata novo taciteque parata.
Iustini nutu gentes et regna tremiscunt:
omnia terrificat rigidus vigor. hic pietatem
ostendit natura suam, iustumque dolorem
265 divinis animis nulli evitabilis auxit
carnis condicio cunctis mortalibus aequa.
hic pietas laudanda viri est semperque canenda.
dicite, quis hominum lacrimis ita possit amaris
flere senis mortem, regni successor et heres?
270 imperat et dolet: imperium proferre parenti
mallet quam regni solium, quam sceptra tenere.
nec minus imperii gratum patrem inclita consors
flebat, et humanam sortem pietate dolebat.
exequiis adicit solito plus dona paternis,
275 ireque contractas denso iubet agmine turbas.
et tulit intextam pretioso murice vestem,
Iustinianorum series ubi tota laborum
neto auro insignita fuit gemmisque corusca.
illic barbaricas flexa cervice phalanges,
280 occisos reges subiectasque ordine gentes
pictor acu tenui multa formaverat arte.
fecerat et fulvum distare coloribus aurum,
omnis ut aspiciens ea corpora vera putaret.
effigies auro, sanguis depingitur ostro.
285 ipsum autem in media victorem pinxerat aula
effera Vandalici calcantem colla tyranni,
plaudentem Libyam fruges laurumque ferentem.
addidit antiquam tendentem brachia Romam,
exerto et nudam gestantem pectore mammam,
290 altricem imperii libertatisque parentem.
haec ideo fieri vivax Sapientia iussit,
ornatum ut propriis funus regale triumphis
Augustum in tumulum fatalis duceret hora.

---

252 tantos *M*, cunctos *Ruiz* 254 arabes *M* gipidesque *in* gypidesque *1 m. mutatum M* 255 thotque *M* 256 superauimus *1 m.*, superabimus *2 m. M* 257 iacens *in* iaces *1 m. mutatum M*, *sed litterae* s *2 m.* uel t *ita superscriptum est*, *ut* iacet *correctorem maluisse appareat* 258 toto *1 m.*, tuto *2 m. M* 259 fuit *M*, furit *Mommsen* 262 tremescunt *M*, tremiscant *dubitans Fogg.* 266 equat *M* 273 umanam *M* 278 neto *1 m.*, necto *2 m. M*, nexo *Dempst.* 279 barbarica *1 m.*, barbaricas *2 m. M* falaux *1 m.*, falange *2 m. M* 281 formaberat *M* 283 ut omnis *M* 287 liuiam *M* frentem *1 m.*, ferentem *2 m. M* 289 exorto *M* 292 rigale *M* 293 ora *M*

dum famuli pia iussa parant aptantque feretrum,
295 vox ingens facta est, plausus et gaudia surgunt,
et fragor ex imis altum petit aethera terris,
almaque discreto placuit concordia vulgo.
laeta per Augustam pennis plaudentibus urbem
Fama volans somnum populos inopina gravantem
300 increpat, inpellitque fores, et limina pulsat,
multiplicatque suas felix praenuntia linguas.
somnus ea veniente fugit, secumque cadentem
traxit segnitiem, totaque excessit ab urbe.
inminet illa favens et crebro pollice pulsat
305 tardantes populos, et 'surgite, surgite' clamat,
castigatque moras, et plena palatia narrat
conventu procerum, sorti senioris adempti
dilecti numen struerent quo nocte peracta.
urguet, agit, stimulat, pulsat latus, inprimit, instat.
310 accelerant, vacuantque domos, vicosque per omnes
gaudentes currunt, et murmura prima moventur
nondum clara metu, civemque interrogat omnem
occurrens civis, rumorque per agmina serpit.
solis honore novi grati spectacula circi
315 antiqui sanxere patres, qui quattuor esse
solis equos quadam rerum ratione putabant,
tempora continui signantes quattuor anni,
in quorum speciem signis numerisque modisque
aurigas totidem, totidem posuere colores,
320 et fecere duas studia in contraria partes,
ut sunt aestivis brumalia frigora flammis.
nam viridis vernis campus ceu concolor herbis,
pinguis oliva comis, luxu nemus omne virescit;
russeus aestatis rubra sic veste refulgens
325 ut nonnulla rubent ardenti poma colore;
autumni venetus ferrugine dives et ostro
maturas uvas, maturas signat olivas;
aequiperans candore nives hiemisque pruinam
albicolor viridi socio coniungitur una.
330 ipse ingens circus, plenus ceu circulus anni,
clauditur in teretem longis anfractibus orbem,
amplectens geminas aequo discrimine metas
et spatium mediae, qua se via pandit, harenae.

---

294 abtantque *M* 296 eximiis *1 m.*, extremis *2 m. M* 302 ea ueniente *Ritt.*, seueniente *M* 304 fabens *M, ut solet* 307 sorte *M* ademti *M* 308 dilecti numen *M*, dilecti tumulum *Vonck Spec. 19*, delectum numen *Fogg.* quod *in* quo *1 m. mutatum M* 311 mobentur *M* 320. 321 *hos versus loco motos post versum 329 inseruit Fogg.* 321 estibis *M* 322 uernis *M*, ueris *Barth XXXV 13 p. 1610*, uerni *Fogg.* herbis *Ruiz*, eruis *M* 323 pinguis *M*, pingit *Barth* 324 russeus aestatis *Riv.*, roseus aestatis *M*, aestatis roseus *Ruiz* refulgens *M*, refulget *Dempst. Paralip. ad Rosini Antiq. Rom. V 5 p. 709* 326 uenetus *Riv.*, uentus *M*, cinctus *Barth* hostro *M* 328 iemisque *M* 329 socio *scripsi*, socia *M*, sociae *Barth XXXVI 5 p. 1640*, socius *Bekk.* coniugitur *M* una *M*, ima *Barth*, imus *Fogg.* 329—330 *nescio an versus unus pluresve interciderint, quibus venetus et russeus in unam factionem circensem coniuncti dicerentur* 330 plenis *M* 331 amfractibus *M* 332 moetas *M*

referam primas iunxisse quadrigas
335 et currus armasse novos, Pelopemque secundum
in soceri venisse necem. praestantior alter
inventus gener est, plus sponsae iunctus amore.
hunc veterum primi ritum non rite colebant,
esse deum solem recta non mente putantes.
340 sed factor solis postquam sub sole videri
se voluit formamque deus de virgine sumpsit
humani generis, tunc munere solis adempto
principibus delatus honor munusque Latinis
et iucunda novae circensia gaudia Romae.
345 huc omnes populi, pueri iuvenesque senesque
dant agmina plausus
vox omnibus una,
mens eadem: nomen populis placet omnibus unum.
ales ut exustos cum phoenix innovat artus
350 a busto rediviva suo, concentus in unum
stans avium spectat solem solisque volucrem,
dum veniat, regemque novum clamore salutant:
sic decus imperii, sanctum sic iota resurgens
exortum est de fine suo, seniumque reponens
355 nominis et recti Iustino in principe vivit
Iustinianus apex; domini sic vulgus amore
undique conveniens laetarum more volucrum
'tu vincas, Iustine'! canunt, ingensque tumultus
crescit, et Augusta luctus discessit ab aula
360 laetitia veniente nova. vox excitat omnes.
omnia Iustino praebent elementa favorem,
omnia congaudent. omnes clamore vocati
conveniunt proceres: lux sacra palatia complet.
ipsum quin etiam exanimum gaudere putares
365 corpus, in angelicam mutatum morte figuram.
signa dedit manifesta deus, seque ipse probavit
Iustino claram regni inposuisse coronam.

---

334 *lacunam certa coniectura expleri non posse intellexit Ruiz*, Oenomaum *add. Savaro in adnotatione ad Sidonii carm. XXIII p. 198*, Orsilochum *add. Scaliger Animadv. in Euseb. p. 26*, Cecropidem *vel* anguipedem (*scil.* Erichthonium) *add. Dempst.*, quid *ante*, Oenomaum *post* referam *add. Barth XXXV 5 p. 1640*, quid Procyclum *add. Ritt.*, Heniochum *add. Selden Marm. Oxon. p. 119*, Heniochum haud *add. Fogg.*, *sed* quid Solem *requiri videtur. cf. 314. 339. 342* referam *M*, referunt *maluit Ruiz* 335 Pelopem atque per undas *Fogg.* 336 alter *M*, illo *dubitans Fogg.*, arte *Mommsen* 341 sumsit *M* 344 iocunda *M* 346. 347 *in unum versum coniuncti sunt in codice M*, agmina dant plausus alacres, uox omnibus una *Dempst.*, agmine facto edunt plausus, uox omnibus una *Riv.*, -se dant, ingeminant (*vel* congeminant) plausus, uox omnibus una *Jaeg.* 349 exustos *Baehrens Mus. Rhen. XXVII 224*, expositos *M* 350 rediuiua *Ritt.*, recidiua *M* concentus *M*, conuentus *dubitans Jaeg.* 359 *hunc versum libri primi finem, versus 360—367 libri secundi exordium esse arbitratus est Riv., periochis in errorem abductus* 364 exanimum *add. Ritt.*, functi *add. Dempst.*, functum *add. Riv.* 365 angelicam *Ritt.*, angelica *M* figuram *Ritt.*, figura *M* 366 probabit *M* 367 imposuisse *Ritt.*, posuisse *M* EXPLICIT CORIPPI LBR PRIMVS INCIPIT EIVSDEM LBRI SECVNDVS *M*

LIBER SECVNDVS.

Roscida purpureos Aurora ostenderat ortus,
imperio sacrata dei, dominisque iubebat
sumere concessum caelesti munere regnum.
ipse autem procerum magnis oratibus actus
5 non primum imperii regalia signa recepit,
ni sacrata prius supplex oracula poscens
effusis precibus Christo sua vota dicaret.
ilicet Angelici pergens in limina templi
inposuit pia tura focis cerasque micantes
10 obtulit, et supplex lacrimis ita coepit obortis.
'omnipotens princeps, summi pater inclite verbi,
lux aeterna deus, rerum formator et auctor,
cuius stelliferum fecit sapientia caelum,
fundavit terram, vestivit floribus agros,
15 arboribus tribuit sua germina, vallibus herbas,
et caeli liquidos formatrix condidit ignes
discernens a nocte diem rutilisque comantem
ornavit solem radiis, et cornua lunae
paulatim minui, paulatim crescere iussit,
20 formavit varias habitu distante figuras,
produxit pronis animalia cetera membris,
solum hominem rectum, quem mox ratione replevit,
vivificans siccum sacro spiramine lutum,
cuius subtracta costis ex omnibus una
25 perfecit facto similem, sociamque dicavit,
hisque creaturam, claro est quae subdita caelo,
subiectam fecit divini iussio verbi.
quas tibi persolvi tanto pro munere grates,
parvus homo, inmensi factus factoris imago?
30 en ego, parva creaturae pars, subditus adsto
ante oculos, excelse, tuos. tibi servio soli
atque meum submitto caput, cui flectitur uni
omne genu, quem cuncta pavent, elementa tremiscunt.
quaeque vident homines et non quae iussa videri
35 ante oculos sunt clara tuos, famulantur, adorant,
et laudant factoris opus. si sceptra tenere
me Romana iubes soliumque ascendere patris,
si tibi conplacuit populos mihi credere tantos,
velle tuum fac posse meum. tu subicis hostes,
40 colla superborum furiataque pectora frangis,

---

2 sacra *M* dominosque *dubitans Ritt.* 4 orantibus auctus *in* oratibus actus *1 m. mutatum M* 5 primum *M*, prius *Ritt.* 6 ni *M*, quam *Ritt.*, quin *Bekk.*, *sed cf. III 4* 15 erbas *M* 16 formatrix *M*, firmatrix *Barth XXXVI 16 p. 1659* 18 ornabit *M* 19 minuit *M* 23 lutum *M*, limum *Barth XXXVI 16 p. 1659, sed cf. Ioh. IV 1012* 28 persoluet *Ritt.* 33 genu *Dempst.*, genus *M* pabent *M* 34 non quae iussa *M*, quae non iussa *vel* non permissa *vel* nunquam iussa *Ruiz*, quae non iusta *Barth XXXVI 16 p. 1660*, non quae uisa *Mommsen*

tu reges servire facis. da posse volenti,
ut faciam placitura tibi'. placuere parenti
orantis pia verba viri, genitusque precanti
adnuit, et sanctus 'regnato'! spiritus inquit.
45 vox arcana dei gestis fit nota peractis:
non fierent, nisi sancta dei vox illa iuberet.

ipsa etiam summi consors castissima regni
virginis et matris templum sublime petivit,
cuius adoratum limen feliciter intrans
50 ante pios vultus expansis candida palmis
constitit, et pronis supplex haec vultibus infit.
'virgo creatoris genetrix sanctissima mundi,
excelsi regina poli, specialiter una
vera parens et virgo manens, sine semine patris
55 quam deus elegit matrem sibi, credula verbum
concipiens nostram genuisti feta salutem.
o pietas miranda dei dictuque tremenda!
caelorum factor dominus deus, unica patris
forma dei, verae sese velamine carnis
60 induit, et servi formam de virgine sumpsit.
quos tibi, quos genito dignos solvemus honores
pro tantis, benedicta, bonis? te, gloria matrum,
auxiliumque inploro tuum: te semper adorem,
te fatear dominam servatricemque novarum
65 Iustini rerum. nostrum caput, inclita, serva,
tutare imperium, vitam rege, perfice coepta.
da, bene dispositis procedant omnia nostris.
subde feras gentes. iusto mucrone superbi
depereant. vestro semper tutamine vivam'.
70 plurima praeterea verbis clementibus orans,
oblatis ceris, altam remeavit in aulam.
it sacrum comitata latus pulcherrima proles,
luce sua plenam quae possit vincere lunam,
aequiperans umeris matrem, sic lucida cultu,
75 sic niveis formosa genis similisque parenti.
igne micant oculi. nomen distabat et aetas,
non tamen egregiae distabat gratia formae:
arboris ut matris quae de radice propago
nascitur et celsis caput erigit ardua ramis,
80 aequiperat novis maternam frondibus umbram,
at mater propriam florentem germine natam
gaudet habere parem, laetasque adtollit in auras
felices ramos, et vertice despicit arva.

---

41 seuire *1 m.*, seruire *2 m. M* 43 genitusque *Ruiz*, genitique *1 m.*, genitoque *2 m. M* precantis *M* 44 annuit *M* regnato *Barth XXXVI 16 p. 1660*, regnator *M* 46 flerent *Barth*, flerit *M*, fleret *Ruiz* 52 genetrix *1 m.*, genitrix *2 m. M* 56 foeta *M* 63 ausiliumque *1 m.*, auxiliumque *2 m. M* 65 nostram *M* 73 q *1 m.*, que *2 m. M* 74 humeris *M, ut solet* 75 similisque *M*, similique *vel* similesque *Mommsen punctum in fine versus positum delens* 80 equiperat *M*, aequiparatque *Ruiz*, aequiparata *Barth VIII 1 p. 359* maternam — umbram *scripsi*, materna — umbra *M*, maternae — umbrae *Ruiz* 81 propriam florentem *M*, proprio florentem *Ruiz*, propriam florenti *Dempst.*, *sed cf. Ioh. VII 35* 82 abere *M*

iam laetus princeps divalia tecta subibat.
85 amplaque gaudentes implebant atria turbae.
accelerant fidi, cura est ut cuique, ministri
obsequiis praebere manus, promuntque feruntque
Augustas vestes pretiosaque cingula gemmis
et capitis diadema sacri. cultu ipse priore
90 exuitur, tantumque uno vestitus amictu
constitit, et lumen membris regalibus auxit.
haut secus ut, nubes cum se rescindere densa
coeperit, et caelum monstraverit aethra serenum,
ardentes radios mittit iubar, omnia visum
95 congaudent elementa diem. mox erigit herba
molle caput, vernant segetes, et gramina crescunt,
ipsaque conspectis gratantur lumina terris.
'haec est illa dies', laeti dixere clientes
'quam pater ille bonus sancto praedixerat ore'.
100 egreditur, tunicaque pios inducitur artus,
aurata se veste tegens, qua candidus omnis
enituit lumenque dedit, fuscasque removit
aetherea nondum prolata luce tenebras.
purpureo terrae resonant fulgente cothurno,
105 loraque puniceis induxit regia vinclis,
Parthica Campano dederant quae tergora fuco,
quis solet edomitos victor calcare tyrannos
Romanus princeps et barbara colla domare.
sanguineis praelata rosis, laudata rubore,
110 lectaque pro sacris, tactu mollissima, plantis.
Augustis solis hoc cultu conpetit uti,
sub quorum est pedibus regum cruor. omne profecto
mysterium certa rerum ratione probatur.
nobilibus gemmis et cocto lucidus auro
115 balteus effulgens lumbos praecinxit heriles.
substrictoque sinu vestis divina pependit
poplite fusa tenus, pretioso candida limbo.
Caesareos umeros ardenti murice texit
circumfusa chlamys, rutilo quae ornata metallo
120 principis exerta vincebat lumina dextra.
aurea iuncturas morsu praestrinxit obunco
fibula, et a summis gemmae nituere catenis,
gemmae, quas Getici felix victoria belli
praebuit atque favens dominis Ravenna revexit,

---

92 ut *M*, et *Ritt.*, ac *Jaeg.* densa *Baehrens Mus. Rhen. XXVII 224*, densam *M* 93 ethere *M* 94 uisum *Putsch teste Barthio VIII 1 p. 360*, uisu *M*, uiso *Ruiz* 95 die *Ruiz* erba *M* 97 gratantur *Putsch teste Barthio VIII 1 p. 361*, gradantur *M*, gradiuntur *Ruiz*, radiantur *Vonck Spec. 22* 100 tinicaque *1 m.*, tunicaque *2 m. M*, tunica atque *Mommsen* pios *Ritt.*, pius *M* indicitur *1 m.*, inducitur *2 m. M* 104 terrae *Mommsen*, iure *1 m.*, sure *2 m. M* 105 loraque *Mommsen*, curaque *M*, cruraque *Ruiz* 106 partica *M* tergora *M*, uellera *Barth VIII 13 p. 390* fugo *M* 107. 108 *hos versus loco motos post versum 110 inseruit Barth* 107 quis *Vonck Spec. 23* qui *M*, quia *Barth* solet *Ruiz*, soliti *1 m.*, solitus *2 m. M* 109 rubure *M* 114 cocto *M*, facto *dubitans Fogg.* auro *Ruiz*, uuro *M*, ostro *Vonck Spec. 23* 115 precincxit eriles *M* 119 clamis *M* 121 prestrixit *M* obunco *scripsi*, uuunco *1 m.*, ubunco *2 m. M*, adunco *Ruiz* 122 fabula *1 m.*, fibula *2 m. M* cutenis *M*

125 quasque a Vandalica Belisarius attulit aula.
signa triumphorum, pie Iustiniane, tuorum
sospite Iustino mundumque regente manebunt.
amborum nomen per saecula cuncta canetur.
narrabunt populi miracula vestra futuri.
130 Armati manibus sacrati circulus auri
inpositi in collo imperium sublime dicavit,
quod faciens ter, ter dextram cum munere tendens
'Augusti, Iustine, locum tibi confero' dixit.
'ast ego te iubeo' princeps ait 'esse tribunum'.
135 felix Armatus, primus qui verba loquentis
audiit et primus sollemnia dona recepit.
quattuor ingentem clipei sublimius orbem
adtollunt lecti iuvenes, manibusque levatus
ipse ministrorum supra stetit, ut sua rectus
140 littera, quae signo stabili non flectitur umquam.
nominibus sacrata tribus, qui viribus aequis
imperium rexere suum. genus omnibus unum,
sceptrum continuum, tempus iuge, iuncta potestas.
successu res acta suo est. iam regna duorum
145 in caelis translata manent, nunc maximus orbis
communis benefactor adest. cui subdita reges
colla parant, nomenque tremunt et numen adorant.
adstitit in clipeo princeps fortissimus illo
solis habens speciem. lux altera fulsit ab urbe.
150 mirata est pariter geminos consurgere soles
una favens eademque dies. mea carmina numne
mensuram transgressa suam? mirabere forsan,
quod dixi geminos pariter consurgere soles.
nec vacuis verbis nec inanibus ista figuris
155 ore feres prolata meo, si dicta rependis.
mens iusti plus sole nitet. non mergitur undis,
non cedit tenebris, non fusca obtexitur umbra.
lux operum aeterno lucet splendore bonorum.
postquam cuncta videt ritu perfecta priorum,
160 pontificum summus plenaque aetate Iohannes
adstantem benedixit eum caelique potentem
exorans dominum sacro diademate iussit
Augustum sancire caput, summoque coronam

---

125 belisamus *M* atulit *M* 130 armati *M, defendit Fogg. nomen proprium statuere vetans,* Martini *vel* Martiani *nomen hic et v. 135 restitui vult Barth III 15 p. 395* 131 inpositi in *1 m.*, inpositus *2 m. M* 132 ter ter dextram cum *M*, terno dextram pro *dubitans Fogg.* 133 augusti *1 m.*, augustum *2 m. M* 136 audiuit *1 m.*, audiit et *2 m. M* 137 clipei *Schwarz de antiquo ritu elevandi principis Altorf 1730 p. 19*, clipeis *M* sublimibus *Ritt.* 138 leti *1 m.*, lecti *2 m.*, electi *3 m. M* 140 q *1 m.*, quae *2 m. M* 142 hominibus *M, sed prior littera* i *erasa* 148 fortissimum *1 m*, fortissimus *2 m. M* 149 abens *M* speciem *Jaeg.*, specimen *M* 151 numne *Mommsen,* nomen *M,* numen *Ruiz* transgresa *1 m.*, transgressa *2 m. M* 154 ianibus *1 m.*, inanibus *2 m. M* sta *1 m.*, ista *4 m. M*, acta *Ruiz* 155 feres *Fogg.*, feras *M* 157 cedi *1 m.*, cedit *2 m. M* 159 ritu *2 m. M in litura* 160 sumus *1 m.*, summus *2 m. M* Iohannes *om. 1 m. M, supplevi e periochis,* uenustus *add. 2 m. M* 161 eum *add. 2 m. M* 162 iussit *add. 2 m. M* 163 sancire *M*, uincire *Dempst.*

inponens apici feliciter
165 intonuit patrum subitus fragor, inde clientum
clamores crescunt: clamoribus adsonat echo.
laudibus innumeris regnantum nomina tollunt.
Iustino vitam ter centum vocibus optant.
Augustae totidem Sophiae plebs tota reclamat.
170 mille canunt laudes vocum discrimina mille.
Iustinum Sophiamque pares duo lumina mundi
esse ferunt. 'regnate pares in saecula' dicunt.
felices annos dominis felicibus orant.
insonuit vox illa diu, tandemque quievit.
175 ipse coronatus solium conscendit avitum,
atque crucis faciens signum venerabile sedit,
erectaque manu cuncto praesente senatu
ore pio sic orsus ait. 'super omnia regnans
regna deus regnum nobis concessit avitum,
180 et patrium diadema dedit, curasque regendi
inposuit rerum genitor, quas ipse creavit.
laudamus factoris opus, regemque tremendum
suspicimus. grates agimus gratesque fatemur.
ipsius est, quodcumque sumus, ratione probante,
185 et rerum certas
pluribus ex membris animal conponitur unum,
sed caput est, quod membra regit. deus ergo creator
conponens hominem natus
omnibus ut membris caput imperet. utque regantur,
190 coniuncta est capiti sapientia, corporis arcem
quae retinens oculis speculetur membra serenis,
et quoscumque videt vigilanti lumine sollers
peste laborantes subiecti corporis artus,
sanet, et infestos pellat medicamine morbos.
195 Romanum imperium corpus bene ponitur unum
conpositum multis, quod fas est dicere, membris.
nos sumus ergo caput solidati corporis huius.
huic sacro capiti facta est Sapientia consors,
quae mihi commissum pariter regat inclita mundum
200 sede sedens una. vos o mihi proxima membra,

---

164 apici *M*, capiti *Ritt.* feliciter *M*, feliciter insonat omnes *vel* feliciter hoc domino inquit *Dempst.*, 'feliciter accipe' dixit *Ritt.*, *an* feliciter acclamauit *praeferret dubitans* 166 echo *scripsi*, equo *1 m.*, equor *2 m. M*, aether *Ruiz*, *sed cf. Ioh. IV 679. 682* 168 obtant *M* 169 tohtidem *M* 170 discrimina *Dempst.*, discrimine *M* 175 habitum *1 m.*, auitum *2 m. M* 178 orsus *anonymus teste Vonckio Spec. 24*, orans *M*, *verbis transpositis* orans haec ait ore pio *Barth IX 12 p. 436* 179 regnum *M*, *sed* um *2 m.* abitum *1 m.*, auitum *2 m. M* 180 patriam *1 m.*, patrium *2 m. M* regenti *M* 183 suscipimus *M* 184 summa *1 m.*, sumus *2 m. M* probante *Ruiz*, prouate *M*, probare *Barth IX 12 p. 437* 185 animo moderante figuras *vel* habitu distante figuras *vel* moderatur mente figuras *add. Dempst.*, licet enarrare figuras *add. Barth IX 12 p. 437*, nobis praebente figuras *add. Ritt.*, posuit deus ipse figuras *Fogg.* 187 regit *M*, *sed* it *2 m. in litura* creatur *M* 188 natus *M*, naturae foedere iussit *Ritt.*, naturae foedere fecit *maluit Fogg.* 189 utque *Jungermann teste Barthio IX 12 p. 437.* atque *M*, ipsa *dubitans Ruiz*, *qua coniectura probata* regantur *in* regenti *mutavit Dempst.* 191 peculetur *M* 192 et *M*, ut *Barth* 196 e *1 m.*, est *2 m. M* 199 conmissum *M* 200 sede sedens una *Ruiz*, sedens una *1 m.*, sedens una comes *2 m. M* uox *1 m.*, uos *2 m. M* o *add. Ruiz.*

17*

conscripti patres, nostri spes maxima regni,
vos estis pectus, vos brachia verticis huius,
quorum consiliis quorumque laboribus usa
publica res domuit gentes et regna subegit.
205 summa regendarum cura est mihi credita rerum.
at quia subiectum nostrum est disponere mundum,
nos etiam vobis curas committimus orbis.
adloquimur fidos, et vos hac voce monemus.
inprimis deus est tota virtute colendus,
210 semper adorandus, semper metuendus, amandus,
omnia qui fecit pulchri miracula mundi.
nos imitatores factoris et omnia dantis,
in quantum natura valet, contendimus esse.
utque deus voluit, propriis caput impero membris.
215 iustitiam populis generaliter omnibus aequam
et iuris servate modos. disponite plebes,
ut decet imperii veros disponere patres,
utque pedes proprios et membra minora fovete.
non minor est membris cura inpendenda minutis.
220 obsequium pedibus naturae lege videmus
admotas praebere manus, oculosque ministros
cernimus esse pedum, quibus inferiora tuemur.
ante pedes planate vias. ne temnite partem
magnis officiis summisque laboribus aptam,
225 qua vehitur totum summo cum vertice corpus.
qui pedibus rectis graditur, mala nulla veretur,
non timet offensam: nescit via recta ruinam.
quin et causa rei cultu est ornanda diurno.
nullus vile putet, quod novit corporis esse.
230 sit censura patrum, sit disciplina per orbem.
priventur caedes, populorum iurgia cessent.
nullus laedendi pateat locus, usus iniquae
cesset avaritiae. subiectis parcite nostris,
colla superborum confringite. culpa nocentes
235 puniat ipsa suos, serventur iura quietis.
huc aures totamque, viri, deflectite mentem,
quaeque sit, ex dictis, vestri spes, discite nostris.
agricolae sua rura colunt, cultuque diurno
inplorant fructus, et terram vomere findunt,
240 dividiturque bonis gratus labor ille colonis.
pars scindit glebas, pars sulcis semina mandat,
pars liquidas deducit aquas hortosque virentes

---

203 laboribus *M*, *sed* boribus *2 m. in litura* 204 subicit *1 m.*, subegit *2 m. M* 207 conmittimus *M* 214 inpero *M* 215 omnibus *2 m. M*, *in litura* 218 fobete *M* 221 amotas *1 m.*, ammotas *2 m. M* preuere *M* 222 inferiora *Barthii amicus IX 12 p. 438*, interiora *M* 224 abtam *1 m.*, aptam *2 m. M* 226 nulla mala *M* 228 quin et *Barth XI 14 p. 537*, qui nec *1 m.*, que nec *2 m. M* 233 auarities *1 m.*, auaritie *2 m. M* nostris *1 m.*, *sed litterae* n *3 m.* uel u *superscriptum est, ut* uostris *correctorem maluisse pateat* 237 sit *1 m.*, sint *2 m. M* uestris *1 m.*, uestri *2 m. M* dicite *1 m.*, discite *2 m. M* 238 agricule *1 m.*, agricole *2 m. M* 239 fluctus *1 m.*, fructus *2 m. M* terra *1 m*, terram *2 m. M* 240 diuiturque *1 m.*, diuiditurque *2 m. M* 241 gleuas *1 m.*, glebas *2 m. M* parsulcis *M*

inrigat, ac tractis satiat pomaria rivis.
novit culta suos tellus ditare colonos.
245 sic bene promeritos donis res publica ditat,
terra velut pinguis. cuius spes magna senatus
hic floret virtute, fide, gravitate, rigore.
hanc quicumque colunt, multum mercedis habebunt.
quod fisci est, nullus rapiat. cognoscite fiscum
250 ventris habere locum, per quem omnia membra cibantur.
venter alit corpus. fuerit si venter inanis,
omnia deficiunt, tenuantur robore membra,
et contracta rigent arentibus ossa medullis.
omnibus sufficiunt sacrati commoda fisci,
255 ex quibus est commune bonum, commune levamen.
tutetur fiscus iustorum nemine laeso:
quae sua sunt, capiat, quae sunt privata, relinquat.
iustitiam colimus, iustos veneramur, amamus.
hanc commendamus, hanc vos retinere iubemus.
260 plurima sunt vivo nimium neglecta parente,
unde tot exhaustus contraxit debita fiscus,
reddere quae miseris moti pietate paramus.
quod minus ob senium factumve actumve parentis,
tempore Iustini correctum gaudeat orbis.
265 nulla fuit iam cura senis: iam frigidus omnis
alterius vitae solo fervebat amore.
in caelum mens omnis erat. iam corporis huius
inmemor hanc mundi faciem transisse putabat.
et licet exhausti vacuarit commoda fisci,
270 illa tamen sancti mecum est benedictio patris,
quae totum reparare potest et lapsa novare.
nec patimur quemquam sacratum laedere fiscum,
nec laedi quemquam sinimus sub nomine fisci.
utantur cuncti propriis, ac iure fruantur'.
275 haec postquam princeps tranquillo protulit ore,
pronus adoravit laudans pia dicta senatus,
et summi clamor pervenit in astra favoris.
protinus et magni visit fastigia circi,
cerneret ut laetos populos plebemque moneret
280 eloquii pietate sui. tunc ordine longo
incedunt summi proceres fulgensque senatus.
ipse inter primos vultu praeclarus honoro
fratris in obsequium gaudens Marcellus abibat,

243 ac tratis *1 m.*, attractis *4 m. M* 244 suos *2 m. M in litura* 245 promeritos *Ritt.*, promeritis *M* dictat *M* 248 abebunt *M* 249 es *1 m.*, est *2 m. M* 250 abere *M* 252 robore *Ruiz*, abore *M* 254 omnibus sufficiunt *M*, omnia sufficiunt *Barth XI 14 p. 538*, omnibus officiunt *et* incommoda *Vonck Spec. 25*, omnibus usui sunt *requiritur* 255 leuamen *Ruiz*, libamen *M*, litamen *Dempst.* 256 tutetur *M*, ditetur *Haupt Opusc. III 626, sed. cf. Ioh. IV 45* 258 ueneramus *M* 260 ne lecta *1 m.*, neglecta *2 m. M* 261 exaustus *1 m.*, exhaustus *2 m. M* 263 factumue actumue *Ritt.*, factum actumue *M*, factum est actumue *Dempst.*, factum tactumue *Barth XI 14 p. 538. 539*, factum aetatemue *Vonck Spec. 25* 265 senis *M*, seni *Bekk.* omnis *add. 2 m. M* 267 caelo *Ritt.* omnis erat *M*, transierat *mavult Mommsen, cui* omnis *glossema esse videtur* 276 adorabit *M* 277 faboris *1 m.*, fauoris *2 m. M* 278 et magni *scripsi*, in magni *M*, immanis *Mommsen* uisit *Mommsen*, iussit *M*, surgit *Ruiz* 279 pleuemque *M* 283 marcellus *M*, Marcianus *dubitans Fogg.* abibat *M*, obibat *Mommsen*

dispositorque novus sacrae Baduarius aulae,
285 successor soceri (factus mox curapalati est).
his aetas dispar, sed par votum atque voluntas.
ambo patricii, dilecti principis ambo
fulgebant geminis similes radiantibus astris,
astris, quae caelum flamma meliore perornant,
290 solaque prolato possunt cum sole videri
stellarum fugiente globo, quando omnia pallent
sidera et adflatas ortum iubar aspicit herbas
atque operit novus astra dies. praenuntius ante
signa dedit cursor. posita de more lacerna
295 exoritur laetum iucunda per agmina murmur.
intentos oculos ad sedem vulgus herilem
extulit adsurgens, quoniam plebs laeta videre
felicem dominum summo cupiebat amore.
egreditur cum luce sua, frontemque serenam
300 armavit sancti faciens signacula ligni.
utque salutato tetigit subsellia vulgo,
auratum scandens solium sedemque paternam
instructam plumis pulchrisque tapetibus altam,
aspexit laetus populos, vultuque modesto,
305 circumfusa videns plaudentum milia, risit,
censuram servans et plebi gaudia donans.
ut princeps solio subnixus sedit in alto,
ingens laetitiae sonuit fragor: aurea plebes
tempora principibus centenis vocibus optat.
310 Iustino vitam partes utraque reclamant,
Augustae Sophiae votis quampluribus orant.
excutiunt plausus, studiorum gaudia surgunt,
alternisque sibi respondent agmina dictis.
emittunt dextras pariter pariterque remittunt.
315 certatim toto vulgus micat undique circo,
ut veniunt densae manicis albentibus undae.
disponunt cantus, et motum cantibus addunt.
nunc simul erectis, pronis nunc ardua membris
dant capita. accedunt pariter, pariterque recedunt,
320 fertque refertque globum moles condensa virorum.
exaltata putes placidis bene flantibus Euris
ludere coniferae frondosa cacumina silvae,
et flexis nutare comis, lentoque vicissim
vertice fecundos huc illuc flectere ramos.

---

284 dispositosque *1 m.*, dispositorque *2 m. M* Baduarius *Ruiz*, uado aurius *M* 285 cura palati est *1 m.*, cura palatii *2 m. M*, curopalates *Dempst.* 286 uolumtas *M* 292 adflatus *1 m.*, adflatas *2 m. M* erbas *1 m.*, herbas *2 m. M* 294 curso *1 m.*, cursor *2 m. M* lacerna *1 m.*, lucerna *2 m. M* 298 capiebat *1 m.*, cupiebat *2 m. M* 303 instructam *scripsi*, structam *M*, constructam *Ruiz* *litterae* que ta *2 m. in litura exaratae sunt M* 306 pleuia *1 m.*, plebia *2 m. M* 307 et *1 m.*, ut *2 m. M* 309 centeni *1 m.*, centenis *2 m. M* obtat *1 m.*, obtant *2 m. M* 310 utraque *1 m.*, utraeque *2 m. M* 314 pariter *add. Marcilius Comment. ad Persii Sat. I 20* 316 ut *M*, et *Barth* 317 et motum *Barth*, et modum *M*, modulos et *Ruiz* 320 fertque fertque *1 m.*, fertque refertque *2 m. M* glouum *1 m.*. globum *2 m. M* 321 exatata *1 m.*, exaltata *2 m. M*

325 inde dato populi fecere silentia signo,
cunctaque clamosi tacuere sedilia circi:
mollior ut ventis quotiens venit aura remotis,
fluctivagum pelagus, quod tempestate movetur,
mansuetis planatur aquis, tunc solis honore
330 omnia clara silent tranquillis aequora ripis.
ut clamor magnus populi strepitusque quievit,
divinus princeps Augusta voce perorans
haec plebi mandata dedit. 'bene vivite, cives.
tempus gaudendi est. gaudete, hilaresque manete.
335 contulit ista deus. nullus sua gaudia turbet.
priventur caedes, studiorum iurgia cessent.
et iam post duros, cunctis promitto, labores
otia sint plebi, nobis vigilantia sollers.
tranquillam faciam securis civibus urbem.
340 nos curam vestri gerimus, nos vestra tuemur.
credite, non patitur saeclorum secta meorum
iniustos saevire diu. conponite mores,
a furtis cohibete manus, cessate nocere.
discite iustitiam, legum praecepta tenete.
345 iustitiam quicumque facit, fora nulla timebit.
omnis erit iudex informidabilis illi.
corripiet sontes iuris vigor. este quieti.
si socium socius, si civem civis amabit,
non solum optati iubeo spectacula circi,
350 praemia sed populis et maxima dona parabo.
ditabo plebes opibus, nomenque negatum
consulibus consul post tempora tanta novabo.
gaudeat ut totus Iustini munere mundus,
dona calendarum properant vicina mearum.
355 vos vestris adstate locis, properate, parate,
promissaque die nostras sperate curules'.
expavit gaudens inopino nomine vulgus
consulis audito: natus fragor, itque tumultus
per laetos ingens fremit undique murmur,
360 ingeminantque cavos dulci modulamine plausus.
interea lati spoliant subsellia circi:
undique plorantum descendit turba virorum,
et positis totam chartis implevit harenam
ante ipsam domini sedem, largisque rigantes
365 ora viri lacrimis et terrae corpora dantes

---

328 quo *1 m.*, quod *2 m. M* mobetur *1 m.*, mouetur *2 m. M* 331 ut *Barth XLIII 18 p. 1963*, et *M* 333 uibete *1 m.*, uiuite *2 m. M* 337 permitto *Ritt.* 338 pleui *1 m.*, plebi *2 m. M* 339 cibibus *1 m.*, ciuibus *2 m. M* hurbem *1 m.*, urbem *2 m. M* 346 ille *M* 347 uigor este *Dempst.*, uigore stote *M* 349 iubeo *M*, tribuo *Barth XLIII 18 p. 1963*, tribuam *Fogg.* 350 populi sed *1 m.*, populis et *2 m. M* 352 tanta *M*, cuncta *legit Ruiz*, multa *Fogg.* 355 state *1 m.*, adstate *2 m. M* 358 audita *1 m.*, audito *2 m. M* id *1 m.*, itque *2 m. M*, inde *malim* 359 et undique *post* undique *add. Meursius Opera VI p. 162, Criticus Arnobianus IV 15*, populi *post* ingens *add. Dempst.*, ingens *geminavit Ritt.*, cuneos *post* ingens *add. Haupt Opusc. III 626* 363 positam *1 m.*, positis *2 m. M* cartis *M, ut solet* arena *1 m.*, arenam *2 m. M*

in facies cecidere suas. 'miserere, perimus'
insonuit vox magna diu. 'lege sacra parentis
syngrapha, de tantis rationem collige chartis.
iam servis succurre tuis. nos nostra iubenti
370 credidimus dominis. vobis quis vestra negaret,
cum vestrum est, quod mundus habet? scis, summe regentum,
publica quid vestro prosint commercia fisco.
unde tributa tuis succedent annua rebus,
deficiet si nostra manus? tibi militat omne,
375 quod gerimus. nos, quae tua sunt, privata vocamus.
vix nobis vitae constant alimenta diurnae
adflictis, quae longa dies longoque labore
sors quaerit, parvosque cibos sub nocte reponit'.
flere diu tantos lacrimis non passus acerbis
380 condoluit miserans, et se pietate subegit
legibus ultro suis. 'aliena pecunia' dixit
'reddenda est, vivus patri qui substitit heres'.
thesauros fidis privatos ferre ministris
imperat. innumerae mox advenere catervae
385 fortia centenis oneratae brachia libris.
deposuere umeris. turmae glomerantur in unum,
et totus fuso circus resplenduit auro.
tunc posita ratione palam, populoque vidente,
debita persolvit genitoris, cauta recepit.
390 gaudia quanta illic, quantus favor! undique laetus
tollitur in caelum populorum clamor ovantum.
mirantur proceres, mirantur talia plebes.
hinc rutili lucent chartis ardentibus ignes,
hinc radiat fulvum concertans ignibus aurum.
395 hinc chartas flammis subigunt, hinc pondere fusos
exaequant solidos, et lancem pollice pulsant.
tunc sinibus plenis abeunt, quaestuque laborant,
elatisque oculis pro vita principis orant.
largior inventus patre est, clementior idem,
400 qui virtute animi mentem calcavit habendi,
publica privato cum debita redderet auro
sponte sua, dominus servis miseratus egenis.
priscorum hoc uno vicit novus omnia facto
facta pius princeps. quamvis meliora sequantur,
405 hoc primum tamen omen erat, quod nullus avorum
Augustos umquam cecinit fecisse priores.

---

370 dominum *1 m.*, dominis *2 m. M*, domino *Ruiz* 371 habet *add. 3 m. M* 372 quod *1 m.*, quid *2 m. M* commertia *M* 373 succedunt *1 m.*, succedent *2 m. M* 377 afflictis *M* 378 ciuos *1 m.*, cibos *2 m. M* 379 tantos *Vonck Lect. 107*, tantis *M* aceruus *1 m.*, acerbis *2 m. M* 382 pater cui *1 m.*, patri qui *2 m. M* 385 honerati *M, sed littera* h *erasa* 386 turmae *M*, summae *Fogg.* 388 pala *1 m.*, palam *2 m. M* 389 deuicta *M, littera* c *erasa* 390 fabor *M* 392 alia *1 m.*, talia *2 m. M* 399 patre *M*, *sed litterae postremae ita erasae sunt*, *ut* pati *supersit*, pater *legit Ruiz* 401 priuato cum debita *Meursius Opera VI p. 162*, *Crit. Arnob. IV 15*, priuato deuita *1 m.*, priuato quod deuita *2 m. M*, priuato dum debita *Ritt.* 402 seruis — egenis *1 m.*, seruos — egenos *2 m. M* 404 pius *Vonck*, prius *M* 406 augustus *M*

hinc aliud pietatis opus tam grande secutum est.
pro vinctis flentes nuptae venere maritis,
matres pro genitis. nescit servare pudorem
410 rebus in afflictis ingens dolor. inmemor ibat
turba sui sexus, cultu miserabilis ipso,
per medios populos. postquam venere verendam
Caesaris ante casam, cunctae sua pectora durae
inlidunt terrae. 'pius es, potes omnia' clamant.
415 'cerne pias lacrimas, miserorum vincula solve.
matribus his natos, his nuptis redde maritos.
omnibus haec sit laeta dies. tua gaudia princeps
nullus agat tristis. cunctorum crimina dele,
gaudeat ut laetus miti sub principe mundus'.
420 has pius aspexit lacrimas, precibusque dolentum
adnuit, et solvi cunctos a crimine iussit
more dei. deus est, cui verbo conpetit uno
iustificare malos mediaque a morte levare.
credite simpliciter: vox haec temeraria non est.
425 qui facit hoc, deus est: deus est in corde regentum:
principibus princeps quidquid deus imperat, hoc est.
terrarum dominis Christus dedit omnia posse.
ille est omnipotens, hic omnipotentis imago.
plurima praeterea sollemni munere donans,
430 dimissis populis arcem remeavit in altam.

LIBER TERTIVS.

Contigit ut princeps Augusti limina tecti,
quamquam festa dies sextam consumpserat horam,
non dulces epulas, non pocula grata petivit,
ni patris primum sanctum et venerabile corpus
5 ornatum exequiis tumulo mandaret opimis.
ante fores iam pompa fuit, passimque per aulam
porticibus longis stabat cum plebe senatus,
interius flentes famuli, vasa aurea mille,
mille columnarum species, argentea mille,
10 quae superinpositis inplebant atria ceris,
ordine compta suo, patrum sic more parata.
triste ministerium lata fervebat in aula.
alta superpositis radiabant stramina gemmis,
tempore quas prisco Romana potentia cepit,

407 aliut *M* 413 casam *M*, caram *legit Ruiz* 414 s *1 m.*,, es *2 m. M* 419 miti sub *1 m.*, mitis te *2 m. M* 421 annuit *M* 425 inperat *M* 426 est *M*, fit *mavult Mommsen* 427 dominis *M*, domino *Fogg.* 429 sollemnia munera *3 m. M* EXPLICIT CORIPPI AFRICANI GRAMATICI LIBER SECVNDVS INCIPIT LIBER TERTIVS *M*

1 Augusti *Dempst.*, augustus *M* 2 consumserat oram *M* 3 rata *M* 6 pompa fuit *Dempst.*, fuit *M*, turba fuit *Ritt.*, turba ruit *Fogg.* 8 lentes *1 m.*, flentes *2 m. M* 10 quae *M*, qua *Mommsen* 11 compta *scripsi*, commota *1 m.*, cuncta *2 m. M* lata — aula *Fogg.*, letam — aulam *M*, latam — aulam *dubitans Ruiz*, leti — aula *Mommsen* feruebat *2 m. M. quid 1 m. scriptum fuerit dignosci nequit*, feriebat *legit Ruiz* 14 Romana *Ruiz*, humana *M*

15 quas viridis Nereus, quas protulit Indica tellus,
et quas Memphitica Caesar perduxit ab aula,
quas supplex Cleopatra dedit, cum vincula fratris
frangeret et rupto pallens custode veniret.
ex quibus adversis cernebant fulgura mitti.
20 sed lumen, non ignis erat. lux undique fulget
aurea conspicui lustrans laquearia tecti.
tura Sabaea cremant, fragrantia mella locatis
infundunt pateris et odoro balsama suco.
centum aliae species unguentaque mira feruntur,
25 tempus in aeternum sacrum servantia corpus.
supremum patri talem celebravit honorem
Augusto melior Iustinus Caesare princeps.
ut pius ingrediens corpus venerabile vidit,
incubuit lacrimans, atque oscula frigida carpsit
30 divini patris, verbisque dolentibus inquit.
'nos flemus tristes, mentisque ardore dolemus.
tu, pater, angelicas inter, sanctissime, turmas
laetus abis, positoque deum iam corpore cernis,
et frueris meliore die sub lumine solis,
35 nox cui nulla subit. salve, pater inclite, salve.
aeternum, pater alme, vale'. non plura moratus
Augusti nutu tolli sublime feretrum
imperat, et tota populus processit ab aula,
maestaque funereas accendunt agmina ceras.
40 omnis in exequias sexus convenit et aetas.
quis memorare potest tantae miracula pompae?
hinc levitarum venerabilis ordo canentum,
virgineus tonat inde chorus: vox aethera pulsat.
funduntur lacrimae ritu nivis: imbre madebant
45 cunctorum vestes, proprioque in fonte natabant
manantes oculi, vultusque sinusque rigabant.
adtonitae matres resolutis crinibus ibant,
ante fores aliae, tectis sublimibus illae
inplentes altas turba stipante fenestras:
50 quantus Hyperborei volucrum concentus in Istri
contrahitur ripas, gelidas quas linquere terras
aspera cogit hiems. glacie nivibusque coactae
innumerae glomerantur aves, stipantur in unum,
innectuntque moras, et flumina linquere nolunt.
55 transitus ob causam multi pia tura cremabant.

---

15 indica *M, sed littera* c *erasa* 16 cessar *M* 18 frangere corrupto *Fogg.* 19 certabant *Barth XLIV 15 p. 2016* 20 fulgit *1 m.*, fulget *2 m. M* 21 laqueari *1 m.*, laquearia *2 m. M* 22 .abea *1 m.*, sabea *2 m. M* fragrantia *1 m.*, flagrantia *2 m. M* 23 odor *1 m.*, odoro *2 m. M* 28 pius *Barth XLIV 15 p. 2017*, prius *M* 29 obscula *M* 35 nox cui nulla subit. salue *Barth XLV 12 p. 2084*, nos cui nullus ait salue *M*, nos cui nulla salus. salue *Ruiz*, nos quis nulla salus sine te *Dempst.* 37 agusti *1 m.*, agustus *2 m. M* tolle *1 m.*, tolli *2 m. M* 38 inperat *M* 39 accedunt *1 m.*, accendunt *2 m. M* 40 omnes in exequia *1 m.*, omnis in exequias *2 m. M* 43 tonat *M*, sonat *malim* corus *M* 46 manantes *Kirchmann de funeribus Romanorum II 11 p. 197*, madentes *M* 50 iperborei *1 m.*, iperboreis *2 m. M* istri *1 m.*, astris *2 m. M* 51 ripas *M*, ripis *legit Ruiz* 52 iems *M* coactis *Ruiz* 53 abes *1 m.*, aues *2 m. M* 55 causa *1 m.*, causam *2 m. M*

undique currebat studio plebs maesta videndi.
omnibus unus amor, iustus dolor omnibus unus
augebat lacrimas, et viso funere flebant,
donec Apostolici subeuntes atria templi
60 inclita sacrato posuissent membra sepulcro,
quod pius ipse sibi puro construxerat auro.
postquam facta quies, totam plebs laeta per urbem
sacra coronatis ornavit moenia tectis.
pratorum spoliatur honor, nemus omne refertum
65 frugibus et glaucae frondes rapiuntur olivae.
exornant postes, et arundine limina comunt,
festaque per cunctos tendunt velamina vicos.
ludere tunc iuvenes et laudibus addere laudes
incipiunt, plaudunt pedibus, mollique reponunt
70 crura gradu, mirisque modis nova carmina flectunt.
Iustinum Sophiamque pios duo lumina dicunt.
organa, plectra, lyrae totam insonuere per urbem,
mille voluptatum species, convicia mille,
saltatus, risus, discursus, gaudia, plausus.
75 Augustis vitam laetis clamoribus optant.
'post senium' dicunt 'sese iuvenescere mundus
gaudet, et antiquae repetit primordia formae.
ferrea nunc abeunt atque aurea saecula surgunt
temporibus, Iustine, tuis, spes urbis et orbis,
80 Romani iubar imperii, decus addite cunctis
retro principibus, cuius sapientia victrix
obtinuit patrii fastigia maxima regni'.
ingeminant Sophiae nomen, lumenque secundum
hanc dicunt, carmenque novum cum plausibus addunt.
85 interea laetus sacra cum coniuge princeps
coeperat Augustae felicia carpere mensae
gaudia, regales epulas et dulcia Bacchi
munera, quae Sarepta ferax, quae Gaza crearat,
Ascalon et laetis dederat quae grata colonis,
90 quaeve antiqua Tyros, quae fertilis Africa mittit,
quae Meroë, quae Memphis habet, quae candida Cypros:
quaeque ferunt veteres maturo robore vites,
quas manibus propriis Ithacus plantavit Vlixes,
pace sub Iliaca Laërtia limina servans,

61 pius *M*, prius *Ruiz* constrinxerat *Fogg.* 63 tectis *M*, textis *Barth XLVI 15 p. 2158*, testis *Riv.* 65 clauce *1 m.*, glauce *2 m. M* 68 laudibus *M*, lusibus *Barth* 70 cura gradum *1 m.*, crura gradu *2 m. M* noba *1 m.*, noua *2 m. M* 72 plectar *1 m.*, plectrum *2 m. M* lyrae *Ruiz*, lira et *M* 73 conuiuia *Ruiz* 74 discussus *M* 75 obtant *M* 76 mundum *M* 80 inperii *M* addite *1 m.*, addita *2 m. M* 82 patri *1 m.*, patrii *2 m. M* 87 bacci *M* 88 quem repta *1 m.*, que sarepta *2 m. M* 89 grata *in* greta *vel* gre.a *1 m. mutatum*, greca *2 m.*, *litteris* ec *3 m. superscriptum est* uel ai at, *ut* graia *vel* grata *correctorem maluisse pateat*, Graeca *edd. omnes*, Creta *vel* Petra *dubitans Jaeg.* 91 meroes *M* 92 rubore *1 m.*, robore *2 m. M* 93 plantabit *M* 94 pace sub Iliaca Laërtia limina *Barth LV 2 p. 2582*, parces ubi balia lacertia lumina *M*, aliter: parte sub italia lerneia flumina *3 m. in margine M*, arce sub Ibalia Laërtia lumina *Ruiz*, arce sub Oebalia Laërtia lumina *Dempst.*, arte sub Icaria Laërtia limina *Jaeg.*, arte sub Icaria Laërtia culmina *Unger Electa critica Friedlandiae et Novi Brandenburgi 1842 p. 41—43*

95 nondum Troiani vitans discrimina belli;
quaeque Methymnaeis expressit cultor ab uvis;
pocula quae vitreo flagrabant plena Falerno.
prisca Palaestini miscentur dona Lyaei,
alba colore nivis blandoque levissima gustu.
100 fusca dabant fulvo chrysattica vina metallo,
quae natura parit liquidi non indiga mellis,
et Garisaei permiscent munus Iacchi.
cuncta quis expediet, dominis quae parturit orbis,
Romano quaequae est provincia subdita regno?
105 haec magno luxu quamquam cumulata redundent,
temperie solita parvus cibus ore modesto
sumitur, et quantum capiat mens sobria potus,
censura servante modum. cura ipsa regendi
clementisque animus praesumere parcius escas
110 iure facit, potusque parum sapientia quaerit.
aurea purpureis adponunt fercula mensis
pondere gemmarum plus gravia. pictus ubique
Iustinianus erat. dominis pictura placebat,
gaudebantque sui genitoris imagine visa
115 felices geniti. veras ibi credere posses
sacras effigies, vivasque adstare putares.
ars et materies animas simul addere possent,
addendi vitam nisi ius, natura, negares.
ingeniis hominum post mortem vivere fama
120 concessum est: clarum servat sua gloria nomen.
ipse triumphorum per singula vasa suorum
barbarico historiam fieri mandaverat auro,
tempore quo captis iniecit vincla tyrannis
Iustinianus ovans, quarto cum consule princeps
125 alta triumphali tereret Capitolia pompa.
sacris principibus iucundae fabula mensae
de divo genitore fuit: tum nomen honorum
inter delicias et dulcia pocula summis
laudibus adtollunt, vivumque per ora fatentur.
130 sic decessorem regnantum nullus amavit,
quamquam sceptra patris natus successor haberet.
ante oculos geniti genitor dulcissimus omni
tempore semper erit, semperque in corde manebit.

---

95 uelli *1 m.*, belli *2 m. M* 96 quaeque *M*, quae *Dempst.* medimeneis *M* cultura uuuis *1 m.*, cultor ab uuis *2 m. M* 98 Lyaei *Ruiz*, lip.. *1 m.*, licei *2 m. M* 99 alua *1 m.*, alba *2 m. M* leuissima *1 m.*, lenissima *2 m. M* 100 fuluo chrysattica *Barth LV 2 p. 2583*, fulboris attica *1 m. M*, fulgenti *voci* fulboris *adscripsit, litterasque* a b c *verbis* attica fusca dabant *superscripsit 3 m. M, ut* Attica fusca dabant fulgenti *correctorem maluisse appareat*, fusca dabant fuluo simul Attica *Dempst.* 102 garisei *M*, Gargisaci *Barth LV 2 p. 2583*, Gaurani *Fogg.* munus *1 m.*, munera *2 m. M* iacci *M* 104 quaequae *Mommsen*, quaeque *M* 105 quemquam *1 m.*, quamquam *2 m. M* 106 parbus *M* 107 potu *1 m.*, potus *2 m. M* 112 plus grauia *M*, plus grandia *vel* praegrandia *Dempst.*, grauia plus *Barth LV 2 p. 2583*, pondus graue *Fogg.* 115 credere *M*, cernere *Fogg.* 116 sacras effigies *Ruiz*, sacra et figies *M* 117 possent *Vonck Spec. 18*, possunt *M* 118 uitam nisi ius *Mommsen*, uitam nisi tu *M*, ueniam nisi tu *Barth LV 2 p. 2584* 119 fama *Ritt.*, famam *M* 122 storiam *1 m.*, istoriam *2 m. M* mandaberat *M* 125 tereret *Dempst.*, t...et *1 m.*, terret *2 m. M* 126 famula *1 m.*, fabula *2 m. M* 127 tum *M*, dum *Baehrens Mus. Rhen. XXVII 225* 133 maneuit *M*

postquam divinae sumpsere novissima cenae
135 pocula, et excelsae siluerunt gaudia mensae,
contulerat quae prima dies, surrexit ab alto
laetus uterque toro secretaque tecta petivit.
sed non in segnes solverunt pectora somnos:
invigilant animi, quibus est pia cura regendi
140 tot latos populos, duros domitare tyrannos,
consiliis uti, causas disponere mundi.
maxima pro rerum quae disposuere salute,
admiranda magis quam conumeranda fateri
humanum decet ingenium. quis carmine digno
145 tot divinarum miracula pandere rerum
sufficiat? quibus haec verbis, qua laude reponat?
diva Augusta favens, sanctum et venerabile nomen,
inmortale bonum, nostrae Sapientia linguae,
auspiciis haec sacro tuis. tua vota canentem
150 respice, et oranti clemens solacia praebe.
septima gaudentem lux aurea viderat orbem,
expellens placido brumalia frigora verno.
omnia sol oriens radiis melioribus adflans
tranquillo gelidas tepefecerat igne pruinas.
155 gaudebant elementa simul, mollique calebant
temperie, votisque suis nova Roma fremebat.
ornata est Augusta domus, iussuque regentis
acciti proceres omnes, schola quaeque palati est
iussa suis adstare locis. iamque ordine certo
160 turba decanorum, cursorum, in rebus agentum,
cumque palatinis stans candida turba tribunis
et protectorum numerus mandante magistro
omnis sacrorum vis adfuit officiorum
ornatu vario cultuque habituque modoque.
165 ingens excubitus divina palatia servans
porticibus longis porta condensus ab ipsa
murorum in morem laevam dextramque tegebat,
scuta sub erectis coniungens aurea pilis.
ense latus cincti, praestricti crura cothurnis,
170 adstabant celsi pariter, pariterque nitebant
extantes latis umeris durisque lacertis:
coniferae veluti sacra inter flumina quercus,
per quas blanda fluens rauco sonat unda susurro,
condensam faciunt frondoso robore silvam,
175 excluduntque diem ramis, intonsaque laetae
adtollunt capita, alta et vertice sidera pulsant.
et laeva dextraque acies adstare videres,

---

134 nobissima *M* 139 animi *1 m.*, animis *2 m. M* 142 maxime *M* 143 connumeranda *M* 146 laudi *1 m.*, laude *2 m. M* 149 sacro *M*, sacra *Götz* 150 preue *1 m.*, prebe *2 m. M* 153 af-flans *M* 154 ruinas *1 m.*, pruinas *2 m. M* 156 fremebat *vel* fauebat *Ruiz*, flebat *M*, nitebat *Vonck Spec. 29* 158 schola quaeque *Barth in Claudianum animadversiones p. 701*, scolaque *M*, scholaque alta *Dempst.*, scholaque ipsa *Ritt.* palatii *M* 161 turba *M*, turma *dubitans Barth* 164 habito *1 m.*, habituque *2 m. M* 168 erecti *M* 169 cura cuturnis *M* 171 extantes *Dempst.*, extantis *M* 176 alta *addidi* 177 et lacua *Ruiz*, lebaque *M*

multaque ancipites splendescere luce bipennes,
terribiles, aetate pares. imitatur Olympum
180 officiis Augusta domus. sic omnia clara,
sic numeris bene compta suis, ita luce corusca:
aurea convexi veluti rutilantia caeli
sidera mensura, numeris et pondere cursus
perficiunt librata suo, stabilique recessu
185 firma manent, unumque iubar super omnia fulget;
omnia subcumbunt flammis melioribus astra,
et quo tecta latent, regis pascuntur ab igne.
hac se magnarum Romana potentia rerum
lege tenens medias inter super omnia gentes
190 regna micat claro tantum uni subdita caelo.
atria praelargis extant altissima tectis,
sole metallorum splendentia, mira paratu,
et facie plus mira loci, cultuque superba.
nobilitat medios sedes Augusta penates,
195 quattuor eximiis circumvallata columnis.
quas super ex liquido praefulgens cymbius auro
inmodico, simulans convexi climata caeli,
inmortale caput soliumque sedentis obumbrat
ornatum gemmis, auroque ostroque superbum.
200 quattuor in sese nexos curvaverat arcus.
par laevam dextramque tenens Victoria partem
altius erectis pendebat in aëra pinnis,
laurigeram gestans dextra fulgente coronam.
mira pavimentis stratisque tapetibus ampla
205 planities, longoque sedilia compta tenore
clara superpositis ornabant atria velis.
vela tegunt postes. custodes ardua servant
limina, et indignis intrare volentibus obstant
condensi numeris, fastu nutuque tremendi.
210 postquam dispositis ornata palatia turmis
officia explerunt, adytis radiavit ab imis
inclita lux, et consistoria tota replevit.
egreditur princeps magno comitante senatu.
adfuit obsequio castorum turba virorum.
215 illis summa fides et plena licentia sacris
deservire locis atque aurea fulcra parare,
regales mensas epulis onerare superbis,
conservare domum sanctumque intrare cubile,
internas munire fores, vestesque parare.

---

178 *hunc versum ante v. 177 positum fuisse suspicor. Jaeger versuum ordinem genuinum hunc fuisse credit:* 170. 179. 172—178. 171. 180 179 terribilis *M* 181 comta *M*, ***ut solet*** 183 muneris *1 m.*, numeris *2 m. M* 195 circumballata *M* 196 lido *1 m.*, liquido *2 m. M* 197 similans *M* 198 obumbrans *Fogg.* 200 curuaberat *M* 201 lebam *M* 202 aura *1 m.*, aëra *2 m. M*, aëre *Ruiz* pinnis *1 m.*, pennis *2 m. M* 203 dextera *M* fulgente *M*, *sed* fu *2 m. in litura* 204 tappetibus *M* ampla *M*, apta *Mommsen* 209 condensi numeris *Ruiz*, condens in humeris *M*, condensati humeris *Dempst.* fasto *M* 211 atitis radia bitabimis *M* 212 replebit *M* 214 turma *Fogg.* 215 illi *M* 217 epulas *1 m.*, epulis *2 m. M* supernis *M* 219 inter nos *M*, internas *Ruiz* munire *Ruiz*, munere *M*

220 armiger interea, domini vestigia lustrans,
eminet excelsus super omnia vertice Narses
agmina, et Augustam cultu praefulgurat aulam
comptus caesarie, formaque insignis et ore.
aureus omnis erat, cultuque habituque modestus,
225 et morum probitate placens, virtute verendus,
fulmineus, cautus, vigilans noctesque diesque
pro rerum dominis, et honora luce coruscus:
matutina micans ut caelo stella sereno
auratis radiis argentea sidera vincit
230 vicinumque diem claro praenuntiat igne.
ut laetus princeps solium conscendit in altum
membraque purpurea praecelsus veste locavit,
legatos Avarum iussos intrare magister
ante fores primus divinae nuntiat aulae
235 orantes sese vestigia sacra videre
clementis domini, quos voce et mente benignus
imperat admitti. miratur barbara pubes
ingressus primos inmensa atque atria lustrans
ingentes adstare viros. scuta aurea cernunt,
240 pilaque suspiciunt alto splendentia ferro
aurea et auratos conos cristasque rubentes,
horrescunt lanceas saevasque instare secures,
ceteraque egregiae spectant miracula pompae,
et credunt aliud Romana palatia caelum.
245 spectari gaudent, hilaresque intrare videri.
non secus Hyrcanae quotiens spectacula tigres
dat populis nova Roma suis, ductore magistro
non solita feritate fremunt, sed margine toto
intrantes plenum populorum milia circum
250 suspiciunt, magnoque metu mitescere discunt;
deponunt rabiem, gaudent fera vincla subire,
per medios intrare locos, ipsumque superbae
quod spectantur amant, caveam turbasque faventes
lustrant, et pronae solium regnantis adorant.
255 verum ut contracto patuerunt intima velo
ostia, et aurati micuerunt atria tecti,
Caesareumque caput diademate fulgere sacro
Tergazis suspexit Avar, ter poplite flexo
pronus adoravit, terraeque adfixus inhaesit.
260 hunc Avares alii simili terrore secuti
in facies cecidere suas, stratosque tapetas

---

223 hore *M* 224 abituque *M* 225 prouitate *M* 230 ignem *M* 232 loca *1 m.*, locauit *2 m. M* 233 Auarum, iussos *Ruiz*, aurum iussus *M* 236 quos *M*, qui *dubitans Fogg.* 238 inmensa atque *Mommsen*, inmensaque *M*, atque immensa *Dempst.* 240 suscipiunt altos *M* 241 auratas cunes criptasque *M* 242 orrescunt *M* sebasque *M* 245 ilaresque *M* 246 ircane cotiens ispectacula tygres *1 m.*, tygrides *2 m. M* 250 suscipiunt *1 m.*, suspiciunt *2 m. M* 251 rapuiem *1 m.*, rabiem *2 m. M* 253 spectantur *M*, spectentur *legit Ruiz* caueam *Ruiz*, caneant *M* 254 proni *M* 258 tergazis *M*, ter gazis *legit Ruiz*, ter facie *Götz*, Tergitius *vel* Targitius *Vonck Lect. praef. conferens Menandri Exc. de legat.* (*Frgm. hist. Graec. coll. C. Müller IV p. 233—235*), Targites *Fogg* abar *M* 259 que *add. Ruiz* 260 abares *M*

fronte terunt, longisque inplent spatiosa capillis
atria et Augustam membris inmanibus aulam.
ut clemens princeps legatos surgere iussit,
265 officia stratos iussu monituque iubentis
erexere viros. 'quod poscitis', ore sereno
clementer regnator ait 'memorate, docete,
et, vestri regis quae sit legatio, ferte'.
haec postquam princeps tranquilla voce profatus,
270 crudus et asper Avar dictis sic coepit acerbis.
'rex Avarum Cagan debellans intima mundi
famosos stravit magna virtute tyrannos,
innumeros populos et fortia regna subegit.
cuius Threïcium potis est exercitus Hebrum
275 exhausto siccare lacu fluviumque bibendo
nudare et nondum plene satiatus abire.
quem Persae timuere feri, genibusque minantis
admovere manus: pacem meruere precando.
ni fieret, frustra celsis Babylonia muris
280 cincta foret, dominosque Avares nunc Parthia ferret.
rupimus Euphraten, gelidos superavimus amnes,
hibernasque nives, cursus qua frenat aquarum
frigus et omnigenis fit durior unda metallis.
vidimus extensos vitrea testudine pontes
285 stagna lacus fluviosque super fontesque iacere.
in silicis morem vel stratae marmore terrae
cognatos latices laticum concreta tegebant.
plaustra super solidas stridentia duximus undas.
illic volventum vestigia nulla rotarum,
290 aerea nec solitos labens dedit orbita sulcos,
nec fragilis potuit crystalli forma noceri
praesolido stringente gelu. fremitusque sonorum
cornipedum liquidos ceu terruit ungula campos
insanum volvens strepitum. calcavimus imbrem,
295 ivimus in fluctus sicco pede. praebuit amplas
nix spatiosa vias. praeduris gentibus acre

---

265 officia *M*, officio *Fogg.* 266 surrexere uiri *Fogg.* 269 traquilla *M* prouatus *M* 270 auar *1 m.*, abar *2 m. M* 271 Auarum *Ruiz*, aurum *M* Kagan *L*, Chagan *Fogg.* debellas *S* intima *M*, ultima *SL* 272 strauit *Ruiz L*, intrauit *M*, straui *S* 273 innueros *L* subegi *S* 274 treicium *ML* potis est *M*, fortis *SL* ebrum *M* 275 exausto *M* que *om. M* 276 plene *M*, potu *margo Ruiz* (*ex O*), potuit *SL* 277 minantes *M* 278 pacem *M*, pacem et *SL* 279 ni fleret *M*, ne forte *SL et margo Ruiz* (*ex S*), ni faceret *Dempst.*, ni facerent *Fogg.* frustra celsis *M*, excelsis frustra *SL et margo Ruiz* (*ex S*) 280 cuncta furet *1 m.*, cincta foret *2 m. M* dominosque Auares nunc Parthia ferret *scripsi*, dominosque auares nunc patria ferret *margo Ruiz* (*ex O*), dominosq.. b.......... *1 m.*, dominos humeris nunc ferre parata *2 m. M Ruiz*, didicit dominos patientia ferre *SL et margo Ruiz* (*ex S*) 281 euphaten *L*, euphratem *S* celidos *1 m.*, gelidos *2 m. M* 282 ibernasque nibes cursus qua frenat *M*, hibernos cursus quando refrenat *SL et margo Ruiz* (*ex S*), hibernos cursus tum quando refrenat *Fogg.* 284 ex tensos *M*, et tectos *SL et margo Ruiz* (*ex S*) textudine *M*, tostudine *L* pontes *1 m. MSL et margo Ruiz*, postes *2 m. M Ruiz* 285 flubios *1 m.*, fluuios *2 m. M* 286 in silicis morem *M*, calcantesque niues *SL* 287 concreta tegebant *M*, cum crusta tegebat *SL et margo Ruiz* (*ex S*) 288 solida *1 m.*, solidas *2 m. M* 289 illis *M* 290 aerea *Fogg.*, aurea *M*, area *Ruiz* sulcus *1 m.*, sulcos *2 m. M* 292 fremitusque sonorus *Fogg.*, fremituque sonoro *requiritur* 293 caue *1 m.*, ceu *2 m. M* 294 calcabimus *1 m.*, calcauimus *2 m. M* imbrem *scripsi*, imorem *M*, imbrum *vel* ebrum *margo Ruiz* (*ex O*), Hebrum *vel* Immon *vel* Imbrum *Dempst.*, Imaum *Fogg.* 295 ibimus *1 m.*, iuimus *2 m. M* fluctu *Ritt.*

intulimus bellum. pars altera castra locavit.
miscuimus pugnas, munitas cepimus urbes,
firmaque diruptis deiecimus oppida muris.
300 nunc ripas Scythici victor rex contigit Istri,
densaque per latos figens tentoria campos
ad tua nos, princeps, haec splendida moenia misit.
annua praelargi patris solacia vestri
sumere tempus adest. sanctus quae praebuit ille,
305 vos etiam praebere decet. si foedera pacis
intemerata tibi, si mavis pacta manere,
debita quaerenti transmittes munera regi'.
talia iactantem, nulla commotus in ira,
tranquillus princeps oculis pietate serenis
310 aspexit iuvenem, placidoque haec edidit ore.
'quantum est legatis concessa licentia fandi,
tantum legatos animo decet esse modestos
et vitae probitate graves; quique ordine possint
scire locis humiles quibus et quibus ora superbi
315 expediant, nostramque petant quod mitiget iram,
prospiciantque suae poscentes foedera vitae.
quod tua ventosis inflata superbia verbis
iactitat, ignavae mentis deformia nudat.
quid profugos laudas, famaque adtollis inani
320 extorrem populum? quae fortia regna subegit,
effera gens Avarum proprias defendere terras
non potuit, sedesque suas fugitiva reliquit.
tu velut ignaris falsis rumoribus audes
vana loqui, turpique dolo nova somnia fingis.
325 quod tibi nunc visum est vestro adsignare labori,
militibus nostris ludo solet esse diurno.
hoc studium dominis, ea sunt sua seria servis.
sanctum hoc imperium toto sic floruit orbe,
bella gerens pacemque tuens. nos more parentum
330 pacem diligimus, numquam fera bella timemus.
pax est subiectis, pereunt per bella superbi.
parcimus innocuis, sonti non parcimus ulli.
res Romana dei est, terrenis non eget armis.
iure pio vivit: bellum non ingerit ultro,
335 suscipit inlatum. vel si servire negabunt
ingratae gentes, primum tamen admonet hostes
more gubernandi. monitus qui suscipit istos,
vivit et a nobis meritos expectat honores.
quisquis amat pacem, tutus sub pace manebit:
340 et qui bella volunt, bellorum clade peribunt.

297 pras *1 m.*, pars *2 m. M* 299 disruptis *M* 300 scitici *M* Istri *Ruiz*, atri *M*, astri *legit Ruiz* (*forsan in codice O*) 304 sancte *Fogg.* 307 deuita *1 m.*, debita *2 m. M* transmittes *scripsi*, transmitte *M*, transmittite *legit Ruiz*, transmittito *Dempst.* 308 in *M*, ab *Riv.* 312 modestos *M*, *littera* s *erasa* 313 prouitate *1 m.*, probitate *2 m. M* 314 locis *Ruiz*, loco *1 m.*, locos *2 m. M* et *Ruiz*, e *M* superuis *1 m.*, superbis *2 m. M* 318 iactitet *1 m.*, iactitat *2 m. M* 322 fugitiba *M* 323 ignaris *M et margo Ruiz*, ignarus *Ruiz* (*ex O*) 327 sua seria *M*, suasoria *Mommsen* 335 negabunt *M*, negarunt *Mommsen* 336 ostes *M* 337 tuuernandi monitos *1 m.*, gubernandi monitus *2 m. M* 339 totus *1 m.*, tutus *2 m. M*

gens quaecumque ausa est Romana lacessere signa,
horruit extinctas inopino fulmine turmas,
innumeros cecidisse suos, regesque superbos
vidit sub nostris humiles fractosque triumphis.
345 ergo signa meis Cagan contraria signis
ferre parat, lituosque mihi camposque minatur
gens Avarum, ni pacta damus? terrore putatis
id nostrum fecisse patrem, miseratus egenis
et profugis quod dona dedit? pietate regendi
350 hoc facimus, gratisque dari provisa iubemus.
nostra manus larga est, non prodiga: perdere nescit.
iure suas dispensat opes, quo continet orbem.
sponte damus dignis, indignis sponte negamus.
tu numeros numeris et vires viribus audes
355 exaequare meis. nostris non fidimus armis,
quamquam ductores, numeri fortesque tribuni,
subiecti reges et gentes rebus abundent
quot caelum guttas mittit, quot litus harenas.
quod super est, unumque meum speciale levamen,
360 imperii deus est virtus et gloria nostri,
a quo certa salus, sceptrum datur atque potestas;
qui populos clemens super omnia regna Latinos
constituit, pacemque suam commendat amari;
cuius spe fruimur, cuius virtute superbos
365 deicimus, cuius populos pietate tuemur;
qui nostros auget mira virtute triumphos.
ipsius laudamus opus solumque timemus;
hunc unum colimus, rerum dominumque fatemur.
cognoscant Avares, quoniam deus omnium hic est.
370 fastus non patimur. gentes servire volentes
suscipimus, donisque humiles et honore levamus.
quisque suas mensuret opes viresque suorum,
cum quis bella gerat, sub qua spe sumpserit arma.
divinum sibimet plus consulat unde petatur
375 auxilium. poterint si numina vana potentem
oppugnare deum, si possunt sponte venire
persculpti lapides, surdae mutaeque figurae,
monstraque, quae variis extant conflata metallis,
si caelo tellus bellum movet, arma feretis

---

341 lacescere *M* 342 orruit *M* 344 uidi *1 m.*, uidit *2 m. M* sub nostris humiles fractosque triumphis *margo Ruiz* (*ex O*), sub nostris humili fractosque triumphos *1 m. M*, per nostros humiles factosque triumphos *2 m. M* 346 campumque *margo Ruiz* (*ex O*) 350 facinus *1 m.*, facimus *2 m. M* grate *margo Ruiz* (*ex O*) *et 1 m. M*, gratis *2 m. M* prouisa *M*, promissa *Meursius Crit. Arnob. IV 15* 351 non *1 m.*, nam *2 m. M* 356 doctores numeri *1 m.*, duces innumeri *2 m. M* 357 geniti *1 m.*, gentes *2 m. M* rebus *M*, nobis *Jaeg.*, subditae *Fogg.* 358 quod *1 m.*, quot *2 m. M* (*bis*) 359 libamen *M* 360 nostre *1 m.*, nostri *2 m. M* 365 populum *margo Ruiz* (*ex O*) 367 opus *M*, opem *dubitans Jaeg.* 368 rerum *margo Ruiz* (*ex O*), regem *M* 369 abares *2 m. M* omnium hic *M*, omnibus hic *dubitans Ruiz*, omnipotens *Fogg.* 371 dominisque (donisque *2 m.*) humiles et hore *M*, donis humilesque in honore *margo Ruiz* (*ex O*) 372 suam — opem *margo Ruiz* (*ex O*) 373 sumserit *M* 374 diuinum sibimet *Fogg.*, diuino sibimet *M*, diuinos sibi nec *dubitans Ruiz*, et domino sibi ne *dubitans Ritt.* consulet *1 m.*, consulat *2 m. M* 375 poterint *M*, poterunt *Ruiz* 376 possint *margo Ruiz* (*ex O*) 377 persclupti *1 m.*, persculpti *2 m. M* 379 mouit *M*

380 vos armis adversa meis. si, barbare, nescis,
quid virtus Romana potest, antiqua require,
quae proavi, patres et avi potuere Latini.
quid noster senior potuit pater, inscie, disce,
sub quo Vandalici ceciderunt strage tyranni
385 edomitique Getae, pubes Alamannica, Franci
totque aliae gentes, famosaque regna per orbem
ardua sub nostris flectentia colla triumphis
suscepere iugum, mentes animosque dedere
servitio, nobisque manent ex hoste fideles.
390 en Sultan nostra servire paratus in aula
legatos nobis et plurima munera mittit.
quos contra ingratos offendimus, arma paramus.
obstamus dominis, profugis damus ostia servis?
legibus hoc nostris non convenit. arguo factum.
395 indignis praebemus opem. Caganque timeri
se putat, et bello mea signa lacessere temptat?
ite, licet. campos acies et castra parate,
signorumque duces certo sperate meorum'.
contremuit stupefactus Avar, magnoque timore
400 diriguit. siccis vox humida faucibus haesit,
turbatusque malis Augusta ab sede recessit.
cetera consiliis quae princeps providus altis
disposuit, verbis fateor conprendere nullus
sufficit, et pleni tenor est in fine libelli.
405 haec dilata parum, non praetereunda relinquo.
quaeque suis aptata locis, rerumque favorem,
in quantum potis est, devota mente notabo.

LIBER QVARTVS.

Iam vicina dies spectandi consulis omnes
urguebat turmas arcus statione replere
et loca, quae populis praefectus deputat urbis,
consultor legum libertatisque tuendae
5 dispositor, iusti vindex, corrector iniqui,
censuram gravitate regens, multoque rigore
terribilis, mitique magis pietate tremendus.
tunc partes munire suas spatiumque parare
accelerant; medioque fori, qua divite dextra
10 egrediens princeps sacra trabeatus ab aula

---

382 patris heaui *1 m.*, patres et aui *2 m. M* latine *1 m.*, latini *2 m. M* 384 qua *M* 385 edomiteque *M* pubesque *Ritt.* 388 odere *1 m.*, dedere *2 m. M* 390 en Sultan *vel* Soltan *Fogg.*, enscultor *M*, en scaldor *margo Ruiz* (*ex O*) 392 offendimus *Mommsen*, defendimus *M*, deprendimus *conieci* 393 obstamus *M et margo Ruiz*, optamus *Ruiz* (*ex O*) damus *1 m.*, dares *vel* daremus *2 m. M* 394 legimus *1 m.*, legibus *2 m. M* 395 preuemus *1 m.*, prebemus *2 m. M* 396 lacescere temtat *M* 400 facibus *1 m.*, faucibus *2 m. M* 401 malis *M*, minis *Mommsen* 403 conprehendere nullis *M* 404 sufficit (et pleni tenor est in fine) libellus *Mommsen* 405 relinco *M* 406 aptata *Fogg.*, aptare *M* EXPLICIT LIBER TERTIVS INCIPIT LIBER QVARTVS *M*

4 liuertatisque *M* 7 mitisque *M* 9 mediumque forique diuite *M* 10 sacrata beatus *M*

divitias vulgo, sollemni munere donans,
more nivis sparsurus erat, nova fabrica surgit.
turbatur tota lignorum venditor urbe
emptorum numero. studio ruit agmen emendi.
15 robora silvarum tunc plaustra gementia ducunt
magnis ponderibus tractu stridente rotarum.
explicitae moles; nec sufficit arida tantum
ligni materies: ratibus tunc ire per urbes
finitimas, ferro virides succidere silvas.
20 rarescunt luci, campi spoliantur opaci,
arboribus ferrum sedit, gemit undique fessus
concisor nemorum, crebrisque securibus ictus
congeminant. nidis volucres fugere relictis,
horrescunt sua lustra ferae, dulcesque latebras
25 linquunt. concussae penitus tremuere cavernae,
inmissamque timent tenebrosa cubilia lucem.
densa per antiquas discurrunt agmina silvas
more apium, quas ver tepidum nova condere castra
et munire favos ceris iubet. aethere capto
30 densa per herbosos errant examina campos,
floribus insidunt variis, roremque madentem
ore legunt onerantque umeros, cerasque liquentes
conficiunt, dulcesque lares in pumice figunt.
incumbunt operi, gratisque laboribus instant.
35 protinus omnigeni caeduntur robora ligni,
quaeque suis aptanda locis: durissima costas,
mollia dant tabulas. quadrata caesa bipenni
fraxinus, et crebris cadit ictibus ardua pinus,
tunc fagi dulces et suco taxus amaro,
40 iliceaeque trabes fortes et pallida buxus,
pulchra magis pallore suo. cecidere securi
antiquae quercus et amictae vitibus ulmi,
cedrus olens, solidum numquamque natabile robur,
aesculus, alnus, acer, terebinthus, populus, ornus.
45 in tenues tabulas abies montana secatur,
iuniperi tiliaeque leves et odora cupressus.
mille secant in frusta trabes: tonat aerea pulsans
malleus, et tractae strident scabredine serrae,
curvaque percusso longe sonat ascia ligno.
50 tanta nec Inachides secuerunt robora plebes,

---

11 uulgus *Fogg.* 12 nibis *in* niuis *mutatum M* spassurus *M* 13 orbe *M* 14 emtorum *M* 15 rouora *M* plaustra *Ruiz*, claustra *M* 17 molis *Vonck Spec. 29* 20 opaces *M* 22 *aut* ictae *aut v. 23* congeminat *scribi voluit Vonck Spec. 30* 23 fugere *Ruiz*, figure *M* 24 orrescunt *M* 25 lincunt *M* caberne *M* 29 muniri *1 m.*, munire *2 m. M* fabos *M* ceris iubet aethere *Ruiz*, cerisubat..here *1 m.*, cerisubiet here *2 m. M*, ceris uocat. aethere *Mommsen* capto *M*, captos *Ruiz*, captas *vel* in alto *Fogg.*, coeptos *Jaeg.* 30 arbosos erant *1 m.*, herbosos errant *2 m. M* 33 fingunt *dubitans Fogg.* 37 quadrat *1 m.*, quadrata *2 m. M* 40 ilicieque *M* fortes et *Vonck*, *an* fortisque et *praeferat dubitans*, fortesque et *M* 41 cecidis.. *1 m.*, cecidere *2 m. M* 43 natatile *dubitans Ritt.* 44 tiribintus *M* 47 frustra *M* aerea *Mommsen*, haere *M*, *litterae postremae* a *superscriptum est*, aethere *Ruiz*, aethera *Muncker ad Hygin. fab. 64* 48 tractes trudunt iscabredines erre *M* 50 inaciesecuerunt *M*

armatas classes ratibus cum mille pararent.
illa prius laetae spectacula praebuit urbi
fabrica. mirantur populi, studioque videndi
omnis concurrens sexus veniebat et aetas.
55 roboribus flexis teretes curvaverat arcus
artificum praedocta manus, trabibusque cavatis
adfigens tabulas pendentes struxerat aedes,
quattuor informans molem stationibus unam,
buxea populeis aptans capitella columnis
60 materiaque ipsa bases firmaverat imas:
omnia roboribus sternunt loca plana politis.
coniungunt tabulas et ferri nexibus artant,
quae pondus strepitusque virum motusque faventis
ferre queant populi. cunctorum terga locorum
65 alternumque latus conclusit sectile lignum,
undique munimen, decus et tutamina praebens.
disposuere gradus, quis staret in ordine longo
divisum in turmas atque in sua corpora vulgus,
posset ut exertas ad munera tendere palmas,
70 liberius spectare oculis manibusque favere,
et donis aptare sinus, quae plurima consul
in plebes missurus erat, palmasque capaces
tendere, quo veniens late pluat aureus imber.
ut labor artificum perfecta mole quievit,
75 atque operis tanti nituit decus, omnia late,
quae modo lignorum squalebant fragmine, mundant,
exornantque locos, et festa fronde coronant
partes quique suas. fixis tabulata virebant
palmarum ramis et amicae pacis olivae.
80 cuncta triumphalis pendentia culmina laurus
comit et amplectens foliis felicibus ambit.
quos illic ludos, quae feria vulgus habebat!
ludere nunc alios, alios spectare videres
mille voluptatum species. velamina tendunt,
85 ut loca quaeque decent. ut plus mirentur, obumbrant.
quod vulgo est, vile est: quidquid latet, extat, honorat;
quodque magis tegitur, pretii maioris habetur.
tunc interclusos nulli transire sub arcus
concessum est: cunctis medio via lata patere.
90 lux octava novo nascentis lumine Christi
in se volventis vestigia flexerat anni;
more suo currens totum conpleverat orbem
circulus alterius referens de fine dierum

---

53 uiuendi *1 m.*, uidendi *2 m. M* 56 cabatis *1 m*, cauatis *2 m. M* 57 affigens *2 m. M* 60 bases ipsa *Jaeg.* firmaberat *1 m.*, firmauerat *2 m. M* 65 latos conlusit *M* 66 preuens *M* 67 grados *1 m.*, gradus *2 m. M* 69 ut *scripsi*, et ut *M*, et *Ruiz* 70 liuerius *M* 72 palmasque *M*, pallasque *Mommsen* 73 inber *M* 78 quisque *dubitans Vonck Spec. 30* 82 quae feria *M*, quae seria *Dempst.*, ferias quas *vel* quae festaque *malim* 85 t loca *1 m.*, ut loca *2 m. M*, et loca *Fogg.* 86 honorat *M*, honorum *Ruiz* 87 quoque *dubitans Jaeg.* 88 arcos *1 m.*, arcus *2 m. M* 89 uiolata *M* patere *M*, patebat *Ruiz*

principium, teretemque rotam novus ordine mensum
95 urguebat numerus. totum qua volvitur aevum
et finit sine fine dies. iubar axe sereno
emicuit, votisque pii sese obtulit orbis,
laetificans cunctas felici lumine terras.
clara coruscantem lux auxerat altera lucem,
100 cum terris gaudente polo prodibat uterque,
sol radians et consul ovans. nova Roma nitebat,
certabantque ipsi iucunda palatia caelo.
dona calendarum, quorum est ea cura, parabant
officia, et turmis inplent felicibus aulam.
105 convectant rutilum sportisque capacibus aurum
adcumulant, onerantque locos, quibus altior ipsa
sella triumphalis firma statione locata
iam fuerat, nondum claro tunc consule plena.
hinc vetus argentum formas speciesque novatum
110 in varias, pressum titulis sculptumque figuris
excelsis portant umeris, magnisque laborant
ponderibus, cistaeque graves funduntur in unum:
utraque materies in magnos surgit acervos.
aedibus in magnis miro constructa paratu
115 extabat sedes, auro gemmisque superba,
lumen habens sine sole suum; inlustratque propinquos
gemmarum natura locos, rerumque colores
mutans et Phoebi radios fulgentis obumbrans.
miscentur teretes quadris, viridantibus albae.
120 chrysolithi mireque micant, flammasque pyropos
adflans et propria depellens luce tenebras.
hanc prius in media, quam sol procederet, aula
auratis gradibus sacrisque tapetibus altam
conscendit princeps trabea succinctus avita,
125 regalem ditans Augusta fronte coronam,
censuramque piam servans gravitate resedit
Caesareos augens habitus ritusque Gabinos.
cuius Hydaspeis radiabat purpura gemmis
vincens luce diem, plus maiestate sedentis
130 lucidior meliorque sui. primumque senatus
pronus adoravit 'vincas, Iustine' perorans.
'consule te felix, te principe floreat orbis.
salve, Augustorum numeri non ordine prime,
sed meriti, largitor opum, largitor honorum,
135 libertatis apex, mundi caput, unica virtus
et rerum manifesta salus, reparator opimi

---

94 principum *1 m.*, principium *2 m. M* terentemque *M* 97 pii sese obtulit orbis *dubitans Jaeg.*, pie sese obtulit orbi *M*, pie sese obtulit orbis *Vonck Spec. 30*, *an* pium sese obtulit orbi *praeferat dubitans* 99 auxerat *Barth VIII 1 p. 361*, auserat *1 m.*, hauserat *2 m. M* 100 quum *M* polo *Ruiz*, populo *M* 105 arum *M* 108 iam *Ruiz*, nam *M* 109 hinc *M*, huc *Jaeg.* *ante* formas *tertia, ut videtur, manus* in *inculcavit* 119 miscentis *1 m.*, miscentur *2 m. M* 120 crisoliti *M* 122 hec *M* mediam — aulam *dubitans Ruiz* precederet *M* 127 ritusque *M*, cinctusque *Fogg.* 128 Hydaspeis *Voss ad Vell. Paterc. II 3*, idaspiciens *M*, *cf. Claudian. de III cons. Honor. 3. 4* 129 magestate *M* 133 muneri *M*, *sed litterae* m *pars ita erasa est, ut* nuneri *supersit*

nominis. antiqui redeunt nova saecula fasti.
Augusti priscum renovasti Caesaris aevum.
clarius est meliusque tuum. tua gaudia tecum
140 hinc vester primus feliciter excipit annus,
votaque plura tuis celebret nova Roma triumphis'.
inde senatorum sacro recitantur ab albo
nomina, conscripti patres qua voce citati
accedunt hilares, subeuntque altissima sedis
145 culmina, praetendunt dextras, et praemia sumunt
consulis et mundi domini, donisque superbi
fulvo plena ferunt argentea vasa metallo.
qualia fecundi convectant munera campi
agricolae, cum prata virent, plenisque canistris
150 lilia cana ferunt, mediumque intermicat aurum
floris odoriferi. primordia fertilis anni
ferre domum gaudent, postesque et limina comunt,
et sua placandis nectunt donaria templis.
tunc oratorum geminae facundia linguae
155 egregias cecinit sollemni munere laudes
consulis Augusti. dignis fortuna favorem
praebuit, et iustis successit gratia dictis.
o fortunati, quibus est ex rebus abundans
laudum materies! quid non laudabile dicunt,
160 qui vitam, tanti qui principis acta reponunt!
quis fuit ille fragor? tantus favor unde repertus,
tot laudatorum numerus? quibus artibus usi
et quibus ingeniis? quanto conamine nisi
tunc phaleris phaleras et laudibus addere laudes?
165 non potuere tamen sanctae miracula vitae
ordinibus numerare suis. divina referre
nec virtus hominum nec sensus sufficit ullus.
fontis Niliaci si quisquam aut hauriat undas
et bibat, aut bibulis rivos inducat harenis:
170 ipse quidem satiatur aquis, satiantur et agri,
si quos ille rigat; fontes et flumina replet,
et praebet largas haurire volentibus undas;

* * *

quae circa dominos habemus vota, probamus,
dum canimus colimusque pios, veneramur ovantes.
175 quos dum laudamus, laudem de laude meremur,
et fruimur maiore bono. nam diva propago

---

137 antiqui redeunt — fasti *M*, antiqui reddunt — fasti *Vonck Lect. 65*, antiquis redeunt — fastis *Fogg.* 138 priscum *M*, primum *legit Ruiz* 140 excipit *M*, incipit *Fogg.*, *an* exigat *praeferat dubitans* 141 forma *1 m.*, roma *2 m. M* 142 indese naturum *M* 143 qui *dubitans Ritt.* 144 ilares *M* 145 et *Ruiz*, te *M* 151 flores *M* 153 nectunt *Ritt.*, nectant *M*, uectant *Vonck Lect. 94* 159 quid *M*, *sed* id *2 m. additum* laudauile *1 m.*, laudabile *2 m. M* 162 tot *M*, quot *dubitans Fogg.* 163 ingenuis *M* 164 faleres falera *1 m.*, faleris faleras *2 m. M* 168 si *add. 2 m. M* quiquam *M* aut hauriat *2 m. M in litura* 171 si quos *M*, sic quos *legit Ruiz*, sic quis (= sic quibus) *Vonck Spec. 31*, sed quos *Fogg.* 172—173 *intercidisse complura post versum 172, quo codicis folii 47ⁱ pagina prior finitur, intellexit Mommsen. periit primum finis comparationis incohatae, qua Nilus derivatione nulla exhauriri dicebatur, deinde conclusio totius loci praecedentis de senatorum donis et exordium insequentis, quo Iustinus laudatur, quod alios quosdam, qui senatoriam dignitatem non aequantes scribarum officio fungebantur, forsan tribunos et notarios, iisdem, quibus senatores, donis ditaverit* 173 quae *M*, cum *Fogg.* habemus *M*, aptamus *Ruiz*, libamus *malim* 175 quos *M*, ast *requiri arbitratur Fogg.*

humanae nil laudis eget, sed vota clientum
pensat, devotosque sibi pietate coronat.
fertilis hic Augusta manus felixque videri
180 plus voluit, nullumque suo praeferre favori.
namque illos donis conscriptis patribus aequos
esse dedit, cum distet honor. vigilantia noctis
hoc meruit carisque favens sapientia Musis.
doctior et princeps novit, quod littera rerum
185 pars magna est magnusque labor scribentibus instat.
protinus officiis summam tutantibus aulam,
ordinibus propriis et prisco more notatis,
perque scholas turmasque vocans, pia praemia gaudens
praebuit, et fidos opibus ditavit alumnos
190 pro meritis gradibusque suis. idem inclitus omnes
nutrierat, vivoque etiam genitore regebat.
natus in imperio, media nutritus in aula
inter alumnorum numeros coetusque fideles,
nomina cunctorum, cunctorum noverat actus,
195 omnes mitis amans, omnes pietate paterna
semper alens semperque monens. rituque regendi
continet ipse suos nutritque fovetque clientes:
providus ut pastor, longo qui tempore tauros
lanigerosque greges herbosis pavit in agris,
200 omnia quae posuit taurorum nomina novit;
crescere dilectum gaudet pecus, intrat ovile,
discernit teneros et in unum congregat agnos
nomina nota vocans: audita voce sequuntur,
agnoscunt dominum, pulsantque balatibus auras,
205 atque avidi sumunt virides, quas adtulit, herbas.
interea populus totas conpleverat aedes,
ornatas nexis diversa ex fronde coronis.
serica per cunctas pendebant vela columnas.
perque arcus vicosque omnes adstabat utraque
210 parte favens vulgus, palmasque sinusque parabat.
consulis adventum summa tardantis in aula
expectant, penduntque moras, causasque morarum
inquirunt, oculosque omnes ad regia tollunt
limina, processumque Augusti consulis optant:
215 haut secus ut Libyci terra sitiente coloni
nubila suspiciunt, moto cum fulgura caelo
prima micant, crebroque tonans Notus inplicat aethram,
ruricolum siccos discurrit turba per agros
spe pluviae, mundantque locos, aditusque viarum
220 librant, et cursus omnes moderantur aquarum,
unde fluant liquidi per prata virentia rivi,

---

181 conscriptos *1 m.*, conscriptis *2 m. M* 182 noctis *M*, nostris *Dempst.*, *sed cf. paneg. in laud. Anast. 43* 184 et *Fogg.*, est *M* 185 instat *scripsi*, instet *M* 188 perque scholas *Dempst.*, per scolas *M*, *sed* r s *2 m. addidit in litura* 189 ditabit *1 m.*, ditauit *2 m. M* 191 uiboque *1 m.*, uiuoque *2 m. M* 199 eruosos — agros *M* 203 secuntur *M* 204 que *delet Dempst.*, *sed cf. Ioh. I 174* 205 erbas *M* 208 serica *vel* Syrica *Ruiz*, sirica *M* 214 obtant *M* 215 aut *M* 216 suscipiunt *M* 217 ehram *M* 218 ruriculum *M* 220 librant *1 m.*, liberat *2 m. M*

(cogit dura sitis) cumulosque arentis harenae
obiciunt, pinguisque soli declivia claudunt.
postquam opibus fidos consul ditavit alumnos,
225 Augusto nutu cunctos incedere iussit,
ut populis pia dona daret. praecepta facessunt.
tollitur in magnum divalis sella triumphum
mille ministrorum manibus, gratoque labori
submittunt umeros et loris fortibus aptant
230 electi iuvenes, aetas quibus omnibus una,
par habitus, par forma fuit, vestisque rubebat
concolor, atque auro lucebant cingula mundo.
incessit laetus praeclara in veste senatus,
pars trabeis, pars compta togis, ut cuique probatus
235 ordo locum cultumque dabat. divina sequuntur
officia, et primis praeco clamoribus instat
omnibus imperitans sectis procedere turmis.
incedunt densae mixto lictore cohortes.
hinc armata manus dextram laevamque tuetur
240 Caesarei lateris. clipeis pia terga tegebat
ingens excubitus, protectorumque phalanges
fulgebant rutilo pilis splendentibus auro.
ipse autem consul sacro diademate fulgens,
ornatus trabea, gemmisque ostroque nitebat,
245 ore umerisque potens. et sacri luminis instar
illius aspectus gemmas vincebat et aurum,
angelicis oculis exaequans sidera caeli.
contigit ut sacrae felicia limina portae,
tramite qua recto mediam via ducit in urbem,
250 terruit incessu populos, oculisque refulsit:
qualis ab Oceani liquidis sol aureus undis
splendentes mittit radios, rutilusque serenum
fundit ubique diem mundumque inluminat omnem
lucis honore suae. viso tunc consule plebes
255 plausibus adsurgunt, et voces vocibus addunt.
sic, bene quaesitas ut pullis porrigat escas,
mitis hirundo redit: postquam sua tecta videndum
garrula per patulas fuerit delata fenestras,
matris in adventum nido consurgit ab omni
260 turba loquax, flagitantque cibos fidaeque parentis
oribus ora petunt et apertis faucibus adstant;
illa sed inpendens nidum circumspicit omnem,
distribuitque pias, ut cunctos nutriat, escas.
sanxerat Augustus Sophiae cognomine templum,
265 Romanum princeps cum Iustinianus haberet

---

229 abtant *M* 234 pras *1 m.*, pars *2 m. M* (*bis*). pronatus *M* 235 secuntur *M* 237 inperitans *M* sectis *M*, tectis *dubitans Ruiz*, lectis *Ritt.* 238 coortes *M* 239 lebamque *1 m.*, leuamque *1 m. M* 240 tegebant *M* 245 hore *M* potens *M*, patens *dubitans Ruiz* sacri *add. 2 m. M* 248 sacra *1 m.*, sacre *2 m. M* 251 auoceani *1 m.*, aboceani *2 m. M* 257 irundo *M* sua tecta uidendum *M*, sua tecta reuisum *vel* reuisens *Jaeg.*, ad sua tecta uidenda *Fogg.*, sua tecta uidet dum *Mommsen*, in sua tecta (uidendum!) *malim* 260 flagitantque cibos *M*, rogitantque cibos *Dempst.*, flagrantque cibo *Fogg.*, inhiantque cibos *dubitans Jaeg.* 262 illa sed *Ruiz*, illast *M* 265 romanus *1 m.*, romanum *2 m. M*

imperium, Christoque vovens sua vota dicarat
mens Augusta, reor, iam non ignara futuri;
aut magis ignarum recto deus ordine duxit
ante futurorum, quam sunt, arcana bonorum
270 auspiciis sacrare piis. Theodora regebat,
tempore quo sacram fundavit conditor arcem,
et Sophiae nomen nondum regnantis habere
arx meruit: sceptri fuerant ea signa futuri.
ingens mysterium, magna quod mole latebat,
275 perfectum patefecit opus. via lucida nostris
nunc facta est oculis. manifesta luce videmus
olim promissum caelesti munere regnum
Iustino Sophiaeque piis, patuitque, quod ante
clausum erat, et nullis velamen visibus obstat.
280 rem Sophia dignam certo sapientia fecit.
instituit pulchrum, solidavit robore templum,
coepit, perfecit donisque ornavit et auxit.
iam Salomoniaci sileat descriptio templi.
cedant cunctorum miracula nota locorum.
285 inclita praeclarum duo sunt imitantia caelum,
consilio fundata dei, venerabile templum
et Sophianarum splendentia tecta novarum.
principis haec, haec aula dei. deus illud utrumque
glorificavit opus, sed maiestatis honore
290 plus templum terroris habet. namque ibi probatur,
quam sit ubique deus praesens, simul omnia conplens.
internis oculis illic pia cernitur esse
indivisa manens patris genitique potestas
spiritus et sanctus. substantia creditur una,
295 tres sunt personae. subsistite! nomina fulgent.
utque pater deus est, genitus deus aequus honore,
spiritus et sanctus pariter deus. ex tribus una
e caelo veniens mundi persona redemptrix
humani generis formam de virgine sumpsit.
300 sponte sua venit, factorque et conditor orbis
factus homo est, verusque deus non destitit esse.
natus, non factus, plenum de lumine lumen,
una in naturis extans persona duabus,
consimilis deitate patris, hominique profecto
305 consimilis, sine peccato peccata relaxans,
plurima per populum faciens miracula Christus.

---

266 uobens *1 m.*, uouens *2 m. M*, uolens *Fogg.* 267 iam *add. 2 m. M* 268 ignaram *Riv.* duxit *Vonck Spec. 31*, ducit *M* 269 quam *dubitans Jaeg.*, quae *M* sunt *M*, sint *Vonck Spec. 13* 270 teodora *M* 271 fundabit *M* 273 ars *M* 288 haec, haec *Bekk.*, est haec *M*, aula atque *vel* haec atque *vel* aedes *Fogg.* 289 glorificabit *M* 290 namque ibi *M*, ibi namque *Meursius Crit. Arnob. IV 15*, namque inde *Dempst.* 291 quam *Ruiz*, quum *M*, quod *Fogg.* 294 sancti *Fogg.* 295 subsistite *Mommsen*, subsistitur *M*, subsistunt *Ruiz* *versuum 294 et 295 partibus posterioribus transpositis ita locum constituit Vonck Spec. 32:* spiritus et sanctus subsistit, numine fulget. tres sunt personae, substantia creditur una 296 utque pater est genitus deus hecus *M* 298 redemtrix *M* 299 sumsit *M* 300 uenit *M*, uerus *Vonck Lect. 37* 304 patris, hominique *Vonck Lect. 37*, patris omnique *M*, patri, hominique *Fogg.* 306 polum *1 m.*, populum *2 m. M*

calcavit mortem moriens, vitamque resurgens
vita dedit cunctis in se credentibus. ipse
in caelum ascendens a dextris sedit honoris
310 aequaevi patris, iudex venturus in orbem
et regnum sine fine tenens. hunc mente fideli
regnator Iustinus amans, trabeatus ab aula
egrediens, templum primum sublime petivit
atque deo grates solita pietate peregit.
315 plurima votorum sacravit dona suorum,
inmensoque pium ditavit munere templum.
obtulit et ceras, et miti voce petivit
corde humilis, dextraque dei benedictus abivit,
plus exaltatus, plus iustificatus id ipsum,
320 quod se humilem, stans ante deum, veramque fatetur,
quam retinet pietate, fidem. cum diligit ipse,
diligitur. quem Christus amat rex magnus, amatur.
ipse regit reges, ipse et non subditur ulli.
Iustinus princeps hoc protectore quietus
325 imperat, hunc ipsum solum spe certus adorat.
ut pius expletis templorum limina votis
liquit, in ingentem vectandus consulis arcem
conscendit gaudens et saeptus lumine sedit.
ante pedes domini, faciunt qui iussa, clientes
330 adstabant laeti, vultuque et veste nitebant,
Romani populi patres sine semine facti.
patricius senio fulgens Calinicus honoro,
qui pater imperii meruit iam factus haberi
gratior, Augusti servans pia gaza sacelli.
335 namque illi moriens mox Iustinianus honores
contulerat, fidaeque prius narraverat auri
consilii secreta sui. 'vocor', inquit 'alumne,
et properat suprema dies, iussuque creantis
a regnis in regna vehor. deus omne Latinum
340 Iustino dedit imperium. tu, fide, memento
verborum, quae mando tibi. cum carne relicta
spiritus ascendens claram penetraverit arcem,
in medio procerum Iustini ad limina perge.
invitato virum, nolit licet ille subire.
345 sorte mea tristis renuet. consentiet istinc.
ne dubitare velis. nullus contemnere possit

---

309 honoris *Fogg.*, honori *M*, honore *Vonck Spec. 32* 310 eq... patri *1 m.*, equeui patris *2 m. M* 316 inmensumque *1 m.*, inmensoque *2 m. M* 317 et *add. 2 m. M* ceras et *Mommsen*, cera sed *1 m.*, ceras sed *2 m. M* miti *1 m.*, mitis *2 m. M* petibit *1 m.*, petiuit *2 m. M* 318 corde humilis *M*, cor humile, a *Fogg.* abibit *1 m.*, abiuit *2 m. M* 319 id ipsum *Jaeg.*, in ipsum *M*, in ipso *Fogg.* 321 pietatem *M* diliget *1 m.*, diligit *2 m. M* 322 quem *M*, quam *legit*, cum *scripsit Ruiz* amatur *Ruiz*, amator *M* 323 et non *add. 2 m. M* subdit..... *1 m.*, subditur ulli *2 m. M* 325 inperat *M* 327 in ingentem *Ruiz*, ingentem *1 m.*, et ingentem *2 m. M* uectandus *1 m.*, uectandi *2 m. M*, spectandi *Fogg.*, spectandus *malim* 333 aberi *M* 335 onores *M* 337 uoco *1 m.*, uocor *2 m. M* 339 ueor *M* 341 cum *Ritt.*, dum *M* 342 clarum *M* 343 in medium *M* iustine *1 m.*, iustini *2 m. M* 344 inuitate *1 m.*, inuitato *2 m. M* nolit licet *M*, uidelicet *Ruiz*, regnum ut uelit *Dempst.* 345 renuet *Fogg.*, ueniet *M*

terribilis praecepta dei. cognoscet amantes,
quos fidos habui. mihi qui nocuere nocentve,
ipsum etiam facto simili temptare parabunt,
350 ut pereant iustasque suo dent sanguine terras.
sed pietas Augusta malos castigat alumnos
consilii bonitate sui. dum perdere non vult,
subiectum sibi quidquid erat, sic punit iniquas
carne veras animas, ut mortis poena
355 non maneat, breviusque luant. cruciantia corpus
praeteritura pati satis est. aeterna tremiscant
supplicia, inflictas timeant in saecula poenas.
ultio commissum lenit scelus. illa profecto
paucorum multis prosunt exempla malorum,
360 quorum post mortem nostrae monumenta perhorrent
et damnant leges. erit unius utile multis
exitium, cessantque doli, dum poena timetur.
legislatores statuit deus ipse per orbem'.
haec animo retinens sincera mente fidelis
365 paruit, et domino meruit dilectus haberi.
nec non ensipotens, membrorum robore constans
aspectu, mentis non a gravitate benignus,
adstabat Narses sedemque ornabat herilem
splendida signa gerens. qualis pretiosus achates
370 aut medius fulvo Parius lapis enitet auro
artificis formante manu: sic luce coruscus,
sic animo placidus, miti sic gratior ore,
terga tegens domini claris fulgebat in armis.
adfuit et sacrae domino gratissimus aulae
375 Tiberius, curasque omnes inplebat et
inplens officium nutu monituque frequenter
obsequiis instare suis tranquillus alumnos

* * *

---

347 amantes *Schwarz teste Goetzio*, amans *M*, amabit *dubitans Ruiz*, amando *Dempst.*, amanter *Riv.* 348 nocentue *scripsi*, noceuit *M*, nocebit *Ruiz*, nocere *Fogg.* 349 ipsi *Fogg.* simile *M* 350 iustasque *M*, udasque *dubitans Vonck Spec. 32* terras *M*, poenas *Meursius* 353 s sibi *M*, *nihil erasum*, seponens sibi *Dempst.*, suspectum sibi *Ritt.*, subiectum sibi *Fogg.* erat *M*, erit *Fogg.* iniquos *Fogg.* 354 carne ueras *M*, carne feras *vel* carniuoras *Ruiz*, carnificis *Fogg.*, carniferas *Mommsen*, carne necata *malim* animas *M*, manibus *Fogg.* poena *M*, poena sequatur *Dempst.*, poena recedat *Ritt.*, poena deinceps *Mommsen* 355 prebiusque *M* cruciantia corpus *Fogg.*, cruciant *M*, cruciantia tantum *Ritt.* 356 praeteritura pati *Ruiz*, preteritur abti *M* haud *ante* satis *add. Ritt.* est *M*, esto *Fogg.* tremescant *M* 358 lenitis celus *M* 360 perornent *M* 362 dolendum pena timent *M* 365 aberi *M* 366 rouore *M* 367 aspectu *M*, adfectu *dubitans Jaeg.* mentis *M*, mitis *Vonck Spec. 32* non a *M*, iuncta *Vonck*, nec non *Fogg.*, nota *vel* mixta *Jaeg.* benignum *M* 368 adstabat *Ruiz*, stabant *M* erilem *M* 369 acat *1 m.*, achates *2 m. M* 370 fulbo *M* parius *M*, Pharius *Dempst.*, pyrous *Fogg.*, *sed cf. Verg. Aen. I 596* 372 miti *Ritt.*, nitis *M*, mitis *Ruiz* 375 curasque *M*, curas qui *Mommsen* actus *add. Ritt.* 376 officia *M* 377 alumnos *Bekk.*, al *M*, alumnus *Ritt.*

I. INDEX GEOGRAPHICVS.

II. INDEX HISTORICVS ET MYTHOLOGVS.

INDEX RERVM, VERBORVM ET LOCVTIONVM.

CORRIGENDA.

Ioh. VIII 74 vacuas Vulcanus ad auras
Iust. II 46 Appar. crit. fierent *Barth*, fieret *M*
Iust. II 370 credidimus. dominis vobis quis vestra negaret,
Iust. III 219 internos munire fores
Iust. III 346 Appar. crit. campumque *Ruiz* (*ex O*)

Typis expresserunt Breitkopf et Haertel Lipsienses.

CORIPPUS.

Cod. Madrit. Cas. 14 n. 22.

I. Ad Iohanne pontifice benedictus sacro diademate coronatus imperator efficitur et senatum ita atque populi vocibus cum sofia pariter laudibus efferuntur.

II. Quibus verbis Iustinus senatum adloquitur post quam solium conscendit imperii.

III. Iustinus magno tempore senatui in publico cum rex populum de donis ducatorum ut fuerunt donis adloquitur.

IIII. Iustinianum imperatoris singularum credita orbis lustranti vultibus cum lacrimis representata qualiter ille meruerat de(?) ita quem emulatores criminibus inplicuatur accusare iubet custodia relaxari.

Et laudanda patris opus. si. sceptra tenere
Me romana iubet. soliumque ascendere patris.
Si tibi conplacuit populos mihi credere cunctos.
Velle tuum fac posse meum. cui subditus orbis.
Colla sub nostra furiasque pedatoria frangit.
Tu reges regnare facis. tu posse volentem
Ac facium placitum tibi placuere parentem
Orantis pia verba viri. geminatque precantes
Annuit et sanctus regnator spiritus inquit.
Votum venerandi gerens fiat nota patens
Non fieri nisi secundum dei vox illa iubere.
Ipsa etiam summi consors castissima regni.
Virginis et matris templum sublime petivit.
Cultus adoratum limen felicia intrans.
Ante pios vultus expansis candida palmis.
Constanter ita et pronis supplex hec vultibus infit.
Virgo creatoris genitrix sanctissima mundi
Excelsi regina poli. specialiter una

Deprecatio et donum Iustani coniugis quam coram xpi genetricem effudere precatur dicentes ...